

Հարգելի՛ ընթերցող.

ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտը, չհետապնդելով որևէ եկամուտ, իր կայքերում ներկայացնելով հայագիտական հրատարակություններ, նպատակ ունի հանրությանն ավելի հասանելի դարձնել այդ ուսումնասիրությունները:

Մենք շնորհակալություն ենք հայտնում հայագիտական աշխատասիրությունների հեղինակներին, հրատարակիչներին:

Մեր կոնտակտները՝

Պաշտոնական կայք՝ <http://www.armin.am>

Էլ. փոստ՝ info@armin.am

- 4 Սահակ Արծրունեաց իշխանի թուղթը երանելի վարդապետ Մովսես Խորենացուն
- 6 Ա. ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ Սահակի թղթի պատասխանը: որի մէջ [գրուած] են մարգարեական խօսքեր, նաեւ՝ Աստուածանի վերափոխման մասին, թէ ինչպէս եղաւ, կամ պատկերի անարատ կերպարանքն ինչպէս շնորհուեց փայտի վրայ եւ թէ՛ ում ձեռքով, եւ ինչը եղաւ խնդրի պատճառը, կամ էլ ում կողմից բերուեց Հայք
- 18 Ա. ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ Վարդավառի խորհրդի մասին
- 28 ՅԱԿՈԲ ԶԵՆՍԵՆԱՆ Ա. Բարսեղ Կեսարացու՝ յունարէն բնագրով անյայտ «Մեծի աւուրն Տեառնընդառաջին» ճառի հայերէն թարգմանութիւնը
- 30 Ա. ԲԱՐՍԵՂ ԿԵՍԱՐԱՅԻ Մեծի աւուրն Տեառնընդառաջին սրբոյն Բարսեղի եպիսկոպոսի Կեսարու Կապպադոկացոց ի գալուստն Տեառն ի տաճար

ԱՄՏՈՒԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՆԱԽՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- 48 ՍԵՊՈՒՀ Ծ. ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՍԱՐԳՍԵԱՆ Հայոց եկեղեցոյ խորհուրդներն ու ծեսերը (շարունակութիւն)
- 68 ՄԻՋԱՅԷԼ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱԶՄԱՀԵԱՆ Աստուծոյ պատկերը Հին Կտակարանում
- 86 ՄԵՍՐՈՊ ԶԱՀԱՆԱՅ ԱՐԱՍԵԱՆ Հայ եկեղեցու քրիստոսաբանական մտքի ուրուագծեր (Դ-Ը դդ.)
- 123 ՏԻԳՐԱՆ ԽԱԶԱՏՐԵԱՆ Մեղքի գիտակցութեան եւ զղջման նշանակութիւնը քրիստոնեայի կյանքում

ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՀԱՅՐԵՐ

- 138 ՎԻԳԷՆ ՂԱԶԱՐԵԱՆ Արեոպագիտիկաները եւ նրանց նշանակութիւնը եկեղեցական վարդապետութեան մէջ
- ԴԻՈՆԵՍԻՈՍ ԱՐԻՍՊԱԳԱԾԻ
- 144 Աթենացիների Դիոնեսիոս Արիսպագացի եպիսկոպոսի [թուղթը] եփեսացիների Տիմոթեոս եպիսկոպոսին խորհրդական աստուածաբանութեան մասին
- 109 Գայիոս սպասաւորին
- 109 Դորոթեոս պաշտօնեայ սարկաւազին
- 151 ՏԻԳՐԱՆ ԽԱԶԱՏՐԵԱՆ Խոսքով Անձեւացի
- 154 ԽՈՍՐՈՎ ԱՆԶԵԻԱԾԻ Աստուծոյ կամքն ու երկիւղը

**Գլխ. խմբագիր՝
Մեսրոպ քահանայ
Արամեան**

**Պատ. քարտուղար՝
Տիգրան Խաչատրեան**

**Տեխ. խմբագիր՝
Յովհաննէս Կիզողեան**

**Նկարիչ՝
Արմէն Զիրքչեան**

**Վերստուգող սրբագրիչ՝
Սեդա Ստամբօլցեան**

ճշմարտութեամբ ծանուցող սուրբ հոգեկիր վարդապետ Խոսրովի յոյժ օգտակար եւ հոգեշահ խրատական պատգամները

168 ԱՆԱՆԻԱ ՍԱՆԱՀՆԵՑԻ Անանիայի վարդապետի հայոց բան հակաճառութեան ընդդէմ երկաբնակաց, զոր գրեաց հրամանաւ տեառն Պետրոսի հայոց վերադիտողի (ջարունակութիւն)

ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

220 ՄԻՔԱՅԷԼ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱԶԱՊԱՀԵԱՆ Պետրոս Բերդումեանի կորայայտ «երգ երգոցի» մեկնութիւնը

222 ՊԵՏՐՈՍ ԲԵՐԴՈՒՄԵԱՆ Մեկնութիւն երգ երգոցի

ՎԱՐՁ ՍՐԲՈՑ

254 Սուրբ Յովհաննէս առաքեալի եւ աստուածաբան արեւտարանչի վարքը

260 Սուրբ Պօղոս անապատականի վարքը

266 Սուրբ Պօղոս Պարզամիտի վարքը

269 Մեր սուրբ հայր Ունփրիոս անապատականի վարքը, որ պատմեց հայր Պափնտիոսը

281 Աստուծոյ աղախին թողորայի վարքը

287 Պոռնիկ Թայիսի զոջումն ու ապաշխարութիւնը

289 Բարձրամիտ անապատականի մասին

291 Սուրբ Եպիփան Կիպրացի հայրապետի վարքը

302 Մեր երանելի հայր Ներսէս Լամբրոնացու վարքը

ՀՈԳԵՒՐ ՄՇԱԿՈՅԹ

ԽՈՐԷՆ ՊԱՆԵԱՆ Հայ հոգեւոր երգը Է-Ը դարերում

308 Կոմիտաս կաթողիկոս

319 Սահակ Չորափորեցի

328 ՎԻԳԷՆ ՂԱԶԱՐԵԱՆ Գոյնի ուսմունքը խորանների մեկնութիւններում

341 ՅԱԿՈԲ ԶԵՆՍԷԵԱՆ Խորհրդանշանը Յովհան Օձնեցու մատենագրութեան մէջ

ԳԱՆՁԱՍԱՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ,
375001 ԵՐԵՎԱՆ, ՄՈՍԿՈՎԵԱՆ 1՝,
հեռ. 56-13-44

Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆԻ Ա

ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ

ՀԱՅՈՑ

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. ՊԱՐԳԵՒԻ

ՍՐԲԱԶԱՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ԱՌԱԶՆՈՐԴԻՆ ԱՐՑԱԽԱՅ

ՍՈՅՆ ՀԱՏՈՐԸ ՏՊԱԳՐԻՈՒՄ Է

ՀԱՅ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ

ԿԱՆԱԴԱՅԻ ԹԵՄԻ

ՄԵԿԵՆԱՍՈՒԹԵԱՄԲ

ՍԱՀԱԿ ԱՐԾՐՈՒՆԵԱՅ ԻՇՆԱՆԻ
ԹՈՒՂԹԸ ԵՐԱՆԵԼԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏ
ՍՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՅՈՒՆ

Վերջերս մենք մէկ անգամ եւս առիթն ունեցանք առնչուելու ս. Մովսէս Խորենացու սրբաբար աւանդի եւ ժառանգութեան հետ, երբ հայրենիքում պատշաճ մեծարանքով ու շուքով նշուեց «Հայոց Պատմութեան» 1500-ամեակը: Մէկ անգամ եւս շեշտուեց Խորենացու մշտական եւ անբեկանելի արժէքը որպէս հայ պատմագրութեան հայր, սակայն դարձեալ ստուերի մէջ մնաց նրա աստուածաբանական ժառանգութեան¹ դերն ու նշանակութիւնը հայ սերունդների ոգու կերտման գործում:

Խորենացին ոչ միայն մի մեծութիւն է, որը մեր ծագումնաբանական ակունքները հասցրեց միևնչեւ աստուածային յափտենակաւորութիւն, այլեւ աստուածաբանական անուրանալի հեղինակութիւն է հայ հոգեւոր ժառանգութեան մէջ:

«Գանձասար» հանդէսը գալիս է ամբողջացնելու մեծանուն վաստակատրի լուսապսակի բոլորակը՝ ընթերցողին յանձնելով «Պատասխանի թղթոյն Սահակայ, յորում եւ բանք մարգարեակալնք եւ վասն փոխման Աստուածածնին, թէ որպէս եղև, կամ որպէս շնորհեցաւ անարատ տիպ պատկերին ի փայտն եւ թէ յոյր ձեռն, եւ զինչ եղև պատճառք խնդրոյն, կամ թէ յումմէ բերաւ ի Հայս» եւ «Յաղագս Վարդապետին խորհրդոյ»²⁻³ երկերի արեւելահայերէն թարգմանութիւնը (միւս համարում լոյս կտեսնեն նրա «Պատմութիւն սրբոց Հռիփսիմեանց» եւ «Ի յիշատակի սրբոյն Հռիփսիմեայ եւ նորուն վկայակցացն ներքողեան ի հանդէս նոցա հրաշագարոյ յօրինուածուր»²⁻³ երկերի արեւելահայերէն թարգմանութիւնը) եւ հայցելով սուրբի օրհնութիւնն ու հոգեւոր օժանդակութիւնը:

1 Տե՛ս «Սրբոյ հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացոյ մատենագրութիւնք», Վեներիկ 1865:

2-3 Սոյն երկերը Մովսէս Խորենացու անուամբ ներկայացնելիս հանդէսը յենում է եկեղեցական ասանդութեան վրայ եւ ձեռնպահ մնում բանասիրական գննութեան հարցերից:

Քրիստոսի մեծութիւնների հրեշտակ եւ սպասաւոր, երկրի վրայ երկնայինը ցուցադրող երկրակենցաղ այր եւ խաւարեալներիս լուսաւորիչ, մեր վերջին ժամանակներում եղած աննուազ լոյս, ինչպէս որ Տէրն ասաց աշակերտներին. «Դուք էք աշխարհի լոյսը» [Մատթ. Ե 14]: Եւ միառժամակ կամենում ենք ցնծալ թո լոյսի մէջ, որ եղար մեզ համար երկրորդ Սահակ եւ Մեսրոպ՝ նրանց առ Աստուած գնալուց յետոյ:

Որի համար թող երկրպագութիւն հասնի սուրբիդ. Բագրատունեաց իշխանի համար թո կողմից գրուած գիրքը կարդացինք եւ ուսանեցինք Հայոց հայկական տոհմերի ուսմունքը եւ մեր նախնեաց գալն այս երկիր: Եւ յոյժ ուրախացանք շնորհակալութեամբ, որի համար երկնային երախտիքների Հատուցողը թող հատուցի մաքրափայլ անձիդ, եւ մենք՝ թո երկրաւոր որդիները, տալիս ենք քեզ այն, ինչ հաճոյ է թո սրբութեանը: Միայն փութա՛ տեսնել մեզ. աշխատի՛ր եւ հանգստացի՛ր թո որդեակների մօտ, որ օրհնուենք թո կողմից:

Կամենում ենք նաեւ ուսանել քեզանցից Տիրամօր անունով պատկերի սքանչելագործութիւնը, որ գտնուում է Հոգեաց վանքում, թէ որտեղից կամ ում կողմից բերուեց այնտեղ. որովհետեւ շատ բաներ ուրիշներ այլ կերպ են պատմում՝ իրար ոչ նման, եւ չհաւատացինք որեւէ մէկին, թէ ստոյգ գիտի:

Իսկ թէ ունենամ ձեռքիդ սուրբ մատների գիրը, առաւել յուսով կընդունենմ, քան Բագրատունեաց գիրքը, որ ձեռքիս է: Ո՛ղջ եղի՛ր ի Տէր, աղօթի՛ր մեզ համար եւ շտապի՛ր գալ, աղաչում են:

ՍԱՀԱԿԻ ԹՂԹԻ ՊՍԱՍՄԱՆԸ, ՈՐԻ ՄԷՆ [ԳՐՈՒԽՅ] ԵՆ
ՍԱՐԳԱՐԵԱԿԱՆ ՌՕՍԶԵՐ, ՆԱԵ՛ ԿԱՏՈՒԾԱԾՆԻ
ՎԵՐԱՓՈՒՄԱՆ ՍԱՍԻՆ, ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԵՐԱՒ, ԿԱՍ ՊԱՏԿԵՐԻ
ՍԱՐԿԱՍ ԿԵՐԱՐԱՆԸՆ ԻՆՉՊԵՍ ԵՆՈՐՀՈՒԵՑ ՓԱՅՏԻ ՎՐԱՅ
ԵՒ ԹԵ՛ ՈՒՄ ԶԵՆՔՈՎ, ԵՒ ԻՆՉԸ ԵՐԱՒ ԽՆԴՐԻ ՊԱՏՃԱՌԸ, ԿԱՍ
ԷՆ ՈՒՄ ԿՈՐԱՄԵՑ ԲԵՐՈՒԵՑ ԿԱՅՔ

Աստուածային Հոգու շնորհների առատ յորդութիւնը, որ քո անգուլ
մտքի վրայ է՛ շնորհիւ Սուրբ Գրքի ծանօթութեան եւ առ Աստուած
սիրոյ, մինչեւ տեսնելը, համբաւի միջոցով լսելով հզօր մեծիդ
խոհականութեան մասին, ճանաչեցի իսկ այժմ, այս արժանափայլ
խնդրի միջոցով, նախքան պատկերիդ նկարագիրը եւ մարմնիդ
տեսքը տեսնելը, հոգուդ վրեժխնդրութեան միջոցով իմացայ, որ դա
վերին շնորհներից է: Որի համար էլ եւ Ինքը՝ Բանն Աստուած,
մարդուն ստեղծելիս խօսքով զարդարեց՝ օրհնելու եւ ճանաչելու
Երախտագործին, ինչի մասին [Մաղմոսերգուն] ասում է. «Օրհնի՛ր,
ա՛նձ իմ, Տիրոջը, եւ մի՛ մոռանա Նրա գործերը» [Մաղմ. ՃԲ 2]:
Մրանով Տէրն ուրախանում է եւ երանի տալիս նրան, ով Տիրոջ
օրէնքի մէջ կխորհի օր ու գիշեր. քանզի նա որպէս անթառամ ծառ
կլիճի ջրերի հոսքում, որն իր պտուղը ժամանակին կտայ [տես՛ս
Մաղմ. Ա 3]: Զանի որ թէպէտ եւ հողն իրենը սիրում է, սակայն
գովելի չէ, քանզի եղծանելի է. քանի որ Աստուած մարդուն
անմահութեան մէջ ստեղծեց, ինչպէս ասաց, բայց [նա],
ստեղծակեցով կերակրուելով, մահացաւ: Ուստի, խօսքի կայծակը
վառ եւ բորբոք պահելով, անմահանում եմ: Շատ—շատերից երկու
քոյրերի վարքի մասին միայն կասեմ քեզ, որովհետեւ երկուսն էլ
չերմութեամբ ընդունեցին Տիրոջը: Մարթան՝ կերակրելով, բայց
Մարիամն է գովելի, որովհետեւ աստուածներէն բերանով ասուեց.
«Այստեղ քիչ բան է պէտք. Մարիամը բարի մասն ընտրեց, որ չի
վերցուի նրանից» [Ղուկ. Ժ 42]:

Այս ամենից իմացայ, թէ ով ես, մեծ իշխանդ Վասպուրականի, որ
թէպէտ եւ նախարարների թում ես, սակայն թագաւորական տնից ես
եւ ազգով՝ քաջ ու հին, եւ արգասաւոր սերունդ ու զարմ ես ո՛չ միայն
խօսքով ես ճոխացած, այլ նաեւ պատերազմական գործի մէջ ես
առաջինների թում: Զանզի ինչպէս երկու մարդու լինելութեամբ այս

երկիրը հաստատուեց, այնպէս էլ երկու տներիդ՝ Արծրունիների եւ
Բագրատունիների միջոցով եմ մեր այս աշխարհի սերունդներն
ապրում: Եւ ինչպէս երկու այծերն են ողջ մարմինը զարդարում,
այնպէս էլ երկու կողմերդ՝ արեւելեան եւ հիւսիսային, լուսաւորում էք
[մեր երկիրը]. եւ ինչպէս երկու ձեռք միանալով են գործին պիտանի
դառնում, այնպէս էլ մեր Հայոց երկիրը ձեզանից է գոյանում: Եւ
ինչպէս ողջ մարմինը երկու ոտքի վրայ է հաստատում, այնպէս էլ
երկու տների միջոցով Հայոց բոլոր ազգերը հնազանդուելով լինում
են որպէս մի կատարեալ մարդ ի Քրիստոս: Եւ դուք՝ երկու ցեղերդ,
միմեանց միացած, անասան էք:

Զե՛զ եմ դիմում, Արծրունեաց իշխան, Տէրն ինձ ցոյց տուեց, որ քո
զաւակներից երեք եղբայրներ Քրիստոսի համար մահուան են
մատնուած, երկուսը Քրիստոսի վկաներն են արեամբ, իսկ մէկը
վրիպել է նրանցից, եւ այս վայել չէ: Նրանց համար Աստուած
Մեներքերիմ թագաւորի թագը, քո որդիներին վերադարձնելով,
երկարաձգում է երկրի վրայ: Եւ Բագրատունիդ եմ դիմում. Տէրն
յիշում է իր խօսքը, թէ քեզանից թագաւորներ կձնուեն, եւ
թագաւորում էք Դուինում. եւ այլ ոչինչ չունեն ձեզ ասելու, մինչեւ
Տէրը տեսնել կտայ:

Իսկ գովասանական խօսքերիդ համար շնորհակալ եմ. եւ չեմ
երկրպագում, քանզի մեղքերով հնացած ծեր մարդուն նմանեցնում էք
հրեշտակների երանի՝ թէ նրանց աշակերտն արժանի լինէի կոչուել,
էլ չեմ ասում փոխանորդ: Զանզի, նրանց վարքը հանապազ յիշելով,
մաշուում եմ՝ ինձ անարժան համարելով, բայց քանի որ արժանի
համարեցիք ինձ յիշել Հատուցողի մօտ, երկրպագեցի, եւ Աստուած
ձեզ օրհնութիւն առատապէս թող հատուցի: Այլեւս չեմ ուզում ձեզ
վրայ ծանրանալ երկրի վրայ, աստուածասէր իշխաններ. հոգով եւ
մտքով միացէ՛ք ինձ ի Քրիստոս. քանզի ոչ թէ խնդրում եմ ձեզանից
որեւ բան, այլ՝ ձեզ:

Իսկ աստուածասէր իշխանիդ խնդիրը՝ Տիրամօր պատուական
պատկերի մասին, քո անմահ ազգին եմ յիշատակ թողնում. քանզի
զուարթանում եմ Տիրամօրը յիշելիս, որը ծագեցրեց արդարութեան
Արեգակին երկրի վրայ՝ դառնալով արդարութեան Արեգակի
ճշմարիտ արեւելքը. քանզի նրանից է փրկութիւնը, նրանից է
կենդանութիւնը, նրանից է եւ Քրիստոսն ըստ մարմնի, որ օրհնեալ
Աստուած է յաւիտեան. ամէն:

Իսկ ինչ պատուիրել էր ինձ՝ ձեր դռան քահանային, Բեթղեհեմի շինութեան մասին, թէ ով կամ ում կողմից (եղաւ), եւ ինչու Ղուկասը՝ Նաթանիւն, իսկ Մատթեոսը Մաղմուկին եւ յիշատակում որպէս Կոյսի նախնիներ, եւ ինչու ոմանք ցերեկուան, ոմանք էլ զիշերուան եւ առաջնութիւն տալիս, գրում են ձեզ, բայց այժմ տեսութեան չեմ գալիս հօգոյ իշխանիդ, մինչեւ որ կատարուի Իսկուհու տօնը. այժմ աստուածասէր անձիդ գրում են տեղի պատճառների մասին:

Բեթղեհեմը թարգմանում է հացատուն, ինչպէս որ ասուեց Տիրոջ կողմից՝ «Եւ եմ կեանքի հացը» [Յովի. Չ 35]. եւ այս տեղը հեթանոսներինն էր եւ նահապետի կողմից գնուեց, որ հեթանոսների համար դէպի կենդանութիւն ճանապարհ լինի, որովհետեւ հեթանոսներինն էր այն երկիրը, ուր ծնուեց Քրիստոս: Բեթղեհեմը նահապետների տունն էր. որովհետեւ Փարտը ծնուեց Յուդայից եւ Քամարից, Փարտը ծնեց Եզրոնին, Եզրոնը՝ Արամին, Արամը՝ Ամինադաբին, որը Յուդայի զօրքի սպարապետն էր Մովսէսի՝ Իսրայէլի որդիներին Եգիպտոսից հանելու ժամանակ: Մա ծնում է Նասաունին, որն անապատում Յուդայի բիրտարների իշխանն էր, իսկ Ամինադաբի դուստրը Եղիազարի կինը եղաւ՝ Ահարոն քահանայապետի որդու, որից ծնուեց Փենեհելը: Ամինադաբից քահանայութեան եւ թագաւորութեան օրինութիւնը բխեց. թագաւորութիւնը՝ Նասաունից, եւ քահանայութիւնը՝ Նասաունի ջրոջ ծնունդից, որ ծնեց Փենեհէսին, ով նախանձախնդիր լինելով, մեղմեց Աստուծոյ բարկութիւնը. եւ Նասաունը ծնում է Մաղմուկին: Այս Մաղմուկը Յուդայի ցեղի իշխանն էր, երբ Յեսուն Իսրայէլի որդիներին՝ տասներկու ցեղերի բանակներին, անցկացրեց Յորդանանով: Եւ երբ Յեսուն կործանեց Երիթովը, Բախաբ պոռնիկին փրկելով կնութեան տունը Մաղմուկին. եւ սա իր համար Բեթղեհեմ քաղաքն էր կառուցում Յուդայի հողում. եւ Երանից, [այսինքն՝ Բախաբից], ծնեց Բոոսին: Եւ Բոոսը կին առաւ մովաբացի Հուրիին եւ Երանից ծնեց Ուլբեդին, եւ Ուլբեդը ծնում է Յեսուէին, Յեսուէն ծնում է Դաւթին: Մա մարգարէի հոգեխառն խոստովանութիւնն է. «Բնաւ կրտսեր չես Յուդայի իշխանների մէջ» [տե՛ս Միք. Ե 2]: Իսկ Եփրաթան թարգմանում է բացումն, քանզի այստեղ Մամուլը իւղով օծեց Դաւթին, որը նախաճառել էր մարգարէն. «Քեզանից իշխան կելնի Ինձ համար, որ կհովուի Իմ Իսրայէլի ժողովրդին» [տե՛ս Եղեմ]:

Կատարուեց մեծ նահապետի օրինութիւնը, [որն] ասաց, թէ իշխանն անպակաս է լինելու Յուդայից, մինչեւ Նրա գալը, Ումն է թագաւորութիւնը, եւ Նա՛ է հեթանոսների ակնկալութիւնը: Ոչ թէ Դաւթի՛ մասին ճառելով՝ այս մարգարէացաւ, այլ՝ [Նրա], Ով Դաւթի գաւակից ճշմարտապէս մարմնաւորուեց: Ծնուեց սուրբ Կոյսից Բեթղեհեմում, որ Դաւթի քաղաք կոչուեց: Այստեղ էր բացում տիեզերքի տեսութեան դուռն Արարիչ Բանի ճշմարիտ մարմնաւորման համար, որ Յուդայի գաւազանի առաջին եւ ոչ թէ կրտսեր քաղաքն է: «Քեզանից իշխան կելնի Ինձ համար». [սա] ոչ թէ Դաւթի կամ մաքուր թագաւորների մասին է ասուած, որոնք միայն Իսրայէլի վրայ տիրեցին, այլ՝ Բեթղեհեմում Կոյսից Ծնուելիքի, [Որն] աստուածաբար տիրեց նաեւ տիեզերքին: Եւ՛ որպէսզի հրեաները չպարծենան՝ միայն իրենց մարմնաւորութեանը հաւատալով, քանզի հեթանոս անմաքուր կանայք՝ Քամարը, Բախաբը, Հուրիը, Եղեմը ժառանգեցին Իսրայէլի դուստրերի մաքրութիւնը. որպէսզի հեթանոսների ժողովարանն էլ պարծենայ՝ սուրբ Կոյսի՛ այսպիսի նախնիներ ունենալով: Որպէսզի ինչպէս հրեաներն են պարծենում թագաւորներով ու նահապետներով, այնպէս էլ սուրբ Եկեղեցին խնդայ տեղով, Քամարով, Բախաբով, Հուրիով: Եւ Երանց, իբրեւ մեծ եւ առաջինի կանանց, տեսանելի փրկութիւնն ինչպէս որ թագաւորներով եւ նահապետներով հաստատեց, այնպէս էլ՝ Բեթղեհեմի՛ հասարակաբար աստուածընկալ այրով, հաւաստապէս՝ աստղով, անջատ-անջատ՝ մոզերով, եւ անբաժանելի մարմնացած Բանով: Երկկողմ մասերից՝ հեթանոս անառաքինի կանանցից [եւ] Իսրայէլի թագաւորներից ու նահապետներից ծնուած սուրբ Կոյսից անմուտ Արեգակը փայլեց եւ քահաւորեց ողջ տիեզերքը:

Արդ, ոչ ոք թող մեզ անուսում չհամարի, որ կրկնաբանում ենք մեր իսկ կողմից ասուածը, այլ աստուածասէր անձիդ համար են գրում այս բոլորը սոյն գրութեան մէջ: Այն պատճառով Բոոսը կին առաւ մովաբացի Հուրիին, որպէսզի Երանով հաղորդակից լինի արդարների օրինութեանը: Եւ Հուրից սերունց Դաւթի տան ազգը, եւ Երա գաւակից ծնուեց Քրիստոս Արքան: Կահաթը ծնեց Ամրամին, եւ Կահաթի կնոջ անունը Ուլբաբ էր՝ Ղեւիի դուստրը, որ ծնեց Մաղային Եգիպտոսում, եւ Մաղան Ամրամից ծնեց Ահարոնին, Մովսէսին եւ Երանց ջոյր Մարիամին: Մովսէսն ութսուն տարեկան էր, եւ Երա Ահարոն եղբայրը՝ ութսուն եւ երեք, երբ խօսեցին Փարաւոնի հետ: «Եւ Ահարոնն իր որդու համար, - ասում է, - կին

առաւ Ամինգաղաքի դուստր, Լաւանի քոյր Եղիսաբեթին՝ Յուդայի ազգից», որսեղից էլ քահանայութեան եւ թագաւորութեան ցնդերը խնամութեամբ իրար խառնուեցին: Ուստի թելտ եւ Յիսուսի մայր

Մարիամը Յուդայի ազգից էր, սակայն, քահանաների եւ թագաւորների՝ խնամութեամբ իրար խառնուելու պատճառով, ազգակից է Չաքարիայի կնոջը՝ Եղիսաբեթին: Որովհետեւ Լա, Ուլ Երանից ծնուելու էր, եւ քահանայ էր, եւ թագաւոր:

Իսկ Դուկաս Աւետարանիցը ոչ թէ ըստ բնութեան է ազգահամարը դասակարգում, այլ՝ ըստ օրէնքի: Բանգի երբ եղբայրն անգաւակ մահանում էր, միւս եղբայրն էր աւնում (Նրա) կնոջը եւ զաւակ ունենում եղբոր անունով: Եւ ըստ բնութեան Միաւորաւածը, երանքից ծնունդ Բրիստոսն այն ժամանակուանից ի վեր այլեւս չէր բաժանում. ուստի [Դուկասը] թուարկում է մինչեւ Ադամ եւ Աստուած: Իսկ Մատթեոս Եւտարանիցը թուարկում է Աբրահամից մինչեւ Բրիստոս, որովհետեւ Բրիստոս Երա զաւակներից էր ծնուելու եւ Երանց երանքից էր սերում: Մատթեոսը Մաղմոնիցն է յիշատակում, իսկ Դուկասը՝ Լաթանիցն, որովհետեւ ազգը Լաթանից էր սերում մինչեւ Յովսէփ եւ Մաղմոնից սերում մինչեւ Մարիամ՝ ըստ հրեշտակապետի խօսքի. «Յովսէփ, Դաւթի՝ որդի, մի՛ երկնչիր քեզ մօտ վերցնել Մարիամին» [Մատթ. Ա 20]: Եպիփան Կիպրացի մեծ վարդապետն էլ այսպէս է ասում. «Սուրբ Կոյս Մարիամ Աստուածածինը Յովակիմի եւ Աննայի դուստրն էր», իսկ Յովակիմը՝ որդին Բարիի, որ Դանթեւ է կոչւում եւ Մեղքիի եղբայրն է, ինչպէս որ հրեաների աւանդութիւնն է պատմում: [Մա] Դեիի որդին էր՝ Լաթանի զաւակից եւ Մաղմոնի (սերնդից), Դաւթի ցեղից, Յուդայի ազգից: Իսկ Դեիի որդի Մեղքին, Մատթանի՝ Յակոբի հօր վախճանուելուց յետոյ, առաւ Մատթանի կնոջը՝ Յակոբի մօրը, որն այրի էր. Յակոբը զնաց իր մօր հետ Մեղքիի մօտ եւ մեծացաւ Երա տանը. [Մեղքին] եղբայրն էր Յովակիմի հօր՝ Բարիի, որ Դանթեւ է կոչւում: Իսկ Մատթանի կնոջից երկու եղբայրներ ծնուեցին, Մատթանից՝ Յակոբը, եւ Մեղքիից՝ Նեղին: Եւ Յակոբն ու Նեղին եղբայրներ էին՝ համամայր տարրեր հայրերից: Իսկ երբ Նեղին վախճանուեց՝ անգաւակ մնալով, Յակոբն, ըստ օրէնքի, իր եղբոր կնոջն է աւնում, որպէսզի Երա համար զաւակ ունենայ: Եւ այսպէս Յակոբը Նեղիի կնոջից ունեցաւ Յովսէփին եւ Կղովպասին, որոնք ըստ բնութեան Յակոբի ծնունդներն էին, իսկ ըստ օրէնքի՝ Նեղիի որդիները: Իսկ Յովակիմը՝ Մարիամի հայրը, եւ Երա հայր Դանթեւը՝ Մեղքիի եղբայրը, Դեիի

որդիներն էին, Յակոբի ազգակիցները, ինչպէս որ ցոյց են տալիս երբայեցիների աւանդութիւնները: Այսպիսով, Մարիամը դուստրն է Յովակիմի, թողը Դանթեւի՝ Մեղքիի եղբոր, Դեիի որդու, որն առաւ Մատթանի կնոջը: Իսկ Նեղիի կինը, որ տրուեց Յակոբին, ծնեց Յովսէփին, ինչպէս նախապէս ասացինք: Այսպիսով, Մարիամը, որի այրը Յովսէփը եղաւ, երկու նահապետութիւններից էր [սերում]՝ Լաթանի եւ Մաղմոնի, հօր կողմից Դաւթի ազգից էր, իսկ մօր կողմից՝ Նեղիի՝ իր հայր Յովակիմի ազգակցի, եւ ըստ քահանայութեան՝ Եղիսաբեթին ազգակից:

Եւ ինքը՝ սուրբ Կոյսը, սքանչելի վարքով, սրբութեամբ գերազանցեց բոլորին՝ ըստ Սողոմոնի խօսքի. «Բազում դուստրեր մեծութիւն տեսցան, բայց դու առաւել եղար» [Առակ. ԼԱ 29], ինչպէս Գաբրիէլն Եւտարանից Լազարեթում: Երա կեանքի տարիների ընդհանուր գումարը վաթսուց տարի է: Տասնհինգ տարեկանում ծնեց աշխարհի Փրկչին, [այսրեց] եւս երեսուներեք տարի մինչեւ Փրկչի խաչելութիւնը, իսկ Փրկչի երկինքը համբարձուելուց յետոյ՝ տասներկու տարի, որը Երա կեանքի սկզբից մինչեւ հրաշալի վերափոխումը վաթսուց տարի է [աւնում]:

Սուրբ Կոյսը, Եղիսաբեթը եւ Սողոմոն Երեք քոյր երեք դուստրեր էին եւ Կղովպասի կին Մարիամն [տե՛ս Յով. ԺԹ 25] Աստուածածինն քոյր է համարում, որի մասին [Աւետարանում] ասում է՝ Յիսուսի խաչի մօտ էր: Լաւեւ Մարիամի այր Յովսէփը չորս որդի ունէր՝ Յակոբոսը, Սիմոնը, Յուդան եւ Յովսէփը. ունէր նաեւ երեք դուստր՝ Մարթան, Եսթերը, Սողոմոն, որը Յակոբի եւ Յովհաննէսի մայրն էր եւ Չեբեղոսի կինը: Եւ Յովհաննէսը Փրկչի քոյր որդի է աւնուանում, քանզի ինչպէս որ Յովսէփի որդիները Փրկչի եղբայրներ են ասում, այնպէս եւ դուստրերը՝ քոյրեր: Յովսէփը քառասունամեայ էր, երբ Կոյսը յանձնուեց Երան, եւ Կենարարի երեսունմէկ տարեկանում վախճանուեց Լազարեթում, իր տանը: Եւ սուրբ Կոյսին սպասաւորում էր Յակոբ արդարը, որին Յովսէփն էր պատուիրել, որովհետեւ Յովսէփի կենդանութեան ժամանակ էլ էր նա ծառայապէս հոգ տանում, [այդ] հեզ եւ արդար [մարդը], մինչեւ որ Բրիստոս [սպասաւորութիւնը] յանձնեց Յովհաննէսին:

Եւ սուրբ Կոյսը բազում չարչարանքներ եւ վաթազներ կրեց Կայիափայից եւ հալածանքներ՝ հրեաների կողմից: Բանգի չէին

թողնում, որ նա գերեզման գնայ աղօթելու կամ յայտնապա-
գեթսեմանի [պարտեզ] կամ Փրկչի այլ տնօրինական վայրերը, այլ
միայն գաղտնի [էր գնում]: Եւ, հալածելով տեսնեղբայր Յակոբին,
գնացին կրակի մատնեցին այն տունը, որտեղ գտնուում էր Սրբուհին,
եւ հուրը, հրեաներին շրջապատելով, եօթ մարդ այրեց եւ Կայիափա,
Աննա եւ Ղեւի քահանայապետերին՝ տանը ոչ մի վնաս չտալով: Եւ
երկիւղելով՝ այլևս չէին յանդգնում սուրբ անձին [վնասել]: Տիրոջ
Սկրտութեան օրը հրեաների խաժամութեամբ ամբոխուած հրոսակները
Յորդանան էին գնացել՝ բռնելու Տիրամօրն ու Յովհաննէսին: Բայց
Աստուծոյ հրեշտակը նրանց գետի միւս ափը տեղափոխեց, եւ երբ
հրեաները կամեցան անցնել, Յորդանանը նրանցից քսան մարդու
ջրասոյգ արեց: Եւ Տիրոջ Համբարձման օրը հրեաները Չիթենեաց
լեռան վրայ, ջարերով յախուռն յարձակուելով Սրբուհու վրայ,
իրենցից յիսուն այրի ջարկոծելով սպանեցին: Բայց քանի որ,
Տիրամօր բազում հալածանքների մասին գրելով, ճառս կարդալու
համար ձանձրալի կդառնայ, այսուհետ կդառնամ սուրբ պատկերի
խնդրին:

Երբ Սրբուհին հրաւիրուեց փոխուելու իր Որդու մօտ, անտարանչիչ,
գտնելով կիպարիսից տախտակ, որից կենսաբեր խաչն էր, մեծ
թախանձանքով կերպածելու մէջ Տիրամօր պատկերը, որպէսզի նշխար
մնայ մեր կեանքի համար. անտարանչի անձկալից սրտին յոյժ
բաղձալի էր դա: Բանգի մեր Փրկչի համբարձուելուց յետոյ նրանով
էին աշակերտները մխիթարում՝ Սուրբ Կոյսին տեսնելով որպէս նրա
Որդուն. նաեւ Պետրոսն ու Պօղոսը բազում անգամ Երուսաղէմ էին
գնում՝ սուրբ վայրերը տեսնելու եւ Իսկուհուն տեսակցելու:

Արդ, երբ աշակերտները համագումար միաբանութեամբ
ժողովուեցին՝ իրենց Աստուածամօրը [Տիրոջ մօտ] ճանապարհելու
համար, ըստ Տիրոջ խօսքի, թէ՛ «Ուր մարմինն է, այնտեղ արծիւները
կժողովուեն» [Դուկ ԺԷ 37], որոնք թելտ եւ խաչելութեան ժամին
ցրուեցին, բայց յարութեան ժամին համախմբուեցին. քանզի Տէրն
ասել էր. «Քանդեցէ՛ք այս տաճարը, եւ Ես երեք օրում կշինեմ այն»
[Յովհ. Բ 19]: Այս մասին մարգարէն ասում է. «Տէրը շինում է
Երուսաղէմը եւ Իսրայէլի ցրուածներին ժողովում» [Սաղմ. ԸՆՁ 2]:
Այնուհետեւ Յովհաննէսը միւս առաքելների հետ որոշեց աղաչել
իրենց Տիրամօրը, որ փայտեղէն անօթն իր աստուածատիպ պատկերի
վրայ դնի, այն օրհնի եւ Տիրոջից խնդրի երկրին բարիք գործել իր

փոխման ժամանակ, քանզի բորոտութեան ախտը մեծ ցամամբ եռում
էր երկրի վրայ, իսկ Երուսաղէմում՝ առաւել էւ: Երբ Պօղոսը եւ
Յովհաննէսը միաբան գնդով գնում են աղաչելու Տիրամօրը, Պօղոսն
անննաօրհնեալ սուրբ Կոյսին ասում է. «Աստուծոյ Բանի անարատ
առագաստ, աղաչում ենք քեզ, վերցրո՛ւ Յովհաննէսի նկարած այս
փայտեղէն պատկերը քո սուրբ ձեռքերի մէջ, օրհնի՛ր այն եւ տո՛ւր սա
որպէս աշխարհի կեանքի նշան. եւ աղաչի՛ր քո Որդուն եւ մեր
Աստուծոյ պատկերի միջոցով վերացնել բորոտութիւնը մարդկանց
որդիներից, որոնք քո բարեխօսութեանն են ապաւինում»:

Աննաօրհնեալ սուրբ Կոյսը պատասխանում եւ ասում է նրանց. «Եւ
ինչո՞ւ էք ինձ՝ Տիրոջ աղախնին, ստիպում իմ անունով անել այն, ինչ
արժան չէ ինձ: Դուք էք եղել մեր Արարիչ Քրիստոսի աշակերտները,
ձեզ է շնորհիւ դեւերին հալածելու, ախտերն ու հիւանդութիւնները
բժշկելու, աներուոյթ գազանին ընդոտնելու եւ աշխարհից
կռապաշտութիւնը վերացնելու իշխանութիւնը: Ինչ որ դուք կամենում
էք՝ խնդրէ՛ք ձեր Տիրոջն ու Աստուծոյն եւ կունենաք. քանզի եթէ
երկինք փակելու իշխանութիւնն էք ստանձնել երկրի վրայ եւ
իշխաններ կարգուել տիեզերքի ոլորտներում, ձեզ Տէրն Իր
բարեկամներն է կոչել, եւ հրաշալի նշանները ձեզ համար են լինում,
[ապա] ուր էլ որ ձեր ոտքերը հասնեն, ոչինչ ձեզ համար անհնար չի
լինի: Այլ ինձ ձեր աղօթքներով [Տիրոջ մօտ] ճանապարհէք եւ,
սիրով ու խաղաղութեամբ միաբանուելով ինձ հետ, անխռով
նաւահանգիստը հասցրէք»: Պօղոսն ասում է. «Սուրբ Կոյս եւ Մայր
Աստուծոյ, մենք անպիտան ծառաներն ենք աշխարհի Արարչի, Որն
հաճեցաւ քեզանցից մարմնանալ. քո Որդուց եւ մեր Աստուծոյ
արժանացած ենք այս առաքելական շնորհին, որ ունենք. իսկ դու մեր
Տիրամայրն ես, եւ մենք՝ աշխարհի հրովարտակները. դու
Երրորդութեան հարսն ես, եւ մենք՝ փողեր, որ հնչեցնում են անձառ
այն Մուկնղը, որ քեզանցից էր աղաչում ենք քեզ, մեզ համար նշան
դարձրու այս պատկերը, ինչպէս քո միածին Որդին, որ Իր մահուան
փայտը որպէս անմահութեան գործիք, կեանքի գանձ եւ դեւերի
հալածիչ տուեց աշխարհին: Իսկ այժմ շնորհ արա, որ սա բժիշկ լինի
վիրաւորուածներին եւ նշխար՝ հաւատացեալներին. որպէսզի երբ
նրանք, ովքեր փափագում են տեսնել քեզ, այս տեսնեն, նրանց
խնդրուածքներն իրագործուեն»:

Այնժամ անննաօրհնեալ Սրբուհին, նկարուած պատկերն իր սուրբ

ձեռքերի մէջ վերցնելով, իր աստուածը նկատելով ձեռքերը տարածեց դէպի երկինք եւ ասաց. «Տէր Աստուած ամենակալ, Հայր՝ մեր Տեր Յիսուս Բրիստոսի, բարեբար եւ բազում ողորմ, որ աշխարհի կեանքի համար առաքեցիր Զո միածին Որդուն՝ մարմնաւոր Զո անարժան ազախմուտ, որ Իր մարմնով կատարեց օրէնքի եւ մարգարէների գրածները եւ դարձեալ համբարձուեց Զեզ մօտ, Զո հայրենի փառքի մէջ, այժմ աղաչում եմ Զեզ եւ խնդրում Զեզանցից, վերացրո՛ւ, Տէր, բոքոտութեան ախտը մարդկանց միջից այս Եկարուած փայտեղէն պատկերի միջոցով՝ Երրորդութեանդ զօրութիւնը սրա մէջ հաստատելով իմ այս աղաչանքի եւ խնդիրքի միջոցով որ վերացրեցիր առաջին մարդու յանցանքը Զո միածին Որդու, մեր Տիրոջ եւ Փրկչի՝ Յիսուս Բրիստոսի միջոցով, որ Իր մարմնով կատարեց առաջող Հօրդ կամքը, եւ այժմ կատարի՛ր այս ընտրեալ այրերի խնդիրը, որ Զո խօսքով առաքուեցին ի փրկութիւն աշխարհի՝ անտարանելու Սուրբ Երրորդութիւնը, որպէսզի Զո երկրպագուները լինեն եւ փառաբանիչները Հօր եւ Որդու եւ Սուրբ Հոգուդ յաւիտեանս ամէն»:

Եւ երբ առաքեալներն առաջին «ամէն», նոյն ժամին լուսեղէն կամար իջաւ Սրբուհու վրայ, եւ ամպեղէն լոյս խաչանման կաթեց սուրբ պատկերի վրայ: Եւ Սրբուհին պատկերն իր երեսին դրեց եւ այն քրջեց յորդաատ արտասուքներով, որ հեղում էր Տիրոջ առաջ: Եւ Պետրոս ու Պօղոս առաքեալները Սրբուհու ձեռքից պատկերը վերցրին, եւ բոլորը երկրպագեցին:

Իսկ երբ անարատ Կոյսն իր սուրբ հոգին Տիրոջ ձեռքն աւանդեց, հրեաների ամբոյսի մէջ խռովութիւն մտաւ. եւ երբ յարձակուեցին առաքեալների վրայ՝ կամենալով յափշտակել Կոյսի մարմինը, ամէնքը կուրացան: Իսկ Սոփոնիա անուանով մի մարդ բռնեց [մահճից], որն առաքեալները բարձրացրած տանում էին Չեթսեմանի կոչուող հանգստեան սուրբ վայրը, եւ Սոփոնիայի ձեռքերն, արմուկներից [պոկուելով], կախուած մնացին մահճի կողքից. այրն, իրեն վայ ապով, մինչեւ գերեզման լալիս եւ աղաչում էր: Պետրոսն ասաց. «Ո՛վ մոլորեալ հրեաներ, մինչեւ երբ էք մոլորուած մնալու եւ յամառելու, ինչո՞ւ չէք զղչում ձեր անգեղջ սրտերում, մնում եք անհեռազանդ, ինչպէս ձեր հայրը՝ սատանան»: Եւ մեծ էր հրեաների լացուկոծը: Պօղոսն ասաց. «Ի՞նչի Տէրը դարձէք եւ խռատվանեցէ՛ք սուրբ Կոյս Աստուածածնին, եւ կզբայ ձեզ»: Ողջ ամբոյսն աղաղակեց եւ ասաց.

«Խոստովանում եմք Հայր Աստուծոյ Որդի Բրիստոսին, Ով անճառապէս մարմին առաւ սուրբ Կոյսիցդ, Ում մենք անգիտութեամբ խաչեցինք՝ Աստուծոն հակառակ կարծելով միայն թէ զբայ մեզ»: Եւ Պետրոսը, վերցնելով նրա ձեռքերի [մասերը], բերեց մօտեցրեց հատուած ձեռքերին, եւ [դրանք] միանալով առաջուայ պէս կենդանացան: Եւ խաւարեալները լուսաորութեցին, եւ հրեաներն ու հեթանոսները մեծ-մեծ խմբերով մկրտուեցին. եւ քաղաքում եղած բոքոտները զալիս էին առաքեալների մօտ, իւրով օժուում, սուրբ պատկերով տեսնագրուում եւ իսկոյն բժշկուում ախտերից. եւ, Տիրուհու նշման լուրը [լսելով], բոլոր ախտաժէտները զալիս եւ անմիջապէս առողջանում էին, մինչեւ որ լուրը լոյսի ծագման պէս տարածուեց ողջ Հրէաստանում:

Արդ, Բարդուղիմէոս առաքեալը՝ տասներկուսից մկլը, նրանց հետ չէր Կոյսի [մօտ] համահաւարքման ժամանակ, քանզի Տիրոջ կամքն էր, որ սա՛ այսպէս լինէր, քանի որ Թովմայի հետ Հնդկաստան էր գնացել: Եւ երբ յետոյ նա առաքեալների մօտ եկաւ, ստիպեց նրանց, որ ցոյց տան իրեն աստուածային զանձը՝ անննսօրհնեալ Կոյսի մարմինը: Եւ նրանք, իրենց եղբօր փափազը կատարել յօժարելով, այնուհետեւ բացեցին սուրբ գերեզմանը եւ այն դատարկ գտան աստուածակիր մարմնից: Եւ հիանալով իմացան, թէ [նշումից] երեք օր յետոյ, երբ հրեշտակների օրհնութիւնն ու սաղմոսերգութիւններն աւարտուեցին, սուրբ մարմինը փոխադրուել է նոյն հրեղէն դասերի միջոցով: Ապա Բարդուղիմէոսը յոյժ վշտացաւ, որ չհասցրեց տեսնել սուրբ Կոյսին եւ չսեց վերջին օրհնութիւնները, ինչպէս միս առաքեալներն ու Տիրոջ աշակերտները, եւ ոչ էլ գերեզմանի մէջ գտաւ. եւ նա աւելի ու աւելի էր տրտմում:

Երանելի առաքեալներն, այս տեսնելով եւ իրենց եղբօրը մխիթարել կամենալով, տուեցին նրան փայտի վրայ Եկարուած Տիրամօր պատկերը՝ հաստատուած [Աստուծոյ] զօրութեամբ: Բարդուղիմէոսն, այն վերցնելով, ուրախացաւ եւ կենդանի [հոգի] համարելով էր նայում: Ապա Սուրբ Հոգու հրամանով մեծ փութով Հայր ուղեւորուեց, որովհետեւ Թաղէոս առաքեալը սպանուել էր Սանատրուկ արքայի կողմից Հայոց Արտազ գաւառում: Իսկ նա, Հայաստան զալիս, գնաց մոզերի եւ պարսիկների երկիրը եւ, հասնելով նրանց մայրաքաղաքը, որն այժմ նրանց լեզուով Խորասան է կոչուում, կրակարանի մէջ հրեղէն լոյսի սիւն կանգնեցրեց եւ, սուրբ պատկերն արեգակի դէմ

պահելով, կասեցրեց նրա ճառագայթները եւ վեց ժամ խաւարեցրեց. եւ [ոչ ոք] չհաւատաց, բացի այն ութ մոզերից, ովքեր երկրպագեցին Փրկչին եւ եկան մկրտուեցին առաքեալի կողմից, որը նրանց ամբարիշտների միջից հանեց եւ իր հետ Հայք բերեց: Եւ եկան Անձաւացեաց աշխարհը՝ մի քարի համբաւի մասին լսելով, քանզի բազում զեւեր էին բնակուում այնտեղ եւ խարում տեղի մարդկանց՝ այնտեղից ախտական զեզեր տալով նրանց՝ ախտերի պղծութիւններ կատարելու համար, կամեաձայն դարբինների ահաւոր հրաշքներով արհաւիրքներ էին գործում, որոնց [այդ] աշխարհի մարդիկ սովորած լինելով՝ այնտեղ զեզերում էին քուրայի շուրջը՝ չաստուածներից պատրոզ ախտերի թարախածոր ծրարներ վերցնելով, ինչպէս Կիպրիանոսի ծրարները՝ Յուստինէ կոյսին պատրելու համար. եւ այն տեղի անունը կոչում էին Դարբնաց քար: Աստուծոյ սուրբ առաքեալն, այնտեղ հասնելով, հալածեց չարի գործակից դարբիններին եւ փշոց կուռքերը, որոնք Անահիտի անունով էին: Եւ այս պատճառով զեւերի բազմութիւնը, հիւսիսային կողմի վրայ [գտնուող] բարձր լեռան վրայ ժողովուելով, անթիւ բազմութեամբ քարեր նետելով, սաստիկ ձայներ, ճիչեր եւ զոչիւն էր արձակում: Իսկ սուրբ առաքեալը մի փոքրիկ խաչ տեսնազրեց եւ կանգնեցրեց քարէ լեռան վրայ, եւ զեւերն իսկոյն չքացան: Հետագայում սուրբ հայրապետ Գրիգորիոսն այդ առաքելական խաչը շրջեցնում էր իր հետ մինչեւ իր՝ այս աշխարհը թողնելը: Իսկ որոշ ժամանակ անց [այն] դրուեց Հայոց Տրդատ թագաւորի գերեզմանին: Եւ այն տեղը, որտեղ զեւեր կային, [գտնուում է] վեւերի լեռնամիջում, Տիգրիս անունով մեծ գետի ափին, այն ամուր բերդի, որ կոչւում է Կանգուար, եւ Ագուաց քար անունով միւս [բերդի] մօտ, որտեղից՝ ամրոցի լեռներից, բազում ջրեր, գարնանը հոսելով, գալիս անցնում են Տիրուհու տաճարի հիմքի մօտով եւ խառնուելով օժանդակում մեծ Տիգրիս գետին: Այնտեղ սուրբ առաքեալն, իր իսկ ձեռքով զննելով Տրդուհու տաճարի հիմքը, շինեց մի փոքրիկ եկեղեցի, այն Սուրբ Աստուածածին անուանեց, նրա մէջ դրեց Տիրուհու պատկերը եւ այն տունը սուրբ կանանց. եւ այնտեղ գլխաւոր նշանակեց Յուսիկի քոռը եւ Ռոմզղատի ու Մաքովտրի քոռը. եւ այլ կանանց էլ նրանց ձեռքի առկ է դնում. եւ վանքի խուցերն է շինում, [կանանց] հրամայում տեսուչ լինել հաւատացեալներին, այնտեղ քահանայ կարգում իր աշակերտներից մէկին եւ տեղն անուանում Հոգեաց վանք՝ Տիրամօր եւ սուրբ Կոյսի անունով, որովհետեւ Աստուած բազում սքանչելիքներ

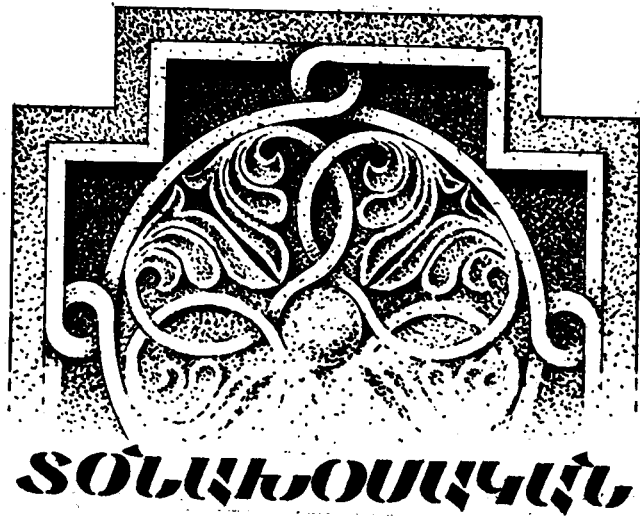
էր այնտեղ կատարում սուրբ Կոյսի միջոցով:

Եւ ինքը՝ սուրբ առաքեալը, ուղեւորուեց Հայքում անտարանելու եւ նահատակուեց Ուրբանոս քաղաքում, առաքեալի անուամբ Բարնա կոչուող վայրում: Իսկ Յուսիկի քոյրը՝ Մարիամ անունով, անցաւ գետի միւս ափը, մի շատ փոքր քարածայրի ստորոտում իր խուցը շինեց եւ առանձնաճալով վախճանուեց: Եւ նոյն տեղում տեղի տեսուչներ կարգեց քոյր Աննային, Մարթային եւ Ռոմզղատի ու Մաքովտրի քոռը: Իսկ Աննան իր խուցը շինեց ձորի միւս կողմում, որ Դարբնացքար են կոչում այնտեղ առանձնաճալով վախճանուեց՝ տեղի տեսուչինը Մարթային տալով: Եւ Աստուած բազում նշաններ եւ սքանչելիքներ էր կատարում սուրբ կանանց ձեռքով: Ուր սուրբ Գրիգորը հետագայում գալով վանք հաստատեց, եկեղեցիներ շինեց. բայց Տրդուհու տաճարը չքանդեց, քանզի առաքելական ձեռքի գործ էր՝ թողնելով այն ի փառս եւ ի պատիւ Ամենասուրբ Երրորդութեան. եւ մինչեւ այսօր էլ կայ, որտեղ բազում բժշկութիւններ եւ ոչ սակաւ ուրախութիւններ են լինում: Եւ լուսաւորում է բոլոր ախտահարներին, որ հաւատքով ու յոյսով գալիս են այնտեղ՝ դիմելով Միածին Բանի ծնողի բարեխօսութեանը՝ իրենցից ծնուած իր Տիրոջ եւ բոլորի Աստուծոյ առաջ: Լիանում են պարզելներով եւ Սուրբ Հոգու ողորմութեամբ՝ փառաւորելով Ամենասուրբ Երրորդութեանն այժմ եւ միշտ եւ յաիտեանս յաիտենից. ամէն:

Գրարարից փոխադրեց ԳՈՒՐԳԷՆ ԳԱՄՈՒՆԵԱԸ

ԳԱՆՁԱՍԱՐ

Ս. ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ

ՎԱՐԴԱՎԱՌԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՄԱՍԻՆ

Լուսաւոր եւ պայծառ է խորհուրդն այս մերձաւոր տօնի եւ տի-
եզերական ցնծութեան անտիսիս եւ հնչեցնում երկնքով մէկ: Գերապայ-
ծառ ճառագայթող լոյսով պարուրուած՝ զուարթ եւ ուրախ եմ տեսնում
քրիստոսասէր հաւատացեալներիդ միասնական հաւաքը: Նորահրաշ
արփիափայլ լոյսով պսակուած, տօնիս խորհուրդը պայծառ ձայնով
ընդմիշտ հրաշացնելով՝ արթնանում են մեր մէջ ցնծութեան երգեր եւ
Առաջինից ազբիրացած առաջին լուսաւոր բնութիւնների երկնագու-
մար դասերը՝ Վերին Միոնից, եւ վերիններին պարակցող երկրաւոր
խմբեր, բոլորի փրկութեան համար համախմբուած, վայելացնում են
հրաշքը բերկրալից ձայնով:

Արդէն իսկ ոչ միայն մեր այս բանական բնութիւնը եւ առաջնա-
միտ ու մաքուր հրեշտակներն են այս տօնի զովեստն հռչակում, այլ
գրեթէ բոլոր տարերքներն էլ միասնաբար, դարձած այս թագաւորա-
կան օրուայ ընծայաբերներ, պայծառակերպուած հրաշագարդուն են
նրա փառքը: Բանգի ամէն ինչ այս բարի տօնի ժամանակ գեղեցիկա-
պէս միասին ընթանալով, զուարճացնում է ամբողջութեամբ միտքն ու

զգայութիւնները, որոնց հետ նաեւ՝ բոլոր անշունչներին եւ անշարժնե-
րին: Որովհետեւ այսօր Նոր Միոնի վրայ հրեշտակային դասերի օր-
նութիւններն են քաղցրանուագ հնչում պայծառաւորաշ լոյսով [պարու-
րուած]. եւ Բրիստոսի՝ Գալտեան փայլունը հաւատացեալներին է
փարում: Ըստ մարգարէի՝ երկինքն ու երկիրն ամբողջապէս նորոգում
են, եւ լեռները ցնծում Տիրոջ առաջ [տե՛ս Մաղմ. ԴԷ 9]: Ոչ միայն
մեր էութեանը խառնուած կենդանի լոյսի յորդացող օրնութիւններով
տարամերժում են անէծքները, եւ տարրերը առաջին լոյսով նորոգում
հրաշափառութեան մէջ, այլ գրեթէ ակնյայտօրէն բոլորին երեսցող
վայելագարդուած բնութիւններն այս պայծառ տօնն իմանալի եւ զգա-
լի փառքով են պսակում: Բանգի այժմ երկինքն ի վերուստ պայծառ
զգեստներ է հազցրել իրենց ընթացքով շարժուող լուսատրոններին եւ
շահավառում է ընդհանուր այս աշխարհը վճիտ եւ մաքուր լոյսով
զգալի: Իսկ հաւատքի բարձրացրած խորանը, երկնքի նման կամարա-
ծու շրջապատելով հաւատացեալներին, անստուկը Լոյսի անապական
ճառագայթն է բացափայլեցնում մեր բանական բնութեան հոգեւոր
աշխարհում:

Այժմ պայծառալոյս արեգակը, վերին կամարին հասած, հրաբոր-
բոր ճառագայթներով վանում է հիւսիսի [սառնութիւնը], ջերմութիւն
տարածում երկնքով մէկ՝ կենդանածնելով մեր զգալի բնութիւնը: Իսկ
արդարութեան Արեգակը, հաւատքի խորանի վրայ փայլելով, լուսա-
բորբոք հոգեառնը լոյսով հրավառում է հաւատքի անթիրելի տար-
փողների՝ կենդանագրելով եւկան լոյսի կնիքով: Այժմ լուսնի լուսա-
վառ բոլորակը եւ աստղերի մաքուր հոյլը հրաշագարդուն են երկնա-
յին բուրաստանը եւ իրենց շարժման մէջ ճառագայթակերպում տի-
եզերքը լուսարշաւ ընթացքով: Իսկ հաւատքի լոյսի արմատն ու աղ-
բիրը՝ մեր բնութեան երկնքով մէկ բարեբանեալ պտուղ Աստուածա-
ծինն, իր կուտութեան մաքրապայծառ լոյսով, եւ իր հետ վառած մեծա-
շահ սուրբերին՝ Երրորդութեան լոյսի հոգեւոր աստղերին, տիեզերքով
մէկ շրջափայլում է որպէս հրաշապայծառ ճառագայթ: Այժմ անպերը,
տերունական հրամանին սպասարկելով, արեւելքից՝ լուսատեսակները
եւ հիւսիսից՝ ոսկեճաճանչները, իրար վրայ կուտակուած միագոյն
թանձրութեան մէջ, փայլակնացայտ, որոտընդոտ, ցօղաբոյս առատու-
թեամբ յագեցնում են տիեզերքը: Օղի հոսանքներն էլ, ողողուած
մաքրագոյն բիրակերպեան ծաղիկների եւ տունկերի երփներանգ
զարդերով, պսակում են պայծառագարդուած աշխարհը: Իսկ առաքելա-
կան ձմպերի երկնքով մէկ լեռնացած բազմաճառագայթ կուտակում-
ներն Աւետարանի ահեղ որոտմամբ, փայլակնաբորբոք հրակէզ զօրա-
թեամբ, Աստուծոյ գիտութեան ողորմութեան անձրեւն են մատառա-

կում մեր բնութեան դաշտի հովիտներում. նաեւ Հոգու կենդանարար օդի շունչն են տարածում բանական բոյսերի բերրի աճի համար եւ քաղցր պտուղով վայելացած անուշահոտ ծաղիկների վրայ:

Այժմ երկիրը վայելացած պայծառակերպում է մեր Աստուծոյ երեսման ժամանակ՝ պակակապ թագազարդարում, տերեւազգեստ բոյսերով եւ տունկերով ծաղկազարդում, եւ ծաղկաւտում լեաները ծիրաներիփեան ցնծում են Տիրոջ առաջ: Անուշահոտ են դառնում նաեւ ճահիճները, եւ դալարավայրերում կենդանիների խմբերն են խայտում. եւ հալքերն, օդում վայելացած երեւալով, քաղցրանուագ հնչեցնում են անտառները: Իսկ մեր բանական բնութեան երկիրը լուսազարդում ցնծում է Աստուծոյ գալստեամբ՝ զարդարում մշտագուարճ առաքինութեան նորափետուր ծաղիկներով, եւ, բարձրանալով հաւատքի լեռ, տօնատրոններին պակում է ոսկեճաճանչ իմաստութեան ծաղիկներով. եւ աստուածագիտութեան բուրումը երկնախոհների միտքն ամբողջապէս լցնում է անուշահոտութեամբ: Քաղում են նաեւ անմահութեան պտուղներ՝ սրբութեամբ քաղցրացնելու հոգու զգայարանները: Նաեւ պարում են մաքրազգեստների լուսատեսակ դասերը Եկեղեցու շուշանագարդ վայրերում եւ Աւետարանի քաղցրաձայնութեան նուագները հալքերի երգերի պէս աւետալուր հնչեցնում բոլորի համար:

Այժմ ծովը, վրդովմուրցի բարձրադէզ լեանակուտակ ալիքներից հանդարտում, տէրունի ոտքերի համար ընթացքի ասպարէզ է յարդարում կոհակների վրայ. եւ գետերի հոսանքներն առաւելապէս տարածում են տիեզերքով մէկ եւ, ականակիտ աղբիւրների քաղցրաբուխ ծաւալմամբ զովացած, հրճում են էակները, զի Աստուած է աշխարհ եկել: Իսկ մեր բնութեան ներքին իմաստութեան ծովը, երբեմնի չար հողմերի անդնդապտոյտ փրփրատեսակ ալիքներից հանդարտում, ի վերուստ շողացող ճառագայթներով հոգու բնութեան ընթացքն է անվայրափակ յարդարում իր մէջ. եւ անտարանական գետերի տիեզերագնաց ծաւալմամբ կենաց աղբիւրից անհատաբար յորդացող անմահութեան հոսանքները, Աստուծոյ՝ մեզ երեւալու պահին, պարածակում են տիեզերքը խաղաղութեան ողջոյնով:

Այսպէս է նկարագրում այս տօնի պայծառակերպութիւնը՝ այսպիսի հրաշքներով: Մա է, արդարեւ, ցնծութեան եւ ուրախութեան օրը, որ Տէրն արարեց. սա է Աստուծոյ մեծ փառքի ծագման օրը, որը նոր արթայութեան սկիզբն է եւ էական Լոյսի յայտնութիւնը եւ յաւիտենա-

կան յոյսի նկարագիրը: Մա է սուրբ Միաշարթի* օրը՝ տէրունական յարութեան յոյսով պակում, նոյն օրը նաեւ Սուրբ Հոգին իբրս վերնատուն՝ պայծառ յոյսով շրջափայլելով, եւ հրաշագարդեց այնտեղ գտնուող երկնախմբերի դասերը:

Մա Մովսէսի կողմից անուանուեց Առաջին Օր, երբ Սկզբնածինը ցրեց խաւարը, եւ այս բնութիւնն ամբողջովին վայելացաւ յոյսով, իսկ մարգարէի կողմից՝ Ութերորդ Օր, որ նշանակում է նոյն Առաջինը եւ Ութերորդ է [անուանում] մեծ եւ աներկկոյ Առաջին Օրուայ համար, երբ ճշմարիտ աշխարհի յարատեւ աստուածային յոյսով մաքրումներին անլուծանելի կեանքն է ընձեռում, որի՝ այնտեղ [գտնուողներին] լուսաւորող պայծառ ճառագայթները փայլում են այսօր, երբ Փրկիչը մեր բնութեամբ ճառագայթեց Աստուածութեան Լոյսը Քարոյ լեռան վրայ՝ յոյսի փրկական փայլումը որպէս առաւատչեայ [թողնելով] սուրբերի աստուածամանակերպ յարութեան համար, որը եւ տօնում է Եկեղեցին հրաշափառ ցնծութեամբ:

Մա Տաղաւարահարաց տօնն է, որ օրինադրեց Մովսէսն Իսրայէլի ելքից յետոյ, եօթներորդ ամսի տասնհինգերորդ օրը, երբ եօթներորդ օրը, տաղաւարներում բնակուելով, համախմբում տօնում էր Իսրայէլը՝ արմատենաց ճիւղեր, բարդիների ձողեր եւ սաղարթագուարճ ուտեր ու ընձիւղներ տանելով՝ ի յիշատակ իրենց՝ դէպի Միւս գնալու խորանչալու** ընթացքի եւ որպէս ընծայաբերութեան գոհութիւն աստուածային երախտիքի, որ վերցնելով կրեցին՝ հասնելու աստուածակերպ բուրաստանտեսակ անտեաց աշխարհը: Մա նրանց օրինադրած ստուերակերպ տօնն է, որն Աւետարանի ճշմարտութիւնն էր նախազրում, քանզի հէնց որ լում ենք մեր իմանալի Եզիպտոսը (ի նկատի ունեն մարմինը ողողող խաւարաբնակ աղտեղի ախտերի տիղմը)՝ Աւետարանի յոյսի հրափայլ սիւնով առաջնորդուելու, որին հովանի է Հոգու ամպը, աստուածագիտութեան հոգեւոր լեռն ենք բարձրանում, ուր Աստուած է, որ անենայն նիւթականն Իր մէջ բոցակիզում է հրով: Այնտեղ, ինչպէս հայելու մէջ, Տիրոջ փառքը տեսնելով նոյն Լոյսից կենդանակերպում ենք եւ, փառքից ի փառս ճառագայթուելով, օրինադրում այս կենցաղի նիւթական շինուածը լքել եւ, դէպի աննիւթ յարկը փութալով, այս ապականուղ մարմնի անդամներն առաքինութեան խորանի վերածել: Մա Տաղաւարահարաց տօնի պէս եօթնօրեայ շրջապայութեամբ տօնում ենք եօթներորդ ամսի տասնհին-

* միաշարթ— կիրակի

** հասանարար՝ անձածկ, թափառական, անտուն չու, երբ, ընթացք

գերորդ օրը՝ մեր զգայութիւնների մէջ եռակի մաքրութիւն ընդունելով՝ թե՛ զայթակողութեամբ, թե՛ պատերազմով ներս ընդունած մեղքերի խայթոցներից: Եւ այս եօթ օրը տօնում ենք տաղաւարներում՝ արմաւենեաց ճիւղեր եւ կանաչազգեստ ոստեր եւ ընձիւղներ բռնած. եւ այս եօթօրեայ շրջազայութեան ընթացքում, այս աշխարհից պատկանող կեանքի բոլոր հոլովումներն արտաքսելով, Աստուծոյ նման հոգով ենք ապրում եւ, անմարմնական առաքինութիւնների ոստերի աճմամբ դէպի հրեշտակային բարձունքը վերընձիւղուած, որպէս արմաւենիներ Աստուծոյ գաւթում, ծաղկում ենք՝ հրաւիրուելով դէպի Վերին Աւետեաց Երկիրը՝ Աստուծոյ Միոն քաղաքը, դէպի մայրը կենդանի արարածների եւ անմահների բանակատեղը, դէպի լոյսի առաջաստի անքակտելի խորանը, ուր յարազուարճ խնդութեամբ հնչում են տօնախմբութեան ձայները:

Այս ամէնը մեր մէջ, որպէս օրինակ, տպաւորուած էր նախապէս, որն Իրենով ամբողջացրեց Քրիստոս՝ Գրի լուծիչը եւ խորհուրդի կատարիչը, որն այս տօնի օրը լեռան վրայ աշակերտներին յայտնեց անմերձեանալի Աստուածութեան նազելի փառքի ծայրագոյն լոյսի ծագումը՝ կենդանարար աղբիւրացած մարմնից փայլակատարած ճառագայթաձակ փայլմամբ: Եւ դարձել էր Քաբոթը որպէս նոր Միճասուրբ լեռ եւ լուսեղեն աստուածաբնակ վայր՝ հրավառ եւ ամպով պատուած, նաեւ՝ նոր երկիրը՝ Աստուածութեան ճառագայթներով բարձրացած երկրի վրայ եւ պայծառազգեստ պսակուած արփիափայլ հրաշքով: Այնտեղ են նաեւ հրեշտակների զօրքերը՝ սերովբէների բիրտար բանակներ գումարած, որոնք, տէրունի ոտքերի ներքոյ սուկացած, հրափայլ թեւերով պարփակում են արքայական աթոռը: Զանգի ուր Վերնաստեալն է, այնտեղ էլ Նրա աթոռն է, այնտեղ էլ բարեբազմակների խմբերն են՝ առաքելների եւ մարգարէների պայծառ եւ մեծ լուսազգեաց դասերը՝ անմերձեանալի լոյսի հպաւորութեամբ աստուածակերպուած եւ բացերես առ Աստուած հայելով աստուածացած. անլի ճիշտ է ասելը՝ Աստուած միաւորուել է աստուածներին* եւ յայտնել (Իրեն): Այնտեղ են նաեւ պայծառազգեստ Եկեղեցու սիւները՝ զարդարուած աստուածածագ հրի բորբոքմամբ եւ միաւորուած անշիջանելի Լոյսի հետ. սուրբեր, որոնք փայլում են տիեզերքում Աւետարանի լոյսի աշխարհարձակ ճառագայթներով: Այնտեղ Մովսէսը՝ կանխատեսող մեզ վրայ Աստուծոյ փառքի արեգակի անփոփոխ եւ անմատոյց լոյսի առաջին ծագման, իր տենչալի լոյսը տեսնելով, մարմինը վարա-

* Ի Եկատի ունի շնորհով սրբազործուած եւ աստուածացած սուրբերին:

գոյրով ծածկած, ցնծութեան մէջ յարութիւն առնելով, գալիս ողջունում էր նոյնահրաշ կերպարանքով՝ անտելով մեզ, որ նոյնպէս պիտի կենդանակերպուենք եւ նորոգուենք Աստուածորդու յարութեամբ՝ Նրան վկայելով որպէս Տէր մահու եւ կենաց: Եւ Եղիան, հրէ կառքով վեր բարձրացած, կենդանի տակների աշխարհից ողջոյնի է եկել մերտապէս տական Լոյսի՝ վկայելով, թէ Տէրն է վերինների եւ ներքինների, խօսում էր փրկութեան դռան մասին, որ Երուսաղէմում է՝ անտարանելով մեզ, որ յուսացած յարութեան ժամանակ ամպերով պիտի տարուենք եւ ելնենք դէպի Աստուածութեան հուրը: Այնտեղ մեծ հայրական խորքերի հազարապետը՝ խորանով առաջաստուած վերին արքունական լոյսի փակողն ու բացողը, սարսափած վերաձայնում էր Երրորդութեան խորհուրդը, եռակի տաղաւարներով եւ տիեզերագոյ փողով հրաւիրում բոլորին Վերին Երուսաղէմի լոյսի խորանը*: Այնտեղ էր, որ վերին Արքայի զօրութեան զօրքերը, ազգերի թագաւորները եւ աշխարհի իշխանները՝ Որոտման որդիները, որոնք, հովանի առած (Մուրբ) Հոգու ամպը, բարձունքներից ահեղ որոտմամբ հնչեցրին հայրական ձայնը տիեզերքով մէկ՝ օրհնութեան ցօղով արբեցնելու ծարաւիներին անմահութեան ջրերը: Արժէ՞ շարունակել. ասեմ անլի համառօտ ձեւով՝ այնտեղ է Երրորդութեան բոլոր գերակայ փառքերի բացածագումը: Զանգի Հոգին լուսեղէն ամպերով հովանի եղաւ, եւ Հայր Աստուած փառքով որոտաց, եւ մարմնացեալ Բանը տնօրհնուած կենդանարար մարմնով փայլեցրեց այնտեղ հայրաբուն փառքի տական ճառագայթը. քանզի Իրեն միաւորեց մարմինը, ինչպէս որ ասում է՝ Բանն Աստուած Հօր մէջ է եւ Հօրից, Էն՝ Էականից, լոյս՝ լոյսից, կեանք՝ կեանքից, Նա է երանելին եւ միայն բարին, Ում Ոայում են բոլորը, Ում տենչում են բոլորը, Ում մէջ չկայ այլայլում եւ փոփոխում: Հօր նոյն բնութիւնն է, փառքի ճառագայթը, եւութեան կերպարանքը եւ բարեարութեան պատկերը, որ Էն է եւ միշտ Էն՝ մտքից ու խօսքից վեր պատճառ ունենալով միշտ Էն: Չթաճաբար կամենալով փրկագործել մեր բնութիւնը՝ մեզ կերպակից է դառնում՝ չբաժանուելով Աստուածութիւնից: Որովհետեւ իր բնութեամբ մարմնին միացաւ՝ նրան իր հետ խառնելով եւ աստուածացնելով, սակայն մնալով ինչպէս կար, ո՛չ շփոթուելով, ո՛չ էլ անխառն մնալով, այլ՝ եւ խառնուելով, եւ միաւորուելով բնութեամբ՝ անշփոթաբար եւ անբաժանելի, որ էրի մտածութիւնից վեր է: Որովհետեւ Կոյսի որովայնի մէջ անփոփոխելի լոյսի ճառագայ-

* Ի Եկատի ունի Չեսթոս առաքելին (Մատթ. ԳԷ 4-5, Մար. Թ 4-6, Լուկ. Թ 32-34):

թը փոփոխական ճիւղով ճառագայթեց՝ որպէս մի կայծակ այնտեղից նոյնակերպ հրաշքբուսած, եւ մեր բովանդակ հոգին, մարմինը եւ միաբն անապական եւ աստուածախառնութեամբ միաբուն դարձնելով՝ Էմմանուէլը ծնունց Կոյսից՝ չանջատուելով Հօրից՝ ամբողջապէս մնալով Երրորդութեան մէջ եւ անբաժան՝ երկրից. Զանգի [միաժամանակ] եւ Կոյսի գրկում է աստուածացած մարմնով, եւ սրովբեական կառքն է իսպառ լցնում մարմնացեալ աստուածութեամբ: Զանգի Նա ամէն ինչի մէջ է, եւ լի են նրանով երկինքը եւ երկիրը. եւ Նա, որ անդին է ամէն ինչից, առանց մեղքի եւ ապականութեան մեր բոլոր հոգեկան եւ մարմնական կրօնքի միջով ճանապարհորդեց մի դէմքով, մի կամքի շարժութեամբ՝ միեւնոյն Աստուած՝ մարմնաւորուած եւ բոլորից անդին: Նրա անբաժան միութիւնը գերակատար լութեամբ բացածագեց այսօր, նոյն մերակերպ աստուածացած մարմնի մէջ Լական փայլատակող ճառագայթն աղբիւրացրած՝ լուսակերպելով մեր մթնած խաւարային բնութեան սեւ աղջամուղջը, մեզ Իր միջոցով Հօրը միացնելով, որի մասին էլ ասաց. «Որպէս Դո՛ւ, Հայր, Իմ մէջ ես, եւ Ես՝ Զո մէջ, նոյնպէս եւ նրանք թող մեր մէջ լինեն» [Յովհ. ԺԷ 21]: Որովհետեւ, լեզը ելնելով, մեզ Իր հետ բարձրացնում էր դէպի հայրական աթոռը. եւ, մարդկային մարմնի դէմքն արեգակնափայլ լուսազարդելով, մեր նաստ մարմինն էր աստուածակերպում Իր փառատր մարմնի նմանութեամբ, որի հետ նաեւ լուսեղէն ամպի կամարածեւ շրջափակմամբ Իր հետ առազաստում էր մեր [բնութիւնը] Սրբութիւն Սրբոցի մէջ՝ վարագոյրի ներքոյ, ինչպէս ասել էր, թէ՛ «Որ Ես եմ, այնտեղ եւ Իմ պաշտօնեան կիցի» [Յովհ. ԺԲ 26]: Եւ հայրական ձայնը, ի վերուստ սիրելի Որդի վկայելով Նրան, որպէս մեր որդեգրութեան առաւատչեայ, դէպի լոյս հրաւիրուածներին անտիս էր տալիս. նաեւ, առաքելացիքի եւ մարգարէների խմբերով իր ծայրագոյն լուսափառը ճառագայթելով, բոլոր վերելիներին եւ ներքելիներին, կենդանիներին ու մեռելիներին ցոյց էր տալիս, թէ Վերջին Օրն ինչպէս են տեսնելու Իրեն՝ Աստուծոն, աստուածացածների մէջ, ամպերի վրայով գորութեամբ եւ փառքով գալիս [Մատթ. ԻԴ 30], այստեղ մաքրուածներին այնտեղի փառքը պարգեւելիս. որ այս մեծ ահաւոր օրը, պսակելով այս տօնը լուսահրաշ փառքով, արեգակնակերպ փայլում է երկնքով մէկ՝ Իր մէջ ունենալով եռապայծառ Լոյսի եզարուն ճառագայթը: Երրորդութեան այս Լոյսը Միածինն այսօր թաքոր լեռան վրայ Իր շուրջ փայլեցրեց՝ ճառագայթելով արարածներին, որով երկինքը ցնծաց, եւ երկիրը պայծառացաւ, երկնքի վերնայարկերը բացուեցին, եւ լոյս հոսեց դէպի ստորին խորանը, երկնքում հայրական ձայնը հնչեց, տիեզերքը որդեգրուեց, Հոգու ճառագայթը ծագեց, երկնածինները լուսազգեստ-

ւեցին, հրեշտակների խումբը պարեց երկրի վրայ, հոգեղէնների դասերը երկնքի դեմով մտան, երկնքի օրհնութիւնները երկրի վրայ հընչեցին, երկիրը երկնանման զարդարուեց, դրախտի դռները բացուեցին, այնտեղից արտաքսուածը պարեց նրա մէջ, կենաց ծառի հոտը բուրեց, երկիրն անմահութեան ծաղիկ բուսեցրեց, կենցիկ լոյսը ծագեց, մահու ստուերը փախաւ, արդարութիւնը թագաւորեց, մեղքերի իշխանութիւնը լուծարուեց, անտարանական փողը գոչեց, տիեզերքը ընկեց զարթօնեց, Աստուծոն մարմնով եկած տեսան եւ Նրա հետ աստուածացան:

Այսպիսի բիւր բարիքների օրհնակ է այս մեծ եւ պաշտելի տօնը: Ինչպէս նաեւ յոյժ վայելու է տօնիս անունը, որ տալիս է Եկեղեցին, Զանգի Վարդավառ է կոչում, որ, արդ, ասար է նշանակում, նաեւ կոչում է վարժարան: Այլ ինչու՞ է յոյնը սա Պայծառակերպութեան եւ Պսակաց տօն անուանում, իսկ Հայաստանեայց ազգը՝ Վարդավառ. սրանք [երկուսն էլ] միեւնոյն հրաշափառ պայծառութիւնն են հնչեցնում, որ նախապէս Բանն էր արձանագրել: Այս տօնին բովանդակ երկիրը ծաղկաւտուել է մեր բնութիւնն էլ փթթել է յախտեցական ծաղիկներով եւ Զրիստոսի փառքի ճառագայթարձակ փայլմամբ, եկեղեցիները պայծառագոյն վայելչութեամբ են պսակուել, եւ առաքիներեան լուսահրաշ վարդերով ու շուշաններով տօնատէրների ոսկեվարսեալ գլուխներն են վայելացնում: Ըստ այսմ՝ յիրաւի է Վարդավառ անուանում սա Եկեղեցին եւ Պայծառակերպութեան ու Պսակաց տօն: Իսկ արդ, ասարն ու վարժարանն այլ բարձրագոյն խորհուրդ են հաստատում, որը տրամախոհները Հոգուց են ճանաչում: Զանգի մեր մէջ Զրիստոսի Յարութեան լոյսի ծագումից յետոյ, սուրբ Յիսնեկի վերջում, վերնատանն առաքելների վրայ Հոգու շնորհները գեղուեցին, նոյն օրը Սինայում աստուածագիծ Օրէնքի գիրը Մովսէսին ընձեռնուեց, որ տօնում էր Իսրայէլն ամէն տարի՝ այն կոչելով Պնտեկոստ, նոյն օրը նաեւ առաքելների մէջ իր հոգու շնորհները կենդանագրելով՝ գիրը տեղի էր տալիս, եւ, Աւետարանի բազմաձայն լեզուներով միասնաբար ձայն հնչեցնելով, լսողների հինգ հազարանոց խմբերի հոյերին էր աշակերտում՝ նրանց մասին գրելով որպէս նոր Իսրայէլի երկնատր մշակի ըրտիցքի առաջին կաթիլները եւ առաքելական ոստերի ծաղիկները, որոնք, գրի ծածկոյթը մերկացնելով, հոգու լոյսով զգեստաւորուեցին՝ հնազանդ Աւետարանի օրհնադրութիւններին, որով առաքելական հրամանն այս երկրորդ յիսնեակի մէջ, որպէս վարժարանի փակելով, վարժում էր նրանց հոգեւոր կրթութեան վարժութիւնների հրահանգներով, ըստ իսրայէլեան երբեմնի շրջացանական մաքրութեան, Աստուծոյ երեսման ժամանակ: Մայապէս նաեւ նրանք են արժանանում որդեգրութեան շնորհի՛ աղօթքի սրբութեամբ, մաքրութեան առաջին

լոյսով ըստ այսմ՝ սա վարժարան կոչելը բնաւ այսպէսն է: Իսկ արդ, աւար է կոչում, քանզի առաջելական օրինադրութիւններն վերջում՝ Տաղաւարահարաց տօնի նոյն այս օրը, Երուսաղէմում Եկեղեցու առաջին խորանը կանգնեցրին՝ այնտեղ աւագանի լուսցմամբ նորընծաներին Լուսոյ չօրը որդեգրելով եւ վերափոխելով ահարոնեան ծերացեալ պաշտամունքի հնութիւնը Բրիստոսի քահանայութեան նորոգութեան եւ գրի կերպը՝ հոգու շնորհների, եւ մարմնի թլպատութիւնը՝ մտքի մաքրութեան, եւ առօրեայ լուսցումները՝ հոգեւոր լուսցումների մշտնջենաւոր աւագանի մաքրութեան, եւ զոհերի եւ պատարագների ընծաները՝ հաւատացեալների բանաւոր պաշտօնի՝ անձերը վերնագոյն սեղանի վրայ բոլորապատու ընծայելով Բան Աստծուն: Ըստ այսմ՝ նաեւ այս տօնի օրինակն Աւետարանի լոյսով որպէս խորհուրդ պայծառակերպեցին՝ փոխակերպելով ստուերի տաղաւարը ճշմարտութեան առազաստի, եւ Իսրայէլի՝ լեռների զագաթներին տաղաւարուած անճշմարտութեան ուստասաղարթ եւ ծաղկազուարճ տօնախմբութեան [փոխարէն]՝ նորածնեալներին օրինադրեցին բարձրանալ հաւատքի լեռը՝ Երրորդութեան լոյսով պսակուած, չոգու ճառագայթի ծիրանին հազած եւ երկնածաղիկ առաջինութեան լուսասաղարթ ուտերով քաջուղէ եւ յարափթիթ պտղաւտուած՝ նոր Սիոնի լուսոյ խորանում փրկութեան ելքը մշտապէս տօնելու, որպէս արդարութեամբ արդարեւ տղայացածներ եւ կատարեալ գութի հասած՝ պայծառ հաւատքով հոգիացածներ, եւ, որպէս հարսանեաց մանուկներ գալով եւ անմահ Փեսայի հետ ճաշի սեղան նստելով, լուսոյ հարսնարանում անմահութեան կեանքն են ճաշակում եւ, դասագրուած անմահների երամին, առազաստի երգերն են երգում՝ «Օրհնեալ է Տիրոջ անունով եկողը» [Մատթ. ԻԳ 39]. եւ թէ՛ «Մեր Տէր Աստուած երեսաց մեզ, ուրախութեամբ արեք այս տօնը» [տե՛ս Մաղմ. ԸԺԷ 27]:

Այսպէս, ըստ երկնային ակնարկութեան՝ սուրբ առաքեալները, օրէնքի բոլոր ստուերատեսակ երեւումները քանդելով, պայծառ ճառագայթներով բացածագեցին այս տօնի ճշմարտութեան լուսոյ խորհուրդը. նոյն օրը հաւատացեալները յայտնապէս տեսան Սուրբ չոգուն՝ խմբերով գալիս դէպի լոյսի աւագանը եւ սուրբ սեղանը՝ Աստուածորդու փրկական Մարմնի եւ Արեան աստուածային կենարար խորհրդի վրայ. սրա հետ եւ այլ աստուածաշնորհ առաքելախորաման պարզելներ՝ նորընծայ պատարագների ադի օրհնութեան եւ ողջ Երուսաղէմում բոլոր աստուածապարզեւ ատիսաների խորհուրդը կատարելու: Այս տօնի օրն իրենց մէջ բաժանեցին տիեզերքը՝ լինելու իշխանների երկնքի ներքոյ՝ ըստ Սուրբ չոգու կանխասացութեան՝ «Երկնաւորի մօտ հաւաքել թագաւորներին» [տե՛ս Մաղմ. ԿԷ 15] եւ աւար առ-

նել բոլորին: Ուստի միմեանց ձայնում էին միախումբ երկնաւոր նահատակների աշխարհագոյ փողերով՝ անելով «Արդ, աւար է, ելէ՛ք տիեզերքով մէկ՝ գերութեամբ գերելու, աւար առնելու, պարգեւներ բաշխելու եւ տալու մարդու որդիներին»: Ինչպէս որ գրում է սրանց խորհրդապետ Պօղոսը, թէ՛ «Բոլոր մտքերը գերում ենք ի հնգամեղութիւն Բրիստոսի» [Բ Կորնթ. Ժ 5]: Մրանով ցոյց տուեց, որ այս տօնն, արդ, աւար է, որը վարդաւառ է կոչում Եկեղեցին՝ այդ օրն առաջինութեան լուսեւրանգ եւ յուսահոտ բոցատերեւ վարդերով հարսնագգեստ պսակուելով եւ հրճուելով: Սա Առաջին Եկեղեցում առաքեալների կողմից որպէս անտաբեր տօն օրինադրուեց, որը չի մտնում ընթերցուածների շրջանի մէջ միսների հետ, երբ մարգարէների պատմած աստուածային տեօրէնութեան խորհուրդն է վերաձայնաբար տօնում քանզի ոչ թէ անցածների մասին է, ինչպիսին որ նրանք են, այլ յախտեական հանդերձեալն է յարազուարճ ցնծութեամբ կրում իր մէջ՝ որպէս մշտապայծառ փառքի գերակայութիւն, որը նոյնիսկ մարգարէները չճանաչեցին, ինչ այնտեղ Աստուած պատրաստել էր Իրեն սիրողների համար. քանզի սա Ութերորդ, որպէս Առաջին եւ Վերջին, Օրուայ, անթառամ մշտնջենահոս լոյսով պսակուած, յաւտահրաշ եւ ճառագայթաւտ տօնն է, որ սկզբնաւորում է Դատաստանի Ատեանից եւ տեսում միչեւ անսպառ մշտաւորոգ յախտանցները՝ տօնասկրների բացախմբերի շարքը միացնելով իր լուսաբաղանք առազաստուած ծոցին, այստեղ մարտուածներին բաժանելով էի հետ աստուածացածների անսահման ուրախութիւնների յարատեւողութիւնից, որը ոչ ոք չի կարող բացատրել, թէ ինչպէս կլինի, [այլ միայն]՝ Աստուած, որ ամենայն է ամենայնում:

Իսկ մենք, այս աստուածահրաշ լուսաւորութիւնների օրը տօնախմբուած, կնքենք մեր խօսքը Բրիստոսի փառքի պայծառագգեստ լոյսով պսակուած՝ սուրբ առաքեալների եւ մարգարէների խմբի հետ արարչական տեօրէնութեանը սպասաւորենք՝ այս լուծանելի մարմնի տաղաւարը մաքրութեան խորան դարձնելով: Որի մէջ Իրեն՝ միեւնոյն Բրիստոսին, ընդունելով՝ Երրորդութեան անպարագիր լուսաւորութիւնն ընկալենք մեր սրտի մէջ. եւ այդպէս լուսեւրամների հետ անպերով յափշտակուենք Տիրոջն ընդառաջ՝ նոյնատիպ կերպով աստուածացած օդային տարածութիւններով՝ զուարթ եւ պայծառ կանգնելու առաջագահ դասի մէջ՝ որդեգրութեան պարգեւն առնելով նոյն Իր՝ մեր Տէր Յիսուս Բրիստոսի լոյսի մէջ թագաւորողների հետ. Երան փառք յախտեանս յախտեցից. ամեն:

Գրաբարից փոխադրեց ԳՈՒԳԷՆ ԳԱՄԱՐԵԱԸ

**Ս. ԲԱՐՍԵՂ ԿԵՍԱՐԱՅՈՒ ՅՈՒՆԱՐԵՆ ԲՆԱԳՐՈՎ ԱՆՅԱՅՏ
«ՄԵԾԻ ԱՌՈՒՆ ՏԵՍՈՆԸՆԱՍՈՒՄԻՆ» ԾԱՌԻ ՀԱՅԵՐԸ
ԹԱՐԳԱՆՈՒԹԻՒՆԸ**

Ս. Բարսեղ Կեսարացին (329–379) տիեզերական Եկեղեցու խոշորագույն հեղինակություններից մեկն է Յատկապես Առաքելաբանության և Արևիկա Եկեղեցու բարեկարգության, վանական կանոնադրության բնագաւառում: Թողել է մատենագրական հարուստ ժառանգություն, որի մի կարեւոր բաժինը հայերեն է թարգմանուել Ե դարից սկսեալ: Հայ թարգմանական մատենագրութիւնը մեզ է աւանդել ս. Բարսեղի հետեւեալ երկերի հայերէն թարգմանութիւնները. Վեցօրեայ ճառեր (Թ ճառ), Պատարագամատոյց (Ե դար), Պահոց գիրք (33 ճառական միաւորներ, որոնցից «Ի Մնունն Արիստոսի» Առաքելաբանական ճառը թարգմանուել է Է դ. Դաւիթ Տարօնացու ջանքերով), Հարցողաց գիրք (3 մաս), այլեւայլ ճառեր, թղթեր, կանոններ, աղօթքներ: Հայ մատենագրութեան մէջ այս երկերի վայելած հեղինակութեան մասին է վկայում այն իրողութիւնը, որ դրանցից շատերը լայնօրէն օգտագործուել են հայ դասագրական եւ մեկնագրական գրականութեան մէջ:

Ընթերցողներին մատչելի դարձնելու նպատակով միջնադարում

ս. Բարսեղի երկերը բաական հանգամանայից մեկնագրանուել են: Այսպէս յայտնի են ԺԲ–ԺԳ դդ. Առաքելաբանական մատենագիրներ Դաւիթ Թորայրեցու եւ Վահրամ Բարունու Պահոց գրքի լուծմունքները: Ուսումնական նկատառումներով մեծ հայրապետի երկերի մի մասը համառոտուել է: Այդպիսիներից է Հարցողաց գրքի համառոտ տարբերակը, որ կազմել է ս. Գրիգոր Տաթեւացու աշակերտ Մատթէոս Ջուղայեցին:

Հայ եկեղեցական իրաւունքի պատմութեան մէջ կարեւոր դեր են կատարել բարսեղեան կանոնները, որոնք պատշաճ տեղ են գրադնցնում Հայոց կանոնագրքում: Միջնադարեան Հայաստանի վանական շատ հաստատութիւններ առաջնորդուել են այդ կանոններով (Կ. Մուրադեան, Բարսեղ Կեսարացին եւ նրա «Վեցօրեան» հայ մատենագրութեան մէջ, Երեւան, 1976, < Անասեան, Հայկական մատենագիտութիւն, հտ. Բ, Երեւան, 1976, էջ 1344–1399):

Հայերէն ձեռագրերն, ի շարս ս. Բարսեղի բազում երկերի, մեզ են աւանդել «Մեծի աւուրն Տեառնընդառաջին Սրբոյն Բարսեղի եպիսկոպոսի Կեսարու Կապպադոկացոյ ի Գալուստն Տեառն ի տաճար» ճառական միաւորը (հ. Գ. Զարբհանալեան, Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց, դար Դ–ԺԳ, Վենետիկ, 1889, էջ 333–334, < Ս. Անասեան, Հայկական մատենագիտութիւն, հտ. Բ, Երեւան, 1976, էջ 1365–1366) չի յիշատակում նրա երկերի նորագոյն մատենագիտութեան մէջ (M. Geerard, Clavis Patrum Graecorum, v. II, Ab Athanasio ad Chrysostomum, Brépols–Turnout, 1974, p. 140–178, M. van Esbroeck, Zanetti, Le Manuscrit Erévan 993. Inventaire des Pièces, "REA" , 1977, t. XII, p. 137 (N 100)): Ուստի պետք է ենթադրել, որ ինչպէս նրա շատ երկերը, այս նմանապէս մեզ հասել է միայն հայերէն թարգմանութեամբ: Հրատարակումն իրականացում է Մաշտոցի անուան Մատենադարանի NN 436 (1790 թ.), 993 (1456 թ.), 1525 (ԺԳ դ.) ձեռագրերի հիման վրայ: Ըստ որում, N 993 ձեռագրում նիւթի միջնամասը զգալիօրէն համառոտուած է: Ձեռագրերի կարճատու նկարագրութիւնը տես Ճուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հտ. Ա, կազմեցին Օ. Եզանեան, Ա. Չեթունեան, Փ. Անթաբեան, խմբագրութեամբ Լ. Խաչիկեանի, Ա. Մնացականեանի, Երեւան, 1965, էջ 319–320, 454–455, 575:

Տակոբ Զեռուեան

ՏՕՆԿԵՕԱԿԱԿԱՆ

ՄԵԾԻ ԱՌՈՒՆ ՏԵՍՈՆԵՆՆԱՌԱՋԻՆ ՍՐԲՈՅՆ ԲԱՐՍԵՐԻ
ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԿԵՍԱՐՈՒ ԿԱՊՊԱՐԿԱՅԻՄՈՑ Ի ՉԱԼՈՒՍՆ
ՏԵՍՈՆ Ի ՏԱՏԱՐ

Չամենայն տանախմբությունն և զարհնեղությունն¹⁻² պարտ է մեզ կատարել սաղմոսից և արհնությունքը և դպրությունքը³ ընթերցումանցն, որ ինչ խորհրդոյն է և ևս⁴⁻⁵ զհրաշափառ և զպայծառ և⁶ զմախախնամաղ Բանին մերոյ զտնարեւութիւն, որ առաջեցաւ ի Հարտ և⁷ ի Հոգոյն Սրբոյ և առ զկերպարանս ծառայի⁸ յամենասուրբ Կուսէն Մարեմայ, զի ազատեցէ զծառայս և փրկեցէ զաշխարհս յանիծիցն⁹ Ադամայ և զարհնատրսն և ապրեցուցանէ¹⁰ մտեալ ընդ արհնաւք, զի զորդեգրութիւն մեք ընկալցուք զերկնատր Հարն և, ի ծառայութենէ զերծեալք արժանատրք լիցուք երկնատրաց¹¹ արքայութեան ի Բրիստոս Յիսուս¹²:

Արդ, այսոցիկ այսպէս եղելոց արժանատր¹³ գոհութիւնս վերաառեցուք ամենեցունց Տեառն և Փրկչին այլ յայմէ երանութիւն¹⁴ ճշմարտութեան ի մի¹⁵ բերելով զարհնությունն, վասնզի երգեալ¹⁶ լի-

նի ատրս սաղմոս¹⁷ «Տեառն ամենայն ծագք երկրի զփրկութիւն Աստուծոյ մերոյ»*: Եւ հրեշտակաց ասացեալ լինի առ հովիւսն, յորժամ ի բարձունս զփառս առաջին և ևս զարդկան զեկուցանէին. «Մնա ձեզ, - ասէին, - Փրկիչ, որ է Աւծեալ Տր ի քաղաքի Դաւթի¹⁸, և ևս փրկեցէ զժողովուրդս Իր ի մեղաց իրեանց»**, զոր և յանտիսն է ուսանել Յիսուս կոչեցեալ, այսինքն¹⁹ փրկութիւն Տեառն, որ զամենայն խորհուրդ ի տնարեւութեան ի յԻնքեան²⁰ զաղափարեալ ունի, և²¹ ի Սիմեոնէ²² վերաձայնի փրկութիւն²³, որ ի գիրկս ընկալաւ, որով պատրաստեցաւ ի խորհուրդս փրկութեան Եկեղեցոյ: Եւ բազում է ուսանել զՓրկչից անուն ի վերայ Աւծելոյն²⁴ յորջորջեալ եւ հրեշտակաց, եւ մարդկայնոցս²⁵. եւ ի նորոցս որպէս տեսութեամբ²⁶ Հոգոյն ազդեցութեամբ զիմանալի փրկութիւն Տեառն առձայնեցին, ի փրկելոց զանձինս ի յայտնութեան իւրոս²⁷: Բանզի երեսեցան շնորհքն²⁸ Աստուծոյ՝ փրկիչ ամենայն մարդկան, ասէ առաջեալ, որ ուսուցանէ զմեզ³⁰ ատել զամենայն ամբարշտութիւն և զաշխարհական ցանկութիւն, զգաստութեամբ և աստուածապաշտութեամբ կեալ³¹ յաշխարհիս: Չայս զալուստ ասէ, որ երկրորդ զալստեանն ակն ունել³¹⁻³² երանելի յուսոյն և յայտնութեան փառաց մեծին Աստուծոյ և Փրկչին Յիսուսի Բրիստոսի:

Արդ³², այս զալուստ՝ նուաստապէս և փրկչաբար, իսկ երկրորդն՝ փառատրապէս և աստուածաբար՝ ոչ փրկելով, այլ՝ դատելով և ըստ արժանեացն հատուցմունք և արդար դատատրութիւն³³ սրբոց: Եւ անսրբոց ոմանց և ոմանց՝ զամաթ յաիտենից: Բայց ինձ բանս³⁴ վասն առաջին զալստեանն յառաջասացի, որ է մերձակայ տունս³⁵ և յայտնութիւն փրկութեան մերոյ:

Եւ զի զլուս տանից է ըստ Դուկայ անտարանական³⁶ քարոզութեան, անտի սկիզբն արասցուք բանիցս սկիզբն³⁷ Բրիստոս Յիսուս, ընդ^{37ա} ճշմարտութեան ի ներքս մտցուք և զզեղեցկութիւն համբարեալ փրկութեան մերոյ յայտնեցուք, եթէ յաջողեցէ³⁸ Բանն զբանս, շնորհաւք լցուցէ³⁹ զիմոց իմանալեացս և ի⁴⁰ խորհուրդ իմաստութեամբ առաջնորդեալ, որ ոչ թողէ⁴¹ ի վայր բերել:

«Եւ⁴² իբրև լցան ատրք սրբութեան նոցա ըստ արհնացն Մով-

* Մաթ. Դ 3

** Դով. Բ 11

սեփ, անին զՅիսուս քառասնաութայ ի տաճարն յանդիման առնել Տեառն, որպէս եւ գրեալ է յարեւնսն⁴³ Տեառն՝ տալ զոյզս տատրակաց կամ երկուս ձագս աղաւնեաց*:

Ի քառասուներորդ ատուրցն⁴⁴ մանկանցն եղելոց⁴⁵, ըստ արիւնացն սրբութեան, ասէ, որ⁴⁶ անեալ լինէին ի տաճարն սրբեալքն եւ⁴⁷ յանդիման լինէին Տեառն:

Քառասուն թիւ⁴⁸ նախամեծար իմն հնումն եւ ի նորումս եւ զքառասուն⁴⁹ տի զքառասուն գիշեր պահեաց Մովսէս ի լեռինն⁵⁰ եւ⁵¹ զտախտակսն քարեղէնս⁵² առնու գրեալ⁵³ մատամբն Աստուծոյ, որ թւալէս եւ խորտակեալ վասն անարեւոթեանց⁵⁴ դարձեալ առնու վերստին⁵⁵ զխորտակեալն նովին թուով քառասուն⁵⁶ չափով չափեալ զպահսն, քառասուն^{56ա} ամ յանապատին փորձէր զժողովուրդն, քառասուն քաղաք ապաստանից Յեսու երեւցուցանէր ապրելոցն^{56բ} ի նոսա ապահեանալք, քառասուն ար պահեալ՝ Եղիաս⁵⁷ Աստուծոյ երեւմանն արժանաւորի, որպէս ասի՝ քառասուն ար Տէրն մեր⁵⁸ յետ մկրտութեան փորձեալ լինէր եւ յաղթէր⁵⁹ փորձողին: Նոյնպէս եւ աստ իմացեալ լինի քառասուներորդ թուոյն պատուեալ խորհուրդն, բայց թուի ինձ զչարչարանացն խաչին⁶⁰ ունել զարիւնակն՝ չորրորդ տասամբն⁶¹ քառաթեւեալ եւ տախտակս աստուածածինս առնու եւ զխորտակեալսն վերստին ստանայ եւ յաւետիս զփորձեալսն հանէ յանապատէ եւ քաղաք ապաստանի լինի եւ երեւմանն⁶² Աստուծոյ արժանաւոր առնէ եւ փորձութեանց հակառակորդաց յաղթաւ լինի⁶³ եւ անսրբոց մաքրութիւն ստանայ, սղայոց միանգամայն եւ ամենայն եւ հասակաց ըստ արիւնացն արդարութեան սրբեալ յամենայնէ յանդիմանն⁶⁴ կացուցանէ Տեառն ի տաճարի փառաց սրբութեան Նորա⁶⁵ յերուսաղէմ, որ է մայր մեր ամենեցուն, յորս եւ զառաքինութիւնս⁶⁶ ամբարեմք եւ ոչ միայն արու, որ բանայ զարգանդ⁶⁷, սուրբ Տեառն կոչեսցի, ըստ արիւնացն, այլ եւ ամենեցեան⁶⁸ իսկ, զի^{68ա} չիք խտիր ոչ հրէի եւ ոչ հեթանոսի, ոչ ծառայի եւ ոչ ազատի, ոչ արուի եւ ոչ իզի, զի ամենեցեան⁶⁹ մեք⁶⁹⁻⁷⁰ մի ենք ի Քրիստոս Յիսուս:

Եւ յերկաքանչիւրոցն⁷¹ հասասարութենէ հաւուցն՝ աղաւնոյ եւ տատրակի, որ պատարագ Տեառն յարեւնսն հրամայէ, ուսցուք, որ ինչ խորհուրդն է միովն յողջախոնութիւն եւ ի զգաստութիւն եւ ի պար-

* Ղուկ. Բ 22-25

կեշտութիւն պատարագաւ մերձաւոր⁷² լինել⁷³ Տեառն եւ միսովն միամտութեամբ եւ հաւանականան եւ բարութեամբ⁷⁴ նմանապէս պատարագել Տեառն՝ միաբանեալ ասեմ չոզով⁷⁵ եւ մարմնով: Վասն զի երկու երկու⁷⁶ զոյզ⁷⁷ տատրակաց եւ ձագս աղաւնեացն զայս բացալայտն պատարագ⁷⁸ ընդունելի եւ հաճոյ Աստուծոյ: Նաեւ յարանց եւ կանանց ոչ հեռի ի գիտութենէն իմասցի⁷⁹, վասն զի ամենեցուն կա⁸⁰ մեզ յանդիման լինել⁸¹ երեսացն Աստուծոյ Իրով պատարագաւն⁸²: Սոյնպէս⁸³ եւ Քրիստոս կատարեաց, որ գրոյն է լուծիչ եւ կատարիչ չոզով սրբութեամբ եւ քահանայ մեծ ի վերայ տանն Աստուծոյ, զոր Աստուած հաստատեաց եւ ոչ՝ մարդ, զի մեք զորդեգրութեան առ հաւատչեայ հրաւիրելոցս ի ժառանգութիւն առցուք, որպէս խոստումնն է Յաղագս այսորիկ տնարիւնեցաւ ի կնոջէ եւ սնուտ ընդ արիւնաւք մարմնոյ եւ եղել^{83ա} անդրանիկ ի բազում եղբայրս եւ ընծայի ի տաճարին, զի մեք հաղորդեսցուք Նորա Աստուածութեանն ըստ աճման հաւատոյ⁸⁴ տարբերութեամբք:

«Եւ ահա այդ մի էր յերուսաղէմ, որոյ անուն էր Սիմէոն^{84ա}, եւ այրն այն արդար եւ երկիւղած յԱստուծոյ եւ ակն ունէր մխիթարութեան Երուսաղէմի, եւ չոզի Սուրբ էր ի նմա: Եւ էր նորա հրաման առեալ ի չոզոյն Սրբոյ մի տեսանել զմահ, մինչեւ տեսցէ զԱւծեալն Տեառն, եւ եկն չոզովն ի տաճարն»*: Առնս⁸⁵ այսորիկ անուն Սիմէոն լսի ըստ Աւետարանիս, այլ ոչ ազգ եւ տոհմ երեւի՝ յորպիսեաց⁸⁶ արդեալք. որպէս Մեղքիսեղեկին եւ ոչ Ղազարոն եւ ոչ երիտասարդին, որ ի մերկուց զհանդերձսն⁸⁷ ով ոք է⁸⁸, նա⁸⁹, որ մեծն է քան զայսոսիկ ամենասուրբ Կուսին ծնաւորն, ոչ ուրեք յԱւետարանսն ասացան, այլ զխաւսն այրն զվարուցն պահապանն եւ եթէ՝ յազգէ եւ ի տանէ Դաւթի: Արդ⁹⁰, Կոյսն. եւ նոքա ⁹¹ ունէին⁹² ծնաւաւ, որպէս յիւրաքանչիւրսն է ուսանել, որ ինչ չաւր եւ չոզոյն է ունակութիւն կամ պակասութիւն, զի որոց պատկանաւոր դինն անունքն, գուշակումն իմն ցուցեալ դինն⁹³ զընդ նոքաւք, որ ինչ խորհրդոյն է, որպէս Յիսուս եւ Մարիամ, եւ Սիմէոն անուամբն անուանի երկիւղած յԱստուծոյ եւ չոզոյն Սրբոյ ընդունակ: Մի՛ խուզեսցուք, որ ինչ լուծեան է եւ արժանաւոր եւս զոհութեան, զի ուր երկիւղ Տեառն է, անդ պահպանութիւն պատուիրանաց Տեառն եւ հոգոյ եւ մարմնոյ մաքրութիւն եւ մերումն ամենայն չարութեան եւ ազտեղութեան, որք զինուորին ընդդէմ

* Ղուկ. Բ 25-27

չարին հոգւով եւ մարմնով:

Այսպէս Եկարագրեաց⁹⁴ Աւետարանիցն զայրս⁹⁵ Միմեան երկիւզած յԱստուծոյ կատարեալ եւ մաքրագոյն⁹⁶ ըստ արդարութեան եղեալ ամենայնի եւ Հոգւով լցեալ, որ առաւել բացափայլէ զայս, ջան գոր ինչ մարմնոյն է ծանաթք, զի ուր Հոգի Տեսան է, անդ ազատութիւն է եւ պայծառութիւն եւ տեսութիւն մեծամեծաց, որք այնոցիկ են ցանկացաւորք: Եւ Միմեան բացափայլեալ^{96ա} տեսանէր զիմանալի լոյսն իբրեւ ընդ հայելի եւ ակն ունէր մխիթարութեան յերուսաղեմի, որ էր յերուսաղեմ եկեալ Հոգւովն ընդառաջ Տեսան, զի հրաման ունէր ի Տեսանէ ոչ տեսանել զմահ, մինչեւ տեսցէ զԱւծեալն Տեսան: Ո՛վ սքանչելի⁹⁷ եւ մեծախորհուրդ ծերունոյս⁹⁸ վերագոյն ըստ⁹⁹ արիւնացն եղեալ, յամենայնի բարեպաշտ եւ երկիւղած եղեալ յԱստուծոյ եւ ընդունարան Հոգւոյն Սրբոյ: Հոգւով կայր յերուսաղեմ, Հոգւով ակն ունէր մխիթարութեան Երուսաղեմի, ի Հոգւոյն առեալ հրաման ոչ տեսանել զմահ, մինչեւ տեսցէ զԱւծեալն Տեսան, Հոգւով զայր Երուսաղեմ¹⁰⁰ ի տաճարն ընդառաջ Աւելոյն, Հոգւով զմեծութիւն Աստուածութեան ի փոքր ժամու փաստարէր Հոգւովն իմանայր զնայ Փրկիչ աշխարհի եւ Տէր: Այսպիսի էր այրս այս¹⁰¹ բարեպաշտութեամբ կատարեալ եւ Հոգւով լցեալ, որ եւ զԱստուած արժանաւորի տեսանել ի զծով¹⁰² մարմնի, հոգւոյն ազդեցութեամբ զայն, որ անտեսանելի է անմարմնոց զինուորութեանց, որ ոչ ոք ետես ի մարդկանէ, եւ ոչ տեսանել ոք¹⁰³ կարող է:

«Եւ իբրեւ ածին ծնաւորն զմանուկն Յիսուս ի տաճարն առնել նոցա ըստ սովորութեան արիւնացն ի վերայ նորա, եւ նա ել ընդառաջ նորա եւ ընկալաւ զնայ ի գիրկս իւր»*:

Նախքան զարիւնացն սրբութիւն Հոգւովն Սրբով ծանեալ զՍրբութիւն Սրբոցն, ընդունէր ի գիրկս իւր զանկիզբն Բան՝ ի ծոցոյ Հարառեալ, տղայապէս ի գիրկս իւր ընդունէր զԵակիցն Հար եւ Հոգւոյն Սրբոյ, որպէս զմանուկ ի գիրկս իւր ընդունէր զԱրարիչն երկնի եւ երկրի եւ որ ի նոսա արարածք իցեն¹⁰⁴: Արդարեւ, Աթոռ ջրովբեական երեսեալ գիրկք Միմեանի յերկրի, ի գիրկս ծերունոյն հանգչի ի բիրուց հրեշտակացն արիւնեալ: Որ անտանելին է երկնի եւ երկրի, ի գիրկս նորա պարագրի: Որ զերկինս եւ զերկիր լնու, ի գիրկս նորա

* Ղով. Բ 27-28

ծողովի կամատրապէս, որ զամենայն յամենայնի լնու, ի գիրկս նորա լցեալ լինի¹⁰⁵: Ո՛վ փափագելի¹⁰⁶ գրկացն¹⁰⁷, որ զլոյսն անշիջանելի ունի յինքեան եւ զանհասանելի Չարութիւն, եւ զանանց Մեծութիւն, եւ զԿենդանութիւն յափտեմական¹⁰⁸, եւ զՏէրն փառաց, եւ զԲազատորն քազատրաց¹⁰⁹, եւ իշխանն կենաց եւ մահու, եւ զԱստուածն ամենայն յամենայնի:

Ո՛վ խորք մեծութեան եւ մարդասիրութեան Աստուծոյ, զի վասն մեր աղքատացաւ, որ մեծատունն էր, զի մեր Նորա աղքատութեամբն ի հոգիս մեր¹¹⁰ ընկալցուք զմեծութիւն Աստուածութեան Նորա:

«Եւ¹¹¹ առ ընկալաւ զՅիսուս ի գիրկս իւր Միմեան, արիւնեաց զԱստուած եւ ասէ»*, որ առաքեաց զՄիածին Որդին Իւր ի փրկութիւն աշխարհի:

Արիւնեաց¹¹³ զՀայրն ամենակալ, որ զթացաւ յԻւր ստեղծուածս եւ Փրկիչ առաքեաց զԲանն Աստուած առ ի կեցուցանել զագոս մարդկան ի մահուանէ մեղաց: Արիւնեաց զբոլորիցն Աստուած, որ ծագեաց զլոյս մեծ՝ լուսարեւել զխաւարեալս մեղաք, եւ զստուերս մահու կացեալք ըստ յանցուածոցն Աղամայ:

Արիւնեաց զԷնն Աստուած եւ զԷրն եւ զերեսեալն որպէս զբարերար եւ մարդասէր եւ զգթած, զի բարեհաճեցաւ ի մեզ Հայր բարերար, որ էն, եւ զթացաւ Հոգին Սուրբ, զթածն եւ նախախնամաւորն մեր, որ էրն, եւ մարդասիրեաց ի մեզ Որդի, որ առ ծառայի կերպարանս եւ կերպարանաք գտեալ որպէս մարդ երեսեալ ի գիրկս Միմեանի, որ էր ընդունարան Աստուածութեան, զի որ Հոգւոյն բերեալ եւ շարժեալ, նոյն եւ զՈրդի ի գիրկս ընդունէր, նաեւ զՀայր ոչ ի բացէ իմացի, որ Հոգին Սուրբ եւ Որդին Միածին, անդ եւ Հայր ամենակալ, զի յորժամ զմի ոք յերիցն իմանամք, զԵրրորդութեան իսկութիւն ստուգեմք հաստովք, վասն զի միատրի այսպէս որոշմամբ եւ բաժանի առանց բաժանման, որ հրաշափառագոյն եւ անհասանելի մերոյ իմացուածոյս է ասել:

Արիւնեաց զԱստուած Աստուած¹¹⁴ եւ հաստատեաց զխնդրելին միով Աստուածութեան զխոստովանութիւն, որ ի Հայր եւ յՈրդի եւ ի Հոգին Սուրբ եւ զբազմաստուած ուսմունսն ի բաց մերժեաց զմի Աստուածութեան զարիւնութիւն, եւ զգառս եւ զպատիւ ընծայեցէ, զի որ-

* Ղով. Բ 28

պէս եմ աստուածք բազումք եւ տեարք բազումք, այլ մեզ մի է Աստուած տէրութեամբ եւ իշխանութեամբ եւ փառաք, յորմէ ամենայն արարածք երեսելիք եւ աներեսելիք¹¹⁵:

«Արիհնեաց զԱստուած Միմեռն եւ ասէ «Արդ, արձակեա՛ց, Տէ՛ր, զծառայս Քոյ ըստ Բանի Քում ի խաղաղութիւն, զի^{115a} տեսիմ այք իմ զփրկութիւն Քո, զոր պատրաստեցեր առաջի ամենայն ժողովրդեան Քում Իսրայէլի»¹¹⁶»:

Աստանար երիս իմն^{116a} արձակութիւն¹¹⁷ խնդրէր երանելի ծերն յամենեցունց Տեառնէն. մի՛ն՝ յարիւնացն՝ յԱնտարան, երկրորդն¹¹⁸ ի կապանաց մեղացն¹¹⁹ յարդարութիւն, երրորդն¹²⁰ ի մահկանացուաց՝ յամահական կեանցն: Մին զՎարտ իմանալ, իսկ զմիւսն՝ զՈրդոյ, եւ զմիւսն՝ զՆոզոյն Սրբոյ: Արձակեացէ Վայր ի ծառայութենէ արիւնացն յազատութիւն փառաց Միածնի Որդոյն Իրոյ¹²¹, լուծցէ զկապանս դատապարտութեան մերոյ¹²² փրկական տնաւրեւութեամբն Աստուած Բանն, նորոգեացէ զհնութիւն հոգւոց եւ մարմնոց Սուրբ Նոզիւն¹²³ եւ¹²⁴ ի մշտնջենատրսն արձակեացէ միոյն¹²⁵ շարժելոյ ի բարերարութիւն, եւ միոյն՝ մարմնանալոյ եւ փրկելոյ, իսկ միւսոյն՝ կացելոյ եւ մնացելոյ ի կեանս, որ ոչ շարժի եւ ոչ սասանի, որոց ոչ գոյ համուսն պարզեացն տուեցելոց, որ անդէն կայանքն¹²⁶: Այսպէս Երրորդութեան լոյսն ծաւալեցաւ¹²⁷, որ լուսատր առնէ զմարդիկ ի լոյս աստուածգիտութեան: Ետես¹²⁸ զՓրկիչն¹²⁹ եւ հայցէր արձակել ի խաղաղութիւն, իմացաւ զԱրարիչն կապելոց եւ խնդրէր լուծանել յարիւնաց մեղաց եւ մահու, ծանեալ մարմնով զպատրաստեալ փրկութիւն ժողովրդոց եւ աղաչէր գտանել յարկսն Աստուծոյ Յակոբայ ընդ արձակապէս: Գիտաց զազատիչն ծառայից եւ պաղատէր տալ զազատութեան կտակն: Ընկալաւ զխաղաղութիւն ի զիրկս իւր եւ առ ժամայն փութայր ի խաղաղութիւն: Ամփոփէր զկեանքն ի զիրկս իւր եւ ցանկայր ի կեանցն զկեանս սեպհական առնուլ: Զլոյսն մեծ ունենալով ի զիրկսն եւ ընծայէր բանի զբանն փրկութեան զմարմնացեալ Բանն բարձրացելոյ Վար եւ քարոզէր զլոյս մեծ հեթանոսաց, որք ի խաւարէ կռապաշտութեան եւ յանաստուածութենէ ի լոյս ածի¹³⁰: Բանգի երեսեալ^{130a} ի բարձանց՝ ծագեաց¹³¹ լոյս հեթանոսաց՝ նստելոցն ի խաւարի անգիտութեան, փրկական տնաւրեւութեամբն՝ աշակերտելով զամենայն հեթանոսս¹³² եւ մկրտելով զնոսա յանուն Վար եւ Որդոյ եւ Նոզոյն

* Ղով. Բ 29—32

Սրբոյ: Եւ պահելով զոր ինչ ասացան, այս է՝ լոյս ի յայտնութիւն հեթանոսաց. հաւատովն¹³³ եւ պայծառութիւն ուրոց, լուծումն զիշերայրսն մեղացն, փոփոխումն վարուց մարմնաւորաց, ուրոց զհետ երթալ, զի որք հոգւով վարիւն, նոքա եւ որդիք լուսոյ եւ որդիք տուրջեան, եւ փառք ժողովրդեան ըստ Իսրայէլի, զի¹³⁴ նոցա էր որդեգրութիւն եւ փառքն եւ արեւըն նոցուն եւ անտիքն: Ի նոցանէ եւ Քրիստոս ըստ մարմնոյ, որ ի վերայ ամենայնի Աստուած արիւնեալ յախտեանս: Եւ մինչեւ ցայժմ յԻսրայէլ փառաք քարոզիւն այլ յայմէ երեսմանց ժողովելոց ի մի ճշմարտութեան փառս ի հարցն եւ յարիւնացն եւ ի մարգարէիցն եւ յառաքելոցն, փառք ժողովրդեանն Իսրայէլի¹³⁵: Այսպէս է ի զիրկսն ընդունէր Միմեռն ծերունիցն զլուսոյ լոյս մեծ եւ զփառսն փառաց եւ սուղ բանիւք քարոզէր զմեծամեծսն Աստուծոյ ի փոքր աղայում¹³⁶ «զլոյս ի¹³⁷ յայտնութիւն հեթանոսաց եւ փառք ժողովրդեանն Իսրայէլի»:

«Եւ էին հայր եւ մայր նորա զարմացեալ ի վերայ բանիցն, որ խաւսէին զնմանէ»*:

Ո՛վ զարմանալեացս. ո՛վ ոչ խրախաւսցի եւ սքանչանայ¹³⁸ ի վերայ անձառ տնաւրեւութեանն^{138a}. ոչ իմանալ եւ ոչ ասել զարեւոյսն¹³⁹ մարդկային միտք եւ բան՝ որպէ՛ն զի անքննելի է տնտեսութեան խորհուրդք եւ անհետազատելի Քրիստոսի մարմնանալն, նաեւ ոչ հրեշտակաց է իմանալի, թող թէ մեզ ներեսցէ զմտաւ ածել եւ հասու լինել անհասանելոյն, զի թէ մայր նորա զարմացեալ էր, որ ծնաւ եւ սնոյց եւ սքանչացեալ ընդ անհասութեան խորհրդոյն սխրանայր: Ո՛վ ոք ի մարդկանէ համարձակասցի իմանալ ինչ կամ ասել, զի ո՛վ զիտաց զմիտս Տեառն կամ ո՛ր եղիւ նմա խորհրդակից եւ ստուգեաց զխորհուրդ տնտեսութեան, զի ոչ պարտ է ասել յաղագս անհաս տնաւրեւութեանն եւ անձառ խոնարհութեան Աւծելոյն: Քաւսն^{139a} այնորիկ Աստուած ի մարմնում, զի ապականացու մարմնոյս անապականութիւն շնորհեսցէ, եւ յաղագս այնորիկ Բանն մարմին եղիւ եւ բնակեաց ի մեզ. ընդ անշնորհս՝ բարեգործն, ընդ ապականացուս՝ անապականն, ընդ զերեսալս՝ ազատեցուցիչն, ընդ նստեալս ի խաւարի՝ Արեգակն արդարութեան, ընդ աղախնոյն՝ Տէրն, ի զիրկս ծառային՝ Թագաւորն փառաց, ընդ չարչարեալս՝ անչարչարելիւն, ի մահու՝ կեանքն, ի դժոխս՝ աներողն դժոխոց, ի թաղումնն՝ յարութիւն: Այսպէս զմեզ կենսագործէ

* Ղով. Բ 33

պատրաստեալ մարմնով փրկութիւն եւ լոյս աշխարհի, որպէս քարոզեաց զքառասնամարեայս զայս Միմեոն¹⁴⁰: Բայց զինչ պարտ է Հայր ասել¹⁴¹ զՅովսէփ, որ ոչ ինչ հաղորդութիւն ունէր¹⁴² ընդ նորայսն, որպէս մեք զԱստուած Հայր կոչեմք ոչ ըստ բնութեան, այլ՝ յաղագս¹⁴³ նախախնամողի մեզ մատակարարութեան եղելումն: Այսպէս եւ առ Յովսէփ ասասցի հայր ոչ բնութեամբ¹⁴⁴, այլ¹⁴⁵ դրութեամբ, որպէս ասիցէ որ ընդ նոսին լեալ եւ ընդ նոսին հանդիսացեալ խորհրդածութեամբ եւ խնամածութեամբ¹⁴⁶ եւ սպասաւորութեամբ ընդ¹⁴⁷ մարմնոյն Քրիստոսի եւ մարմնոյն Մարիամայ, թեպէտ եւ անուանեցան հայր եւ մայր: Գոյ եւ այլ պատճառս, որպէս թէ ի¹⁴⁸ զբաղումն չարին հայր եւ մայր անուանեցան, զի մի՛ ինչ ամբաստանութիւն ի փրկական խորհուրդն¹⁴⁹ լարեսցէ չարն, այլ վկայ կուսական¹⁵⁰ ծննդեանն եւ մաքրութեան Մարիամայ, քանզի արդար կոչեցաւ¹⁵¹ ի հրեշտակէն: Այսպէս քարոզեցին հոգեկրացն դասքն¹⁵², որք¹⁵³ տնաւորեցութեան¹⁵⁴ էին¹⁵⁵ խորհրդածուր: Յաղագս այսորիկ արեհնի ընդ ամենասուրբ¹⁵⁶ Կուսին Մարիամայ¹⁵⁷ եւ Յովսէփ ի հոգեկիր¹⁵⁸ ծերունոյն Միմեոն:

Արեհեաց զնոսա Միմեոն եւ ասէ ցՄարիամ մայր Նորա վասն հրաշափառ եւ փրկական¹⁵⁹ ծննդեան Նորա, որ ծնաւ զՓրկիչն¹⁶⁰ աշխարհի եւ զլոյսն խաւարելոց, եւ՝ զՅովսէփ¹⁶¹, զի¹⁶² անճառ խորհրդոյ¹⁶³ եղել սպասաւոր եւ խնամածու¹⁶⁴: Նաեւ յազգահամարն¹⁶⁵ ասացեալ է յԱւետարանին, որ ըստ Ղուկայ ազգաբանութեան, եաթանասներորդ եաթներորդ թուեալ յԱղամայ մինչեւ Քրիստոս: Այլ¹⁶⁶ զի մի՛ առաւել ընկնութիւն լիցի մեզ քան զասացեալսն եւ որ ի կարգիս է, յառաջ անցուք զբանն, զի բաւական է իմանալոյն դուզնաբայ սերմանք բանիս, քանզի տո՛ր պատճառս իմաստնոյն եւ իմաստնագոյն լիցի, եւ բան ընդունելի, ո՛վ իմաստուն, զովեսցէ զնայ հանճարով եւ ի նոյն յաւելցէ տէրութեամբ¹⁶⁷: Իսկ Միմեոնի բանքն¹⁶⁸ առ սուրբ Կոյսն ասացեալ ոչ ունի զանազանս եւ խոր իմաստս¹⁶⁹. «Քանզի արեհեաց զնոսա Միմեոն եւ ասէ ցՄարիամ մայր Նորա. «Ահա սա կայ ի զլորումն եւ ի կանգնումն բազմաց ի մէջ Իսրայէլի եւ ի նշան հակառակութեան, եւ ընդ թո իսկ անձո անցցէ սուր, զի յայտնեցին ի բազում սրտից խորհուրդք»*:

Յո՛ր զայդոսիկ սքանչացար եւ զարմացար, զիա՛ր զյառաջածեալսն¹⁷⁰ իբրեւ զանցելոց զայդոսիկ¹⁷¹ խնդրեցեր. «Եւ ընդ թոյ իսկ

* Ղուկ. Բ 34—35

անձո անցցէ սուր, զի յայտնեցին բազում սրտից խորհուրդք¹⁷². զի եւ ասկայն ոչ ինչ¹⁷³ նուազեր¹⁷⁴ եւ ու¹⁷⁵ տարակուսանք¹⁷⁶: Չիա՛ր կայ նոյնիսկ ի զլորումն¹⁷⁷ եւ ի կանգնումն, եւ զինչ նշան հակառակութեան: Եւ երրորդ՝ զիա՛ր ընդ մարմնոյ անձն անցցէ սուր: Թուի ինձ «յանկումն¹⁷⁸ եւ ի կանգնումն» զու ասել զՏէրն ոչ անկելոց, այլ մեզ¹⁷⁹ վատթարացս¹⁸⁰, ի¹⁸¹ վայր անկելոցս¹⁸² եւ լաւագոյն կանգնելոց¹⁸³, քանզի մարմնական¹⁸⁴ սրբութիւնս¹⁸⁵ մարմնական խիտիցս մերոց մարմնական յայտնութիւն Տեառն յարուցանել ի հոգւոյն յայտնութիւն ուսուցանել ի հոգեկան սրբութիւն զմեզ¹⁸⁶, որպէս ասէ Պաւղոս, թէ՛ «Մինչ տկարանամք, յայնժամ զարանամք»*: Ինքն տկարանայ եւ ինքն զարանայ. տկարանայ մարմնով ձգել եւ զարանայ Հոգւով ըստ յոսոյն: Սոյնպէս եւ Տէրն բազմաց զանկանելն ընձեռնէ եւ ոմանց՝ զկանգնելն, եւ այլք, որ երբեմն անկեալք էին¹⁸⁷, դարձեալ¹⁸⁸ ի վայր¹⁸⁹ անկանելին¹⁹⁰, յայտ է, թէ¹⁹¹ անհատութեամբն միշտ գետնաքարշեալք ընդ աւձին¹⁹² յարմարին, եւ ոչ ունի, ուստի անկցի¹⁹³ յաղագս կործանեալ¹⁹⁴ անհատութեան: Իսկ հաւատացեալն այն Աստուծոյ շնորհաւոր¹⁹⁵ եւ սկիզբն առնել¹⁹⁶ բարեգործութեան կամեցեալ¹⁹⁷, որ անկեալն էր ի մեղս¹⁹⁸, միսանգամ¹⁹⁹ կանգնել եւ յարուցանել, կեալ²⁰⁰ արդարութեամբ ի ձեռն²⁰¹ շնորհին անկեալն ի վատթարն ժամանակաւ եւ ի վեր յառնել, ի Քրիստոս փրկութեան հանդիպել: Եթէ ոչ անկցի թերահատութիւն, հաւատն ոչ կանգնի, եւ եթէ ոչ թողցի պոռնկութիւնն, մաքրութիւն ոչ նորոզի, եթէ ոչ դարձցի ցանկութիւն, ողջախոհութիւն ի մեզ ոչ ծաղկեսցէ²⁰²: Արդ, այդպէս²⁰³ զլորումն եւ կանգնումն իմացիս²⁰⁴:

Իսկ ի²⁰⁵ «Նշան հակառակութեան». տիրաբար նշան ծանեաց զԽաչն Քրիստոսի ասացեալ, քանզի եղ Մովսէս զաւան պղնձի՝ նշան, յայինքն է՝ ի նշան 206 Խաչին, կարծելոց²⁰⁷ որումն²⁰⁸ անյայտ իրաց ցուցական տեսակ ամենեցուն, իսկ իմացական է մաքրեցելոց մտաց, վասն զի ոչ դադարեն ի լծակշուելոյ յաղագս մարմնանալոյն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. ոմանք առնելոյ մարմին եւ ոմանք անմարմին զՔրիստոսի զալուստն համարին, ոմանք չարչարելի ասեն առնով զմարմինն, իսկ ոմանք՝ երեսութիւք, ոմանք՝ հանդերձ մարմնով զտեսութիւն լեալ, եւ այլք՝ երկնային մարմին, ոմանք՝ նախքան զյալտեանս զգոյութիւն, եւ կեսք՝ ի մարմնոյ սկիզբն առնալ: Յաղագս այ-

* Բ Կորնթ. ԺԲ 10

սորիկ նշան հակառակութեան ի Միմեոնէ սասցեալ: Բայց «սուր» անուանէ զբանն փորձանացն, զքննիչն խորհրդոց եւ իմանալեաց սրդտից, զհատաւոն մինչեւ ցորոշումն հոգւոյ եւ մարմնոյ եւ յաղից եւ ուղղոց, զդատողն ամենայնի յամենայն ստեղծուածս, վասն զի ամենայն անձն ի ժամանակի չարչարանացն եւ խաչելութեան իբրեւ ի քննութեան իմիք եւ ի զարմանս ըստ Տեառն բանին, թէ՛ «Ամենեքին դուք զայթակղելոց էք յԻնէն»: Մարգարեանայ Միմեոն յաղագս այսորիկ, նաեւ՝ վասն մարմնոյ, զի, մերձ կալով առ Խաչին եւ տեսանելով զեղեալսն զնախատինս զկնի Չաբրիէլի վկայութեանցն յետ անճառելի գիտութեանցն եւ աստուածային յղութեան եւ Աստուածածին լինելոյ յետ մեծամեծ զարութեանցն եւ սքանչելեացն ցուցանելոյ, լիցի ինչ եւ ի քում անձինդ տատանումն, քանզի Տէրն վասն ամենեցուն ճաշակեաց զմահ եւ քաւարան եղեալ աշխարհի՝ զամենեսեան լուսաւորելով եւ արդարացուցանելով իւրով պատուական մարմնով եւ արեամբն, որ ի վերայ Խաչին պատարագեցաւ:

Արդ, ի ջո ինքեան ի վերուստ վարդապետեցելոյ մերձեցի ինչ որոշումն, այս է սուրն, որպէս զի յայտնեցի ի բազում սրտից խորհուրդք, զեկուսցէ, թէ յետ զայթակղութեանցն ի Խաչն Քրիստոսի եղելոյ աշակերտացն եւ նորին իսկ մարմնոյ արագագոյն բժշկութիւն զհետ երթայցէ Տեառնն ի հաստատել զնոսա ի նոյն հաւատս, քանզի այսպէս զՊետրոս տեսաք զկնի զայթագղելոյն հաստատագոյն ի Քրիստոս, զի, ի հաւատսն եկեալ, զմարդկային ապականութիւնն յանդիմանեաց, զի զարութիւն Տեառն ցուցցի ամենայն յամենայնի²⁰⁹:

«Եւ անդ էր Աննա մարգարէ՝ դուստր Փանուէլի, յազգէ Ասերայ: Սա ինքն անցեալ էր զաւորքք բազմաք կացեալ առնն ի կուսութենէ իւրմէ անս եօթն: Եւ էր այրի ամաց ութսուն եւ չորից, որ ոչ մեկնէր ի տաճարէն, այլ պահօք եւ աղօթիք պաշտէր զցայգ եւ զցերեկ: Եւ սա ինքն ի նմին ժամու ցնծացեալ զոհանայր զՏեառնէ եւ խօսէր զմմանէ ընդ ամենեսեան, որք ակն ուէին միսիթարութեան Երուսաղէմի»: Ամենեցուն ծանօթ առնէ անտարանիչն զկիսն բարեպաշտօն եւ զգաւն եւ անուամբն եւ բազմամեայ այրութեամբն եւ մարգարեութեամբն²¹⁰, աղօթիք եւ պահօք²¹¹, որ զցայգ եւ ցերեկ պաշտէր զԱստուած եւ ոչ մեկնէր ի տաճարէն Տեառն: Միմեոն²¹² յարանց լինի քարոզ եւ մարգարէ ի փրկական տնօրէնութեան, եւ Աննա՝ ի կանանց բազմամեայ,

զի յերկուց հաստատութենէ բանից, զօր խօսեցան ի Նոգույն Մրբոյ ազդեցութեան: Ամենեցուն հաւատարմասցի յայտնութիւն եւ զալուստ Տեառն ի տաճարն, զոր տեսին զլոյս մեծ աստուածայինն ի զծուծ մարմնի, քանզի Աննա շնորհ ասի՝ արժանաւորեալ այնպիսի շնորհի մարգարեութեան եւ տեսութեան որքան²¹³ ունէր զշնորհս գիտութեան, մինչ զի ամենեցուն բացայայտէ, զմարմնացեալ Բանն ի սրբոյ²¹⁴ Կուսէն, զոր²¹⁵ յառաջագոյն մարգարեքն նախաձայնեցին իւրաքանչիւր ըստ իւրում բանի, որպէս եւ Նոգին տայր բարբառել զփրկական տնօրէնութիւնն: Եւ այնպիսի ինչ թերես խօսէր ընդ այնսն, որք ակն ունէին միսիթարութեան Երուսաղէմի ոչ ի մարգարեիցն, որ աստ երեսեցաւ, եւ ոչ ի հրեշտակաց, այլ ինքն Տէրն եկն ի փրկել զմեզ՝ զմեղաւորքս փրկութեան հոգեբարձուն եւ անժամանակ յաղագս մեր տղայաբար երեսեալ, դարձարուք, որդիք հեռացեալք, ի Տէր, որք ակն ունիք միսիթարութեան Երուսաղէմի, զի սաստեցէ ձեզ եւ հովուելով հովուցէ զձեզ իմաստութեամբ, որպէս եւ խօսեցաւն մարգարիւք Եզրոյ²¹⁶ Տէր զփրկութիւն իւր, առաջի ամենայն²¹⁷ ազգաց յայտնեաց զարդարութիւն իւր, եւ որ զհետ սոցա տեսին ամենայն ծագք երկրի զփրկութիւն Աստուծոյ մերոյ: Այսօրիք խօսեցեալ լինի մարգարէուհոյն առ այնք, որք կան ունէին փրկութեան²¹⁸ Երուսաղէմի, զփրկութիւն²¹⁹ Տեառն առցեն հրաւիրեալքն ի ժառանգութիւն առ հաւատչեայ արքայութեան, վասն զի տեսին զքառասունօրեայ տղայ ոչ որպէս երեսին, այնպէս տեսեալ, այլեւ փառացն, որ ի նմայն էր, ծագէր եւ լուսաւորէր զտիեզերս, տեսանէր հոգւոյն ազդեցութեամբն, զի ի հեռուստ տեսին զնա եւ ցնծացան, վասն որոյ զոհանայր ողջախոհն եւ բազմամեայ այրին՝ երկուտաներորդ եօթներորդ թուովն պատուեալ, որ եւ մարգարէուհին կանխեալ յաղօթս զցայգ եւ զցերեկ ոչ մեկնէր ի տաճարէն, սորայս հաւատասցի մարգարեութիւն, որ յաղագս մարմնացելոյ Բանին խօսեցեալ եղեւ՝ զոհանալով զՏեառնէ Աստուծոյ: Արդ, նոքա տեսին զանտեսանելիս ի մարմնի եւ ի բանն ի ստեղծուածի, զլոյսն ի նիւթակահիս ծածկեալ քարոզեցին զփրկական զալուստն, եւ դուք այսպէս հաւատացէք ի Տէր:

«Եւ իբրեւ կատարեցին զամենայն ըստ օրինաց Տեառն, դարձան անդրէն ի Չալիլեայ ի քաղաքն իւրեանց Նազարէթ: Եւ մանուկն աճէր եւ զօրանայր իմաստութեամբ, եւ շնորհքն Աստուծոյ էին ի վերա նա-

* Ղուկ. Բ 36—38

ոայ»*:

Խորհրդոյն, որ է ճշմարտութիւն եւ զօրինատը սրբութիւն մարմնոյ ի հոգոյ սրբութիւն. սրբութիւն հոգետը աւագամին եւ զընծայաբերութիւն անդրանկութեան ի խորհուրդ բարեպաշտութեան առաքինութեամբ յարմարմամբ ի վեր առաքել յատուկ իւրոյ Հօրն հանդերձ օրհնութեամբ եւ տայ պատարագ զողջախոհութիւն եւ անմեղութիւն զհոգի եւ զմարմին միաբանեալ, որպէս զհաւուցն զայնոսիկ ասէ զբնութիւն եւ զբարօրութիւն, որ ըստ օրհնացն պատարագէր: Եւ դարձան ի քաղաքն իւրեանց Նազարէթ՝ Մաքուր՝ ըստ երբայեցոյն, այնպէս անեալ լինի յօրհնատը սրբութենէն յանուանեալ սրբութենէն, որ ըստ Հոգւոյն է, զի 199ի բանն մարգարէից, թէ նազարեցի կոչեսցի, այսինքն՝ մաքուր անուանեալ եւ Տէր մաքրութեանց:

«Եւ մանուկն անէր եւ զօրանայր լի իմաստութեամբ»**։ Այսպիսի ինչ էր իմանալ, զի Աստուածութիւն ի մարմնի նկաց ծածկեալ: Աճման մարմնոյն անսայ եւ զօրանալոյ եւ իմաստութեան, զի հաւատարիմ լիցի մարդեղութիւն եւ առ սակաւ սակաւ զօրութիւն եւ իմաստութիւն, եւ զօրութենէն Աստուածութիւն մեզ ցուցցէ, զի մի պակուցէ զսկարացեալ լոյսն, եւ այնպէս հաւատարիմ լիցի տեսութիւն, թէ՛ «Բանն մարմին եղեւ եւ բնակեաց ի մեզ, եւ տեսաք զփառս նորա՝ լի շնորհօք եւ ճշմարտութեամբ»***։ Յաղագս այսորիկ առ սակաւ սակաւ ընդելացուցանէր զարարածս իւր Տէրն, որպէս առաւօտն երեւեալ, եւ սպա առ սակաւ սակաւ ճառագայթից արեգականն զօրանայ լոյսն, եւ ծագէ արեգակն լուսաւորել զերկիր: Ըստ այնմ իմացիս եւ զԱստուած Բանն ի ներմարդութիւնս, մանաւանդ՝ ի վեր քան զօրինակս անհասութեամբ անընկնի երեւեալ:

«Եւ շնորհք Աստուծոյ էին ի վերայ նորայ»****, ոչ՝ որպէս մարդոյ յատուկ, այլ՝ որպէս Աստուծոյ տնօրհնեցելոյ՝ շնորհօք բացափայլեալ հաւատացելոց, որք զաչս մտացն ունին մաքրեալք, վասն զի շնորհք աստուածային ի մարմնի երեւեալ ի ծայրագոյն խոնարհութեան, զի շնորհեցէ մարդկան զլուծումն դատապարտութեան մեղաց, քանզի երեւեցան շնորհքն Աստուծոյ փրկիչ աննայն մարդկան, որպէսզի,

* Լուկ. Բ 39—40

** Լուկ. Բ 40

*** Յովհ. Ա 14

**** Լուկ. Բ 40

սրբեալք ի մեղաց, մնացուք ի շնորհսն՝ առաւելեալք ի նմին զոհութեամբ: Եւ Մարիամ զամենայն բանս զայսոսիկ պահէր եւ խելամուտ լինէր՝ ոչ ի տախտակս քարեղէնս, այլ ի տախտակս սրտին գրէր, ոչ՝ մրով, այլ՝ հոգով, զի իմաստուն զուով յամենայնի ողջախոհ եւ աննաօրհնեալ Կոյսն. նման նմա ոչ եղեւ յամենայն ազգս, վասնզի ոչ այլ ուրեք Աստուած իմանի Հոգւով յղութեամբ, բայց միայն՝ առ Աստուածածին Կոյսն. յաղագս այնորիկ երեւեցաւ ի բոլորից ոչ միայն մարմնականաց, այլեւ՝ յամարմնոց դասուց, զի նովա յայտնեցաւ խորհուրդն, որ ծածկեալն էր, եւ արար խաղաղութիւն յերկինս եւ երկրի, հրեշտակաց եւ մարդկան²²⁰: Արդ, զամենաօրհնեալ սուրբ²²¹ Կոյսն օրհնեսցուք²²², բարեհամբաւեսցուք²²³, եւ նախանձաւոր լերուք ողջախոհութեան²²⁴ եւ մաքրութեան նորա, որք կուտութեամբ նահատակիք, ա՛րք եւ կանայք²²⁵, զի հասարակաց է պսակն եւ խոստումն, եւ առ նա հաղորդութիւն ունել²²⁶ մաքուր կուտութեամբ՝ ճգնաւորելով²²⁷ ի մերձակայիս, զի մարմնաւոր²²⁸ ինչ հասցուք երանութեանց նորին յախտեականիցն²²⁹: Նաեւ զՍիմեոն եւ զԱննայ ոչ արտաքս թողցուք յորդորականս ծերոց եւ այրեաց ծերոց զգաստ լինել երկիրաւորութեամբ եւ արդարութեամբ զհոգի եւ զմարմին տաճարացուցանել Հոգւոյն Սրբոյ, զի զՔրիստոս ընկալցուք ոչ ի զիրկս միայն, այլեւ՝ ի սիրտս պատուական մարմնով եւ արեամբն, որպէսզի արձակեալք կապանաց մեղաց ի խաղաղութիւն եւ ի կենդանութիւն յախտեական: Եւ այրիք նովին²³⁰ չափով չափեալ ամառ զողջախոհութիւն հանդերձ զԱստուած պաշտել զցայգ եւ զցերեկ ի տաճարի փառաց սրբութեան նորայ եւ մի խաւսել զոր ինչ ոչ է պիտոյ եւ ոչ պաշտի ի շինութիւն հաւատոյ, այլ՝ որ ինչ մխիթարութեան է եւ հանդերձեալ յուսոյն, որ ի Քրիստոս Յիսուս, եւ յամենայնի զոհացաւոր լինիջիք, զի այսու կարասցուք աննեքեան հասանել հանդերձելոց բարեացն ի Քրիստոս Յիսուս, ի Տէր մեր: Ընդ որում Հաւր եւ Հոգւոյն Սրբոյ փառք, իշխանութիւն եւ պատիւ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

ԱՂԲԻՒՆԵՐ

A= ձեռ. 1525, ք. 152բ—160բ:

B= ձեռ. 436, ք. 138ա—141բ:

C= ձեռ. 993, ք. 178ա—180ա:

ՏԱՐԼՅԵՐԾՈՒՄՆԵՐ

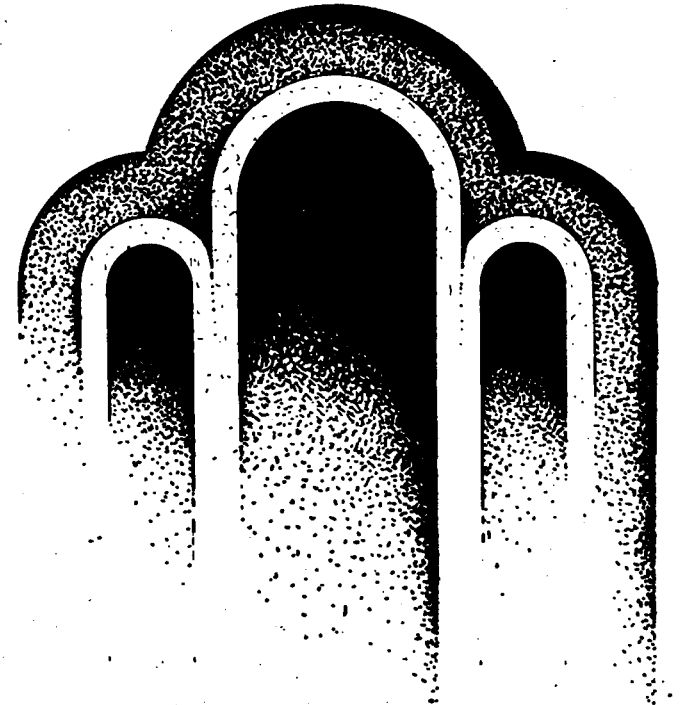
ԽՈՐԱԳԻՐ B Սրբոյն Բարսղի եպիսկոպոսի Կեսարու ի գալուստ Տեառն ի տաճարն ի մեկնութենէ Լուկայ Աւետարանի ի տատրակն եւ յաղանի: C Ի մեծի ատուր Տեառն ընդառաջին երանելոյն Բարսղի արքեպիսկոպոսի Կեսարու Կապպարոկացոյ ի Լուկասու Աւետարանին մեկնութենէն: ՎԵՆԵՏԻՆ՝ Ի մեծի ատուր գալստեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Բրիստոսի ի տաճարն ըստասնարեայ՝ սրբոյն Բարսղի եպիսկոպոսի Կեսարու Կապպարոկեցոյ ասացեալ [Խ.Գ. Չարքիանալեան, Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց, դար Դ-ԺԳ, Վենետիկ, 1889, էջ 333-334]:

ԲՆԱԳԻՐ

1 BC *շիբ* եւ զարիներգութիւն: 2 B արիւնութեամբ: 3 AC դրութեամբ: 3-4 AB ինչ է: 4-5 B *շիբ* եւս A եւս պայծառ եւ հրաշափառ: 5 AC *շիբ* եւ: 6 AB Բանն Տեառն [A *շիբ* Տեառն] եւ Աստուծոյ մերոյ *իւի* Բանին մերոյ զտնարեկութիւն: 7 A *շիբ* ի Հարեւ եւ: 8 AB զծառայի կերպարան: 9 A ի նզովիցն *իւի* յանիծիցն: 10 A ասրեցուցեւ: 11 A երկնից: 12 AB Հոգին Սուրբ *իւի* Բրիստոս Յիսուս: 13 C երանաւոր ինչ *իւի* արժանաւոր: A արժանաւոր: 14 B վարեալ երեւմանց *իւի* երանութիւն: 15 B իմն: 16 AB Զանգի երգեցեալ: 17 B սաղմոս: 18 C *շիբ* ի ըսողաքի Դաւթի: 19 B այսինքն է: 20 B յինքն: 21 A նաեւ: 22 A Սիմեովն: 23 B գրութիւն: 24 C Աւծելոյ: 25 C տեսութեամբ: 26 A մարդկան: 27 B *շիբ* ի փրկելոց... իւրոս: 28 B երեսեան շնորհքն: 29 C *շիբ* ամենայն: 30 C մեզ: 31 AC կեցցուց: 31-32 B ունել եւ: 32 AB *շիբ* արդ: 33 A ըստ... դատարարութեան: 34 B Բան: 35 A տանիս: 36 C անտարբանութեան: 37 B *շիբ* սկիզբն: A սկիզբն բանիցս: 37ա B ըստ: 38 BC աշողեսցեւ: 39 C կայցի: 40 B *շիբ* եւ ի: 41 AC թողու: 42 C *շիբ* եւ: 43 B յարեմ: 44 C ըստանորդ ատուր: B ըստանորդում ատուրն: 45 B *շիբ* եղելոց: 46 B որ եւ: 47 C եւ Տեառն: 48 B թիւ: 49 *միշտ* Խ: 50 B սոյնպէս ի Զորեք լերինն *իւի* Մովսէս ի լերինն: 51 C *շիբ* եւ: 52 AC արիւնացն: 53 C գրեալս: 54 A անարիւնելոցն: 55 C վերստին առնու: 55-56ա A զքառասուն: 56բ A երեսցուցեալ ասրեցելոցն: 57 B Հեղիաս: 58 B *շիբ* մեր: 59 BC լինի եւ յարթեալ: 60 B զարչարանացն Խաչի: 61 B տասամբ: 62 B երեւման: 63 B առնէ *իւի* լինի: 64 B յանդիման Տեառն: 65 C *շիբ* Նորա: 66 B զառաքիւնութիւն: 67 B զարգանս: 68 B ամենեքին: 68ա C *շիբ* զի: 69 A ամենեքին: 69-70 B *շիբ* մեզ: 71 C յիրաքանչիւրոցն: 72 A մերձաւոր: 73 AC առնել: 74 B բարաւորութեամբ: 75 C Հոգով ասեմ: 76 AB երկուքն եւ երկուք *իւի* երկու երկու: C երկու երկու զոյգ: 77 B զոյգ ծագ: 78 A եւ պատարագ: 79 C իմացիկ է: 80 B *շիբ* կա: 81 B լինել կայ: 82 B պատարագաւ: 83 B Չայն *իւի* սոյնպէս: 83ա C եղեալ *իւի* եւ եղեւ: 84 B հաւա-

տոց: 84ա B Սիմեովն [*միշտ*]: 85 A Առն: 86 B յորպիսեան: 87 B զհանդերձն: 88 B *շիբ* է: 89 B նա է: 90 AC այլ: 91 C սորա: 92 B ունին: 93 AB ցուցանին: 94 AC նկարագրեւ: 95 B զայս զայս անուն: 96 B մանկագոյն *իւի* մաքրագոյն: 96ա A բաց փառաւ: C Բացեալ փառաւ *իւի* բացափայլեալ: 97 C Սքանչելոյ: 98 B մեծի խորհրդոյ: C ծերոյս: 99 B ընդ: 100 C *շիբ* յերուսաղէմ: 101 C *շիբ* այս: 102 B զձու: 103 B *շիբ* ոք: 104 C *շիբ* ի գիրկս իւր... արարածք իցեն: 105 B լնու ի գիրկս նորա լցեալ լինի [ժողովի կամաւորապէս-ը ջնջուած]: 106 B փափաքելի: 107 AB զոգոյն: 108 C *շիբ* եւ զանանց... յախտեմական: 109 B հրեղինաց *իւի* թագաւորաց: 110 B գիրկս *իւի* հոգիս մեր: 111-115 C Նորա զխորհրդովն Աստուծոյ զՈրդին ի գիրկս ընդունի զՀայր ոչ ի բաց իմացիս, զի որ Հոգին Սուրբ է եւ Որդին Սիածին, անտ եւ Հայր անեմակալ, զի յորժամ զմի յերիցն իմանամ զԵրրորդութեան իսկութիւն ստուգեմ հաւատով, վասն զի միատրի այսպէս որոշմամբ եւ բաժանի առանց հատանելոյ, որոյ հրաշափառագոյն է անհասանելի մերոյ իմացութեանս *իւի* եւ առնկալաւ... եւ աներեւոյթ: 113 A եւ արիւնեաց: 114 B *շիբ* Աստուած: 115ա-116 C *շիբ* զի տեսին աչք իմ... Իսրայէլի: 116ա B *շիբ* իմն: 117 B արձակմունս: 118 C երկրորդն: 119 C մեղաց: 120 C *շիբ* երրորդ: 121 C *շիբ* Իւրոյ: 122 C *շիբ* մերոյ: 123 B Հոգին Սուրբ: 124 C *շիբ* եւ: 125-126 C *շիբ* միայն... կայանքն: 127 B ծագեալ *իւի* ծաւալեցաւ: 128-130 C *շիբ* ետես... ածի: 129 A Փրկիչն: 130ա B Վասն զի երեւի: 131 B եւ ծագ: 132 C *շիբ* աշակերտելով... հեթանոս եւ: 133 B հաւատու: 134-135 C *շիբ* զի նոցա... Իսրայէլի: 136 C Այսպէս ծերունին Սիմեոն ի փոքր տղայում տեսանէր *իւի* Այսպէս ի գիրկան ընդունէր... փոքր տղայում: B ծերունին Սիմեոն ի լուսոյ զոյսն մեծ եւ ի փառաց զփառսն եւ... զփոքր տղայ: 137 AB *շիբ* ի: 138 A սիրացի եւ սքանչացի: 138ա B յայտնութեան: 139 B զարացի: 139-140 C *շիբ* Վասն... Սիմեոն: 141 C ասել հայր: B ասել սնա: 142 B ունի: 143-144 C *շիբ* յաղագս... բնութեամբ այլ: 145 B ըստ բնութեան: 146 B ինձանակալութեամբ: 147 B *շիբ* ընդ: 148 B *շիբ* թե: 149 C փրկական ծնունդն: 150 B փրկական *իւի* կուսական: 151ա B կոչի: 152 C անձինք: A բանք *իւի* դասքն: 153ա B որք եւ: 154 A տնտեսութեանն: 155 B եւ եմ *իւի* էին: 156 C սրբոյ: 157 B *շիբ* Մարիամայ: 158 B *շիբ* հոգեկիր: 159 C փրկական եւ հրաշափառ: 160 B ի փրկութիւն *իւի* զՓրկիչն: 161 B Յովսէփ: 162 B զի այնպիսի: 163 C ծննդոյ: 164 B *շիբ* եւ ինձանածու: 165 B յազգահամարին: 166-167 C *շիբ* Այլ... տէրութեամբ: 168 C բանք: 169 C զանազան եւ կան խորինս *իւի* զանազանս... իմաստ: 170 B զառաջեալսն: 171 B զանցեալս [*շիբ* զայդոսիկ]: 172 B *շիբ* զի... խորհուրդք զի: 173 C ինչ ոչ: 174 B նուազէիր: 175 B ինձ: 176 B տարակուսանս: 177 B նոյն իմն յանկումն *իւի* կայ... գլորումն: 178 C յանկումն զոյ *իւի* յանկումն եւ ի կանգնումն: 179 B մեր: 180 C վատթարաց: 181 B զի: 182 B անկե-

109: 183 B *չիք* եւ լաւագոյն կանգնելոց: 184 B մաքրական: 185 B սրբութիւնս ի: B Տեառն յայտնութիւն ուսուցանէ ի հոգեկան սրբութիւն զմեզ *իկս* մարմնական յայտնութիւն: 186 B անկեալն *իկս* զմեզ: 187 C զի այլ էին երբեմն անկեալք *իկս* եւ այլք... էին: 188 B եւ դարձեալ: 189 B *չիք* ի վայր: 190 B անկանին: 191 C թէ որ: 192 C անձին *իկս* աւձին: 193 B կործանեսցի: 194 B կործանմանն: 195 B հաւատացեալ յԱստուած շնորհիւն: 196 B առնելով: 197 B կամելով: 198 B *չիք* ի մեղս: 199 C *չիք* միս անգամ: 200 B *չիք* եւ յարուցանել: 201-202 C եւ կանգնել ի Քրիստոս զհտութեամբ *իկս* ի ձեռն... ծաղկեսցէ: 203 B *չիք* Արդ: B այսպիսի: 204 C կալցի: 205 B *չիք* ի: 206 C *չիք* նշան: 207 C գործելոյ: 208-209 C *չիք* ուրումն... յամենայնի: 210 C *չիք* մարգարտութեամբ: 211 C պահալք եւ աղաթիւք: 212-213 C *չիք* Սիմեոն... որքան [C այնքան]: 214 B *չիք* սրբոյ: 215-216 C *չիք* զոր յառաջագոյն... մարգարէիւք: 217 C *չիք* իւր ամենայն: 218 B մխիթարութեան *իկս* փրկութեան: 219-220 C *չիք* զփրկութիւն Տեառն առցեն... հրեշտակաց եւ մարդկան: 221 A *չիք* սուրբ: 222 C *չիք* բարեհամբաւեսցուք: 223 A երանեսցուք: 224 C լիցուք: 225 C *չիք* արք եւ կանայք: 226 B *չիք* ունել: 227-229 C զի հասցուք երանութեանցն, որ յախտենից ի Քրիստոս Յիսուս ի Տէր մեր, որում փառք յախտեանս յախտենից [չար չիք] *իկս* ճգնաւորելով... յախտենականին: 228 BC մասնաւոր *իկս* մարմնաւոր: 230 BC նոցաւք:

Լ ԱՏՈՒԱԾԱԲԱՆՆԱԿԱՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐՆ ՈՒ ԾԵՍԵՐԸ

(Շարունակութիւն)

ՁԵՆՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Ձեռնադրութիւնը կամ կարգ քահանայութեանը այն խորհուրդն է, որով Աստուծոյ եւ Քրիստոսի Եկեղեցոյն ծառայութեան կոչուած անձը ձեռնադրութեամբ եւ օծութեամբ Սուրբ Հոգոյն շնորհներն ու նուիրապետական կարգ կը ստանայ՝ խորհրդագործելու, Քրիստոսով փրկութիւն շնորհելու ու նոր կեանք պարգեւելու, այլեւ Քրիստոսի Աւետարանը քարոզելու եւ ուսուցանելու, ժողովուրդը ապաշխարութեան հրաւիրելու ու նաեւ շնորհ փոխանցելու: Քրիստոս Իր տնօրինական առաքելութեան ընթացքին ընտրեց Իր աշակերտները եւ այդ իշխանութիւնը տուաւ անոնց: Քրիստոսի առաքեալներն աւ, իրենք իրենց կարգին, Պենտեկոստի օրը, Սուրբ Հոգիով լեցունելէ ետք, նոյն այդ իշխանութիւնը փոխանցեցին իրենց անմիջական յաջորդներուն, ահա թէ ինչպէս անընդհատաբար շարունակուեցաւ ու կը շարունակուի այդ իշխանութիւնը:

«Ճշմարիտ կ'ըսեն ձեզի ինչ որ կապէք երկրի վրայ, կապուած պիտի ըլլայ երկնքի մէջ» [Մատթ. ԺԸ 18], «Իրաքանչիւր Եկեղեցիի վրայ անոնց համար երեցներ ձեռնադրեցին եւ, ծոմ պահելով ու աղօթք ընելով, յանձնեցին զանոնք Տիրոջը, Որուն հաւատացեր էին» [Գործք ԺՂ 22]: Տ. Սահակ քինչ, Սարգսեանը հետեւեալ բառերով կու տայ սահմանումը ձեռնադրութեան. «Քահանայութեան կարգն է սրբազան խորհուրդ Եկեղեցոյ՝ սահմանեալ ի հնումն աստուածակարգ սահմանադրութեամբ ի ձեռն Մովսէսի եւ ի նորումն՝ նոր նորոգեալ եւ հաստատեալ ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերմէ, որով ընծայեալը ձեռնադրութեամբ եպիսկոպոսին կը կնքուի շնորհօք Սուրբ Հոգոյն՝ քահանայ նորոյ ուխտիս՝ ի գործ պաշտման նուիրագործութեան ա Եկեղեցոյ եւ զհոգին Աստուծոյ զօրավիզն ունելով քարոզել զբանն կեանք հովուել զհօտ Փրկչին եւ մակաղել զոչխարս յաւետարանա-

կան փարսխ երկնաւոր <Օտապետիկն>»:

«Ին կտակարանեան պատմութեան մէջ քահանայական կոչումն ու պաշտօնը վերապահուած էր միայն յատուկ դասակարգի մը, որ էր Ահարոնի ցեղը. «Քեզի մօտեցուր քու եղբայրդ Ահարոնը իր որդիներուն հետ Իսրայէլի որդիներու մէջէն, որպէսզի ինձի քահանայութիւն ընեն» [Ելից ԽԸ 1]: Մովսէս մարգարէի միջոցով Ահարոնն ու իր որդիք քահանայութեան կոչուեցան եւ իբրեւ այդպիսիներ եղան միջոցներ Եհովայի եւ մարդոց միջեւ նոր ուխտով Քրիստոս Ինք որպէս քահանայապետ տուաւ նոր իմաստ եւ տարրոլութիւն. քահանայութիւնն այլեւ սահմանափակուած չմնաց միայն Ահարոնի ցեղին մէջ որքեւ ճշմարիտ հաւատացեալ ինքնընծայման արարքով, առաքելական յաջորդութեամբ ձեռնադրութեան շնորհը ընդունելով, կրնայ քահանայ ըլլալ: Քրիստոս իբրեւ քահանայապետ Իր առաքեալներուն իշխանութիւն տուաւ սպասաւորներ կարգելու Եկեղեցոյ մէջ. այսպէս, առաքեալներ Եկեղեցոյ մէջ կարգեցին առաքեալներ, մարգարէներ, վարդապետներ, ատարանիչներ, հովիւներ, առաջնորդներ, եպիսկոպոսներ կամ տեսուչներ, երեցներ, քահանաներ եւ սարկաւազներ, երբեմն ալ սարկաւազուհիներ:

Ձեռնադրութեան խորհուրդը կ'իրագործուի արժանաւոր նուիրեալի, ընծայեալի ընտրութեամբ եւ ապա ձեռնադրութեամբ յետ քահանայական կոչումին պահանջած բոլոր տուեալներու լրացման: Ձեռնադրուողը անշուշտ <այաստանեայց Եկեղեցոյ զաւակ պէտք է ըլլայ եւ անպայման մկրտուած ու դրոշմուած եւ եկեղեցական ասպարեզին ատակ: Ձեռնադրուող եւթական հարկ է, որ լրացնէ հիմնական կարգ մը տուեալներ, որպէսզի հնարաւոր ըլլայ իր ձեռնադրութիւն:

1. Մարմնական կատարելութիւն եւ խելամիտ չափահասութիւն. հոգեւոր առաքելութեան ծառայութեան ձեռնարկող անձը պէտք է ֆիզիկապէս անթերի ըլլայ որպէս ցուցցումը իր հոգեւոր կատարելութեան: Ֆիզիկական կատարելութիւնը պայման էր նաեւ «Ին ուխտի մէջ այն անձերու համար, որոնք պիտի քահանանային... Տէրը խոստացաւ Մովսէսին՝ ըսելով «Խօսէ՛ Ահարոնին ու ըսէ՛. «Քու սերունդէդ իրենց ազգերուն մէջ ով որ իր վրայ արատ մը ունենայ, թող չմօտենայ Աստուծոյ հացը մատուցանելու, վասնզի արատ ունեցող մարդ մը բնաւ պէտք չէ մօտենայ. կոյր մարդը, կաղը կամ ակրճուկը կամ իր անդամներուն մէջ անիդող բան մը ունեցողը... Ահարոն

* Զննական կրօնագիտութիւն, Տ. Սահակ քինչ, Սարգսեան, Կ. Պոլիս, 1897, էջ 932

քահանային սերունդին արատ մը ունեցող մարդը Տիրոջը պատարագները մատուցանելու պէտք չէ մօտենայ, քանզի, արատաւոր ըլլալով իր Աստուծայն հացը մատուցանելու պէտք չէ մօտենայ» [Ղեւ. ԻԱ 16-18, 21]:

2. Մտաւոր ու բարոյական պատրաստութիւն առանց ճշմարիտ գիտութեան, աստուածաբանական համապատասխան ուսմանց, Ս. Գրոց հմտութեան կարելի չէ երեւակայել Եկեղեցւոյ ձեռնադրեալ պաշտօնեան: Տգեղ պէտք չէ ձեռնադրել, եւ ասիկա հիմնական պայմաններէն մէկն է, զոր անտեսել կարելի չէ:

3. Աստուծային կոչում, այսինքն՝ այն, որ ի ներքուստ կ'ըզգայ, թէ ինք կոչում ունի քահանայութեան: Առաքեալը կ'ըսէ «Որովհետեւ ով որ կը պարծենայ, Տիրոջնով թող պարծենայ, քանի որ ընտրեալը ան չէ, որ ինքզինք կը ներկայացնէ, այլ՝ ան, զոր Տէրը կը ներկայացնէ» [Բ Կոր. Ժ 18]: Ձեռնադրութեան ատեն ընծայեալին կը հարցուի, թէ կամաւորաբար՞ յանձն կ'առնէ կոչումը, թէ՛ ոչ:

4. Ժողովուրդի ձայնը, այսինքն՝ միական ընտրութիւնը ամբողջ Եկեղեցւոյ անդր, որ պիտի կոչուի հովութեան երբ աստուծային կոչումը ճշմարիտ է ու սրտանց վստահաբար, որ Աստուած կը յաջողացնէ ժողովուրդի ընտրութիւնը եւ:

5. Յանձնառութիւն՝ հետեւելու Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ուղղափառ վարդապետութեան եւ ս. հայրերու ուսուցումներուն՝ մերժելով միաժամանակ բոլոր աղանդաւորական շարժումներն ու հերետիկոսութիւնները:

6. Յանձնարարութիւն անձանձրոյթ եւ հանապազ լինել քարոզիչ աստուծային ճշմարտութեան եւ խօսքով, եւ գործով հարկ է առաջնորդուիլ Աստուծաշնչով եւ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ վարդապետութեանը ու աւանդութեանը:

Վերոյիշեալ տուեալները լրացնող թեկնածուն կը ներկայանայ եպիսկոպոսին՝ ձեռնադրութեան համար: Ձեռնադրութեան խորհուրդն ալ մկրտութեան ու դրօշի նման անկրկնելի է եւ անջնջելի:

ՆՈՒՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԸ ԵՒ ԱՆՈՐ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐԸ

Նուիրապետական կարգը երեք գլխաւոր աստիճաններ ունի՝ սարկաւագ, քահանայ եւ եպիսկոպոս:

Ա. Սարկաւագութիւն

Սարկաւագութիւնը Եկեղեցւոյ առաջին աստիճանն է՝ հիմնուած նոյն ինքն առաքեալներու կողմէ Եկեղեցւոյ տնտեսական գործերուն հսկողութեան եւ այրիներուն ու աղքատներուն հոգածութեան համար արդէն սար-

կաւագ կը նշանակէ սպասաւոր, սպասաւորութիւն. հետագային սարկաւագի պաշտօնը սահմանափակուեցաւ Եկեղեցւոյ մէջ յընթացս ս. Պատարագի, պատարագիչի սպասարկելուն մէջ: Ան իբրտուեց ունի Անտարան կարգալու եւ վերաբերում ընելու:

Սարկաւագները կրնան ըլլալ կոյսակրօն կամ ամուսնացեալ, ընդհանրապէս վանքերուն մէջ ապրողները կուսակրօնութեան ուխտ կատարած կ'ըլլան եւ հետագային ալ կ'ընդունին քահանայական, կուսակրօն քահանայութեան կոչումը: Սարկաւագութիւնէն առաջ կան դպրութեան հետեւեալ աստիճանները, որոնց ընդունումէն ետք միայն ընծայեալը սարկաւագ կըրնայ ձեռնադրուիլ այդ աստիճաններն են՝ դռնապան, ընթերցող, երդմնեցուցիչ, ջահընկալ (լուսարար) եւ կիսասարկաւագ կամ ուրարակիր: Այս օրերուն վերոյիշեալ աստիճանները գործնականօրէն դադրած են որպէս առանձին պաշտօններ:

Բ. Քահանայութիւն

Քահանան Եկեղեցւոյ խորհուրդները, աստուծային պաշտամունքներն ու արարողութիւնները կատարող անձն է եւ հովիւը, որ միեւնոյն ժամանակ կը ներկայացնէ Քրիստոսը ս. Խորանին վրայ. անոր համար է, որ ըսինք՝ քահանայական ձեռնադրութիւն ընդունելէ առաջ թեկնածուն պէտք է լրացնէ հիմնական պայմաններ, որպէսզի կարենայ ճշգրիտ եւ ճշմարիտ քահանայութիւն ընել:

Մեր Եկեղեցւոյ մէջ ունինք ամուսնացեալ եւ կուսակրօն քահանայութեան դրութիւնը: Ամուսնացեալ քահանան պէտք է, որ ձեռնադրութենէն առաջ ամուսնացած ըլլայ, իսկ կուսակրօն քահանաները, որոնք արեղայ կը կոչուին, կը բնակին վանքերու մէջ եւ կը կրեն վեղար:

Կուսակրօն քահանայութեան կարգ ունեցողին կը տրուի վարդապետական եւ ծայրագոյն վարդապետութեան մասնաւոր իշխանութիւն, որով իբրտուեց կը տրուի իրեն ուսուցանելու, քարոզելու, վարդապետելու մասնաւոր իրաւասութիւն: Այս իշխանութիւններու տուած յատուկ կանոններ եւ արարողութիւն ունի մեր Եկեղեցին. վարդապետութեան աստիճաններ տասնչորս են առաջին չորս աստիճանները կը կոչուին մասնաւոր վարդապետութիւն, իսկ վերջին մնացեալ տասն՝ ծայրագոյն վարդապետութիւն:

Վարդապետական աստիճանները իրենց ներկայ ձեւին մէջ կու գան ԺՂ դարէն: Հին ժամանակ վարդապետական իշխանութիւնը ծայրագոյն կամ մեծ վարդապետները կու տային այժմ այդ վերապահուած է միայն եպիսկոպոսներուն: Այս աստիճանները կը տրուին տարիներու ընթացքին յետ համապատասխան աւարտաճառերու ներկայացման պատկան մարմին-

ներում: Այդիացած քահանաներում ալ վեղար կը տրուի, երբ անոնք ուխտ կ'ընեն կուսակրօն ըլլալու: Այդպիսիները կը կոչուին Շուշտակ վարդապետներ:

Գ. Եպիսկոպոսութիւն

Եպիսկոպոս կը նշանակէ տեսուչ «Նա Աստուծոյ տնտեսն է երկրի վրայ, որի պարտականութիւնն է ըլլալ հիւրասէր, հեզ, արդար, սուրբ, ժուկայ, ամուր կապուած վարդապետութեան վստահելի խօսքին, որպէսզի կարողանայ յորդորել ողջամիտ վարդապետութեամբ եւ կշտամբել հակառակորդներին» [Տիր. Ա 8-9]: Եպիսկոպոսը իշխանն է Եկեղեցոյ, առաջնորդն ու հովիւը իր թեմին, այսինքն՝ այն ժողովուրդին, որուն ծառայութեան կոչուած է:

Եպիսկոպոսութիւնը Եկեղեցոյ նուիրապետական կարգի բարձրագոյն աստիճանն է ան է հովուապետը իր հօտի: Եպիսկոպոսը իրաւասու է Եկեղեցոյ բոլոր խորհուրդները կատարելու: Քահանան կամ վարդապետը իրաւունք չունեն ձեռնադրութիւն կամ եկեղեցոյ օծում կատարելու: Եկեղեցին եպիսկոպոսով կայ եւ առանց եպիսկոպոսի Եկեղեցին չի կրնար գոյութիւն ունենալ:

Ըստ եկեղեցական կանոնի՝ եպիսկոպոս մը թեմի վրայ կը ձեռնադրուի եւ կը մնայ ցմահ. անոր համար ալ շատ յաճախ թեմակալ առաջնորդներ տուեալ թեմով կոչուած, ճանչուած են օրինակ՝ Սահակ եպս. Արծրունեաց, Անանիա եպս. Միւնեաց եւ այլն: Արդ, եպիսկոպոսը իր վիճակին մէջ վերին դատարար եւ խնամակալ հայր է, եւ, իբրեւ այդպիսին, իր ձեռնադրութիւնը պէտք է կատարուի յետ ըննութեան եւ ընտրութեան եւ նաեւ վկայութեան ժողովուրդի եւ Եկեղեցոյ վերին իշխանութեան: Հայաստանեայց Եկեղեցոյ մէջ եպիսկոպոս ձեռնադրելու իրաւունքը վերապահուած է միայն ու միայն կաթողիկոսին:

Հայաստանեայց Եկեղեցոյ մէջ կաթողիկոսը թեմակալ եպիսկոպոսներուն կը շնորհէ արքութեան պատիւը, տիտղոսը, իրենց բարուք ծառայութեան որպէս գնահատանք, որով արքեպիսկոպոսութիւնը պատուոյ տիտղոսի մը վերածուած է, այնպէս որ բոլոր եպիսկոպոսներն ալ՝ առաջնորդ կամ ոչ կրնան կաթողիկոսէն արքութեան տիտղոս ստանալ:

Մենք ունինք պատրիարքական երկու աթոռներ մին՝ Երուսաղէմի մէջ եւ միւսը՝ Կ. Պոլսոյ: Պատմական աթոռներ են, որոնց աթոռակալները պատրիարք կը կոչուին. խորժին մէջ արքեպիսկոպոսներ են անոնք, եւ իրենց վարչական իրաւասութիւնը սահմանափակուած է իրենց երկիրներու մէջ միայն: Արքեպիսկոպոս, պատրիարք կամ արքեպիսկոպոսութիւն եւ

պատրիարքութիւն եկեղեցական յատուկ աստիճաններ չեն, այլ պարագայաբար, այսինքն՝ ժամանակի եւ միջավայրի պայմաններու բերումով, նուիրապետական եւ վարչական պարտաւորութեանց վրայ ստեղծուած իրաւասութիւններ են:

Եպիսկոպոսին, այսինքն՝ թեմակալ եպիսկոպոսին պարտաւորութիւններն են՝ իր թեմի մէջ եղող ժողովուրդի հոգետը-բարոյական սնունդի մատակարարումը եկեղեցական կեանքի կանոնատրմամբ, պահպանութիւնը անտարանական ճշմարտութիւններու եւ Հայաստանեայց Եկեղեցոյ վարդապետութեան հիմնական սկզբունքներուն, մէկ խօսքով՝ ըլլալ բարի եւ անձնոր իր հովիւ իր ժողովուրդին եւ Եկեղեցոյ:

Դ. Կաթողիկոսութիւն

Կաթողիկոս կը նշանակէ ընդհանուր պետ: Կաթողիկոսը ազգի մը կամ Եկեղեցոյ մը պետ է: Մեր Եկեղեցոյ մէջ կաթողիկոսը նուիրապետական կարգի գլուխն է, եպիսկոպոսապետն է, որուն պարտականութիւնն է հովուել Հայաստանեայց Եկեղեցին եւ ճախանձախնդիր ըլլալ անոր դասնութեան, ծեսին, կանոններուն, ասանդութեանց, այլ խօսքով՝ այն ամէն ինչին, որ Հայաստանեայց Եկեղեցի է, պահպանման եւ յարատեւման: Մէկ խօսքով՝ լիիրաւ ու լիակատար իշխանութիւն ունի կաթողիկոսը եկեղեցական մեր կեանքին վրայ. միայն կաթողիկոսը իրաւունք ունի եպիսկոպոս ձեռնադրելու եւ սուրբ Միւռն օրհնելու, ինչպէս նաեւ՝ Ազգային եկեղեցական ժողով գումարելու, նոր թեմեր հաստատելու, արժանատր եկեղեցականներ վարձատրելու եւ օրինազանցները պատժելու եւ այլն:

Կաթողիկոսը թէ՛ կը ձեռնադրուի եւ թէ՛ կ'օծուի մենք պատմութեան մէջ ունեցած ենք կաթողիկոսական բազում աթոռներ՝ արդիւնք մեր երկրին եւ ժողովուրդի քաղաքական կեանքի մակընթացութիւններու: Այս օրերուն ունինք կաթողիկոսական երկու աթոռներ եւ պատրիարքական երկու աթոռներ, որոնք են.

1. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութիւնը, Մայր Աթոռ Սր. Էջմիածնի մէջ:
2. Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը, Անթիլիասի մէջ, Լիբանան:
3. Սրբոց Յակոբեանց Աթոռին Պատրիարքութիւնը, Երուսաղէմի մէջ:
4. Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութիւնը, Պոլսոյ մէջ, Թուրքիա:

Ձեռնադրութեան խորհուրդին կատարումը

Ձեռնադրութեան խորհուրդին կատարման հիմնական պայմանը անշուշտ խորհրդակատար պաշտօնեան է, որ այս խորհուրդին պարագային

եպիսկոպոսն է միայն, եւ եպիսկոպոսի ձեռնադրութեան պարագային ալ կաթողիկոսն է առընթերակայութեամբ երկու եպիսկոպոսներու:

Ձեռնադրութեան խորհուրդը կը սկսի օրհնութեամբ Եկեղեցոյ սպասարութեան նուիրուած դպիրներուն, որոնք կը ստանան դեռնապանութեան, ընթերցողութեան, երգմենցուցութեան եւ ջահընկալութեան աստիճանները: Բուն ձեռնադրութիւնը կը սկսի կիսասարկաւագութենէն եւ կը տրուի եպիսկոպոսին կողմէ: Մարկաւագութիւնը, քահանայութիւնն ու անոր առնչուած աստիճանները կուսակրօն քահանայութեան պարագային կը տրուին եպիսկոպոսին կողմէ, իսկ եպիսկոպոսութիւնն ու անոր առնչուած սիտղոսները կը տրուին միայն ու միայն կաթողիկոսին կողմէ:

Ձեռնադրութեան խորհուրդի կատարումը կ'իրագործուի նախ ընծայեալ ընտրութեամբ եւ արժանիքներու վկայութեամբ, ապա՝ աղօթքով առ Աստուած, երրորդ՝ ընթերցումով Սբ. Գրային պատշաճ հատուածներու, չորրորդ՝ ձեռք դնելով եւ ապա օծելով, որմէ ետք՝ պաշտօնի յայտարար իրերու յանձնումով (սկիհ, բանալի, բուրվառ, գաւազաններ): Անշուշտ, այս բոլորը կը կանխուին ուղղափառ հաւատոյ խոստովանութեամբ ու մերժումովը հերետիկոսական—աղանդաւորական գաղափարներուն: Նուիրապետական իւրաքանչիւր կարգ ունի իրեն յատուկ աղօթքներ, որով Սուրբ Հոգւոյն շնորհքը կը հայցուի ընծայեալի վրայ, որպէսզի կարենայ իր պաշտօնը կատարել համաձայն անտարանական ուսուցումներուն եւ մեր Եկեղեցոյ աւանդութեանց ու սկզբունքներուն: Այսպէս, աղօթքներէն ու Սուրբ Գրային ընթերցումներէն ետք կ'երգուի «Աստուածային եւ երկնային շնորհ, որ միշտ լնու զպետս սրբոյ սպասարութեան Առաքելական Եկեղեցոյ, կոչէ (զայն անուն) ի դպրութենէ ի սարկաւագութիւն (կամ՝ ի սարկաւագութենէն ի քահանայութիւն եւ կամ՝ ի քահանայութիւնէ յեպիսկոպոսութիւն եւ կամ՝ այլ յեպիսկոպոսութիւնէ ի կաթողիկոսութիւն) ըստ վկայութեան անձին իւրոյ եւ անենայն ժողովուրդեան»: Երբ կ'երգուի ասիկա, ընծայեալը խորանին վրայ ծնրադիր դէպի ժողովուրդը դարձած կ'ըլլայ. երկու ձեռքերը վեր, ափերը բաց երկու ականջներու ուղղութեամբ: Այս հանդիսատր պահէն ետք ընծայեալը կրկին եպիսկոպոսին առջեւ կը տարուի, եւ այս անգամ ձեռնադրիչը կը կատարէ ձեռնադրութիւնը. «Ես դնեմ ձեռս ի վերայ սորա, դուք ամենեքեան աղօթս արարէք, զի արժանի լիցի սա զաստիճան սարկաւագութեան», կամ այս բաժնէն ետք տեղի կունենայ օծումը դարձեալ շատ հանդիսատր ու տպաւորիչ ձեւով եւ օծման ընթացքին ընծայեալը կը վերանուանուի նոր անունով՝ իբրեւ խորհրդանշան նոր մարդ դասնալուն:

Իւրաքանչիւր աստիճան ունի իրեն յատուկ կարգ ու աղօթք եւ խոր-

հուրդի իրագործման ընթացք: Օրինակ՝ եպիսկոպոսին ձեռնադրութեան առնեմ անրողք Եկեղեցոյ գործնական վկայութեան ու մասնակցութեան խորհրդանշան պատկերը կը տեսնենք, այսպէս, եկեղեցական եւ աշխարհական ամեն կարգէ ու աստիճանէ երկու անձ, իրենց յատուկ զգեստաւորումով, վկայ ու ներկայ կ'ըլլան ձեռնադրութեան: Իսկ կաթողիկոսի ձեռնադրութեան եւ օծման արարողութիւնը, որ կը կատարուի աւանդաբար տասներկու եպիսկոպոսներով, կը կազմէ մեր Եկեղեցոյ ամենէն զեղեցիկ արարողութիւններէն մէկը: Ձեռնադրութեան խորհուրդը կը կատարուի միշտ յընթացս ս. Պատարագին: Ընդհանրապէս ձեռնադրիչը ինքը կ'ըլլայ նաեւ օրուան պատարագիչը:

ԿԱՐԳ ՀԻՄՆԱՆՑ*

Կարգ կամ այցելութիւն հիւանդաց այն խորհուրդն է, որով Եկեղեցոյ պաշտօնեային կողմէ յատուկ աղօթք կը մատուցուի հիւանդի վրայ, աստուածաշնչական ընթերցումներ կը կատարուին, ձեռք կը դրուի, որպէսզի ենթական հաւատքով եւ Սուրբ Հոգիի շնորհներով կազդուրուի, զօրանայ բժշկուելով իր մարմնական եւ հոգեկան հիւանդութիւններէն: Խորհուրդին հիմնական նպատակը հիւանդը իր մեղքերէն սրբելն է խոստովանութեամբ, զղջումով ու մեղաց թողութեամբ: «Այն ս. խորհուրդն, որով Եկեղեցին աստուածային շնորհներ է մատակարարում իւր հիւանդ հաւատացեալներին ապաքինութեան ու կազդուրման համար, կոչուում է Կարգ հիւանդաց: Զանի որ Աստուած այցելում է ամենքին, մխիթարում է Իւր օգնութեան դիմողներին եւ թողութիւն է տալիս զղջացողին, պարզ է, որ այս կարգի հիմնական նպատակն է յորդորել հիւանդին՝ զղջալու իւր մեղքերն ու դէպի Աստուած դարձնել նրա հոգին, որպէսզի նա լցուի հաւատքով, յոյսով ու

* Կարգ հիւանդացը պէտք է դիտել որպէս Վերջին Օծման խորհուրդի շարունակական լրացում: Այժմ Վերջին Օծման խորհուրդը կատարում է Դրոշմի խորհուրդի ժամանակ (զգայարանների կնքումով): Իրենց նախնական վիճակում Վերջին Օծումը եւ Կարգ հիւանդացը զուգակցուած են եղել: Հետագայ դարերում մեր հայրերը նպատակաշարժար գտան օծման արարողութիւնն անջատել աղօթական մասից. միաւորել Դրոշմի խորհուրդին եւ այն դարձնել մէկ անգամ կատարուող խորհուրդ քրիստոնէայի կեանքում. իսկ մնացած մասը, այսինքն՝ Կարգ հիւանդացը, վերածուեց շարունակաբար կատարուող հոգեւոր բարեպաշտական արարողութեան՝ ի նորոգութիւն եւ հաստատութիւն Զրիստոսի բանաւոր հօտի: Վերջին Օծման խորհուրդի մասին անելի մանրամասն տե՛ս «Գիրք հարցմանց երիցս երանեալ սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Տաթեւացոյն», Կ. Պոլիս, 1729, էջ 604—605: (Մանօթ. խմբ.)

սիրով, զօրանայ քահանայի աղօթքով եւ օրհնութեամբ եւ, Սուրբ Հոգու ընդունելով, հոգեպէս նորոգուի ու նոր ոգի առնէ»⁴:

Այս խորհուրդը եւս հաստատած է Զրիստոս Ինճ Իր երկրաւոր կեանքի ընթացքին կատարած բժշկութիւններով եւ ուսուցումներով: Զրիստոս բժշկեց Իրեն եկած հիւանդները, երբեմն ալ Ինճ զնաց հիւանդներուն մօտ: Բժշկուելուն հիմնական պայմանը հաւատքն էր. Զրիստոս Իր բժշկութիւնները կը կատարէր խօսքով, ձեռքի հպումով: «Երբ Ան իջաւ լեռնէն, մեծ բազմութիւն մը զնաց Անոր ետեւէն: Եւ ահա բարոտ մը մօտենալով երկրպագութիւն կ'ընէր Անոր ու կ'ըսէր. «Տէր, եթէ կամենաս, կըրնաս զիս մաքրել»: Ցիստոս Իր ձեռքը երկարեց եւ հասցուց անոր ու ըսաւ. «Կուգն, մաքրուէ»: Եւ իսկոյն բորոտութիւնը մաքրուեցաւ անկէ» [Մատթ. Ը 1-3]: Զրիստոս Իր երկրաւոր կեանքի ամբողջ տեսողութեան անդադար բժշկեց հիւանդները, կոյրերն ու կաղերը եւ, իբրեւ Իր առաքելութեան հիմնական ճաւ, իշխանութիւն տուաւ Իր առաքելներուն եւս նոյնը ընելու. «Եւ Ան, Իր մօտ կանչելով Իր տասներկու աշակերտները, իշխանութիւն տուաւ անոնց պիղծ դելերու վրայ՝ զանոնք հանելու եւ բժշկելու ամէն ցաւ ու ամէն հիւանդութիւն» [Մատթ. Ժ 1]:

Առաքելները, հետեւութեամբ իրենց երկնաւոր Վարդապետին այցելութիւններ կու տային հիւանդներուն զանոնք բժշկելու համար եւ այդ կ'ընէին երբեմն աղօթք ընելով միայն անոնց վրայ. «Եւ պատահեցաւ, որ Պապիտոսի հայրը, ջերմախտ եւ փորութիւնէ հիւանդացած, անկողին իյնայ: Պօղոս անոր մօտ զնաց եւ աղօթելով ձեռքը դրաւ անոր վրայ ու բժշկեց զայն» [Գործք ԻԸ 8]: Երբեմն՝ ձեռք ղնելով անոնց վրայ՝ աղօթելով եւ երբեմն ալ՝ իւղով օծելով զանոնք. «Եւ անոնք ելան ու կը ջարդէին, որպէսզի մարդիկ ապաշխարեն: Եւ շատ դեւեր կը հանէին, բազմաթիւ հիւանդներ կ'օժէին իւղով ու կը բժշկէին զանոնք» [Մարկ. Զ 12-13]: Յակոբոս առաքելալ կը թելադրէ Եկեղեցոյ հաստատուելուն, որ հիւանդութեան պարագային կանչեն անպայմանօրէն Եկեղեցոյ պաշտօնեան, որպէսզի աղօթքով զօրացնէ հիւանդը. «Չեզմէ մէկը վշտի՝ մէջ ինկած է, թող աղօթէ մէկը բերկրանքի՝ մէջ է, սաղմոս թող երգէ հիւանդ է ձեզմէ մէկը, թող կանչէ Եկեղեցիին երեցները, եւ անոնք թող աղօթք ընեն անոր վրայ, թող իւղով օծեն զայն Տիրոջ անունով: Եւ հաստքով եղած աղօթքը պիտի փրկէ հիւանդը, ու Տէրը ոտքի պիտի հանէ զայն» [Յակ. Ե 13-15]:

⁴ Արշակ Տէր-Միքելեան, Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցու Զրիստոսեականը, Տիֆլիս 1900, էջ 457

«Հայաստանեայց Եկեղեցին այս խորհուրդը կը կատարէ համաձայն տիրաւանդ պատուէրին. խորհրդակատարութիւնը կը կոչուի «Կանոն գիշերային ժամու աղօթից»: Խորհուրդը կը կատարուի «ի վերայ ծանր հիւանդաց ի բժշկութիւն ցաւոցն եւ ի քաւուրիս յանցանաց»: Զրիստոս տարբեր կերպերով ու ձեւերով կը կատարէ հիւանդներուն բժշկութիւնը. երբեմն՝ ձեռք ղնելով անոնց վրայ [տես Մարկ. Ե 23, Զ 5, 8, 23], երբեմն ալ՝ բռնելով անոնց ձեռքէն եւ կամ հպելով անոնց, երբեմն ալ՝ միայն խօսքով, երբեմն՝ թուք գործածելով կամ կատու ծեփելով հիւանդի աչքերը եւ թելադրելով, որ Միլովասի աւազանին մէջ լուացուի: Զրիստոս երբեմն ալ բժշկութիւն կատարելէ առաջ մեղաց թողութիւն կու տար ենթակային, որովհետեւ մեղքը ընդհանրապէս նկատուած էր սկիզբն ու պատճառը հիւանդութեան:

Յոյն եւ Լատին եկեղեցիները իւղով օծելու սովորութիւնը գործադրեցին, իսկ Հայաստանեայց Եկեղեցին ձեռք ղնելու եւ աղօթք ընելու ձեւը պահեց: Հայաստանեայց Եկեղեցին իւղով օծելու սովորութիւնը չգործադրեց, թէւ յիշատակութիւններ կան, որ հին ժամանակ Հայաստանեայց Եկեղեցին ալ երբեմն իւղով օծեր է հիւանդները:

Կարգ հիւանդաց խորհուրդը կը կատարուի ծանր հիւանդներու վրայ, որպէսզի անոնք բժշկուին Սուրբ Հոգիի զօրութեամբ: Խորհուրդի կատարման հիմքը, ինչպէս ըսինք, զոչումն է եւ հաւատքը: Եկեղեցոյ պաշտօնեան կ'այցելէ հիւանդը եւ կը կատարէ խորհուրդը, որուն աւարտին եւ յետ մեղաց թողութեան նաեւ կը հաղորդէ հիւանդը, որպէսզի ան հոգեպէս զօրացած կարենայ դիմադրել եւ իբրէ վանել ամէն տեսակի չար ու վատ մտածում եւ զգացում՝ որպէս սկիզբ նաեւ մարմնական առողջութեան:

Պատմութենէն գիտենք, որ ս Գրիգոր Լուսաւորիչ այցելեց հայոց հիւանդ թագաւորը Տրդատ եւ աղօթքով բժշկեց զինք. այստեղ իւղով օծելու յիշատակութեան չենք հանդիպել: Վերը յիշեցինք, որ Աւետարանները ոչ մէկ պարագայ կը յիշեն Ցիստոսի իւղով օծում կատարելու մասին: Հակառակ անոր, որ հրեական սովորութիւն էր մարմինը իւղով օծելը: Առաքելներն ալ ամենքը եւ ոչ միշտ իւղ կը գործածէին իրենց այցելութեանց ընթացքին: Մարգիս Շնորհաւիճ կ'ըսէ. «Ոչ իւղն տայր զառողջութիւն հիւանդին, այլ՝ անունն Տեառն»: Յակոբոս առաքելալ կ'ըսէ. «Եւ հաստքով եղած աղօթքը պիտի փրկէ հիւանդը, ու Տէրը ոտքի պիտի հանէ զայն: Եւ եթէ ան ոեւէ մեղք ալ գործած ըլլայ, պիտի ներուի անոր: Խոստովանեցէ՛ք ձեր մեղքերը իրարու եւ աղօթք ըրէ՛ք իրարու համար, որպէսզի բժշկուիք, քանզի արդարին աղօթքը շատ զօրաւոր է ներգործելու համար» [Յակ. Ե 15-16]:

Կարգ հիանդաց խորհուրդէն զատ «այաստանեայց Եկեղեցին ունի ծանր կամ մահամերձ հիանդներուն «հաղորդ տալոյ» կանոնը, թէն ըսենք անմիջապէս, որ որքէ մէկը կրնայ հաղորդութիւն առնել, անշուշտ հիանդութեան պարագային ըլլայ անհիկա, այսինքն՝ հիանդը, տան մէջ, թէ հիանդանոցի մէջ: «այաստանեայց Եկեղեցին մեծ կարեւորութիւն կ'ընծայէ Քրիստոսի Մարմնով եւ Արեամբ հաղորդելու մահամերձ հիանդները մասամբ՝ իբրեւ նախապատրաստութիւն հանդերձեալ կեանքին եւ մասամբ ալ՝ իբրեւ ապահովութիւն յարուցեալ կեանքին:

Կը յիշուի, որ առաջին դարերուն քրիստոնեաները մարմինները կը խնկէին եւ իւղով կ'օժէին ըստ հաւանաբար, երբայական մէկ սովորութեան, այս սովորութիւնը սակայն շուտով դադրեցաւ Եկեղեցոյ կեանքին մէջ: «այաստանեայց Եկեղեցին ունի իր ննջեցեալ եկեղեցականները օծելու սովորութիւնը, սա խորհուրդ չէ, այն պարզապէս, քանի որ ձեռնադրութեամբ անոնք օծուած ունեցած են, իրենց մահուան, վերջին անգամ եւս կ'օժուի ճակատն ու աչ ձեռքը հանգուցեալի:

Յիշենք նաեւ, որ Մաշտոցի մէջ ունենք յատուկ կանոններ «դժուարածին յի կնոջ» եւ «կասն այսահարաց եւ լուսնոտից»: Մոյն կանոններուն կատարումով Եկեղեցին իր հաւատացեալներին մարմնական ու հոգեկան առողջութեան համար աղօթք կ'ընէ՝ հայցելով Սուրբ «Նզգայն շնորհներն ու զօրութիւնը անոնց վերայ:

Եզրակացնելով ըսենք, որ Կարգ հիանդաց խորհուրդով Եկեղեցին ինք կ'երթայ իր հաւատացեալներուն, այն հաւատացեալներուն, որոնք հիանդութեան պատճառաւ չեն կրնար եկեղեցի գնալ եւ զիրենք մասնակից կը դարձնէ աստուածային սրբարար խորհուրդին:

ԱՍՏՈՒԾԱԾԱԻՆ ՊԱՇՏԱՍՈՒԼՔ (ՄԵՍ)

Աշխարհի բոլոր կրօններն իրենց ամենանախնական ժամանակաշրջաններէն սկսեալ ունեցած են պաշտամունքային, արարողական կեանք, որով արտայայտած են իրենց ապրումներն ու զգացումները հանդէպ այն եակներուն, որոնք եղած են առարկայ իրենց հաւատքին: Նախամարդը իր պաշտամունքի առարկայ էր դարձուցած իր շրջապատին մէջ իրեն նիւթական տնտեսութիւն ու բարեկեցութիւն ապահովող իրերն ու երեսոյթները:

Պաշտամունքը եղած է եւ է գլխաւորագոյն երեսոյթներէն մէկը կրօններու: Իր եւթեանը մէջ պաշտամունքը հոգեկան արժեքի մը կամ արժեքներու արտայայտութիւն է, որ կրնայ սիրոյ եւ կամ ալ երկիւղի ծնունդ ըլլալ: «Յաւանական կրօններու մէջ պաշտամունքի հիմնական նպատակը եղած է չաստուածները գոհացնելու, անոնց «զայրոյթը» իջեցնելու: Մինչ

քրիստոնեական հասկացողութեամբ պաշտամունքի հիմնական նպատակն է գոհութիւն յայտնել Աստուծոյ Իր մարդկութեան տուած բարիքներուն եւ շնորհներուն համար, ինչպէս նաեւ՝ փառատրել զԻնք եւ խնդրել Իր հովանատրութիւնը: Այսպէս, պաշտամունքը այնքան հին է, որքան մարդկային կեանքը:

Մեր Եկեղեցոյ դասական բացատրութեամբ պաշտամունքը կոչուած է «Կարգ հասարակաց աղօթից», այսինքն՝ կարգատրեալ եւ համայնական բնոյթ կրող արարողութիւններու ամբողջութիւն: Պաշտամունք կը նշանակէ պաշտելու արարք կամ արարումնը, կատարողութիւն. գրաբարին մէջ կը կոչուի *պաշտօն*: Պաշտել բառը կու գայ յունարէն leiturgia բառէն եւ կը նշանակէ ծառայել, ծառայութիւն մատուցանել: Այս բացատրութեամբ պաշտամունքը Աստուծոյ ընծայուած փառաբանանքն է, այլեւ՝ մատուցուած ինքնանուէր պատրաստականութիւն՝ Իրեն ծառայելու եւ զԻնք պաշտելու համար միայն:

Ունինք նաեւ ծես բառը, որ, ըստ կարգ մը լեզուագետներուն, վրացական բառ է եւ կը նշանակէ կարգ, դասատրում այն խօսքերուն, երգերուն եւ արարքներուն, որոնք հաստատուած են Եկեղեցոյ կողմէ *կասն պաշտամանն Աստուծոյ*: Ասկէ ահա աստուածապաշտութիւն բառը ծեսին կամ պաշտամունքին:

Եզրակացնելով կրնանք ըսել, որ պաշտամունք կամ ծես, աստուածապաշտութիւն ամբողջութիւնն է այն եկեղեցական արարողութիւններուն՝ աղօթք, երգեցողութիւն, երկրպագութիւն, որոնք կը կատարուին եկեղեցոյ մէջ ի փառաբանութիւն եւ գոհութիւն Աստուծոյ եւ նաեւ ի զօրութիւն հաւատացելոց: Քրիստոնեական հասկացողութեամբ պաշտամունքը, ծեսը կամ աստուածապաշտութիւնը հոգեկան կապ է ու կամուրջ, որով հաւատացեալը կը հաղորդակցի իր Արարչին հետ:

ՄԵՍԻՆ կամ աստուածապաշտութեան խորքը աստուածաշնչական է Մենդոցի մէջ կը կարդանք մարդկային ազգի անդրանիկ գոհագործութեան պաշտօնի մասին [ՄՏՆՂ. Դ 3-5]:

«Ին Կտակարանի աանդութեան մէջ զԱստուած պաշտելը նուիրական պարտականութիւն էր, որմէ խուսափիլը հնարաւոր չէր: Քրիստոս Ինքն ալ Իր հերթին նուիրագործեց աստուածապաշտութեան կարգը, որ հետագային՝ առաքելական շրջանին եւ անոր հետեւող տարիներու ընթացքին, զարգացաւ, ամբողջացաւ եւ հասաւ իր այսօրուան վիճակին: ՄԵՍ, որպէս հոգեւոր կապ ու կամուրջ մարդու եւ իր Աստուծոյ միջեւ, հարկ է, որ կատարուի ամենայն բժախնդրութեամբ եւ առ Աստուած կենդանի հաւատով: Շնորհա-

ի հայրապետը իր «Ուղիանրական թուղթի» մէջ կ'ըսէ «Մաքուր եւ սուրբ եւ անարատ հաւատով եւ մեծաւ յուսով եւ պարզ մտօք եւ կատարեալ սիրով, ահիւ ու դողութեամբ սպասատրեցէ՞ք աստուածային խորհրդոյն եւ մի՛ հրբու ջուր ընդ խողովակ անցանէ՞ք անմտաբար խորհրդական բանն աղօթիցն, զոր մատուցանէք, եթէ սաղմոսերգութիւնք են եւ եթէ՛ ընթերցումն Մուրբ Գրոց, եթէ՛ պաշտօներգութիւնք եւ եթէ՛ քահանայական աղօթք սրբոյ Պատարագին եւ այլոց կարգադրեալ կանոնացն, այլ՝ յոյժ մտաւորաբար»:

Աստուածապաշտութեան կամ ծեսի, պաշտամունքի բաղկացուցիչ հիմնական բաժիններն են.

1. *Խորհուրդներ:*

2. *Ժամերգութիւններ:*

3. *Տօներ:*

4. *Նոգեւոր բարեպաշտական արարողութիւններ* — սովորութիւններ:

Խորհուրդներ

«Այաստանեայց Եկեղեցին կ'ընդունի եօթ խորհուրդներ, որոնցմով հաւատացեալը ի հաղորդութիւն կու գայ Իր Տիրոջ հետ Իրմով գործնալու եւ Իրմով փրկութեան արժանանալու համար: Նախորդ գլուխներուն մէջ խօսեցանք Եկեղեցոյ եօթ սրբազան խորհուրդներու մասին:

Ժամերգութիւն

Ժամերգութիւն բառը գոյացած է «Ժամ երգել» ասոյթէն, այսինքն՝ օրուայ որոշ ժամերուն կարգաւորուած եկեղեցական արարողութիւն կատարել, որմէ՛ ժամերգութիւն բառը: Ժամ ժողովրդական բացատրութեամբ կը նշանակէ նաեւ եկեղեցի. ասկէ նաեւ՝ ժամագիրք, ժամհար, ժամատուն բառերը: Ժամագիրքը այն գիրքն է, որ կը պարունակէ ժամերգութեանց կարգաւորութիւնները, այսինքն՝ այն աղօթքները, քարոզներն ու հոգեւոր երգերը՝ ի բաց առեալ շարականներէ, որոնք կ'երգուին ու կ'արտասանուին յընթացս ժամերգութեան: Երկու տեսակ ժամագիրք ունինք, մէկը՝ փոքր Չեռաց ժամագիրք, իսկ երկրորդը՝ Ատենի ժամագիրք է մեծածաւալ, որ դրուած կ'ըլլայ բեմին վրայ, ուրկէ կը կարդացունեն աղօթքներն ու քարոզները:

Մեր Եկեղեցին ունեցած է եօթը ժամերգութիւններ: Մաղմոսերգուն Դաւիթ կ'ըսէ «Եօթն անգամ օրինեցից զԲեզ վասն իրաւանց եւ արդարութեան Զո» [Մաղմ. ՃԻ 164]:

Այդ ժամերգութիւններն են՝ *Գիշերային, Առաւօտեան, Արեւագալի,*

Ճաշու, Երեկոյեան, Խաղաղական եւ Հանգստեան: Կար ժամանակ, երբ բոլոր այս ժամերգութիւնները կը կատարուէին ճիշդ իրենց ժամերուն, մասնաւորաբար վանական աւանդութեանց մէջ, անխափան կը կատարուէին: Ներկայիս որոշ ժամերգութիւններ միացած են իրարու եւ կամ միայն որոշ ժամանակաշրջանին եւ որոշ առիթներով կը կատարուին: Այսպէս, ընդհանրապէս Գիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւնները միատեղ կը կատարուին առաւօտուն, իսկ Երեկոյեան ժամերգութիւնն ալ՝ երեկոյեան: Արեւագալը, Խաղաղականն ու Հանգստեանը, ինչպէս նաեւ՝ Ճաշուն, կը կատարուի նաեւ սուրբ Պատարագ մատուցած օրերուն եւ ճրագալոյցներուն եւ Աւագ Հինգշաբթի Պատարագէն առաջ:

Իւրաքանչիւր ժամերգութիւն, որ կը կատարուի, ուղղուած է Մուրբ Երրորդութեան Աճծերէն մէկուն այսպէս.

Գիշերային ժամերգութիւն. «Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից Հայաստանեայց Եկեղեցոյ, որ կատարի ի մէջ գիշերի ի դէմս Հօր Աստուծոյ»:

Առաւօտեան. «... որ կատարի ի դէմս Որդոյն Աստուծոյ, որ երևեցաւ ի զարբերիցն»:

Արեւագալի. «... որ կատարի ի դէմս Հոգւոյն Սրբոյ, այլ եւ՝ ի դէմս Յարութեանն Բրիստոսի, որ երևեցաւ աշակերտացն»:

Ճաշու ժամերգութիւնները երեք են, որոնք կը կատարուին երրորդ, վեցերորդ եւ իններորդ ժամերուն, եւ որոնցմէ իւրաքանչիւրը նուիրուած է Մուրբ Երրորդութեան մի անճնաւորութեան.

Երրորդ ժամ. «... որ կատարի ի դէմս իջման Հոգւոյն Սրբոյ, այլ եւ՝ ի դէմս նախամօրն ճաշակման եւ ազատութեանն Բրիստոսի»:

Վեցերորդ ժամ. «... որ կատարի ի դէմս Հօր Աստուծոյ, այլ եւ՝ ի դէմս չարչարանաց եւ խաչելութեան Որդոյն Աստուծոյ»:

Իններորդ ժամ. «... որ կատարի ի դէմս Որդոյն Աստուծոյ, այլ եւ՝ մահուանն եւ բանական հոգւոյն աւանդմանն»:

Երեկոյեան ժամերգութիւնը կը կատարուի «ի դէմս Որդոյն Աստուծոյ, որ է՛ ի խաչէն եւ, պատեալ պաստառակալաւ, եղաւ ի գերեզմանի»:

Խաղաղական ժամերգութիւնը կը կատարուի մայրամուտէն վերջ, «ի դէմս Հոգւոյն Աստուծոյ, այլ եւ՝ ի դէմս Բանին Աստուծոյ, որ եղաւ ի գերեզմանի եւ է՛ ի դժոխս եւ խաղաղութիւն արար հոգւոցն»:

Հանգստեան ժամ. «... որ կատարի ի դէմս Հօր Աստուծոյ, զի պահպանողական աջով Միածնին պահեսցէ զմեզ ի խաւարային գիշերիս»:

Հայ Եկեղեցւոյ պաշտամունքային դրութեան մէջ ինքնուրոյն տեղ ունի
ու Պատարագը, որուն մասին խօսեցանք և Հաղորդութեան խորհուրդի մա-
սին խօսած ատեն:

Հայ Եկեղեցւոյ տօները

Տօն, որպէս բնիկ հայերէն բառ, կը նշանակէ հանդէս, նուիրական
խնձոր, այլ եւ՝ գոհ: Յընթացս տօնին կը պատուին փրկութեան տեսակէտ
արժէք ներկայացնող դէպքերն ու դէմքերը: Տօներուն նպատակը անպայ-
մանօրէն հանդէս կատարելը չէ, այլ հանդիսակատարութեանց ընդմէջէն
վեր առնելն է հոգեւոր այն արժէքները, որոնցմով քրիստոնեան կ'առաջ-
նորդուի Աստուծոյն սրբոց բարեխօսութեան եւ աղօթաւուր ինքնամփոփ-
ման:

Հայ Եկեղեցւոյ տօներն ու կրօնական պաշտամունքները կարելի է
երեք խումբերու բաժնի.

1. **Տէրունի տօներ**, որոնցմով կը պանծացնենք Քրիստոսի Տնօրինու-
թիւնները եւ Քրիստոսի ու Կոյսին վերաբերեալ յիշատակները:

2. **Միբոց յիշատակներ**, որոնցմով կը յիշատակենք քրիստոնեական
կեանքին մէջ սրբութեամբ առաքինացած անձերը:

3. **Պահոց օրեր**, որոնց ընթացքին զոչումի եւ հայցողական զգա-
ցումներով կ'աղօթենք մեր անձերուն եւ ի կեանս եղող եւ նշքած անձերուն
փրկութեան համար:

Տէրունի տօներ

Տէրունի կը կոչուին այս տօները, որովհետեւ կապուած են Քրիստոսի
անձին եւ քրիստոնեական տօնակատարութիւններուն հետ, ինչպէս նաեւ՝
Աստուածամօր անձի եւ յիշատակի հետ:

Տէրունի տօները կը բաժանուին երեք գլխաւոր մասերու .

ա) Տնօրինական տօնք Քրիստոսի

Տնօրինական գլխաւոր տօներն են՝ Ա. Աստուածայայտնութիւն,
Բ. Յարութիւն, Գ. Պայծառակերպութիւն:

Քրիստոնեութեան առաջին դարերուն Տէրունի տօները միայն երկու
հատ էին՝ Աստուածայայտնութիւնը ու Յարութիւնը: Աստուածայայտնութեան
տօնը սկզբնապէս իր մէջ կը բովանդակէր Քրիստոսի ծննդեան, յայտնու-
թեան վերաբերեալ յիշատակներ, ինչպէս՝ անտունը, ծնունդն ու մկրտութիւ-
նը, անուանակոչութիւնը, Եզիպտոս փախուստը, քառասնօրեայ ի տաճար
ընծայումը եւ այլն: Այս յիշատակներու ոգեկոչումը կ'ըլլար Ծնունդովը
Քրիստոսի, որ կը կատարուէր յունուար 6-ին: Հետագային է, որ Ծնունդի

համար որդեգրուեցաւ 25 դեկտեմբերը, Հռոմի Եկեղեցւոյ կողմէ, այդ օրե-
րուն կատարուող հեթանոսական մեծ տօնէն հեռու պահելու համար քրիս-
տոնեաները: Քրիստոսի Ծնունդը 25 դեկտեմբերին տօնելու սովորութիւնը
կամաց-կամաց ընդհանրացաւ, եւ այսօր գրեթէ ամբողջ քրիստոնեայ աշ-
խարհը Քրիստոսի Ծնունդը կը տօնէ դեկտեմբերի 25-ին՝ ի բացառեալ
Հայ եւ Ղպտի Եկեղեցիներէն. հայերը կը տօնեն յունուարի 6-ին, իսկ
ղպտիները՝ յունուարի 7-ին:

Քրիստոսի երկրաւոր կեանքի այլ մէկ յատկանշական եւ բացառիկ
տեղ ունեցող դէպքը Պայծառակերպութեան դրագոմ է, որ մեր Փրկչին
քարոզութեանց երրորդ տարուայ ամրան, Թաբոթ լիբան վրայ տեղի ունե-
ցած հրաշալի դէպքին ոգեկոչումն է: Յոյներն ու Լատինները այս տօնը
կ'ոգեկոչեն օգոստոսի 6-ին, իսկ մենք՝ և Յարութեան տօնէն 14 շաբաթ
կամ Հոգեգալուստէն 7 շաբաթ ետք հանդիպող կիրակիին: Այս տօնը ծա-
նօթ է նաեւ Վարդավառ անունով: Այս կոչումը ինքնին կը բացայայտ տօ-
նին ամէնուած կարգ մը սովորութիւններուն եւ ասանդութիւններուն հեթա-
նոսական ծագումը: Կենթադրուի, որ և Գրիգոր Լուսաւորիչ, երբ կարգաւո-
րեց քրիստոնեական տօները, Պայծառակերպութեան տօնին ամէնէն Լաա-
սարդեան տօնակատարութեանց որոշ սովորութիւններն ու ասանդութիւննե-
րը, որպէսզի մէկ կողմէն ժողովուրդը բոլորովին չկտրուէր իր արմատնե-
րէն, եւ երկրորդ՝ որպէսզի հակազդէր հեթանոսական այն մեծ տօնին, որ
իբրեւ նոր տարուայ ամանորի հանդիսութիւնը կը կատարուէր Աշտիշատի
մէջ:

Յարութեան տօնը կը կազմէ քրիստոնեական Եկեղեցւոյ մեծագոյն
տօներէն մին եւ իր եւթեամբ՝ նաեւ մեծագոյնը Յարութեան տօնին առըն-
չուած են Քրիստոսի կեանքին վերջին տնօրինութիւնները: Յարութեան տօ-
նին կապուած տօներու խումբը կ'ընդգրկէ 64 օրերու շրջան մը, որ Ծաղ-
կազարդի նախորդ օր կատարուող Ղազարու Յարութեան շաբաթով կը
սկսի եւ կը վերջանայ Եղիական Պահքի եօթնեկի շաբաթ օրով: Այս 64
օրերը կը բովանդակեն Ծաղկազարդի կիրակին, Աագ Շաբաթը, Ջատիկը
կամ Յարութիւնը, ապա՝ Ջատիկէն մինչեւ Համբարձում երկարող շրջանը եւ
Հոգեգալուստը:

բ) Տօնք և Աստուածածնի

Ա. Աստուածածնի, որպէս միջոց փրկագործութեան, անբաժան է Յի-
սուսի փրկական տնօրինութիւններէն: Քրիստոսի Եկեղեցին սկիզբէն եր-
կիդած մեծարանք է ունեցած անոր նկատմամբ, մանաւանդ՝ Ե դարէն ետք,
երբ Եփեսոսի տիեզերական ժողովի մէջ դատաւարուեցաւ Աստուորի մե-

տրութիւնը:

Աստուածամայրը Մարիամ Դաթի ցեղէն էր, ծնողներն էին՝ Յովակիմ եւ Աննա: Մարիամ ուխտի գաակ էր եւ անոր համար կոչուեցաւ Մարիամ: Իր կեանքին կապուած տօներն են.

1. *Յորութիւն* *ու. Աստուածածնի յԱննայէ*, դեկտեմբեր 9-ին կը տօնենք մենք եւ յայնորդ, իսկ լատինները՝ դեկտեմբեր 8-ին:

2. *Մնումը*, սեպտեմբեր 8-ին:

3. Երից ամաց ընծայումն ի Տաճարն, զոր բոլոր Եկեղեցիները կը տօնեն նոյնքեր 21-ին: Այս տօնը Մարիամին, իբրեւ ուխտի գաակի, տաճար ընծայման յիշատակն է:

4. *Անտումը*, որ մէկ կողմէ Բրիստոսի տնօրինութիւնն է եւ մի կողմէ՝ Մարիամի կեանքի գլխաւոր պարագաներէն մին: Ապրիլ 7-ին կը տօնուի այս տօնը:

5. *Վերափոխում* *ու. Աստուածածնի*, որ կը տօնուի 15 օգոստոսին, իսկ մենք՝ օգոստոս 15-ին մերձատրագոյն կիրակիին: Այս տօնը Աստուածամօր յետ մահուան երկինք փոխադրութեան յիշատակի ոգեկոչումն է: Մեր ժողովուրդը Վերափոխման տօնին առնչած է խաղաղօրհնէքի գեղեցիկ սովորութիւնը, որուն ծագումը կը թուի նախաքրիստոնէական ըլլալ:

6. Աստուածամօրը սեփական իրեղեններուն գիտի նուիրում երկու տօները.

1) *Գիտ տփոյ Մրբուխոյ Աստուածածնին*: Ասիկա *ու. Աստուածածնի* գործածած տուփի գիտի յիշատակն է:

2) *Տօն Գիտի գօտոյ Մրբուխոյ Աստուածածնի*, որ գօտիի գիտին յիշատակն է:

Այս երկու տօները մեր տօնացոյցի մէջ մտած են Սիմեոն Կաթողիկոսի օրով եւ իր տնօրինութեամբ:

3) Տէրունական Յիշատակը

Այս խմբաւորումին տակ կ'իյնան Խաչի եւ Եկեղեցոյ տօները, որոնք տէրունական կը նկատուին, որովհետեւ Խաչը իբրեւ գործիք եւ Եկեղեցին ալ արդիւնք փրկագործութեան հաւատացեալներու հոգիին մէջ կը նորոգեն Բրիստոսի կեանքի կապուած յիշատակներ:

ա) *Խաչի* տօներն են.

1. *Գիտ Խաչի* տօնը, որ Բրիստոսի խաչափայտի գիտի յիշատակն է՝ կատարուած 326 թ. Կոստանդիանոս կայսրի մօր՝ Վեղիկէի կողմէ: Վեղիկէի

ջանքերով խաչափայտը կը գտնուի Գողգոթայի արքերուն մէջ: Երեք խաչեր միատեղ կը գտնուին, մեծած պատանիի վրայ յաջորդաբար կը դնեն զոտուած խաչերը, եւ Բրիստոսի խաչափայտը կը յայտնաբերուի, երբ պատանին յարութիւն կ'առնէ: Այս տօնը կը տօնուի հոկտեմբերի 26-ին մերձատր կիրակիին:

2. *Խաչի երեսման* տօնը, զոր կը տօնենք Յիմանց Ե կիրակիին, այս տօնը յիշատակութիւնն է Խաչի Նշանի երկնքի վրայ հրաշալի երեւումին 351-ին Երուսաղէմի մէջ, Գողգոթայէն մինչեւ Չիթենեաց լեռ տարածուած խաչանշան պայծառութեամբ:

3. *Խաչի վերացման* տօնը կամ Խաչվերացը, որ մեր Եկեղեցոյ հինգ տաղաւարներէն է եւ միշտ կը տօնուի սեպտեմբերի 14-ին, իսկ երբ 14 սեպտեմբերը կիրակիին չի գուգադիպիր, զայն կը տօնէ 14-ին անմնամօտիկ կիրակիին: Խաչվերացը Բրիստոսի գերեզմարուած խաչի վերադարձի յիշատակի ոգեկոչումն է, տօնը ուրեմն պատմական խորքի մը վրայ հիմնած է: 614 թուականին Պարսից Խոսրով թագաւորը պարտութեան կը մատնէ քիւզանդացիները, կը գրաւէ Երուսաղէմը եւ Բրիստոսի խաչափայտը գերի կը տանի Պարսկաստան: Օրուան Վերակ կայսրը վերակազմակերպելով իր բանակները, որոնց մէջ էր նաեւ հայկական այրուծին, կը յարձակի Պարսկաստանի վրայ եւ կը յաջողի խաչափայտը ազատագրել: Վերադարձի ճանապարհին խաչը բարձրացուեցաւ ի միխթարութիւն հաստացելոց: Ահա պատմական այս դէպքի յիշատակն է, զոր կը պանծացնէ Եկեղեցին Խաչվերացի տօնով:

4. *Վարագայ Խաչի* տօնը: Այս տօնը զուտ հայկական է, կարծես հայու Խաչին տօնն է՝ կապուած ազգային գեղեցիկ մէկ աւանդութեան: Է դարուն՝ 660 թ., Վարագայ լեռան վրայ ճգնաւոր մը Թողիկ անունով տեսիլով տեսաւ ժամանակին *ու. Վեփսիմէ* կոյսին եւ իր ընկերուհիներուն իրենց հետ բերած եւ յետոյ այդ կողմերը թողած *ու. խաչափայտի* մէկ մասնիկին հրաշալիօրէն Վարագայ վանքի սեղանին վրայ գետնորուիլը: Թողիկ եւ Յովիկ Տիրոջ Խաչափայտին մասնիկին հրաշալի այս երեւումը կը յայտնեն օրուան Ներսէս Գ Շինող կաթողիկոսին, որ այդ առթիւ գրեց «Նշանաւ ամենայաղթ Խաչիդ» շարականը եւ տնօրինեց, որ ամէն տարի սեպտեմբերի 28-ի մերձատր կիրակիին կամ Խաչվերացի տօնէն երկու շաբաթ ետք կատարուի Վարագայ Խաչի տօնախմբութիւնը:

բ) *Եկեղեցոյ* տօներն են.

1. *Նոր կիրակիին* եւ *Աշխարհամատարան կիրակիին* կը պանծացուի նախ առաջին Եկեղեցոյ հաստատութեան ընդհանուր յիշատակը եւ ապա՝

յիշատակը քրիստոնեական առաջին Եկեղեցւոյ հաստատութեան Երուսաղէմի վերնատան մէջ, ուր Փրկիչը հաստատեց հաղորդութեան խորհուրդը, եւ ուր առաքեալները ստացան Սուրբ Հոգին Պննտելուստի օրը:

2. Եկեղեցւոյ տօներուն մէջ պէտք է յիշել նաեւ, որ յատուկ կերպով կը տօնախմբուի յիշատակը այն չորս տաճարներուն, որ Կոստանդիանոսի մայրը՝ Հեղինէն, խաչափայտի զհատեն ետք կառուցանել տուաւ: Զրիստոսի զերեզմանին վրայ՝ ի Գողգոթայ, Զրիստոսի ծննդեան այրին վրայ՝ ի Բեթղեհէն, Զրիստոսի Համբարձման բարձունքին վրայ՝ Չիթենեաց լեռը, եւ և Կոյսին զերեզմանին վրայ՝ ի Գեթսեմանի:

Ընդհանուր Եկեղեցւոյ տօներու կարգին է նաեւ Տապանակի տօնը, որ կը կատարուի Վարդավաթի կիրակիին նախորդ օրը՝ շաբաթ:

Այս տօներէն զատ ունինք երկու տօներ եւս, որոնք մեր Եկեղեցւոյ յատուկ են: Այդ տօներն են՝ տօն Կաթողիկէ Ս. Էջմիածնի եւ տօն Շողակաթի: Կաթողիկէ Ս. Էջմիածնի տօնը կը կատարուի Հոգեգալստեն երկու շաբաթ ետք, Լուսաւորչի Խոր Վիրապէն ելլելու տօնին շաբաթ օրուան յաջորդ կիրակիին, եւ որ յիշատակն է այն տեսիլքին, որ ս. Գրիգոր ունեցաւ Արտաշատի Խոր Վիրապէն ելլելէն քիչ ետք եւ որուն մէջ տեսաւ անպեղէն եւ լուսեղէն տաճարի մը ձեւը՝ ս. սիւներով եւ կամարներով կազմուած, Վաղարշապատի հայ հին հեթանոսական պաշտամունքի վայրին վրայ: Չեւով մը տօնն է Հայաստանեայց Եկեղեցիին:

Երկրորդ տօնը, որ Շողակաթ կը կոչուի, կը կատարուի Աստուածածնայ Վերափոխման տօնի կիրակիին նախընթաց օրը՝ շաբաթ, եւ յիշատակն է Էջմիածնի լուսաւորչաշէն տաճարի նուակատիքին: Շողակաթ մակդիրը կու գայ Լուսաւորչի տեսիլքին մէջ երեւցած շողի կաթումէն, ինչպէս Էջմիածնը՝ Միածինն իջման պատկերէն: Ժամանակի ընթացքին, երբ Էջմիածին անուընջ Մայր տաճարի յատուկ անուն եղաւ, Շողակաթ անունն ալ տրուեցաւ Լուսաւորչի շինած միւս երեք տաճարներէն անոր, որուն տեղայն վրայ ան առաջին անգամ տեսած էր յոյսին առաջին ծագումը:

Մրբոց տօներ

Սուրբերը այն անձերն են, որոնք իրենց կենդանութեան ապրելու ու գործելու են քրիստոնեական ամուր հաստիքով եւ եղած են արդար եւ աստուածահաճ մարդիկ: Անոնք իրենց առաքիլի կեանքով, հաւատքի եւ Եկեղեցւոյ համար իրենց օգտակար գործունեութեամբ եւ մարտիրոսական մահով երկնային իրականութեան արժանացած անձեր են: Մեր Եկեղեցին կ'ոգեկոչէ յիշատակը սուրբերուն՝ զնահատելով անոնց մէջ ապրուած անտարանակալ անբասիր ու տիպար կեանքը: Այսպէս ընթանաւ սուրբերու

կեանքը, ըլլան անոնք Հայ Եկեղեցւոյ յատուկ կամ Ընդհանրական Եկեղեցւոյ, յիշատակելի է եւ հանդիսանում է ներշնչման աղբիւր:

Հայ Եկեղեցւոյ մէջ ունինք Ընդհանուր Եկեղեցւոյ սուրբերու եւ զուտ Հայ Եկեղեցւոյ յատուկ սուրբերու տօներ: Մեր մէջ յիշատակութեան երկու ձեւ կայ, այսպէս ունինք տօնելի եւ յիշատակելի սուրբեր: Տօնելի են անոնք, որոնք կը յիշուին ժամերգութեան եւ պատարագի ընթացքի, իսկ յիշատակելի են անոնք, որոնց կեանքի եւ մահուան պատմութիւնը կը կարդացուի միայն առօրեայ Յայնամուրքի միջոցաւ:

Մրբոց կարգին դասուած են նաեւ հրեշտակները, որոնց եւս նուիրած տօներ ունի մեր Եկեղեցին:

Պահոց օրեր

Պահք կը նշանակէ հրաժարում, ինքնագրկանք որոշ ուտելիքներէն կամ իւրոտ եւ կաթնեղէն ճաշերէն վասն զօրութեան մարմնին եւ հոգիի: Պահքը քրիստոնեական Եկեղեցւոյ կեանքին կարեւոր երեսոյթներէն մէկն է:

Մեր Եկեղեցւոյ տօնացուցային տնօրինմամբ ամէն չորեքշաբթի եւ ուրբաթ օրերը սահմանուած են պահքի համար: Ասոնցմէ զատ կան Բառասօրեայ Մեծ Պահքը ս. Յարութեան նախօրեակի, Մենդեան Պահքը եւ շաբաթապահքերու խումբը:

Շաբաթապահքերէն յիշենք նախ Առաջաւորաց Պահքը՝ հաստատուած ս. Գրիգորի կողմէ, իր Խոր Վիրապէն ելլելէն անմիջապէս ետք, եւ նաեւ՝ տաղաւար տօների նախորդող շաբաթապահքերը, որոնցմէ իւրաքանչիւրը իր անունը ունի, այսպէս զարնան պահքը՝ Եղիական, ամռան պահքը՝ Լուսաւորչի, աշման՝ Վարագայ ս. Խաչի, ձմռան պահք, որ սխալմամբ կը կոչուի ս. Յակոբի պահք, ունինք նաեւ Յիսնակաց պահք: Լուսաւորչի պահքը միակն է մեր Եկեղեցւոյ մէջ ի պատիւ սուրբերուն հաստատուած:

Այս պահքերէն զատ ունինք նաեւ պահքեր, որոնք տարբեր աշխօններով կը պահուին. այսպէս, եկեղեցականներ իրենց ձեռնադրութիւնէն ետք 40 օրեր պէտք է պահք պահեն վասն ժամկալութեան մարմնոյ եւ հոգւոյ, ոմանք հաղորդութենէ առաջ սովորութիւն են ըրած նախ պահք պահել եւ ապա հաղորդուիլ:

ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՊԱՏԿԵՐԸ ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆՈՒՄ

Իրաքանչիւր կրօնական համակարգ առաջին հերթին հաստատում է Աստուծոյ գոյութիւնը եւ ապա շարադրում աստուածճանաչութեան իւրայատուկ ուղիները: Այս տեսանկիւնից դիտուած՝ բոլոր կրօնները հիմնուած են հետեւեալ երկու ելակետային դրոյթների վրայ. առաջին՝ Աստուած կայ, եւ երկրորդ՝ Նա կարող է ճանաչուել (այստեղ խօսքը չի վերաբերում բացարձակ ճանաչելիութեանը, այլ ընդունում է ճանաչելիութեան որոշակի սահմանափակութիւնը): Այս երկու հաստատումները բոլոր կրօնների հիմքն ու ներշնչման աղբիւրն են հանդիսանում: Առաջին հաստատումը հիմնուած է հաւատքի վրայ, իսկ երկրորդը՝ փորձառութեան: Ջանի որ Աստուծոյ գոյութիւնը գիտական ապացուցման առարկայ չի կարող լինել, ապա այն պէտք է հաւատքի վրայ հիմնուած անապացուցելի հիմնադրոյթ (պոստուլատ) լինի. եւ քանի որ Աստուած անդրանցական (տրանսցենդենտ) է իր ողջ արարչագործութիւնից, ապա Նա կարող է ճանաչուել միայն ինքնայայտութեամբ, այսինքն՝ կարող է ճանաչուել այնքանով, որքանով Ինքն Իրեն յայտնում է մեզ:

Քրիստոնէական կրօնը տարբերում է Նրանով, որ այն յայտարարում է, որ Աստուած որպէս անձնական Աստուած կարող է ճանաչուել հիմնականում Իր սուրբգրային յայտնութեամբ: Պէտք է նկատի ունենալ, որ Աստուածաշունչը չի գրուել ապացուցելու համար, թէ Աստուած կայ, այլ՝ յայտնելու Նրան Իր գործունէութեան մէջ: Այդ պատճառով Աստուծոյ աստուածաշնչական յայտնութիւնն իր եութեամբ առաջադիմական (պրոգրեսիւ) է, որը զարգանում եւ հասնում է լրմանը Աստուծոյ Որդու՝ Յիսուս Քրիստոսի մէջ:

Պատմութեան մէջ յաճախ փորձեր են արուել իրար հակադրելու Աստուածաշնչի երկու գրքերը՝ Հին ու Նոր Կտակարանները: Մասնաւորապէս առաջ է քաշուել այն դրոյթը, թէ Հին Կտակարանում պատկերուած Աստուած, եթէ Նոյնիսկ չի տարբերում Նոր Կտակարանի Աստուծոց, ապա գեթ թերի ու պակասաւոր է ներկայացուած: Այս կարծիքների առաջընթացն հիմնական պատճառն այն է, որ որոշ հեղինակներ Աստուածաշնչի կենտրոնական պատգամի (այն է՝ աստուա-

ծային յայտնութեամբ տրուած փրկութեան ճանապարհի) ուսումնասիրութեան փոխարէն իրենց եռանդը վատնել են բանասիրական վերլուծութիւնների վրայ: Բաւական է միայն Հին Կտակարանի Եհովա Աստծուն համեմատել այդ Նոյն ժամանակահատուածում գոյութիւն ունեցող այլեայլ չաստուածների ու դիցաբանական կերպարների հետ, որպէսզի իւրաքանչիւրի համար պարզ դառնայ, թէ որքան խորը տարբերութիւն գոյութիւն ունի, եւ թէ որքան կատարեալ է ներկայացուած Աստուած այն պարագային, երբ մարդկային միտքն ու լեզուն գտնում էին Նախնական վիճակում:

Առաջին հերթին պէտք է նշել, որ Հին Կտակարանը ոչ միայն չի ընդունում Եհովայի պատկերն արձանի տեսքով կամ տեսանելի ներկայացման որեւէ ձեւով, այլեւ պարունակում է Աստուծոյ «հոգեւոր» պատկերի ոչ լրի գարգացած, սակայն սիստեմատիկ վարդապետութիւնը: Հին Կտակարանի յայտնութեան մէջ ամենագլխաւոր տեղը ոչ թէ աստուածային եութեանն է պատկանում, այլ՝ աստուածային ներգործութեանը, թէւ շատ կան այնպիսի հաստատումներ, որոնք ուղղակիօրէն վերաբերում են Աստուծոյ լինելութեանը, եութեանը: Աւելին, Հին Կտակարանում ներկայացուած աստուածային ներգործութիւնը մեծ թուով տեղեկութիւններ է պարունակում Աստուծոյ եութեան մասին: Այնուամենայնիւ, Նախքան առանձին մանրամասնութիւններն ի մի հաւաքելը, որոնցով մենք կարող ենք պատկերացում կազմել հին կտակարանեան Աստուծոյ պատկերի մասին, պէտք է նշել, որ հին կտակարանեան յայտնութիւնը որոշակիօրէն «յայտնութիւն է զարգացման ընթացքի մէջ»: Թէւ Եհովայիզմի մէջ հազիւ թէ կարելի լինի կրօնա-պատմական զարգացման որեւէ ընդհանուր գիծ գտնել, սակայն այն անշուշտ ենթարկուել է որոշակի օրինաչափ զարգացման, որն ի վերջոյ կարելի է նկատել Աստուծոյ յայտնութեան մասին ուսմունքի մէջ: Ժամանակի տեղատութիւններն ու հոսքը կարելի էր են խաղացել այստեղ, ինչպէս Նաեւ Իսրայէլի կապն աւանդութեան տարբեր ոլորտների եւ գրաւոր ու բանաւոր վկայութիւնների զանազան ձեւերի հետ: Աստուծոյ վերաբերեալ հին կտակարանեան համեմատումները համակարգելու ցանկացած փորձի դէպքում անհրաժեշտաբար պէտք է հաշուի առնուեն տարբեր գործօններ:

Հին Կտակարանի ընդհանուր լայն ֆոնի վրայ Աստուծոյ մասին կարելի է անել հետեւեալ հաստատումները:

Ա. ՄԵԿ ԵՒ ՄՆԱԿ ԱՍՏՈՒՄԾ

Ի հակադրութիւն Հին Արեւելքի միւս կրօնների, Իսրայելի միաստուածութիւնն այն տիեզերական հիմնադրոյթն է, որը որոշում է բոլոր կրօնական ուսմունքների կառուցումը: Այս միաստուածութիւնն Իսրայելի մօտ ունենում է իր պատմական զարգացումը՝ զարգացում դէպի անելի ճշգրտութիւն ու պարզութիւն:

Նահապետական դարաշրջանում շեշտում է Իսրայելի կողմից մէկ Աստուծոյ ընդունումը՝ առանց մերժելու ուրիշ աստուածային եակների գոյութիւնը: Սովսեսին Աստուած իրեն յայտնում է որպէս Նահապետների Աստուածը՝ «Ես եմ Աստուած Աբրահամու եւ Աստուած Իսահակայ եւ Աստուած Յակոբայ» [Ելք 9 6]: Նա չի հանդուրժելու ուրիշ աստուածների պաշտամունքի որեւէ ձեւ՝ «Մի՛ եղիցին քեզ այլ աստուածք բաց յինէն» [Ելք Ի 3]: Հետաքրքիրն այն է, որ այլ աստուածների գոյութեան հարց չի բարձրացում: Սակայն Սովսեսի համար ուխտի Աստուած անկասկած ողջ աշխարհի Աստուածն էր, եթէ Նոյնիսկ «Ի՛մ է ամենայն երկիր» [Ելք ԺԹ 5] արտայայտութիւնն անելի ուշ շրջանի յանելում լինի: Այսպիսով, մենք կարող ենք որոշակի կերպով խօսել գործնական միաստուածութեան մասին այն մարդկանց պարագային, ովքեր եղան աստուածային յայտնութեան վկաներն Իսրայելի պատմութեան ամենավաղ շրջանում:

Սովորական մարդիկ օտար երկրներում եւ օտար մարդկանց մէջ ունէին ուրիշ աստուածների գոյութեան գիտակցութիւնը: Սրա ապացոյցը կարելի է գտնել Ղատ. ԺԱ 24-ում, որտեղ իսրայելացիների դատաւոր Հեփթայէն Ամոնացիների արքային է դիմում հետեւեալ յայտարարութեամբ՝ «Ո՛չ ապաքէն զոր ժառանգեցոյց քեզ Ջամովս աստուածն քո, զայն ժառանգեսցես, եւ զամենայն զոր ժառանգեցոյց Տէր Աստուած մեր յերեսաց ձերոց, զայն մեք ժառանգեսցուք» [տե՛ս նաեւ Ա Թագ. ԻԶ 19, Ղ Թագ. 9 27]:

Վաղ շրջանում Աստուծոյ համար ձեւական ու տեսական միաստուածութիւնն ակնյայտօրէն անելի նուազ կարեւոր էր, քան Իր ուխտի ժողովրդի կողմից միասնական պարտաւորութեան ստանձնումը միմիայն Իր նկատմամբ: Իր նպատակը նրանց դէպի լոյս առաջնորդնելն էր: Միայն անելի ուշ է, որ Նա մարգարէների միջոցով թոյլ է տալիս ողջ ճշմարտութեանը բացայայտուել իր լիակատար պարզութեամբ, ըստ որի ուրիշ յարաբերութիւններ հնարաւոր չեն, որովհետեւ իրականութեան մէջ այլ աստուածներ գոյութիւն չունեն: Այսպէս է, որ մէկ Աստուծոյ զաղափարն աստիճանաբար վերաճում է միակ Աստու-

ծոյ զաղափարի: 9 Թագ. ԺԸ 39-ի համաձայն, Եղիան ի վիճակի էր միաստուածեան հաւատքի արտայայտութեան միջոցով արթնացնել ժողովրդին. «Տէր, Նա է Աստուած. Տէր, Նա է Աստուած»: Սա այն մեծ թեմաներից մէկն է, որն ընդհանուր է բոլոր մարգարէների մօտ, ինչքան էլ որ տարբեր ձեւերով սրանք արտայայտեն իրենց պատգամը. եւ Եսայու միջոցով այն ի վերջոյ հանդէս է գալիս հիմնի տեսքով, ինչպէս օրինակ՝ ԽԳ 11-ում «Ես եմ Աստուած, եւ չիք ոք բաց յինէն, որ փրկիցէ»: Նման բացարձակ միաստուածութիւնն ունենալով իր պաշտօնական կրօնի հիմքում Իսրայելը միայնակ ու մեկուսի աչքի ընկնող դիրք էր գրաւում Հին Մերձատր Արեւելքում, թէեւ քաղաքական եւ մշակութային տեսակետից անկարեւոր ու երկրորդական ժողովուրդ էր այդ ժամանակաշրջանի միւս ժողովուրդների հետ համեմատած: Մերձատր Արեւելքում տարբեր հնագիտական հետազոտութիւնները ցոյց են տալիս, որ միաստուածեան հակումներ կային Եգիպտոսի ու Միջագետքի անձնական ու անհատական զգացումների մէջ, սակայն դրանք ազդեցութիւն չունեցան ժողովրդի պաշտօնական կրօնի վրայ: ԺԴ դարում Ախնաթոն փարաւոնի՝ միաստուածութիւն մտցնելու փորձը լիակատար ձախողում ունեցաւ: Ջրադաշտի (Ջարատուստրա) կրօնն է միակ երեւոյթը, որ հեռաւոր կերպով նմանութիւն ունի Իսրայելի միաստուածութեան հետ, սակայն մինչեւ ն. Ջ. 500 թուականը սրանց միջեւ որեւէ կապ չէր կարող լինել ո՛չ տարածութեան, ո՛չ ժամանակի առումով: Աւելին, Ջրադաշտի միաստուածութիւնը տկարացած էր դուալիստական տարրերով, որը յայտնի չէր Իսրայելի կրօնին:

Բ. ԱՆԴՐԱՆՑԱԿԱՆ ԱՍՏՈՒՄԾ

Ախնաթոնի արեւապաշտութեան մէջ աստուածութիւնն ամբողջապէս պատկանում է այս աշխարհին եւ ներունակ (իմասենտ) է: Նրա գոյութիւնն եականօրէն «գոյութիւն է աշխարհի մէջ», որն այն հիմնական համոզմունքն էր, որ ընդհանուր էր Հին Արեւելքի բոլոր կրօնների համար եւ մասնաւորապէս բոլոր սեմական կրօնների այն տարբերակիչ գիծն էր, որի դէմ էր փորձում պայքարել Եհովայիզմը: Եհովան, միւս կողմից, հանդէս է գալիս (հակառակ մարդու հետ սերտ անձնական յարաբերութեանն ու աշխարհի հետ առնչութեանը) որպէս անդրանցական Աստուած, որն Իր ճշմարիտ գոյութեամբ եւ եութեամբ վեր է բարձրանում բոլոր աշխարհիկ գործերից: Այս անդրանցականութիւնը յայտնում է զանազան ձեւերով:

1. Եհովան անդրանցական է: Թեև Հին Մերձավոր Արեւելքում աստուածութիւնը նախ եւ առաջ մի տեղական հովանավոր էր կամ մասնավոր մի հատուածի Տէրը [ինչպէս օրինակ՝ Դ Թագ. Ե], սակայն Լահապետների Աստուածը ներկայանում է որպէս մէկը, որը ոչ մի ձեւով չի սահմանափակուած մասնավոր տարածքով, ժողովրդով կամ պետութեամբ: Իր անկախ զօրութիւնը գործում է այսպէս կոչուած ողջ «Բերրի մահիկի» երկայնքով, այսինքն՝ Եփրատի գետաբերանից մինչեւ Եգիպտոս: Լա իշխանութիւն ունի Բահաղ չաստուծոյ երկրի՝ Ջանանի վրայ, սկզբում՝ խոստման, ապա խոստման լրումի հիման վրայ: Թեւ ճշմարիտ է, որ Լա Մովսէսի օրօք յայտնում է որպէս Սինա լեռան Աստուած կամ միապետութեան ժամանակ որպէս Երուսաղէմ քաղաքի Աստուած, սակայն այս «տեղայնացումը» չի նշանակում, թէ իր ներկայութիւնը սահմանափակուած է մասնավոր տարածքով, այլ՝ որ Լա յայտնում է այդտեղ:

Մարդիկ իրենք որոշակիօրէն երբեք չէին էլ մտածում, թէ իրենք կարող են Նրան գտնել միայն Սինայի վրայ կամ Երուսաղէմում. նրանք փորձում էին Նրան պաշտել ամէնուրեք, որտեղ որ այսպէս կոչուած «բարձունքներ» կային: Այսպէս, Եղիան վերանորոգեց սեղանը Կարմէլ լեռան վրայ [Գ Թագ. ԺԸ 30]: Նրանց տեսակետի համաձայն, ովքեր կոչուած էին կրելու Աստուծոյ յայտնուած խօսքը, Եհովան չէր կարող պարունակուել Երուսաղէմի տաճարի պատերի ներսում: Եսայու՝ տաճարի յայտնի տեսիլքի մէջ [Եսայի Զ] գահի վրայի ողջ տարածութիւնը դատարկ է, տաճարում սենեակ կայ միայն Եհովայի արքայական շքախմբի համար, իսկ Սերովբէն վկայում է, որ ամէն ինչ լցուած էր աշխարհի Թագաւորի ամենալից փառքով: Սողոմոնի՝ տաճարին ձօնուած աղօթքում ասում է. «Եթէ երկինք եւ երկնից երկինք չեն քեզ բաւական, արդ, զիա՞րդ տունս զոր շինեցի» [Գ Թագ. Ը 27]: Ըստ Երեմ. Է 12-ի՝ Եհովան, այսպիսով, կարող է թոյլ տալ նաեւ տաճարի կործանումը: Եհովայի ամէնուրեքութեան գաղափարն աւելի յստակ շեշտուած է Ամովսի մօտ. «Մի՛ ապրեսցէ ի նոցանէն փախուցեալն, եւ մի՛ զերծցի ի նոցանէ զերծեալն. զի եթէ ծածկեսցին ի դժոխս, անտի ձեռն Իմ կորսեսցէ զնոսա. եւ եթէ ելանիցեն յերկինս, եւ անտի իջուցից զնոսա. եւ եթէ թաքցիցեն ի բարձունս Կարմեղայ, եւ անտի յուզեցից եւ առից զնոսա. եւ եթէ ընկեսցին յաչաց իմոց ի խորս ծովու, եւ անդ հրամայեցից վիշապին խայթել զնոսա» [Ամովս Թ 1-3]: ԵԼԸ սաղմոսի հեղինակը վերցրել է այս թեման եւ Աստուծոյ ներգործութեան գաղափարը ներկայացնում է որպէս տարածութիւնից դուրս մի որակ՝ վկայակոչելով Նրա գոյութեան եւ

եութեան անդրանցական բնոյթը. «Յո՞ երթայց ես յնգոյ Ջումմէ, կամ յերեսաց Ջոց ես յո՞ փախեայց, թէ ելանեմ յերկինս, Դու անդ ես. թէ իջանեմ ի դժոխս, եւ անդր մօտ ես. թէ առից զթեւս իմ ընդ առաւօտս եւ բնակեցայց յեզերս ծովու, սակայն եւ անդ ձեռն Զո առաջնորդեսցէ ինձ, եւ աջ Զո ընկալցի զիս» [Սաղմ. ԵԼԸ 7-10]:

Փաստօրէն, Եհովան բնութեան եւ ողջ տիեզերքի Տէրն է: Անգամ տիեզերքի երկնային զօրութիւնները, որոնք աստղերն ու մոլորակներն են շարժման մէջ դնում, նոյնը չեն, ինչ Լա է: Ըստ Ծննդ. Ա-ի՝ արեւն ու լուսինը սոսկ «լուսաւորներ» են, այսինքն՝ նիւթական բաներ, սոսկ տիեզերքի նիւթական տարրեր՝ բառի խիստ գործնական իմաստով: Բոլոր մարդկային մեծ զօրութիւններն աննշան են իր առջեւ: Հաշուի առնելով հին աշխարհի հզօր կայսրութիւնները, որոնց հզօրութիւնն ու մեծութիւնը մեզ այսօր այնքան զարմացնում է, եւ ճանաչելով Եւրոպայի, Աֆրիկայի ու Ասիայի միջերկրական քաղաքակրթութիւնները՝ Եսային այնուամենայնիւ ասում է. «Եթէ ամենայն հեթանոսք իբրեւ զկաթիլ մի ի դուլէ են եւ իբրեւ զմեղ մի ի կշռոց համարեցան եւ իբրեւ շիթք ի բերանոյ համարեսցին. եթէ Լիբանան չէ բաւական յայրումն, եւ ամենայն չորքոտանիք չեն բաւական յողջակեզս, եւ ամենայն հեթանոսք ոչինչ են, եւ յոչինչ համարեցան Նմա. արդ, ո՞ւմ նմանեցուցէ զՏէր եւ որո՞ւմ նմանութեան նմանեցուցէ զՆա» [Եսայի Խ 15-18]:

Եհովայի անդրանցականութիւնն այն ամենի նկատմամբ, ինչ տեսանելի է, ամբողջովին հիմնուած է իր բացարձակ ստեղծարարութեան վրայ, որը վերաբերում է ամէն ինչի, որ լինելութեան վիճակում է: Այս ստեղծարարութիւնն իր եութիւնից չի հոսում կամ բխում ճառագայթման միջոցով, այլ գոյութեան է կոչուած իր ստեղծագործ կամքի սկզբնարար զօրութիւնից, ինչպէս իր խօսքից, որով այն որոշակի ձեւ է ստանում [Ծննդ. Ա 1, Եսայի ԽԲ 5, ԽԵ 18, Սաղմ. ԼԲ 6, 9, ԵԽԸ 5 են]:

2. Եհովան տիեզերական է: Եհովայի անդրանցականութեան առկայութիւնը կարելի է գտնել նաեւ Աստուծոյ՝ ժողովրդի նկատմամբ ունեցած իր վերաբերմունքի մէջ, ինչպէս ներկայացուած է Աստուածաշնչում: Լա պարզապէս Իսրայէլի ժողովրդի Աստուածը չէ, ինչպէս ուրիշ ժողովուրդներ ընդունում էին իրենց բազմաստուածեան համակարգի գլխավոր աստծուն: Հին Մերձավոր Արեւելքում աստուծոյ եւ իր ժողովրդի յարաբերութիւններն արտայայտում էին պարզ բնական եզրոյթներով: Իսրայէլի մէջ նոյնպէս հակում կար Եհովայի եւ Իսրայէլի միութիւնը ներկայացնել որպէս բնական կապի մի տեսակ, որպէս

փոխադարձ կախումներին մեկը միայն: Հակառակ սրա, մովսիսական աստվածությունը սկզբից եւթ վկայում է, որ ուխտի յարաբերությունն անհրաժեշտաբար պետք է հիմնուի ազատ ընտրության վրայ, այնպես որ այն պարունակի մերժման ներյատուկ հնարաւորութիւնը: Սա դարձաւ մարգարէների ուսմունքի հիմնական բնագաւառը: Նրանք կրկին ու կրկին շեշտում են, որ Ուխտը կախում է շնորհից, եւ այս պատճառով ուղղակի ուշադրութիւն է հրաւիրում այն փաստի վրայ, որ Եհովան ու Իսրայէլը կարող են գոյութիւն ունենալ իրարից հեռու: Ամովսն ստանձնում է Իսրայէլի խօսնակի դերը, երբ յայտարարում է Աստուծոյ վճիռը. «Ո՛հ ապաքէն իբրեւ զորդիս եթեովպացոց էք դուք Ինձ, որդի՛ք Իսրայէլի... ո՛հ զԻսրայէլ հանի յերկրէն Եգիպտացոց, եւ զայլազգիս՝ ի Գամրաց, եւ զԱսորիս՝ ի Բոթորայ» [Ամովս Թ 7]: Այստեղ Եհովան մերժում է Իր հետ յարաբերութեան բացառիկ «մենաշնորհի» գոյութիւնը, որն Իսրայէլն իրեն էր վերագրում: Իսրայէլի հետ Իր յատուկ ուխտն ազատ է, ուստի եւ կարող է լուծարքի ենթարկուել: Իհարկէ, Երեմիան հակուած է յայտարարելու Իսրայէլի վերականգնումը «Նոր Ուխտի» խոստումով [Երեմ. ԼԱ]:

3. Եհովան ժամանակի Տէրն է եւ ենթակայ չէ որեւէ ժամանակաւոր օրէնքի կամ Իր եութեան որեւէ կրճատման: Երբայեցերէնը յափտենականութեան մասին չի մտածում որպէս գոյութեան մի այլ ձեւի, այլ ժամանակի գիծն իր պատկերացմամբ տարածում է առաջ ու ետ՝ դէպի անծայրածիր անորոշութիւն, որտեղ ոչինչ տեսանելի չէ: Ամէն ինչ, որ գոյութեան է կոչում կամ դադարում է գոյութիւն ունենալուց, տեղի է ունենում այս երեւակայական գծի վրայ՝ բացառութեամբ այն բաների, որոնք աստուածային են: Այս ձեւով Հին Կտակարանն ամբողջական հակադրութեան մէջ է գտնում հարեան քաղաքակրթութիւնների բոլոր դիցաբանական թեոզոսիաների (աստուածների ծագում) նկատմամբ: Գոյութիւնը Եհովայի եութեան մի եական մասն է. եւ այն, ինչ մենք գտնում ենք Յովհաննեսի Աւետարանի ներածական համարում (ի սկզբանէ էր Աստուած), բաց է թողնուած Ծննդ. Ա 1-ում: Միայն Սաղմ. 2Թ 2-ում ենք մենք գտնում «միևնջեւ լերինք հաստատեալ էին, եւ միևնջեւ ստեղծեալ էիր զերկիր եւ զամենայն տիեզերս, յափտենից միևնջեւ յափտեանս Դու ես»:

Այսպիսով, Աստուած ինքնին կեանքի ամբողջութիւնն է, որին բացարձակապէս անծանօթ է վաղանցիկութիւնը: Այս է պատճառը, որ, ըստ Սաղմ. 2Թ 4-ի, հազար տարին Նրա համար մի օրուայ պէս է, եւ դրա համար է Եսային Նրան կոչում «առաջին եւ առ յապայ» [ԽԴ 6], «առաջին եւ յափտեան» [ԽԸ 12]: Աստուածաշնչի շատ հին

ու նոր մեկնիչներ ենթադրում են, որ Ամբ. Ա 12-ի երբայեցերէնն ընթերցուել է՝ «Դու ես ի սկզբանէ Տէր Աստուած մեր եւ մի՛ մեոցիս» (այժմեան «մի՛ մեոցուք» արտայայտութեան փոխարէն), որի համաձայն մտացածին աստուածների առասպելներում արտայայտուած մահը Նրան ծանօթ չէ: Նա պարզապէս Կենդանի Աէկն է, Որին կարող է վստահել իրաքանչիւր սերունդ: Այս միտքն է արտայայտուած Սատուի բերանով՝ «Կենդանի է Տէր, որ փրկեաց զԻսրայէլ» [Ա Թագ Ժ 39, Դատ. Ը 19 են]: Ոչինչ չի կարող նուազեցնել Իր կեանքը: Այն չի կարող նաեւ նուազել մեղքի պատճառով: Յորը բացակասչում է. «Ձի թէ մեղայ, զի՛նչ կարիցեմ առնել Ձեզ» [Է 20, հմմտ. ԼԵ 6]: Եհովայի կեանքը միեւնոյն ժամանակ այնքան առատ է, որ այն չի կարող հարստանալ ո՛չ արդարութեամբ [Յոբ ԼԵ 7], ո՛չ անարատութեամբ [ԻԲ 3], ո՛չ պահեցողութեամբ [Ջաք. Է 5] կամ զոհաբերութեամբ [Եսայի Ա 11-12 են]: Իսրայէլի Աստուած Իր կեանքը պահպանելու համար մարդուց ոչ մի բան ստանալու կարիք չունի, քանի որ ակախ է այն ամենից, ինչն անցողիկ է կամ որեւէ ձեւով կապուած է աշխարհի հետ:

4. Եհովան վեր է սեռական արտայայտութեան (դիմորֆիզմ) բոլոր ձեւերից: Սեռականութիւնը մի երեւոյթ է, որը լցնում է ողջ երկրային կեանքը եւ կեանքի աղբիւրն է կենդանական ու մարդկային ոլորտում: Կեանքն ու կեանքի սկիզբը մի աստուածային խորհուրդ էր Հին Մերձարւոր Արեւելքի ժողովրդի համար: Նրանք պտղաբերութեան աղբիւրը տեսնում էին աստուածային արգանդի մէջ եւ սրա մասին մտածում էին ոչ թէ փոխաբերական, այլ՝ կոնկրետ իմաստով, եւ այսպէս մարդկային սեռականութեան իրենց զաղափարը տեղափոխում էր աստուածային ոլորտ: Այն երբեմն ստանում էր սեռական երկտութեան (դուալիզմ) տեսք, եւ, որպէս աստուածային զոյգ, աստուածներ ու աստուածուհիներ էին պաշտում:

Սրան ուղղակի հակառակ, Հին Կտակարանում Եհովան յայտնուում է որպէս միայնակ աստուածային եութիւն: «Աստուածուհի» երբայեցերէն բառը նոյնիսկ չի էլ հասել մեզ: Եհովան իզական համարժեք չունի, թէա ընդունուում է որպէս կեանքի աղբիւր, օժտուած է մարդկային բնութագրումներով եւ միշտ ներկայացուում է որպէս կեանքի լրիւութեան ու քիչք երանութեան կրողը: Անգամ «Հայր» հասկացութիւնն Իր պարագային բացարձակ կերպով արական կիրառութիւն չունի [տե՛ս Եսայի ԽԹ 15, ԿԶ 13]: Իհարկէ, Ուխտի պարագային՝ լուսաբանման նպատակով՝ ամուսնական ուխտի կամ միութեան նմանեցնելու դէպքում Եհովան հանդէս է գալիս փեսայի կամ ամուսնու

դերում, բայց այն միշտ այլաբանօրեն է եւ վերաբերում է անելի շուտ Իր ներգործութեանը, քան՝ եուօթեանը:

Սեռականութեան հետ կապուած այս անդրանցական որակը Եհովային տարբերում է ժամանակի բոլոր այլ կրօնների աստուածութիւններից, եւ անհնարին է սրա ճշգրիտ բացատրութիւնը գտնել գերազանցապէս բնական մակարդակի վրայ, եթէ նոյնիսկ հաշուի առնուի Իսրայէլի (ինչպէս նաեւ՝ այլ ժողովուրդների) յայտնի երկիւղը սեռի նկատմամբ:

5. Եհովան բնորոշ կերպով սուրբ է: «Սուրբ» ածականն ստորոգուելիս ունի ուղղակիօրէն առանձին եւ բացարձակապէս տարբեր լինելու ստուգաբանական եւ օրհեկտիւ իմաստ եւ սերտ ազգակցութիւն ունի համեմատուող կրօնների «տաբուի» հետ («տաբուն» աստուածութեան կոնտեքստում Աստծուն վերաբերող այն անթափանցելի շերտն է, որով վերջինս՝ անհասանելի ու անմերձենալի է մնում):

Սրբութեան հասկացողութիւնը նաեւ սերտօրէն կապուած է մասնաւոր տեղի հետ, ինչպէս օրինակ՝ Ծննդ. ԻԸ 17-ում (Յակոբը՝ Բեթելում) եւ Ելից 9 5-ում (Մովսէսն ու անկէզ մորենին): Բայց սրա հետեւում «մեծ խորհրդի» փորձառութիւնն է, որն Աստուծոյ ինքնայայտնութեան ձեւն է: Աստուծոյ «նախանձոտութիւնը» եւ ամպի տեսքով աստուածայայտնութիւնը [Ելք Ի 5, ԼԴ 4] յստակօրէն նշում են սրբութեան այս որակը, որպէս ինքնայայտնութեան եղանակ: Այն, որ սըրբութիւնը գոյաբանական ու բարոյական տեսակետից Եհովայի էութիւնն է, հաստատում է ոչ միայն քահանաների ու դետաւցիների աստուածաբանութեամբ [տե՛ս Ղեւտ. ԺԹ 2], այլ նոյնիսկ անելի է շեշտում մարգարէների միջոցով: Ամովս Դ 2-ի համաձայն, Եհովան երդում է Իր սրբութեամբ, որն Իր համար ամենավեհ ու գերագոյն իդեալն է: Իր մարգարէական տեսիլքի մէջ [Զ գլ.] Եսային Եհովային տեսնում է որպէս սարսափազդու բարձրութեան, կուրացուցիչ մաքրութեան եւ ամենալից փառքի Թագաւոր: Միակ հնարաւոր արձագանքը, որ կարող է տալ մարդն ի տես նման սրբութեան, իրեն մեղաւոր ու արարածներից ամենացածրը զգալն է, եւ այսպիսով Եհովայի սրբութիւնը ձեատրում է Եսայու պատգամի հիմնական թեման [տե՛ս Ժ 7 եւ Եհովայի հաստատուն արտայայտութիւնը որպէս «Սուրբն Իսրայէլի», Եսայի Ա 4, Ե 19, Ժ 20, ԺԲ 6 եւն]: Ըստ Եսայու՝ Եհովայի սրբութեան նշանն այն է, որ նա համեմատութեան եզր չունի մարդուն կամ աշխարհին պատկանող որեւէ բանի հետ [տե՛ս Եսայի Խ 13, 25, ԾԵ 8 եւն]: Սակայն բացարձակապէս ուրիշ լինելու այս որակը նաեւ պարունակում է այն գաղափարը, որ Եհովան Իր

սիրով նոյնպէս բացարձակապէս տարբեր է մարդուց [տե՛ս Ովտ ԺԱ 8 եւ Եսայի ԾԵ 8]:

6. Եհովան Աստուած է, Որի պաշտամունքը պէտք է տարբերուի: Հին քաղաքակրթութիւնների բոլոր կրօններում աստուածութիւնը տեսանելիօրէն ներկայ է արձանի կամ արձանների տեսքով: Ամենավաղ շրջաններից միակ առարկան կամ վայրը, որ Իսրայէլին տեսանելիօրէն ներկայացնում է Աստծուն, Ովստի սրբազան տապանակն է: Սինայական աստուածութեամբ Իսրայէլին տրուած պատկերներ արգելող պատուիրանը սկզբնապէս առաջին հերթին վերաբերում էր ուրիշ աստուածների պատկերներ պատրաստելուն ու պաշտելուն, եւ այդ պատճառով հնարաւոր էր, որ հազուադէպ երեւան գային նաեւ Եհովայի ընդհանրական պատկերապաշտութեան դէպքեր [տե՛ս Ղատ. ԺԷ 4, նաեւ Գ Թագ. ԺԲ 28-ի ոսկեայ երինջները, ըստ Յովսեփոս Փլափոսի, նուիրում էին Եհովային]: Սակայն Իսրայէլի ճշմարիտ աստուածութիւնը սկզբից եւեթ Եհովայի պաշտամունքն էր առանց պատկերների [տե՛ս Ելք ԼԴ 17], եւ սա ժամանակի հետ գնալով անելի ու անելի շեշտուեց [տե՛ս Բ Օր. Դ 15] եւ անգամ անելի ամուր կերպով հաստատուեց այն գաղափարի հիմքի վրայ, որ Եհովան չի կարող համեմատուել որեւէ արարածի կամ երկրային առարկայի հետ [տե՛ս Եսայի Խ 12-18]:

Չոհաբերութեան պարագային, այնուամենայնիւ, Եհովայի պաշտամունքը շատ սերտօրէն մօտենում է Իսրայէլի հարեանների միա կրօններին: Այս համեմատութեան համար երեւութաբանական կամ եզրաբանական հիմք գտնելն այնքան էլ դժուար չէ, սակայն Իսրայէլի զոհաբերական պաշտամունքի նշանակութիւնն ու ոգին բացարձակապէս տարբեր է միա կրօններից: Բոլոր մոզական հակումներն անմիջապէս վանում են [տե՛ս Ելք Ի 7 եւ Ի 2-ի պատուիրանը, ԻԲ 18, Բ Օր. ԺԸ 10]: Այս ձեւով զոհաբերութիւնն արտայայտում է որպէս Ովստի բաժնեկից ժողովրդի հիմնական բարոյական ընտրութեան պտուղն ու արտայայտութիւնը: Այսպէս, անգամ Սինա լեռան Ովստի ամփոփման զոհաբերական արարողութիւնների մէջ կենտրոնականը Եհովայի կամքի նկատմամբ բարոյական ու անձնական ենթակայութիւնն է [Ելք ԻԴ 6-8]: Մարգարէները շարունակական կերպով մատնանշում են յայտնութեան կրօնի բարոյական ու անձնական ենթակայութեան առաջնահերթ կարեւորութիւնը եւ մերժում որեւէ զոհաբերութիւն, որը չի ուղեկցում Աստծուն հաճելի «հոգով» [Ամովս Ե 21-25, Ովտ Զ 6, Եսայի Ա 10-15, Միք. Զ 6-7, Երեմ. Է 21-22]:

Աստուծոյ անդրանցականութեամբ է, որ Իսրայէլի կրօնն այնքան ամբողջական կերպով տարբերում է միւս բոլոր այն կրօններից, որոնք գոյութիւն են ունեցել այդ տարածքում տուեալ ժամանակահատուածում, եւ սա է պատճառը, որ պարզապէս անհնարին է Եհովայիզմը բխեցնել ուրիշ աղբիւրներից: Ոչ մի բաւարար բնական պատճառ չկայ, որ կարողանայ բացատրել, թէ ինչպէս Իսրայէլի փոքր, քաղաքականապէս ու մշակութապէս աննշան ժողովուրդը հասաւ Աստուծոյ այս գաղափարին, եւ այս տեսակետից անդրանցական Աստուծոյ մասին Իսրայէլի գաղափարը պարզապէս Հին Կտակարանի հրաշքն է:

Այս գաղափարի ոչ պակաս յատկանշական կողմն այն է, որ հակառակ աստուածային եութեան ու գոյութեան անդրանցականութեանը, աստուածային ներգործութեան ու ազդեցութեան ներունակութիւնը ցուցադրում է կրկին ու կրկին: Եհովան ներկայ է ժամանակի ու տարածութեան իւրաքանչիւր առանձին կետում: Բնական բոլոր երեւոյթների հետքերը դէպի Իրեն են տանում, թէւ մասնատր ուշադրութիւն չի դարձում անմիջական հետեանքների վրայ [տե՛ս Սաղմ. ԸԽԷ 15-18, Յոբ ԼԸ 28-30]:

Հին Կտակարանի հիմնական թեման այն է, որ Եհովան ճշմարտապէս պատմութեան Տէրն է: Ծիշտ է ասելը, որ Հին Կտակարանը ոչ միայն անզուգական կերպով պարունակում է պատմութեան ամբողջապէս զարգացած աստուածաբանութիւնը, այլ՝ որ այն հէնց պատմութեան աստուածաբանութիւն է, որի համաձայն Եհովան, որոշակի նախագծով ու նիւթով, յատկապէս մարդկային «վարքին պատասխանելով», մուտք է գործում մարդու պատմութեան մէջ Իր ողորմութեամբ ու արդարութեամբ, եւ իսկապէս Ինքն է ընտրելով ժողովրդի եւ ընդհանրապէս մարդկութեան պատմութեան կենտրոնական ու առաջնորդող գործօնը: Ամէն ինչի վրայ Եհովայի ազդեցութեան ու հսկողութեան ամենացայտուն վաւերացումը կարելի է գտնել Իրեն արքայի տիտղոս տալու իրողութեան մէջ [տե՛ս Թուոց ԻԳ 21, Եսայի Զ 5, ԻԴ 23, ԼԳ 22, ԽԱ 21, ԽԳ 15, ԽԴ 6, ԾԲ 7, Երեմ. Ժ 7, Մաղ. Ա 14, Սաղմ. ԻԳ 7, ԽԶ 6, ԴԲ 1, ԴԵ 10, ԴԶ 1 եւն]: Եհովայի թագաւորութեան այս ըմբռնումն աստիճանաբար զարգանում ու միանում է այն գաղափարի հետ, որ Ինքը տիեզերքի ու մարդկութեան պատմութիւնն ուղղում է դէպի Իր արքայական մեծութեան ու փառքի վերջնական

յայտնութիւնը վերականգնուած աշխարհում: Այսպէս, բնութիւնը եւ պատմութիւնը գոյութեան չեն կոչում ու զարգանում որպէս եղածի ու պատահածի անկախ ու ինքնուրոյն հետեանքներ: Այն, ինչ մենք կարող էինք անուանել բնութեան կամ Նոյնիսկ պատմութեան հաստատուած օրէնքներ, Հին Կտակարանում հանդէս են գալիս որպէս տեղի ունեցող աստուածային գործ, որը վերահսկում է իր սեփական օրէնքներով, սակայն որը բաց է Աստուծոյ ազատ միջամտութեան դիմաց: Այսպիսով Աստուծոյ եական գոյութեան անդրանցականութիւնը միահիսուած է Իր ներգործութեան ազատ ներունակութեան հետ:

Պէտք է ընդունել, սակայն, որ արտայայտութեան նկատելի մարդաձեւութեան (անտրոպոմորֆիզմ) հաստատուն կիրառութիւնը, որը շատ քիչ զանազանութիւններով հանդէս է գալիս ամբողջ Հին Կտակարանում՝ սկսած ամենավաղ տեքստերից մինչեւ ամենավերջինները, տրամագծօրէն հակառակ է թուում Աստուծոյ անդրանցականութեան այս ըմբռնմանը: Աստուածային հարցերի մասին գրելու նմանօրինակ մարդաձեւ եղանակի հիմնական պատճառը ընդհանրապէս պէտք է գտնել մարդկային մտքի բնածին սահմանափակութեան եւ չափաւոր որակի մէջ, սակայն պէտք է նկատի ունենալ նաեւ այն, որ Հին Կտակարանի այս որոշակի մարդաձեւութիւնն անմիջականօրէն կապուած է մտքի ու խօսքի ծայրահեղ պատկերաւոր ու փոխաբերական արեւելեան ձեւի հետ: Մարդաձեւութեան այս յաճախակի օրինակները, սակայն, Աստուծոյ անդրանցականութեան Հին Կտակարանեան հիմնական պատկերը զիջման կամ Նուազեցման որեւէ իրական վտանգի չեն ենթարկում, որովհետեւ Նրանց նպատակը ոչ թէ Աստուծոյ եութիւնը պատկերելն է, որը աշխարհից դուրս է ներկայացուած, այլ՝ Իր գործունեութիւնը, որն անմիջապէս գործուն է աշխարհի ներսում: Փաստօրէն, սա միակ հնարաւորութիւնն է ճշգրիտ ձեւով եւ այսպէս ամբողջական ցոյց տալու Աստուծոյ ներունակութիւնն Իր հիմնական անդրանցականութեան հիմքի դիմաց: Նրանք, սակայն, մի շատ կարեւոր ու դրական գործառոյթ (ֆունկցիա) են կատարում՝ երբայցիւներին հնարաւորութիւն տալով Եհովային ըմբռնել ու նկարագրել Իր ամբողջական անձնականութեան լրիւութեան մէջ:

Գ. ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԱՍՏՈՒՄ

Սկզբից եւեթ յստակօրէն պէտք է ընդունել, որ, ի հակադրութիւն Աստուծոյ անձնականութեան վերաբերեալ որոշ ժամանակակից առարկութիւնների, անձնականութեան վաւերական հասկացութիւնը

չի ներառնում գոյութեան որեւէ եական ձեւափոխութիւն կամ սահմանափակում, քանի որ այն եական անկախութիւն է ենթադրում՝ իր հետ յարաբերութեան իմաստով, եւ սա վերաբերում է հաւասարապէս իր եութեամբ սահմանափակ ու անսահմանափակ յարաբերութիւններին: Հրեաները, ի տարբերութիւն հին շրջանի միւս արեւելեան ժողովուրդների, հոգու եւ հոգեկանութեան գաղափարը չզարգացրեցին փիլիսոփայութեան աստիճանի, սակայն նրանք ամուր կերպով բռնեցին հոգու եութիւնը եւ այն համարեցին մի տարր, որը կապ ունի ուղղակի իր հետ ու անմիջականօրէն տիրապետում է իրեն, եւ յաջողութեան հասան Աստուծոյ մասին իրենց սեփական պատկերացման ամենաբարձր ուրուագծման մէջ, որն ամբողջովին դրոշմուեց հոգու բնութեան մասին իրենց անձնական հասկացողութեան կնիքով:

Այսպիսով, Աստուածութիւնը պարզապէս չի ներկայացում որպէս ստեղծագործ առաջին պատճառ եւ ողջ գոյութեան աղբիւր՝ անորոշելի ու ամէն ինչ ընդգրկող «այն», ոչ էլ դիտում է որպէս սոսկ գոյութիւն ինքնին: Աստուած պարզապէս դիտում է որպէս «Նա» կամ «Ես» կամ որպէս մէկ «Ե»: Սա ակնյայտօրէն երեւում է Իր մասին արուած հին կտակարանեան սկզբունքային հաստատումներում, այսինքն՝ այն տեղերում, որտեղ Աստուած «խօսում է»: Այս հատուածներում Իր գիտութիւնն ու իմաստութիւնը, Իր կամքն ու Իր ազատութիւնը շեշտում են ոչ միայն նիւթի մէջ, այլեւ՝ Իր խօսելու փաստի մէջ: Ուստի շատ յաճախ Աստուծոյ խօսքը երկխօսութեան ձեւով է, որտեղ Աստուած սուրբեկտն է, խօսող «Եսը», իսկ մեծ մասամբ մարդն է օրհեկտը՝ «դու», որին դիմում է Աստուած: Դժուար թէ անհրաժեշտութիւն լինի մէջ բերել այս երեւոյթի մասնատր դէպքերը, քանի որ գրեթէ Սուրբ Գրքի իւրաքանչիւր էջ պայացուցում է դա: Դեռ անելին, մարդու՝ որպէս «Աստուծոյ պատկեր» ներկայացման մէջ պարունակում է Աստուծոյ անձնականութեան հիմնական հաստատումը, իսկ Եհովա անուան աստուածային պարզաբանումն [«Ես եմ, որ էն» Ելք Գ 14] անձնական տարրը մտցնում է որպէս աստուածային եութեան բաղադրիչ մաս:

Աստուած նոյնպէս ուղղակի ակնարկութիւններ է անում Իր անձ լինելու փաստի վերաբերեալ եւ այն կատարում է մի եղանակով, որը չէր կարող անել ուղղակիօրէն անձնական լինել: Սա կարելի է գտնել այն գրքերում, որոնք հիմնականում վերաբերում են Օրէնքին, ինչպէս նաեւ՝ իմաստութեան եւ ամենից շատ՝ մարգարեական գրքերի մէջ: Հետեւեալ երկու օրինակներն են ընտրուած շատերից. «Ես ողորմեցայց որում ողորմեցայց, եւ գթացայց յոր գթացայց» [Ելք ԼԳ 19] եւ

«Ասացի, թե՛ ամենայն խորհուրդք Իմ հաստատեցին, եւ զամենայն, զոր կամիմ, արարից» [Եսայի ԽԶ 10]: Միայն այս երկու օրինակներում Աստուծոյ հոգին ու ազատութիւնն անսխալ յստակութեամբ յայտնում են որպէս բացարձակ անձնականութեան եական տարրեր:

Վերջապէս, աստուածային գոյութիւնը, որպէս անձ, ամենացայտուն կերպով ակնյայտ է Աստուծոյ ազատութեան ու ինքնուրոյնութեան մէջ Ուխտի պարագային՝ մարդու նկատմամբ Իր սիրոյ առնչութեամբ: Ուխտի մէջ Եհովայի այս սերը կազմում է հիմնական թեման ոչ միայն հետագայում՝ Նոր կտակարանեան յայտնութեան, այլեւ՝ հին կտակարանեան յայտնութեան համար: Այն ամէնը, ինչ մաս է կազմում Աստուծոյ կառավարութեանը (եւ մարդու դեկավարութեանը), պտտում է այս առանցքի շուրջ՝ սեր եւ արդարութիւն, իմաստութիւն, առաջնորդութիւն եւ հաւատարմութիւն, խոստում եւ սպառնալիք, յանդիմանութիւն եւ զգուշացում: Ուխտի Աստուած Իրեն ցոյց է տալիս որպէս ժողովրդի Հայր [Ելք Դ 22-23, Ուխտ ԺԱ 1, Եսայի ԿԴ 8, Մաղ. Բ 10 եւն], որպէս մի Հայր, որի մէջ սերտօրէն միահիստած են հայրական ու մայրական տարրերը [տե՛ս Ուխտ ԺԱ 1-4, Երեմիա ԼԱ 9-20, Եսայի ԽԹ 15, ԿԶ 13], որպէս թագաւորների [Բ Թագ. Է 13-16, Սաղմ. ԶԸ 27-28], որբերի [Սաղմ. ԿԷ 6], Իր նկատմամբ երկիւղածների [Սաղմ. ԾԲ 13] եւ արդարների Հայր [Իմաստ. Բ 16]: Նա Իրեն յայտնել է նաեւ որպէս նախախնամող Հովիւ [Միք. Դ 6, Գ 19, Երեմ. ԼԱ 10, Եզեկ. ԼԴ, Սաղմ. ԻԲ 2-4] եւ որպէս փեսայ ու ամուսին [տե՛ս Ուխտ Բ 16, Երեմ. Բ 2, Եզեկ. ԺԶ 8, Եսայի ԾԴ 5]: Այնպէս, ինչպէս մարդկային անձն է մասնատրապէս բնութագրում իր սրտով եւ իր դէմքով, նոյն ձեւով Հին Կտակարանի Աստուած նոյնպէս ունի սիրտ [տե՛ս Ծննդ. Զ 6, Ա Թագ. ԺԳ 14, Գ Թագ. Թ 3, Երեմ. Գ 15, Սաղմ. ԼԲ 11 եւն] եւ դէմք [Ելք ԼԳ 14-23, Յոբ Ա 11, Սաղմ. ՀԹ 20 եւն]: Բոլոր անելի բարձր ներքին որակները կարող են ստորոգուել նրան, եւ, դեռ անելին, անգամ նրանք, որոնք մասնատրապէս մարդկային են թուում, եւ որոնք երբեմն նիւթ են հայթայթում Աստուծոյ հին կտակարանեան պատկերի դէմ մեղադրանքների համար: Այս մարդկային որակները, որոնք Հին Կտակարանը վերագրում է Աստուծուն, պէտք է հասկացուեն, սակայն Աստուածաշնչի մնացած մասի հետ կապի եւ ողջ աստուածային յայտնութեան կոնտեքստի մէջ: Աւելին, նրանց մօտ կատարելութեան պակասի փաստն ինքնին վկայում է Եհովայի ակնյայտ անձնականութեան մասին, որի ներքին վճիռներն ու շարժառիթները յաճախ մութ են մարդու համար:

Աշխարհում չարի գոյութեան վերաբերեալ բնական աստուածա-

բանութեան հիմնահարցի անշնչութեամբ Յոբի գիրքն ակնարկում է աստուածային բաշխման անթափանցելի խորհրդի մասին, սակայն միեւնոյն ժամանակ խստորէն կանխում է կոյր կամ անանձնական ճակատագրի՝ բնութեան մէջ լուծման որեւէ ձեւի գաղափարը: Յոբ ԼԸ-ում Եհովան Իրեն յայտնում է որպէս միակ տեսակի անձ: Միեւնոյն ժամանակ յստակօրէն ցուցադրում է նաեւ Իր տիեզերական պատճառականութիւնը, ինչպէս Հին Կտակարանի գրեթէ իւրաքանչիւր գրքում: Եբրայական միտքը յստակ զանազանութիւն չի մտցնում այն բաների, որոնց տեղի ունենալու պատճառն Աստուած է, եւ այն բաների միջեւ, որոնց տեղի ունենալը Լա թոյլ է տալիս: Այսպէս է, որ եբրայեցեղենն ի վիճակի է արտայայտելու փարաուսի խստարտութեան առարկայական նոյնական փաստը երկու հաստատումներով. «Խստացոյց Տէր զսիրտն Փարաուսի» [Ելք Թ 12 եւ «Փարաուս... յաւել ի մեղանչել... եւ խստացաւ սիրտն Փարաուսի» [Ելք Թ-34-35]: Աստուծոյ անձնական պատճառականութիւնը եւ մարդու ընտրելու ազատութիւնը հաւասար շեշտ է ստանում, եւ նրանք չեն ընդունում որպէս միմեանց բացասող հակադրոյթներ: Այս ձեւով Եհովայի համար հնարատր է բաւական յաճախ յայտնուել «չարիք» գործողի դերում կամ որոշ թուացեալ «ղիական» դրակով մարդու նկատմամբ Իր բաշխման փոխաբերական ու յաճախ հիպերբոլիկ ուրուագծման մէջ: Այս տեսակի հատուածներին աստուածաբանական մեկնութիւն հաղորդելու որեւէ փորձի ընթացքում պէտք է ուշադրութիւն դարձնել նման տեքստերն արտայայտութեան սովորական եբրայական եղանակի ու մասնատրապէս տեղի գրական ժանրի հարցի կոնտեքստից չանջատելու վրայ, եւ նաեւ ի մտի պէտք է ունենալ Հին Կտակարանի յայտնութեան անկատարութիւնը Լորի նկատմամբ:

Դ. ԱՍՏՈՒԾ՝ ՈՐՊԷՍ ԼԻ ԿԵՆՆԵԻ ԱՂԲԻՐ

Թեւ Աստուած անդրանցական է, Լա նաեւ մարդկային ու կենդանական թագաւորութեան մէջ ողջ կեանքի կենսական աղբիւրն է: Թուոց ԻԷ 16-ում Լա կոչում է «Աստուած հոգւոց ամենայն մարմնոյ»: Իր կոնտեքստի մէջ վերցրած՝ սա մասնատրապէս մարդուն է վերաբերում: Արարչագործութեան հատուածի համաձայն, մարդն, ի տարբերութիւն կենդանիների, նաեւ եպպէս կազմուել է Աստուծոյ կողմից՝ իր ունեւորի մէջ կեանքի շունչն ընդունելով [Մենդ. Բ 7]: Միա կողմից, սակայն, ըստ Սաղմ. ԵԳ 29-30-ի, կենդանական կեանքը նոյնպէս աստուածային մի ձեւ է:

Սակայն մարդու մէջ Աստուծոյ կենդանի Հոգու այս հոսման դէպքում մեզ համար յատկապէս ցնցողը կեանքի գերբնական ու անսովոր արտայայտութիւններն են, ինչպէս Սամսոնի յատուկ ուժը [Ղառ. ԺԴ 6], արուեստատրների ու արհեստատրների ստեղծագործական ոգեշնչումը [Ելք ԻԸ 3], մարգարէների յափշտակող ներշնչանքը [տե՛ս Ա Թագ. Ժ 5-6] եւ իմաստունների իմաստութիւնը [տե՛ս Յոբ ԼԲ 8]: Որքան արտաոռց ու գերբնական է նման երեւոյթը, այնքան Աստուծոյ կենսական գործունեութիւնը նրանց մէջ աւելի ուժգին է հանդէս գալիս: Իսկապէս, Լա նրանց մէջ Իրեն յայտնում է այնպէս պարզ, ինչպէս կեանքն է, եւ հաւատացող իսրայելացին ինքն իրեն ազատօրէն ճանաչում է որպէս մէկի, որն իր գոյութեան բոլոր մակարդակների վրայ կեանքը ստացել է Լրանից: Այս պատճառով է, որ սաղմոսերգուները (եւ յատկապէս՝ ճԺԸ սաղմոսի հեղինակը) այդքան պատրաստակամօրէն Եհովային դիմում են «Կեցո՛ գիս» հայցով: Այստեղ առաջինն ու հիմնականը, իհարկէ, մահացու վտանգից ազատուելու ցանկութիւնն է, սակայն սրա հետ սերտօրէն կապուած է ներքին կեանքի վերանորոգումը [տե՛ս Սաղմ. ԻԱ 20-22, ԿԸ 33] եւ վերջապէս կեանքի հոգեւոր զանձերի (ինչպէս Աստուծոյ խօսքի) երջանիկ փորձառութիւնը [Սաղմ. ԾԺԸ]: Այսպէս, Սաղմ. ԺԵ 11-ում մենք զըտնում ենք. «Յուցեր ինձ զճանապարհս Զո կենաց, լցուցեր զիս ուրախութեամբ երեսաց Զոց, ի քաղցրութենէ վայելչութեան աջոյ Զո մինչեւ ի սպառ»: Այս զգացումն աւելի ուժգին արտայայտուած է Սաղմ. ԼԵ 8-ում. «Որպէս զի՛ բազում արարեր զողորմութիւն Զո, Աստուած, այլ որդիք մարդկան ի հովանի թեւոց Զոց յուսասցին: Արբեցցին նոքա ի պարարտութենէ տան Զո, եւ զուղիս փափկութեան Զո տացես ըմպել նոցա: Ի Զէն է, Տէ՛ր, աղբեր կենաց, եւ լուսով երեսաց Զոց տեսանեմք զլոյս»:

Անկասկած, Եհովայի մօտ լոյսի ու կեանքի լիութեան այս գիտելիքն է, որ հաւատացեալի համար հնարատր դարձրեց հակուելու այն գաղափարին, ինչը ներյատուկ է Աստուծոյ մասին իր ուղղակի միաստուածեան կոնցեպցիային, եւ որը կարող է բնութագրուել «բացարձակ միակութիւն» արտայայտութեամբ: Եջմարիտ է, որ իսրայելացին գիտի, որ «երկնայինները», որոնց Լա զանազան անուններ է տալիս՝ ներառեալ նոյնիսկ «Աստուծոյ որդիները», Եհովայի հետ են, սակայն Լա Աստուծոյ անդրանցականութեան մասին իր գիտելիքից հակուած է եզրակացնելու, որ նոյնիսկ սրանք Եհովայի համար կատարեալ գործակիցներ չեն կարող լինել:

Յեռագրութեան գրքերը, որոնք իմաստութեան մասին խորհրդա-

ծութիւնների են վերաբերում, յստակ ծանուցում են, որ Աստուծոյ կեանքը՝ անձնապէս եւ ինքնին, պէտք է լիապէս առատ լինի: Աստուածային իմաստութեան բնութեան այս արտայայտութիւնը, որը հաւակնում է վայելել սուրբգրային տեքստերի աջակցութիւնը, Առակ Ը-ում հասաւ իմաստութեան անձնատրմանը, որի կարեւորութիւնը վեր է բարձրանում խիստ գործնական այն ճշմարտութեան արտայայտութիւնից, թէ Եհովան իմաստուն է: Այն, ինչ իսկապէս կապուած է Աստուծոյ իմաստութեան այս անձնատրման հետ, Աստուծոյ կեանքի անձնական լրիութեան ներշնչուած գիտելիքի առաջին յստակ արտայայտութիւնն է, թէւ Աստուծոյ մէջ իրական յոգնակի անձնականութեան որեւէ ձեւի նշում չկայ: Այս մասնատր հատուածը, սակայն, դրականօրէն նոյնացուել է Բանի մասին Նոր կտակարանեան ումունքի հին կտակարանեան հիմքերից մէկի հետ:

Հին կտակարանում աստուածային խօսքը նոյնպէս անձնատրուած է, թէւ այս դէպքում ընդգծումը մշտապէս թոյլ է արտայայտուած եւ անելի նուազ սահմանուած, քան աստուածային իմաստութեան պարագային: Այնուամենայնիւ, Սաղմ. ԾԺԸ 89-ում մենք գտնում ենք. «Յափտեան, Տէ՛ր, բան Ջո կայ յերկինս», եւ այստեղ «կայ» բառն այս ձեւով երբայեցերէնում օգտագործուած է բնորոշող անձնական լրացուցիչ իմաստով: Այստեղ «խօսքը» նոյնպէս ընկալուած է որպէս աստուածային մունետիկ, որը կանգնած է բոլոր երկնային եակներից վեր, որով Եհովայի խօսելը (եւ այս շրջանում աշխարհի ու մարդու հետ Աստուծոյ ողջ կապը պարունակուած է աստուածային «խօսելու» երեւոյթի մէջ) ստանում է ճշգրիտ ձեւ ու հզօր արտայայտութիւն: Նման զաղափար կարելի է գտնել հետեւեալ տեքստերում Եսայի Թ 6-7, ԾԵ 11, Սաղմ. ԾԶ 20, ԾԽԶ 15-20, Իմաստ. ԺԶ 12, ԺԸ 14:

Որոշակի հատուածներում Եհովայի հոգին նոյնպէս անձնատրուած է: Անգ. Բ 5-ում Իր հոգին, որպէս պաշտպան, բնակում է Խրոյելի ժողովրդի մէջ. ըստ Նեեմ. Թ 30-ի՝ Իր հոգին նրանց զգուշացնում է մարգարէների միջոցով. Եսայի ԿԳ 10-ում Իր հոգին տրամած է ժողովրդից, իսկ Իմաստ. Ա 7-ի համաձայն, Տիրոջ հոգին, որը լցնում է ողջ աշխարհը եւ ընդգրկում տիեզերքը, գիտի իւրաքանչիւր հնչիւնի մասին:

Աստուծոյ իմաստութեան խօսքի ու հոգու այս անձնատրումները ոչ մի դէպքում չեն ընդունուելու դիմատրման փիլիսոփայական իմաստով, սակայն միւս կողմից նրանք անելին են, քան բանաստեղծական կամ սոսկ չափազանցուած գրական արտայայտութիւնները:

Նրանք ցուցադրում են աստուածային կեանքի առատութիւնն ու լիութիւնը եւ սրբազան պատմութեան տեսակետից ներկայացնում են առաջին փորձնական ու նախնական շարժումները դէպի միակ աստուածային գոյութեան եութեան լրիութեան ներսում յոգնակի անձնականութեան յայտնութիւնը, որն ի վերջոյ Նոր կտակարանում յայտնում է որպէս Երրորդութիւն:

Հին կտակարանը չի ներկայացնում աստուածային եութեան ամբողջական ու համապարփակ պատկերը: Այն, ինչ ս. Պօղոսն ասում է Աստուծոյ պատկերի խորհրդաւոր ու հատուածական գիտելիքի մասին՝ «Իբրեւ ընդ հայելի օրինակաւ» [Ա Կորնթ. ԺԳ 12], յարմար է Հին կտակարանում ներկայացուածին: Այն, այնուամենայնիւ, ամէն դէպքում անելին է, քան որեւէ պատկեր, որը բարձրագոյն կրօնների կամ փիլիսոփայութեան պատմութեան մէջ հնարաւոր էր ձեռք բերել ներըմբռնման, խորհրդածութեան կամ մտորման որեւէ մարդկային գործընթացի միջոցով: Հին կտակարանը ոչ միայն պատկերում, այլեւ ցոյց է տալիս յայտնութեան Աստուծոյ ներկայութիւնը, եւ այսպիսով, Պասկալի արտայայտութեամբ, ուղղակի հանդիպումս «Աբրահամի, Իսահակի եւ Յակոբի Աստուծոյ» եւ, որպէս հետեւանք, այն Աստուծոյ հետ, որը Հայրն է Զրիստոսի:

ԱՐՔԻՒՆԵՐ

1. Աստուածաշունչ մատենան Հին եւ Նոր կտակարանաց, Վիեննա, 1929
2. Գրիգոր Տաթեացի, Գիրք Հարցմանց, Կ. Պոլիս, 1729
3. Bauer Encyclopedia of Biblical Theology, London, 1976
4. Harper's Bible Dictionary, San Francisco, 1985
5. New Bible Dictionary, Leicester, 1988
6. Peake's Commentary on the Bible, London, 1967
7. Sacramentum Mundi, An Encyclopedia of Theology, Montreal, 1968
8. The New Oxford Annotated Bible, New York, 1977
9. Толковая Библия, Петербургъ, 1904-1907

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՅՈՒ ԲՐԻՍՏՈՍԱԲԱՆԱԿԱՆ ՄՏԲԻ ՈՒՐՈՒԱԳԾԵՐ (Դ—Ը դ-դ.)

(Դասանարանական եոխո)

«*Կաւտոցի ճշմարտութիւնը լոյս է մտքի աչքերի համար...*»:
[Մ. Գրիգոր Լուսաւորիչ,
«Յանախապատում»]

ՍՈՒՑ

«Կաւտոցը հոգեւոր կեանքի առաջնօրն է. այսպէս եւ տեղեկացում մեզ Սուրբ Գիրքը եւ Եկեղեցու հայրերի գրուածքները: Կաւտոցով ոչ միայն սկզբնաւորում է Աստուծոյ եւ մարդու յարաբերութիւնը, այլեւ հաւատքով է պայմանաւորուած հոգեւոր կեանքի ողջ ընթացքը, նրա վերելքն ու զարգացումը: Կաւտոցով է առհասարակ բնորոշում քրիստոնէական կրօնը. այստեղից էլ *քրիստոնէական հաւատք* կամ *հաւատացեալ* արտայայտութիւնները: Ըստ Եկեղեցու վարդապետների՝ հաւատքն Աստուծոյ պարզելուող շնորհ է, որը գորացնում է հոգին՝ ճանաչելու Աստուծոյ. հաւատքով մենք յարաբերութեան մէջ ենք մտնում Աստուծոյ հետ, ճանաչում Նրան, որ վեր է ամեն տեսակ ճանաչողութիւնից եւ անհասանելի՝ մարդկային բնութեան համար: Կաւտոցը, լինելով հոգեւոր կեանքի էական յատկանիշը, աստիճանական բնոյթ ունի. հաւատքի առաջին աստիճանը կամ տեսակը *դասանական հաւատքն* է կամ *հաւատքի դասնութիւնը*: Այս ուղղակիօրէն հաստատում է ս. Աթանաս Աղեքսանդրացին. «*Աստուծոյ ճանաչելու առաջին տեսակը ճշմարիտ հաւատքի դասնութիւնն է*» [Մ. Աթանաս Աղեքսանդրացի, «Յամենասուրբ Երրորդութիւն»]:

Դասնել նշանակում է ընդունել, խոստովանել եւ վկայել որպէս ճշմարտութիւն, հաստատել եւ հաւատարմութիւն խոստանալ նրան, Գնչին հաւատում եւ: Իսկ դասնութիւնը հաւատքի հիմնական դրոյթների (սկզբունքների) ամբողջութիւնն է, որին պէտք է ամբողջ սրտով հաւատայ ամեն մի քրիստոնէայ: Դասնել բառն ունի մէկ այլ կարեւոր նիւստ՝ դասնել նշանակում է խոստովանել եւ վկայել բերանով: Բերանի վկայութիւնը կարեւոր է. «*Բանի որ սրտով հաւատում էք արդարանալու համար եւ բերանով խոստովանում փրկուելու համար. քանզի այս է Գիրքն [ասում]. «Ամէն ոք, ով հաւատայ Նրան, չի ամաչի»* [Հով. Ժ 10]. ահա թէ ինչու ամեն օր եկեղեցում բարձրաձայն արտասանում է Կաւտոյ հանգանակը: Դասնական մարքութեան հարցերը մշտապէս եղել են Եկեղեցու ուշադրութեան կենտրոնում, Եկեղեցու հայրերը, պայքարելով զանազան հերձուածների եւ աղանդների դէմ, աստուածարանական կուռ կաղապարների միջոցով աշխատել են թոճել հաւատացեալ գիտակցութիւնը եւ ապահովել վտանգաւոր շեղումներից: Դասնական մարքութիւնը նրանց կողմից դիտարկուել է որպէս քրիստոնէայ լինելու անհրաժեշտ պայման: Այսպէս, հաւատքի մարքութիւն է պահանջում իրաքանչիւր մկրտուող մեծահասակից (փոքրի դէպքում՝ կնքաօրից) եւ առանկապէս՝ մկրտող հոգեւորականից, որը պէտք է ուսուցանի եւ նախապատրաստի մկրտուողին: Ահա «Մաշտոց» ծիսարանում մկրտութիւնից առաջ քահանային ուղղուած խրատը. «*Միճչի [չափաւասի] մկրտութիւնը, որը կամենում է քրիստոնէայ լինել, պէտք է նրան ուսուցանել սուրբ Եկեղեցու հաւատքը եւ վարդապետութիւնը, այսինքն՝ Աստուածային Անձերի Երրորդութիւնը, աշխարհի արարչագործութիւնը, սուրբ այրերի ընտրութիւնը, Բրիստոսի ծնունդը եւ Նրա բոլոր փրկարար տնօրէնութիւնները՝ մկրտութիւնը Յովնանէտից, Զարդութիւնը, Կրաշագործութիւնը, մատնութիւնը, խաչելութիւնը, մահը, թաղումը, յարութիւնը, համբարձումը, Սուրբ Հոգու գալուստը, Յիսուսի Երկրորդ Գալուստը, հասարակաց (համընդհանուր) յարութիւնը, գործերի հատուցումը եւ սուրբ Եկեղեցու եօթ խորհուրդները...*» [«Մաշտոց» ծիսարան]:

«Հոգեւոր ճանապարհով ընթանալիս մարդն անընդհատ ենթարկում է դիպիւն փորձութիւնների եւ յարձակումների: Ըստ անապատական հայրերի՝ ճշմարիտ դասնութիւնը հօգր զենք է չարի դէմ մղուող պայքարում: Ս. Նեղոս Միկայեցին գրում է. «*Պարաստի՛ր քո անձն ինչպէս հինուո ճգնող, եւ եթէ յանկարծ տեսնես որեւէ տեսիլք, մի սարասի՛իր, եթէ տեսնես քեզ վրայ բարձրացրած սուր կամ աչքերիդ առաջ վառուող ջահ, մի խռովու՛իր, եթէ տեսնես որեւէ վատաղէմ եւ արհամարտես կերպարանք,*

ամենևին մի՛ տազնապիր ըս ներսում այլ կանգնիր՝ դաւանելով ճշմարիտ դաւանումը, եւ դիտութեամբ կոտանես ըս թշնամիների կործանումը» [Մ. Նեղոս Սիմայեցի, «Աղօթքի մասին»]: Այսպիսով, հաւատքը հոգեւոր առաջընթացի եւ չարի որոգայթներից խուսափելու կարեւորագոյն գործո՞ւ է եւ պատահական չէ, որ Եկեղեցու հայրերի կողմից մշակուել եւ սերունդներին է աւանդուել մեծածառայ դաւանական գրականութիւն:

Դաւանական շարժումները մշտապէս ուղեկցուել են քրիստոսաբանական մտքի մեծ ակտիւութեամբ. եկեղեցական միտքը կենդանի կերպով բեւեռուած է եղել Զրիստոսի վրայ՝ որպէս մարմնատրուած Բան-Աստուծոյ: Յիսուս Զրիստոսին՝ Աստուծոյ մարդացած Որդուն ճիշտ դաւանելու խնդիրը Եկեղեցու հայրերի կողմից դիտուել է որպէս հաւատքի կարեւորագոյն սկզբունք՝ «*Քրիստոնէութեան անունը Զրիստոսին ճշմարիտ դաւանելն է, եւ քրիստոնէայ է անուանում նա, ով ունի ճշմարիտ դաւանութիւնը*» [Մ. Աթնաս Աղեքսանդրիացի, «Յամենասուրբ Երրորդութիւն»]: Եւ, բնականաբար, Եկեղեցու դաւանական ժառանգութեան մէջ քրիստոսաբանութիւնը ճնշող մասն է կազմում:

Թէ՛ Ընդհանրական Եկեղեցու, թէ՛ Հայ Եկեղեցու համար Դ-Ը դդ. առանձնանում են որպէս քրիստոսաբանական մտքի ձեւատրման ժամանակաշրջան եթէ Դ դարի երկրորդ կեսին անեմայն սրութեամբ առաջ են քաշուած քրիստոսաբանական հարցերը, ապա Ը դարում բիրեղանում եւ ամբողջական տեսք է ստանում Եկեղեցու քրիստոսաբանական համակարգը (ներկայ ուսումնասիրութեան մէջ մենք սոյն ժամանակաշրջանը կանուանենք քրիստոսաբանական դարաշրջան): Հայ Եկեղեցու պատմութեան մէջ այս ժամանակաշրջանը նշանատրուում է դաւանական մտքի մեծ վերելքով, սուրբ հայրերի շանքերի շնորհիւ յղկում եւ ամրանում է ազգային դաւանական գիտակցութիւնը: Մակայն այս վերելքը եղել է դժուարին եւ խռովայն. անընդհատ պայքար հաւատքի մաքրութեան համար թէ՛ արտաքին եւ թէ՛ ներքին թշնամիների դէմ... Եւ այս ամէնը՝ երկերեսանիութիւնների, նենգութիւնների ու չարախօսութիւնների, թաղաքական ճնշման եւ բռնութիւնների ներքոյ: Այսուհանդերձ, մեր Եկեղեցին կարողացել է անաղարտ պահել իր առաքելական դէմքը, հարազատ մնալ առաքելական աւանդութիւն եւ այն, որպէս Սուրբ Հոգու կենդանի ժառանգութիւն, մատուցել Եկեղեցու մանկանց:

Հայ Եկեղեցու դաւանութեան մասին շատ է գրուել օտար հեղինակների կողմից: Ծաւօք, այդ գրականութեան մէջ զգալի տեղ են զբաղեցնում այնպիսի աշխատութիւններ, որոնք փորձում են աղարտել Հայ Առաքելա-

կան Ուղղափառ Եկեղեցու դէմքը, իբրեւ հերետիկոսական (որոշ «խորատեսներ» գործածում են «թաքնուած հերետիկոսութիւն» բառակապակցումը) ներկայացնել մեր դաւանութիւնը՝ յենուելով բազմադարեան բամբասանքի եւ սուտ մեղադրանքների վրայ (այս գործին «Նպաստել» են ԺԹ-Ի դդ. որոշ հայ հեղինակներ)... Ուշագրաւ է, որ այդ հեղինակների զգալի մասը չափազանց թոյլ պատկերացում ունի կամ գրեթէ չունի հայ դաւանական գրականութեան մասին: Նպատակ չունենալով ընդդիմախօսել այս կամ այն հեղինակի հետ՝ մենք կշարժուենք ճշմարտութեան լոյսի բացայայտման ճանապարհով՝ համոզուած լինելով, որ լոյսի յայտնուելուն պէս կցրուի անգիտութեան մեզը, եւ կվերանայ կասկածանքի խաարը: Այդ ճշմարտութիւնը նախ եւ առաջ կայանում է նրանում, որ Հայոց Եկեղեցին պահպանել է առաքելական աւանդութիւնը եւ հաւատքի ուղղափառ դաւանութիւնը, ունեցել ինքնուրոյն աստուածաբանական միտք եւ ճանապարհ, որն այսօր ունի համաքրիստոնէական նշանակութիւն եւ արժեք:

Մեր օրերում, աւաղ, դաւանական հարցերը մատնուած են սարսափելի անուշադրութեան: Այն, ինչը եղել է մեր հայրերի մշտաջան հոգածութեան առարկան, ինչի համար մշտապէս նահատակուել եւ արհիւնով է վճարել մեր ժողովուրդը, այսօր պատուած է տգիտութեան եւ անհոգութեան փռով: Եւ սրա հետ մէկտեղ՝ ազգային գիտակցութեան եւ զաղափարախօսութեան ընդունայն որոնումներ, օտարամուտ ուսումնքների եւ կրօնների հրապոյրներ... Այսօր, երբ գրեթէ աղաւաղուած է մեր քրիստոնէական հոգեբանութիւնը, երբ գրեթէ կտրուած ենք մեր արմատներից եւ Սուրբ Հոգու կենդանաբար աւանդութիւնից, անելի քան երբեք անհրաժեշտ է ունենալ հաւատքի ուղղափառ դաւանութիւնը՝ որպէս քրիստոնէայ լինելու կարեւորագոյն նախադրեալ եւ ամուր պարիսպ՝ ընդդիմամարտ ուժերի յարձակումների դէմ:

Ա. ՍԿԻՋԲ (Դ-Ե դդ.)

Քրիստոսաբանական հարցերը միշտ էլ ուղեկցել են Եկեղեցու պատմութեանը: Մակայն քրիստոսաբանական շարժումները յատկապէս աշխուժացան Դ դարում՝ կապուած Նիկիոյ Ա տիեզերաժողովի հետ... «Համագոյութիւնը» (*ὁμοούσια*), որպէս աստուածաբանական «բանալի», քրիստոսաբանական մտքի համար բացեց իսկապէս նոր դարաշրջան: Համագոյութիւնը բացայայտում էր մի կողմից Զրիստոսի Աստուածութեան կատարելութիւնը եւ միւս կողմից՝ մարդեղութեան ամբողջութիւնը եւ իսկութիւնը. Յիսուս Զրիստոս կատարեալ Աստուած է (համագոյ

է «այր Աստուծոյ» եւ կատարեալ մարդ (համագոյ է մեզ՝ մարդկանց): Դ
դարի երկրորդ կեսին եւ Ե դարի առաջին կեսին երեւան են գալիս
Ազոդիճարի եւ Նեստորի հակադիր հերձուածները մէկը ժխտում էր
մարդեղութեան անբողոքութիւնը, իսկ միւսը՝ ընդհակառակը՝ մարդկա-
յին ճիգերից բացի ոչինչ չէր տեսնում Զրիստոսի մէջ: Այս երկու ծայ-
րահեղութիւններն էլ առաջ եկան Աստուածամարդու խորհրդի սխալ
ընկալումից, Աստուծոյ եւ մարդու միատրման մասին սխալ ենթադրու-
թիւններից... Ճուգարեւելով աստուածաբանական մտքի մեծ զգուշու-
թիւն եւ սթափութիւն եւ հարազատ մնալով Եկեղեցական աւանդութեանը՝
Եկեղեցու հայրերը բացայայտում էին ուղղափառ հաւատքի սկզբունք-
ները նրանց համար ելակետային էր Աստուծոյ եւ մարդու միատրման
կատարելութիւնը Զրիստոսի մէջ՝ որպէս փրկագործութեան հիմնական
պահ: Զրիստոսի մէջ Աստուծոյ եւ մարդու միութիւնը նրանք ընդու-
նում էին անբաժանելի, անփոփոխելի եւ անշփոթելի՝ իրենց գոյացա-
կան յատկութիւնների մէջ միեւնոյն ժամանակ նրանք անընդհատ
նշում էին, որ Զրիստոս-Աստուածամարդու միութիւնն անճառելի եւ
անհասանելի է մարդկային մտքի համար. «Բանը մարմին եղաւ...»,
սակայն ինչպէ՛ս բոլոր մտքերից եւ խօսքերից վեր՝ անճառելիօրէն եւ
անհասութեամբ: Այս սկզբունքային պնդումը Եկեղեցու աստուածաբա-
նական համակարգը զերծ էր պահում մարդկային մտաբանութիւննե-
րից:

Զրիստոսաբանական շարժումներն իրենց արձագանքները գտան
նաեւ «այոց աշխարհում: Երեք տիեզերածոճողութիւնի՝ բարերար ազդե-
ցութեան տակ ձեւաւորում եւ ամրանում է ազգային դաւանական գի-
տակցութիւնը, ստեղծում ինքնուրոյն աստուածաբանական գրականու-
թիւն, երեւան են գալիս որոշակի առանձնայատկութիւններ... Այս տե-
սանկիւնից ուշադրաւ են այս ժամանակաշրջանից մեզ հասած Ա. Գրի-
գոր Լուսաւորչի «Յաճախապատումը» եւ «Արդապետութիւնը», «Գիրք
թղթոց» եւ «Կենք հաւատոյ» դաւանական ժողովածուների շնորհիւ
մեզ հասած Ա. Մահակ Պարթեի, Ա. Մեսրոպ Մաշտոցի եւ Ա. Եզնիկ
Կողբացու անուններով դաւանական թղթերը, Ա. Եզնիկ Կողբացու
«Եղծ աղանդոցը», Ա. Եղիշէի եւ Ա. Մովսէս Խորենացու անուններով

1 Երեք տիեզերածոճողութիւնի հետ կապուած Զրիստոսաբանական շարժումների
մասին անիւ մանրամասն տես Մեսրոպ Գառնացի Արամեան, «Երեք տիեզե-
րական ժողովների դաւանութիւնը», «Գանձադար» Ա, 1992, էջ 110-140:

մեզ հասած դաւանական երկերը:

Ա. Գրիգոր Լուսաւորչի «Յաճախապատումը» եւ «Արդապետու-
թիւնը» մեր աստուածաբանական մտքի անդրաճիկներն են: Դրանցով
են պայմանաւորուած հայ աստուածաբանական մտքի ձեւաւորման մի
շարք կարեւոր առանձնայատկութիւններ... Ա. Գրիգորի ցրիստոսաբա-
նական ընկալումների կիզակէտը փրկագործութեան խորհուրդն է:
Փրկագործութիւնը նա դիտում է աստուածամարդկային պատմական յա-
րաբերութեան երկու կարեւորագոյն Երեսերի՝ Հին եւ Նոր Կտակա-
բանների հանգուցման մէջ: Նախայայտեան Բանը, Որով արարչա-
գործուեց առաջին Ադամը, մեր փրկութեան համար դարձաւ ճշմարիտ
մարդ, որպէսզի փրկագործի եւ նորոգի մարդկային ընկած բնութիւնը:
Եւ թպէտ իջաւ չափաւորութեան մէջ եւ ամփոփուեց մարմնի մէջ, սա-
կայն Աստուածութեամբ երկնցում էր՝ «Յոր մօտ եւ բոլոր արարածները
շարժում են Նրա հրամանով:

*«Մակայն յորժամ կամեցաւ, առ զմարդկան կերպարանս եւ զգեցաւ
մարմինս եւ էջ ի մեր նմանութիւնս, Այն, որ անբասն էր եւ անհաս
յամենայն լրութեանն՝ լրութեան Աստուածութեան, եւ վասն մեր էջ ի
չափաւորութիւնս եւ ամփոփեցաւ ի մարմինն, բովանդակեցաւ
ճշմարտութեամբ ի մարմինն եւ ճշմարիտ մարդ եղաւ եւ էջ
յամարդութիւն, զի զմեզ բարձրացուցէ. սակայն Իբրով
Աստուածութեամբ յերկինս էր եւ յերկրէ առ Յօր էր եւ ընդ Յօր, եւ
ամենայն արարածք հրամանաւ Նորա շարժին...»¹:*

Հինաւորցը մանկացաւ եւ վերցրեց մարդկային տկար մարմնի
կերպարանքը, որպէսզի մեզ վերափոխի անմահութեան, եւ, կամովի
անցնելով մարդկային կրօնի միջով, յաղթահարեց մեր բնութեան մէջ
ներգոյացած մեղքի թթխմորը... Զրիստոս անցնում է մարդկային կրօ-
նի միջով ոչ թէ հարկադրուած, քանզի անմեղ էր, այլ՝ Իր աստուա-
ծային կամքով եւ ընտրութեամբ:

*«Ինչաւորցն վասն մեր մանկացեայ եւ առ զկերպարան մարմնոյ
տկարութեան մարդկութեանս մերոյ, զի զմեզ փոխեցէ յԻբր
անմահութիւնն. սակայն թպէտ զգեցաւ մարմինս եւ էջ ի մեր
նմանութիւնս, այլ կայ ի վաստ հայրենի բնութեանն Աստուածութեանն
Իբրով, որպէս եւ էր իսկ եւ է եւ կայ յախտեան ընդ Յօր Իբրով ի*

1 «Ազգաբանագիտական հայոց», Տիֆլիս, 1909, էջ 188

բարձունս, ի յԻրում բնութեանն՝ հանդերձ մարմնովն, զոր ի մեզ
զգեցաւ: Փաստորեայ ցանց Որդի ի հոգեղէն եւ հրեղէն զուարթնոցն՝
Նա եկն եւ եղև մարդ, զի մարմնաւորք տեսանէ կարասցեն զՆա. զի
բայց զԱստուած գոյի ոչ տեսայ է ուրուք՝ ոչ հրեշտակաց եւ ոչ
հրեշտակայետաց, ոչ սրովքից եւ ոչ քրովքից, եւ ոչ քիւրաւոր
բանակը վերին զուարթնոց, բայց Որդին ծածկեայ է մարմնով,
կատարեալամիտ եւ մասնաւորացն ցոյց յայտնի արար, զի յագեցնի
յուսով սքանչելութեանն, թէ՛ «Որ ետես զԻս, ետես զՎայր իմ» [Յովհ.
ԺԴ 9]: Եւ եկեայ զիստացեալն կատարեաց, ի սրբոյ Կուսէն. եւ
ձնունդ առաջին ի <Օրէ յառաջ բան զանգէտ յախտեանս՝
մշտնջենական եւ յախտենական ձնունդ մշտնջենական եւ
յախտենական <Օր, յառաջ բան զյախտեանս: Այսչափ եւ էք գիտել
ուկարութեան արարելոցս ի Նմանէ>¹

Քրիստոնէական ճանապարհն, ըստ Ա. Գրիգորի, աստուածացման
ճանապարհն է. Քրիստոս խոնարհուեց, որպէսզի մեզ անմահացնի,
աստուածացնի:

«Աստուած ճշմարիտ այս եմ. իտեալեացս եւ իստեալեաց
զԱստուածութիւնն ընդ մարդկութիւնն եւ զանմահն ընդ մեռուսն, զի
զամենայն մարդկութիւնն անբակ արասցէ յանմահութիւնէ
Աստուածութեանն Երոյ»²:

«Եւ որպէս Ռիլին Աստուծոյ եղև որդի մարդոյ եւ զգեցաւ զմեր
բնութիւնս եւ կատարեաց զարդարութիւնս ամենայն եւ հոգսով,
մարմնով, այսպէս եւ մեր զգեցոյք զուղղութիւն եւ կատարեացոյք
զամենայն արդարութիւնս ի Քրիստոս. զի որդիք Աստուծոյ լիցոյք եւ
աստուածք սիրով: Զի մարմնացաւ Որդին Աստուծոյ կամօք եւ յանձն
եաւ զամենայն կիրս մարդկան բնութեանս մերոյ բաց ի մեղաց:
Մոյնպէս եւ՝ մեզ լիցի՝ աստուածեղէն զօրութեամբն ընդ ամենայն
կիրս անցանէլ առանց յանցման. զի կարողք լիցոյք հասանել ի չափ
հասակի կատարմանն Քրիստոսի. եւ այնպէս ճշմարտեայ ի
կերպարանս Աստուծոյ, ժառանգեացոյք զարքայութիւնն Քրիստոսի»³:

Մեր հայրերը միշտ շեշտել են մարդկային բնութեան անբողջա-

1 Նոյն, էջ 189

2 Նոյն, էջ 192

3 «Մրբոյ հօրն մերոյ, երանելոյն Գրիգորի Լուսաւորի՝ Յաճախապատում ճառք
յուսարք», Ս. Էջմիածին, 1894, էջ 18—19

կանութիւնը Քրիստոսի մէջ Քրիստոս կատարեալ մարդ է. «Եղև Աս-
տուածն կատարեալ մարդ կատարեալ՝ հոգով եւ մտօք եւ մարմնով՝
մի անձն, մի դէմ եւ միաւորեալ մի բնութիւն»¹: Նա ճշմարտապէս
կրում է մեր բնութեան կրօնը, ճշմարտապէս չարչարում... Եթէ Քրիս-
տոսի մարդեղութիւնը թերի է կամ առհասարակ թուացեալ, ինչպէս
վնդում էին որոշ ծայրահեղ աղանդներ, ապա փրկագործութիւնն
անիրական է եւ կեղծ: Բանգի փրկութեան համար ինքնագոյ Կեանքը
վերջ է ճշմարտապէս բացայայտուէր մեր ապակեանած բնութեան մէջ
եւ այն կենսագործէր...

«Եւ եթէ անանութեամբ միայն եղև մարդ, եւ կերպարանօք եւեթ էր
խաչն. եւ չարչարանք եւ մահն, ապա եւ փրկութիւն ինչ ոչ գործեցաւ:
Այլ եւ փրկելու իսկ ընդէր զայոյ արարածս, զոր Իւր չէր արարեալ»²:

«Եւ Աստուած ճշմարտիս եւ եղև մարդ ճշմարտիս. ոչ, ի լինելն մարդ,
կրողս զԱստուածութիւնն եւ ոչ, ի կալ մնալ Աստուած, արասաղեաց
զմարդկութիւնն, այլ նոյն եւ մի...»³:

Ե դարի սկզբին, 30—ական թուականներին, Ա. Մահակ Պարթեւի
եւ Ա. Մեսրոպ Մաշտոցի գլխաւորութեամբ սուր պայքար է ծաւալում
մեստորակեանութեան դէմ: Նեստորի մարդաբանական ծայրահեղու-
թիւնների մէջ նրանք տեսնում էին փրկութեան իսկութիւնը փլուզող
շեղումներ: Նեստորակեանութեան դէմ պայքարելիս զգացում էր իրա-
յատուկ հարազատութիւն Աղեքսանդրեան դպրոցի հետ: Միայն «Մի
Քրիստոսը»՝ մարմնացեալ Բանը, Աստուածամարդը եւ ոչ թէ՛ «աստուա-
ծակիր մարդը», կարող էր լինել ճշմարիտ Փրկիչ եւ Զախչ... Աստուծոյ
եւ մարդու միութիւնը Քրիստոսի մէջ բնական եւ եւկան միութիւն է, եւ
այդ միութիւնն է փրկագործութեան հիմքը. Քրիստոս ապրեց, տառա-
պեց եւ մեռաւ ինչպէս մարմնացեալ Աստուած եւ ոչ թէ՛ որպէս մարդ:
Նմանապէս Ա. Կոյսից ձնուեց մարմնաւորուած Աստուած եւ ոչ թէ՛ լոկ
մարդ, ուստի Ա. Կոյս Մարիամին վերջ է կոչել Աստուածածին եւ Տի-
րածին...

«Եւ վասն մարմնագեցութեան Որդոյն այսպէս հաստատեց, զի խաչ
յանձն լինել մարդ կատարեալ՝ յԱստուածածին Կուսէն Մարիամայ՝

1 «Ժամագիրք Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցոյ», Դասակարգիւն Հաստոյ, էջ 3—4

2 «Չզննկայ վարդապետի Կոզմասայ եղծ Աղանդոց», Թիֆլիս, 1914, էջ 184

3 Եղիշէ «Կան Վարդանայ եւ հայոց պատմութիւն», Երևան 1989, էջ 78

Մրրով Վոզով ասեալ շունչ եւ մարմին, ճշմարտի եւ ո՛չ կարծեօք: Ջի աբալեւ եկն ի կատարել փրկել զմեր մարդկութիւնս եւ ճշմարտի չարչարեցաւ. ո՛չ թէ Ինքն պարտ էր չարչարանաց, այլ վասն մեր յանձն էառ զչարչարանս եւ յերրորդ ատուր յարեալ եւ յերկինս համարձակ եւ ընդ աջն՝ Վոր նառա եւ զայոց է դասել զկենդանիս եւ զմեռեալս»¹:

«Մասնական զՔրիստոս Աստուած ճշմարտի եւ Տրդի Աստուծոյ եւ Միածին՝ ծնեալ ի Վորէ յառաջ ըսն զյախոջեանս եւ Տր աբալեւ ամենայն աբաբաժոց, եւ զնոյն Բանն Աստուած ի վաղջան ժամանակաց զգեցեալ մարմին եւ եղեալ մարդ՝ ասանց շրջելոյ եւ անկանելոյ յՎոր աստուածական բնութենէն, եւ ծնեալ ի սուրբ Կուսէն, Աստուած՝ ըստ մարմնատր ծննդեանն մարդ կատարեալ, եւ կոչի եւ է Կոյսն Տիրածին եւ Աստուածածին, եւ ծնեալն՝ Աստուած եւ մարդ կատարեալ»²:

...

Մենք մի փոքր կանգ առանք Ղ-Ե դդ. հայ ջրիստոսաբանական մտքի զարգացման որոշ օրինաչափութիւնների վրայ. ուշագրաւ է, որ Վայոց եկեղեցու հիմնադրումը զուգորդում է աստուածաբանական մտքի մեծ եւ ինքնատիպ վերելքով (ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ), որը Ե դարում անբազմապէս եւ ազգային եկեղեցական արժէք է ստանում գրերի գիտով (ս. Թարգմանիչներ): Բացի այս, հայ ջրիստոսաբանական մտքի մէջ զգացում է բացառիկ հոգեհարազատութիւն Աղեքսանդրեան աստուածաբանական դպրոցի նկատմամբ, որը սակայն գրեւորում է ոչ թէ բառացի կրկնութիւններով, այլ՝ իւրօրինակ ինքնութեամբ եւ առանձնայատկութիւններով:

¹ Մրրոյն Մահակայ Վայոց կաթողիկոսի եւ սուրբ վարդապետին Մեսրոբայ՝ ի թղթոյն, որ առ երանելին Դրովկ պատասխանի, «Վերջ հաստադ», Մ. Էջմիածին, 1914, էջ 129

² Ի թղթոյն Եզնկայ Կողբացոյ թարգմանի, զոր գրեաց ի Կոստանդնուպոլիս՝ առ երանելին Մաշդոց վարդապետ, յետ առաջնոյ ժողովոյն Եփեսոսի, յորում լուծին ի պատուոյ զՆեստոր Կոստանդնուպոլիսի եպիսկոպոս, «Վերջ հաստադ», Մ. Էջմիածին, 1914, էջ 130

Ե դարի աստուածաբանական շարժումների մէջ նկատում է ջրիստոսաբանական մտքի հետզհետէ սրուող բնութագում, որին նպաստում էին աստուածաբանական դպրոցների միջեւ ծաւալուած մրցակցութիւնը, աթոռների՝ իրենց ազդեցութեան ոլորտները լայնացնելու նկրտումները, թաղաքական ճնշումը: Այս բնութագումը սկսում է ընդգրկել կարեւոր աշխարհագրական տարածքներ եւ ստանալ ազգային-թաղաքակրթական երանգներ: Մթնոլորտը յատկապէս շիկացաւ ս. Կիրեղ Աղեքսանդրացու մահից (444 թ.) յետոյ, որի հեղինակութիւնը կենդանութեան օրօք որոշակիօրէն կայունացնում էր իրավիճակը:

Նեստորականութեան դէմ պայքարելիս ս. Կիրեղը յենում էր ս. Աթանաս Աղեքսանդրացու «Մի բնութիւն Աստուծոյ Բանին մարմնացելոյ» դրոյթի վրայ, որը գործածելիս պէտք էր պահպանել աստուածաբանական սթափութիւն եւ զգուշութիւն: Զրիստոսի միութեան սխալ ընկալումը կարող էր յանգեցնել մարդաբանական նոր ծայրահեղութիւնների..

40-ական թուականներին նորից աշխուժացած նեստորականութեան դէմ մարտաողների դէմ այդի է ընկնում Եւսիթեսը՝ Կուկի կզզու ծերունի վանահայրը..

Եւսիթեսն աստուածաբան չէր եւ չունէր իր ուսմունքը: Նա ծայրահեղօրէն պնդում էր Զրիստոսի միութիւնը եւ ասում էր «մի բնութիւն», ըսնի որ այդպէս էին սովորեցրել ս. Աթանասը եւ ս. Կիրեղը: Արդիւնքում նա յայտնում է մի իրատեսակ շփոթի մէջ եւ սկսում քարոզել Աստուածութեան եւ մարդեղութեան մի խառնուրդ՝ մարդեղութեան ընկզմամբ եւ Աստուածութեան մէջ գրեթէ ոչնչացմամբ, ինչպէս մի կաթիլ մեղրը՝ ծովի, կամ շիւղը՝ բոցի մէջ, մինչեւ իսկ. Զրիստոսի մարմնին երկնային ծագում եւ բացառիկ գոյացութիւն վերագրում: Մակայն անելի սկզբունքային էր Եւսիթեսի՝ Զրիստոսի մարդեղութեան եւ մարդկային բնութեան համագոյութեան ժխտումը: Եւսիթեսը չէր հասկանում՝ «ինչպէ՛ն կարող է մեր Տիրոջ մարմինը համագոյ լինել մեզ»: Նա զանազանում էր «մարդու մարմինը» «մարդկային մարմնից» եւ համաձայնում էր ասել, որ Զրիստոսի մարմինը «մարդկային» է, եւ Նա մարմնատրուել է Կոյսից: Բայց Նրա մարմինը «մարդու մարմին» չէ: Եւսիթեսը վախենում էր խոստովանել Զրիստոսի մարդկային համագոյութիւնը, չափից անելի մօտեցնել Նրան «սովորական մարդ-

կանց. չէ՞ որ Նա Աստուած է: Նրա յամառութեան մէջ զգացում է մի քողարկուած միտք՝ Զրիստոսի մարդեղութեան եւ մարդկային բնութեան անհամընկնելիութիւնը, օտարութիւնը... Ետիցէսն ասում էր, որ Զրիստոսի մէջ «մարդկայինի» մասին կարելի է խօսել միայն յատուկ եւ ոչ թէ ուղիղ իմաստով: Ետիցէսը Զրիստոսի մէջ ամեն ինչ տեսնում էր չափազանց այլակերպուած ու այլափոխուած:

448 թ. տեղական ժողովում և Պոլսի Փլաքիանոս պատրիարքի գլխաւորութեամբ, Ետիցէսը դատաւարտուում է, եւ առաջ է քաշուում «երկու բնութիւն» բանաձեւը: 449 թ. մի նոր ժողով է կրաւիրուում, այս անգամ՝ Աղեքսանդրիայի Դիոսկորոս պատրիարքի գլխաւորութեամբ: Այդ ժողովում Ետիցէսը ներկայացնում է նախընթաց ժողովներին համաձայն մի դաւանութիւն եւ արդարացում, իսկ Փլաքիանոսը դատաւարտուում է: 449 թ. ժողովին Հռոմի Լեւոն պապը Փլաքիանոսին է ուղարկում մի թուղթ՝ այսպէս կոչուած Լեւոնի տուժարը:

Այս թուղթն արեւելեան վարդապետութեան համար անընդունելի կէտեր էր պարունակում: Լեւոնը, Զրիստոսին բաժանելով երկու բնութիւնների (in duabus naturis), միացնում էր դէմքի միութեան մէջ (in unam cocunte personam): Նկատուում է որոշակի հոգեհարազատութիւն նեստորական *προσωπον τῆς ενούσεως*-ի (միացութեան դէմք) հետ: Երկու բնութիւնների բաժանելը սկզբունքային է Լեւոնի համար. նա Զրիստոսի մէջ ամեն ինչ փորձում էր տեսնել բաշխուած ըստ մարդեղութեան եւ աստուածութեան՝ կարասցէ մեռանելի ըստ միոյ եւ ոչ կարասցէ մեռանելի ըստ միասոյ¹, Բանն ներգործէ գոր Բանիկն է, եւ մարմինն կատարէ գոր մարմնոյն է², թելոտ եւ ի Տէր Յիսուս Զրիստոս մի անձ է, բայց այլ է ուստի անարգանքն, եւ այլ ուստի՝ փառքն: ³ Լեւոնը վախենում էր շփոթել աստուածութիւնը մարդեղութեան հետ: Նա «մի բնութիւն» խոստովանութեան մէջ ետիցէսեան շփոթից կամ քողարկուած ապոզիեարիզմից բացի ուրիշ ոչինչ չէր տեսնում: Զրիստոսին բազդատելով ըստ աստուածութեան եւ մարդեղութեան, միաժամանակ փորձում էր խոյս տալ ծայրահեղութիւններից եւ պահպանել աստուածութեան եւ մարդեղութեան անբողջականութիւնը Զրիստոսի մէջ:

1 «Սկզբնագիրը տումարի ու Լեւոնի». աշխատութեամբ աշակերտաց Մոսկովայի արքեպիս. Վեհափեղ, 1903, 12

2 Նոյն, 16

3 Նոյն, 20

Ինչ-որ իմաստով սա նրան յաջողում է, սակայն՝ լուրջ զոհողութեան գնով: Նրա զրիստոսաբանութեան մէջ առկայ է նոյն «Անտիոքեան» անլուծելի երկութիւնը, աւելին, Լեւոնը ոչ միայն չի փորձում յաղթահարել այդ երկութիւնը, այլ այն ընդունում է որպէս հաստատի խոստովանութեան հիմք: Լեւոնի աստուածաբանական ընկալումներն իրենց որոշակիութեանը եւ անբողջականութեանը հասան Բազիլեղոնի ժողովի ընդունած որոշումներում:

451 թ. մայիսի 17-ին Մարկիանոս կայսրի եւ Հռոմի Լեւոն պապի կողմից նոր ժողով գումարելու հրովարտակ է արձակուում: Ժողովը սկսուեց հոկտեմբերի 8-ին Բուֆանիայի Բազիլեղոն քաղաքում: Յիշենք, որ Հայաստանն այս ընթացքում գտնուում էր աղետալի քաղաքական պայմաններում: Մասնեան Պարսկաստանը, ստանալով Բիզանդիայի չմիջամտելու հաւաստիացումը, փորձում էր հայերին հաստատփոխ անել: 451 թ. մայիսի 26-ին Աւարայրի ճակատամարտում ողջ հայ ժողովուրդը վկայական արեամբ հաստատեց, որ իր զրիստոնէական հաւատքը ոչ ոք չի կարող խախտել՝ ոչ հրեշտակներ եւ ոչ մարդիկ, ոչ սուր եւ ոչ հուր, ոչ ջուր, ոչ անհնայն, զինն եւ եւն դասն հարուածը¹: Այս ընթացքում արեւմուտքը, իր կրօներ եղբորը մահուան վտանգի մէջ թողնելով, զբաղուած էր ժողով հրախրելու իրարանցմամբ:

Ժողովին ժամանած եպիսկոպոսները բազմաշատ էին, 636 հոգի, բայց գրեթէ բոլորը և Պոլսի եւ Անտիոքի սահմաններից: Ժողովը վարում էին Մարկիանոս կայսրի եւ Պուլղերիա կայսրուհու նշանակած պաշտօնեաները. Աղեքսանդրիայի կողմից բարձրացուող ամեն մի դիտողութիւն ճնշուում էր արտաքին ուժի միջոցով, Արեւմուտքը բացարձակապէս բացակայում էր: Ժողովի օրերին Հայոց Յովսէփ կաթողիկոսը, նշանաւոր կաթիկոպոսներ, երեցներ եւ գլխաւոր նախարարներ դատուում էին Տիգրանում, իսկ Հայոց Եկեղեցին եւ երկիրն անգլուխ հեծում էր:

Բազիլեղոնի ժողովի ընդունած հանգանակի կառույցը շատ նման է Լեւոնի Տումարին: Մակայն Բազիլեղոնի հանգանակը վերջինիս բառացի կրկնութիւնը չէ: Այս անգամ, ընդունելով երկու բնութիւնների մէջ (*en duo personis*) ճանաչելի, ժողովականները Զրիստոսին միաու-

1 Եղիշէ, «Լեւոն Վարդապետի եւ հայոց պատմագրի», Երևան, 1909, էջ 80

բում են ոչ միայն դժնոյ («*en prosoiton*»), այլև՝ մի անձով («*mei ototat*»): Զաղկեղոնի լեզուն աստուածաբանական նորանորոշում էր, այն պարտադիր էր դարձնում եզրաբանական որոշակի համակարգ եւ արգելում ցանկացած այլ համակարգ: Եւ նախ եւ առաջ արգելում էր ս. Կիրեոսի լեզուն... Մակայն Զաղկեղոնի ձեռակերպումները այժմ են ընկնում ոչ միայն լեզուական նորանորոշումներով, այլև՝ Աստուածամարդու խորհուրդի այլ ընկալմամբ, որը խորթ է աղքատագրեան դպրոցի աւանդութեանը: Զրիստոսի միութիւնը նրանց համար *սծանցուած միութիւն* է: Այս միութիւնը նրանց համար բաղկացած է երկու մասից: Այս բաղադրեալ միութիւնը բնորոշում է հետեւեալ չորս ժխտական սահմանումներով՝ «*ασηχρῖτας*», «*αριεπιτας*», «*αδιακριεῖτας*», «*αρχαριεῖτας*» (անխառն, անփոփոխ, անբաժանելի, անքակտելի): Բաղադրեալ մասերը հանդէս են գալիս իրենց յակութիւններով:

Զաղկեղոնի ժողովը Եկեղեցու ողբերգական պաշակուման պատճառ դարձաւ: Այն ընդունեցին Աղքատագրեան դպրոցը եւ նրա աւանդութեանը հարազատ մի շարք եկեղեցիներ (այդ թում նաեւ՝ «այոց Եկեղեցին»): Դարեր շարունակ կայսրերի եկեղեցական քաղաքականութիւնը եւ Եկեղեցու ներքին յարաբերութիւնները պտտում էին մէկ հարցի շուրջ. ընդունել՝ Զաղկեղոնի ժողովը, թե՞ ոչ: Այս հարցը կայսրութեան անբողոքութեան պահպանման տեսանկիւնից մասնաւորաբար ունէր շատ կարեւոր նշանակութիւն: Եթէ արիստական վճճերի դարաշրջանում կայսրերը դաւանական վճճերի մէջ էին մտնում ըստ իրենց ցանկութեան, ապա Ե-Ը դդ. կայսրերը գրեթէ ստիպուած կան ըստ տխուր անհրաժեշտութեան ներքաշում էին քաղկեղոնական վճճերի մէջ. աստուածաբանութիւնը դարձել էր «պալատական» հոգաւորութեան առարկայ («կայսերական աստուածաբանութեան» անյաջող փորձերից էր նաեւ *Միակամեաց վարդապետութիւնը*, որը մերժուեց մեր Եկեղեցու կողմից): Զաղկեղոնի ժողովի մերժումը չի կարելի միայն բացատրել քաղաքական պատճառներով եւ աթոռների մրցակցութեամբ: Այս մերժումը նախ եւ առաջ կապուած է աստուածաբանական համակարգերի այլութեամբ, զրիստոսաբանական խոստովանութիւնների անհամընկելիութեամբ, առաքելական աւանդութեան իրարամերժ ընկալմամբ:

Պահպանելով Կիրեոսի հաւատքի խոստովանութիւնը (այսինքն՝ հարազատ մնալով աղքատագրեան դպրոցի աւանդութեանը) արեւելեան վարդապետները զգուշանում էին քաղկեղոնական ձեռակերպման վտանգներից: Արեւելեան վարդապետութեան զրիստոսաբանական կա-

ռոյցը շատ պարզ է: Այն չունի մաթեմատիկական խճողումներ եւ հաւատքի խորհուրդը մտքի համար դիրքընկալելի դարձնելու հակումներ: Զրիստոս կատարեալ Աստուած է եւ կատարեալ մարդ: Աստուածութիւնը եւ մարդեղութիւնն անփոփոխելի, անշփոթելի եւ անբաժանելի կերպով միացած են մի բնութեան մէջ: Այս միութիւնն էական եւ բնական միութիւն է եւ միեւնոյն ժամանակ՝ անճառելի եւ անհասանելի՝ մտքի համար... Արեւելեան աստուածաբանութիւնը մերժում է ցանկացած բաժանութիւն եւ երկութիւն Զրիստոսի մէջ: Մի է Զրիստոս՝ մարմնացեալ Բանը. մի աստուածամարդկային բնութիւն, մի անձ, մի դէմք, մի կամք, մի ներգործութիւն (համաձայն (integral) սկզբունք): Երկու բնութիւնների տրոհելը եւ անձով ու դէմքով միատրելը՝ արեւելեան վարդապետութեան կողմից դիտարկուած էր որպէս Աստուածամարդու անճառ խորհրդի նստմացում, հաւատքի հայեցողական խոստովանութիւնը մտաղմբանելի մեխանիզմի վերածելու փորձ:

Զ-Ը դդ. հայ վարդապետների կողմից ստեղծուած է մեծածառայ դաւանական գրականութիւն, որը ինչ-որ չափով արտացոլում է մեզ հասած «Կնիք հաւատոյ» եւ «Գիրք թղթոց» դաւանական ժողովածուներում: Ահա՝ մի քանի նշխարներ այդ ժողովածուներից.

«Բնի ի վահիճան ժամանակիս, Աստուած զոյ մշտնջենաւոր Բանն Աստուծոյ եղև մարդ կատարեալ անյեղապէս. մարմնացեալ ի սուրբ Կուսէն անճառաբար, ոչ հեռացեալ ի բնութենէն եւ ոչ քայքայեալ ի մարմնաորութիւն, այլ եկաց մնաց նոյն, որ էրն անփոփոխելի եւ անայլայլելի: Աստուած մարմնացեալ ոչ մասամբ, այլ՝ բոլորիս, ոչ պակասութեամբ, այլ՝ լիութեամբ. ոչ՝ երկութիւն, այլ միութիւն անբաժանելի...»¹:

«Բնքն Բանն, ստացեալն ի Կօրէ, Բնքն էակից Որդին, Բնքն Միածինն Որդին Կօր՝ լիութեամբ աստուածութեամբն էջ եւ անճառաբար եւ անկարգիմացապէս անբննելի միութեամբ եղև մարմին ի Կուսէն, եթէ «Բնքն եկեացտ եւ փրկեացտ» [Եւ. ԼԵ 4]: Բնքն Բանն է պատճառ եղեկութեան. առանց պատճառին զեղեկութիւնն անհնար է սանկ: Բնքնն եղեալն է Աստուած եւ մարդ միակցամայն...»² :

«Լասն զի խոստովանիսք մի բնութիւն Բանին եւ մարմնոյն Աստուած կատարեալ եւ մարդ կատարեալ, եւ միաւորեալ

1 Յովնանէն կաթողիկոս, «Գիրք Թղթոց», Թիֆլիս 1901, էջ 82

2 Յովնան Մայրապետեցի, «Կնիք հաւատոյ», Ս. Էջմիածին, 1914, էջ 143

անբաժանարար յարակ միացեալ բնութեանք եւ անշիտ միութեանք՝ անսկզբանն ընդ սկզբանն, Բանն ընդ մարմինն, ըստ այնմ, եթէ՝ «*սկզբանէ՛ էր Բանն, եւ Բանն էր առ Աստուած, եւ Աստուած էր Բանն... Բանն մարմին եղի եւ բնակեաց ի մեզ*» [Յովհ. Ա 1-14]. եւ Ինքն Որդին աւ. «*Աչ ոք էլ յերկինս, եթէ ոչ՝ որ էլն յերկնից Որդին մարդոյ, որ էն յերկինս*» [Յովհ. Գ 13]: Եւ Լուսաւորիչն մեր մեկնէ՝ սակեով. «*Տեսանեմ իջեալն յերկիրս եւ էն յերկինս, այս է առ ի զմարդն աստուածացուցանելոյ*», զոր եւ աւէ իսկ դարձեալ, թէ՛ «*Տեսանիցէ զՈրդի մարդոյ, զի ելանիցէ, ուր էր զառաջինն*» [Յովհ. Զ 63], այսինքն՝ զմարդն աստուածացուցանել կոչէ, եւ մի բնութեանք հանգոյն՝ «*Յոր ի ծոց երթեանն զերազանցէ զմարդկային բնութիւնս: Անս ճշմարիտ մի բնութիւն աստուածութեան եւ մարդկութեանն, զոր եւ աւէ Յովհաննէս, եթէ՛ «Աստուած ոչ ոք ետես երբք, բայց Միածին Որդին, որ ի ծոց Վոր, նա պատմեաց մեզ*» [Յովհ. Ա 18]: Այս է ելանելն, ուր էր զառաջինն, եւ յառաջ բան զարեւ անուն Լորս, վասն զի արզանդ եւ ծոց ասի ինքնին երթիւն Վոր, զոր եւ Տէր, Աստուածորդին մեկնեալ ուսուցանէ մեզ վասն երկուց բնութեանց միատրութեան, որով յոյժ վառահացեալ առաւելապէս խոստովանինք անորոշարար միութիւն աստուածութեանն եւ մարդկութեանն ըստ վարդապետութեանն Իրոյն»¹

«*Բանն Վոր, որ յառաջ բան զյախտեանն ծնեալն ի Վորէ վասն հաշտեցուցանելոյ զարարածս ընդ Վոր, իջեալ յերկնից ատենտօր հրեշտակապետին, եկեալ ի սուրբ յանարատ Կոյսն, մարմնանայ ճշմարտապէս եւ եղանի Աստուած եւ մարդ, եւ որպէս էր ճշմարիտ Աստուած, նոյնպէս եւ՝ ճշմարտապէս մարդ, մինն յերկուց բնութեանց անշիտք եւ անբաժանելի, թէպէտեւ մարմնացեալ, այլ՝ ի Վորէ անմեկնելի, զամենայն մարդկային կիրս կրեալ, բաց ի մեղաց*»²

Անպառ զիտարկել Զաղկեղոնի ժողովն, առանց Աղեքսանդրեան եւ Անտիոքեան աստուածաբանական դպրոցների պայքարի առանձնաշաղկապումներն ըմբռնելու, անհնար է... Նեստորի պարտութեանը նսեմացել էր Անտիոքի երբեմնի «փառք», սակայն շուտով (Ե դարի 40-ական թուականներին) վերջինս վերականգնելու լուրջ նախադրեալներ են ի յայտ գալիս 440 թ. Վանի աթոռին է բարձրանում Լեւոն Ա պապը, 441-ին՝ Անտիոքի աթոռին՝ Դամնուսը, 446-ին՝ Կ. Պոլ-

1 Մակն ժողովոց ի Վալե Յովհաննեմ Իմաստասիրի, «Վերջ Թղթոց», Թիֆլիս 1901, էջ 224-226
 2 Մեթոքանոսի եպիսկոպոսի պատասխան թղթոյն Անտիոքի եպիսկոպոսի, «Վերջ Թղթոց», Թիֆլիս 1901, էջ 324-325

սի աթոռին՝ Փարթևանուզ բոլորն էլ Անտիոքեան դպրոցի ներկայացուցիչներ: Այս ամենին նպաստում է նաև Կիրեոզ Աղեքսանդրացու մահը (444 թ.), որն, անկասկած, Ե դարի ամենապայծառ աստուածաբանական դեմքն էր... Աղեքսանդրիայի աթոռին է բարձրանում Դիոսկորոսը, որը չէր փայլում իր փառալուր նախորդի աստուածաբանական հանճարով, սակայն այդ էր ընկնում անհամբերութեամբ եւ կոպտութեամբ... Վիճակը ծայրաստիճան սրում եւ անկայուն է դառնում: Ընտով այն խախտում է յօգուտ Անտիոքեան աստուածաբանութեան շնորհիւ Ետիքեսի կեղծ վարդապետութեան: Անտիոքը չափազանց բարեկապատ առիթ է ստանում՝ Վանի եւ Կ. Պոլսի հովանաւորութեամբ «հաշիւները մարքելու» Աղեքսանդրիայի հետ: Որոշում է վերջ տալ «մի բնութիւն Բանին Աստուծոյ մարդացելոյ» աղեքսանդրեան «անհանգիստ» բանաձեւին, ջանքի որ այն շահարկել էին Ապոկիմարը եւ Ետիքեսն իրենց հերձուածողական ուսմունքներում: Յամենայն դէպս, Զաղկեղոնի ժողովականները «մի բնութիւն» բանաձեւի մէջ շփոթից եւ մարդաբանական թերացումից բացի ուրիշ ոչինչ տեսնել չէին ուզում: Երանք գտնում էին, որ միակ ճիշտ քրիստոսաբանական կառոյցը կարելի է կառուցել անտիոքեան «երկու բնութիւն» բանաձեւի հիման վրայ: Մակայն անտիոքեան քրիստոսաբանութիւնն ունէր յայտնի թոյլ կողմեր, որոնք ամենայն սրութեամբ երեւան էին եկել Նեստորի քրիստոսաբանական համակարգում (ուշագրաւ է, որ Զաղկեղոնի ժողովը ոչ մի ընենադատական խօսք չասաց Նեստորի մասին): Որոնք էին Անտիոքեան դպրոցի թոյլ կողմերը, որոնք անընդհատ նշում էր Ե. Կիրեոզն իր ընենադատական գրուածքներում... Ըստ Անտիոքեան դպրոցի՝ Զրիստոս ունի «երկու բնութիւն», եւ Զրիստոսի մէջ ամեն ինչ որոշակիօրէն բաշխուած եւ բազդատուած (ածանցուած) է ըստ աստուածութեան եւ մարդկութեան բնական յատկութիւններին: «Երկու բնութիւններին» ընդունումը սպառնում էր «երկու կենտրոններին» եւ «երկու անձներին» վտանգով: Այս «ճեղքուածքը» յաղթահարելու համար Նեստորը շարժուեց հետեւեալ ճանապարհով՝ «երկու բնութիւնները» կարող են միատրուել վերբնութեանական կամ միջբնութեանական ինչ-որ կապով, որը նա արտայայտեց «միացութեան դէմք» եզրով: Նեստորի մօտ երկու բնութիւններն անձնաւոր եւ ինքնուրոյն են, որոնք սակայն միացած են խոնարհման մէջ՝ «միացութեան դէմքով»: Այն, որ այս արհեստական համակարգում խախտուած է փրկաբանական իղեալը, այսինքն՝ Աստուածամարդու եւական եւ գոյաբանական միութիւնը, անկայտ էր... Նեստորական հերձուածի բացայատումն

Ազեղաճողութեան դարձի փայլուն նուաճումներից էր:

Քաղկեդոնականները շարժուեցին մէկ այլ ճանապարհով: Նրանք «Երկու բնութիւնները» միաւորում են ոչ միայն դէմքով, այլեւ՝ մի անձով բնութագրական «դէմքը» դառնում է զոյաբանական «անձ»: Այսուհանդերձ, դեռես այս վիճակով քաղկեդոնեան միաւորումը հետո չէր Նեստորից, տակաւին անորոշ էր միութեան պահը: Եթէ ընդունում է բնութիւնների անձնակազմութիւնը եւ ինքնակենտրոնութիւնը, ապա նորից խախտում է Աստուածամարդու միութիւնը: Այս հարցն այնքան էլ պարզ չէր Քաղկեդոնի ժողովականների համար, այն իբր «լուծումը» գտաւ անելի ու՞ Ղեւոնդէոս Բիւզանդացու, Մաքսիմոս Խոստովանողի, Յովիաննէոս Դամասկացու աշխատութիւններում...

Քաղկեդոնեան համակարգում կար մի քոզարկուած պահ... Անմիջապէս նկատում էր որոշակի ասիմետրիա, այսինքն՝ որպէս ատուած-մարդկային միութեան անձնական կենտրոն ընդունուած է Բանի Աստուածութիւնը («Մի եւ նոյն Զրիստոսի, Որդուն, Տիրոջը, Միածնին՝ երկու բնութիւնների մէջ ճանաչելի...»): Բայց սա չի աւտուած ուղղակիօրէն. որոշակի չի սահմանուած անձի միութիւնը՝ որպէս Բան-Աստուծոյ ԱՆՁ: «Ենց այստեղից էլ՝ մարդկային բնութեան ողջ անորոշութիւնը... Ինչպէ՛ն հասկանալ «անանձ բնութիւն»: Քաղկեդոնեան համակարգում որոշակիօրէն խոստովանուած է մարդկային անձի բացակայութիւնը (եւնց այստեղ է տարբերութիւնը նեստորականութեան հետ), այսինքն՝ մարդկային բնութեան անանձնակազմութիւնը Զրիստոսի մէջ: Մակայն չի բացատրում, թէ՛ ինչպէս: Այս բացատրաբանութիւնները տրուեցին անելի ու՞ Ղեւոնդէոս Բիւզանդացու կողմից, ըստ որի՝ բնութիւնը կարող է իրականանալ կամ անձնաւորուել մէկ այլ բնութեան անձով, այսինքն՝ հմարատր են մէկ անձով անձնաւորուած (կայացած) բնութիւններ (այս բաղադրեալ բնութիւնների միութիւնն արտայայտում է անձի եզակիութեամբ): Այսպիսով, եթէ Նեստորը երկու անձնաւոր բնութիւնները փորձում էր միաւորել վերբնութեան կամ միջբնութեան կապակցումով, ապա Քաղկեդոնի ժողովի հետետրոյցների մօտ մէկ անձնաւոր բնութիւնը սերտաճում է միս անանձ բնութեան հետ կամ մէկ անձնաւոր բնութիւնն իբր անձով անձնաւորում եւ գոյութեան է կոչում միս բնութեանը:

Բնութիւնների այս արհեստական կապակցումը սուր ընձադատութեան է ենթարկում հայ վարդապետների կողմից:

«Չէ՛ հմար բնութեան ատանց դիմել իմանալ կամ ասել ըստ անանայն»

հարկաւորութեան, յարազու որոյ պարտ է ընդ երկուս դէմս ասել ըստ երկուց բնութեանցն եւ կամ ըստ միոյ դիմել մի ասել եւ բնութիւն...»¹, - գրում է Խոսրովիկ Քարգմանցի:

Բանն-Աստուած սուրբ Կոյսից վերցնում է անձնաւոր եւ դիմաւոր բնութիւնը, եւ ինչպէս խոստովանում ենք մի աստուածամարդկային բնութիւն, այնպէս էլ՝ մի աստուածամարդկային անձ եւ դէմք:

«Որպէս բնութիւն մարդկային, ընդ նմին եւ դէմ մարդկային ասելու Բանին ի Կուսէն, եւ որպէս զդէմ Բանին եւ մարմնոյն Իգրոյ ընդ ձեռն միաւորութեանն մի խոստովանելով դէմ, աչպէս եւ զբնութիւնսն՝ զաստուածայինսն եւ զմարդկայինսն՝ մի դասանել բնութիւն յանձառ միաւորութեանն...»²:

Եթէ Զրիստոսի մէջ մարդկային բնութիւնն անձ չունի, ապա Զրիստոսի մէջ ոչնչանում է մարդկային անհատականութիւնը եւ ինքնութիւնը (մարդաբանական կատաստրոֆա), եւ բոլոր մարդիկ Զրիստոսի մէջ են, խաչում են Նրա հետ, թաղում, յարութիւն առնում (առանց անհատականօրէն եւ կամովի ընտրութեամբ այդ ամենին մասնակցելով):

«Դու, որ զմարդկային դէմն ոչ ասէր գոյ ի Զրիստոս, գտանիս ասացեալ զամենայն մարդիկ գոյ ի Զրիստոս... եւ համօրէն ազգ մարդկան Յիսուս. զորոյ զհետ գայ կամ ամենեքին լինել Զրիստոս եւ մեռանել յասիս, եւ կամ ոչ որ լինել Զրիստոս եւ ոչ մեռանել, որ եւ երկուքին անտեղիք»³:

Եթէ մարդկային բնութիւնը գոյութեան է կոչում (կայանում է) աստուածային ԱՆՁով, ապա մարդկայինը Զրիստոսի մէջ ազատ ու ինքնաշարժ չէ եւ ասիմիլացում է Աստուածութեամբ: Անանձ մարդկային բնութիւնը անգոյ է եւ ընդամենը տեսական հասկացողութիւն է, որը բնորոշում է մարդեղութիւնը ընդհանրապէս եւ, եթէ Զրիստոս մարմնաւորուել է անանձ մարդեղութեամբ, ապա Նա որոշակի մարդ չէ, Նրա մարդեղութիւնը ուղղակի մի աստուածային «երաշք» է, «հնարամտութիւն»... Նման համակարգը յղի է փրկաբանական իդեալի խախտմամբ, քանզի, եթէ Զրիստոս որպէս կատարեալ մարդ չի

¹ Խոսրովիկ Քարգմանցի, «Ազարշապատ 1899, էջ 10

² Նոյն, էջ 12

³ Նոյն, էջ 19-20

գործում ազատ եւ ինքնիշխան կերպով, ապա փրկութիւնը դառնում է «գերբնական երեւոյթ» մարդկութեան համար:

«Ոչ բնութիւն անգոյ եւ անզէն գնադրկայիւս ընկալեալ Բանն Աստուծոյ, այլ յատ թէ ի հասարակական մարդկային բնութենէս առանձնակի միացոյց Իր մարմին անձամբ բանականաւ եւ նույնն մարմնով յարթեաց մեղաց, մահու, դժոխոց եւ սպախանութեան»¹:

«Նախ քան զամենայն յախտեանս ծնեալ յԱստուծոյ Հօրէ եւ Տրոյի Աստուծոյ, յետ ժամանակի ծնեալ նոյն եւ ի ձօրէ ըստ մարմնոյ եւ Տրոյի մարդոյ, եւ սակայն ոչ երկու որոյք, այլ մի՛ եւ միայն Տրոյի Աստուծոյ մարմնացեալ, մարդացեալ Տէր մեր Յիսուս Բրիստոս եւ այն, որ ունէր ի Հօրէ անժամանակաբար բնութիւն հասարակական եւ դէն առանձնական եւ յատկական, նոյն Ինքն եղև ըստ ժամանակի եւ մարդ հանդերձ բնութեամբ եւ դիմաւ եւ առանձնատրութեամբ: Այլ ոչ եթէ յաղագս սորին այտորիկ յերկու բաժանեալ բնութիւնս զԲրիստոս եւ կամ երկուս ասել զնա դէն եւ երկուս առանձնատրութիւնս, այլ մի եւ նոյն միայն մարմնացեալ Բանն Աստուած՝ բնութեամբ, դիմաւ եւ առանձնատրութեամբ: Եւ, համայն մի ասելով ի Բրիստոս բնութիւն, դէն եւ առանձնատրութիւն, ոչ ուրանամ, զոր ունէրն ի Հօրէ եւ զոր եղեւն, կամ առն ի մարդկանէ զբնութիւն, զդէն եւ զառանձնատրութիւն»²:

«Ձերոյն Ինքն զԲանն Աստուած առ Իրն մարմին ասացին եւ միատրեալ եւ անշիրտ մնացեալ, որպէս ինչ ոմանց թուեցաւ ասել, զմինն դիմին տալով եւ զմիան՝ բնութեանն, այլ միատրութիւն անշիրտաբար ասացին զոյ զԲանն Աստուած առ Իրն մարմին, զոր ի Կուսէն: Եւ նմին Ինքեան Աստուածն Բանի եւ Իրոսն մարմնոյ որպէս բնութիւնն ընտանեանս հասարակական, ըստ նմին եւ յատկական դէմն, եւ նոյն ինքն բոլորն իմանի միացեալ եւ անշիրտ մնացեալ: Եւ զի միատրեալն մի է եւ ոչ եւս՝ երկու, մին միատրեցեղումն ոչ զանգիտէին հարցն մի անուանելի դէն մի եւ բնութիւն: Բայց եր երբք ուրեք, որ եւ կրկին, կամ թէ եւ երկու զնոյն դասանելով բնութիւնս:

Ոչ եթէ յորժամ կրկին ասէին, զմիատրութիւնն եղծանէին ինչ ի նմա զերաշալիս խորհուրդ, եւ ոչ յորժամ մի ըստ միատրութեանն ասէին, զգոյացութեան ինչ պակասեցուցանէին զկատարելութիւնն, յԱստուծոյ

1 Նոյն, էջ 25

2 Նոյն, էջ 34

Բանն ասեմ եւ ի նորին մարմնոյն, այլ կացեալ ի նմին ասէին, որ ինն, եւ միացեալ անքակտեամբ եւ անշիրտութեամբ ի վեր քան զմիտս եղեցոս, կացեալ ի նմին զԲանն Աստուած եւ զպատուական

Իր մարմինն ասէին եւ զնոյն եւ ոչ այլ ինչ անշիրտաբար եւ անքակաբար միացեալ դասանէին. զի ի Բաննում եւ յԻրոսն մարմնում տեսանէին եւ զդէմն առանձնական եւ զբնութիւնն հասարակական. զի թէ դէն է, այն է, որ զբովանդակն յինքեան երեսեցուցանէ զբնութիւնն, եւ եթէ բնութիւն է, այն է, որ բոլորապէս յառանձնեցեղումն երեսի դիմի: Եւ յաղագս սորին այտորիկ սուրբ հարցն խոստովանէին զՏէր մեր Յիսուս Բրիստոս մի բնութիւն եւ մի Տրոյի Աստուծոյ: Եւ համայն մի բնութիւն եւ մի դէն ասելով ի Բրիստոս՝ ոչ ըստ համագոյութեան ասացին Բանին եւ մարմնոյն կամ ըստ յերման եւ շիրտութեան եւ կամ դարձեալ ըստ յատկական գոյացութեան, այլ՝ ըստ անճառ եւ անպարհմանալի միատրութեան Բանին առ Իրն մարմին, զոր յանարատ յարգանդէ սրբոյ Կուսին առանձնացոյց ինքեան զոչ յառաջագոյն գոյացեալն եւ յետ այնորիկ իբր ի տաճարի բնակեալ, զի այս սպա ոչ սաի ծնունդ Տրոյոյն Աստուծոյ, այլ՝ ծնունդ այնորիկ, որ նախակազմեալն եղև յարգանդի: Այլ յորմէ հետք խոնարհեցաւ մարդասիրաբար յարգանդի Կուսին, զգնելով ասեմք կամ թէ միացուցանել Ինքեան մարմին: Եւ ընդ ձեռն այնուիկ ասացեալ եղև ի սուրբ հարցն մի դէն եւ մի բնութիւն մարդացելոյ Աստուածն Բանին ոչ ըստ համագոյութեան եւ ոչ ըստ պատուոյ արժանատրութեան, այլ գոյութեանցն, ասեմ, աստուածայնոյ եւ մարդկայնոյ, եւ որ մանասանդ, որ անճառն եւ զերահրաշքն է միատրութիւն, եւ սորին աղագաւ սաին աստուածայինքն մարդկայինք, եւ մարդկայինքն՝ աստուածայինք: Չի որ անտեսանելին եւ անշօշափելին է բնութեամբ, առ շօշափական մարդկային մարմինսն, տեսաւ եւ շօշափեցաւ առ ի մէնք: Եւ որ յերկրէ բուսեալն եղև սակաւ առ ի յերկնայինն միատրութեան, ի յերկնից սաի իջեալ. եւ զի ընդարձակագոյնս ասացից, զի որ ըստ բնութեանն Բանն եր անմահական, ըստ միատրութեանն տնօրէնութեան յանձնն խառ եւ զմեռանելն, եւ զբնութեամբ զմահականացու մարմինն Իր արար բնդ ձեռն առ Ինքն միատրութեանն անմահ եւ անապական»¹:

«Չի որպէս խոստովանիմք զԲանն, որ յԱստուծոյ Հօրէ բնութիւն ունելով պատուածային, ունել Նմա եւ դէն աստուածային. սապէս եւ ի մարմնումն Նորա, որ առ ի մէնք, տեսանի բնութիւն մարդկային, տեսանի եւ դէն մարդկային, մանասանդ թէ նոյն ինքն անձնատրեալն

1 Նոյն, էջ 42-45

դնմ բնութիւնն եւ կամ թէ ի բնութիւնն եւ կամ ի բնութեանց, որոց ոչ է հնար ոչ գոյ եւ ոչ սակ բնութիւն, որպէս բազում անգամ ասացաք: Ձի թէ գոյնն ասացես գոյ ի բանումն, որ յԱստուծոյ Վօրէ, եւ ի մարմնումն Լորս, որ ի մէջ, ասացես լինիս ընդ մինն կամ թէ գոյնն եւ բնութիւնն աստուածային, բնութիւնն եւ մարդկային: Իսկ կէթ բնութիւնն անդին եւ անգոյ ասացես գոյ կամ գեանն կամ զառ ի մարդկանէ՛ զմարմին Լորս, զտանիս ասացես եւ ոչ ինչ, ոչ գոյ եւ ոչ բնութիւնն¹:

Գ. ԱՍՏՊԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Դեռես Դ դարից, երբ քրիստոնէութիւնը դարձաւ պետական կրօն մի շարք երկրներում (Մեծ Վայք, Վիրք...) եւ Բիզանդական կայսրութիւնում, սկսեց սպառնալ պետական ազդեցութեան չարաշահումը Եկեղեցու վրայ... Կայսրական իշխանութիւնն անմիջական եւ որոշիչ մասնակցութիւն է ցուցաբերում Եկեղեցու ներքին կեանքում... Կայսրական իշխանութեան նմանօրինակ ներթափանցումը Եկեղեցու մէջ անբազմազան է «ասանդական» դարձաւ՝ սկսած Զաղկեդոնի ժողովից: Կայսրերը մասնակցում էին եկեղեցական ժողովներին, գրում դատական երկեր, արձակում կրօնական պարտադրանքներով ի հրամանագրեր, դժանօրէն վարում ընդդիմախօսների հետ...

Այս առումով բացառութիւն չէր Յուստինոս Ա (518–527) կայսրը, որի օրօք նորից բորբոքուեցին հալածանքները Զաղկեդոնի ժողովը մերժողների դէմ: Վալածուողների մէջ էին «ալիկառնասի Յուլիանոս եպիսկոպոսը եւ Անտիոքի Մեմբրիոս պատրիարքը: Երանց երկում էլ 518–ին աքսորուեցին Աղեքսանդրիա: Աղեքսանդրիայում մի վճռական հարց է տալիս Մեմբրիոսին, թէ Զրիստոսի մարմինը պէտք է համարել անապական, թէ՛ ապականացու: Մեմբրիոսը պատասխանում է «Ըստ սուրբ հայրերի գրուածքների՝ այն ապականացու է»: Երբ նոյն հարցը տալիս են Յուլիանոսին, նա հակառակ պատասխան է տալիս. «Ըստ սուրբ հայրերի գրուածքների՝ այն անապական է»: Այստեղից նրանց միջու սկիզբ է առնում վիճաբանութիւն Տիրոջ մարմնի անապականութեան շուրջ:

Ապականութիւն (*թեթա*) կամ անապականութիւն (*անթարսա*) եզրերը

¹ Նոյն, էջ 51–52

սոյն վիճաբանութեան մէջ կիրարկում էին ոչ թէ Տիրոջ մարմնի քայքայման կամ ոչ քայքայման իմաստով (այս իմաստով բոլորն էլ համաձայն էին, որ Տիրոջ մարմինը ենթակայ չէ մեղքի եւ քայքայման պրոցեսներին), այլ՝ Փրկչի մարդկային կիրճնդունակութեան ակամայ եւ կամովի լինելու իմաստով: Վարցն այն մասին էր, թէ որքանով են Զրիստոսին բնորոշ մարդկային կրօնը (*անթարսա քանոն*) (ի նկատի ունի այսպէս կոչուած անմեղ (ամանգունելի) կրօնը (*քանոն անթարսա*)) տղերութիւն, երկիր, սով, ծարաւ եւ այլն, որոնք դիտարկում են որպէս մեղքի հետեւանքային վիճակներ:

Մեմբրիոսը պնդում էր, որ Զրիստոս բոլոր մարմնական կրօնը կրում է հարկադրաբար (ակամայ, ստիպում, անհրաժեշտօրէն)՝ ամեն ինչում նման սովորական մարդկանց: Վակասակ դէպքում նրան թում էր, թէ Զրիստոս իսկապէս մարդացած չէր լինի: Նա ասում էր, որ Զրիստոսի մարմինն ապականացու է բոլոր մարդկանց մարմինների պէ: Նրա համար Զրիստոսի մարմինը ս. Կոյսից մինչեւ Յարութիւն անփառաւոր եւ անկատար էր եւ միայն յարութիւնից յետոյ փառաւոր էր եւ կատարելալ դարձաւ... Տիրոջ մարմնի ապականելիութեան նման ծայրահեղ պնդումը յղի էր վտանգներով (նկատում է նաեւ բացորոշ հոգեհարազատութիւն անտիոքեան մարդաբանութեան հետ): Այս տեսանկիւնից մասնատրաբար անհասկանալի էր դառնում «Նրա մարմինն ապականութիւն չտեսաւ» [Մաղ. ԺԵ 10, Գործք Բ 31], ինչպէս նաեւ՝ Տիրոջ խօսքը. «Տեսէ՛ք Իմ ձեռքերը եւ ոտքերը, թանգի ես նոյնն եմ» [Լուկ. ԻԴ 39], այսինքն՝ չիոխուեցի ապականութիւնից անապականութիւն, անփառութիւնից փառք, անկատարութիւնից կատարելութիւն: Այս է վկայում նաեւ Պօղոս առաքելը. «Յիսուս Զրիստոս նոյնն է երէկ, այսօր եւ յաիտեան» [Եբր. ԺԳ 8]: Եթէ, ըստ Մեմբրիոսի պնդման, Տիրոջ մարմինն ապականացու էր մինչեւ Յարութիւն, ապա վերմատանն աշակերտները չձաշակեցին կենդանաբար եւ մեղսաբախէ Մարմինը, այլ՝ անկատար, անփառ եւ ապականացու մարմին: Մեմբրիոսի մարդաբանական պաշտպանութեան մէջ նկատում է միտում՝ ծայրահեղօրէն մօտեցնել Աստուածամարդուն սովորական «մարդկանց». նա այսպէս էր հասկանում Տիրոջ եւ մեր համագոյութիւնն ըստ մարդեղութեան:

Մեր Եկեղեցու հայրերը կտրականապէս մերժել են «ապականութեան» ուսմունքը: Զ–Ը դդ. սուր պայքար է ծաւալում «ապականութեան» հետեւորդների դէմ: Ըստ Վայ Եկեղեցու հայրերի՝ Զրիստոսի մարմինը չարչարելի է եւ մահկանացու, սակայն ոչ՝ ապականացու

(ապակեանութիւնն այստեղ դիտում է որպէս մեղքին (մեղանչման) գու-
գակցում մարմնակեան վիճակ, որը հակաբնական է, քայքայում է
բնութիւնը): Տիրոջ մարմինն անապակեան է մինչև Զարութիւն («Որ ու-
տէ զՄարմին Իմ, կեցցէ յախտեան» [Յովհ. Չ 52]): Բանն Աստուած
նչ թէ առաւ Արամի նախածտեղծ բնութիւնը, այլ՝ մեր ապակեանացու
բնութիւնը՝ ապակեանակիր մարմինը եւ մեղանչական հոգին եւ միտքը,
եւ, միառարելով Իրեն, զատեց մեղքը հոգուց եւ ապակեանութիւնը՝
մարմնից: Տիրոջ մարմնի աճն ու զարգացումը վկայում են նչ թէ
ապակեանացու լինելը, այլ՝ ընդհակառակը, քանզի սրանք կատարելա-
գործում են մարմնի զգայական համակարգը, իսկ ապակեանութիւնը՝
քայքայում: Տիրոջ մարմնի կիրճնդունակութիւնը դիտարկելիս մեր
հայրերը կրօնը դասակարգում էին հետեւեալ կերպ՝ կամարո եւ
ակամայ կրօնը, անգոսնելի (մեղանչական, դէպի մեղք տանող) եւ
անանգոսնելի (անմեղ) կրօնը: Տերը կրեց կամարո եւ անանգոսնելի
կրօնը եւ նչ թէ՝ ակամաները եւ անգոսնելիները, որոնք հարկադիր
են, ծառայական եւ մեղանչական: Մրանով չի թուլանում Տիրոջ մար-
դեղութեան կատարելութիւնը եւ համագոյութիւնը մեզ հետ, քանզի
բանական մարդը կամարոներով եւ անմեղութեամբ է մարդ: Այն, ինչ
ակամայ է եւ մեղանչական, գործում է նչ թէ ըստ բնութեան, այլ՝ հա-
կառակ բնութեան, եւ բնութեան մէջ օտար եւ ներմուծում բան է:

Քրիստոս կամարոապէս եւ ազատ անցնում է մարդկային բնու-
թեան անմեղ կրօնի միջով՝ դատապարտելով նրանցում արմատացած
մեղքի զօրութիւնը եւ ազատագրելով մեզ մեղքի ծառայութիւնից:

«Որդին Աստուծոյ կամօք Հօր եւ Իւր եւ Մորոյ Հոգոյն, վասն մեր եւ
վասն մերոյ փրկութեան խոնարհեցոյց զերկինս եւ էջ յարգանք
Կուսին, եւ խառ մարմին ի Մարիամայ սրբոյ Կուսէն Աստուածածնէն
եւ միացոյց զանմեռն ընդ մեռուռն. եւ զապակեանացուն եւ
զմահկանացուն ընդ անմահ Աստուածութեան Իւրոյ, խառնեաց եւ
միացոյց եւ արար անապակեան...»¹:

«Իսկ մեր խոտորակիւնը զմարմինն զախտակաւ եւ զցանկակաւ,
զմեռու եւ զմաշակաւ բնութիւնս մեր, խառնեալ զանախտակաւնն ընդ
ախտակաւնիս եւ արարեալ անախտակաւ, անմեռն ընդ մեռուս եւ
արարեալ զմեռուռն անմեռ. միատրեալ Աստուած Բանն ընդ

մարդկութեանս անախտարար եւ անորիշ միշտ Աստուած եւ մարդ եւ
նչ՝ երկութիւն, այլ՝ միութիւն հանապազօրոյ... Միութիւն
խոտորակեակով Աստուածութեանն եւ մարդկութեան
անապակեանարար...»²:

«Յայն վարդի վերադիտեացուց զվերածնութիւն, սակս ցօղակերպ
իջիցն եւ հակիրճ գնահարկելոցն զնոյնս վերակարգեալ
հանդիպեցուցուց իրին՝ զգոյշանալով ի վրիպախոտ իրաց
հոգեմտութեանք. զի թպէտ եւ տղայացաւ Հիւսարոցն վասն մեր
յանկատար հասակի, անկատար ոչ երբէք սախ, այլ՝ միշտ կատարեալ
ըստ Գրոց, եթէ՝ Որդին յախտեան կատարեալ. եւ թպէտ եւ անաց
անբանութեան աճման հասակին ըստ օրինակի տղայոց, անբան ոչ
երբէք սախ, այլ՝ Ի սկզբանէ էր Բանն [Յովհ. Ա 1], եւ զյոյս բանից եւ
խօսից՝ ըստ Գրեկոց, եւ հրաման կամացն Հօր ի քերանոյ Լորս
քիւն, եւ աննայն արարածք հրամանաւ Լորս շարժին: Եւ թպէտ եւ
անկմաստ եւ անգօր կարծեցաւ, իբրեւ զմի ոք ստեղծացիկ մանգանց,
այլ Գիր սախ. «Քրիստոս Աստուծոյ զօրութիւն եւ Աստուծոյ
խնամութիւն» [Ա Կոր. Ա 24]: Եւ թպէտն անգէտ եւ անմտարո
համարեցաւ ի մարդկանէ՝ ըստ համարնութեան տիրոցն, այլ մարգարէն
սախ. «Ահաարդիկ ի միտ առցէ մանուկ իմ» [Եւ. ՄԲ 13]. Եւ իսկ բան վեր
առցի եւ առ մանուկն, եթէ՝ ոչինչ ծածկեցաւ ի քէն [Եւ. Խ 26]: Եւ
թպէտ եւ յապակեանութենէ մարդկան զգեցաւ մարմին, Ինքն միշտ
անապակեան սախ, ապակեանացու եւ երբէք ոչ ըստ նախագրեցիկոցն՝
«Մարմին Լորս ոչ ետես զապակեանութիւն» [Գործք Բ 31, ԺԳ 37,
Սաղ. ԺԵ 10]...

Արդ, զպարսաւ երկիւղի եւ զանկատարելութեան մեք ի վերայ
Քրիստոսի ոչ ղնեմք, բայց միայն՝ զովութիւն: Լոյնապէս եւ վասն
տրտմութեան տեսցուք, եթէ ոչ վասն Իւր ընթանելոյն ի զբաժակ
մահուն տրտմեցաւ, այլ եթէ վասն անհասարկոց կորստեան. առաքեալ
սախ, թէ՝ «Որ ըստ Աստուծոյ տրտմութիւն է, ապաշխարութիւն ի
փրկութիւն առանց զղջանալոյ գործէ. իսկ որ ըստ աշխարհիս
տրտմութիւն՝ մահ գործէ» [Բ Կոր. Է 10]: Արդ, յայտ է. եթէ վասն Իւր
տրտմեցաւ, մահածին է տրտմութիւնն, իսկ եթէ վասն աշխարհի
տրտմեցաւ, կենսածին. անզեղջագործ փրկութեամբ ետատ զաննայն
արտօսը երեսաց ամենայն...»²:

¹ Կամիսաս կաթողիկոս, «Վիքո Թղթոց», Թիֆլիս, 1901, էջ 213

¹ Ա. Յովհաննէս Իմաստասէր, «Վիքո Թղթոց», Թիֆլիս 1901, էջ 227

² Յովհաննէս Մայրազունցի, «Վեցից հասարակ», Ա. Էրմբուքի, 1914, էջ 143 եւ 329

«Անգիտանայր զօրն եւ զժամ կատարածի մարդկօրէն եւ որպէս Արարիչ ժամանակաց ստուգասէս գիտէր, որ ինչ ի նոսա լինելոցն էր վաստակէր յորդեզնացութեան, այլ վերաբայէր թեթեալարար ի վերայ ծովուն, եւ ի գահալիժն ասելոյ, թոռացեալ, ելանէր ի միջոյ նոցա: Ասասցես զնոսաստագոյնսն եւ զբարձրացուցանողօքն մի՛ զանց ասենր: Խոստովանեա՛ կրել զմարդկայինսն եւ ի վերայ բեր կամօք զայն կատարեալ. եւ մի՛ զնոսին զկամար զկիրս սպականութիսն ի նմա իմանայր, այլ՝ մարդասիրութեան կարեկցութիսն: «Չի սպականութիսն մեղաց ծնունդ է, որպէս ասաց տէր Եփրեմ, ոչ ինչ բնութեանք սպականութեան ամենեցուն»¹:

«Պարտ է ճշմարտութեանք խոստովանել կրեալ զմարդկային կիրան Փրկչին եւ զսպականութիսն, որ ի կրից անտի ի մեզ ծնանի, ոչ շարամանեալ ընդ փրկչականն կրից. զի ի բառեալ եկն զնա ի մեզ եւ ի կրիցն մերոց՝ կրելովն Բար զնոսա: Եւմանասէս չար եւ երկրօքն յաղագս երկերի սպականութեանն անհարդոյ ասել զՆա մարդկային կրիցն եւ ճշմարտելով զկիրան, զսպականութիսն սարդեալ ի ներքս խառնեալ: Եղև մարդ ճշմարտութեանք, այլ ոչ ընդ ձեռն սպականութեան, որոյ վիրօք մեր զլինելութիսն ստանայցեմք. այսպէս եւ ի ծննդեանն եւ յայլ ի կիրան կրեաց զմարդկայինսն բնականասպէս, ըստ որում եւ զմարմինն զգեցա զբնութեանս մերոյ: Բսկ զսպականութիսն եւ զմեղս, որ զկնի յանցանացն յարեալ եղև ի բնութիսն, ոչ արժանի համարեցա ընդունել Տէրն ի մարմին Բար: Մեռա ճշմարտութեանք զբնականն մեր մահ. այս է բացդոռոշել շնչոյն բանական ի մարմնոյն եւ մարմնոյն անշնչանալ եւ յանգձայութեանն իռնարհեալ ասհման, եւ նովին անշնչացեալ մարմնովն զսպականութիսն մեր խախանեաց ի գերեզմանի եւ մերկացեալ շնչովն ի մարմնոյն իջեալ ի դժոխս, կործանեաց զնա՝ զգերեալսն գերելով որ ի նմա զոգիսն եւ մահուամբն զմերն մեռոց զմահ: Յաղագս որոյ պարտ եւ արժան է զուարճացելոցն աստուածագործ սքանչելիքօքն ճշմարտել զնորս եւ վասն մեր կամարուն մահ եւ ոչ դրդունել եւ անկանել յսպականութեանն կարծեաց խորխորատ»²:

Մեր Եկեղեցու հայրերը որքան որ խորշում էին Մեծերիսի «ապականութեան» վարդապետութիւնից, նոյնքան էլ զգուշանում էին Յուլիանոսի անապականութեան մէջ քօզարկուած երեսութեանութիւնը:

1 Խաղարկի Թարգմանի, Վարդապետ 1899, էջ 129—130
2 Նոյն, էջ 174—175

նից (դոկետիզմ): Սակայն հայրերը վիճում էին ոչ այնքան Յուլիանոսի, որքան նրա ծայրահեղ հետետրոզների հետ: Յամենայն դեպս, Յուլիանոսի գրուածքներում չկայ այն կոպիտ երեսութեանութիւնը, որի մասին յաճախ խօսում էին նրա հակառակորդները՝ մեղադրելով նրան այն բանի մէջ, որ Տիրոջ մարմնի անապականութեան իր ուսմունքով նա փրկութեան խորհուրդը վերածում է ինչ—որ «երեսակայութեան եւ անբջական պատրանքի» (այստեղից էլ՝ «երեսութեաններ» անունը): Յուլիանոսի անապականութեան համակարգը կապուած է ոչ այնքան նրա աստուածմարդկային միութեան ըմբռնման հետ, որքան նրա՝ աղանական մեղքի ըմբռնման հետ, նրա ընդհանուր մարդաբանական ենթադրութիւնների հետ: Մարդու նախաստեղծ բնութիւնը Յուլիանոսը համարում է անապական, անկիրք (անչարչարելի) եւ անմահ, ազատ՝ այսպէս կոչուած «անգոսնելի կրօնից» (այսինքն՝ տկարութիւններից կամ ընդհանրապէս չարչարելի վիճակներից): Մեղանչումն էապէս եւ ժառանգակաճօրէն վնասում է մարդկային բնութեանը, այն դառնում է տկար, մահկանացու եւ ապականացու... Մարմնաւորման ժամանակ Բանն Աստուած վերցնում է Աղամի նախաստեղծ «անկիրք» եւ «անապական» բնութիւնը եւ դառնում Նոր Աղամ: Ուստի Զրիստոս չարչարուեց եւ մեռալ ոչ թէ «ըստ բնութեան անհրաժեշտութեան» (εξ αναγκης φυσικης), այլ՝ կամովի, «յանուն տնօրինութեան» (λογω οικονομιας), «աստուածային հաճութեամբ», «հրաշքով»: Այսուհանդերձ, Զրիստոսի չարչարանքները եւ մահը իրական եւ ճշմարտացի են, ոչ թէ՛ «կարծեօք» կամ «երեսութեամբ»: Սակայն նրանք կատարելապէս ազատ են, որովհետեւ դա «ապականացու» եւ «չարչարելի» մարդու մահ չէ, քանզի նրանցում չկայ (նախաստեղծների անկման հետեւանքով) մեղքի ճակատագրական դատապարտութիւնը: Այս ուսմունքի մէջ դեռեւս չկայ հերետիկոսութիւն... Սակայն սա կապուած է մէկ ուրիշի հետ: Աստուածմարդկային միութիւնը Յուլիանոսի մօտ անելի համարուած եւ սերտ է, քան Մեծերիսի մօտ. այդ միութեան մէջ նա հրաժարում է զանազան «բնական կամ գոյացական յատկութիւններ»: Զրիստոսի մարմնի «անապականութիւնը» ամբաստում էր Աստուծոյ եւ մարդու այնպիսի սերտ միաւորմամբ, որ չարչարանքների եւ մահուան մէջ այն վերացում էր աստուածային «տնօրինական հաճութեամբ»: Ըստ Յուլիանոսի՝ դա չէր խախտում Փրկչի մարդկային համագոյութիւնը: Բայց, յամենայն դեպս, նա ակնյայտօրէն չափազանցում էր մարդեղութեան «պոտենցիալ ասիմիլիացիան» Աստուածութեամբ: Սա կապուած է մարդեղութեան «աստուածացման» կրաւոր-

կան (պասի) ընկալմամբ: Զրիստոսի մէջ «անկրօնութիւնը» եւ «անպակեանութիւնը» նա համարում էր չափազանց կրատրական. մարդեղութիւնը կրատրապէս պայծառակերպում է: «Էնց այս մարդաբանական «աւնուագութեամբ» եւ «կրատրականութեամբ» էլ խախտում է հասարակչութիւնը Յովիանոսի համակարգում... Յովիանոսի հետերդներն անլի հեռու գնացին, նրանց անուանում էին «աֆտարդակեաներ» (անմալական-երեսութականներ) եւ «ֆանտազիստներ». այս անունները լատգոյնս ցոյց են տալիս նրանց մտածելակերպի մէջ բոյն դրած երեսութականութիւնը: Յովիանոսի ծայրահեղ հետերդներին ոմանց թում էր, թէ աստուածմարդկային միութեան մէջ պայծառակերպում էր աստուածացած մարդեղութիւնը չի կարելի անուանել «արարչական». այսպէս առաջացաւ «անարարչականների» արձանգը:

Դ. ԵՐԵՆՈՒԹԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Յովիանոսի ծայրահեղ հետերդներ (երեսութականներ) յայտնուեցին նաեւ Հայոց աշխարհում: Դատելով նրանց դէմ ծաւալած պայքարի չափերից՝ «երեսութականութիւնը» բաւականին խոր արմատներ էր գցել մեզ մօտ: «Երեսութականութիւնը» մեր պատմութեան մէջ յիշատակում է նաեւ «Մայրագոմեցոյ արձանը» անունով. եւ առ կակերտ Մարգիս Մայրագոմեցու անուան հետ: Եկեղեցական աւանդութիւնը Յովիան Մայրագոմեցուն հռչակում է որպէս ուղղափառ վարդապետ, խոստովանող ճգնաւոր եւ երանելի հայր. *փիլիսոսայ կատարեալ եւ աստուածային գրոց գիտութեան բանհիւրն*¹, *կատարեալն աստուածային գիտութեամբ*²: Այս երանելի հօր աշակերտ Մարգիսը, յայտնում է երեսութական սխալ վարդապետութեան մէջ եւ ապա դառնում երեսութականների պարագլուխ Հայոց աշխարհում: Ինչպէս արդէն նշուեց «Երեսութականութեան» աղբիւրը Փռկչի աստուածմարդկային միութեան ծայրահեղ ընկալումն է, որն էլ յանգեցնում է մարդաբանական վտանգաւոր շեղումների (խախտում էր փրկաբանական

իդեալը): Զրիստոսի մէջ Աստուծոյ եւ մարդու միութիւնը նրանք այնքան էին չափազանցնում, որ մարդկայինն Աստուածութեան մէջ ընկրկման եւ գրեթէ ոչնչացում էին համարում... Ըստ երեսութականների՝ Զրիստոսի մէջ մարդկայինն իրական չէ, այլ՝ առ աչօք, թուացեալ երեսույթ... Ակնյայտ հոգեհարազատութիւն է զգացում Ապողինարի, Ետիքեսի քրիստոսաբանական ընկալումների հետ (մարդաբանական աւնուագութիւն): Երեսութականներին թում էր, թէ Զրիստոս չէր կարող իսկապէս ծարաւել, քաղցել, յոգնել, չարչարուել... Զրիստոս ոչ թէ նարմնաւորուել է Կոյսից, այլ՝ Կոյսի մէջ... Աստուածամարդու մարդեղութիւնը նրանց համար մի «դիմակ» էր, որով հանդէս էր գալիս Բանն Աստուած:

Մայրագոմեցու հետերդների կամ հայ երեսութականների դէմ անգիշում պայքար է ծաւալում Թեոդորոս Բթեմնաւոր խարազնագրեստ ճգնաւոր վարդապետը... Վառ քրիստոսաբանական խոստովանութեամբ և հանդէս գալիս նա իր «Ընդդէմ Մայրագոմեացոցն» գրութեամբ: Բանն Աստուած անճառարար, ինչպէս Ինքը գիտի, միացաւ մեր բնութեան հետ՝ առանց փոփոխութեան եւ շփոթի... Մարմնացեալ Բանը՝ Զրիստոս, իսկապէս կրելով բոլոր մարդկային կրքերն ու կարիքները, ազատագրում է մեզ նրանցում ամփոփում մեզրի թթխմորից:

*«Այր իշեաց յանպարսպրակաւն ծոցոյ Հօր էսկաւն Բանն անմահակաւն բնութեամբն եւ անսկզբնակաւն էրեսամբ ներտաղաւարեցաւ ի ծննդակաւն ի տուրբ Կուսէն. եւ անպարստեղի բնութեան պարունակաւտեղէր իննամսնայ ժամանակաւ ի համբարակաւնի կնոջ. եւ գերկնայինն ոչ թոյլոյր թափալ տեղի. ասղմնաւտեալ միացաւ ընդ մերաստեղծակ բնութեան մարմնոյ, որպէս Ինքն կամեցեալ գիտաց անճառարար: Ոչ զԻրն ստեղծ բնութիւն, այլ զմերն աստեղծեալ միացոյց Իր մարմին: Ոչ էրն փոխեաց եւ ոչ գեղեւն շփոթեաց, այլ բնութեամբ միացոյց ընդ մերումն՝ անբաժանաբար մնալով ի նմին Աստուածն Բան բովանդակեալ զյարգանդին բնակիլն: Ստրկից մարդկան ծնաւ ի Կուսէն անապականաբար եւ զցաւոցն ելում զգաւակնիք, իմա զծննդոց փրկոյ էւ կիրքն անախոք պատուիասաւոր կրիցն»*¹:

Բթեմնաւորը սուր հեզմանքով է դիմում երեսութականներին՝

¹ Գաղմութիւն Յովիանո կաթողիկոսի, Երուսաղէմ, 1867, էջ 99

² Տիեզերական պատմութիւն Ստեփանոսի վարդապետի Տարսուցոյ, Փարիզ, 1859, էջ 88

¹ Թեոդորոս Բթեմնաւոր «Ընդդէմ Մայրագոմեացոցն», տես «Յովիանո Իմաստասիրի Անճեցոյ մատենագրութիւնը», Վենետիկ 1833, էջ 150:

անուանելով նրանց երկրորդ ապողինարիտներ:

«Արդ, դու, ո՛վ յօղարան եւ զրայստուր, ի՛բր գերաթեալ մտացաթեւ հանձնարով քան զերկնագուշակ նախահարան, որք հիմունք Եկեղեցոյ եւ խարխախք ճշմարտութեան անուանեցան. որոց պահապանք՝ հրեշտակք, եւ զօրավար՝ Ինքն Տէրն. որք վկայեալք յաղագս Բրիտանի նահատակեալք, զխախտեցան յառաքելական աստիճանին: Կամ գրէ՞, թէ եօթն հարիւր ամ լինալ յետ չարչարանաց Ռդոլֆն Աստուծոյ. եւ այսքան ժամանակք յանգիտութեան զնացիմ բոլոր մանկունք Եկեղեցոյ. եւ միայն աղո՛ եւս ի վախճան ժամանակաց նորուսք որք եւ նորածանք զուայք ճշմարտութեանն, երկրորդ ապաղինարիտք. որ նորածայն ասանդութեանքք նորածիմ քուսուցեք արմատոց դառնութեան փուշս հրաճարակ անշիջատոցոր բոցոյն»¹:

Իր այս գրութեանը Բօթենաւորն ւարտում է դաւանական կոչով.

«Արդ, հի՛ն վարդիք զպարտուղի խորհրդուղի. եկայ՛ք ընդ մեզ խոստովանեացուք զառ ի Կուսէն ծնեալն Աստուածն Բան՝ ճշմարիտ առեալ մարմին անփոփոխ Աստուածութեամբ, անյեղեղով միութեամբ, անորիշ Աստուածութեամբ, եւ եզակի դէմ. անբաժ ի կրից, անապական մարմնով, մարտր ի մեղաց, անեղձ ի չարչարանս եւ չարչարեալ իսկապէս»²:

Երեսութեաններն դեմ պայքարը յաջողութեամբ շարունակում է իր գաղափարական ամբողջականութեանն է հասնում Բօթենաւորի աշակերտ ւ Յովհաննէս Իմաստասէր Օձնեցի կաթողիկոսի եւ մեծ գիտնական վարդապետ Խոսրովիկ Թարգմանչի գրութեանը: Նկատի ունենալով Խոսրովիկ Թարգմանչի եւ Յովհաննէս Օձնեցու յայտնի ընդհանրութիւնները երեսութեաններն ընդհատութեան գործում երեսութեանութեան հերձուածի բացայայտման համար հետեւեցնք Օձնեցու «Ընդդէմ երեսութեանաց» աշխատութեանը: Ըստ Օձնեցու՝ նրանց քրիստոսաբանական սխալ ընկալումների աղբիւրը «մի բնութիւն» ձեւակերպման ծայրահեղ ըմբռնման եւ «երկու բնութիւն» ասելը ծայրահեղօրէն ժխտելու մէջ է: Օձնեցին, բացայայտելով «մի բնութիւն» խոստովանութեան ներքին դիմամիզը, ցոյց է տալիս, որ «մի բնութիւն» է ո՛չ թէ ըստ մարդկային եւ աստուածային բնութիւնների

1 Նոյն, էջ 156-157

2 Նոյն, էջ 157-158

նոյնութեան կամ նրանց շփոթման, ո՛չ թէ միմեանց բացառելով կամ իրարից բաժանելով, այլ՝ ըստ կատարեալ աստուածութեան եւ կատարեալ մարդեղութեան անճառ եւ անպարփմանապի միութեան: «Մի» ասելով՝ ո՛չ թէ պէտք է բացառել որեւէ մէկը կամ նրանք իրար հետ շփոթել, այլ անայլայլ պահել նրանց ամբողջականութիւնը, յիշել, որ «երկուսից» է...

«Բանզի առ այս՝ ամենայն քրիստոսապիտաց լուսարեալ են մտաց աչք. զի ոչ է մի բնութիւն մարմնոյն եւ բանին ըստ նոյնութեան բնութեան. զի ոչ մարդկային երկրորին եւ ոչ՝ աստուածային: Ոչ մարմինն յերկնից իջեալ՝ ըստ ասացին Ետիօքեայ բաշաղանացն, եւ ոչ Աստուածն Բան ի Մարիամայ առեալ սկիզբն, որպէս Փոսիւնուսի թուեցաւ ասել. այլ Բանն անեղձ յանեղազունէն իջեալ Վօրէ, մարմին ասացական յարգանդէ կուսին զգեցաւ: Ապա ուրեմն, ոչ է ըստ բնութեան նոյնութեան՝ մի բնութիւն. զի թէ եւ ասեմք՝ մի բնութիւն Բանին մարմնացելոյ, ոչ այրպէս խելայեղ եւ ջաղջախ մտածութեամբ, որպէս թէ միոյն ի միամէն ի բաց բարձեալ. եւ կամ լուծեալք ի միմեանց՝ որպէս խոնարտութեանցն. յորմէ լինի եւ ոչ մի բնութիւն: Մյլ գոր երև ոչ ի բաց թողով, եղև՝ գոր ոչն էր. եւ այսպէս բարձրագունին ծանուցաւ խոնարհութիւն. մնալով ի բարձրութեան՝ զուս նոյն ինքն ի խոնարհութեան»¹:

«Ապա ուրեմն մի բնութիւն եւ մի դէմ Բրիտանուի, եթէ պարտ է համառօտագոյնս ասել, ոչ է ըստ նոյնութեան բնութեան կամ ըստ միանձնականութեան. զի այս գերկոսին ի միասին գրեթէ զրկեացէ, զԱստուած ի մարդն լինելոյ եւ զմարդն յաստուածանալոյ. այլ է, որպէս բազում անգամ ասացի, ըստ անճառ միաւորութեան Բանին ընդ Իրում մարմնի: Որպէս եւ սուրբն Գրիգոր ասէ. «Միացաւ ի մարմնի բնութեամբ եւ իստեանց զմարմինն ընդ Իր Աստուածութեան»: Ահաասիկ ըստ անձնաւիչի եւ անպարփմանապի իստեմանն եւ միաւորութեան համարձակիմք ասել մի բնութիւն Բրիտանուի եւ ոչ՝ ըստ այլում իմիք յեղանակի: Չարյն եւ երանելին Յուրիոս ասէ՝ Վոյմայի կայրապետ. «Որ ասէ՛ զմարմինն առեալի առ անեղն Աստուած միաւորութեամբ աստուածային եւ երկրպագեալ, եւս զերկախումբն իբրեւ մի անառնելի Աստուած, երանեալ երկիցի»: Առ երկուսին հասասարապէս ունի երանութեանս բան, երկախումբ խոստովանեալ ըստ բնութեանց եւ մի ըստ միաւորութեան: Մի զմին

1 Ընդդէմ երեսութեանաց, «Յովհաննէս Իմաստասիրի Աձնեցոյ մատենագրութեան», Վենետիկ 1833, էջ 50

ասելով՝ զբնութանցն խցանել կամակորեացոց զաղբերս, եւ մի՛ յասելոյ անտի զերկախութեան՝ պատասել կամելով զմատրութեան պատմունան. այլ բարեպաշտաբար առ երկուսինն զայ գիտացեալ, միութեանքն ճանաչել զբնութիւնն եւ ի բնութեանց անտի ելանել առ միատրութիւն»¹:

«Եթէ այդպէս ասեմք՝ ասեն, երկուս լինիմք ասացեալ դէմս եւ երկուս բնութիւնս: Դարձեալ փախչելով ի անտի երկխոյ՛ ի մեծագոյնն անկանիս չար: Եթէ յերկուց ըստ բնութեանն ոչ կանիս ասել զմիւն, կարի յոյժ չարաչար ըստ բնութեան զմին գտանիս ասացեալ բնութիւն: Այլ անմարմին բնութիւն աստուածային Բանին՝ զմարմնակաւ բնութիւն ի Կուսէն ընկալեալ, ընդ Ինքեան միատրեաց. որ է ըստ բնութեան յերկուց՝ աստուածային եւ մարդկային. իսկ ըստ միատրութեան՝ մի: Չի եթէ այս երկուք զեղեցկագոյն հաստոյ ոտիք առ ճշմարտութիւն ի վեր կանգնեալ ոչ հաստատիս, առ որ եւ յենուցուս առ միւնն ի նոցանէ, կաղ գտանիս առ խոստովանութիւն ճշմարտութեան. այլ կատարեալ՝ ըստ երկաքանչիւրոցն դիտելով զերկուսն, ըստ միատրութեան՝ մի կատարեալ, մի դէմ եւ մի Ըրդի Աստուծոյ խոստովանելով. որպէս սուրբն Բապիկոս ասէ. «Երկուց գոյացութեանց կատարեցելոց միատրութիւն»²:

«Բայց դու թէ ասիցես՝ մարդ եղեալ ճշմարտապէս ի մարդկանէ զԲանն, որ ի Կօրէ, ընդհր զանգիտես զմարդկայինն ի Բրիստոս դասանել բնութիւն. եւ աղամտիս ի բանս քո, եւ յայմէ առ այլ վազեալ անցանես տարապարտ մտածութիւնս: Երկնչիս յերկուց ասել բնութեանց. երկխոյ մեծ գոյ, եթէ ոչ արժանապէս եւ զմին ասել Բրիստոսի բնութիւն: Իսկ եթէ իրասապէս եւ բարեպաշտաբար զերկուսին յես, ոչ ինչ է արգել զմին ասելով յիշել եւ զառ ի յերկուցն՝ եւ դարձեալ՝ ոչ մոռանալով զյերկուցն, խոստովանել եւ զմին»³:

«Որ յոյժ պիւնդ ունիս զմիտ ասել բնութիւն. եւ ասելոյդ քո խորհուրդ ի վաղնիտիկանայցն եւ ի մանիքեցոցն հայի աղճատանս: Իսկ զառ ի յերկուց բնութեանցն ասել՝ ոչ միայն թէ յես ոչ կարասցես, այլ եւ վատթարագունի իմն նմանեցուցանես տարացոցի. որ է ըստ քում աստուածաբանութեանդ եւ տարացոյցն քո: Եւ յաղագս այդր երկխոյի, թէ մի՛ գուցէ զփրկչական մարմինն ի մարդկայնոյս ասել հարկեացիս

1 Նոյն, էջ 52
2 Նոյն, էջ 54—55
3 Նոյն, էջ 56

բնութենէ, ի հանուր իսկ եսկացս ի բաց բարձեալ տարաբ զանուն բնութեան՝ ասելով. Ոչ ասի այլ բնութիւն, բայց արարչականն եւ եթ. եւ աննեքեանս, ի նմանէ անձնցոցեալք՝ զնա ունին միայն իրեանց բնութիւն: Որպէս զի ըստ քեզ՝ յերկուց մին պատկանեացի, կամ զԱրարիչն թուել ընդ արարածս, որ է անաստուածութիւն, եւ կամ զԱստուածութեան կարծիս բերել ի վերայ արարածոյս, որ է բազմաստուածութիւն. եւ նոյնպէս երկոքին անաստուածութիւն: Այս է քո պանծալի աստուածաբանութիւնդ, մանաւանդ թէ՛ յիմարտեանդ ցոյցք, զնիւթս զայս յաւժակից ասել արարչական զօրութեանն. բնութիւն, եւ ոչ ստացուած նմա զառ համբաւել»¹:

Ս. Յովհաննէս Օձնեցից անընդհատ անդրադառնում է Բրիստոսի մարդեղութեան կատարելութեանը եւ անբողջականութեանը: Բրիստոս կատարելա մարդ է... Նա կամովի յաճճ է առնում կրել մեր մարդկային կրօնը ու կարիքները, սակայն, ոչ ըստ Աստուածութեան, ինչպէս պնդում էին երեսութակացները:

«Արդ, զի երեսեցոյց բանս՝ ոչ մեղք եւ ոչ սպակամութիւնք հոգեկանացն եւ մարմնականացն մեղոց լինել կրից, այլ՝ որակք ոմանք, եւ որակութիւնք մարդկայնոյս պատշաճեալ գոյացութեան. զի՛նչ զարմանք են, թէ՛ եւ Փրկիչն տրքօք ի կեցեցալսախելն ընդ մարդկան վարեցաս, ուրանօր եւ կամեցաս, եւ յորժամ եւ որքան. ոչ օտար յեղանակաս եւ կամ ստուերսս իւիք, այլ՝ ճշմարտութեանք. եւ զմերն իսկ առաջի արկանելով բնատրականս թուրացուցեալ մարմնոյն կրել զիրան: Որպէս սուրբն Գրիգոր, ասէ, Նիսացի. Բանգի անտուաղ ասէ զքուստուն օր մնացեալ՝ յետոյ քաղցեալ. եւ ետ յորժամ սխորժեաց բնութեան զիրն կատարել: Ապա ուրեմն ըստ օրինի մարմնոյն Իրոյ՝ զոր ի մէջն ընկալաս, զմերն կրել կիրս. եւ ոչ ըստ Աստուածութեան, որպէս քեզ թուի ասել: Չի եթէ ըստ Աստուածութեանն հնար էր զմարդկայինսս կրել Բրիստոսի, սպա թերես ոչ մարմին էր զգեցեալ ի Կուսէն ի մերմէ բնութենէս, այլ զնոյն զնախահարցն էր պահեալ զերեսութակաւ տեսութիւն. որպէս առ Աբրահամանն եկեր եւ ընդ Յակոբայ եղես կտակից. ցԱրամ եւ ցԴային անգիտաբար հարցանել: Իսկ եթէ այն նմանութիւնք եւ օրինակք էին ճշմարտութեան, իսկ այս նոյն ինքն ճշմարտութիւն եւ ոչ օրինակ, սպա յայտ է ուրեմն, թէ ճշմարտութիւն էր եւ երեսունն, ճշմարտութիւն էր եւ երեսուցն, ճշմարտութիւն էր եւ կրելն, ճշմարտութիւն էին եւ կիրքն: Եւ թէպէտ եւ աստուածային զօրութիւն

1 Նոյն, էջ 65

կարող է եւ ի նմանութեան զճնարտութիւնն պահել, որպէս սասց
ումն ի սրբոցն մերն Գրիգորիոս, սակայն առ վերջնովս զառաջինսն
յիշեցեալ զերեսնունս եւ զկիրս՝ նմանութիւն եւ օրինակ զնոսս սասից
է եւ ոչ ճնարտութիւն: Իսկ ճնարտութիւն կոչեմ զիրն՝ եւ ոչ՝
զանունն միայն: Արդ, որպէս իր էր երեսելն ի կնոջէ, իր ուրեմն էին
եւ ներգործեալքն ի նմանէ եւ կրիցեալքն: Եւ որպէս զմարմին Բանին
ոչ յայնմ ինքր ծանեաց, այլ ի Կուսէն, այսինքն՝ ի մարդկային
զանգումոյս, նոյնպէս եւ զկիրսն մարդկայինս ըստ մեզ եւ զմերն
սսեմ կրեալ Բրիստոսի եւ ոչ ըստ սատուածայնոյ եւ կամ զայրոյ
որոք: Որպէս եւ մեծն Գրիգոր սաբ Լագիազու: Կրկին էր ըստ որում
վաստակեցան եւ երկեանս եւ արտաստեացն եւ քաղցեալ եւ
ծարսեցաւ օրինօք մարմնոյն: Կրկինն սասի զԱստուած Բանն, եւ
զնորայն յայտնեաց մարմին. եւ օրինօք մարմնոյն սասելն ըստ
մարդկութեանս, եւ ոչ ըստ Աստուածութեանն նշանակէ կրել զկիրսն:
Չոր որ եւ ոչ զմի գոք յայդցանէ կարեալ աշուղ յանձն. յարագս որոյ
զնոյն ինքն ընքեան զմարդկային կազմածս մեղս սասցեիր գոյ»:

«Ուստի յայտ է, թէ, հաստատապէս բնականացն թոյլ տուեալ,
զանցնիրսն իրողութիւնս առ Իրն անապականապէս ազդել մարմին
եւ հոգի ինքնիշխանական կամօք, յորժամ եւ կամեցան. ոչ անուանն
եւ ձեւոյն եւեթ, այլ՝ առստել իրացն, որոց եւ անունն՝ յիրարանչիրսն
հասքերեալ. եւ այսր աղագա զմերն սասի ընդունել կիրս: Այլս ըստ
մեզ, եթէ ոչ յոյժ զայթազդեացիս բանիս՝ զապականութեանն ընդ միտ
ածելով տեսակս. քանզի եւ զբնականացն սսեմ բուռն հարկանել
զԲրիստոս. որս զանբնականն ի ներքս մղես, այս է զապականութիւն
եւ զայլայրութիւն: Ոչ էր սոսկ մարդ, բայց եւ ոչ Աստուած մերկ. այլ
մանաւանդ՝ Աստուած եւ մարդ միանգամայն. էր ինչ որ ըստ մեզ, եւ
էր ինչ որ ոչ ըստ մեզ՝ յինքեան ցուցանելով Տէրն. քաղցեալ ըստ մեզ
եւ, քաղցնելովն ոչ ըստ մեզ, առ յազեցութիւն երկնային բարութեանն
զմեզ փոխաքերեաց: Եթէ յատուկ մարդ, ոչ էս ընդ կրեելն
ներգործեալ կարօք. եւ եթէ միայն Աստուած, ոչ էս ներգործելովն
կրել զհոսակ: Բայց այժմ առ երկուսին միանգամայն բաւական լիեալ՝
ստնելով յինքն զովկարութիւնն մեր եւ ըստ մեզ, եղեաք եւ մեք
գորութեան Լորս հաղորդք եւ ըստ Լմա»:

***

1 Նոյն, էջ 70—71
2 Նոյն, էջ 73—74

Ը դարը հայ քրիստոսաբանական մտքի անբողջացման եւ քիչե-
ղացման ժամանակաշրջանն էր: Աստուածաբանական մտքի սապարեզ
էին իջել այնպիսի մեծութիւններ, ինչպիսիք էին Յովհաննէս Օձնեցին,
Խոսրովիկ Թարգմանիչը, Ստեփանոս Միւնեցին... Եւ ահա տեղի ունե-
ցաւ այն իրադարձութիւնը, որը պետք է անբողջացներ եւ վերջնական
տեսքի հասցներ Հայ Եկեղեցու քրիստոսաբանական համակարգը. դա
Մանգկերտի ժողովն էր (726 թ):

Մեզ են հասել Մանգկերտի ժողովի նգովքները¹, որոնք
խտացրած կերպով եզրագծում են մեր Եկեղեցու քրիստոսաբանական
կառոյցը: Նգովքների ձեւակերպումներում, անշուշտ, զգացում է Օձնե-
ցու եւ Խոսրովիկի շունչը, չէ՞ որ նրանք էին Մանգկերտի ժողովի
զխաւոր դեմքերը: Ահա՛ այդ նգովքները:

Ա. Եթէ ոք ոչ խոստովանի զՄուրք Երրորդութիւնն մի բնութիւն եւ Մի
Աստուածութիւն, յԵրիս Դէմս եւ յԵրիս Անձնատրութիւնս կատարեալս
հաստատու, նգովեալ եղիցի:

Բ. Եթէ ոք ոչ խոստովանեացի զԲանն Աստուած մարմնացեալ ի սրբոյ
Կուսէն ճնարտութեամբ, այսինքն՝ զբնութիւնս մեր առեալ ի նմանէ՛
զհոգի եւ զմարմին եւ զմիտս, առանց սպականութեան, սսիցէ
կարծեօք եւ նմանութեամբ երեսեալ զԲրիստոս, նգովեալ եղիցի:

Գ. Եթէ ոք ոչ սսիցէ ի մեղանչական եւ ի մսկականցոս մերմէ
բնութեմէս աշուղ մարմին Բանին Աստուծոյ, այլ՝ յանմեղ, յանմսի եւ
յանապական բնութեմէն, գոր ունէր նախաստեղծն յառաջ քան
զյանցանսն, նգովեալ եղիցի:

Դ. Եթէ ոք ոչ խոստովանեացի զմարմնացեալ Բանն Աստուած մի
բնութիւն ըստ անձառ միատրութեանն, որ յԱստուածութեանն՝ որ
յԱստուածութեմէն եւ ի մարդկութեմէն, այլ է կամ ըստ բնութեան մի
բնութիւն եւ կամ եթէ ըստ շիրտութեան եւ ըստ փոփոխման մի
բնութիւն, նգովեալ եղիցի:

Ե. Եթէ ոք ոչ խոստովանեացի զմի եւ զնոյն Աստուած եւ մարդ
միանգամայն, այլ զայլ ոմն Աստուած սսիցէ եւ զայլ ոմն՝ մարդ,
նգովեալ եղիցի:

Զ. Եթէ ոք ոչ սսիցէ զմարմինն Բրիստոսի անապական ի ծննդեմէն,

1 Տես Գարեգին վարդապետ Յովսէփեան, «Խոսրովիկ Թարգմանիչ», Վարդա-
շապատ, 1899, (Ճայտաբան) էջ 77—79:

որ ի Կուսէն, միևնույն ցյախտեան, ոչ ըստ բնութեան, այլ՝ ըստ անճառ միատրութեան, այլ՝ միևնույն ցյարութիւնն ապականացու եւ անփաստոր եւ անկատար եւ ապա յետ յարութեանն ասից՝ եղև անապական եւ փաստոր եւ կատարեալ, նզովեալ եղիցի:

Է. Եթէ ոք ոչ ասից՝ զմարմինն տէրունական չարչարելի եւ մահկանացու ըստ բնութեան եւ անչարչարելի եւ անմահ ըստ Աստուածութեանն՝ Բանն միատրութեան, այլ ասից՝ ըստ բնութեան անչարչարելի եւ անմահ եւ կամ ըստ անճառ միատրութեան չարչարելի եւ մահկանացու, նզովեալ եղիցի:

Ը. Եթէ ոք ոչ ասից՝ զՔրիստոս մարմնով կրեալ զամենայն կիրս մարդկայինս, ստանց մեղաց, այլ ըստ Աստուածութեանն զՆա անկեալ բնդ կրիս, եւ կամ անհատորդ լեալ զՆա մարդկային կրից ըստ տնօրէնութեանն, նզովեալ եղիցի:

Թ. Եթէ ոք ոչ խոստովանեացի զՔրիստոս յետ անճառ տնօրէնութեանն հասաար չօր եւ չոգոյն՝ Աստուած ճշմարիտ, նոյնպէս կատարեալ եւ ճշմարիտ մարդ՝ հասաար մօր եւ մեզ, բաց ի մեղաց, նզովեալ եղիցի:

Ժ. Եթէ ոք ոչ խոստովանեացի անապականաբար կրեալ Քրիստոսի զամենայն կիրս մարդկայինս կամա, այլ ապականութեամբ ասեն Նա զայսուհի եւ կամ եթէ զայն Ինքն զկիրս ապականութիւն դնեն Նա, եւ ոչ խոստովանին ըստ առաքելոցն եւ մարգարէից եւ ուղղափառ վարդապետաց խոստովանութեանն, նզովեալ եղիցի:

Քրիստոս կատարեալ մարդ է, ոչ թէ առաջօր եւ նմանութեամբ է երեսցել մարդկանց, Նա սուրբ Կոյսից առանց ապականութեան եւ մեղքի վերցրել է մարդկային բնութեան ամբողջականութիւնը՝ հոգին, միտքը եւ մարմինը: Երկրորդ նզովելով մերժում է մարդաբանական ցանկացած անկատարութիւն, վերացականութիւն եւ վնասածութիւն (այսինքն՝ մեղքի եւ ապականութեան առկայութիւն): Քրիստոս անճառ տնօրէնութիւնից յետոյ կատարեալ Աստուած է (համազոյ է չօրը եւ Սուրբ Հոգուն) եւ կատարեալ մարդ է (համազոյ է մեզ՝ մարդկանց)՝ ամեն ինչում հաւասար մեզ, բացի մեղքից (Թ՝ նզ):

Մարմնացեալ Բանն ունի մի աստուածամարդկային բնութիւն՝ ըստ աստուածային եւ մարդկային բնութիւնների անճառ միատրութեան՝ անբաժանելի, անփոփոխելի եւ անշփոթելի (Դ՝ նզ): Մի է Քրիստոս, եւ անընդունելի է բնութիւնների, անձերի, կամքերի, ներգործութիւնների՝ ածանցում կամ բաշխում կամ թերացում Քրիստոսի մէջ (Ե՝ նզ):

Բանն—Աստուած մարմին է առեւ մեր մահկանացու եւ մեղանչական բնութիւնից, ոչ թէ՛ ճախաստեղծի անմահ եւ անապական բնութիւնից (ինչպէս ասում էր Յուլիանոսը) (Գ՝ նզ), այսուհանդերձ, Քրիստոսի մարմինն անապական է, ոչ թէ՛ ըստ բնութեան, այլ՝ ըստ անճառ միատրութեան (Ջ՝ նզ), այսպիսով, Տէրունական մարմինը չարչարելի եւ մահկանացու է ըստ բնութեան եւ անչարչարելի ու անմահ՝ ըստ միատրութեան (Է՝ նզ), Քրիստոս ճշմարտապէս եւ ազատօրէն կրում է բոլոր մարդկային կրքերը, բացի մեղքից (Ը՝ նզ) կրքերը Նա կրում է կամովի եւ անապականաբար եւ հետեւաբար՝ բնականօրէն եւ ոչ թէ՛ հակաբնական եւ ակամայ կերպով (Ծ՝ նզ):

Քրիստոսաբանութիւնն իմաստասիրական ձեւակերպումների համակարգ չէ, այլ. բացայայտումն է մարդկութեան մէջ բնատրուած ըրիստոսաբանական իդեալի, որն ըստ էութեան փրկաբանական է.. Իրաքանչիւր ժողովուրդ իր մէջ կրում է Քրիստոսի՝ իրեն իրայատուկ ըրիստոսաբանական տիպը՝ որպէս փրկութեան եւ աստուածացման ներքին հնարատրութիւն. որքանով մաքուր եւ առաքելական աւանդութեանը հարազատ է տուեալ ժողովուրդի դաւանութիւնը, այնքանով էլ անհղարտ է նրա ըրիստոսաբանական իդեալը:

ԱՂԲԻՐՆԵՐ

Արշակ Տէր—Միքելեան, «Այաստանեայց Սուրբ Եկեղեցու Քրիստոնեականը», Տիֆլիս, 1900

Արշակ Տէր—Միքելեան, «Այաստանեայց Եկեղեցին եւ բիզանդեան ժողովոց պարագայը», Մոսկուա, 1892

«Կնից հաւատոյ», Ս. Էմիլիան, 1914

«Գիրք թղթոց», Թիֆլիս, 1901

Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանեան, «Ազգապատում», Պէրութ, 1959

Երուանդ վարդապետ Տէր—Միլանսանց, «Այոց Եկեղեցու յարաբերութիւնները ասորուոց եկեղեցիներու հետ», Ս. Էմիլիան, 1908

«Յովհաննու Իմաստասիրի Աստեմագրութիւնը», Վենետիկ, 1833

Գարեգին վարդապետ Յովսէփեան, «Խոսրովիկ Թարգմանիչ», Վաղարշապատ, 1899

«Եզնղկայ վարդապետի Կողբացոյ եղծ աղանդոց», Թիֆլիս, 1914

«Գիրք հարցմանց երիցս երանեալ սրբոյ հորն մերոյ Գրիգորի Տաթեացոյն», Կ.Պոլիս, 1729

«Ազաթանգեղայ Պատմութիւն «այոց», Տիֆլիս, 1909

«Սրբոյ հորն մերոյ, երանելոյն Գրիգորի Լուսաւորչի՝ Յաճախապատում ճառք լուսաւորք», Ս. Էջմիածին, 1894

Եղիշէ, «Վասն Վարդանայ եւ հայոց պատերազմին», Երեւան, 1989

«Ս. Աթանասի Աղեքսանդրիոյ հայրապետի ճառք, թուղթք եւ ընդդիմասացութիւնը», Վենետիկ, 1899

«Մաշտոց՝ յորում ասանդին սրբազան արարողութիւնը ազգիս հայոց՝ ըստ սահմանադրութեան Սուրբ Եկեղեցոյ «այոց», Վաղարշապատ, 1905

«Ժամագիրք «այաստանեայց Ս. Եկեղեցոյ», Վաղարշապատ, 1903

Պատմութիւն Յովհաննու կաթողիկոսի, Երուսաղէմ, 1867

Տիեզերական պատմութիւն Ստեփանոսի վարդապետի Տարոնեցոյ, Փարիզ, 1859

«Սկզբնագիրք տումարի ու Լեւոնի». աշխատութեամբ աշակերտաց Մխիթարայ արքայ, Վենետիկ, 1905

G. V. Florovsky, Byzantine Fathers of the V-VII [centuries]

The Armenian Version of the works attributed to Dionysius the Areopagite, edited by Robert W. Thomson, Lovanii, 1987

J-P. Migne, Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca, tt. 86, 86 bis, 89

M. Э. Поснов, "История Христианской Церкви", Брюссель 1964

Вл. Лосский, Очерк Мистического Богословия Восточной Церкви, Богословские Труды, т. 8, Москва 1972

Вл. Лосский, Догматическое Богословие, Богословские Труды, т. 8, Москва 1972

Տիգրան Խաչատրեան

ՄԵՂՔԻ ԳԻՏԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՉՂՋՄԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅԻ ԿԵԱՆՔՈՒՄ

Մեղքի գիտակցութիւնն ուղղափառ աստուածաշարժութեան ամենաբնորոշ կողմն է: Այն յատուկ է եղել բոլոր սուրբերին. թէ՛ մարգարէները, թէ՛ առաքեալները, թէ՛ մեծահամբաւ հայրապետներն ու վարդապետները, սրբակեցութեամբ եւ մեծամեծ շնորհներով փայլելով հանդերձ, իրենց անձերը խիստ մեղաւոր ու անկատար են համարել: Նրանց իսկ գրաւոր վկայութեամբ զղջումն ու արտասուքն աստուածամերձ եւ աստուածատէր լինելու նշան է, իսկ յարատեւ արտասուքը՝ մեծագոյն շնորհ:

Ճաւօք, այս շնորհին խորապէս անտեղեակ են այսօրուայ բազում քրիստոնեաներ, մանաւանդ՝ օրաւոր բազմացող յարանուանութիւնների հետեւորդները, որոնց որդեգրած պաշտամունքային ուղիները զնալով առաւել ու առաւել «ժամանակակից» եւ խրախճական հնչեալ են ստանում: «Վկադրելով փառաբանութեան լուսաւոր խնդութիւնն արտասուքի «մտայութեանը»՝ յաճախ մերժում է վերջինիս կարեւորութիւնը եւ համարում հոգեւոր կեանքին խորթ, աւելորդ հոգեկան զեղում եւ հնացած միջնադարեան մոլեռանդութիւն: Նման ըմբռնումն իրականում հետեւանքն է թերի հոգեւոր փորձառութեան եւ շնորհագորկ մտայնութեան, որը հոգեւոր խորհուրդներն ընկալում է անձնահաճ միակողմանիութեամբ՝ յարմարեցնելով ընկած բնութեանը յատուկ նկրտումներին: Այս պատճառով աներկիւղ յանդգնութեամբ յաճախ անտեսում են Սուրբ Գրքի բոլոր այն խօսքերը, որոնցում մատնանշուած է կամաւոր ճիգերի ու վշտակրութեան անհրաժեշտութիւնը: Եւ փրկութեան երաշխիքը նենգափոխում է ընտա ինքնամխիթարութեան, իսկ մեղքի առկայութեան անտարբեր հանդուրժողութիւնը շփոթում հոգեւոր խաղաղութեան հետ: Ինչպէս Յովհան Մանգա-

կուցին է ասում.

«Չարեօք խոցոտիմք եւ անհոգ ենք իբրեւ անողջս»¹:

Շատերն են վրիպում զզջման շնորհից այն պատճառով, որ չեն տեսնում սեփական մեղացումները՝ մեղքի եւ անօրէնութեան բազում դրսեւորումները համարելով բնական եւ օրինացափ երեւոյթներ.

«Եւ այն իսկ են անհարին աղէտք, զի այնչափ յախտի կամք եւ չիմանամք զոգոցն ծիրութիւն եւ չղնեմք միտ տգեղութեան նորա»²:

Որտեղ բացակայում է հոգեւոր նորոգութեան իրական ներդրեացը, այնտեղ մեղացական վրիպումները ոչ մի ցաւ չեն պատճառում սրտին, քանզի նա անտեղեակ է լինում Սուրբ Հոգու տրամուխեանը [Եփես. Դ 30] եւ չի տեսնում իր անկատարութեան ու ապականութեան աստիճանը: Ոչինչ այնքան նպաստաւոր չէ չարի ներգործութեան համար, որքան կարծր ու անզեղջ սիրտը, որը դիւրութեամբ է ենթարկւում նրա նրբին խաբէութիւններին եւ արտաքին բարեպաշտութիւնն ու բացայայտ մեղացումների բացակայութիւնը հիմք ընդունում սեփական անձն անմեղսունակ համարելու համար.

«Բազմատեսակ չարիք ի մեզ հաստատեալ են, թէպէտ եւ մեզ թուի, թէ ի խաղաղութեան եմք: Եւ քան զբոլորսն այս իսկ է դժնդակագոյն, զի ոչ ճանաչեմք, թէ ի չարիս եմք...»

Եւ մի՛ ափցես թէ՛ ոչ պոռնկիմ. զի ահաւասիկ ընչասեր ես: Տե՛ս, ճնճրով թէպէտ ոչ ամենայն մարմնովն, այլ միով ոտամբ ըմբռնի, ի կորուստ երթայ. ապա եւ մեզ ամենայն ախտից զգուշանալ պարտ է ոգեկանաց, շնչականաց եւ մարմնականաց, զի կատարեալ լիցուք փրկեալք ի փառս Բրիստոսի»³:

Ասանել անհեթեթ է զզջման անհրաժեշտութեան բացառումն Աստուծոյ ողորմածութեան եւ ներողամտութեան պատճառաբանումով: Այս խեղաթիւր վերաբերումը, ըստ ս. հայրերի, անզգայութեան հետեւանք է, որին մատնուած հոգին սեփական մեղացումը ճանաչելու

1 Յովհան Մանդակունի «Վասն չառնելոյ սեր բարեկամութեան ընդ թշնամիսն Աստուծոյ» («Տառն Յովհաննու Մանդակունույ Հայոց հայրապետի ճառք» (երկրորդ տպագրութիւն), Վենետիկ, 1860, էջ 149)

2 «Յովհաննու Ոսկեբերանի Կոստանդիանուպօլսի եպիսկոպոսապետի յաւատարանագիրն Սատրեոս», Վենետիկ, 1826, էջ 58

3 «Մեկնութիւն Գործոց առաքելոց խմբագիր արարեալ Լախնեաց յՈսկեբերանէ եւ յԵփեսոս», Վենետիկ, 1839, էջ 244

դէպքում իսկ զլսնում է ցաւել գործածի համար՝ մեջով նախկին անհոգութեան մէջ.

«Այնպէս յանզգայեալ կան յախտի ոմանք, մինչ յետ զայսպիսի բանս խօսելոյ. «Ի՛նձ, — ասէ, — մի՛ երբէք լիցի արտասուել, այլ ցանգ խաղալ եւ ծիծաղել տացէ Աստուած»: Եւ զի՛նչ քան զայն խակութեան միտք կայցեն: Ո՛չ թէ Աստուած տայ զխաղալն, այլ՝ սատանայ...: Մի՛ այսուհետեւ խնդրեր զայն յԱստուծոյ, զոր ի սատանայէն առնուա. քանզի Աստուծոյ սիրտ մաշեալ եւ խոնարհ է տալ, ցածուն եւ հեղ եւ զղջացող եւ սորջացող: Այս են նորա պարգեւք, քանզի եւ սոցին իսկ են մեզ պէտք»⁴:

Յաճախ երկրաւոր մեղսունակ ուրախութիւնը ներկայացում է որպէս հոգեւոր խնդութիւն, եւ ամենայն ժամ ուրախ լինելու առաքելական պատգամը [Փիլիպ. Դ 4] պատրուակում է մեղքերը սգալու պարտաւորութիւնը մերժելու միտումով: Մինչդեռ հոգեւոր խնդութիւնը երբէք հակադրելի չէ զզջմանը, աւելին, ճշմարիտ, աստուածահաճ ուրախութիւնը ոչ միայն զուգորդում է սուգի հետ, այլեւ նրա իսկ միջոցով՝ առատացնում.

«Նախ քան զայլոցն՝ նոցա ետ երանի Աստուած. «Երանի՛, — ասէ, — սգաւորաց» [Մատթ. Ե 4]: Եւ զիա՛րդ Պօղոս ասիցէ, թէ՛ «Ուրախ լերուք յամենայն ժամ» [Փիլիպ. Դ 4]: Չարտասուացն խնդութեանէն ասէ: Չոր օրինակ աշխարհիս խնդութեան տրամութիւն է վիճակակից, նոյնպէս ըստ Աստուծոյ արտասուքն ուրախութիւն հանապազորդ եւ անթաւամ բղխեն»⁵:

Ով ճշմարիտ հաւատքով հաղորդ է աստուածային բնութեանը [Բ Գետր. Ա 4] եւ իր ներքին մարդով քաջածագօթ՝ Զրիստոսի փրկագործութեան իսկութեանը, նրա համար փառաբանութեան երանութիւնն ու զզջման արտասուքը ոչ թէ հակասելի են, այլ միմեանց լրացնող ամբողջութիւն են կազմում, ինչպէս շունչն ու արտաշունչը: Եւ որքանով մեծ է զղջումն ու սեփական անձի անարժանութեան զգացումը, այնքանով խորն է ու ներհուն գոհութիւնն առ Աստուած:

«Եթէ կամիս գոհութեան բանս ուսանել, լո՛ւր յերից մանկանցն.

4 «Յովհաննու Ոսկեբերանի Կոստանդիանուպօլսի եպիսկոպոսապետի յաւատարանագիրն Սատրեոս», Վենետիկ, 1826, էջ 92–93

5 Նոյն, էջ 90

«Մեղաք.— ասէին,— անօրինեցաք եւ յանցեաք, արդար եւ, Տէ՛ր, յամենայնի՛ գոր արարեր մեզ...» [տե՛ս Դանի. Գ 25—30]: Զիւր մեղան խոստովան լինել՝ այն գրհանալ զԱստուծոյ է, եւ սերտ խոստովանութիւն, որ ցուցանէ զանձն բազում վնասուց պատժապարտ եւ չպահանջիցի զարդար դատաստանն. այնպիսին է, որ անուանի գրհանայցէ՛»:

Աստուած Իր փառաւորումն ամենից ասաջ մեր ներսում է փրկարում եւ ոչ թէ արտաքին փառաբանութիւնների ու կոչերի մէջ: Իսկ Նրա փառքի լոյսը հաստատում ու ճառագում է միայն սրբագործուող սրտերում: Ով ճշմարտապէս Աստուծոյ փառաւորումն է փնտրում իր անձում, չի կարող չնկատել իր մէջ ասկայ այն հակումներն ու բծերը, որոնք հակադրում են շնորհին, եւ որոնց յաղթահարումն անհնար է առանց զոյջման ու խոստովանութեան: Երբ քրիստոնէան զլանում է ընկել իր անձը [Բ Կոր. Ժ 5] եւ, յայտնաբերելով իր ներքին արատները, զոյջալ ու խոստովանուել դրանցից թօթափուելու համար, ակամայից հաշտութեան մէջ է գտնուում մեղքերի հետ եւ թոյլ տալիս նրանց օրէցօր առատացումն ու կուտակումը սրտում: Ըստ ս. հայրերի վկայութեան՝ անգամ մեծ շնորհառատութեան մէջ գտնուող անձը, երբ դադարում է ուշադրութեամբ ընկնել իր սիրտը եւ զոյջում ապրել ամէն մի անմարտութեան համար, վաղ թէ ուշ ենթարկուում է այնպիսի դիւանի յարձակման, որին չի կարողանում դիմադրել, եւ ընկնում է առաւել մեղանշական իրավիճակի մէջ: Բանգի դեւերը ոչնչից այնքան չեն վախենում ու փախչում, որքան յարատեւ զոյջման կրակից, եւ մեծ հմտութեամբ են օգտագործում նրա բացակայութիւնը: Այս փորձառութեանը ծանօթ լինելով՝ ս. հայրերը յորդորում են մեղքերի յիշատակմամբ մշտապէս սգալ եւ արտասուք թափել:

«Որպէս մարմնոյդ տաս գհանդերձն եւ զկերակուրն, այնպէս եւ արտասուք կերակրես գհողիդ եւ այսպէս ջանա՛, որ յամենայն օր նախ գհողիդ կերակրես եւ ապա՛ զմարմինդ՛»:

«Չամենայն ատուր, յորս ոչ սգաս, որպէս կորուսեալ զնա Համարեսցիս»:

6 Լոյն. էջ 39

7 «Իրատը ողբչաւից վասն զոյջման արտասուց ասացեալ Անանիայի սուրբ եւ ընտրեալ վարդապետին» («Պատկեր» հանդես ամսօրեայ, 1898, թիւ 9, էջ 198)

8 Արքա Յովհաննէս «Վասն ապաշխարութեան հոգւոք» (ՄՄ ձեռ. N 3678, «Սանդուղք աստուածային ելից», էջ 92բ—93ա)

Ամենօրեայ զոյջման ներհաստատումը որոշակիօրէն պայմանաւորուած է Եկեղեցու ապաշխարութեան խորհրդի իրագործման հետ, քանզի այն պարտաւորեցնում է յաճախակի խոստովանուել: Նախկինում կրօնական համայնքներում ու վանքերում խոստովանութիւնը ինքստ սահմանուած կարգ ունէր, որը դրդում էր յարածամ ընկնել սեփական անձը եւ յապաղել: զոյջման մէջ: Եւ ոչ մի ճշմարիտ կրօնաւոր երեկոն չէր դիմաւորում առանց օրուայ-յանցանքներից զոյջմամբ ու խոստովանութեամբ թօթափուելու:

Մեղքի գիտակցութիւնը երբեք վերացական չէ: Այն կապուած է մեղքերն իրապէս տեսնելու եւ ճանաչելու հետ: Եւ ոչինչ այնքան խորք չէ ճշմարիտ զոյջմանը, որքան անձը մեղաւոր համարելն ու յայտարարելն՝ ըստ սովորութեան կամ ըստ սուկ տրամաբանական համոզմունքի: Ուստի երբեք չի կարող հաստատուել ճշմարիտ զոյջարութիւն՝ առանց խոստովանութեան ու ապաշխարութեան: Շատերը, շնորհառատութեան երանութեան մէջ գտնուելով հանդերձ, երբ դադարեցրել են ապաշխարութեան մշտանորոգ խորհրդի իրագործումը, հետզհետէ կորցրել են *առաջին սէրը* [Յայտն. Բ 4] եւ ճշմարիտ հոգեւոր մխթարութեան ջերմութիւնը:

«Ասէ յերզան Սողոմոն. «Լաւ է իւղ անուշահոտ, քան զամենայն խոմակ» [Երգ. Դ 10]: Այսինքն՝ Հոտ ապաշխարութեան ընդունելի է Աստուծոյ, քան զամենայն արդարս Հպարտացեալս, որք ոչ ապաշխարեն»:

Չարը ձգտում է ամէն գնով խափանել ապաշխարելու մտադրութիւնը՝ բազում հնարներ գործադրելով: Այս պատճառով երբեմն դժուարին է լինում ապաշխարութեան սկիզբը:

«Կամիմ զղջանալ, խոստովանել, եւ թշնամին յապաղեցուցանէ. կամիմ մտանել ի վարս ապաշխարութեան, եւ թշնամին ծուլացուցանէ. կամիմ անկանել առաջի Աստուծոյ, եւ թշնամին Հեռացուցանէ. կամիմ պաղատել եւ մաղթել եւ արաչել, եւ թշնամին կարծրացուցանէ. կամիմ ողբալ եւ լալ

9 Ս. Գրիգոր Տաթեւացի «Ձարոգ վասն խոստովանութեան» («Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամարան հատոր: Արարեալ սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Տաթեւացոյն», Կ. Պոլիս, 1741, էջ 311)

արտասուք, եւ թշնամին ցամաքեցուցանէ՞10:

«Աստանայ ի մօտի առ այն, որ ապաշխարելն կամիցի, եւ ծանրացուցանէ զմիտս նորա՝ չյօժարել ի սկիզբն ապաշխարութեանն: Բանզի զիտէ՛ եթէ սկիզբն ուղիղցի, ապա եւ վաստակ ապաշխարութեանն քաղցրանայ, եւ վասն այնորիկ ամենայն Հնարիւք յսկիզբն ապաշխարութեանն զգուշանայ ծուլացուցանելովն եւ օր ի յօր առնելով՞11:

Ապաշխարութեանը խիստ հակառակ են աշխարհիկ կեանքին բնորոշ անխոհեմ յարաբերութիւնները, անխորդ զրոյցները, շատխօսութիւնն ու ծիծաղկոտութիւնը, որոնք մտքի մեծ ցրտածութիւն են առջ քերտում՝ չթողնելով անդրադառնալ սեփական թերութիւններին.

«Մի՛ յաշխարհ մերձեցուք, զի մի՛ ի խռովութեանցն Հանրութենէ զսուգն մեր լուծցուք: Ոմանք բանիւ բազում անգամ զսուգս լուծանեն: Եւ եւ բազում անգամ ի միասին ժողովելն մեր՞12:

«Անօրինելոցն տեսանելով Հոգին... ոչ բերէ ժամանակ սզալ զիրաքանչիւր մեղանացն եւ խորտակել զինքն ապաշխարութեամբ ի յանցանս խղճի վնասուցն... [եւ] ի խռովութեանց եւ զբաղմանց, զոր Հասարակաց կենցաղն բնատրեցաւ առնել յարժանաարութեան յիշմանն Աստուծոյ ի բաց քեցիցէ, ոչ միայն // զի ցնծալն եւ զուրախանալն առ Աստուած վնասեցի եւ բերկրումն Տեառն... այլ եւ արհամարհանս եւ մոռացումն դատաստանաց Նորա ամենեւիմբ սովորիցի, քան զոր մեծագոյն չար թերեւ ոչ ինչ՝ եւ ոչ սատակիչ ախտք՞13:

Չղջման շնորհը երբեք չի կարող արմատացալ մարդու սրտում, քանի դեռ նա դատում է մերձաւորին:

«Որպէս օտար է Հուր ի ջրոյ, նոյնպէս եւ՝ որ ապաշխարելն կամի եւ դատէ... Բանզի ամենեւին, յորս մեղադրեմք ընկերին, ի նոյնն

շրջապատեալ, թաալիմք մեք՞14:

Մերձաւորի մեղանշումները նկատելու դէպքում սուրբ հայրերը խթանում են ոչ միայն զգուշանալ դատելուց, այլեւ՝ սզալ դրա համար որպէս սեփականի.

«Եթէ տեսանես զեղբայրն քո մեղուցեալ ինչ, մի՛ Հաւաքեր ի վերայ նորա մեղադրանս, այլ ի վերայ դիւին դիցես, որ պատերազմին ընդ նա, եւ ասասցես. որպէս արդ չա յաղթեցաւ եւ յանցեաւ, նոյնպէս եւ ես յանցեայ եւ յանցանելոց եմ: Եւ որբալով խնդրեսցես յԱստուծոյ զօգնութիւն եւ ցաակից լեր յականայ յանցման նորա. քանզի ոչ ոք կամի մեղանչել Աստուծոյ եւ կորուսանել զանձն իւր, այլ ամենեքեան բունադատիմք եւ խարիմք ի դիաց՞15:

«Եթէ ոք տեսանիցէ զեղբայր ի յանցանս եւ կարդացէ առ Աստուած վասն նորա յօգնութիւն, յայնմամ առնու զխտութիւն, թէ զիարդ պարտ է սիրել զԱստուած՞16:

Նորոգութիւն փնտրող անձն ամեն կերպ պետք է իր սրտում հաստատի համընդհանուր նորոգութեան բաղձանքը եւ բոլոր մարդկանց ու ողջ արարչութեանը վերաբերուի նրանց սրբագործութիւնը կամեցող սրտի հայեացքով: Այսպիսի հայեացքը, հանդիպելով ցանկացած չարիքի, նախ եւ առաջ գիտակցում է, որ չարիք գործողը ինքը գտնուում է մեծ աղէտի մէջ եւ ամենից առաջ այդ անձի համար է ցաւում:

«Որքան իմաստուն է մտօք եւ սուտուկ կարեկից, տեսալ զչարիս մարդկան եւ զպատուհաս մեկայ նոցա, վշտակցի ի սրտի իւր վասն նոցա՞17:

Սրբոց վարքերում շատ անգամ ենք հանդիպում մերձաւորին դատելու փոխարէն նրա մեղքը սեփական անձինը համարելու եւ խոնարհաբար սզալու օրինակներ: Այս իմաստութեանը ս. հայրերը յանգում

10 Յովհան Մանդակունի «Լասն խոստովանութեան» («Տեառն Յովհաննու Մանդակունու շայոց հայրապետի ճառք» (Երկրորդ տպագրութիւն), Վենետիկ, 1860, էջ 15-16)
11 Յովհան Մանդակունի «Լասն ապաշխարութեան» (Նոյն, էջ 27)
12 Աբբա Յովհաննէս «Լասն ուրախարար սգոք» (ՄՍ ձեռ. N 3678, «Սանդուղտը աստուածային ելից», էջ 114բ)
13 Բարսեղ Կեսարացի «Չի հարկաւոր է առանձնանալ» («Հարցումն ճգնարարացն, պատասխանի սրբոյ Բարսեղի», ՄՍ ձեռ. N 1330, ժողովածոյ, էջ 160բ-161ա)

14 Աբբա Յովհաննէս «Լասն մատուցեան» (ՄՍ ձեռ. N 3678, «Սանդուղտը աստուածային ելից», էջ 127ա-բ)
15 «Լասն դատելոյ» (վարք սրբոց հարանց եւ քաղաքավարութիւն նոցին ըստ կրկին թարգմանութեան նախնեաց, հատոր երկրորդ, Վենետիկ, 1855, էջ 93)
16 «Վարք հարանց, խրատք» (ՄՍ ձեռ. N 787, ժողովածոյ, էջ 8բ)
17 Ս. Գրիգոր Տաթևացի «Չարոգ վասն խոհեմութեան» («Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամարան հատոր: Արարեալ սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Տաթևացոյն», Կ. Պոլիս, 1741, էջ 99)

էին սեփական փորձառութեամբ՝ խորապէս ճանաչելով մերձաւորին դատելու վնասը: Այն առաջին հերթին արտայայտուած է նրանով, որ մարում է զոջման շնորհիւնը, եւ մեղքերը կրկին իշխանութիւն են ստանում սրտի նկատմամբ: Նորոգութեան ծարաւ հոգին չի վատնու- իր ուշադրութիւնն այլոց թերութիւնները տեսնելու համար, այլ ամե- նից առաջ իրեն է ըննում:

«Պարտ է զիրաքանչիր Հոգս Հոգալ եւ զիրաքանչիր վաստակս վաստակել եւ զիր մեղսն կոծել եւ զիր յանցանսն քննել, զիր չարիսն որոնել, զիր արդտան միայն անել զմտաւ, զիրն սգալ եւ Հառաչել, զիրն լալ եւ ողբալ եւ Հանապազ զիր անօրէնութիւնսն բամբասել եւ վասն իւր մեղացն չարախօսել եւ ոչ զյանցանս ընկերին որոնել»¹⁸:

Սեփական մեղքերի ճանաչման աստիճանը տարբեր է մարդկանց մօտ՝ կապուած խղճմտանքի արթնութեան հետ: Միեւնոյն մեղքը մէկի մօտ կարող է առաջ բերել խորը ցաւ ու կսկիծ, իսկ միւսի համար հա- մարունի սովորական եւ ոչ մեծ վրիպում: Մէկի համար իր անձը պար- սաւելի է միայն մարդկանց յայտնի դարձած անօթալի մեղանշումից յետոյ, իսկ մէկ ուրիշն իր սրտի ծածուկ անմարտ խորհրդի առկայու- թիւնն իսկ համարում է ծանր եւ անօթալի յանցանք եւ խստօրէն կշտամբում իրեն: Բանգի մեղքի գիտակցութիւնն ուղիղ համեմատա- կան է սրբազգացութեանը, եւ որքանով սրբազործուած ու հոգեղինա- ցած է մարդու սիրտը, այնքանով խորն է ապրում ամենայն մեղսալի իրողութիւն:

Երբ միտքն ընկզմուած է մարմնական հեշտասիրութեան մէջ, դժուարութեամբ է նկատում սրտի խորհուրդները, եւ սեփական մեղ- քերի ճանաչողութիւնը սահմանազծուած է սոսկ արտաքին յանցանքնե- րի ինքնախոստովանութեամբ: Եւ միայն մարմնախոհութիւնից քիչ թէ շատ ազատուած միտքն է կարողանում իրապէս տեսնել սրտում թաք- նուած մեղքերը, որն առանկ խորը սոսկում ու ցաւ է առաջ բերում: Իսկական զոջաւորութիւնը սկսում է ներքին ինքնաքննութիւնից: Բա- նի դեռ բացակայում է այն, զոջումը մակերեսային բնոյթ ունի՝ կա- պուած միայն կոպիտ գայթակսման հետ, եւ չի շօշափում մեղքի ար- մատը: Այդպիսի զոջումը գրեթէ չի նպաստում հոգեւոր առաջընթացին,

18 Յովիան Մանդակունի «Վասն բամբասողաց» («Տեառն Յովիանու Ման- դակունու Հայոց հայրապետի ճառք» (երկրորդ տպագրութիւն), Վենետիկ, 1860, էջ 95)

քանզի այն կրողը ոչ թէ եական բժշկութիւն է փնտրում, այլ՝ շուտա- փոյթ արդարացում: Այս իսկ պատճառով անընդունակ է լինում տես- կան, համբերատար ու խոնարհ ապաշխարութեան ընթացքի: Բազում քրիստոնեաներ ողջ կեանքում մնում են այս վիճակի մէջ՝ եապէս վրի- պելով ապաշխարութեան խորհրդի ճշմարիտ իրագործումից: Որովհե- տեւ խոստովանութեամբ եւ ճգնութիւններով մեղքի դէմ տարուող պայքարի ներքին դրդապատճառը ոչ այնքան աստուածաւեր ինքնա- նուիրումն է լինում, որքան անձը մեղաւոր զգալու ծանրութիւնից արագ թօթափուելու ցանկութիւնը: Այս պատճառով մեղքի դէմ պայ- քարում թեթեւակի յաջողութեան հասնելուց յետոյ անխոհեմաբար կորսում է զոջումը՝ դառնալով նոր անկման իսկական նախադրեալ: Եւ մշտատեւ ինքնաքննութեամբ *ապաշխարութեան արժանի պտուղ արարելու* [Մատթ. Գ 8] փոխարէն հոգին շարունակ տուայտում է պարբերաբար կրկնուող մեղանշական անկումների եւ նրանց յաջոր- դող թերի ու անցողիկ ապաշաւանքների շարանում:

Ապաշխարութեան մէջ նման լուրջ թերացումից ետ պահելու նպատակով և հայրերը յորդորում են մեղքի հաւաստի թողութիւն առանալուց իսկ յետոյ՝ մեղքը չմոռանալ:

«Այս իսկ է յարմար եւ պիտանացու Աստուծոյ Թողուլն եւ մեր չմոռանալն զօրինազանցութիւնն մեր...»

Արդարեւ այսպիսի միտս ունիլ յանցաւորաց, Թէպէտ ի խնամոցն Աստուծոյ արժանատրին Թողութեան, սակայն զանձինս առ պարտաւորս պարտ է ունիլ եւ ի չափու կալ եւ չմոռանալ զմեղսն, այլ՝ յիշատակաւ մեղացն խոնարհիլ: Զի որչափ մեք անարժան զանձինս Համարիմք եւ ի խոնարհ ընկենումք, Նա ի վեր տանի»¹⁹:

Ով լրջօրէն հետամուտ է լինում այս սկզբունքի իրագործմանը, իմաստնաբար յարատեւում է զոջման մէջ եւ փորձով համոզում, որ չկայ այլ ճանապարհ՝ կործանաբար եսապաշտութիւնից ազատուելու եւ խոնարհութիւն հագնելու համար:

Չոջման եութիւնը սկզբունքային անհանդուրժողութիւնն է մեղքի նկատմամբ, որը եւ ստիպում է մտքի հայեացքն ուղղել դէպի ներս՝ սրտի խորքերում ծուարած մեղսալի հակումները բացայայտելու եւ

19 Իգնատիոս Վարդապետ «Սեկնութիւն Ղուկասու Աետարանիս», Կ. Պոլիս, 1719, էջ 283, 284

վերացնելու համար:

«Արդ եթէ Հայիմ յիս, ոչ կարեմ տեսանել զիս վասն բազում իրացն, որ յիս արժանի է յանդամանութեան. եւ որքան նրբագոյն նկատեմ, այնքան բազում զարբութիւնս յանկինս սրտի իմում գտանեմ. ոչ խնդրեմ յԱստուծոյ տեսիլս կամ մարգարէութիւնս, այլ՝ զի միայն ճանաչեցից զմեղս իմ»²⁰:

Սեփական մեղքերը ճանաչելու ձգտումը ստոյգ նշանն է այն բանի, որ սիրտը յայտնուել է Սուրբ Հոգու շնորհի ներգործութեան մէջ, որը փշրում է սրտի կարծրութիւնը եւ կործանում եսապաշտական նկրտումները՝ փոխարէնը միայն Աստուծոյ հաճելի լինելու շերտ ցանկութիւն ներարկելով եւ մղում ամբողջապէս նուիրուել ապաշխարութեան սխրանքին:

«Այսպիսի է ապաշխարութեան շերտութիւն՝ որ ոչ ի յինչս եւ ոչ ի մարմնոյ աշխատութիւն խնայէ, այլ նեղէ եւ մաշէ եւ տառապեցուցանէ եւ խնդրէ միայն զմեղացն թողութիւն եւ զախտից ոգւոցն զբժշկութիւն»²¹:

Ս. հայրերը, զոգտման արտասուք ասելով, մեծ մասամբ ի նկատի ունեին ոչ թէ ըստ պատահման՝ որեւէ դիպումով սկսուող լացը, այլ՝ շնորհով սրտում հաստատուած այն յարատեւ զոքարող հոգեվիճակը, որի մէջ մարդ միշտ պատրաստ է արտասուելու: Ինչպէս ասում է Անանիա Նարեկացի, այս շնորհը ձեռք է բերում մեծ ջանքերով:

«Կարգ դիր եւ սահման եւ խորհրդեամբ արա՛ զարտասուաց ժամանակն. եւ յԱստուծոյ խնդրեա՛ յաշողութիւն շնորհին եւ բունադատեա՛ զբնութիւնդ յայնժամ Աստուած ի փոյթն Հայի եւ տայ զշնորհն, որում ցանկաս: Ա՛յս է զոր Տէրն ասաց, եթէ՛ «Բռունք յափշտակեն զարքայութիւն երկնից» [Մատթ. ԺԱ 12]: ... Զդճման շնորհն արուեստ է, եւ բազում Հնարի պարտ է ստանալ զնա»²²:

«Ձան մեծ կալ եւ ի շնորհէն վարդապետիս, մինչ դեռ ոչ լինիս

20 «Գիրք է պարզեացն Աստուծոյ» (ՄՍ ձեռ. N 563, Ժողովածոյ, էջ 25թ)
21 Յովհան Մանդակունի «Վասն խոստովանութեան» («Տեսոն Յովհաննու Մանդակունու Հայոց հայրապետի ճառք» (Երկրորդ տպագրութիւն), Վենետիկ, 1860, էջ 19)
22 «Խրատք ոգեշահեց վասն զոգտման արտասուաց ասացեալ Անանիայի սուրբ եւ ընտրեալ վարդապետիս» («Պատկեր» հանդէս ամսօրեայ, 1898, թիւ 9, էջ 199, 200–201)

Թաղաւորել ի վերայ շնորհին, ոչ կարես անել արտասուք, բայց եթէ՛ պատճառաւ. իսկ յորժամ առեալ զշնորհն ընտանասցիս, այնուհետեւ ո՛չ կարօտանաս օրինակաց եւ պատճառի, այլ, ի շնորհէն ուսեալ, արտասուես սովորութեամբ»²³:

Անցեալի վանական դպրոցներում զոգտման շնորհը չկորցնելու եւ յարատեւ արցունքներ ստանալու համար կրօնաւորները դիմում էին ամենատարբեր միջոցների, որոնք նկարագրուած են նրանց վարքերում: Այդ միջոցները երբեմն խիստ անհատական են, յաճախ՝ տարօրինակ ու զանազան թուացող: Սակայն կան առաւել ընդհանուր միջոցներ, ինչպիսին է, օրինակ՝ աղօթական խոկումը (*մտնիտացիա*), որի առաջադրութեամբ է հանդէս գալիս Անանիա Նարեկացի՝ իր «Վասն զոգտման արտասուաց» խրատում ներկայացնելով խոկման ծաւալում տեքստեր²⁴: Սուրբ հայրերը յաճախ են խրատում խոկալ մահուան, Դատաստանի Օրուայ, դժոխքի չարչարանքների շուրջ՝ սեփական անձի մեծ նուաստացմամբ ու կշտամբանքով. ինչպէս սուրբ Գրիգոր Նարեկացի է ասում՝ *ինքնահարուած տանջանաւորութեամբ*²⁵: Նման խոկումները սկզբում տեսած ու խորթ են լինում, քանզի նրանց մեծապէս դիմադրում է ողջ *հին մարդը*, նրանց ներգործութեան մէջ տեսնելով իր կործանման նախադրեալը: Սակայն, երբ քրիստոնեան խոհեմաբար յարատեւում է այդ խոկումներում, շուտով դրանք խորն արձագանք են գտնում սրտում՝ արթնացնելով շերտագին պաղատանքներ եւ բարեյօժար ինքնախոնարհում:

Երբ քրիստոնեայի մշտական ուղեկիցն է դառնում զոգտման ապրումը, նա մեծ զգօնութիւն է ձեռք բերում, որի շնորհի սիրտը պահում է նոր անկումներից: Զանի դեռ մտքի ուշադրութիւնը շարակցուած չէ զոգտման զգացումի հետ, ենթակայ է նուրբ վրիպումների՝ չկարողանալով յստակ զանազանել իր սիրտն այցելած խորհուրդների իսկութիւնը: Իսկ երբ սրտում բնաւորում է զոգտման շերտութիւնը, լուսաւորում է մտքի տեսողութիւնը եւ առաւել զօրանում խորհուրդների դէմ տարուող պայքարում: Այս պատճառով ս. հայրերը խրատում են որեւէ մեղանչումի պատճառով յայտնուած զոգական տրտմութիւնն այլուս չկորցնել:

23 Լոյն, թիւ 11, էջ 241
24 Տե՛ս Լոյն, թիւ 10, էջ 119–121:
25 Տե՛ս «Մատեան ողբերգութեան», Բան ԻԷ, Գ:

«Եթէ անկանիցիս ի մեղս եւ դառնայցես եւ դադարեսցիս ի նմանէ եւ սկանիցիս ապաշխարել եւ տրտմել վասն նորա, զոր՝ յԶ լեր, մի՛ դադարեր ի տրտմելոյ եւ ի Հատաչելոյ առ Աստուած մինչեւ ցօր մահու քո, եթէ ոչ՝ փութապէս անկանիս ի նոյն խորխորատ: Քանզի որ ըստ Աստուծոյ տրտմութիւն է որպէս սանձք են անձին եւ ոչ տան նմա անկանել»²⁶.

Այս ճանաչողութիւնը խորագոյն փորձառութեան հետեւանք է: Ըստ քրիստոնէական մարդաբանութեան՝ զոչումն առնելու է մարդկային *եռամասնեայ հոգու*²⁷ բոլոր երեք ոլորտներին: *Բանականում* այն արտայայտում է որպէս կամատր հրաժարում ճանաչուած չարիքից, *ցամաքականում* այն բարկութիւն է աճնի հանդէպ՝ եռանդուն ինքնակշտամբանքով, իսկ *ցանկականում*՝ ցու ու վիշտ՝ գործած սխալի համար՝ ի հակադրութիւն մեղանշական վիճակում ապրուած անուրբ հեշտութիւնների: Մա նշանակում է, որ զոչման մէջ հոգու երեք մասերը բնականոն կերպով յայտնուած են ճշմարիտ, *վայելչական կարգում*, այսինքն՝ զգայական զօրութիւնները ենթարկում են բանականութեանը եւ ներգործում բանական մղումներով: Այս պատճառով զոչման մէջ յարատեւելու դէպքում ի սպառ սանձում են ցանկականի հեշտասէր հակումները: Չոչման մէջ հոգու զօրութիւնների շնորհակամ կարգաւորումը հանդիսանում է քրիստոնէայի ներքին խորհրդական (*միստիկական*) կեանքի առաջնորդ: Հոգու զգայական մասի սանձումը ոչ միայն նպաստում է նոր մեղքեր չվատակելուն, այլեւ զգայութեան սկզբունքային որակափոխութեանը: Քանզի զոչման հոգեվիճակում սիրտն առաւել ընկալունակ է դառնում շնորհի ներգործութեան հանդէպ, որի մարդագործող հուրը, ներթափանցելով սրտի զաղտնարանները, սրբում ու հոգեղինացնում է այն: Եւ, ցանկականի ծանրատաղտուկ հեշտախտութիւններն այրելով, փոխարկում է երկնասլաց թեթեւ վայելքի ու հոգեւոր հեշտութեան:

«Այնր Հրոյ շերմութիւն, մտեալ յոգին, Հանէ ի բաց զամենայն վհատութիւնն. եւ քան զթեւ թեթեւագոյն գործէ զըմբռնելն. եւ զամենայն երեւելիսս արհամարհիցէ: Այնուհետեւ այնպիսին ի Հանապազորդ»

26 «Վարդ հարանց, խրատք» (ՄՍ ձեռ. N 787, Ժողովածոյ, էջ 39բ)
27 Տե՛ս Գրիգոր Վարդապետ «Ժուցք ճշմարիտ հաւատքի եւ առաքինասէր վարքի մասին», «Գանձասար» մատենաշար 1992, էջ 22:

զղջութիւնս կայցէ՝ ստեպ աղբերս արտասուաց բղխեալ եւ բազում Հեշտութիւնս շահեալ անտի: Քանզի չիք ինչ, որ այնպէս յաղէ եւ միատրէ ընդ Աստուծոյ՝ իբրեւ զայնպիսի արտասու»²⁸:

Արտասուքի առատութիւնը կենդանի վկայութիւնն է այն բանի, որ սրտի *խորհրդակիր սենեակում* տեղի է ունենում սրբազան խորհրդարարութիւն (*միստերիա*), որի ներգործութեամբ միտքը թօթափում է կոպիտ խորհուրդներից եւ նրբանում՝ օժտուելով գերիմացական հանդարտութեամբ: Այդ հանդարտութեան մէջ արտափայլում է երկնային իմաստութեան լոյսը, եւ արտացոլում՝ աստուածային սիրոյ ջերմութիւնը:

«Արդ, ո՞րպէս կարողանամք զարտասուալից Հատաչումս ամենայն անձինն մեկնել կամ ուսուցանել, բայց թէ՛ փորձիւք ոք ընդ կիրթ նորին անցեալ ծանիցէ. յոր ճաշակ վայելեալ՝ ամենայն պատրանաց աշխարհիս, ի ստիպելոյ սրտին ողջոյն տունեալ. Հրամարէ եւ միայն յայն Հառաչմանէն միշտ զանձն իւր կերակրէ: Հառաչումս այն է, որ զբոց սիրոյն Աստուծոյ արծարծէ, եւ արտասուքն է, որ զհոգոյն աչա վճիտ ներգործէ»²⁹:

Արցունքների առատութիւնը նշանն է սրտի արագ մարդագործման: Եւ որքանով սիրտը սրբուած է լինում, այնքանով մեծ է լինում զոչման տրտմութեանը զարմանալիօրէն ընդխառնուած հոգեւոր ուրախութիւնը:

«Ես, եւ զնոյն ինքն զյեղանակ զղջմանն զմտաւ անեալ, զարմանամ, զիա՞րդ սուգն գտանի ի մէջ ուրախութեանն, որպէս մեղր ի բճիճս պանիցն: Եւ այս ստուգապէս Տեսուն է պարգեւքն այնոցիկ, որ յայսպիսի զղջումն կացուցին զանձինն իւրեանց»³⁰:

Այս ուրախութիւնը, որը յայտածում է արցունքների միջից, իր բնոյթով վերերկրային է եւ անսահման տարբեր՝ սովորական երկրա-

28 «Յովհաննու Ոսկեբերանի Կոստանդիանուպօլսի եպիսկոպոսապետի յանտարանագիրն Մատթոս», Վենետիկ, 1826, էջ 90
29 «Սրբոյն Ներսէսի Լամբրոնացոյ Տարսնի եպիսկոպոսի խորհրդածութիւնը ի կարգս Եկեղեցոյ եւ մեկնութիւն խորհրդոյ Պատարագին», Վենետիկ, 1847, էջ 255
30 Աբբա Յովհաննէս «Վասն ուրախարար սգոյ» (ՄՍ ձեռ. N 3678, «Սանդուղ ստուածային ելից», էջ 109բ)

յին զուարթութիւնից: Այն խորքից պայծառացնում է սիրտը մաքուր, հոգեղէն զգացումներով եւ մարմնահակ ցանկութիւնների փոխարէն հաստատում սուրբ մղումներ՝ ցանկականը նորոգելով եւ ընդունակ դարձնելով աստուածային սիրուն:

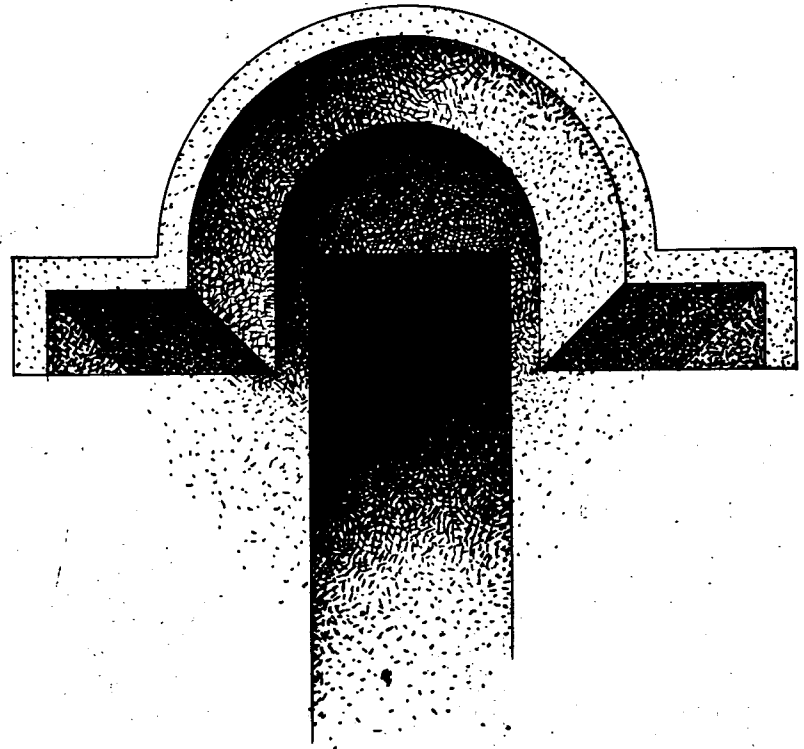
«Որպէս Հրոյ բնութիւն լուսատր է եւ զշարժումն զառ ի վեր ունի, նոյնպէս ցանկութիւն մեր, յորժամ ողջ է եւ լուսատր ընդ բնութեան եւ ջերմ է ի սէրն Աստուծոյ, յայնժամ ի վեր առ Աստուած ունի զշարժումն, եւ այս կոչի սէր»³¹:

Երբ սիրտը սովորում է հոգետր հեշտութիւնների, ինքնստիճեան սկսում է զարշել ամէն մի պիղծ ցանկութիւնից, քանզի ձեռք է բերում նոր հոգետր ճաշակ եւ, կտրուելով երկրից, յաճախակի բեւեւում աստուածային հայեցողութեան բարձունքին՝ աստուածտեսութեան անճառելի խնդութեան մէջ առատ արտասուք հեղելով:

«Որչափ զերևաս Բաղձարոյն նկատ, եւս աստկտայկս բոցով սիրոյն Հատաչ, եւ որչափ մերձենայ ի Նա, յորդատատ զգետս արտատուայն Հեղեղ, եւ միշտ զատուրն, յորս անճաշակ էր ի սման, ապաշաւ եւ յառաջակայն զնայն աղօթի, ունի: Այս է սրբախաթիւն, որում բնաս զղջումն ոչ ախր, եւ սրբախաթիւն, որ զանապաշտ ցնծութիւն բխէ»³²:

Ուրախարար արտասուքի շնորհը, արմատանալով սրտում, դառնում է ողջ կեանքն իմաստուն եւ աստուածահաճոյ կարգաւորութեան մէջ պահող կենդանի գործօն: Եւ ամէն ոք, ով մերձեցել է արտասուքի երանելի շաւղին, սեփական փորձով կարող է ասել:

«Տարոք ասացին Հարն, թէ սուղ վարդապետ է, քանզի նա ուսուցանէ մարդոյ զամենայն օգտակարս իր»³³:

**ԵԿԵՂԵՑՈՒ
ՀԱՅՐԵՐ**

- 31 Ա. Գրիգոր Տաթեւացի «Ջարոզ տասն բանեան օրինաց» («Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամարան հատոր: Արարեալ սրբոյ իօրն մերոյ Գրիգորի Տաթեւացոյն», Կ. Պոլիս, 1741, էջ 32)
- 32 «Սրբոյն Ներսէսի Լամբրոնացոյ Տարսնի եպիսկոպոսի խորհրդածութիւնք ի կարգս Եկեղեցոյ եւ մեկնութիւն խորհրդոյ Պատարագի», Վենետիկ, 1847, էջ 255
- 33 «Վասն զղջութեան եւ արտասուաց» («Վարք սրբոց հարանց եւ քաղաքավարութիւն նոցին ըստ կրկին թարգմանութեան նախնեաց», հատոր առաջին, Վենետիկ, 1855, էջ 525)

ԱՐԵՈՊԱԳԻՏԻԿԱՆԵՐԸ ԵՒ ՆՐԱՅ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԵԿԵՆԾԱԿԱՆ ՎԱՐՄԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՄԵԶ

Ըստ պանդութեան՝ Դիոնեսիոս Արիսպագացին (Արեոպագիտ՝ ինչպես տալիս են որոշ հայերէն ձեռագրեր եւ ընդունուած է այլ լեզուներում) եղել է Պօղոս առաքեալի աշակերտը, որը հաաստքի է եկել՝ լսելով Պօղոսի քարոզը Աթենքի Արեոպագոսում (ժողովարանում) (Գործք ԺԼ 16-34): «Ցաղագս աստուածային անուանց» երկում յիշում է նաեւ առաքելական շրջանի մէկ այլ աստուածաբան՝ Ռեթեոսը («բարեպառ առաջնորդ մեր»): Թէ՛ ասորերէն, թէ՛ հայերէն, թէ՛ լատիներէն թարգմանիչները չեն կասկածել, որ «Կորպուս արեոպագիտիկումը» (Դիոնեսիոսի գրուածքները) ստեղծուել է դեռեւս առաքելական ժամանակներում Պօղոս առաքեալի հետետորդ Դիոնեսիոս Արիսպագացու կողմից:

Արեոպագիտիկաները Յոյն Եկեղեցու կողմից երկակի ընդունութիւն են գտել: Կ. Պոլսի 533 թ. ժողովը, հակադրուելով միաբնակներին, մերժել է այդ գրուածքներն իբրեւ ապոկրիֆատական մեղանշումներ: Դրանք մերժել են թերեւս Արեոպագոսի Կեսարացիի եւ Փոտղոսի: Սակայն, ինչպէս նշում են մի շարք հեղինակներ, Յովհան Դամասկացի, լինելով պատկերամարտի բովում, Արեոպագիտիկաներն (յատկապէս՝ աստուածայինը պատկերների միջոցով ընկալելու ուսմունքը) իբրեւ զէնք հմտօրէն գործադրում է պատկերամարտների դէմ մղուած պայքարում: ԺԹ դարի վերջում արծարծուած են նոր պղատուականների ազդեցութիւններն Արեոպագիտիկաների վրայ: 1895-ին Կոխը եւ Շտիգլմայրը գտնում են, որ «Ցաղագս աստուածային անանցի» Դ գլուխը կրում է Պրոկոլի «Չարի էութիւնը» գրուածքի ազդեցութիւնը²:

Ներածական ձեւակերպումները, անցումը եզրակացութեան, հեղինակների վկայակոչումը եւ գնահատումը, գեղեցիկի, բարու, սիրոյ, Աստուծոյ եւ հրեշտակների խորհրդաբանութեան, նախախնամութեան վարդապետութիւնները, հոգեւոր տիեզերքի տեսութիւնը եւ կառոյցը, հայեցողական կեանքի փուլերն ու եզրերը, բանականութեան միասնացումը եւ աստուածացումը, խորհրդական (միստիկական) եւ նշանական (սիմուլիկ) համակարգերը ներկայացնում են Դիոնեսիոսին իբրեւ ուշ նոր-պղատուականի, զանազան գնոստիկական ազդեցութիւններով³: Եւ քանի որ վերջին վիթխարի նոր-պղատուականը Պրոկոլն է, իսկ Դիոնեսիոսի երկերի մասին յիշատակում է առաջին

անգամ Ջ դարի առաջին կեսում, ապա Դիոնեսիոսը ներկայացում է իբրեւ Ե դարի վերջի հեղինակ:

Դիոնեսիոս Արիսպագացու ուսմունքն առաջադրում է երկու խնդիր՝ Աստուծոյ եւ աստուածացման իմացութիւնը: Դա կատարում է Աստուծոյ ինքնաբացայայտման շնորհիւ: Այդ անընդհատ ինքնաբացայայտման ընթացքը տեղի է ունենում պղատուական եւ խորհրդական տարբեր կարգերի մակարդակներում, որոնք սնուցուած են իմացաբանական եւ խորհրդական ասանդներով⁴: Վերջիններով հարուստ է Արեւելեան Եկեղեցին: Յիշենք, որ ներկայացուող «խորհրդական աստուածաբանութիւնը» վկայակոչում է Բարդղղիմէոս առաքեալին, որն, ըստ ասանդութեան, Եկեղեցու ուսմունքը քարոզում էր Արեւելքում Հայաստանում եւ Հնդկաստանում:

Ըստ այդմ Դիոնեսիոսի դատողական եղանակները կողմնորոշում են ըստ պղատուական եւ գնոստիկական բաժանումների, միտքը, դատողութիւնը զարգանում են յաջորդաբար կամ միաժամանակ երկու փոխներթափանցուած մակարդակով՝ զգայական խորհուրդների մակարդակ եւ իմացութիւնների (զաղափարների) մակարդակ⁵:

Յայտնի է, որ նշաններով (սիմուլներով) Աստուածութիւնն ընկալելու մեր ունակութիւնն արդիւնք է Աստուծոյ բարեհաճութեան: Դրանով, ինչպէս ասում է Ներսէս Շնորհալիս իր «խորանների մեկնութեան» մէջ, փրկութեան յոյսը լրիւ չի ոչնչանում: Այդ նշաններն աստուածաշունչ են, քանի որ դրանք, ըստ Դիոնեսիոսի, գրել են աստուածաբանները՝ Ս. Գրքի հեղինակները (մարգարէները, առաքեալները)՝ ներշնչուելով աստուածային հրեշտակներից (Հին Կտակարան) եւ Յիսուսի վարդապետութիւնից (առաքեալներ): Ս. Գիրքը մեզ տալիս է նշաններ, պատկերներ, պատկերագրութիւն, պատկերաձեւեր, որպէսզի զգայական ընկալման միջոցով ի վիճակի լինենք ճիշտ մեկնաբանել դրանք՝ հասկանալու աստուածայինը: Եւ նման եւ ոչ նման կամ ճանելի (հաստատող, պնդող, կատաֆատիկ) եւ անճանելի (բացատրող, ժխտող, ապոֆատիկ) պատկերների, խորհուրդների ու դատողութիւնների միջոցով, հաաստքի շնորհիւ, մեզ յայտնում է ճանապարհը դէպի վեր՝ աստուածայինը, անելի ճիշտ՝ աստուածային մեզը: Ճանապարհորդութիւնը դէպի իմացականները, մտաւոր գոյերը եւ ի վերջոյ, աստուածային մեզը տեղի է ունենում, իհարկէ, կատարեալ հաաստքի դէպքում:

«Գործքում» նշում է, որ Պօղոս առաքեալն Աթենքի ժողովարանում խօսում էր «հրեաների եւ բարեպաշտ» մարդկանց հետ, այդ

թում՝ էպիկուրեան եւ ստոյկեան փիլիսոփաների, որոնցից պէտք է լինէր նաեւ Դիոնեսիոս Արիսպագացին: Եթէ յիշենք, որ ստոյկեան փիլիսոփաներին յարում էին այդ շրջանի խոշորագոյն ուսեալները (օրինակ՝ Կիկերոնը, Փիլոն Աղեքսանդրացին), որոնք խորթ չէր «վայելչութեան» էպիկուրեան տեսութիւնը, ապա կարելի է ենթադրել, որ Դիոնեսիոսն այդպիսի ուսեալներից մէկը պիտի լինէր, որը միացնում էր տիեզերքի եւ հոգու պղատոնական ըմբռնումը եւ հեղոնէի (վայելչի) էպիկուրեան ըմբռնումը: Նրան պակասում էր միայն Քրիստոսի լոյսը, որն ստացաւ Պողոս առաքեալից: Եւ ողջ Արեոպագիտիկաներում չկայ ոչինչ, որ դուրս լինի պղատոնականութիւնից, հեղոնիզմից, որն արտայայտում է լիակատար վայելքում (էքստազում) եւ յատկապէս՝ Ս. Գրքից (մանաւանդ՝ Պողոս առաքեալի թղթերից): Արեոպագիտիկաներում գտնուել են բազմաթիւ հատուածներ, որոնք արձագանքում են Պլոտինի, Պորփիրի, Պրոկլի գրուածքների զանազան հատուածներին: Այստեղից էլ՝ վերը նշուած ձգտումը՝ նրանց ժամանակը ետ բերելու մինչեւ Ե դարի երկրորդ կէտը: Եւ արուել են բազմաթիւ փորձեր՝ այդ երկերը վերագրելու զանազան հեղինակների՝ Կղեմէս Աղեքսանդրացու աշակերտ՝ Գ դարում Աղեքսանդրիայի էպիսկոպոս Աղեքսանդրին, Բարսեղ Մեծի մի աշակերտին, ծագումով վրացի Պետրոս Իբերին եւ այլն⁶:

Եւ իրաւացի են նրանք, ովքեր կարծում են, թէ, անկախ բանասիրական եւ համեմատական հետազոտութիւնների արդիւնքից, Արեոպագիտիկաների արժէքը եկեղեցական աւանդութեան մէջ է, ինչպէս սաղմոսների հոգեւոր արժէքի համար նշանակութիւն չունի, թէ դրանք երգել է Դաւիթը, թէ՞ մի մասը յօրինուել է տարբեր ժամանակներում: Միւս կողմից հասկանալի պատճառներով հայ, ասորի, դպտի արեւելաքրիստոնէական հնագոյն եկեղեցիների պասսիւթիւնը վերջին երեք դարերի ընթացքում կարծես նպաստել է նրան, որ այդ երկերը, որոնք Ջ դարում մերժուած էին յոյն եկեղեցու կողմից, իբրեւ միաբնակ եկեղեցու հայեացքներ արտայայտող, դառնան «արեւելեան» (դրանով հասկանում են յոյն եւ ռուս ուղղափառ եկեղեցիները) եւ արեւմտեան եկեղեցիների մենաշնորհը: Նոյնիսկ այնպիսի ուսեալ աստուածաբան, ինչպիսին է Վ. Լոսսկին, գրում է. «Արեոպագիտիկաների մասին մինչեւ Ջ դարի սկիզբը, այսինքն՝ շուրջ հինգ դար, ոչինչ յայտնի չէր. ոչ մի եկեղեցական մատենագիր դրանք չէր վկայակոչում եւ յիշատակում: Առաջինը դրանք հռչակեցին միաբնակ հերետիկոսները՝ փորձելով հենուել դրանց հեղինակութեան վրայ: Յաջորդ դարում ս. Մաքսիմոս Խոստովանողը խլում է այդ զէնքը հերետիկոսների

ձեռքից՝ իր մեկնութիւններում կամ «սխալիաներում» բացայայտելով Դիոնեսիոսի երկերի ուղղափառ իմաստը: Այդ ժամանակից ի վեր Արեոպագիտիկաներն անվիճելի հեղինակութիւն ունեն ինչպէս Արեւելեան, այնպէս էլ Արեւմտեան Եկեղեցու աստուածաբանական աւանդութեան մէջ»⁷:

Առնուազն տարօրինակ է եկեղեցական աշխարհի այսօրինակ բաժանումը, մանաւանդ որ յայտնի է Հայոց Եկեղեցու առաքելական եւ ուղղափառ լինելը, էլ չենք խօսում Աղեքսանդրիայի նոր-պղատոնական դպրոցի եւ Եկեղեցու նշանաւոր հայրերի (Աթանաս, Աղեքսանդր, Կիւրեղ Աղեքսանդրացիների եւ ուրիշների) մասին, որոնց հաւասարապէս ընդունում են թէ՛ յոյն, թէ՛ լատին, թէ՛ հայոց եկեղեցիները սուրբ հայրերի շարքում: Պէտք է նշել նաեւ, որ Արեոպագիտիկաները նախ թարգմանուել են ասորերէն, ապա Ը դարի սկզբում հայերէն եւ յետոյ միայն՝ լատիներէն, ընդ որում հայերէն թարգմանութիւնը զուգակցում է Մաքսիմոս Խոստովանողի մեկնութիւնների թարգմանութեամբ, որը եւս սպասում է իր հրատարակչին: Եւ եթէ Ջ-Ը դարերում Արեոպագիտիկաները Յունաց աշխարհում տարածուեցին Մաքսիմոսի եւ Յովիան Դամասկացու շնորհիւ, ապա Հայաստանում թէ՛ Արեոպագիտիկաների, թէ՛ դրանց մեկնութիւնների թարգմանութեան շնորհիւ: Մաշտոցի անուան Մատենադարանի N.N. 48, 49 (1284 թ.), 1309 (1364 թ.) եւ այլ բազմաթիւ ձեռագրերում Արեոպագիտիկաներն⁸ ընդօրինակուած են մեկնութիւններով հանդերձ: Դրանք սովորաբար ուղեկցում են հետեւեալ յիշատակարանով. «Ի վեց հազարերորդի, երկերիւր երրորդի քսաներորդի ամի արարածոց աշխարհիս, ըստ յունարէն թուոց ի չորեքտասներորդի դիքտիկոնին, յերկրորդ ամի թուագրութեան Փիլիպպոսի, ստոյգ օրինակաց ի Կոստանդնուպօլսի, ի ձեռն Դաթի հիւպատոսի եւ թագաւորական սեղանոյն կինառի եւ ի ձեռն Ստեփանոսի քահանայի եւ քերթողի, աշակերտի տեան Մովսէսի Սիւնեաց էպիսկոպոսի...» (Մատենադարան N. 1309, էջ 3բ, նաեւ՝ N. 48):

Այսինքն՝ թարգմանութիւնը կատարուել է հայազգի Փիլիպպոս կայսեր օրօք, որը պատկերամարտ էր եւ հաւանաբար ինքն է օգնել օգտուելու Կ. Պոլսի կայսերական գրադարանի լաւագոյն օրինակներից: Ըստ «Արեոպագիտիկաների Կորպուսի» հայերէն թարգմանութեան հրատարակիչ եւ անգլերէն թարգմանող Ռ. Թոմսոնի՝ հայ մատենագիրները մինչեւ սոյն թարգմանութիւնն արդէն վկայակոչում էին Դիոնեսիոսին, իսկ հայերէն առաջին մեկնութիւնը գրել է Համամ Արեւելցին Ժ դարում⁹: Ռ. Թոմսոնի հաշուամներով, միայն Մատենա-

դարանում կայ 50 ձեռագիր, որ լրի կամ մասնակի ներկայացնում է Դիոնեսիոսի երկերը Դալիթ Հիպատոսի և Ստեփանոս Սիւնեցու թարգմանութեամբ¹⁰: Չնայած այդ թարգմանութեան խրթնաբանութիւններին՝ դա ցոյց է տալիս, որ այն մեծ տարածում է գտել հայ միջնադարում: Որպէս հիմք Ռ. Թոմսոնը վերցրել է Մատենադարանի N. 167 ձեռագիրը, որ գրուել է Եսայի Լչեցու հովանաւորութեամբ, ճշտումներով և լուծմունքներով: Դա հիմք է ծառայել, որովհետեւ ասելի մօտ է յունարէն Արեոպագիտիկաների հնագոյն մի ձեռագրի (Փարիզի Ազգային գրադարանի 437 ձեռագիրը, որը Բիւզանդիայի Միքայէ Գ կայսրը նուիրել է Լուի Բարեպաշտին, ընդօրինակուած է 897-ին, հայերէն թարգմանութիւնից մէկ դար յետոյ): Արեոպագիտիկաների բացայայտ ազդեցութիւնը նկատուած է Ներսէ Շնորհալու և Գրիգոր Տաթեացու «Խորանների մեկնութիւններում», Վանական Վարդապետի, Գրիգոր Տաթեացու Հարցմանց գրքերում: Արեոպագիտիկաների և Դալիթ Անյաղթի փիլիսոփայութեան միջեւ ընդհանուր եզրեր է գտնում Ս. Արեւշատեանը:

Բիւզանդիայում, ինչպէս պատկերատր ներկայացնում է Հ.—Գ. Բեքը, Դիոնեսիոսը յաղթանակում է Յովհան Դամասկացու մէջ, որը նոյնիսկ պատկեր էր անուանում Ս. Հոգին, մարդեղութիւնը: Յայտնի են Արեոպագիտիկաների բիւզանդական մեկնիչները (Մաքսիմոս Խոստովանող, Յոհանն Սկիթապոլսեցի), նրանց յետագայ ազդեցութիւնը Գրիգոր Պալամայի և իսիխազմի վրայ: Ռուս եկեղեցական միտքը եւս մինչեւ ԺԹ դարը և, նոյնիսկ այսօր չի կարող շոջանցել այդ գրոսածքները:

Եւրոպայում եւս, ինչպէս նշում է Օ. Բարդեևիտերը, Դիոնեսիոս Արիսպագացին պարարտ հող է գտնում: Դա սկսում է Թ դարից, երբ դրանք լատիներէնի է վերածում Յոհանն Սկոտ Էրիգենա: Արեոպագիտիկաների ազդեցութիւնը երեւում է Աբելարի, Թովմա Աքովնացու, Դանտէի, Աիկոլա Կուզացու երկերում: Գոյի տարբեր մակարդակների անդրադարձների թեման արծարծում է նոյնիսկ մեր դարի մի քանի քերթողների բանաստեղծութիւններում (Բելի, Բորխտ):

Ապագայի խնդիր է ցոյց տալ, թէ Արեոպագիտիկաներն ինչ եղանակներով են ազդել արեւելեան (հայ, ասորի, դպտի), բիւզանդական (նաեւ՝ ռուս, սլաւոնական) և արեւմտեան (կաթոլիկ) աստուածաբանական մտքի և գեղարուեստական արտադրութեան վրայ: Ո՞ր երկերն են դրանցից առաւել ընդունելի եղել և առաւել ազդեցութիւն թողել այս կամ այն վարդապետութեան վրայ: Անշուշտ դա կարելի է

Մենք «Գանձասար» հանդէսի համար տ. Մետրոպ քահանայի յորդորով փորձեցինք թարգմանել Դիոնեսիոսի երկերի շարքում ամենախորհրդաւորը՝ «Յաղագս Խորհրդական աստուածաբանութեան» գրուածքը՝ մեր կարողութեան չափով հետեւելով գրաբար բնագրի թէ՛ տառին, թէ՛ իմաստին, յաճախ իմաստը զոհելով տառին, ինչպէս վարուել է Ստեփանոս Սիւնեցին յունարէնից թարգմանելիս: Ձգտել ենք պահպանել Սիւնեցու խրթին ոճերը՝ միաժամանակ փորձելով արեւելահայերէնով վեր հանել յունաբան խրթնութեան մէջ թաքնուած իմաստները: Այդ առումով մեզ մեծ ծառայութիւն մատուցեց Ռ. Թոմսոնի անգլերէն թարգմանութիւնը նոյն բնագրից: Այդ երկի ընտրութիւնը պայմանաւորուած է նաեւ նրանով, որ խորհրդական և նշանական աստուածաբանութիւնների սկզբունքները մեծ դեր են խաղում հայ միջնադարեան կերպարուեստում:

Ծանօթութիւններ

1. Deny's L'Areopagite. La Hierarchie celeste. Introduction par René Roques, étude et texte critiques par Gunther Hell, traduction et notes par Maurice de Candillac 2e éd. Paris 1970, p. VIII
2. Արքիւրքներ տնւ Deny's L'Areopagite..., p. XIII
3. Նոյն տեղում, էջ XI:
4. Նոյն տեղում, էջ XIX—XX:
5. Նոյն տեղում, էջ XX—XXI:
6. Տնւ Բն. Вл. Лосский. Очерк мистического богословия восточной церкви ("Мистическое богословие". Изд. христианской благотворительно-просветительской ассоциации "Путь к истине"). Киев 1991, с. 108.
7. Նոյն տեղում, էջ 107—108:
8. Տնւ "The Armenian Version of the Works attributed to Dionysios the Areopagite, edited by R. W. Thomson". Lovanii in Aedibus E. Peeters 1987, p. IX—XII
9. Նոյն տեղում, էջ VII:
10. Նոյն տեղում:

ՎԻԳԵՆ ՂԱԶԱՐԵԱՆ

ԱՅԵՆԱՅԻՆԵՐԻ ԴԻՈՆԵՍԻՈՍ ԱՐԻՍՊԱՍՏՅԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ
[ՅՈՒՐԱԸ] ԵՓԵՍԱՅԻՆԵՐԻ ՏԻՄՈԹԵՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ
ԽՈՐՀՐԴԱԿԱՆՄ ԱՍՏՈՒԾԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ի ԽՉ Է ԱՍՏՈՒԾԱՅԻՆ ՄԷԳԸ ԴԻՈՆԵՍԻՈՍ ԶԱԿԱՆԱՆ՝
ԶԱԿԱՆԱՅԱԿԻՑ ՏԻՄՈԹԵՈՍԻՆ

Լ. Գերագոյ Երրորդութիւն, գերագոյնդ Աստուած եւ գերագոյնդ բարութիւն, զրիստոնեաների համար աստուածային իմաստութեան վերատեսուիչ, տա՛ր մեզ դէպի խորհրդական խօսքերի գերաճմանօք, գերաճանչ եւ ծայրագոյն զագաթը, ուր աստուածաբանութեան պարզ եւ ազատ եւ անփոփոխելի խորհուրդները գերագոյն լոյսի պատճառով ծածկուած են թաքնախորհուրդ լուծեան Մեզով՝ խաւարի մէջ վերափայլելով գերերեսակայութեամբ՝ եւ ամենամեծ ամենաշօշափելիութեամբ եւ աներեսոյք գերագոյն գեղեցկութիւնների պայծառութեամբ գերալիր՝ դարձնելով անտեսանելի իմացութիւնները: Արդ, այս բաները թող ըզձայի լինեն ինձ: Իսկ դու, ո՛վ ազգիդ Տիմոթէոս, որպէսզի յարաձգական՝ կրթութեամբ (հազորդակցութեան) խորհրդական տեսութիւններից, մի կո՛ղմ թող զգայութիւններդ, իմանալի ներգործութիւններդ, ամենայն զգալի եւ իմացական բաները, բոլոր ոչէները եւ էերը եւ, անձանօթաբար ձգտելով, որչափ հասանելի է, միաւորուի՛ր Նրա հետ, որ վեր է ամէն էութիւնից եւ գիտութիւնից: Զանգի Նրա ամենակատար, անըմբռնելի, ազատ եւ մաքուր զարմացմամբ՝ կհամբարձունես դէպի աստուածային խաւարի գերագոյ ճառագայթը՝ ամէն ինչ թողած եւ ամէն ինչից ազատուած:

Լ.2. Բայց տե՛ն, որ ոչ ոք անխորհուրդներից չսի այս բաների մասին. Ոկատի ունենը նրանց, ովքեր ըմբռնել են էերը եւ բարբաջել, թէ գոյութիւն չունի ոչինչ անելի վեր, քան էերը, այլ կարծել են, որ իրենց գիտութեամբ տեսել են Նրան, որ խաւարը դարձրել է ծածկոյթ

ա խորհրդական— միստիկական, նովորական, աստուածային
բ գերերեսակայութիւն— գերպայծառութիւն, լուսաշողութիւն
գ գերալիր— լիազեղում, ամբողջական, կատարեալ
դ յարաձգական— երկարաձիգ, տեսողական, շարունակ
ե զարմացում— յալիչտակում

Իր համար [Մաղմ. ԺԷ 12]: Իսկ եթէ աստուածային խորհրդածութիւնները գերազանցում են նրանց, ապա ինչ կարելի է ասել կատարեալ անխորհուրդների մասին, ովքեր ամենքի գերագոյ Պատճառին հետագայ էրին են նոյնիսկ նմանեցնում եւ չեն ասում, որ Նա գերագոյն է, քան իրենց ստեղծած աստուածները եւ բազմատեսակ կերպարանքները: Պէտք է Նրան համարել բոլոր էրի կարգաւորողը եւ [այս մասին] ճառել հաստատումներ^ա, քանի որ Նա է ամենքի պատճառը եւ այս ամէնը մանաւանդ անձառելի^բ, քանի որ [Իր] գոյութեամբ գերագոյն է ամենքից, եւ չհամարել անձառելիութիւնը ճառելիութեանը հակառակ, այլ՝ [Նա] բազմիցս անելի վեր է անկատարութիւնից եւ գերազանցում է ամէն մի բացասման եւ հաստատման:

Լ.3. Այսպէս է ասում եւ աստուածային Բարդուղիմէոսը աստուածաբանութիւնը լինում է բազում եւ սակաւ, Աւետարանն ընդարձակ ու մեծ եւ դարձեալ՝ համառօտ: Ինձ այնպէս է թւում, որ [նա] գերբնապէս խորհում էր այն, թէ ամենայնի բարի Պատճառը եւ բազմաբանելի է, եւ սակաւաբանելի, միաժամանակ եւ անձառելի, քանի որ Իր առանկ գերունակութեան պատճառով անհասանելի է խօսքի եւ մտքի համար եւ յայտնապէս ու ճշմարտապէս միայն նրանց է երեսում, ովքեր անցնում են ամենայն անմաքուր եւ մաքուր [բաների] միջով եւ գերազանցում ամենածայրագոյն սրբերի բոլոր աստիճանները եւ թողնում ամենայն աստուածային լոյսը եւ երկնային բարբառներն ու հընչիւնները եւ մտնում Մեզի մէջ, ուր, ինչպէս ասուած է [Գրքում] [ԲՔազ. ԻԲ 12], Նա է՝ ամենայնից անդին: Զանգի աստուածային Մովսէսը հէնց այնպէս հրաման չստացաւ նախ իրեն մաքրել եւ ապա ոչ այդպիսիներին հեռանալ. եւ այս ամէն մաքրութիւնից յետոյ լսում է բազմաձայն փողերը եւ տեսնում առատ, մաքուր, փայլատակող լոյսը եւ յոգնահեղ ճառագայթները եւ յետոյ բաժանում ժողովրդից եւ վերնագոյն քահանաներից եւ հասնում աստուածային լեռան կատարը [Եւ ԺԹ 9-24]: Եւ այսքանից յետոյ չի հպում Նրան՝ Աստուծոն, եւ տեսնում է ոչ թէ Նրան, քանզի անտեսանելի է, այլ՝ այն տեղը, ուր Նա էր [Եւ ԼԳ 20-23]: Եւ այս, կարծում են, նշանակում է, որ աստուածային [յայտնութիւնները] եւ երեսելիների եւ իմանալիների ծայրագոյն [վիճակները] պարունակում են ինչ—որ խօսքեր ամենից Գերա-

ա հաստատում— պնդում, ստորաստութիւն
բ անձառել— բացասել, ժխտել

գոյնի մասին: Դրանով Նրան մերձեցալը, որ վեր է ամենայն պատկերացումից, ցոյց է տրուում սուրբ տեղերում իմանալի բարձունքների վրայով Նրա ընթացալով: Եւ այնժամ [Մովսէսը] ծածկուում է նրանցից՝ թէ՛ տեսանելի բաներից, թէ՛ տեսնողներից, մտնում արդարեւ խորհրդական անգիտութեան Մեզը, որով գոցում է ամենայն իմացական ընդունակութիւն, եւ ամենայնիւ անշօշափելի եւ աներեւոյթ լինում բոլորից եւ աններգործութեամբ, ըստ վեհագունութեան, միատրուում ոչ որեւէ մէկի, ոչ իրեն, ոչ այլ մէկի, այլ՝ Նրան, որ գերազանցում է բոլորին եւ ամենեւին անճանաչելի է ամէն տեսակ գիտութեան համար. եւ, գերազոյն կերպով անգիտանալով, [ճանաչում է] իր անգիտութիւնը:

II ԻՆՉՈՒ ՊԵՏՔ Է ՄԻԱԿՈՐՈՒՄԸ ԵՒ ՕՐՆՈՒԹԻՒՆ ՄԱՏՈՒԾԵԼ ԱՄԵՆՔԻ ՊԱՏՃԱՍԻՆ ԵՒ ԱՄԵՆՔԻԾ ԳԵՐԱԳՈՅՆԻՆ

Այդպիսին լինելու համար մենք աղօթքներ ենք յղում գերալոյս Մեզին եւ անտեսութեան ու անգիտութեան միջոցով [ձգտում] տեսնել եւ ճանաչել Նրան, որ վեր է տեսութիւնից եւ գիտութիւնից՝ [միաժամանակ] աղօթելով [ձգտում] չտեսնել եւ չճանաչել: Զանգի սա է արդարեւ տեսնելն ու ճանաչելը եւ գերազոյ էն գերազոյապէս օրհնաբանելը՝ բացասելով բոլոր էերը, ինչպէս նրանք, ովքեր մինչ բուն պատկերը՝ ստանալը, վերացնում են վրան եղած այն ամէնն, ինչ խանգարում է մաքուր տեսողութեանը եւ [պատկերը] բացասման միջոցով միայն ինքը [մնալով], ցոյց է տալիս ծածկուած գեղեցկութիւնը: Արդ, կարծում են, պէտք է օրհնաբանել անելի բացասումներով, քան հաստատումներով: Զանգի որ, երբ հաստատում ենք, սկսում ենք ամենակզբից եւ միջինների միջոցով հասնում վերջիններին, մինչդեռ այստեղ (բացասելիս), վերջից դէպի ամենակազբը ելնելով, ամէն ինչ բացասում ենք, որպէսզի յայտնապէս ճանաչենք այն անգիտութիւնը, որ այս աշխարհի բոլոր գիտուններից էապէս ծածկուած է, եւ տեսնենք այն Աստուածային Մեզը, որ ծածկուած է էերի մէջ եղած ամենայն յոյսից:

ա ի նկատի ունի քարը:

III ԻՆՉ ԵՆ ՃԱՌԵԼԻ ԱՍՏՈՒԾԱԲԱՐՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԱՆՃԱՌԵԼԻՆԵՐԸ

Արդ, «Աստուածաբանական տպաւորութիւններում» զիստարապէս օրհնաբանեցինք ըստ ճառելի աստուածաբանութեան, թէ ինչու է միակն ասում աստուածային եւ բարի բնութիւնը եւ ինչու՝ երրորդական, եւ ինչ են Նրա մասին ասուած հայրութիւնը եւ որդիութիւնը, ինչ է կամենում յայտնել [Սուրբ] Հոգու աստուածաբանութիւնը, թէ ինչպէ՛ս աննիւթ եւ անբաժանելի Բարութեան սրտից արտաբխեց լոյսը, եւ ինչպէս Նրանք, որ Նրանումն են եւ Իրենց եւ Միմեանց հետ՝, մշտնջենատրակցում են յարատեւ վերաբխութեամբ՝ մնալով անփոփոխ բնութեամբ, ինչպէ՛ս Յիսուս գերազոյն էութեամբ ճշմարտապէս միատրուեց մարդկային բնութեան հետ, եւ բազում այլ ճառելի ճշմարտութիւններ, որոնք օրհնաբանում են «Աստուածաբանական տպաւորութիւններում»: Իսկ ինչ վերաբերում է «Աստուածային անունների մասին» [երկուսն նշուած] անուններին, [բացատրել ենք], թէ ինչու է բարի կոչում, ինչու՝ էութիւն, ինչու՝ կեանք, ինչու՝ իմաստութիւն եւ գորութիւն, եւ բազում այլ իմացական աստուածային անուններ: Իսկ «Նշանական աստուածաբանութեան» մէջ [ասել ենք], թէ ինչ են անուանափոխութիւնները՝ զգալիներից աստուածայիններից, թէ ինչ է աստուածային կերպարանքը, ինչ՝ աստուածային ձեւերը եւ մասերը եւ գործարանները, ինչ են աստուածային տեղերը եւ զարդերը, ինչ՝ բարկութիւնը, ինչ՝ տրտմութիւնը եւ քինախնդրութիւնը, ինչ՝ ըմպումն ու մսակերութիւնը, ինչ է երդումը, եւ ինչ՝ անէծքը, ինչ է ջուրը, եւ ինչ՝ արթնութիւնը եւ Նշանական աստուածաբանութեան բազում այլ սրբազանաստեղծ կերպարներ:

Կարծում են, թէ դու էլ գիտես, թէ ինչու առաւել բազմախօս են [իմ] վերջին, քան թէ առաջին [երկերը]: Զանգի որ «Աստուածաբանական տպաւորութիւնների» եւ «Աստուածային անունների» բացայայտման համար պէտք էր անելի՛ սակաւախօս լինել, քան «Նշանական աստուածաբանութեան», քանի որ որքան վեր ենք հայում, այնքան բանականութեան համար իմացականների տեսութիւնն անելի է ծածկուած. ինչպէս եւ այժմ, մտնելով մտքից էլ վեր այն Մեզի մէջ, ոչ թէ սակաւախօսութեան, այլ բացարձակ անխօսութեան եւ անիմացութեան են

ա ի նկատի ունի Սուրբ երրորդութեան Անձերը:

(մատնում): Իսկ վերելից ներքեւ իջնելիս, իջման չափի համեմատ, խօսքիս քանակութիւնն ընդարձակում է: Բայց այժմ ստորիցներքից դէպի գերական ելնելիս, ըստ վերելքի ճանապարհի չափի, [խօսքս] սակաւանում է եւ ամենավերը հասնելուց յետոյ լրիս դառնում անշարժ ջելի եւ ամբողջապէս միատրում անբարբառութեան հետ: Բայց կասես, թէ ինչու աստուածայինի բացասումը սկսում ենք ամենայնտից [բաներից]: Որովհետեւ ամենից Գերագոյնի մասին հաստատում անելու համար ենթադրական^ա ճառումը պէտք է [սկսել] համասեռ եւ մերձաւոր բաներից: Իսկ Նրա բացասումը, որ գերագոյն է ամենայն բացասումից, պէտք է [սկսել] Նրանից առանել հեռաւոր [բաների] բացասումից: Եւ մի՞թէ [Նա] առանել կեանք եւ բարեբարութիւն չէ, քան օդը եւ քարը, եւ առանել չէ անասելին եւ անիմանալին, քան մակերութիւնը եւ քինախնդրութիւնը:

IV ԹԷ ԲՈՒՈՐ ԶԳԱԽՆԵՐԻ ԳԵՐՈՒՆԱԿ ՊԱՏՃԱՈՐ ԶԳԱԽՆԵՐԻՑ ՉԷ

Բայց արդ, ասում ենք, որ ամեն ինչի Պատճառը եւ ամեն ինչից Գերագոյնը ո՛չ անգոյ է, ո՛չ էլ՝ անկենդան, ո՛չ անխօս է, ո՛չ էլ՝ անմիտ, ո՛չ մարմին ունի եւ ո՛չ էլ՝ ձեւ, ո՛չ տեսակ, ո՛չ էլ որակ կամ քանակ կամ ծանրութիւն ունի: [Նա] ո՛չ ինչ-որ տեղում է եւ ո՛չ էլ տեսանելի է եւ ո՛չ էլ ունի զգալի շօշափում: Ո՛չ զգում է եւ ո՛չ էլ զգալի է եւ ո՛չ էլ ենթակայ է անկարգութեան կամ շփոթութեան նիւթական ախտերի հետեւանքով: Անգոր չէ զգայական տկարութիւններով, ո՛չ էլ կարօտ է լոյսի, ո՛չ էլ ենթակայ այլալուծեան կամ ապականութեան կամ բաժանման կամ զրկման կամ հոսման կամ մի բանի, որ յատուկ է զգալիներէս. ոչ է՛ եւ ոչ էլ ինչ-որ [նման] բան է կոչւում:

V ԹԷ ԻՄԱՃԱԿԱՆՆԵՐԻ՞ ԳԵՐՈՒՆԱԿ ՊԱՏՃԱՈՐ ԻՄԱՃԱԿԱՆ ՉԷ

Եւ դարձեալ՝ անելի վեր ելնելով՝ կասենք, թէ [Աստուած] ո՛չ անձ է եւ ո՛չ միտք, ո՛չ երեւոյթ է, ո՛չ էլ ունի կարծիք կամ բանականութիւն կամ իմացում: Ո՛չ բանականութիւն է եւ ո՛չ իմացում. ո՛չ ասում է, ո՛չ իմացում: Ո՛չ թիւ է եւ ո՛չ կարգ, ո՛չ մեծութիւն եւ ո՛չ փոքրութիւն, ո՛չ հաւասարութիւն եւ ո՛չ նմանութիւն կամ աննմանութիւն: Ո՛չ կանգնած

ա ենթադրական— հիպոթետիկ
բ իմացական— իմանալի, հոգեւոր

եւ ո՛չ էլ շարժում է, ո՛չ լուծիւն է բերում եւ ո՛չ էլ զօրութիւն ունի: Ո՛չ զօրութիւն է եւ ո՛չ լոյս եւ ո՛չ կեանք է, ո՛չ էութիւն, ո՛չ յափտեան է եւ ո՛չ էլ ժամանակ: Նա ո՛չ իմացական զգայութիւն է, ո՛չ հանձար, ո՛չ ճշմարտութիւն, ո՛չ թագաւորութիւն, ո՛չ իմաստութիւն, ո՛չ միակ, ո՛չ միութիւն կամ բարութիւն, ո՛չ էլ հոգի, ինչպէս մենք ենք պատկերացնում, ո՛չ որդիութիւն, ո՛չ հայրութիւն եւ ո՛չ էլ նրանցից, որ մեր մէջ են, եւ ո՛չ էլ ճանաչելի որեւէ այլ էի կողմից: Եւ ո՛չ ոչեներից է եւ ո՛չ էլ ինչ-որ էրից, եւ ո՛չ էերը գիտեն Նրան, թէ Նա է, եւ ո՛չ էլ Նա էերին գիտի, թէ էեր են: Նա ո՛չ խօսք է, եւ ո՛չ անուն, ո՛չ գիտութիւն, ո՛չ խաւար է եւ ո՛չ լոյս, ո՛չ մուրրութիւն եւ ո՛չ ճշմարտութիւն: Նրան ամենեւին հնարաւոր չէ հաստատել կամ բացասել, այլ, Նրա հետ եղածներին հաստատելով կամ բացասելով, Նրան ո՛չ հաստատում ենք, ո՛չ էլ բացասում: Որովհետեւ ամեն տեսակ հաստատումից վեր է ամենայնի ամենակատար եւ միեղէն Պատճառը եւ ամեն բացասումից վեր է բոլոր ընդարձակութիւնների Գերունակութիւնը եւ անդին է, քան բոլորս:

ԳԱՅԻՈՍ ՍՊԱՍԱԻՈՐԻՆ

Խաւարն աներևոյթ է լինում լոյսից եւ առանել եւս՝ բազում լոյսից, անգիտութիւնն աներևոյթ է լինում գիտութիւնից եւ առանել եւս՝ անելի մեծ գիտութիւնից: Սրանք ընդունելով ամբողջութեամբ եւ առանց թերութեան՝ որպէս գերագոյն ճշմարտութիւն հաստատի՛ր, որ լոյսի գոյութեանն ու գոյերի գիտութեանը ձգտողներին անհասանելի է աստուածային անգիտութիւնը, եւ գերագոյն ու վերնագոյն Նրա խաւարը ծածկուած է ամենայն լոյսից եւ թաքնուած՝ ամենայն գիտութիւնից: Եւ եթէ մէկը, տեսնելով Աստուծոն, հասկանայ, թէ Ում տեսաւ, ոչ թէ Նրան է տեսել, այլ՝ նրանց, որ էերից են եւ իմանալիներից: Իսկ Նա հաստատուած է անելի վեր, քան միտքը եւ էութիւնը, եւ Նա, ամբողջապէս անճանաչելի եւ անտեսանելի լինելով, գերագոյնապէս գոյութիւն ունի եւ գերագոյն է, քան մտքերը: Եւ, ըստ վեհագունութեան, ամենակատարեալ անգիտութիւնը գիտութիւնն է Նրա, որ գերազանցում է բոլոր ճանաչելիներին:

ՊՐՈՐԹԷՆՍ ՊԱՇՏՈՆԵԱՅ ՍԱՐԿԱԲԱԿՆ

Աստուածային Մէզն այն անմատոյց լոյսն է [Ա Տիմ. Զ 16], որի մէջ, ասում է, բնակում է Աստուած, եւ աներևոյթ է գերունակ երեւու-

թականութեան պատճառով եւ անմատչելի՝ գերազանց գերագոյ լուսաբխութեան պատճառով: Նրա մէջ է ամենայն ոք, ով արժանացել է Աստծուն տեսնելուն եւ ճանաչելուն՝ Նրան ճշմարտապէս ոչ տեսնելով եւ ոչ գիտենալով, ելնելով անելի վեր, քան տեսնելն ու իմանալը, այս իմանալով նրա մասին, որ ամէն ինչի հետ է՝ եւ զգալի, եւ իմանալի: Եւ կասեմ մարգարէի պէս. «Ինձ սքանչացրեց Քո գիտութիւնը, զօրացաւ [իմ մէջ], եւ չեմ դիմանում նրան» [Մաղմ. ՃԼԸ 6]: Ինչպէս աստուածային Պօղոսն է ասում, որ ճանաչում է Աստծուն, թէ ճանաչել է, որ Նա գերագոյն է, քան ամենայն իմաստութիւն եւ գիտութիւն: Ուստի ասում է, որ անքննելի են Նրա ճանապարհները, եւ անզննելի՝ Նրա դատաստանները [Հռովմ. ԺԱ 33], եւ նրա խաղաղութիւնը վեր է ամենայն մտքից [Փիլիպ. Դ 7]՝ այսպիսով համարելով Նրան բոլորից գերագոյն եւ ճանաչելով Նրան գերագոյն, քան ամենայն միտք, թէ [Աստուած] անդին է ամէն ինչից՝ լինելով ամէն ինչի պատճառը:

Խոսրով Անձեւացու մասին շատ կցկտուր տեղեկութիւններ են պահպանուել: Առաջին անգամ նա յիշատակում է իբրեւս Ա Գրիգոր Նարեկացու եւ նրա եղբայրներ Յովհաննէսի եւ Սահակի հայր, ինչպէս նաեւ՝ Անանիա Նարեկացու հօրեղբօր փեսայ: Անյայտ է Խոսրովի ծննդեան թիւն ու վայրը: Ենթադրում է, որ նրա հայրենիքն Անձեւացեաց գաւառն է, որի եպիսկոպոս է ձեռնադրուել՝ հաւանաբար իր կնոջ մահուանից յետոյ կուսակրօնութիւն ընդունելով: Յայտնի է նրա մահուան տարեթիւը՝ 972 թ.:

Անձեւացու կեանքն ու գործունեութիւնն անհնար է պատկերացնել առանց հաշուի առնելու իր ժամանակ հոգեւոր ասպարէզում կատարուող բուն փոփոխութիւնները: Ժ դարում Հայաստանում մեծ վերելք էր ապրում վանականութիւնը: Այս շարժումն սկսուել էր հոգեւորականների մէջ ինքնաբերիկ կերպով՝ առանց Եկեղեցու առաջնորդների գործակցութեան, սակայն այն մեծ աջակցութիւն ստացաւ Անանիա Մոկացու կողմից, որը Հայոց կաթողիկոսութեան աթոռին նստեց 946 թուականին: Մոկացու մասին բոլոր պատմիչները գոհութեամբ են յիշել: Նրա օրօք Հայաստանի բոլոր կողմերում յայտնում էին նորանոր վանքեր, որոնցում ծաղկում էր կրօնատրութեան կարգը: Այդ շրջանում ստեղծուած որոշ վանական խոշոր կենտրոններ, հոգեւոր ուսումնառութեան օրրաններ լինելուց բացի, ճարտարապետական սքանչելի կոթողներ դարձան, ինչպիսիք են, օրինակ՝ Մանահինը (չին. 957), Կամրջաձորը (939), Հաղբատը (967): Սակայն առանձին ուշադրութեան է արժանի այդ ժամանակ տարածում գտած *ներքին մարդու* հոգեւոր ճարտարապետութիւն հանդիսացող ճզնատրական ուսմունքների վերածաղկումը: Այդպիսի ծաղկման ամենավաղ դրսեւորումներից մէկն էր Նարեկայ նշանատր վանական դպրոցի ստեղծումը (X-րդ դարի առաջին կեսին) Անանիա Նարեկացու կողմից: Վերջինս ժամանակի ամենագարգացած եւ լուսաւոր հոգեւորականներից մէկն էր եւ, բնականաբար, իր սրբակենցաղ վարքով եւ բազմաբեղուն գրականութեամբ պիտի անմիջական ազդեցութիւն թողած լինէր Խոսրովի, ինչպէս նաեւ նրա գաւակների վրայ¹, մանաւանդ որ նրանց մէջ ազգակցական կապ կար: Յայտ-

1 Տե՛ս Հրաչեա Թամրազեան. «Անանիա Նարեկացի, կեանքը եւ մատենագրութիւնը», Երեւան, 1986:

նի է, որ ս. Գրիգորը եւ իր աագ եղբայր Յովհաննէս Անանիայի հոգեւոր խնամքին են վստահուել՝ ճգնաւորութեան նուիրուելով՝ Լարեկայ վանքում, իսկ Յովհաննէսը, նրա մահուանից յետոյ, ստանձնել է վանքի առաջնորդութիւնը²:

Պատմութիւնից յայտնի է, որ Խոսրովն ու Անանիան մեղադրուել են կղերական անհնազանդութեան մէջ³: Այս փաստը ոմանց համար առիթ է հանդիսանում նրանց աղանդատրական, հակաեկեղեցական, մինչեւ իսկ հակակրօնական որակումներ տալու համար: Այսպիսի կարծիք է թեւածում նաեւ նրանց հանձարեղ ժառանգորդի՝ ս. Գրիգոր Լարեկացու անձի շուրջ: Իրականում Անանիայի եւ Խոսրովի անունների հետ կապուած հպանցիկ ամբաստանութիւնը լուրջ գործողութիւններ եւ հետեւանքներ չունեցած իրողութեան թեթեւիկ արձագանքն է, ինչպէս վկայում է Մ. Օրմանեանը՝ իր *մանրագնին ուսումնասիրութեան վրայ* հիմնուելով⁴: Եթէ Ստեփանոս Օրբելեանն իր պատմութեան մէջ այդ մեղադրանքը պարզապէս զրպարտութիւն է համարում⁵, ապա Կիրակոս Գանձակեցու մօտ ընդդէմ Խոսրովի բերուած փաստարկները խիստ կասկածելի են եւ *աննշանակ*⁶: Բացի այդ, մեղադրութեան շարադրանքը զրաբարեան տեքստում անորոշ աւարտ ունի⁷ եւ առաւելապէս վերագրելի է Միւնեսաց Յակոբ եպիսկոպոսին, որն եւ համարում էր Խոսրովին *չկողոր*: Այդ անորոշութիւնը իրովի է «ուծուած» նոր թարգմանութեան մէջ՝ Յակոբ անձնանուն աւելացմամբ⁸: Ամեն դեպքում, թէ՛ Խոսրովի եւ թէ՛ Անանիայի անունների հետ կապուած ամբաստանութիւնները նախանձի եւ խարդաւանքի հետեւանք են եղել եւ ոչ թէ՛ ենթադրուող կղերական հակառակութեան կամ նորաձեւական նկրտումների:

- 2 Տե՛ս «Լիակատար վարք եւ վկայաբանութիւն սրբոց», Վենետիկ, 1810, էջ 495:
- 3 Տե՛ս Ստեփանոս Օրբելեան. «Սիւնիքի պատմութիւն», Երեւան, 1986, էջ 242, Կիրակոս Գանձակեցի. «Հայոց պատմութիւն», Երեւան, 1982, էջ 71–72, «Անանիա Մոկացու թղթերը», «Արարատ», 1897, էջ 275–288, Գ. Տեր-Մկրտչեան. «Հայագիտական ուսումնասիրութիւններ», Երեւան, 1979, էջ 224–234:
- 4 Տե՛ս Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանեան. «Ազգապատում», Պրակ 1, 1912, Կ.Պոլիս, էջ 1099–1100:
- 5 Տե՛ս ծանօթ. 3:
- 6 Տե՛ս ծանօթ. 4, էջ 1098:
- 7 Տե՛ս «Համառոտ պատմութիւն», Վենետիկ, 1865, էջ 48:
- 8 Հմմտ. Երեւան, 1982, էջ 72:

Անընդունելի է եւ այն կարծիքը, թէ իբր նրանք, հանդիսանալով ներանձնական հոգեւոր ճանապարհի ջատագովներ, անկարեւոր էին համարում ընդհանուր եկեղեցական պաշտամունքը, ծեսն ու նուիրապետական կարգը եւ ձգտում ստեղծել կամ հաստատել ուրոյն խորհրդապաշտական դպրոց: Մրա դէմ է խօսում նրանց իսկ զրական աւանդը, ուր սքանչելիօրէն ներդաշնակուած են աստուածպաշտութեան ընդհանուր–ծիսական եւ առանձնական–ճգնաւորական կողմերը: Այդպիսի ներդաշնակութեան ամենաբնորոշ արտայայտութիւններն են Խոսրովի կողմից մեզ աւանդուած երկու աշխատութիւնները՝ *Պատարագի* եւ *Ժամակարգութեան* մեկնութիւնները⁹: Այս գործերում մատուցուող ծիսակարգի խորհուրդների աստուածաբանական մեկնութիւնները զուգորդուած են ներանձնական աստուածպաշտութեանը վերաբերող խրատներով:

Ստորեւ ներկայացուող խրատը վերցուած է «Մեկնութիւն ժամակարգութեան» գրքից, որտեղ այն զետեղուած է *Գիշերային* եւ *Առաւօտեան* ժամերգութիւնների մեկնութիւնների միջեւ: Խրատը, բնականօրէն պատշաճելով գրքի բովանդակութեանը, զիսաւորապէս վերաբերում է աղօթքին, սակայն նրանում ընդգրկուած են նաեւ աստուածպաշտական մի շարք կարեւորագոյն սկզբունքներ՝ սեղմ եւ դիպուկ խրատական խօսքով, յաճախ կշտամբիչ եւ սթափեցնող յանդիմանութիւններով: Այս խրատն իր բովանդակութեամբ այսօր էլ խիստ արդիական է, քանզի նրանում շուրջփուող (ինչպէս անհատի, այնպէս էլ եկեղեցու ընդհանուր կեանքին վերաբերող) ցաւոտ խնդիրներն առկայ են եւ մեր օրերում:

ՏԻՊՐԱՆ ԽԱՉԱՏԻՆԱՆ

9 Սոյն աշխատութիւնները լոյս են տեսել հետեւեալ իրատարակումներով. 1. «Մեկնութիւն ժամակարգութեան», Յորթագիւղ, 1840: 2. «Մեկնութիւն աղօթքից Պատարագի», Վենետիկ, 1869:

ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԿԱՄՔՆ ՈՒ ԵՐԿԻՒՂ ԾԵՄԱՐՏՈՒԹԵԱՄԲ
ՄԱՆՈՒԹՈՂ ՍՈՒՐԲ ՀՈԳԵԿԻՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԽՈՍՐՈՎԻ ՅՈՅՓ
ՕԳՏԱԿԱՐ ԵՒ ՀՈԳԵԾԱԿ ԽՐԱՏԱԿԱՆ ՊԱՏՊԱՄՆԵՐԸ

Բազում աղօթքներ են մեզ պէտք, բազում արտասուքներ, յաճախակի պաղատանքներ եւ մեծագոյն ճգնութեամբ Հայցել Աստուծոց, որպէսզի արժանի լինենք լուսատր միտք ստանալու, որով կըրորքոցի մեր մէջ աղօթքի բաղձանքն ու Աստուածային Գրքի վերձանութիւնը*։ Եւ մեր մտքի ճաշակելիքում կհամեղանայ այդ իմանալի ուսեստների խոհարարութիւնը, եւ կճանաչենք Հոգեւոր երկունքի օգտակարութիւնն ու անսպառ բարիքների արդիւնարարութիւնը։ Եւ սիրով կջամբենք Հոգեւոր ստիւնքների խօսքի կաթիլը եւ յօժարութեամբ կզմայլունք Սուրբ Հոգու պարգեւներով, որպէսզի չմնանք ինչպէս մի անմշակ եւ անարդիւն անդաստան, որ միշտ սերմանում եւ սերմնակորոյս է լինում. զո՞ւրք աշխատանք եւ ընդունա՞յն յոգնութիւն։

Այսպիսին են ցրուած միտք ու զբաղուած բարք (ունեցողները), որոնց մօտ սպառուել է աստուածային Կտակարանների ունկնդրութեան սէրը, որոնք շրջում են աշխարհում ինչպէս կոյրն ու ակնազորկը։ Քանզի կամ բնաւ չեն ընթերցում եւ կամ, ինչ որ ընթերցում են՝ ոչ թէ սիրով ու փափագով, այլ որպէս հարկադիր մի բան եւ պարտքերի հատուցում։ Քանզի ոչինչ [աւելի] ողորմելի չէ, քան Սուրբ Գրքի հանդէպ սիրոյ եւ աստուածային պատուիրանների վերձանութեան բաղձանքի սպառումը։

Աստուածսիրութիւնը Գրքից է ծնում մարդու մէջ։ Աղօթքների եւ արտասուքների, պահքի եւ ողորմութեան, խոնարհութեան ու սիրոյ հանդէպ սէրը Գրքից է ծագում մարդկանց մտքում։ Արիութեան եւ համբերութեան, յուսոյ եւ երկիւղի եւ բոլոր բարեգործութիւնների պատճառը մեզանում Սուրբ Գիրքն է լինում մաքուր մտքով կարդալիս։ Նաեւ օրէնքների ու կանոնների եւ բոլոր բարեկարգութիւնների պատճառն ու հաստատութիւնն աշխարհում Գիրքն է։

Այլեւ մեռոնի, խաչի եւ եկեղեցու օրհնութիւնը, քահանայական ձեռնադրութիւնը, Թաղատրական օծումը եւ քրիստոսական Պատարագի բաշխումն ըստ Սուրբ Գրքի ենք կատարում։ Նաեւ քրիստոնէական հասարակութիւնը, օրինատր ամուսնութիւնը, մահն ու կեանքը, հանդերձեակ կեանքի ծանօթութիւնը, երկնքի արքայութեան [մասին] տեղեկութիւնն ու

* Աղօթանքից— ընթերցողութիւն՝ ճանաչողաբար, մտաբար, հոգեւոր ընթերցանութիւն

աստուածճանաչութիւնը եւ [ամէն ինչի] սկիզբն ու վախճանը մենք Գրքից ենք իմանում։

Եւ չկայ որեւէ Հոգեւոր գործառնութիւն կամ բարեկարգութիւն, որ առանց Գրքի լինի։ Ուստի եւ, ինչպէս Յովհաննէ է ասում, քանի որ զրկուեցինք Հոգուց, պարտատր ենք միշտ Գրքով առաջնորդուել*։ Եւ Տէրն [ասում է]։ «Քննեցէ՛ք Գիրքը, քանզի նրանով էք համարում յախտեանաւան կեանք ունենալ ձեր անձերում» [տե՛ս Յովհ. Ե 39]։

Եւ արդ, պատուենք Սուրբ Գիրքն ընթերցանութեամբ, որ պատճառն է մեր բոլոր բարեկարգութիւնների, սիրով փափագենք Սուրբ Գրքի ուսումնասիրութիւնը եւ ընթերցելիս Հոգանք երկու բանի մասին. նախ՝ որ հասկանանք ընթերցուածը, եւ երկրորդ՝ որ մտքում անմոռաց պահենք, մանաւանդ՝ գործով կատարենք եւ օրէնքը կատարող լինենք, որպէսզի թեթեամտութեամբ չզրկուենք մեծագոյն բարիքներից։

Առաջիններն** օրէնքով սահմանել են կանոնները*** միմեանց չմիացնել, այլ ամէն մի կանոնի վերջում ընթերցել Գիրքը մտքի լուսաւորութեան եւ բարի գործերի յորդորման համար։ [Մ ինչդեռ] մենք բոլոր սաղմոսները միացնում ենք եւ, եթէ վերջում փոքր—ինչ ընթերցում ենք, ապա ձանձրութեամբ եւ կամ էլ բնաւ չենք ընթերցում։

Եւ այս ի՞նչ պատճառով։ Որովհետեւ սերը սպառուեց, երկիւղը վերացաւ, զարտուղի ընթացանք, սիրեցինք աշխարհը եւ այն, ինչ աշխարհում է ընթացանք ոչինչի ետեւից, կասեցուեցինք յոյսից եւ ցանկացանք միայն առօրէականը, քանզի մարմին դարձանք։ Եւ սիրեցինք մարմնատր բաները եւ դրանց ետեւից գնացինք՝ Հեշտութեան, զբաղմունքների, ծուլութեան, նախանձի եւ առեւելութեան եւ բոլոր միւս չարիքների, փառքի, պատուի, իշխանասիրութեան եւ ազահութեան։

Այս պատճառով ազաչում եմ զարթնենք, զարթնենք եւ առաւել եւս

* Ի Եկատի ունի Յովհաննէ Ոսկեբերանի հետեւեակ խօսքերը. «Պարտ եւ պատշաճ էր մեզ ոչ կարօտանալ ի նշանագիրս գրեղոցն օգնականութեան, այլ այնպէս սրբական վարս ընծայեցուցանել, որպէսզի շնորհք Հոգույն փոխանակ ընդ Գրոց լինէին մերոց հոգացս ի պաշտպանութիւն. եւ գորօրինակ զգրեալսն մեղանաւ, նոյնպէս եւ զմեր սիրտս՝ Սուրբ Հոգուովն գրել։ Իսկ արդ, քանզի յայնպիսի շնորհացն վրիպեցաք, օն առաւել մտադիտ յերկրորդն դիմեսցաք» [տե՛ս «Յովհաննէ Ոսկեբերանի Կտաւանդիանոսայոսի եպիսկոպոսապետի յԱնեոսարանգիրն Մատթեա», Վեցեաիկ, 1826, էջ 1]։

** Ի Եկատի ունի Եկեղեցու առաջին հայրերին։

*** Խօսքը ժամակարգութեան տեղատեղի մասին է։

Թօթափուննք աստանայական մուրումթիւնների արեցութիւնից: Մի կոզմ նետնք Հրեական քողը* եւ լուսափայլ մտքով նայենք առ Աստուած:

Չար է մեղքի երեւոյթը եւ առանկ չար է գործողի Համար եւ այնքան առանկ, որ մինչեւ իսկ վերացնում է Աստուծոյ երկիւղը մեղանշողի սրտից եւ չի թողնում նայել Արարչի շնորհին, այլ զբաղեցնում է միայն երկրաւոր բաներով ու թմրեցնում խաարի խորքերում: Մէկին՝ աշխարհական ցնորքների, միայն՝ արծաթսիրութեան, մէկ ուրիշին՝ փառամուտութեան, մէկ այլին՝ նախանձի եւ ատելութեան մէջ: Եւ մեր կեանքի թշնամին մղում է մեզ չարիք գործել սիրով եւ յօժարութեամբ՝ իբրեւ թէ իրաւացիօրէն: Որպէսզի, չիմանալով սնտոսի սիրոյ Հետեանքը, ոչ ոք չզղշայ եւ ապաշխարութեամբ չփրկուի, այլ, չարի պատրանքներով զբաղուելով, խորը գիշերուայ մէջ թմրածի պէս, տգիտաբար խաարն իբրեւ լոյս սիրի:

Այս պատճառով մենք, ճանաչելով ննզատորի խորամանկութիւնները, միշտ սիրով, ահ ու զոգով փութանք առ Աստուած, դատախարակներ մկր միտքն ու պայտօթիւնները՝ միշտ բարբառելով առ Աստուած գոհութեամբ եւ երկիւղով: Չգայի գիշերուայ նուազիւս Հետ փարատենք մեղանից տիրաւանի մեղքերի գիշերը, եւ ստատուայ յոյսի ծաղկու Հետ՝ սիրով ընդունենք մկր մէջ խաղաղութեան ստատու Քրիստոսին: Միշտ սղաչենք մարդասեր Աստուծոն, որ վերտօնի վերապարծնի մեղ գերաթիւնից Հարտի ստաների պէս [տե՛ս Սաղմ. ԾԻԵ 4], եւ բարբառելով մկր Հոյիներում Իր սիրոյ Հարբ:

Միշտ ողորմութիւն Հայցենք ամենակայ եւ ամենատատ Տիրոջից՝ ոչ միայն խօսքով յարամում ինկրելով, այլեւ ճիւղելով եւ գործելով մեղ միշտ արմանի պարծններ Աստուծոյ ողորմութեանը: «Տ՛ու մեղքերը ողորմութեամբ կբաւես եւ քո անօրնութիւնները՝ աղբասներին օգնելով» [տե՛ս Դան. Դ 24] եւ թէ՛ «Ինչ չափով որ չափում էք՝ [նոյնով] կչափուէք» [տե՛ս Մատթ. է 2, Մարկ. Դ 24, Ղուկ. Զ 38] եւ թէ՛ «Ողորմութիւն տուէք, եւ ձեր ամէն ինչը սուրբ է» [տե՛ս Առակ. ԺԴ 21] եւ՝ «Ինչ որ անէք փոքր եղբայրներից [մէկին], Ինձ եմ Համարում» [տե՛ս Մատթ. Ե 40]:

Ուստի եւ անհրաժեշտ է ոչ միայն ողորմութիւն գործել, այլեւ մեծ փափագով ինկրել Աստուծոց, որ բացի մեր միտքը՝ առատապէս յորդորուելու ողորմածութեան սիրով, որպէսզի պատշաճ ժամին արժանի լինենք փոխարէնը ստանալու երկնքի արքայութիւնում: Մանաւանդ միշտ գոհանանք

* Այնպիսով է փարիսեցիական ձեռնարկ պաշտամունքը:

մեր բարերար Տիրոջից եւ Նրա ամենաուս բարձրագոյն շնորհներից: Յարժամ Նրան աղօթենք սիրով եւ փափագով, անլուրի ձայնով օրհնենք մարդասէր Աստուծոյ՝ Իր արարածների Հանդէպ մեծագոյն շնորհները:

Իսղաղութիւն Հաստատենք եւ մեր անձերում, եւ Աստուծոյ, եւ մարդկանց Հանդէպ: Քանի որ մեր մեղքերը մեզ թշնամացնում են Աստուծոյ Հետ, ուրեմն պարզ է որ բարի գործերով խաղաղութիւն ենք Հաստատում Նրա Հետ: Քանզի նախ Նա՛ խաղաղութիւն Հաստատեց Իր խաչի արեամբ եւ այժմ, ըստ Իր կատարածի, մեզանից նոյնն է պահանջում: Իսկ ինչպէ՞ս է այս լինում. երբ սիրենք միմեանց, երբ տանենք միմեանց բռնները, երբ ընկերոջ կարիքները [սեփական] անձինը Համարենք, երբ լաց լինենք լացողների Հետ եւ խնդացողների Հետ գոտարճանանք, երբ վերացնենք [մեր] միջից թշնամութիւնը եւ լինենք Աստուծոյ որդիներ եւ Քրիստոսի նման խաղաղարար: Երբ Համարձակ ասենք. «Ես եղբայրն եմ, եւ եղբայրը ես»՝ թէ՛ վշտի եւ թէ՛ ուրախութեան մէջ: Երբ [մեր] ձեռքերը ողորմութեան կարկառենք, երբ ստէպ աղօթքի կանգնենք սուրբ սրտով եւ խոնարհ Հօգով՝ երբէք չձանձրանալով կամ աղօթքի ծառայութիւնը Հեղգութեամբ եւ Հարկադրաբար կատարելով, այլ՝ սիրով եւ յօժարամտութեամբ, որպէսզի Տէրը չբարկանայ, եւ վարձքի փոխարէն՝ դատապարտութիւն կրենք:

Իսկ թէ ինչու է Աստուած բարկանում փառաբանութեան պաշտամունքի մէջ Հեղգացողների վրայ, յայտնի է բանասրկուի [օրինակով]: Քանզի երբ բոլորի միջից միայն նա դադարեց օրհնաբանել Արարչին, Աստուած պայծառութեան Համար Արուեսակ էր անուանում, ամբարտաւանութեան պատճառով խաարելով, նսեմացաւ եւ, Հրեշտակի փոխարէն, Սատանայ անունը ժառանգեց: Նաեւ ԱՀարոնի որդիները, երբ ծուլացան խորանի ծառայութեան մէջ եւ անպատշաճ ժամի օտար Հուր մատուցեցին սեղանին, ողջ-ողջ այրուեցին [տե՛ս Ղեւ. Ժ 1-3]:

Այս պատճառով պէտք է զգուշանալ, քանզի եթէ Աստուած բուն ոստը չինայեց, այլ անմիջապէս դատապարտեց, պատուաստուածներիս ինչպէ՞ս կլինայի, եթէ նոյն ախտով ախտանանք: Եւ դու այժմ, Աստուծոյ ներողամտութեանը նայելով, [աասաւ] մի՛ արհամարհիր՝ նրանց պէս նոյն պահին չպատժուելու պատճառով կարծելով, թէ Աստուած միշտ ներում է, քանզի չպատժուելու պատճառով կարծելով, թէ Աստուած միշտ ներում է, քանզի այն ամէնը մեզ խրատուելու Համար գրուեց, որպէսզի զգաստանանք: Ապա թէ ոչ [չիշիր, որ] Օր է կարգել, երբ դատուելու է մարդկանց որդիների գաղտնի [գործերը]:

Բայց աղօթքներում չճառենք ունայն խօսքերով, ինչպէս արձագանքների սոսկ Հնչումը, կամ կապիկների պէս՝ ըստ սովորութեան միշտ բերա-

նով պաղաճելով, այլ Հոգով եւ մտքով Աստուծոյ կամքին Համաձայն պատրաստենք մեզ աղօթքի ժամին: Բանդի նա, ով աղօթքի վայրում մարմնով լինի, իսկ մտքով անկապ անասունների պէս դրսում թափառի, ոչ միայն աղօթքից վարձք չի ստանայ, այլեւ կդատապարտուի անզգոյշ աղօթքի Համար:

Բանդի եթէ որեւէ մէկը, մարմնաւոր թագաւորի առաջ աղաչանքներ մատուցելիս, մեծապէս Հոգ է տանում իր ներսում եւ առաւել ձգտում ըստ Նրա Հաճութեան խօսել եւ չսխալուել, ապա ինչպէ՞ս կարող է մէկը ներում ստանալ, երբ ամենքի Արարչի եւ Տիրոջ առջեւ աղօթք մատուցի միայն լեզուով բարբառելով եւ մտքով խօսքերին Հետեւելով, անշունչների եւ անբանների պէս անբանաբար աղօթելով, որ սոսկ անզգայական ձայնի շշնջին է եւ ուրիշ ոչինչ: Եւ կամ դարձեալ [Նրանք], ովքեր տարտամութեամբ եւ կցկտուր բարբառով են խօսքերն արտաբերում ի դատապարտութիւն իրենց անձերի եւ ոչ թէ յօգուտ լսողների՝ պատերազմի եւ չարխօսութեան պատճառ լինելով: Եւ ի՞նչ ասենք [Նրանց մասին], ովքեր դատարկաբանելու եւ շատխօսելու Համար են [եկեղեցի] յաճախում եւ, արտասուաթոր պաղատանքների եւ Հաճոյական աղօթքների փոխարէն, որպէս թէ թատրոնում, կաքանների պէս կարկաչում են ու չեն զարհուրում:

Բանդի եթէ առայժմ Հուրը, երկնքից ընկնելով, արագապէս չի այրում, արդեօ՞ք վախճանի Օրը Հատուցում չի լինի, երբ ոչ միայն գործերի քննութիւն է լինելու, այլեւ խօսքերի ու խորհուրդների: Եւ գոե՛հիկ դատարկաբանութեան ու ճաղրածութեան Համար ստուգապէս պատիժ եւ պատուՀաս է [պատրաստուած]:

Ապա ովքեր աղօթքի վայրն անխտիր այսպէս են յաճախում, ի՞նչ պատասխան պիտի տան Աստուծոն: Բանդի ուր պէտք էր մեղքերը քաւել եւ Հաճոյական աղօթքով Աստուծոն Հաշտեցնել, այնտեղ շատախօսութեամբ եւ ճաղրածութեամբ բարկացնում են Աստուծոն եւ դատապարտուած դուրս գալիս աղօթարանից վարձք ստանալու եւ Հոգեւոր շնորհներ շահելու փոխարէն:

Էլ չեն ասում աղօթքի ժամին Հակառակութեամբ եւ նախանձով, նաեւ կեղծաւորութեամբ ու փառասիրութեամբ միմեանց Հանդէպ վարուելու մասին, կամ չարութեամբ լռելու, կամ երգերը նախանձով եղանակելու: Աստուծոն աղօթքների այդպիսի պտուղները չի ընդունում, այլ առաւել զայրանում է եւ դատապարտում:

Պէտք է եւ Հետեւեալը միշտ մտաբերել, ասում են Հայրերից մէկը վախճանուելիս ուրախութեամբ էր գնում Տիրոջ մօտ: Եւ երբ եղբայրները Հարցրեցին իր խնդրութեան պատճառի մասին, ասաց. «Ոչ մի այլ բարի

բան չեմ արել, բացի նրանից, որ աղօթքի ժամին միտքս թոյլ չեմ տուել դուրս գալ աղօթարանից», որից եղբայրներն յոյժ օգտուեցին ու զովեցին նրան: Եւ մէկ այլ ձերի Հարցրեցին, թէ արժէ՞ աղօթքի ժամին որեւէ խօսք ասել, եւ նա ասաց. «Եթէ լինի այնպիսի մի խօսք, որ սաղմոսի տան արմէքն ունենայ, թող խօսեն, իսկ եթէ ոչ, թող լուռութեամբ աղօթեն»:

Եւ մեծն Յովհան Ոսկերբերանի մասին գրուած է, թէ աղօթքի ժամին անհնար էր, որ որեւէ մէկը խօսեր նրա Հետ: Եւ այս ամէնը մեզ որպէս խրատ եւ վարդապետութիւն գրուեց առաջինների կողմից, որպէսզի իրենց յաջորդողներս զգուշանանք եւ առաջադիմենք առաքինութեան մէջ: Ուստի աղաչում եմ բոլորին աղօթքի ժամին առաւել լուռութիւն ձեռք բերել եւ միտքն ու զգայարաններն Աստուծոյ երկիւղով պարսպել՝ իւրաքանչիւր ոք ինքն իր Հետ եւ Աստուծոյ Հետ խօսելով եւ սիրով ու խոնարհութեամբ միմեանց Հետ վարուելով եւ, եթէ հնարաւոր է բոլորի Հետ, ըստ առաքեալի, խաղաղութեամբ ընթանալ [տե՛ս Հռոմ. ԺԲ 18, Եբր. ԺԲ 14]:

Ամէնքս, լինելով Բրիտանոսի անդամները, սիրով միաւորուենք մեր Գլխին: Եւ քանզի քաջ Հովիւր եկա՛ւ փրկելու մեր մոլորուած բնութիւնը, եւ Հրաւիրեց մեզ դէպի Իր արքայութիւնն ու փառքը, լսենք քաջ Հովուի ձայնը եւ առաքինութիւնների գործերով միշտ պատրաստենք մեզ լինել նրա Հօտից: Որպէսզի վախճանի Օրը չլսենք, թէ «Չեմ ճանաչում ձեզ, հեռո՛ւ կացե՛ք Ինձանից բոլոր անիրաւութեան մշակներդ» [տե՛ս Մատթ. Է 23]: Մանասնո՞ղ որ Տէրը մշտապէս բարբառում է Հովիւների Հետ ասելով Պետրոսին. «Եթէ սիրում ես Ինձ, արածեցրո՛ւ Իմ ոչխարներին» [տե՛ս Յովհ. ԻԱ 15-18]:

Եւ այն, որ Հովիւներն ընտանիներին են արածեցնում ու խնամարկում եւ ո՛չ թէ վայրիներին, ցոյց է տալիս, որ նա, ով անձամբ օտարացնում է իրեն Աստուծոյ պատուիրաններից եւ չար գործերով Հեռանում նրա սիրուց, հեռու է քաջ Հովուի խնամքից: Եւ ի՞նչ վտանգաւոր պատուՀաս ասես չի կրի նրա խնամքից Հեռացողը: [Մինչդեռ] նա Հանապաղ կանչում, միշտ աղաչում եւ յարմամ ձայնում է. «Եկէ՛ք Ինձ մօտ բոլոր յոգնածներդ եւ ծանր մեղքերով բեռնատրուածներդ, եւ Ես կհանգստացնեմ ձեզ [Իմ] ողորմութեամբ՝ խոստովանութեան եւ ապաշխարութեան միջոցով» [տե՛ս Մատթ. ԺԱ 28]:

Նաեւ մարգարէի միջոցով է պատուիրում. «Ասա՛՛ դու քո մեղքերը, որպէսզի արդարացուես եւ Իմ սիրելին լինես» [տե՛ս Եսայի ԽԳ 26]: Իսկ այլ մէկն ասաց. «Ո՛վ մարդ, ի՞նչ է խնդրում քեզանից քո Տէր Աստուած Իրենից երկնչելուց եւ Իր երեսի մեծութիւնից սարսափելուց բացի», Որից քերովբէները թեաւքօղում են, եւ սերովբէները սարսելով ամփոփում

իրենց մէջ, եւ ստրուտիւններն ու պետութիւնները ծառայում ահ ու զոգով: Այս պատճառով, թէեւ ոչ մի բարիք ստացած չլինէինք Նրանից, պէտք էր սարսել ու զոգալ եւ ահ ու երկիրով միշտ ծառայել Նրան:

Իսկ ինչպիսի պատասխանատուութիւն պիտի կրենք, երբ, Նրանից բազում երախտիքների ու մեծագոյն սիրոյ արժանանալով եւ անթիւ բարիքներ վայելելով, խտտորնակ եւ զարտուղի ենք գնում Նրա պատուիրաններից: Աստուած պարգեւեց մեզ բոլոր բարիքները եւ արժանացրեց բոլոր մեծագոյն շնորհներին եւ այնչափ առաւել, որ արարածներից եւ ոչ մէկին նոյնը չարեց՝ ո՛չ երկնատրոններին եւ ո՛չ էլ երկրատրոններին: Մանաւանդ որ պատուիրանազանցութիւնից յետոյ էլ չանտեսեց, այլ տուեց Օրէնքն ու Մարգարէները՝ հրաւիրելով ճշմարտութեան գիտութեան:

[Եւ որպէս] ամենայն բարերարութեան գլուխգործոց՝ բարի եւ զթած երկնատր Հայրը, մեզ կորստածներին փրկութեան համար, առաքեց Իր միանին Որդուն: Եւ անմահ Թագաւորը, գալով, մեր փրկութեան համար խաչով եւ արեամբ Իր մարմնով մահը ճաշակեց եւ մեղքով մեռածներին կենդանացրեց: Սերովբէների համար անտեսանելի մեր կերպարանքով տեսնուեց խաչի վրայ, եւ անշոշափելի բնութիւնը շոշափուեց մարդկանց ձեռքով, դիպատուեց եւ Իր աստուածային փրկագործութեամբ բժշկեց մեր վէրքերը: Անապական մարմնով գերեզմանում զրուեց կորստեան վիճն ընկածներին համար, աստուածաբար յարութիւն առաւ եւ մեզ մեղքերի անկու մից յարութիւն տուեց եւ մշտնջենատր անմահութեան հրաւիրեց:

Եւ քանզի Հանապազամեռ մեղքերի մէջ ենք, որպէս կենդանութեան մշտնջենատր ղեզ պարգեւեց Իր Մարմնի եւ Արեան օր ըստ օրէ ճաշակումը: Իսկ դու Հեղզում եւ յապաղում ես հաղորդ լինելու Քրիստոսին Իր Մարմնի հաղորդութեամբ՝ մեղքերի առիթ պատճառելով եւ, մարմնի զոյգն-ինչ Հեշտութեամբ, ծուլանում ես՝ Հեռանալով Քրիստոսից: Զգիտե՛ս, որ ինչ չափով յապաղում ենք մարմնի Հեշտութեան մէջ, օտարանում ենք Աստուծոց չգիտակցելով մեր Հոգիների կործանումը:

Այս արեգակն իր զգալի ճառագայթներով մաքրում է աղտեղութիւնը, ցամաքեցնում ժահահոտութիւնը եւ լուսաւորում մթնած օդը: Եւ դու Տիրոջ Մարմնին եւ Արեանը, որ իմանալի արդար Արեգակի ճառագայթներն են, չե՛ս հաստատ, թէ կարո՞ղ է քեզ մաքրել: Զուրը լուանում է կեղտը եւ սրբում, հուրը բաժանում է ժանգը երկաթից ու վերստին նորոգում, իսկ դու չե՛ս վստահում, թէ Աստուծոյ Որդու Մարմինն ու Արիւնը կարող է նորոգել քեզ մեղքերի Հնութիւնից: Ասում ես՝ մեղաւոր եմ, իսկ ե՛րբ պիտի արդարացուես: Առանց խոստովանութեան մեղքը չի քաւում, եւ առանց ապաշխարութեան ոչ ոք հաղորդութեան արժանի չի լինում: Այս պատճա-

ռով եմ մանաւանդ ասում հաղորդուել, որպէսզի զղջաս, խոստովանուես եւ ասես մեղքերը, որպէսզի ապաշխարես եւ քաւես յանցանքները, որպէսզի մարմինդ Քրիստոսից առաւել չսիրես եւ յուսահատութեամբ չկորչես. «Ասա՛ դու քո մեղքերը, որպէսզի արդարացուես» [տե՛ս Եսայի ԽԳ 26], եւ ո՛չ թէ կփրկուես Հեշտութեանդ մէջ յապաղելով: Մոլութեամբ եւ Հեղզութեամբ մեղքերը չե՛ն քաւում, եւ յուսահատութեամբ թողութիւն չի՛ լինում, եւ ով որ անարժանաբար է հաղորդում, [այն] դատապարտութիւն է իր անձի համար եւ ո՛չ թէ փրկութիւն: Եւ երբ որեւէ մէկն իրեն հաղորդութեան արժանի է կարծում, այնժամ առաւել անարժան է: Սակայն որքան կարողութիւն կայ, պէտք է ջանալ եւ անձը մաքրել մեղքերից եւ զղջմամբ ու յոյսով հաղորդուել, որպէսզի դիւրորսալի չլինենք սատանայի [համար]:

Քանզի որքան որեւէ մէկն ուշանում է հաղորդութիւնից, դեւերն ուրախանում են, որովհետեւ նրանց համար դիւրորսալի է փրկական խորհուրդից Հեռացածը: Իսկ երբ որեւէ մէկը հաղորդում է, զարհուրում են ու խոյս տալիս եւ առաւել Հեռու փախչում, որովհետեւ նրանում իրենց տեղ չեն գտնում: Քանզի նա, ով Քրիստոսի տաճար է լինում, նրանում դեւերին մեհեան չի՛ յաջողում ստեղծել:

Ուստի աղաչում եմ ամենքին եւ Հայցում, որ յորդորուն Աստուծոյ երկիրի ու սիրոյ փափագով, որպէսզի ոչ ոք բնաւ անարժանաբար Հաղորդուի եւ չքարկացնի Աստուծն եւ կամ յուսահատութեամբ Հեռանայ եւ կորստեան չմատնուի, այլ այս երկու ծայրահեղութիւններից էլ խուսափի՝ թէ՛ անառակաբար խիզախելուց եւ թէ՛ Հեղզութեամբ եւ յուսահատութեամբ յապաղելուց ու Հեռանալուց:

Եւ այս ամէնն անուսումութիւնից եւ անառաջնորդութիւնից է լինում [այնտեղ], ուր հօտի Հովիւները Հոգ չեն տանում, որի պատճառով Քրիստոսի հօտը շրջում է անտերունչ եւ մոլորական թափուր եւ ունայն հոգեւոր մշակութիւնից: Եւ տգիտութիւն ու ամայութիւն է տարածում աշխարհում, եւ ամէն ոք ընթանում է ըստ [իր] քմահաճութեան եւ կամակոր վարքի:

Տէրն ասաց Պետրոսին եւ նրա միջոցով, ինչպէս ասացինք՝ բոլոր առաջնորդներին. «Արածեցրո՛ւ Իմ ոչխարներին, որոնց համար Հեղեցի Իմ Արիւնը եւ փրկեցի եւ ձեզ յանձնարարեցի բարոք հովուել, որպէսզի ոչ ոք չկորչի» [տե՛ս Յովհ. ԻԱ 15-18]: Եւ ասում է մարգարէի միջոցով. «Մարդո՛ւ որդի, վերակացու կարգեցի քեզ Իմ ժողովրդի վրայ, եթէ տեսնես սուրն անօրէնին մերձեցած եւ չյանդիմանես նրան, անօրէնը կմեռնի իր անօրէնութեան մէջ, իսկ նրա արիւնը քեզանից կպահանջւն» [տե՛ս Եզեկ. Գ 17-18]:

Լսէ՛ք, Հովիւնե՛ր, լսէ՛ք եւ երկնչէ՛ք եւ առաւել զարհուրէք եւ ողբացէ՛ք

ա՛հ ու դողով: Քանզի Հովիւ կոչուեցիք ոչ թէ որպէսզի ձեր անձերն արա-
ծեցնէք եւ Չորիներով ու աչքի ընկնող երիվարներով շրջէք աշխարհում եւ
մարմնական փառքով ճոխանաք ու յիմարաբար մեղկանաք զգեստներով,
այլ որպէսզի Տիրոջ ժողովուրդը Հովուէք, բանաւոր խաշներն արածեցնէք,
բանական գառներին խնամէք եւ այծերին ոչխարների փոխարկէք, որպէսզի
միշտ խօսքով վարդապետէք եւ նոյնը գործով կատարէք (սեփական) անձի
մաքրութեամբ բոլոր բարիքների օրինակը տալով Հօտին եւ բարի նախան-
ձով յորդորելով բոլորին: Քանզի ում շատ գիտութիւն տրուեց, նրանից շատ
առաքինութիւններ կպահանջուեն: Եւ ում տրուեց բանական Հօտի մեծ վե-
րակացութիւն, նրանից առաւել եւս կպահանջուի ուղիղ վարք եւ ժողովրդի
խնամակալութիւն:

Իսկ դուք, այս բարձրագոյն շնորհը թողնելով, Հետեւում էք անպիտան
գործերի եւ մարմնական Հոգսերի էք տրտամ, անբան կենդանիների էք խնա-
մում եւ զգալի Հողը կակղեցնում: Եւ ինչպէ՞ս թողութիւն ու ներում կստա-
նաք կամ ի՞նչ պատասխանի արժանի կհամարէք ձեր անձերը՝ միշտ փառ-
քի եւ Հեշտութիւնների մասին Հոգալով: Երկու դահեկան աւանդեց ձեզ մեր
Տէր Քրիստոս Հին եւ Նոր Կտակարանները, որպէսզի նրանցով դարձանէք
աւազակների ձեռքն ընկած եւ կիսամահ եղած բանական ոչխարներին:

Իսկ դուք, այս աստուածային առաջարկութիւնը թողնելով, ընթանում
էք ոչնչի ետեւից՝ կաթ ուտելով, բուրդ հագնելով, եւ վիրատրուածին բժըշ-
կութեան արժանի չէք համարում, այլ կեղեքում էք՝ կրկնակի կակիծ պատ-
ճառելով: Եւ որ պարտաւոր էիք բարի օրինակ լինել, գայթակղութեան
պատճառ էք լինում եւ կործանում ձեր անձերն ու ձեր ձեռքի տակ զբո-
նողներին: Եւ ով անհոգ է իր անձի կորստեան հանդէպ, ինչպէ՞ս կարող է
Հոգ տանել այլոց փրկութեան համար:

Ո՛վ (դուք), Քրիստոսի Հօտի Հովիւներ եւ խնամակալներ, չէ՞ք լսել
Սողոմոնի ասածը. «Հօգրները զօրաւոր Դատաստան կընդունեն, — ասում
է. — իսկ խառնիճաղանձը ներելի ողորմութեանը կարժանանայ» [տե՛ս
Իմաստ. Չ 7]: Քանզի առաջնորդներն ու վերակացուները ոչ միայն իրենց
անձերի, այլեւ իրենց հնազանդողների սխալների համար պատուհասների
պատիժներ պիտի Հատուցեն: Նաեւ այն [խախտման համար], որ բոլոր
սխալներից մեծ է եւ երկու կողմից էլ առաւել դատապարտութեան արժանի,
քանզի շտապելով ձեռնադրում էք տղետներին եւ նրանց, ում վարքուբար-
քին անտեղեակ էք՝ առաքեալի [խօսքին] հակառակ զինելով, եւ կցորդ էք
լինում այլոց մեղքերին: Էլ չեմ ասում սիմոնեան ախտով ախտանալու մա-
սին, քանզի, նրանց վարքին տեղեակ, թէ անտեղեակ լինելով, երկուսով
պատժում էք եւ երկու կողմով դատապարտում: «ԻՍտոան կհամարուեն, —

ասում է, — արծաթով ընտրուածները» [տե՛ս Սաղմ. Կէ 30], եւ ովքեր
ազահութեան կամ փառքի համար կաշառք տան, կդատուեն. թէ՛ տուողնե-
րը եւ թէ՛ վերցնողները:

Եթէ, մամոնայ ստանալով, ձեռնադրեցիր մէկին՝ յուրայեան եւ սիմո-
նեան ախտով ախտացար ի դատապարտութիւն անձանց, քանզի, Աստուծոյ
պարգևը վաճառքի տակ դնելով, արժանիներին զրկեցիք շնորհներից եւ
անարժաններին պատուեցիք: Եւ դարձեալ՝ թէեւ ոչինչ չվերցրեցիր, բայց
ձեռնադրեցիր անարժան մէկին, պատուհասի կրկնակի պատիժներ կլինեն,
քանզի թէեւ ազահութեան պատճառով չխաբուեցիր, սակայն անմտօրէն
շտապեցիր՝ շնորհներն անարժաններին տալով:

Ձգուշացէ՛ք, ուրեմն, Հովիւներ, զգաստացէ՛ք եւ աշալտը եղէք ձեր
գործում միշտ ձգտելով աստուածատէր եւ անարծաթատէր լինել: Քանզի,
ինչպէս ասում է իմաստունը. «Չեն օգնի ունեցուածքները մեծ Ատեանի
առաջ», այլ միայն արդարակշիռ լինելն է փրկութիւն շնորհում յախտեա-
կան մահուանից:

Ձարթնէ՛ք, գարթնէ՛ք եւ առաւել ե՛ս զգաստացէք, որպէսզի չլսէք Տի-
րոջից այն սուկալի խօսքը, թէ՛ «Ահաւասիկ Ես Հովիւներիդ վրայ եմ եւ
դատաստանով կդատեմ ձեզ» [տե՛ս Եզեկ. ԼԴ 10, Երեմ. ԻԳ 2, Չաք. Ժ
3]: Եւ թէ՛ «Որթնած փայտն ուրիշ բանի պիտանի չէ բացի Հրում այրուե-
լուց» [տե՛ս Առակ ԺԲ 4, ԻԵ 20, Ամբակ. Բ 11]: Եւ թէ՛ «Երբ աղն ան-
համանայ, դուրս կնետուի եւ ոտնակոխ կարուի ամենքի կողմից» [տե՛ս
Մատթ. Ե 13]: Եւ թէ՛ «Անօրինութիւնը ձերերից դուրս եկաւ, եւ թիրու-
թիւնը՝ քահանաներից» [տե՛ս Բ Մնաց. ԼԶ 11, Նէեմ. Թ 34, Եսայի ԻԶ
7]: Եւ դարձեալ՝ «Առաջնորդները միաբանուեցին չարիքի մէջ ընդդէմ Տի-
րոջ եւ Նրա Օծեալի, եւ այդ պատճառով Տէրը կբարկանայ, եւ կկորչէք յա-
փտեանական յոյսից» [տե՛ս Սաղմ. Բ 2-4]: Քանզի, եթէ միայն այս կեան-
քի վրայ է մէկը յոյս դնում, ողորմելի եւ անյոյս կորչում է, ինչպէս առա-
քեալն է ասում, եւ լսում է Տիրոջից, թէ՛ «Ձեր բարիքները ստացաք ան-
ցաւոր կեանքով որպէս լրումն ձեր կամքի» [տե՛ս Ղուկ. ԺԶ 25]: Սրանք,
արդարեւ, վայի են արժանի՝ ըստ Տիրոջ խօսքի:

Սակայն վա՛յ ինձ, որ եղկելի եմ եւ ես, քանզի անձամբ դատապարտե-
ցի ինձ՝ այլոց խրատելով, իսկ ինձ՝ ոչ: Այլոց նախատելով եւ մշտապէս
նոյնն եմ անում: Ուրիշի աչքի շիտը տեսայ, իսկ իմ առաւել մեծ գերանը
չնշմարեցի, դատեցի այլոց, իսկ իմ անձը բարու մէջ երբէք չկրթեցի:

Բայց թէպէտ եւ իրօք առաւել եղկելի ենք, քան ամէն ոք, այսուհան-
դերձ, որքան որ կարողութիւն ունենք, պարտաւոր ենք խօսքի արծաթը տալ
սեղանաւորին, որպէսզի չդատուենք որպէս քանքարը թաքցնող, քանզի ժա-

մը մերձեցել է, եւ Դատաստանը Տիրոջ տանից է սկսուելու: Այսինքն՝ երեց-ներից կակսուի՝ առաջնորդներից, վերակացուններից, գիտուններից եւ իմաստուններից, թագաւորներից, դատաւորներից եւ խօսքով ու գործերով մեծամեծներից:

Ուստի աղաչում եմ բոլորին եւ, ընդհակառակը, պաղատում Տիրոջը դառնանք ամենայն յօժարութեամբ, Հեղութեան եւ խոնարհութեան սիրով, որպէսզի Տէրը դէպի մեզ դառնայ գթութեամբ եւ ողորմութեամբ: Հանապազ երկարածիզ աղօթքներով փութանք առ Նա եւ Նրա բարեհաճութիւնը խնդրենք պատեհ ժամին: Քանզի մեծ է առ Աստուած Հոգեւոր աղայանքների եւ յարածամ աղօթքների [նշանակութիւնը], եւ մեծ շնորհի են արժանացնում մարդու, երբ լինեն սուրբ սրտից եւ խոնարհ Հոգով:

Եւ քանզի յարածամ աղօթքի փութալը տերունական պատուէր է միշտ եւ անդադար [պէտք] է աղօթել Նրան: Քանզի, թէպէտ այլ առաքի-նութիւնների համար չպի եւ սահման ունենք, այսինքն՝ պահոց պնդութիւնն ու մարմնի ճնշումն ըստ կարողութեան են, իսկ ողորմութիւնը՝ ըստ ունեցուածքի եւ ժամանակի [պատշաճութեան], սակայն աղօթքի պտուղն Աստուած պահանջում է ամէն ժամ եւ ամէն տարիքում ու դիպուածում:

Աղօթքը բարի սննդակիցն է մանուկների համար եւ պահապան դրսում ու ներսում, երիտասարդների գործակից է, ձերերի հաստատութեան յոյս, քահանաների պարծանքի պսակ, ժողովուրդների ամբողջութեան պարիսպ, զինուորների փրկութեան վահան, թագաւորների ցնծութիւն, իշխանների արդարութիւն, դատաւորների զգաստութիւն: Ծգնաւորների մարտակից է եւ կոյսերի կառավարութիւն, սպաւորների սփովանք, բերկրեալների հրճուանք, նեղեալների անդորրութիւն ու խաղաղացածների զգուշութիւն: Այրերի գործակից է եւ կանանց տնակից, ճանապարհորդների ուղեկից եւ նաւորդների առաջնորդութիւն, առողջների խնդութիւն եւ հիւանդների մխիթարութիւն, մեղաւորների քաւութիւն եւ արդարների խնդութիւն, ննջեցեալների կեանքի պաշար ու բարիքների յոյս:

Եւ ի՞նչ եւս ներբողեմ աղօթքի արդիւնատուութեանը, քանզի Հրեշտակներին դասակից է դարձնում, սուրբերին՝ քաղաքակից եւ սերովբէներին՝ կաճառակից: Մարդուն դարձնում է Աստուծոյ տաճար եւ Երրորդութեան օթեան: «Ուր երկու կամ երեք Հոգի հաւաքում են Իմ անունով,՝ ասում է Տէրը,՝ Ես այնտեղ նրանց մէջ եմ» [տե՛ս Մատթ. ԺԸ 20]: Եւ դարձեալ՝ «Ով պահում է իմ Խօսքը, Ես եւ Հայրս կզանք նրա մօտ Սուրբ Հոգու Հետ եւ նրա մօտ կօթեանենք» [տե՛ս Յովհ. ԺԴ 23]:

Տե՛ս առաջին արդար Հայրերին եւ աղօթքով Աստուծոն Հաճոյացած կզտնես նրանց. թէ առաջին արդար Արեւլին մտաբերես, նախ աղօթքով

արդարացած [կտեսնես] եւ ապա՝ ընդունելի պատարագն Աստուծոն մատուցելիս, Սէթը, Ենովքը, Ենովքը, Նոյը, Աբրահամը, Իսահակը, Յակոբը, Մելքիսեդեկը, Մովսէսը եւ Ահարոնը՝ սրանք բոլորն էլ այլ բարի գործերի Հետ նաեւ աղօթքով միշտ հաճելի եղան Աստուծոն:

Դաւիթն աղօթքով ոչ միայն ազատում էր Ուրիայի [Հանդէպ գործած] մեղքից, այլեւ մարգարէական շնորհը պահում իր մէջ: «Յոգնեցի,՝ ասում է,՝ իմ հեծութիւններով, ամէն գիշեր լուացի իմ մահիճը եւ իմ արտասուքներով անկողինս թրջեցի» [Սաղմ. Զ 7]: Առաքեալների գլուխ Պետրոսը որպէս երեք ուրացութիւնների ղեղ եւ սպեղանի յատկապէս աղօթքն էր համարում. «Դառնապէս լաց եղաւ,՝ ասում է,՝ եւ այնքան սաստիկ, մինչեւ որ արցունքերի Հետ արիւն կաթեց» [տե՛ս Մատթ. ԻԶ 75, Մարկ. ԺԴ 72, Ղուկ. ԻԲ 62]:

Մաքսաւորն աղօթքներով արդարացաւ եւ փարիսեցուց բարձր համարուեց: Պոռնիկ կիին աղօթքով ընդունեց բազում մեղքերի թողութիւն եւ ապրեց Հոգով. «Քո հաւատքը փրկեց քեզ,՝ ասաց Տէրը,՝ աղօթքի միջոցով» [տե՛ս Ղուկ. Ը 37, 48]: Աւազակը մի խօսքով ճանաչեց [իր] մեղքերը, Քրիստոսից յիշուել Հայցեց եւ դրախտի ժառանգորդ եղաւ: Նաեւ եղկելի Յուդան, եթէ ճշմարտապէս ապաւինէր աղօթքին, թերեւս այնպէս չմատուտէր կորստեան:

Առաքեալներն աղօթքով Հանդիսացան*, մարգարէները Հրաշքներ գործեցին, մարտիրոսները պսակների արժանացան եւ Հայրապետներն ահեղ գործեր ցոյց տուեցին: Պողոսն ու Եղիան աղօթքով բանտի Հիմքերը շարժեցին [տե՛ս Գործք ԺԶ 25-26], եւ Պետրոսը զարմանալի անօթը տեսաւ իջած [տե՛ս Գործք 11], Եղիան երկնքից Հուր իջեցրեց [տե՛ս Գ. Թագ. 18-38] եւ յարութիւն տուեց մեռեալին [տե՛ս Գ. Թագ. ԺԷ 17-24], Եղիսէն իր ուսուցչի նման [Հրաշքներ] գործեց եւ ղեռ աւելին. Երիքովի ջուրը բժշկեց [տե՛ս Դ. Թագ. Բ 19-22], ասորի իշխանին մաքրեց [տե՛ս Դ. Թագ. Ե 1-4], Գէեզի գողին տանջեց [տե՛ս Դ. Թագ. Ե 20-27], փայտով երկաթը ջրից դուրս Հանեց՝ Իսաչի զօրութիւնն օրինակելով [տե՛ս Դ. Թագ. Զ 1-6], ասորիների գունդը կտրութեամբ կապեց՝ Բելիարի եւ նրա ղեւերի նման [տե՛ս Դ. Թագ. Զ 11-19]:

Ստեփանոս նախասարկաւագն ու առաջին վկան աղօթքով ոչ միայն նշաններ եւ արուեստներ գործեց, այլեւ բացեց երկինքը եւ տեսաւ Որդուն

* Խանդիսաւոր,՝ առաքիցանաւ, ճգնել, Ետհատակուել, անվեհեր եւ անճոյսաց պայքար մղել

Հօր աջ կողմում իր հոգին ընդմիշտ Նրան յանձնելով [տե՛ս Գործք Զ 8, է՛ 55-56]: Եւ Յիսուս՝ աղօթքներին անկարօտն ու բոլորի աղաչանքներն ընդունողը, աղօթքով Հանդիսացաւ որպէսզի յորդորի մեզ միշտ եւ յարաժամ սուրբ աղօթքի մէջ անձանձիր մնալու սիրով:

Աղօթքն ամբողջեան պարիսպ է, Հաստատութեան սին, Հաւատքի Հիմք, յոյսի խարիսխ, առ Աստուած ելնելու սանդուղք: Աղօթքը պարձանքների պսակ է, փրկութեան պատճառ, բարիքների առիթ, Համբերութեան մարդիչ, աստուածապաշտութեան ճանօթութիւն, Սուրբ Հոգուն Հրաւիրող, ինչպէս վկայում է աղօթքով այս [ամէնը] գտած եւ պայծառացած Կոռնելիոսը [տե՛ս Գործք Ժ 1-33]: Աղօթքը սանդարմետական դեւերի Հալածիչ է, Բեկխարին Չախճախող [տե՛ս Դատ. Ի 13], բանարկուին կործանող, նրա բոլոր արկանները խափանող եւ կորստեան ամօթ: Եւ քանի որ սատանան գիտի, որ մարդն աղօթելիս շնորհ է ստանում Աստուծոց, ուստի ջանում է աղօթքի ժամին ցնորել մարդկանց մտքերը, որպէսզի զրկի շնորհներից, որոնք մարդ ստանում է մաքուր մտքով աղօթելիս:

Ուստի եւ մենք, այս իմանալով, նրան հակառակ Հանապաղ ջանանք անդրադ մնալ աղօթքում: Եւ այն ժամին մեր սրտերը մարքինք չարի բոլոր արկաններից եւ միշտ աղօթելնք ստանց բարկութեան եւ երկամտութեան: Եւ մանասանց սրտանց աղօթելնք ի՛շտմիտների Համար, որպէսզի մեր սպաշանքն էլ ընդունելի լինի Աստուծոյ մօտ: Եւ յատկապէս աղօթքի ժամին մեր հոգիներում ընդունելք Բրիստոսի սիրոյ Հուրը յարտան պապատանքներով արկուն լինելով Նրա սաջև, առօրեայ հոգևերը թևիև Համարելով յանուն մշտնջենասոր բարիքների վայելքի:

Արթնացնելնք մեր միտքը՝ ամէն ժամ Հաճոյ լինելու Աստուծոյ կամքին, եւ առաքինասէր վարքով դաստիարակելնք մեր անձերը: Չնայելնք միայն առօրեային, այլ միշտ յախտենականը ցանկանք եւ այնտեղի կեանքը մշտապէս պողաբերելնք: Այս կեանքը վաճառարան է, եւ ինչ վաստակների գործեր, որ մէկն այստեղ վաճառում է որպէս իր հոգու ճնունը, նոյնն էլ գտնում է Հանդերձեալում պատրաստուած իր անձի Համար՝ թէ՛ բարին եւ թէ՛ չարը: Եկանք աշխարհ եւ գնում ենք աշխարհից, բայց մեր ետեկից [մեր] գործերն են լինելու, եւ պիտի մոռացուենք այս աշխարհից, եւ միայն Հանդերձեալի հոգան է նորոգում:

Մէկը սերմանեց մարմնի մէջ եւ հեշտացաւ մարմնական վայելքներով, փառքին հետեւեց, ծառայեց ինչքին եւ ունեցուածքին, հեղգութեամբ եւ պարապութեամբ կեանքն անցկացրեց՝ որովայնով շտապանալով եւ մտքով միշտ թափառելով: Ամէն ինչ անցաւ, ապականութիւն եւ ոչինչ դարձաւ, իսկ պատուհասի պատիժները կան եւ մնում են յախտեան, բոցակէզ հուրը

եւ եռացող որդը, տարտարոսն ու յոյժ սարսափելի խաարը: Իսկ եթէ որեւ մէկը զրկեց կամ գողացաւ, խաբեց կամ յափշտակեց, բազմապատիկ տուկուներով կհաստուցի, քանզի, [բարի] գործերից սպառուելով, Հաատքից եւ կվրիպի:

Ի՞նչ ասեմ չարակնողների, նախանձոտների եւ ատողների, [չարիք] հրահրողների եւ վրիժառունների մասին, որոնք անտանելի աղէտների են արժանանում: Քանզի բոլոր գործերը յառնելու են Համբողջանուր Յարութեանը՝ թէ՛ բարի եւ թէ՛ չար: Եւ գործողներն ստանալու են ըստ արժանտյն, ոմանք՝ պատիժ, եւ ոմանք՝ պսակ:

Եւ այնժամ այնտեղ մեն վիշտ ու սուկալի վտանգ է լինելու: Քանզի բաժանուելու են միմեանցից Հայրերն ու որդիները, եւ անջատուելու են Հարազատ եղբայրները, եւ յոյժ հեռացուելու են մտերիմները, եւ անդակիցները՝ զատուելու: Քանզի եղբայրը եղբորը չի փրկի, եւ ոչ էլ Հայրը՝ իր ճնած որդուն, եւ ոչ ոք չի կարող օգնել իրեն Հարազատ անձին, քանզի Դատարն անաչառ է եւ Դատաստանն՝ իրաւացի:

Այնտեղ սաստիկ ողբեր կլինեն, անբաւ աղաղակ կտիրի, եւ կլսուն զատապարտուած անձանց յոյժ ողորմագին ձայներ: Քանզի մէկը կմտանուի գեհենի հրին, մէկը կդատապարտուի տարտարոսի, մէկ ուրիշը հրեղէն որդերի կեր կլինի, միաբ միշտ կտանջուի հրեղէն սրով: Եւ ամենքին կհաստուցուի ըստ իրենց արժանի չափի, քանզի ահաւոր է այն Ատեանը, ահեղ եւ զարհուրելի է հրապարակը, եւ անաչառ՝ գործերի քննութիւնը: Թագաւորներից չի աչառում եւ քահանաներից չի հարկադրում, ճեճամեծերին պատիւ չի տալիս եւ ձերերի ալեհերութեամբ չի մեղմանում: Ովքեր ողորմութիւն չեն գործել, այնտեղ էլ ողորմութիւն չեն գտնում: Ովքեր առաւել սիրեցին արձաթք, քան Բրիստոսին, եւ զարդարեցին ձիերին, ջորիներին ու շներին, իսկ աղքատներին անտեսեցին, այնտեղ կդատուն Բրիստոսի կողմից եւ կայրուն գեհենի հրում: Եւ միայն արդարները կպակուեն Աստուծոյ արքայութեան մէջ, որին եւ մենք բոլորս արժանանանք Բրիստոսի շնորհներով, որ օրհնեալ է Հօր եւ Սուրբ Հոգու հետ այժմ եւ միշտ եւ յախտեանս յախտենից, ամէն:

ԱՆԱՆԻԱՅԻ ՎԱՐՄԱԴԵՏԻ ՀԱՅՈՑ ԲԱՆ
 ՀԱՎԱՃԱՌՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴԴԵՄ ԵՐԿԱԲՆԱԿԱՑ, ՉՈՐ
 ԳՐԵԱՑ ՀՐԱՄԱՆԱԻ ՏԵԱՌՆ ԴԵՏՐՈՍԻ ՀԱՅՈՑ
 ՎԵՐԱԴԵՏՈՂ
 (շարունակութիւն)

Եւ արդ, լո՛ր Պօղոսի, որ գրէ առ Հռովմայեցիսն վասն հաւատոցն Աբրահամու, որ է հիմն հաւատոյ մեր ամենեցուն՝ ցուցանելով, թէ անհնարին եւ անյուսալի իրաց հաւատոց, ըստ այնմ, թէ՛ «Անյոյսն յուսով հաւատաց լինել նմա հայր ազգաց բազմաց»¹⁵⁸ ոչ իւրոց ծննդոց, այլ՝ օտարաց ազգաց, գոր չէր ծնեալ, որ անհնարին էր մարդոյ իմանալ գորպիսութիւն: Եւ դարձաւ զմեզ ի Նոյն յորդորեաց, զի եւ մերս դժուարին էր հաւատալ քան Նորայն, թէ Աստուծոյ անմահ բնութիւն վասն մեր փրկութեան հնարի մեռանիլ, որ թուի անհնարին եւ անհաւատալի մարդկան, որպէս դուքդ ոչ կարեք հաւատալ: Չի թէ մարդ մեռաւ, զի՛նչ դժուարին է զայդ իմանալ, յայդմ չեն պետք հաւատոց, զի գոր տեսանէ մարդ, զի՛նչ պետք են հաւատոց, զի զայդ միշտ տեսանեմք մեռեալ զմարդիկ: Եւ յայդ¹⁵⁶ հաւատալ, թէ մեռաւ, եւ զայդ հաւատդ ընդ Աբրահամու համեմատել, որ անյուսալի իրաց հաւատաց, ո՛չ ահա աղճատանք են: Ապա թէ յայն հաւատամք, որ մեռաւ վասն մեղաց մերոց, զի թէ Նա մարդ է, զիւր պարտիսն միայն վճարէ, որ յԱդամայ¹⁵⁷ ունի, զի ամենայն մարդ Ադամայ ծնունդ է, ապա եթէ եւ ոչ

ա Հռովմ. Դ 18

մարդ է: Արդ, թէ ինքն մահկանացու մարդ է, ո՛չ ահա զիւր պարտքն միայն կարէ վճարել, զի թէ մահկանացու է ըստ ձեզ, ապա զիւր մահն միայն վճարեաց, քանզի մի անգամ մեռաւ Նա: Չմեր զո՞ր պարտս վճարէ. զի այլ ոչ մեռանի, եւ մահ նմա ոչ եւս տիրէ, եւ թէ մեզ հաւատալ յայնպիսի, որ մեռաւ վասն մեղաց մերոց եւ յարեաւ վասն զմեզ արդարացուցանելոյ: Եւ այն, որ մեռան, մարդ է, ո՛չ ահա մարդապաշտք ենք, եւ հաւատք մեր ի¹⁵⁸ մարդ է մահկանացու, ապա կորեաւ յոյս մեր, իսկ եթէ յանմահ Աստուած հաւատամք, զի՛նչ պետք են այդ հաւատալ, զի ի սկզբանէ էր այդ հաւատ ի մարդիկ, թէ Աստուած անմահ է, զայդ եւ ոչ հեթանոսք ուրանան: Եւ այս զի՛նչ հաւատոյ գործ է, թէ՛ հաւատամք, թէ մարդ է, եւ անասունն անասուն¹⁵⁹ է, եւ քարն՝ քար, ո՛չ ահա այդ հաւատ յիմարութեան է: Եւ արդ, զի՛նչ պետք են հաւատալ, թէ Աստուած անմահ է եւ ոչ մեռանի, զի առաքեալ զհաւատոց գործ ուսուցանէ մեզ, ասէ. «Զի՛նչ են հաւատք, եթէ ոչ՝ յուսացելոց իրաց հաստատութիւն եւ յանդիմանութիւն այնոցիկ, որ ոչ երեւին»¹⁶⁰: Որպէս Նոյ վասն չեւ եւս երեւելեացն հաւատաց, եւ ապրեցան հաւատովքն, եւ Նոյն ընկերք իւր անհաւատութեամբն կորեան, ո՛չ ահա անյուսալի իրաց են պետք հաւատոց: Արդ, զայս հաւատալ թէ Աստուած եւ մարդն շարայարեցան ի միմեանս, եւ մարդն՝ մարդ, եւ Աստուածն՝ Աստուած, եւ մարդն քաղցնու եւ ծարափ եւ աշխատի եւ ննջէ եւ անարգի եւ չարչարի եւ մեռանի, եւ Աստուած անկարօտ, անչարչարելի եւ անմահ մնալ¹⁶⁰ ի բնութիւն: Եւ զայդ ո՞վ ոք ոչ իմանա¹⁶¹, թէ երկուք են, եւ մինն՝ մարդ, եւ մինն՝ Աստուած, եւ մարդն կրտր ի կրից մարմնոյն, եւ Աստուած անկրտր ի մնայ ի կրից մարմնոյ: Եւ եթէ այդպէս է, զի՛նչ պետք են հաւատոց, զի այդ ամենեցուն յայտնի է: Եւ ընդէ՞ր այնչափ ժամանակս Աստուած յառաջագոյն կրթեր զմեզ օրինօք եւ օրինակօք եւ մարգարէիք անել զմեզ ի հաատս ճշմարիտս, եթէ զայդ կամեր պահանջել ի մեզ Աստուած, թէ՛ իմացե՛ք, զի մարդն է մահկանացու եւ չարչարելի եւ ընդ կարեօք մարմնոյ հարկեալ, եւ Աստուած անչարչարելի եւ անմահ եւ յամենայն¹⁶² կարեաց ազատ: Ահա զայդ գիտեաց¹⁶³ ի սկզբանէ, եւ գոր գիտեաց, զի՛նչ պետք էր զՆա հաւատովք ուսանել: Ահա աղիկ հաւատք յայդոսիկ մեռեալ եւ անպտուղ են: Եւ թէ¹⁶⁴ Աստուած բանիւ չէր մեզ ուսուցել եւ օրինակօք¹⁶⁵ նկարագրել, թերեւս պատճառս ունեաց յոչ հաւատալն: Ապա եթէ ուսոյց մարգարէիք եւ նկարագրեց օրինօք, ընդէ՞ր ոչ հաւատամք: Եւ արդ, սկզբուց յառաջին օրինակէն, գոր առաքեալ ուսուցանէ մեզ, թէ՛ «Որպէս ի միոջէ մարդոյն մեղք յաշխարհս մտին, եւ ի մեղաց անտի՛ մահ, որով ամենեքեան մեռան»¹⁶: Եւ դիմարդ, թէ միոյն յանցանօքն բազումք մեռան, որչափ եւս առաւել շնորհօք պարգեւեաց միոյն Յիսուսի Ջրիստոսի ի բազումս առաւելսն¹⁶: Արդ, շնորհք¹⁶⁶ մարդո՞յ է, թէ՛ Աստուծոյ: Դարձեալ

ա Հռովմ. ԺԱ 1
 բ Հռովմ. Ե 12
 գ Հռովմ. Ե 15

ատ. թե՛ «Միոյն յանցանօք մահ թագաւորեաց, որչափ եւս առաւել միոյն արդարութեամբն շնորհք թագաւորեացնն ի կեանս յափտենից»¹⁶⁷: Արդ, շնորհս այս մարդո՞յն¹⁶⁷ թագաւորեցին ի մեզ, թե՛ յԱստուծոյ, քանզի աստ թե՛ միոյն յանցանօք բազումք մեռան, որչափ եւս առաւել շնորհօքն Աստուծոյ եւ պարգեւօք շնորհաց միոյն մարդոյն Յիսուսի Զրիստոսի ի բազումս առաւելաւ: Ո՞չ ահա, զոր Աստուծոյն ասաց պարգեւս, զնոյն կոչեաց շնորհք Յիսուսի Զրիստոսի: Եւ դարձեալ ասէ. «Յորոց հարքն, յորոց եւ Զրիստոս ըստ մարմնոյ, որ է ի վերայ ամենեցուն Աստուած օրինեալ յափտեանս»¹⁶⁸: Տե՛ս, զնոյն Զրիստոս Աստուած կոչէ եւ ոչ ի յերկուս բաժանէ, այլ անխտիր ասէ նոյն Աստուած, զնոյն Զրիստոս, զնոյն Յիսուս, զնոյն խաչ ելեալ: Եւ դու ուստի՞ ուսար զերկուսդ: Եւ արդ, գիտ անուն մարդոյն, որ զնոյն Աստուած ոչ ասէ առաքեալ: Դարձեալ լո՛ւր նմին՝ զհարոյ զկերպարանս Հօր, ասէ, խաչիլ, զայս խորհեսցի՛ր, զի «որ ի կերպարանս Հօր էր, ոչ ինչ յափշտակութիւն համարեցաւ լինել հաւասար Հօր, այլ զանձն ունայնացոյց եւ հնազանդեցաւ Հօր մահու չափ եւ մահու Խաչի»¹⁶⁹: Եւ եթէ այս մարդ է, զհա՛րոյ է ի կերպարանս Հօր: Եւ եթէ որ ի կերպարանս Հօր էր եւ այն խաչեցաւ, զնա մարդ զհա՛րոյ դաւանես, զի եթէ յայն զայթակղիս, որ ասէ. շնորհեաց նմա անուն, եւ մարդ կարծես, մի մի՛տ¹⁶⁸ առ, զի մարդ եղէ եւ մեր անհնազանդութեան վախճան եւս եւ հնազանդեցոյց զապարտամբութիւնս մեր մինչեւ ի մահ Խաչին եւ, իբրեւ զմարդ, ընկալաւ ի Հօրէ, զի ի վեր քան զամենայն անունն, զի եւ նոյն Խաչելոյն ասաց ամենայն ծունր կրկնել երկնատրոց եւ երկրատրոց: Եւ զհա՛րոյ մարթի մարդոյն ամենեցուն երկրպագել, ո՞չ ահա կոապաշտութիւն է, եւ եթէ Աստուծոյ է երկրպագութիւն, ո՞չ¹⁶⁹ ահա զնա ասաց խաչեալ: Եւ առ Տիմոթէոս գրէ, եթէ՛ «Վկայութիւն դնեմ քեզ առաջի Յիսուսի Զրիստոսի, որ վկայեաց առաջի Պոնտացոյ Պիղատոսի պահել քեզ զպատուիրանն մինչեւ ի յայտնութիւն Տեանս մերոյ Յիսուսի Զրիստոսի, զոր յիւրում ժամանակի ցուցցէ երանելին եւ միայն հօգօն, Թագաւորն թագաւորաց, որ միայն ունի զանմահութիւն՝ բնակեալ ի լոյս անմատոյց»¹⁷⁰: Ո՞չ ահա զՅիսուս Զրիստոս, ասէ, վկայեալ առաջի Պիղատոսի, եւ վկայութիւն զարչարանսն ասէ եւ նմա ասէ ունել զանմահութիւն եւ բնակել ի լոյս անմատոյց: Եւ զհա՛րոյ զնա մարդ մարթի ասել: Եւ եթէ յերկուս¹⁷⁰ բաժանես եւ զմարդն ասես վկայեալ եւ ի Պիղատոսէ խաչեալ, զհա՛րոյ ունի նա զանմահութիւն՝ բնակեալ ի լոյս անմատոյց:

Արդ, յորժամ ասէ, թե՛ «Մարդն Յիսուս Զրիստոս, որ ետ զանձն իւր վասն մեր»¹⁷¹ եւ ի նմին ասէ, թե՛ «Աստուածապաշտութեամբ կեցցուր

եւ անկալացուք յայտնութեան մեծին Աստուծոյ եւ փրկչին Յիսուսի Զրիստոսի»¹⁷¹: Ահաւսիկ, զոր մարդն Յիսուս կոչեաց, որ վասն մեր մեռաւ, նմին ասաց յայտնութիւն փառաց մեծին Աստուծոյ: Եւ արդ, ո՞ւր են երկուսն, զոր դու սին սիւղոբայիւղ բաժանեցեր, եւ կորեալ քո հաւատն մարդադաւան: Արդ, յորժամ ասէ Պողոս, «Բազում¹⁷¹ մասամբ եւ օրինակօք խօսեցաւ Աստուած ընդ հարսն մեր, ի վախճանի խօսեցաւ ընդ մեզ Որդուով իւրով¹⁷², զոր եղ ժառանգ¹⁷³ ամենայնի»¹⁷²: Ո՞չ ահա քաջայայտ է, զի զմարմնոյն ասէ, որով խօսեցան ընդ մեզ, եւ զնա ասէ, թէ եղ ժառանգ ամենայնի, եւ վասն մարդկութեան ասէ դնել ժառանգ, զի, ըստ Աստուածութեան, միշտ Հօր էր ժառանգակից¹⁷⁴: Եւ թէ այլ մարդն է, եւ այլ՝ Բանն, զհա՛րոյ ասէ, թէ՛ Որով զյափտեանսն արար, զի մարդն երեկ ծնաւ ի Կուսէն, եւ նովա խօսեցաւ ընդ մեզ եւ նովաւ, ասէ, արար զյափտեանսն: Ուրեմն զԲանն ասաց, որով խօսեցան ընդ մեզ եւ նոյն է փառաց եւ նկարագիր տութեան նորա: Եւ եթէ¹⁷⁵ այլ Բանն է, եւ այլ՝ մարդն, որ խօսեցաւ ընդ մեզ, զհա՛րոյ ասէ նովալ գոյանալ ամենեցուն եւ նոյն նկարագիր տութեան նորա, որ կրէ զամենայն բանիւ զօրութեամբ: Եւ եթէ այլ է, որ զյափտեանս արար, եւ նա է կրօն ամենայնի, զհա՛րոյ նմին ասէ, թէ Սրբութիւն մեղաց մերոց արար, զի սրբեաց զմեզ, յորժամ ի Խաչին պատարագեցաւ, որպէս ինքն ասաց, թէ՛ «Ջանձն իմ սուրբ առնեմ ի վերայ ձեր»¹⁷⁵, եւ առաքեալ ասէ, թե՛ «Միով պատարագաւ կատարեաց զսրբեալսն մշտնջենաւոր»¹⁷⁶: Եւ արդ, եթէ սրբեալ զմեզ պատարագան ասաց որ ի Խաչին, եւ եթէ այլ է նկարագիրն Հօր, որ կրէ զամենայն, զհա՛րոյ նա, պատարագեալ ի Խաչի, սրբեաց զմեզ եւ նստաւ ընդ աջմէ Հօր: Եւ արդ, ո՞ւր երեւին երկուս, զի միոյ դիմաց ասաց զամենայն, նոյն, որ խօսեցաւ ընդ մեզ, նոյն է արարիչ ամենայնի, նոյն եւ նկարագիր Հօր, որ կրէ զամենայն, եւ նոյն պատարագեալ սրբեաց զմեզ: Եւ նմին դարձեալ ասէ. «Յորժամ մուծցէ զանդրանիկն յաշխարհ¹⁷⁶, երկիրպագցեն նմա ամենայն հրեշտակս Աստուծոյ»¹⁷⁶: Եւ եթէ Բանն է անդրանիկն¹⁷⁷, զհա՛րոյ ասէ՛ մուծանել յաշխարհս, զի ահա ինքն յաշխարհի էր, եւ աշխարհս նովալ եղէ: Եւ եթէ մարդ է, զոր յաշխարհս եմոյծ, զհա՛րոյ ասէ՛ երկիրպագցեն նմա ամենայն հրեշտակն Աստուծոյ: Մի՞թէ մարդապաշտ արար զհրեշտակս եւ արարածոյ հրամայեաց պաշտօն մատուցանել: Եւ զի մի՞ կարծիցեն մարդիկ իբրեւ զքեզ, թէ մարդ էր, զոր յաշխարհս եմոյծ, ասէ. «Աթոռ քո, Աստուած, յափտեանս յափտենից»¹⁷⁷: Ո՞չ ահա նմին մուծելոյն յաշխարհս ասաց ունել Աթոռ յափտեանս յափտենից եւ նմին ասաց, թէ զաւագան զօրութեան արջայութեան. «Սիրեցեր զարդարութիւն եւ ատեցեր զանիրաւութիւն»: Ո՞չ

ա Հոովմ. Ե 17
բ Հոովմ. Թ 5
գ Փիլիպ. Բ 6
դ Ա Տիմոթ. Զ 13
ե Տիտոս Բ 14

ա Տիտոս Բ 12
բ Եբր. Ա 1
գ Յովի. Ժ 19
դ Եբր. Ժ 14
ե Եբր. Ա 6
զ Եբր. Ա 8

ահա ընդ միմեանս խառնէ զճառս, որ վասն մարդկութեան ընդ ճառս Աստուածութեան, զի մի՛ երկուս տեսցուք զնա, այլ՝ մի՛, զի յորժամ ճառեաց զԱստուածութենէն, թէ՛ Աթոռ քո, Աստուած, զնոյն ի մարդկութիւն փոխեաց եւ նմին ասաց ցաւազակ¹⁷⁸:

Եւ թէ՛ սիրեցեր զարդարութիւն, եւ եթէ վասն այնորիկ օծ զքեզ Աստուածոյ Աստուած քո: Արդ, օծիլ Աստուածութեան ոչ երբեք ասի, այլ՝ մարդկութեան, եւ յայտ յաջորդացոյ է, որ ասէ առաւել քան զընկերս քո: Եւ ո՞վ են ընկերք նորա, եթէ ոչ՝ մարգարէն¹⁷⁹: Արդ, տե՛ս զկարգ բանիցն միոյ դիմի ասասցէ, զի մի երկուս իմասցուք զԲանն բաժանել յիմոյ մարմնոյն, զի յորժամ զմարդկութենէն ասաց, թէ խօսեցաւ ընդ մեզ եւ զնոյն եղ ժառանգ, զնոյն ասաց Արարիչ յաւիտեանց եւ նկարագիր տուքեան եւ կրօն ամենայնի եւ զնոյն պատարագեալ եւ սրբեալ զմեզ եւ նստեալ ընդ աջմէ: Եւ յորժամ ասաց դարձեալ զմարմնոյն, թէ մուծցէ յաշխարհ այլ աս[ա]ց երկրպագել հրեշտակաց¹⁸⁰, եւ զի մի՛ մարդ կարծիցես զերկրպագեալս ի հրեշտակաց, նմին ասաց՝ Աթոռ քո, Աստուած: Եւ զի մի՛ մերկ Աստուած կարծիցես, որ յաւիտեանս ունի զԱթոռն, ասաց զնա մարդ լեալ: Ասէ՛ գաւազան ուղղութեան, եւ եթէ¹⁸¹ վասն այսորիկ օծ զքեզ Աստուածոյ իմ, Աստուածն իմ առաւել քան զընկերս քո: Եւ ո՞վ են ընկերք նորա, եւ ընկերք Աստուածութեան ոչ գոն, այլ՝ մարդկութեան: Կոչեաց զընկերս մարգարէն, որք օճան հոգովն, սմին վկայէ եւ Եսայի յասելն. «Բոյխեսցէ գաւազան յեսես եւ հանգիցէ ի վերայ նորա հոգի իմաստութեան եւ գիտութեան եւ հանճարոյ եւ զօրութեան եւ երկիւղի Աստուծոյ»¹⁸²: Այս էր առաւելութիւն օճմանն քան զմարգարէիցն ընկերաց նորա, զի այս յամենայն ի մարգարէ ոչ երբեք հեղաւ, բայց՝ ի Տէր մեր, որպէս ասէ Յովհաննէս, թէ՛ «Ոչ չափով տայ Աստուած զՀոգին Որդոց որպէս մարգարէից ընկերաց նորա, այլ՝ սաստկութեամբ ցեալ եւ ի մեզ հեղեալ, զի ի լրմանէ նորա ամենեքին ընկալաք զշնորհս Հոգոյն, որպէս ի զլիսոյ յանդամս խաղացեալք»¹⁸³: Ահաւնիկ նոյն Աստուած մարդ եղեալ եւ օճեալ ի Հոգոյն: Եւ զի մի՛ կարծիցես զնա մարդ վասն համեմատելոյ ընդ մարգարէս եւ ընդունելոյ[ն] օճումս, ի վերայ բերէ, թէ՛ Ղո՛ւ, Տէ՛ր, այդ, որ ի սկզբանէ զերկիր հաստատեցեր եւ զերկինս, դոքա մաշտեցին եւ դու մնաս յաւիտեան: Եւ զի մի՛ կարծիցես, յորժամ ասիցեմք, թէ Բանն մարմին եղեւ, եւ ամենայն մարմին փոփոխելի է, գուցէ ընդ նմին եւ Բանն յեղափոխումն ընդունի, յորժամ միացուցանեմք: Ջայդ կարծիս բառնա մարգարէն՝ ասելովն. «Դու նոյն ես եւ ոչ փոփոխիս»: Եւ զիմարդ ոչ իմանաս յառաքելական բանիցն՝ զհարդ շարահիւտ ընդ միմեանս զճառս Աստուածութեան եւ մարդկութեան՝ անբաժանաբար միոյ դիմի ասելով զաստուածայինս եւ զմարդկայինս եւ ոչ որոշեալ դիմաց, դու ընդէ՛ր բաժանես զմիացեալս ի մարմնի եւ բաժանիս միջոցաւ մարդոյն յԱստուածութենէն նորա: Եւ տե՛ս ըստ կարգի զբան առաքելոյն, որ

ցուցանէ զպատճառս մարդանալոյն եւ մեռանելոյն. «Յորժամ, — ասէ, — մնազունք հաղորդեցան արեան եւ մարմնոյն, որ առաքեալ են ի մեղս եւ ինքն կցորդ եղեւ նոցա, զի մահուամբն իրով խափանեսցէ զայն, որ զիշխանութիւն մահու ունէր»¹⁸⁴: Եւ զիմարդ մարդոյ մահ կարէր խափանել զիշխանութիւն մահու, զի եւ ինքն ընդ իշխանութեամբ մահու գրաւեալ է: Ո՛չ ահա եթէ Բանն ոչ էր միացեալ ի մարմնի եւ խափանել զմահ եւ զերծուցեալ ի յերկիւղէ¹⁸² մահու զմեզ, մարդոյ չէր հնար զայս գործեալ:

Եւ արդ, եթէ զհակառակութիւն ի բաց թողուցուք եւ կամիցիք պարզամտութեամբ ի խնդիր ելանել ճշմարտութեան, զի մի՛ կորիցուք հակառակութեամբ եւ կամ անգիտութեամբ, ուսցուք խոնարհութեամբ ի Պօղոս, որ անօթ էր ընդունելութեան եւ հոգով քննէր զխորս Աստուծոյ, եւ զնա կացուք իբր կուրաց առաջնորդ եւ հետեւեցուք բանից նորա, զի մի՛ տգիտութեամբ յանդունդս կործանիցեմք: Եւ զոր ասաց, թէ՛ «Վասն այնորիկ մարմին առ չ»¹⁸⁵, զի ողորմած լիցի եւ հաւատարիմ քահանայապետ յաստուածակոյս կողմանէ՝ անտի առ ի բանալոյ զմեղս ժողովորդեանս: Եւ զնոյն քահանայապետ ասէ, միջնորդ Աստուծոյ եւ մարդկան, մարդն Յիսուս Քրիստոս, որ ետ զանձն վասն մեր: Եւ զի՛նչ իցէ մականունութիւն քահանայապետի, եթէ ոչ՝ զի քահիչ է մեղուցելոյ, իսկ միջնորդ երկուց հակառակաց պիտոյ է, զի, միասին ածելով, բառնայ զթշնամութիւն եւ միացուցանէ յերկուց բաժանումս: Եւ միջնորդի գործ այն է, որ ոչ միակողմանի ջանա զճշմարտութիւն թիրել, այլ երկուցունց ջանա ի միաբանութիւն ածել: Եւ միջնորդին պարտ է առ երկոցինս միջնորդիլ եւ ածել ի խաղաղութիւն: Եւ զի չէր ոք ի յարարածոց, որ զԱստուած տեսանել կարէր եւ զնորայնս պատմել մեզ, որպէս ասաց Յովհաննէս, թէ՛ «ՁԱստուան ոչ ոք ետես, բայց Միածինն, որ ի ծոց Հօր, նա պատմեաց մեզ»¹⁸⁶: Եւ ոչ ոք էր, որ զմարդկան աղետս առ Աստուած տանէր եւ բառնայր զկարիս մարդկան եւ թողոյր զմեղս նոցա, զի բարձիչ¹⁸³ մեղաց մերոցն Աստուած էր: Նմա էր պարտ միջնորդ լինել, որ կարէր բառնալ զթշնամութիւն ի միջոց, որպէս ասացինքս, եթէ՛ «Սպան զթշնամութիւն յանձին իւրում եւ եկն ատարարանեաց խաղաղութիւն»¹⁸⁷ եւ արար խաղաղութիւն յերկինս եւ յերկրի, զի զկրճիւն ի միջոյ եբարձ եւ զմիջնորմ մեղաց քակեաց»¹⁸⁸ եւ եղեւ շարկապ ընդ մեզ եւ ընդ Հայր, զի ասէ¹⁸⁴. «Ամենայն առն զլուսն Քրիստոս է, եւ զլուսն Քրիստոսի՛ Աստուած»¹⁸⁹:

Տեսե՛ր զբաւական¹⁸⁵ շարկապն ընդ մեզ եւ ընդ Հայր, թէ որչափ հեռի միջոցաւ պարփակեալ էաք յԱստուծոյ, եւ վիհ մեծ էր մեղացն ի մեզ մեր եւ Աստուծոյ: Եւ ո՞ւմ էր հնար դարձեալ զմեզ յԱստուած միացուցանել,

- ա Եբր. Բ 14
- բ Եբր. Բ 17
- գ Յովհ. Ա 18
- դ Եփես. Բ 16
- ե Եփես. Բ 14
- զ Ա Կորնթ. ԺԱ 3

ա Եսայի ԺԱ 1
բ Յովհ. Գ 34

եթէ ոչ՝ միայն Բանին, որ եղև շարկապ երկոցուց, որ ընդ Հօր եր մի եւ միացեալ ի մարմնի, զի հաստատեցտ զմեզ ի մի կոր մարդ եւ արասց խաղաղութիւն եւ հաշտեցուցտ իւրով մարմնովն¹⁸⁶ ընդ Աստուծոյ խաչիւն, որով սպան զթշամութիւն դատապարտեալ զմեզս ի մարմնին եւ բեւեռեալ ընդ խաչափայտին: Եւ արդ, եթէ մարմինն է մեր¹⁸⁷ գլուխ, եւ մեք, իբրեւ անդամք ի նա ենք յօղեալք, զի իբրեւ ի գլխոյ յանդամս խաղայցտ կենդանութիւն հոգւոյն ի մեզ եւ յօղալք ի նմա աճեցաք զաճումն Աստուծոյ: Եւ եթէ բաժանես զմարմինն յԱստուածութենն¹⁸⁸, որ գլուխն մեր է, ո՛չ ահա ամենեքեան բաժանեալ հատաք յԱստուծոյ եւ օտարացաք ի կենաց մերոց: Եւ միջևորդն հատալ յերկուս, եւ ճեղքեալ մեր բնութիւն ի մեզ հատուածեցաւ, եւ Աստուծոյ բնութիւն՝ յԱստուած եւ ի նոյն անկաւ ի խորխորատ, որպէս եաքն մեղօք որոշեալ յԱստուծոյ, զի կապ միջոցին խզեցաւ՝ յերկուս բաժանեալ, ըստ ձեր մտածութեան, որ չէ հնար այսմ լինել: Արդ, եթէ քահանայապետ մեր նա է, որ հաւատարիմ է ի տան Աստուծոյ, որ ենք մեք տուն Աստուծոյ: Եւ քահանայապետ մեզ զևա արք Հայր որպէս ասաց առաքեալ, եթէ՝ «Ունիմք մեք քահանայապետ՝ մեծ անցեալ ընդ երկինք զՅիսուս՝ զՈրդին Աստուծոյ, պինդ կալցուք զխոստովանութիւն անշարժ յուսոյն եւ մաքրիցուք առաջի աթոռոյ փառաց շնորհաց Նորա»¹⁸⁹: Արդ, մա՞րդ է այս քահանայապետ, թէ՞ Աստուած, եթէ մարդ է, ո՛չ ահա յերկրէ է, եւ ընդէ՞ր աստ առաքեալ, եթէ եր յերկրէ, թերեւս չէր քահանայապետ, եւ բան սոսկ ոչ կոչի քահանայապետ, եւ եթէ մարդն է քահանայապետ եւ ոչ նոյն ինքն Բանն միացեալ ի մարմնի, զի մա՞րդ աստ՝ ինչ կալցուք զխոստովանութիւն յուսոյն եւ մատիցուք առաջի աթոռոյ փառաց շնորհաց: Եւ զի մա՞րդ լինիցի մարդոյ Աթոռ փառաց: Եւ դարձեալ, եթէ՞ գոցուք զողորմութիւն: Եւ զի մա՞րդ ի մարդոյ հայցեմք զողորմութիւն: Եւ դարձեալ աստ. «Ոչ անձին ինչ շուք եղ լինել քահանայապետ»¹⁸⁹, այլ խօսեցաւ ընդ նմա, թէ՝ «Որդի իմ ես դու, այսօր ծնայ զքեզ»: Եւ նմին աստ. «Դու ես քահանայ յալտեան, որ յաւուրս Ռաչին յաղօթս կայր, եւ լսելի եղև առ լաւութեան»: Եւ վասն ո՞ր կայր յաղօթս, թէ վասն ինքեան, ահա ոչ եղև լսելի, զի եւ ոչ իսկ ապրեցաւ ի մահուանէ, ապա ուրեմն՝ վասն մեր կայր յաղօթս, որ եւ ապրեցաք իսկ, զի եւ ամենայն քահանայապետ վասն ժողովորդեան աղօթէ, յորժամ պատարագէ զողջակեպս:

Եւ նա յորժամ իբրեւ զքահանայապետ մատուցաներ պատարագ զմարմինն իւր որպէս, եւ սուրբ առաքեալն ասաց, թէ՝ «Պարտ է ի նմա ունել, ինչ գոր մատուցաներ»⁹, այսինքն՝ զմարմինն: Ապա յայտ է, եթէ իբրեւ զզոհ փրկութեան մատուցաներ զմարմինն ի վերա սեղանոյ Ռաչին անարատ Գառն Աստուծոյ, որ բառնայր զմեզս աշխարհի, եւ, իբրեւ քահանայ, մատուցաներ զաղօթս վասն փրկութեան աշխարհի եւ լսելի եղև առ լաւու-

ա Եբր. Դ 14
բ Եբր. Ե 5
գ Եբր. Բ 17

թեան: Վասն որոյ եւ աստ. «Իբրեւ կատարեցաւ, եղև պատճառ փրկութեան ծառանգաւորաց իւրոց եւ կոչեցաւ քահանայապետ՝ ըստ կարգին Մեղիսեղեկ»¹⁰: Արդ, այս գործ մարդո՞յ, եթէ՞ Աստուծոյ, զի եթէ¹⁹⁰ յերկուս բաժանես, մարդոյն¹⁹¹ չէ հնար զայս ի մեզ ներգործել, եւ մերկ բանն ոչ պատարագի ի Ռաչին, ապա ուրեմն՝ յայտ է, թէ միացեալ Բանն միով բնութեամբ եւ միով զօրութեամբ ներգործեաց զայս ամենայն ի մեզ: Եւ արդ, եթէ վասն առաջին մարդոյն յանցանաց եկն յաշխարհս, որպէս վկայեն Գիրք, եւ զնորայն պարտիս եբարձ եւ զմեզս ջնջեաց եւ զմահ ելոյծ: Զանգի անչափ մեղաւ Աղամ եւ անց ընդ չափ բնութեան մերոյ ոչ միայն վասն ճաշակման, այլ զի եւ անհասիցն բաղձացաւ եւ բարձրանալովն ի բարձանց հոստեալ եւ ընկղմեցաւ ի խորս մեղաց որպէս կապար ի ջուրս սաստիկս՝ զօրէն տապարին եղիստի ի յորձանսն Յորդանանու, զի չէր ումէք հնար վերաբերել զծանրացեալն մեղօք ի խորոց մեղաց, բայց միայն՝ այն միկ, որ զամենայն ինչ վերաբերէ բանի զօրութեամբ իւրով, որպէս զվերաբերող փայտն, որ զծանրութիւն երկաթոյն արտաքս ձգեաց: Արդ, եկ Բանն ի բարձանց եւ եբարձ զանչափ ծանրութիւն մեղացն Աղամայ, զի արձակեցտ զևա ի չար կապանաց մեղացն, զի փոխարդեաց զնորայն զամենայն առ ինքն եւ փոխատուեաց զիւր զշնորհս նմին, եւ թեպէտ մարգարէն ասաց, թէ՝ «Նա զմեզս մեր բառնա»¹², բայց առաքեալ ոչ միայն ասաց բառնալ, այլ թէ՝ «Ինքն մեղք եղև»⁹: Եւ պարտ է գիտել, թէ զինչ է մեղք լինելն, զի ոչ ասաց, եթէ¹⁹² մեղաք, այլ թէ՝ մեղք եղև: Արդ, զայս յօրինակէն ուսցուք: Ասաց Աստուած Մովսէսի, թէ՝ որ վասն մեղացն լինի զենումն, բերցէ մեղուցեալն զպատարագն ի դուռն խորանին եւ դիցէ զձեռս¹⁹³ իւր ի վերա Նորա, իբրեւ այն թէ գործք մեղաց Նորին եղան ի վերա անմեղ գառինն, զի գրեալ էր, եթէ անձն, որ մեղիցէ, ի նոյնն եւ մեղից: Եւ զի մահապարտ էր մեղուցեալն, անոյր անմեղ գառն զմեզս պարտաւորին եւ փոխանակ ընդ¹⁹⁴ Նորա մեռաներ եւ ազատէր զմահապարտն: Եւ զենումն այն մեղք կոչի իւր, որպէս ասաց մարգարէն, թէ՝ «Զմեզս ժողովորդեանն կերիցեն քահանայքն եւ զանօրէնութիւնս Նորա բարձցեն»¹⁵: Արդ, հայեա՞ց օրինական ի Զրիստոս, քանզի ամենեքեան մեղուցեալ էաք եւ, ընկալեալ զվճիռ մահու, եկն Զրիստոս Գառն անմեղ եւ փոխարդեաց զմեզսն մեր առ ինքն եւ զենաւ ի վերա Ռաչին ընդ անօրէնսն իբրեւ զմահապարտ եւ եղև ինքն մեղք, որպէս ասաց առաքեալ եւ զմեզ ոչ ասաց, եթէ՝ արդարացաք, այլ եթէ՝ «Արդարութիւն Աստուծոյ եղաք»⁹: Տեսանէ՞ս զփոխարդութիւնդ, զի ոչ էր հնար մարդոյ զայս գործել, եւ ոչ Բանին մեղք լինել եւ պատարագի ի Ռաչին առանց մարմնոյն:

ա Եբր. Ե 9
բ Եսայի ԾԳ 4
գ Բ Կորնթ. Ե 21
դ Տե՛ս Դեառ. ԺԶ:
ե Ովստ Դ 8
զ Բ Կորնթ. Ե 21

Արդ, տե՛ս զբաժանողդ, զմի Ջրիստոս, զի վրիպեալ գտանիս յայսմանէ, թէ յերկուս բաժանես, զի ոչ մարդոյ մահ փրկէ զմեզ, եւ ոչ Բան կարէ մեռալնել վասն մահապարտուց: Եւ ահա մնաց ի նմին մահու:

Դարձեալ տե՛ս ըստ կարգին զեղանակ փրկութեան, զի նախ մեղք մտին, եւ զվնի՝ անէծք: Եւ Ջրիստոս նախ մեղք եղեւ եւ ապա՝ անէծք, որպէս ասաց առաքեալ, թէ՛ «Ջրիստոս զնեաց զմեզ յանծից օրինացն՝ եղեալ վասն մեր անէծք»^ա: Եւ ո՞ր եղեւ անէծք, ինքն ասաց, թէ՛ «Գրեալ է անհիծեալ լիցի ամենայն, որ կախեալ կայցէ զփայտե»^բ: Եւ արդ, տեսցուք՝ այլ անէծք է ընդ այլ անհիծիք փոխադրեալ, զի գրեալ է, թէ՛ «Անհիծեալ լիցի ամենայն, որ ոչ կացցէ յամենայն գրեալս ի գիրս օրինացն առնել զամենայն»^գ: Եւ մեք ոչ կարացաք առնել: Եւ վասն այնորիկ անհիծեցաք ամենեքեան, եւ Ջրիստոս ոչ զայն եբարձ, զի ոչ մեղաւ իսկ օրինացն: Արդ, այլ է անէծք այնոցիկ, որ զփայտ կախին: Եւ զիա՞րդ Ջրիստոս այն անհիծիքն, որ ի փայտին էր, առնոյր զանէծս օրինացն ի մէջ, հայեաց ի միտս մարգարէին այնորիկ, որ գրեաց վասն նորա, զի գիտեր, թէ կատարիչ է օրինացն եւ ոչ անկանի ընդ անհիծիք օրինացն եւ այլ ումէք չէր հնար բառաւ զանէծս, ժողովեաց մարգարեն զամենայն անէծս, որ մտին յաշխարհս եւ կուտեաց իբրեւ զխոհի ի վերա փայտի Խաչին, զայն, որ յԱղամայ¹⁹⁵ օձին մտին եւ զայն, որ յօրինացն բազմացան եւ արար զփայտն զայն տեղի անհիծից եւ մահապարտաց, զի եկեսցէ բարձօղն անհիծից եւ կեանքն ամենեցուն եւ կախեսցի զփայտն դատապարտութեան եւ, հրով Աստուածութեան իբրոյ կիզեալ իբրեւ զխոհի զմեղս եւ զանէծս եւ լուցեալ, ի բաց բարձցէ ի մէջ: Եւ վասն այնորիկ ասէ առաքեալ, թէ՛ «Որ կայր մեր հակառակ եբարձ զայն ի միջոյ եւ ջնջեաց զձեռագիր մերոյ հակառակութեան եւ բեւեռեաց ընդ Խաչիս փայտին»^դ: Եւ զի՞նչ է ձեռագիրն վճիռ մահուն, զոր ի դրախտին ընկալաւ եւ անէծք օրինացն, որ զամենեսեան գրուեաց ընդ մահու: Եւ եթէ այս ամենայն ի մեղացն մտին, եւ Ջրիստոս եղեւ մեղք եւ բեւեռեցաւ ի Խաչին եւ ընդ նմին կեանք կախեալ եւ սպան զմեղս: Եւ ո՞չ ահա ընդ նմին ջնջեցաւ ի մէջ վճիռ մահու, եւ ընկալաք զկեանս անմահութեան: Եւ վասն այնորիկ մարգարեն երբեմն ասէ. «Անհիծեալ լիցի, որ կախեալ կա զփայտ: Եւ զնոյն ասէ, թէ՛ «Տեսանիցեք զկեանք ձեր կախեալ զփայտե»^ե: Եւ զիա՞րդ նոյն կեանք եւ նոյն անհիծեալ, այլ՝ զի իմացիս, թէ, զանէծս մեր բառնալով, եղեւ անէծք: Եւ նոյն ինքն բնութեամբ կեանք է: Արդ, տե՛ս ի Խաչին զպատերազմն, զի անէծք է՛ մեղք, եւ՛ մահ ի նմին բեւեռեալ որպէս ասաց առաքեալ, թէ՛ «Որ կայր մեր հակառակ, եբարձ

ա Գաղատ. Գ 13
բ Բ Երև. Ու 23
գ Բ Երև. ԻԷ 26
դ Կողոս. Բ 14
ե Բ Երև. Ու 23, ԻԸ 66

զայն ի միջոյ»^ա: Եւ հակառակ մեր էին մեղքն եւ անէծք եւ մահ բեւեռեալ ի Խաչին եւ ընդ նմին կեանք կախեալ: Եւ արդ ո՞ր ում՝ յաղթեաց, ո՞չ ահա կեանք թագաւորեաց, զի անմեղութեամբ զմեղս դատապարտեաց եւ օրինութեամբ զանէծսն ելոյծ եւ մահուամբ զմահ սպան: Եւ զայս ամենայն տեսալ առաքեալ, զոր Մովսէս հոգով գուշակեաց: Եւ վասն այնորիկ ասէր. «Մերկեաց զիշխանութիւնս եւ զպետութիւնս յայտ յանդիման խայտառակեալ նշաակեաց յանձին իրում»^բ: Եւ զի՞նչ էին իշխանութիւնքն, զոր խայտառակեաց, ասէ Յովիան, թէ՛ «Ջպատրանս սատանայի եւ զմեղաց ցանկութիւնս իբրեւ զբարոյս զգեցեալ էր մարդն, եւ մահուն երկիւղի հանապազ կային ի ծառայութիւն չարին վըտարանդիք»¹⁶: Իսկ Ջրիստոսի խիզախելով երթալ ի՛ մահն ահաբեկ առնէր¹⁹⁶ բռնութիւն մահուն, զի ինքն, բարձեալ զԽաչն եւ խնդրութեամբ դիմեալ ի վերա մահուն, ահիւ պակուցանէր զմահ եւ զիշխանն մահու եւ ապա զցանկութիւն եւ զհեշտութիւն, որ ի մեզ բնաւորեալ էր, սպանանէր՝ յիրում մարմնին խայտառակեալ, որպէս ասէ Աստուածաբան. «Ջի ի Խաչ ելանիցէ.— ասէ.— եւ հեշտութեանց յաղթիցէ»: Եւ դարձեալ ասէ. «Լաճառեալ էաք ընդ մեղօք եւ փոխարէն առեալ զհեշտութիւն»: Եւ դարձեալ օձին յայտ առնէ զորպիսութիւն խայտառակելոյն, ասէ. «Պղնձի օձն կախի ոչ իբրեւ յօրինակ, այլ հակառակատիպ»¹⁷: Եւ ընդէ՞ր¹⁹⁷ Ջրիստոս օրինակ ասէ ինքեան⁹, եւ սա՛ հակառակատիպ, զի բարձրանալովն օրինակ էր, իսկ գործով՝ հակառակ, զի նա զնմանիս¹⁹⁸ իւր սպանանէր եւ զթշնամիսն իւր ապրեցուցանէր զմարդիկն: Իսկ սա զոտիսն մեր կործանէր զսատանայ եւ զօձաձե ցանկութիւն, որ բնաւորեալ էր ի մեզ, խայտառակէր յանձին իրում եւ զնմանիւ իւր զմարդիկ փրկէր: Եւ տե՛ս¹⁹⁹ զասելն Աստուածաբանի՝ ոչ եթէ հաւատացեալ ապրեցուցանէր, այլ զի ինքն միացեալ էր եւ ընդ ինքեան սպանանէր, որ ընդ նովաւ էին զօրութիւնքն, այսինքն՝ զօձն, որ զմարդիկն խածանէին: Հայեա՞ց եւ ի Ջրիստոս զցանկութիւն մեղացն, որ սպանանէր զմեզ, սպան զայն ի մարմնի իրում եւ ի մեզ նոյն ներգործէր:

Արդ, տե՛ս իբրեւ ի հայելոց յանձին գործն Ջրիստոսի: Ասաց Աստուած Մովսէսի, թէ՛ «Արա՛յ օձ եւ կախեա՛ զփայտէ, զի փրկեսցէ զժողովորդդ»^դ: Եւ զեղանակ որպիսութեան ոչ ասաց: Իսկ Մովսէս, որ գիտէր զտնօրէնութիւն որպիսութեան Բանին, զօրինակն յայտնի եցոյց մեզ ոչ կուանաւ կոփելով ձեացոյց զօձն, այլ, հրով հալեալ, արկ ի դարիճակ, զի ձեացսցի անտի ի նմանութիւն օձի՝ յայտ ցուցանելով զԲանին մարմին լիսեւ, զի ոչ չարչարանօք ցանկութեամբ ձեացաւ մարմինն Ջրիստոսի եւ ոչ երկամբք ծնաւ, այլ, հրով Աստուածութեան զապականեալ բնութիւնս մեր իբրեւ ի քրայի գտեալ եւ պարզեալ մաքրութեամբ յորովայնի Կուսին եւ իբրեւ ի դարիճակի յարգանդին կերպաւորեալ, ձեացոյց զմեր նմանու-

ա Կողոս. Բ 14
բ Կողոս Բ 15
գ Յովի. Գ 14
դ Յուդ. Ու 9

թիւն: Եւ զի օձն հինգ գալար անուռ ի գնացսն, եւ տտաճքն եւ գլխովն եօթն լինին, որ բերտ զձեւ մերոյ զգայութեանցս, որք ըստ նմանութեան օձին բոլոր զգայութիւնքս լի են մահաբեր թիւնիք ցանկութեամբ: Եւ զի օձ ընդ երկիր քարոշ՝ սահելով ի պորտ եւ յորովայն, եւ մտանէ ի ծակս եւ թաղի ի հող, որ է օրինակ ցանկութեան, որպէս ասէ Փիլոն, որ մտանէ ընդ բոլոր ծերպս զգայութեանց մերոց եւ թաղի իբրեւ ի հող ի մարմինս մեր, բորբոքեալ վառէ ապականութեամբ զբնութիւնս մեր^{18*}: Արդ, հայեա՛ց յօձն պղնձի, զի զձեւ ունի զօձի, եւ թիւնք մահաբերք²⁰⁰ եւ չարահնար կենդանութիւն օձի մեռեալ ի նմա եւ ի բարձունս կախեալ: Հայեա՛ց եւ ի Զրիստոս, զի զձեւ մերոյ բնութեանս զբոլորն էառ, սակայն ցանկութիւն սպանող մեռեալ էր յայն մարմնի: Չի պղնձի օձն ոչ թիւնս ունի, որով զայլս վիրաւոր է ոչ կակղութիւն մարմնոյ ընդունակ թիւնից օձի, եւ ոչ զայլս հարկան է ոչ ինքն հարկանի սակս կարծրութեան նիւթոյն, եւ զի մարդիկ հայելով առ իրեարս՝ այր եւ կին վիրաւորեն զմիմեանս ցանկութեամբ թիւնիք մահաբերին: Արդ, հայեա՛ց ի Զրիստոս, զի գեղեցիկ էր, քան զորդիս մարդկան ըստ Դաւթա՛ւ, եւ կանայք, հայելով ի նա, փոխանակ ցանկութեան մահաբերին, արտասուս կենագործող բոլորին յաչաց մահաբերաց: Հայեա՛ց եւ տէ՛ս զաչս պոռնկին, որ զօրէն օձի մահաբերի թիւնայից ցանկութեամբն վիրաւորէր զբազումս հայեցածովն եւ ի մահ հրափրէր զտեսողսն, եւ նոյն աչք, ի Զրիստոս հայելով, արտասուս կենաց բոլորին, եւ սիրտն, որ յառաջ բոց հրոյ բորբոքէր եւ վառեալ հրդեհէր զամենայն անդամս ի գեղեցիկն, ի նմին սրտի հուր Աստուածութեան վառեալ մաքրէր, կենդանախարովեալ սիրովն Զրիստոսի ի բաց հալածէր զամօթն զի եւ ոչ իսկ ամօթոյ էր սերն այն, այլ՝ պարծանաց: Հայեա՛ց յօձն պղնձի, զի հարեալք յօձիցն դիմէին առ նա, եւ այն աչք, որ զմահաբեր օձսն տեսին եւ վիրավորեցան, նոյն աչք, յորժամ տեսանէին զպղնձի օձն, մտանէր կենդանութիւն եւ ապականէր զթիւնքն օձիցն ի նմա եւ փրկէր ի մահուանէ եւ զվիրավորիչ օձսն սպանանէր: Տէ՛ս, ի միում օձին մահ եւ կեանք բնաւորեալ եւ մահուն վկայէն օձքն, որ մեռանէին, որպէս Աստուածաբան ասէ, թէ՛ «Մեռեալ էր եւ սպանանէր ընդ ինքեան, որք ընդ նովաւ էին գորութիւնք, եւ վկայէն կենդանութիւն մահացեալքն, որ ապրէին ի թիւնից մահաբերին: Եւ արդ, ուսի՛ր յօրինակէն՝ զիա՛րդ կեցըն²⁰¹ ապրէին, եւ կեցըն՝ մեռանէին, զի որ տեսանէլ կարէր, ապրէր, եւ որ ոչն կարէր տեսանել, մեռանէր: Եւ զի՛նչ էին պատճառք տեսողացն եւ ոչ տեսողացն: Եւ տէ՛ս, թէ յորում ժամու հրամայեաց Մովսէսի աննել զօձն, զի յորժամ ապստամբեցին ժողովուրդն ի Մովսէս, որկորածեոք տրտնջելով զմանանայն, զի կոչէին բալախ հաց:

Եւ զի օձն առաջին որկորստութեամբ պատրեաց զմարդն, եւ զբաղոց ապականութեան բնաւորեաց ի մեզ, նոյն եկն այլ ժողովուրդն եւ տրտնջով վիրավորեաց զնոսա: Վասն որոյ եւ զօձն առաքեաց ընդդէմ

ա Տէ՛ս Սաղ. ԽԴ 3:

ցանկութեան նոցա եւ ոչ՝ այլ զազան, զի յայտ արասցէ զյայտնի օձին եւ մահուամբն, զոր ինքեանք ծնան, ընկալան զմահն, որպէս ասաց առաքեալ, եթէ՛ «Մի՛ տրտնջեսցուք, որպէս եւ նոցա, որ յօձից անտի վիրաւորեցան եւ սատակեցան»^ա: Եւ զի օձին հող եւ կերակուր եւ նա ոչ տրտնջեաց, եւ նոցա մանանայ²⁰², եւ նոցա տրտնջեցին: Վասն այնորիկ օձի սատակեաց զնոսա եւ վասն այնորիկ հրամայեաց ի դրան խորանին կանգնել, զի ապստամբն ժողովուրդն, որ հեռացան ի խորանէն եւ անջատեցան²⁰³ ի Մովսէս, յօձիցն հարեալ՝ ի հարկէ դանային ի խորանն առ օձն: Եւ էր օձն բարձրացեալ ի մէջ նոցա եւ իբրեւ դատաւոր բազմեալ ի վերա բարձրաբերձ բեմի եւ անէր ընտրութիւն դատաստանի ի մէջ նոցա, զոմանս սպանանէր եւ զոմանս կենագործէր, եւ զի Մովսէսի չէր յայտնի, թէ ոչք էին արժանի մահու եւ կամ կենաց, զի յայտ լիցի, թէ մարդ է, զի ծածուկք մարդկան միայն Աստուծոյ է գիտելիք, զի մարգարէիցն զամենայն յայտնեաց Հոգին զանցեալն եւ զներկայսս եւ զապանին: Եւ զայս միայն եթող ծածուկ ի մարգարէիցն զգաղտնիս մարդկան, զի պահեսցի այս գիտութիւն Յիսուսի, զի այրու ծանիցի, թէ Աստուած է նա, զի զայլ նշանքն, զոր գործեաց, գործեցին եւ մարգարէքն եւ իմացան Հոգով զխորս Աստուծոյ, զի Հոգին զամենայն քննէ եւ զխորս Աստուծոյ: Եւ եթէ խորք Աստուծոյ դժուարիմացք են, քան զմիտս մարդկան, եւ զայն ծանոյց Աստուած մարգարէիցն եւ առաքելոցն, որպէս ասաց առաքեալ, թէ՛ «Զմեղս Զրիստոսի ունիմք» եւ եթէ՛ «Իմաստութիւնս մեր ոչ է ի մարդկանէ, այլ՝ վարդապետութիւն Հոգոյն Սրբոյ»^բ, «զի եցոյց մեզ զխորհուրդս կամաց իւրոց, զոր յառաջագոյն եւ ի տնտեսութիւն»^գ: Ահա, յայտ է, թէ զամենայն խորհուրդս իւր ծանոյց մարգարէիցն եւ առաքելոց, բայց միայն զխորհուրդս մարդկան եթող անյայտ եւ Զրիստոսի պահեաց զնայ յայտնել, զի յայտնի ծանիցի, թէ Աստուած է ճշմարիտ, որ յայտնէր զգաղտնիս փարիսեցոցն: Եւ զայս յաւելի, զի գիտասցես, թէ Մովսէս, որ զամենայն ճշդի գիտէր զտնօրէնութիւն Զրիստոսի, որպէս զրեաց բանիւ եւ նկարագրեաց օրինակաւ, սակայն ոչ գիտէր անդ զարժանիսն մահու, որպէս եւ ոչ ի յերկրպագութիւն, զի ամենեքեան միապէս երկրպագեցին արժանիքն կենացն եւ մահու: Եւ նա ոչ իմանայր ընտրութիւն աննել, զի եւ ոչ իսկ գիտէր, այլ Աստուած նովին որթովն յանդիմանէր զնոսա, զի նոյն որթ, մտեալ ի սիրտ նոցա եւ զտեալ զպիղծ սեր իւր ի սիրտս նոցա, բնչէր ուժգին գոչմամբ եւ պատառեալ հերձոյր զառագաստ սրտից նոցա եւ խայտառակէր զպիղծ սեր նոցա, զոր²⁰⁴ ունէին առ նա, եւ որոյ երկրպագութիւն ի հարկէ ժողովուրդեանն էր, եւ որ ոչ ունէր ի սիրտն զսեր որթոյն, այլ՝ զերկիւղն Աստուծոյ, մնայր անարատ, եւ այս Աստուծոյ միայն էր յայտնի եւ ոչ՝ Մովսէսի: Վասն որոյ ասէր. «Ողորմեցայց, որում ողորմութեան արժանիք են»^դ: Այնպէս եւ որք ի յօ-

ա Ա Կորնթ. Ժ 10
բ Ա Կորնթ. Բ 16, 13
գ Եփես. Ա 9
դ Ելից ԼԳ 19

ձիցն յարան, միապես ընկալաւ զվերս, եւ Մովսէսի ոչ էր գիտելի, թէ ոչ
են արժանի ապրանաց, եւ կամ ոչք՝ մահու: Արդ, որպէս անդ հրամայեաց
զորքուն զուխն անել դատախազ, զի պաշտօնն իւրեանց լիցի խայտառա-
կիչ ինքեանց: Սոյնպէս եւ աստ զօձն արար իւրեանց դատախազ, զի խա-
տառակեցտ զծածուկ չարութիւն նոցա: Եկին պատեցին շուրջ զօձին, եւ
որոյ չարութիւն պղծութեան մեղաց ներկեալ էր զոգիսն, եւ ոչ գոյր մասն
կենաց երկիւղի Աստուծոյ, այլ ամենայնի՝ հոգւով եւ մարմնով, ապակա-
նեալ էին, անդէն խաւարեալք ոչ տեսանէին զօձն, թպէտ եւ մերձ կային,
եւ յորս սակաւ մասն երկիւղի կայր, որ է պատճառս կենաց, այն լինէր
նմա մասն լուսոյ, եւ հայեցեալ տեսանէր զօձն, եւ անդէն օձն հարկանօղն
իւր սատակէր, եւ հարեալն ապրէր, զի օձն այն, որ կախեալ ունէր զձե-
մեռելութեան եւ սպանանէր ընդ ինքեան զօձսն կենդանի եւ շրջեալ
զթիւնս օձին, որ ի մարդն, կենագործէր ծածուկ կենօքն, որ յինքեան:
Ահաւասիկ²⁰⁵ ի միում օձի կեանք եւ մահ տպաւորեալ, եւ ոչ կարես բա-
ժանել յերկուս եւ այլ ոմն ասել, որ զմահն գործէր օձիցն եւ չարեաց նման
է այն մարդկան, եւ այլ ոմն, որ գործէր զկենդանութիւն մահացելոցն, այլ՝
մի եւ նոյն օձն: Եւ եթէ զօրինակն ոչ կարես երկուս տեսանել²⁰⁶, այլ մի
եւ միոյ օձէ երկուս ներգործութիւնս քաջայայտ երեւեալ: Եւ եթէ զօրինակն
չկարես բաժանել զճշմարտութիւն, զհա՞րոյ կարես բաժանել ի մարդ եւ
յԱստուած: Արդ, օրինակաւ օձին հայեցեալ ի ճշմարտութիւն, յորժամ
բարձրացաւ Բանն ի Խաչին, որ զօձն կապեալ եկին պատեցին զնովաւ
կուրացեալ հրեայքն եւ տեսանէին զհրաշս սքանչելեացն ի նմա ներգոր-
ծեալ, մեռելութիւն եւ կենդանութիւն հրաշակակնք, զի մեռեալ էր ի բար-
ձունս, որպէս զօձն սպանանէր ընդ ինքեան զմեղս եւ զմահ, եւ զի օձն
սպանօղ էր մարդկան խայթոցաւ թիւնիւքն, որով սպանանէր զմարդն, եւ
մահ սպանօղ էր մարդկան խայթոցաւ մեղացն, զի խայթոց մահու մեղք
են, եւ զայս սպանանէր Քրիստոս ընդ ինքեան եւ կենդանագործէր²⁰⁷
զմահացեալսն, որք մեռեալ էին խայթոցաւ մեղացն:

Արդ, տես զընտրութիւն օձին, զոր արար յանապատին, զի որք ան-
մասն էին ի բարոյ եւ ոչ ունէին նշխար կենաց երկիւղի Աստուծոյ, թպէտ
եւ մերձ երթային, ոչ երեւէր նոցա օձն: Իսկ որ ունէր պատճառս կենաց
երկիւղի Աստուծոյ, թպէտ եւ հեռի լինէր բազում միջոցաւ յորժամ ուղղէր
զդմս առ օձն, անդէն տպաւորիւր առաջի աչացն եւ տեսեալ ապրէր ի մա-
հուանէ, եւ օձն հարկանէր եւ մեռանէր: Այնպէս եւ կային առ Խաչին հրե-
այքն, եւ որք կուրացեալք էին նախանձու փարիսեցիքն ոչ կարէին տեսա-
նել զնա Աստուած ի Խաչին եւ ոչ հաւատալ, զի ոչ ունէին մասն երկիւղի
Աստուծոյ, որպէս չարքն յանապատին: Իսկ յորս կայր մասն երկիւղի Աս-
տուծոյ, անդէն բախտն զկուրծս եւ խոստովանին զնա Որդի Աստուծոյ, որ-
պէս այն, որ խոցեաց զկողն¹¹ եւ հարիւրապետն, որ ասէր. «Արդարեւ Որ-

դի Աստուծոյ է այրս այս»¹¹: Ահաւասիկ, որք խոստովանեցան զնա Որդի
Աստուծոյ, ապրեցան, եւ դու ասես զնա մարդ խաչեալ եւ մեռեալ, ո՞չ ահա
չար քան զհրէիցն է այս խոստովանութիւն: Արդ, Մովսէս նախ կանգնեաց
զփայտն զայն ի դուրս խորանին եւ զամենայն մահապարտսն անդ կա-
խեալ սպանանէր, եւ զմահն ոչ եւս միայն բաւական համարեցաւ մեղուցե-
լոցն, այլ եւ զանէնս եւս յաւել մահապարտաց եւ ասէր. «Անիծեալ լիցի, որ
կախեալ կայցէ զփայտեք»¹²: Եւ ամենայն մահապարտ հայր ի փայտն եւ տե-
սանէր ի նմա զմահ իւր անիծից, ի նմին տեղոց կախեաց զօձն, զի տես-
ցեն ի նմա վիրաւորեալքն զկեանս իւրեանց: Նոյն փայտ մահապարտաց
կանգնեցաւ ի Գողգոթայ, եւ տեսանէին ի նմա մեղուցեալքն զմահ իւրե-
անց: Կախեցաւ ի նմա եւ կեանքն, որպէս ասաց Մովսէս: Եւ հայեցեալ տե-
սանէին ի նմա մահապարտքն զկեանս իւրեանց: Ահաւասիկ տեղին մահու
եւ անիծից եղեւ տեղի կենաց եւ անմահութիւն: Եւ եթէ մարդ է կախեալն ի
Խաչին ըստ ձեզ, զհա՞րոյ է նա կեանք, եւ եթէ կեանք Աստուած միայն է:
Եւ նա եթէ մարմին ոչ լինի եւ ոչ կախիլ կարէ եւ ոչ երեւի, զի անտեսա-
նելի է, ապա ոչ տեսաք մեք զկեանս կախեալ, այլ՝ մարդ մահկանացու, ու-
րեմն եւ ոչ կեցաք, զի եթէ ի Խաչին, որք զնա մարդ իմացան, կորեան, եւ
որք Աստուած խոստովանեցան, կեցին, մեք զհա՞րոյ կեցցուք՝ մարդ դաւա-
նելով զնա ի Խաչին: Կամի՞ս ուսանիլ եւ յալ օրինակէ զԲանն մարմին
եղեալ, հայեաց՝ ի գաւազանն Մովսէսի¹³, զի ի վայր անկեալ օձ եղեալ, զի
օրինակ էր Մովսէս Հօր, գաւազանն²⁰⁸ թագաւորական ի ձեռին նորա՝
Որդոյ օրինակ: Որպէս ասէ Կիւրել ի Պարապմանց գիրսն¹⁹. «Եւ, ի
վայր անկեալ, եղեւ օձ ճշմարտութեամբ. եւ ոչ առ աչս տեսեամբ, որպէս
եւ Որդին²⁰⁹, իջեալ ի Հօրէ յերկիր, առ զմեր կերպարանք ճշմարտապէս»:
Արդ, ասա՛ ինձ, եթէ այլ էր գաւազանն²¹⁰, եւ այլ՝ օձն, թէ՛ նոյն գաւա-
զանն²¹¹ եղեւ օձ, եւ եթէ զօրինակն ոչ կարես յերկուս բաժանել, եւ առա-
ւել թէ այլ գաւազանն է, եւ այլ՝ օձ, եւ այլ նոյն գաւազանի եղեւ զճշմար-
տութիւն, զհա՞րոյ բաժանես եւ ոչ խոստովանես՝ յօրինակն հայելով, թէ
նոյն բանն, որ ի Հօրէ եղեւ մարմին՝ անշփոթ միացեալ եւ մարմնացեալ:
Եւ արդ, տես՝ յորում ժամու հրամայեաց Մովսէսի ընկենով զգաւազանն,
ո՞չ ահա՝ յորժամ ետես զորդիսն Աբրահամու յանողորմ չարչարանս ի փա-
րաւուն եւ նաէր. «Տեսի զարդակ դառնութեան որդոցն Իսրայելի եւ իցի ի
փրկել զնոսաք»¹⁷: Եւ զամենայն հրաշս սքանչելեաց հրամայեաց գաւազա-
նան անել, զեգիպտացիսն տանջել գաւազանան եւ խրատեր զստամբա-
կութիւն նոցա, եւ զհարաւելացիսն ազատեր, զի նովին գաւազանաւ գետն
յարին²¹² եւ ի գորտ փոխարկէր եւ տանջէր զնոսա եւ ի յերկինս ամբար-
ձեալ խաւարաւ տանջէր եւ նովին՝ գաւազանան զծովն ձանապարհ գործէր
Իսրայելի եւ զերեզման եգիպտացոցն: Նովին գաւազանան զվեմն աղբերա-

ա Մատթ. ԻԷ 54
բ Բ Օրին. ԻԿ 23
գ Ելից 7 3
դ Ելից 9 8

ա Տես Ղուկ. ԻԳ 48:

ցուցանելու և զմանանայն յերկկից իջուցանելու:

Եւ արդ, տէ՛ս յօրինակէն զՌրդոյ իջումն, յորժամ ետես զորդիս Ադամայ ի դուռն ծառայութեան անմարմին փարաւօսի: Եւ, իջեալ ի Հօրէ փրկել զնոսա, ոչ ահա որպէս գաւազանն դարձաւ յօձ, նոյնպէս եւ Բանն մարմին եղել. ոչ այլ գաւազան էր, եւ այլ՝ օձ, այլ նոյն գաւազան էր օձ, եւ ոչ այլ Բանն էր, եւ այլ՝ մարմինն, այլ նոյն Բանն էր մարմին: Եւ միեւնոյն գաւազանն էր, որ ցուցանելու զտանջողական զօրութիւն ան փարաւօսի²¹³, եւ պարգեւաբաշխութիւն ան Խորաւէլ, ապա եւ նոյն Բանն էր, որ տանջելու զլեզուսն ան գերգետնացիս եւ զպարգեւս որդոցն նորն Խորաւէլի՝ ազատելով զբնութիւնս մեր յիշխանութենէ մահու: Եւ տէ՛ս ի յեգիպտոս զնեղ-հակնս դիւական օձիցն ուրուական ստեղծուած՝ առ այս երեւեալ եւ ոչ ճշմարտութեամբ, որք շլացեալ այք եգիպտացոցն կախարդէին, զի մի՛ հաւատայցեն ճշմարտութեան, մինչեւ եկող ճշմարիտ օձն Սովստի գտնեղծական երեւոյթս, ոչ իբրեւ զգոյացեալ ճշմարիտ մարմինս կլանել, այլ գառ այս ստուերին լուծանել, զի դիւքն զօձս առ այս տեսիլ ձեացուցանէին եւ ոչ եթէ ճշմարտապէս զգաւականն յօձս փոխէին: Իսկ ճշմարիտ գաւազանն Սովստի գտուերսն առ այսն լուծանել եւ յայտնել զխաբէութիւնն նորա եւ յամօթի²¹⁴ եղեալ խոստովանելիս ակամայ²¹⁵, թէ մատն Աստուծոյ է, զի հաւանէին, որով տանջէին ինքեանք ի խաւար տիցն: Այնպէս եւ իբրեւ եկն ճշմարիտ Բանն՝ կերպացեալ ի ձեւ մեր զլուսն դիւքիցն Սաղայել, որ զԱդամ խաբեաց ստութեամբն՝ առ այս ստեղծանելով զգոյն զեղոյ պլուղոյն ճշմարիտ՝ ցուցանելով զնա դեղ կենաց աստուածանալոյ, որով խաբեալ՝ կորոյս զդիւրապատիր կնոջն հաւանական բարսն: Սոյնպէս մատեալ դեղոյ²¹⁶ այն զլուսն դիւքիցն առ երկրորդն Ադամ, նովին առաջին պատրանքն կարծել խօսել, եւ ի բանն խաբեալ կապեցաւ հօրն, եւ արար եղել գանձն, զոր ժողովեաց ի զուր անիրաւութեամբ: Որպէս դիւքն փարաւօսի սնտոյ եւ ստեղծական տեսլեամբ պատրէին²¹⁷ զմարդիկ՝ ոչ հաւատալ ճշմարտութեան, սոյնպէս իմաստաստը²¹⁸ հեթանոսաց, ստեղծական բանից պատրանք կախարդեալ զլսելիս²¹⁹ մարդկան, ոչ տային հաւատալ ճշմարիտ վարդապետութեան Բանին, զի դիւքն զտեսանելիս ճայրոտիին՝ ոչ տեսանելով²²⁰ զճշմարիտ նշանսն, եւ իմաստունք հեթանոսաց կախարդէին զլսելիս մարդկան եւ ոչ հաւատալ տային բանին ճշմարտութեան ընդդէմ առաքելոցն պատերազմել, որպէս եւ նոքա՝ ընդդէմ Սովստի: Արդ, որպէս օձն Սովստի եկող զօձս սնտոյս եւ ինքն թագաւորեաց՝ ձեմելով իշխանապետը, որով հաւատացին տեսողն ճշմարտութեան եւ իմացան զսնտոյ խաբէութիւնն դիւքիցն, սոյնպէս եւ ճշմարիտ վարդապետութիւնն առաքելոցն եկող զսնտոյ իմաստութիւնն դիւաշունչ պաշտօնիցն ուրուական կողմն: Սովստե գաւազանաւ, զոր ուներ ի ձեռնին, գծել զնշանսն եւ խափանել զսնտոյսն եւ հաստատել զճշմարտութիւնն: Եւ առաքեալքն գաւազանաւ, որ բողոքեաց Յեստեա, գործին զիրաշակերտս եւ լուծանելիս զստուերս եւ հաստատելիս զճշմարտութիւնն:

Արդ, առաքեալքն մարդ ջարդեցին, որով զնշանսն գործին, թէ՛

Աստուած, ո՛չ ահա մարմին նորայ էր, զոր բարձեալն կրէին ընդ ինքեանս, յորոյ անուն զնշանսն գործին, յորժամ ասաց Պետրոս լուծելոյն առ գեղեցիկ դրանն թէ՛ «Յանուն Յիսուսի Լագօրացոյ արի՛ եւ զնա՛»²²¹: Արդ, այս Յիսուս մարդ է, թէ՛ Աստուած, զի թէ մարդ է, զի մարդ անուն նորա զմեռեալս յարուցանել. ո՛չ ահա եւ զՏաբիթայն անունն Յիսուսի յարոյց ի մեռելոց²²²: Արդ, զՅիսուս մարդ խոստովանիմք, թէ՛ Աստուած, զի չասաց թէ՛ անուն Աստուծոյ՝ արի, այլ՝ յանուն Յիսուսի, եւ Յիսուս մարդոյն է անուն, եւ մեք ի յայն անուն հաւատամք եւ մկրտիմք: Եթէ Յիսուս Բանն չէ, եւ այլ է Բանն, եւ այլ՝ Յիսուսն, ո՛չ ահա քաջայայտ է, թէ մարդապաշտ եմք, եւ զի Աստուծոյ բնութիւն միայն է, առ որ հպի, սրբէ եւ ոչ մարմնոյ, եթէ մարմինն Բանն չէր, ընդէ՛ր հպեալ ի բորոտն սրբեր, եւ ի դազալն մերձեցեալ, յանդէր պատանհին եւ, զձեռանէ կալեալ, յարուցանելու զաղջիկն: Ո՛չ ահա ցուցանել, թէ մարմինն էր Բանն, որ էր կենաց, զի կենաց է Ո՛չ ահա ցուցանել, թէ մարմինն էր Բանն, որ էր կենաց, զի կենաց է գործ, առ որ մերձենայ կենագործել եւ ոչ մարմնոյ, որ լի է մահու: Եւ ընդդէմ, առ որ մերձենայ կենագործել եւ ոչ մարմնոյ, որ լի է մահու: Եւ ընդդէմ, որ ի սկզբանէ արար զմարդն ի հողոյ, որպէս ինքն ասաց, թէ յայտ լիցի գործն Աստուծոյ, որ ի ծածուկ ի դրախտին գործեցան: Եւ կատարեցաւ բանն, թէ՛ ձեռք արար զմարդն, եւ Աստուծոյ ձեռք ոչ գոն, այլ՝ զԲանն ասաց ձեռքն²²² Աստուծոյ, որով յայնժամ եւ այժմ գործել զկամս Հօր: Եւ տէ՛ս, յորժամ ասել յառաքեալսն, թէ՛ «Չով ասեն զՌրդոյ մարդոյ, թէ իցե՞ց՛ք: Ո՛չ ահա զՌրդոյ մարդոյ ասաց եւ ոչ՝ զԲանն, զի իբր դաւանեաց Պետրոս զնա Ռրդի Աստուծոյ, այլ թէ՛ Ղու եւ: Եւ Յովհանն ասէ, թէ՛ զՌրդի մարդոյ, ասաց Պետրոս՝ Ռրդի Աստուծոյ: Եւ թէ երկուք են նոքա, զի մարդ ասէ զերեւեալն Ռրդի Աստուծոյ կամ զի՛նչ պետք էին այդմ յայտնութեան Հօր, զոր յայտնի տեսանէին՝ ո՛չ ահա անիմանալի իրաց պետք են յայտնութեան: Ուրեմն ծանեալ Պետրոս Հոգուով, թէ Բանն Հօր²²³ անտեսանելի, զոր տեսաներն, եւ զնա դաւանեց Ռրդի Աստուծոյ: Վասն որոյ եւ երեւեցաւ: Ապա ուրեմն, որք զերեւեալ մարդն որոշեն ի Բանն, ոչ ունին յայտնութիւն ի Հօրէ, այլ՝ յայնմանէ, որ կործանեցան ի նմանն եւ ոչ կամին զկենան մեր, զոր ընկալաց ի կենարար մարմնոյն, որ նա ինքն է Բանն Աստուծոյ, որով կեցայց²²⁴ եւ կեամք^{224ա}, որպէս ասաց Յովհաննէս, թէ՛ Ի սկզբանէ էր Բանն եւ Բանն մարմին եղել, եւ տեսաք զփառս նորա իբրեւ զՄիածնի: Ո՛չ ահա զմարմնոյն փառս Միածնի առ ի Հօրէ լի շնորհօք եւ ճշմարտութեամբ: Եւ Յովհաննէս վկայեաց վասն մարմնոյն, զոր ետես, թէ՛ յառաջ քան զիս էր: Եւ թէ այլ է մարմինն, զի մարդ յառաջ, քան զՅովհաննէս է, զի յետոյ ծնաւ: Եւ ասէ, թէ շնորհքն եւ ճշմարտութիւնն ի ձեռն Յիսուսի եղեն: Արդ, ի ձեռն մարդոյ՝ ստուալ մեզ ճշմարտութիւն, թէ՛ ի ձեռն Աստուծոյ, ո՛վ յիմար հաւատոյ, որ մարդով ծանեայք զճշմարտութիւն: Եւ յորժամ ասէ դարձեալ, թէ՛ զԱստուած ոչ որ

ա   Գործք Գ 6
բ   Տե՛ս Գործք Թ 40:
գ   Ատաթ. ԺԶ 13

տես, այլ՝ Միածինն, որ ի ծոց Հօր, նա պատմեաց: Ո՛չ ահա մարդն էր, որ պատմեաց մեզ զասելն, թե՛ զոր լուաց ի Հօր, պատմեցի ձեզ: Եւ արդ, զհա՛րոյ էր մարդն ի ծոց Հօր, զի ի Կուսն ծնաւ եւ պատմեաց մեզ, եւ եթէ այլ էր ծնեալն ի Կուսն, զի նա պատմեաց մեզ, եւ զհա՛րոյ էր նա ի ծոց Հօր: Ուրեմն, զմարդն սասց ծոցածին Հօր Բան, որ պատմեաց մեզ զծածկեալ խորհուրդն, որ խօսերն ընդ մեզ, մարդն ասէր. «Ելի ի Հօր եւ եկի յաշխարհս»^ա: Եւ դարձեալ ասէ, թե՛ «Տեսանիցէ զՈրդի Մարդոյ ելեալ, ուր էրն զառաջինս»^բ, եւ ուր էր Որդին Մարդոյ զառաջինն, զի երեկ ծնաւ ի Կուսն:

Ո՛չ ահա քաջայայտ²²⁵ է, զի զԲանն ասէ Որդի Մարդոյ: Եւ դու զհա՛րոյ յերկուս բաժանես, եւ մարմինն չէր յառաջ յերկինս, որ ել յետոյ, եւ Հայր յերկնից վկայեաց, թե՛ Ղա է Որդի իմ սիրելի: Եւ Հոգին իբրեւ մատմբ եցոյց զմարդն մկրտեալ, թե՛ Ղայ է: Եւ Աստուածաբան ասէ. «Ձո՛ւ եցոյց, յայտ է, թէ զմարմինն, եւ ի Թափոր լերինն, ոչ որոշեաց ի յերկուս, այլ թե՛ Ղայ է Որդի իմ սիրելի, զոր տեսանէջ, եւ ոչ՛ այլ ոմն, որ ի դմայ է: Եւ արդ, պարտ էր քեզ կամ մարգարիցն հաւատալ, որ զնոյն մարդն սասցին Որդի Աստուծոյ՝ երեւեալ յերկրի եւ ընդ մարդկան շրջեալ, կամ առաքելոցն, որ զնոյն մարդ քարոզեցին Յիսուս Քրիստոս Որդի Աստուծոյ, կամ Հօր հաւատալ, որ զնոյն մարդն սասց՝ Ղայ է Որդի իմ սիրելի, եւ կամ ցուցանել ի գրոց, թե՛ ո՞ սասց զնա երկուս, մարդ եւ Աստուած՝ շարայարեալ ի միմեանս, եւ միաբանութեամբ փրկել զմեզ, եւ կարօտացաւ մարդոյն օգնականութեան: Աւա՛ղ թշնամանաց: Եւ արդ, եթէ վասն կրից մարմնականաց զայթազդիս դու եւ ասես, թէ Բանն մարմին էր, եւ մի են նոցա, եւ զամենայն կիրս մարմնոյ կրէր մարմինն այն, բայց²²⁶ ի մեղաց, եւ եթէ զոր կրէր մարմինն, զայն բանն կրէր, եթէ մի են, զհա՛րոյ մարթի, թէ Բանն էր, որ քաղցեաւ եւ ծարաւեցաւ եւ վաստակեցաւ եւ ննջեաց եւ արտասուեաց եւ հոգայր եւ տրտմէր: Չայս զհա՛րոյ մարթի ասել, թէ Բանն կրէր, զի ահա այս ամենայն բնութեան օտար է եւ հերձուած է զայսոսիկ կիրս Աստուծոյ բնութեան ասել, թէ կրեաց զայս: Եւ արդ, եթէ վերահաւա՛ւ²²⁷ լինիս ճշմարտութեան եւ իմանաս զեղանակ կրիցն եւ զպատճառն, ոչ զայթակդիս²²⁸, այլ ճշմարտութեան լինիս ջատագով: Եւ զի երկուս²²⁹ են պատճառք այդորիկ, որ մեզ յայտնին զծածկեալսն Աստուծոյ, թողցուք զմիւսն սասցից կարճառօտ բանիւ եւ զմիւսն՝ քննութեամբ գրոց: Նախ այս է, որ քաջայայտ²³⁰ է ամենից, զի կամէր մեզ ճշմարտութեամբ վերայիասու լինել, թէ ստուգապէս մարդ եղեւ անթերի ունել զմարմինն կատարեալ ամենայն անդամօք եւ զհոգի եւ զտեղուք, ուր պետք էր ի մեր փրկութիւն, ցուցանէր, զի գիտեր զչար հերձուած մարդկան, զի ոմանք սասցին, թէ զմարմինն յերկնից եբեր եւ իբրեւ ընդ ցնցող անց ընդ Կոյսն, եւ այլք սասցին, թէ զհոգի մարդկային ոչ էառ, այլ փոխանակ հոգ-

ա Յովհ. ԺԹ 28
բ Յովհ. Զ 63

այն Աստուածութիւն էր ի մարմնին, եւ այլք, թե՛ հոգի ունէր մարդկային, բայց միտս մարդկային ոչ ունէր^{20*}: Եւ զի զայս կամէր ցուցանել մեզ, թէ ճշմարտապէս առ զամենայն բնութիւնս մարդոյ հոգի եւ մարմին եւ միտք եւ ամենայն, որ ինչ է ի մարդ ճշմարտապէս, բաց²³¹ ի մեղաց, զի այս իսկ է հիմն հաւատոյ մերոց: Եւ կիրս, զոր կրէր, թէպէտ եւ բնաւորք էին, այլ ոչ եթե՛ հարկաւորք, որպէս առ մեզ զկիրս մարմնոյ, զոր կրեմք մեք, բնաւորք են եւ հարկաւորք, զի ըմբռնեալ իսկ մեք ի հարկէ կրից մարմնոյս, զի ապականացու է բնութիւնս²³² մեր, եւ հարկ է զմեզ զպակասութիւն ապականութեան լնու: Իսկ Քրիստոսի մարմինն անապական էր, վասն այնորիկ, ոչ ունէր կիրս հարկաւորս, այլ կամաւորաբար կրէր, զոր կամէր: Եւ զի ապականութիւն ի մեղաց մտին, իսկ նա ոչ արար մեղս, եւ ոչ մարմին նորա տես զապականութիւն ըստ վկայութեանց մարգարիցն: Եւ եթէ ոչ ունէր զկիրս հարկաւորս, ընդէ՛ր կրէր, ասէ Գրիգոր Նիսացի. «Եթէ կիրք կարեաց մերոց շարժեալք առ Քրիստոսի ոչ զի կալցին հարկաւորաբար, որպէս առ մեզ, այլ զի շարժեալք խափանեսցին, եւ յայտ յարդեանցն է, զի զոր կրեաց Քրիստոս զկիրս կարեաց մերոց, մի անգամ կրեաց եւ այլ ոչ եւս»^{21*}: Ուստի յայտ է, զի թէ հարկաւորք էին, մինչեւ ի մահ կրէր առ նա, որպէս առ մեզ, ապա եթէ միանգամ կրեաց եւ զայն՝ կամաւորաբար եւ ոչ ի հարկէ, ո՛չ ահա քաջայայտ²³³ է, թէ վասն խափանելոյ զնոսա ի մեք կրէր, զայն, զի կիրքս այս յետ մեղացն մտին ի մեզ, քաղց եւ ծարաւ եւ արտասուք եւ աղքատութիւն եւ հոգք եւ տրտմութիւն եւ վերջին թշնամին՝ մահ:

Եւ արդ, լո՛ւր Աւետարանչին, զի զոր մի անգամ սասց քառչնուլն ի լերինն եւ զծարաւելն յաղբերն եւ զվաստակելն ճանապարհին եւ զարտասուելն ի վերայ Ղազարոս եւ զհոգայն եւ զտրտմելն ի ժամ Խաչին: Եւ այլ ոչ եւս կրկնեալ զնոյնս²³⁴, որով յայտ առնէր, եթէ ելոյծ կրելովն զնոսա: Եւ այլ ոչ էր պիտոյ զմեռեալն եւ զլուծեալն կրել վերստին, զի դատապարտեալ զմեղս այսորիկ²³⁵ ի յանձին իւրում, քանզի «սպան զթշնամութիւն,— ասէ,— յանձին իւրում»^{ա236}: Եւ եթէ զինչ էր թշնամութիւն, ինքն սասց, թե՛ «Խորհուրդ մարմնոյն թշնամութիւն է առ Աստուած»^բ: Ապա թէ չէր կրեալ, զհա՛րոյ էր սպանեալ, ո՛չ ահա կիրք մարմնոյն, որ իբր առ մարդ շարժէին, իբր յԱստուծոյ լուծեալ խափանէին: Ապա ուրեմն, իբր մարդ առ ամենայն կիրս մեր հպեցաւ եւ իբր Աստուած ելոյծ զամենայն, որպէս ի մահն հպելով՝ ելոյծ զնա եւ, յանձն մերձեալ, շնջեաց զնա եւ, առ մեղաւորս մերձեալ, եբարձ զնա եւ, առ բորոտս հպեալ, սրբեաց զնա եւ, առ մեռեալս մերձեալ, կեցոյց զնոսա: Չի՛նչ անվայելուչ է զայս Աստուծոյ ասել, զի մարդոյ²³⁷ անհնար է զայսոսիկ ի մեզ ներգործել, իսկ Աստուծոյ՝ վայելուչ եւ հնարաւոր: Եւ դու ընդէ՛ր զայթազդիս զայսոսիկ Աստուծոյ վարկանիլ, զի նմա իսկ վայելուչ է այս գործ եւ ոչ մարդոյ: Եւ եթէ հար-

ա Եփես. Բ 16
բ Հռովմ. Ը 7

կատրաբար կրէր զայսոսիկ, ապա ապականացու էր մարմինն նորա ըստ ջո կարծեացո, եւ եթէ ապականացու էր, ապա ոչ էր ազատ ի մեղաց, զի ապականութիւնն ի մեղաց մտին: Եւ զիա՞րդ ասէ մարգարէն եթէ՝ «Մեղս ոչ արար», եւ եթէ՝ «Ոչ տայցես սրբոյ ջում տեսնել զապականութիւն»: Ջի եթէ ապականացու էր մարմինն, ապա հարկ էր կերակրոյն հալելոյ եւ յամենայն օր խոտը բաժանիլ ի մաղձ, ի մաղաս եւ յայլ վնասակար ցանս եւ յախտս անվայելուչս եւ ի խոնարհ ծորմունս եւ յարտափորումս ունկաց եւ յայլոց²³⁸ զազրալեաց: Եւ եթէ այսպէս իմանաս, զի՞նչ այլ զարշելի մտածմունք եւ հայիոյութիւնք, քան զայսպիսի կիրս ի Զրիստոս իմանալ: Եւ զիա՞րդ ասէ Կիւրեղ, եթէ՝ «Սրբեալ եւ պարզեալ եւ մաքրեալ էր մարմինն յամենայն շարժմանց եւ յարտաշնչմանէ, որ տանին զմեզ յոչ պատշաճս»^{22*}: Եւ Եփրեմ ասէ յԱւետարանին մեկնութեան, թէ՝ «Որպէս փոխեաց զջուրն ի գինի ի մէջ թակուկացն՝ ըստ ոչ բնութեան, նոյնպէս առեալ զմեր բնութիւնս եւ ի մէջ կուսին շրջեաց յանապականութիւն»^{23*}: Եւ Ոսկեբերանն ասէ. «Եթէ վասն կերակուր ճաշակելոյն համարիս զնա ապականացու, նա եւ յետ յարութեան ճաշակեաց եւ առ Աբրահամու ճշմարտապէս եկեր զորթն»^{24*}: Եւ արդ, եթէ զԶրիստոսի մարմինն ապականացու կարծէք, զիա՞րդ ասէ Զրիստոս, եթէ՝ «Ես եմ հացն կենաց»²⁵, իջեալ յերկնից, եւ հացն, զոր եւ տաց, մարմին իմ է, որ բաշխի վասն կենաց աշխարհի: Եւ թէ²³⁹ ապականացու է, զիա՞րդ յերկնից իջեալ, զի յերկինս ապականացու ինչ ոչ գոյ եւ կամ զիա՞րդ կարէ ապականացու կերակուր զկերոզն անմահացուցանել: Եւ կամ զիա՞րդ կոչէք զՄարիամ Աստուածածին, եթէ նա ապականացու մարմին ծնաւ, եւ կամ զիա՞րդ գոյ հնար ապականացու ընդդիմահար մարմին ծնանիլ եւ կուսութեան²⁴⁰ ամբողջ մնալ: Եւ եթէ ասիցէք յետ յարութեան փոխիլ յանապականութիւն, ապա Մարիամ ոչ է Աստուածածին, այլ՝ զերեզմանն, զի ապականացու Աստուած եւ ոչ հեթանոսք խոստովանել խորհեցան: Եւ արդ, դուք յո՞ր մարմինն հաղորդիք, զի ահա ի վերնատանն զայն մարմինն էտ մեզ, որ ի կուսէն, եւ ոչ՝ զայն, որ ի գերեզմանէն յարեալ եւ ասաց. «Չայս արարեք առ իմոյ յիշատակի»², որ այսօր ունիմ եւ ոչ զայն, որ յետ յարութեան: Եւ եթէ յետ յարութեան եղեւ անապական, զի՞նչ անելի էր, քան զմեր մարմինս: Ջի եւ յետ յարութեան եւ մեք փոխիմք յանապականութիւն: Եւ եթէ թերի էր եւ անկատար յառաջ քան զյարութիւն, եւ ոչ Աստուծոյ մարթի ասել: Եւ զիա՞րդ մարթի ի թերի եւ յանկատար Աստուած հաւատալ եւ զիա՞րդ զկիսակատար Աստուածն յերրորդութիւն մուծանէք: Եւ Պետրոս հերձուած խօսեցաւ, որ զանկատար մարդն Որդի Աստուծոյ դաւանեաց: Եւ եթէ Որդի մարդոյ ոչ է թերի, քան զՀայր իւր, եւ կիսամարդ, զիա՞րդ զՈրդին Աստուծոյ, զոր դաւանեաց Պետրոս, թերի եւ կիսաստուած²⁴¹ համարիք, մանաւանդ թէ՛ ոչ իսկ Աստուած, զիա՞րդ ապականացու Աստուածս ո՞ ծանեալ յերբէք:

Արդ, հայեա՛ց յօրինակն. ո՞չ ահա մանական էր օրինակ մարմնոյն Զրիստոսի, որպէս առաքելոյ²⁴² եցոյց, եւ ոսկի սափոր՝ անապական կուսիւն: Եւ արդ, եթէ օրինակն ազգ յազգ պահեցաւ անապական եւ կա դեռ մինչեւ ի վախճան աշխարհի, որ զիրք վկայեն: Եւ եթէ զօրինակն ոչ կարես ասել ապականացու, զճշմարտութիւն զիա՞րդ ասես ապականացու, զի ստուգանն ոչ էր զերեզմանին օրինակ, այլ՝ Կուսին, ապա ուրեմն՝ ի կուսէն տուաւ մեզ Հացն կենաց եւ անմահութեան: Եւ դու ոչ միայն բանիւ ասես ապականացու, այլեւ արդեամբ ապականես խմորով եւ ջրով, զի խմոր ապականութեան եւ կեղծատրութեան է օրինակ. որպէս Տէրն աշակերտացն պատուիրեաց զգուշանալ ի խմորոյ փարիսեցոցն²⁴³, որ է կեղծատրութիւն, եւ յօրինակի անդ գառնին զենման հրամայեաց անհետ առնել զխմոր ի տանց, որ գառն զենանէր: Եւ թէ գտանի, ասէ, խմոր ի տանն, սատակեցի նա ի ժողովորդէն²⁴⁴: Եւ Տէր ի վերնատունն բաղարջովն աւանդեաց զխորհուրդն, որպէս գրեալ է, թէ՛ «Յառաջնում ատուր Բաղարջակերացն զատկիս»²⁴⁵ Եկն ի վերնատունն, եւ այրն, որ ընդունէր զնոսա, հրեայ էր, եւ չէր հնար գտանել խմոր ի տանն նորա: Եւ Աստուածաբան ասէ, եթէ՛ «Մտորեալն ոչ լինի հաց կենդանական»: Եւ դարձեալ ասէ. «Ի հնամեն եւ քացախոտ չարութենէն մաքրումս»^{16*}: Եւ արդ, զոր Զրիստոս ի բաց սըրբեաց զքացախոտ չարութիւն ապականութեան²⁴³, դուք վերստին կամիք բնութեամբ մուծանել յանապական խորհուրդ մարմնոյն Զրիստոսի, զի ապականութիւն ծնուող է մեղաց եւ աղբիւր մահու, զի ապականութիւն ոչ երկինս ինչ է եւ ոչ մասն ինչ գոյացութեան, այլ՝ լուծումն եականին յանեակն՝ ի պատճառէ մեղացն եկամուտ բնաւորեալ ի մեզ: Եւ զիա՞րդ աղբիւրն կենաց զաղբիւրն մահու կրէր յինքեան զապականութիւնն²⁴⁴, եւ զի նա յայն սակս եկն, զի բարձրէ զապականութիւն: Եւ զիա՞րդ աղբիւր անապականութեան միաւորիւր ընդ աղբիւր ապականութեան, զի ամենեւին ներհակք են միմեանց: Եթէ գոյ հնար լուսոյ եւ խաւարի ի միասին բնակիլ եւ ոչ լուծանել զմիմեանս, ապա գոյ հնար ապականութեան եւ անապականութեան շարահարիլ ի միմեանս եւ երկուսն երկոցունց ամբողջ մնալ, եւ ջրոյ եւ գինւոյ խառնակումն ո՞չ ահա շփոթումն եւ լուծումն երկոցունցն է եւ խառնակումն, զի այնուհետեւ ապականեալ է ջուրն ի գինւոյ, եւ գինին՝ ի ջրոյն, որպէս անհծանէ մարգարէն զկրպակաւորսն²⁴⁵, որ խառնէն զջուր ընդ գինի: Ջի թէ այն պիղծ է եւ խոտելի եւ անհիծից արժանի գործ կրպակաւորացն եւ պիղծ է եւ խոտան ըմպողաց^{25*}, որչափ եւս առաւել խոտան եւ անընդունելի է, որ զանապական արիւնն Զրիստոսի շփոթեալ խառնակեն իբր զկրպակաւորսն եւ զարիւն նորոյ ուխտին խառնակ համարին եւ թշնամանէն զՀոգին շնորհաց, որով սրբեցան: Որպէս ասաց առաքեալ, զի «Չայն օրինակ բերեք ի մէջ, որ բոլիսեաց ի կողիցն Զրիստոսի, ոչ ահա

ա 3ովի. Չ 51
բ Դուկ. ԻԲ 19

ա Տէր Մատթ. ԺԶ 6:
բ Եւք ԺԲ 15, 19, ԺԳ 7
գ Մատթ. ԻԶ 17

խառնակեալ էր ընդ միմեանս արիւնն եւ ջուրն^ա, զի թէ խառնեալ էր, ապա ոչ երեւէր ջուրն: Եւ զայս խորհուրդ ուսուցանէ մեզ Աստուածաբան եւ տէր Եփրեմ^բ ասելով, թէ՛ «Որք կամին հաղորդել սուրբ արեանն, նախ մաքրեսցին ջրով»^{26*}: Որ ոչ ծնանի Հոգւոյն եւ ի ջրոյ^գ, ոչ մտանէ յարքայութիւն Աստուծոյ: Եւ Յովհաննէս, որոյ նկարագրեաց զսոսա՝ ասելով, «Արիւնն եւ ջուրն եւ Հոգին եւ երեքեանն սրբիչ մեր են»^բ, եւ Յիսուս Ջրիստոս, որ եկն արեամբ եւ ջրով, եւ Հոգին է, որ վկայէ: Եւ յասելն, թէ երեքեանն մի են, ոչ վասն խառնելոյն ընդ միմեանս եւ շփոթելոյ ասաց, այլ՝ վասն զմի եւ զնոյն ներգործութիւն, որ ի մեզ գործեն ասաց մի, զի «արիւնն Յիսուսի, — ասէ, — սրբէ զմեզ յամենայն մեղաց»^գ եւ «Մաքրեցիք դուք ի Հոգին Սուրբ եւ ի հուր», եւ թէ՛ «Որ ոչ մաքրի ի ջրոյ, ոչ մտանէ յարքայութիւն Աստուծոյ»^դ: Եւ արդ, եթէ զջուրն ընդ արիւնն խառնէք, ո՞չ ահա դատարկ եւ թափուր մնայ ազգանն ձեր եւ սոսկ ջուր անմաքուր: Եւ եթէ Հոգւոյն վերակոչմամբ ասէք մաքրիլ ջրոյն Հոգին Սուրբ ընդ սոսկ ջուր, որ ոչ ի կողիցն Յիսուսի է, ոչ խառնի, որպէս եւ ոչ ընդ սոսկ արիւն, որ ոչ ի կողիցն Յիսուսի բոլխեաց:

Ապա ուրեմն, ի խառնակեալ ջուր եւ արիւնն²⁴⁷, եւ ապականեալ ոչ իջանէ Հոգին եւ ի սոսկ ջուր ոչ եւ յանմաքուր, որ ի յաղբերաց միայն է եւ ոչ՝ ի կողահոս յաղբերէն Յիսուսի, զի վասն ջրոյն մկրտութեան, յորմէ աստուածածնեալ անմահանամբ, մարգարէն զուշակեաց, եթէ՛ «Յաւուր յայնմիկ բոլխեսցէ ջուր կենդանի յերուսաղէմ»^ե, եւ օրն այն յայտնի Տեառն, որ է օր տէրունական խաչելութեան: Արդ, ասելով կենդանի զբողխումն ջրոյն՝ եցոյց զայլ ամենայն ջուրս մտեալ, որպէս յասելն տէր ուխտն հնացոյց զառաջինն, ապա ուրեմն, ամենայն ջուրք մտեալ էին՝ ըստ յանցանաց մարդոյն, որով անիծեցաւ եւ անկաւ ընդ ապականութեամբ: Իսկ կենդանի ջրոյն բոլխմամբն տորոգեցան արարածք, որում եւ Դաւիթ վկայեաց, եթէ՛ «Ի քէն է, Տէ՛ր, աղբիւր կենաց», եւ լուսով Հոգւոյն Ջրիստոսի տեսաք զլոյս գիտութեան, զոր եւ²⁴⁸ Տէրն հաստատեալ կեցեաց. «Եթէ ոչ ծնանիցիք ի ջրոյ կենդանւոյ եւ ի Հոգւոյն, ոչ մտանէք յարքայութիւն»: Արդ, որպէս եցոյց մեզ Տէրն զօրինակ խորհրդոյն զբաժակն, ասէ. «Այս է արիւն իմ», եւ զհացն, եթէ՛ «Այս է մարմին իմ»^զ: Եւ նոյն բան, որ ասաց՝ եղիցին երկինք եւ երկիր, եւ անդէն²⁴⁹ պէտ եղեալ շեշտակի գոյացան հանդերձ ամենայն զարդուք, նոյն բան ասաց հացին եւ բաժակին, եւ եղեւ ճշմարտապէս մարմին եւ արիւն: Եւ արդ, ցո՛յց մեզ զքո խառնփնդորեալ խորհուրդն, ընդէ՛ր ոչ աստ՝ առ քացախ, այլ աստ՝ առ բաժակ, եւ ոչ աստ՝ առ խմո՛ր քացախեալ, այլ աստ՝ առ հա՛ց կենաց: Արդ, քաջա-

յայտ²⁵⁰ է յերեւելեացոյ, զի քացախ ոչ բաժակ է, այլ՝ ապականեալ զինի, եւ խմոր ոչ զանկուած ալերէ, այլ՝ հաց քացախեալ, եւ երկոքեանն ապականեալ են արտաքոյ բնութեան, զոր եւ խորհիք իսկ ի վերա անապական բնութեան Ջրիստոսի՝ ապականացու գոյ կարծելով, որ է չարափառութիւն: Իսկ վասն ջրոյն խառնակութեան չեն պետք դիմադրութիւն, զի Յովհանն յանդիմանէ զձեզ յԱւետարանին մեկնութեան յայն բանին, որ ասաց Տէրն, թէ՛ «Ոչ արբից ի բերոյ որթոյ, մինչեւ արբից ընդ ձեզ ի տոր արքայութեան», զի միւս չար հերձուածն ի բաց հանցէ, որք ի սուրբ խորհուրդն ջուր ի կիր արկանեն, զի որթն զինի եւ ոչ ջուր բոլխէ^{27*}: Եւ արդ, յորժամ Տէրն ի վերնատանն արբոյց աշակերտացն եւ ինքն արբ ընդ նոսա, բաժակ անապական էր եւ ոչ՝ քացախ, զի զքացախն ի Խաչին արբ ի տիրասպան՝ ժողովոյն ի յանարգանս եւ ոչ ի պատիւ, որպէս ասաց Դաւիթ. «Տտուն ի կերակուր ինձ լեղի եւ ի ծարաւ իմ արբուցին ինձ քացախ»^ա: Ուրեմն զայն կամիք արբուցանել¹⁸ Տեառն եւ դուք ըմպել, ընդէ՛ր եւ ոչ լեղեալ խառնեալ, եւ թուի, թէ կարողութիւն էր ճաշակել զդառնութիւն լեղոյն, ոչ հրաժարէիք զայն եւս խառնել: Եւ ոչ լուայք²⁵¹ ի մարգարէն զտրիտուր Տեառն, թէ՛ «Եղիցին սեղանք նոցա առաջի նոցա յորս եւ ի զայթակողութիւն, խաւարեսցին միտք նոցա, զի ոչ կարացցեն տեսանել զմահացու կերակուրն»^բ, զոր ապականեն քացախով²⁵² եւ ջրով եւ խմորով եւ աղիւ, զի այս ամենայն խառնուածոյս ոչ գոն յիշատակ յԱւետարանչացն, այլ միայն հաց եւ բաժակ յիշատակի: Չոր եւ սուրբ հայրապետքն մինչ ի ժողովն Զաղկեդոնի սոյնպէս ուսուցին մեզ՝ բաժակ անապակ եւ հաց անապական, եւ սուրբն Գրիգոր մեզ զնոյն աւանդեաց: Չի յորժամ եղեալ քահանայն զսուրբ եւ զանապակ բաժակն ի վերա սեղանոյն եւ, տարածեալ զձեռս իւր, հայցէ յԱստուծոյ առաքել զեակից Հոգին Սուրբ, զի օրինեալ զբաժակս արասցէ արիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Ջրիստոսի: Ընդէ՛ր ոչ ասէք, եթէ զքացախս եւ զջուրս արասցէ արիւն Յիսուսի, ապա ուրեմն, չէ հնար զայլ ինչ յարարածոցս մարմին եւ արիւն Աստուծոյ անել, բայց զոր Տէրն հրամայեաց՝ միայն զհացն եւ զբաժակն, թէ՛ «Չայս արարէ՛ք առ իմոյ յիշատակի»: Եւ ոչ յիշատակի անդ խառնուածք ապականագործք²⁵³ եւ զազրալիք կերողացն: Եւ արդ, ձեզէն տո՛ւք զիրան, ո՞չ ահա այսպիսի խառնումն կանգուածոյ ի միասին, քացախոյ եւ ջրոյ եւ բաժակի եւ աղոյ եւ խմորոյ տաղտկալիք են կերողին, թէպէտ յոյժ ոք որկորեայ իցէ: Իսկ արդ, եթէ մարմնոյ անախործելի եւ վտանգաւոր է այսպիսոյ ճաշակումն, զիա՞րդ ոգւոց կարէ կեանս բաշխել:

Տեսցուք ըստ կարգիս եւ զաւագանն ձեր՝ ըստ գրոց վկայութեանց, զիա՞րդ թափուր է ի կենագործ աղբերէն, որ ի կողից Տեառն բոլխեաց, զոր դուք ի բաժակն խառնէք՝ ոչ ունելով հրաման ի Տեառն եւ ոչ վկայութիւն ի Գրոց Սրբոց, զի ջուրն այն ի լուացումն եւ ոչ յարբումն տուաւ մեզ ի

ա Սաղ. ԿԸ 22
բ Սաղ. ԿԸ 23

ա Եբր. Ժ 29
բ Ա Յովհ. Ե 6
գ Ա Յովհ. Ա 7
դ Յովհ. Գ 5
ե Չաք. Ժ 8
զ Տէ՛ս Մատթ. ԻԶ 26, Մարկ. ԺԴ 22, Դուկ. ԻԴ 30, Յովհ. Զ 52:

Տեանն, որպէս ասաց. «Թէ ոչ ծնանիցիք ի ջրոյ, ոչ մտանք յարջայութիւն Աստուծոյ»^ա: Եւ մեզ զօրինակն յօրինակացն յայտնի ցուցանեն, զի սեղան հացիցն եւ բաժակացն ո՛չ անհա յայտնի ցուցանեն զօրինակ մարմնոյն եւ արեանն Տեանն: Իսկ քահանայքն ոչ իշխեին մտանել ի տաճարն եւ ոչ ճաշակել ի խորհրդական հացիցն, եթէ ոչ նախ լուանային ջրով. եւ Յովհաննէս նախ լուանայր ջրովն յապաշխարութիւն եւ ապա մաքրեալ ածեր առ Տէր մեր: Արդ, որպէս փոխեցան ստուերքն ի ճշմարտութիւն, սրբութիւն հացիցն՝ ի կենաց հացն, եւ բաժակքն՝ ի կենաց բաժակն, եւ զենմունքն զուարակաց՝ ի մահ բարձրոյն մեղաց, այսպէս եւ ջուրքն մաքրութեան՝ ի կենացն²⁵⁴ ջուր, եւ բոլոր ամենայն օրինակքն ի կենարար մարմնոյն բոխեցին մեզ ճշմարտութիւնք: Արդ, որպէս կերակուր կենաց մեզ՝ մարմինն Տեանն, եւ բաժակ անապական՝ արիւնն, այսպէս եւ աստուածածնելութիւն մեզ՝ ջուրն²⁵⁵ կենդանի, որ ի Տէրունական կողմն բոխեաց: Արդ, եթէ արծան²⁵⁶ համարիք զայն ջուր ընդ արեան խառնեալ, ընդէ՞ր եւ ոչ զարիւնն խառնեք ընդ ջուր աւազանին: Եւ ո՛չ լուայք ի Դաթայ, որ բացայայտ ցուցանէ մեզ զխորհուրդ բաժակին՝ ասելով. «Պատրաստ արարեր առաջի իմ սեղանս»^բ, որ է Խաչն վերընկալ²⁵⁷ Տէրունոյ մարմնոյն՝ ըստ այնմ, որ ասաց. «Արասցուք տօնս ուրախութեան մինչեւ յանկիւնս սեղանոյ»^գ Խաչին, եւ՝ «Բաժակ քո որպէս անապակ արբեցոյց զիս»^դ: Ջիւրոյ ով ոք ոչ զիտէ, թէ քացայն եւ ջուր խառնեալ ոչ կոչի բաժակ անապակ, եւ ապա յայտնի ցուցի այն քեզ ի Գրոց, եթէ ջուրն այն ոչ ի խառնումն բաժակի տուաւ մեզ, այլ՝ ի լուացումն մեղաց: Ասէ Տէր Եփրեմ յԱւետարանին մեկնութեան, եթէ՝ «Նախ ջուր բոխեաց եւ ապա՝ արիւն»²⁵⁸, յայտնի ցուցանելով մեզ, եթէ որ կամին հաղորդել արեանն Տեանն նախ ջրով լուացին եւ մաքրեալ արծանացին կենաց հացին հաղորդել: Եւ Կիրեղ Երուսաղէմի հայրապետն ի Կոչումն ընծայութեան ԳԺ—աներորդ ճառին, որ ասէ՝ «Պարծանք սրբութեան Կաթողիկէ եկեղեցոյ Խաչն է», ասէ. «Փայտն, որ ի ձեռն Մովսէսի էր, քաղցրացուցանէր զջուրսն, եւ ի կողմն անդի Յիսուսի ջուր բոխեին: Ի փայտ սկիզբն Նշանաց արիւնն եւ ջուր ի ձեռն Մովսէսի եւ կատարած ամենայն Նշանացն նոյնպէս եւ ի Յիսուսէ»²⁵⁹: Նախ Մովսէս շրջեր զգետն յարիւն եւ յետոյ՝ ի ջուր, եւ Յիսուս հաներ ջուր ի կողմն իւրոց արեամբ հանդերձ վասն երկուց բարբառոյ, այն, որ դատեինն եւ աղաղակեինն, եւ վասն այնոցիկ, որ հաւատայինն եւ թերահաւատայինն, եւ կամ վասն այնոցիկ, որ մկրտինն ջրով, զի Պիղատոս ասէր. «Սուրբ եմ ես» եւ ջրով լուանայր զձեռս:

Իսկ, որ աղաղակեին եւ ասեին. «Արիւն դորա ի վերայ մեր եւ ի վերայ որդոց մերոցն»^ե: Դարձեալ այլ ազգ իմասցուք իրեից արիւնն քրիս-

ա Յովհ. Գ 5
բ Սաղ. ԽԲ 5
գ Սաղ. ԾԺԷ 27
դ Սաղ. ԽԲ 5
ե Սատթ. ԻԷ 24—25

տունեից ջուր, նոցա վասն նենգութեան խարդախութեան յարեն անտի դատապարտութիւն եւ ձեզ՝ հաւատացելոց, ի ջրոյ անտի՝ փրկութիւն, զի ոչիչ զուր տարապարտուց մեկնիչ մեր այլ իմն իրացոյ այրոցիկ հնար ցուցին, քանզի կրկին իմն են զօրութիւն մկրտութեան յԱւետարանսդ մի, որ զկնիքն անունն նոցա՝ շնորհեալ ի ջրոյն, երկրորդն այն է, որ սրբոյ մարտիրոսացն վճարի արեամբ նոցուն: «Ել.— ասէ.— ի փրկութեան կողմն անտի արիւնն եւ ջուր, որ վասն խոստովանութեան Քրիստոսի առակի մկրտութեան եւ մարտիրոսութեան հաստատ զշնորհսն»³⁰: Չայսոսիկ՝ մեծն Կիրեղ: Իսկ Աստուածաբան Անձիանձուն ի ճառին, որ առ Մեղիտոս գերեզմանական, եւ գեղեցկապէս բերէ ի բերանոյ կարկատումն հերձուածողաց²⁵⁸, յորում ճառի այսմ վերագոյն գովէ զգեղեցկադիր առն աստուածայնոյ Մեղիտոսի բարեփառ դիմառութիւն առ երկաբնական, ասէ. «Նմանեցաւ Տեանն իրում որպէս ի Կանա զալիլեացոց Տէրն, նոյնպէս եւ աստ նմանող Տեանն, քանզի զիրեական սափոր հերձուածողական ջրով լցեալս լի սեռն գիւնով արար զօրութեամբ հաւատոյն փոփոխեալ զբնութիւն հաւասարեաց ի մեզ»³¹: Եւ վսեմական վարդապետն սուրբն Դիոնիսիոս գրէ յաղագս աւազանին խաչանման²⁵⁹ զեղն հեղոյ, այսպէս մեզ բացայայտ զծածկեալ խորհուրդն՝ ասելովն, թէ ի տեսողութիւն անտ հայեցողականօք աչօք: Մինչեւ յայսմ եւս անգամ մահ ի ձեռն Խաչին: ՉՅիսուս յաղագս մեր աստուածածնելութեան ընկզմեալ նոյն աստուածայնով եւ անըմբունելի՝ իջմամբ զորս ըստ թաքուն բանի ի մահ նորա մկրտեայք յապականացոցիչ մահուանէ հին ընկզմանն բարեվայելաբար ի վեր կորգել եւ նորագել առ աստուածային եւ յափտեանական գոյութիւն³²: Տեսանէ՛ս զուղղափառ ճշմարիտ վարդապետին զուղիղ խոստովանութիւն, զի խաչատեսակ հեղումն եւ զնոյն զխաչն եւ զմահն Քրիստոսի Նշանակէ, թէ որ մինչեւ յայս եկեալ վասն մեր ի մահ, ոչ մարդոյ, որպէս դուք խորհիք, այլ ասէ՝ պատուածային անըմբունելի իջմամբ, զի ի մահ նորա թաղեալք, այլ ոչ՝ ի մարդոյ, այլ ըստ թաքուն ասանդութեան եւ ի վեր կորգել զմեզ ընդ ինքեան, զի հին մահուանէն ընկզմեալքս աստուածային յարութեամբն: Եւ արդ, եթէ Հին եւ նոր Կաակարանք վկայեն զջուրն ի մկրտութեան²⁶⁰ խորհուրդ բոխեալ եւ զարիւնն՝ ի կենաց ճաշակս, դուք ուստի՞ ուսայք ի բաժակն խառնել եւ շփոթել զերկաքանչիւր բնութիւն: Վասն այնորիկ հարկ լինի²⁶¹ մեզ զայսպիսաբար մկրտեալսն դարձեալ վերստին մկրտել, զի ոչ ի կենդանի ջուրն բոխեալ ի կողահոս աղբերէն մկրտի, այլ՝ ի սոսկ ջուր, եւ ոչ ի մահ Աստուծոյ մկրտի ըստ առաքելոյն, այլ՝ ի մահ մարդոյն եւ ոչ ի հոգոյն ծնանին վերստին, զի Հոգին ի մարդոյ մահ ոչ իջանէ²⁶²:

ՍԱԿՍ ԱՆՆՏԻՐ ՀԱՂՈՐԴԵԼՈՅՑ²⁶³

Արդ, եթէ զմահն մարդոյ համարիք, եւ մարմինն, որ չարչարեցան եւ մեռաւ մարդոյ մարմինն է, ապա, յիրավի²⁶⁴, անխտիր բաշխես յանցարուաց, զի թէ Աստուծոյ է մարմինն, զոր բաշխեք, ապա ամենեքեան աստուածասպան էք եւ պարտական արեանն Տեանն՝ ըստ առաքելոյ սահմանին.

թէ՛ «Որ ուտ անարժանութեամբ, պարտական եղիցի մարմնոյ եւ արեանն Տեանն»²⁶⁵, զի որ ուտ է ըմպէ անխտիր անարժան գործովք, դատաստան անձին ի մուր ուտ է ըմպէ, ապա ուրեմն, վճիռ դատաստանի մահու հատան է վերա ձեր, դուք ինքնին վկայք, որ ի մեղս անխտիր էք, եւ հաղորդեալն անզեղք, զի եւ հարկ ի վերա դնէք, թէ՛ որ յառաջ հինգաբարձն ոչ հաղորդի, ի բաց²⁶⁵ հանէք ի հաւատոց ձերմէ, եւ գիտէք ճշմարտութեամբ, զի ոչ ամենեքեան սուրբ եւ արժանաւորք են: Եւ ոչ գիտեմ ուստի ուսայք զանխտիր հաղորդելն, զի առաքեալքն եւ սուրբ վարդապետք յոյժ գգուցացուցանեն մաքրութեամբ հաղորդիլ առաւել յառաքելոյ մեկնութեան ի Կորնթացոց թղթին յայն բանին, թէ՛ «Որ ուտ է ըմպէ²⁶⁶ զբաժակ Տեանն անարժանութեամբ, պարտական եղիցի մարմնոյ եւ արեանն Տեանն»: Ընդէ՛ր ատ²⁶⁷, զի, զորօրինակ, որ յայնժամ խոցեցինն, ոչ՝ զի կերիցեն, այլ՝ զի հեղցեն անարգաբար: Նոյնպէս եւ որք անարժանութեամբ մերձենան, ոչ ինչ շահին, այլ դատապարտին, եւ ոչ զի շնորհօք տուան²⁶⁸ մեզ, անարգանօք եւ թշնամանօք ուտիցենք անսրբաբար^{33*}: Եւ ի սմին բանի ատ տըր Եփրեմ. «Չի որպէս որ ոչ հաղորդի եւ կցորդի ընդ խորհուրոս ընդ այս, չիք²⁶⁹ նորա կեանք, եւ որ ուտ է ըմպէ յանարժանս, դատապարտեալ է եւ պարտական է արեանն Տեանն»^{34*}: Եւ ձգի այս ի վերա ամենայն դարուց եւ ամենայն ազգաց: Փորձէ, ատ, մարդ յանձն իւր ինքն առանձինն, եթէ վկայէ խիղճ²⁷⁰ մտաց իւրոց, թէ սուրբ իցէ եւ մաքուր յամենայն մեղաց, առցէ, ապա թէ ոչ՝ մի՛ հպիցի ի դատապարտութիւն: Իսկ մեք հիւանդոցք, ատ, մարմնոյ ցանկութեամբ եւ բարկութեամբ, զորս պարտ է, ատ, զբոլորն ի բաց մաքրել եւ ապա հաղորդել ի սուրբ խորհրդոյն²⁷¹, մի՛ պղերգութեամբ, այլ՝ երկիրաճութեամբ եւ սրբութեամբ, զի որ ուտ է ըմպէ անարժանութեամբ, դատապարտեալ է: Չինչ խօսիս, որ այդչափ բարեաց պատճառ է եւ զկեանս բաշխէ սեղանն այն, նա դատող լինիցի: Այո՛, ատ ոչ վասն իւրոյ բնութեան, այլ՝ յարգազ անարժանիցն հաղորդելոյ, որպէս զալուստն Քրիստոսի անհաւատիցն ի դատապարտութիւն, նոյնպէս սեղանն այն անարժանիցն ի դատապարտութեան մահու է: Եւ ընդէ՛ր դատաստան իւր ուտ, զի ոչ հարցուիրձեալ քննէ, թէ որպէս պարտ է զմեծութիւն պարգեւին ընդունել, զոր պարտ է յոյժ, մաքրութեամբ ընդունել իբրեւ Աստուծոյ²⁷² մարմին, զի եւ ի նոցանէ բազումք մատեան²⁷³ անարժան եւ տարածամ սատակեցան: Եւ դարձեալ յերայեցոց թղթին ատ յայն բանին մեկնութեան, որ ատ. «Որչափ եւ առաւել պատճոց արժանիք են, որ զՈրդին Աստուծոյ առ ոտն հարկանեն եւ զարին նորոյ²⁷⁴ ուխտին խառնակ²⁷⁵ համարեցան: Եւ զհա՞րոզ հարկանիցէ ոք զՈրդին Աստուծոյ, յորժամ խորհրդոցն անագին հաղորդին եւ յետոյ ի մեղս անկանիցին»^{35*}, ո՛չ ապաքէն²⁷⁶ առ ոտն էնար զկա եւ արհամարհեաց, որպէս զոր ինչ առ ոտն կոխիցենք, չհամարիմք ինչ: Նոյնպէս եւ որ մեղանչեն, չհամարին ինչ զՔրիստոս եւ այնպէս աներկիւղ հաղորդիլ:

ա Ա Կորնթ. ԺԱ 29

Եւ ած առաքեալ զվկայութիւն բանից իւրոց ի մարգարէտ անտի, որ ասաց յերեսաց Տեանն, թէ՛ Նմ է վրեժխնդրութիւնք, եւ դատի Տըր զժողովուրդ իւր, որք անարժանութեամբ անխտիր հաղորդին. «Ահ մեծ է անկանիլ ի ձեռս Աստուծոյ կեղանւոյ արհամարհողաց զնա»³⁶: Եւ արդ, եթէ այս ամենայն վկայութիւն Գրոց Սրբոց եւ ձերոց վարդապետաց են, ուստի՞ ուսայք անխտիր հաղորդեցուցանել անարժան ժողովորդեան ձերոյ, մանաւանդ՝ յատուր մեծի հինգաբարձն:

ՎԱՍՆ ՄԵՏԻ ՀԻՆԳՇԱԲԹԻՆ²⁷⁷

Որ ոչ է ամենեցուն ժողովորդականաց հաղորդել, բայց միայն քահանայիցն, որպէս ուսոյց մեզ Տըր մեր Յիսուս Քրիստոս, այն երկուտասանիցն միայն բաշխեաց, թէպէտ եւ բազումք գոյին աշակերտեալք եւ հաւատացեալք ի նա, զի ի ծածուկ ի գաղտնիս միայն աշակերտացն ուսուցաներ աննէլ առ յապալ յետ յարութեան, զի դեռ չէ եր պատարագեալ ի վերա խաչին եւ ոչ մահ լուծեալ եւ ոչ դժոխք աներեալ եւ ոչ Ադամ ազատեալ, այլ խորհուրդ առ յապալ լինելոյ իրաց ջուղական, զի ուսուցաներ աշակերտացն, եթէ ոչ իրեիցն է իշխանութիւն պատարագել զնա, այլ ինքն զինքն մատուցաներ կամաւոր պատարագ Հօր ի հոտ անուշից, որպէս ասաց, եթէ՛ «Ես ինձն սուրբ աննեմ զանձն իմ ի վերայ ձեր»^F: Եւ արդ, մինչդեռ ոչ է պատարագեալ, զհա՞րոզ մարթի հրապարակօրէն բաշխել ամենեցուն, զի սեղանն այն հարսանեաց եւ խնդութեան մեծի է հաղորդութիւն, որպէս ատ տըր Եփրեմ, եթէ հարսանիք են կերեալն եւ արբեալն ընդ նմա Սուրբ Հոգուովն ըստ Տեանն բանին, թէ՛ «Հարսանիքս պատրաստ են, եւ պարարակք զենեալ»: Եւ արդ, մինչդեռ հօգորն չէ եւ կապեալ, եւ ոչ հարսն՝ ազատեալ եւ մաքրեալ, զհա՞րոզ մարթի առազաստին հաղորդել կամ արժան է յատուր հինգաբարձն²⁷⁸ տօնախմբութիւն աննէլ հրապարակօրէն եւ հաղորդիլ զենմանն չէ եւս պատարագելոյն: Եւ անդրէն դարձեալ ի սուգ տխրութեան մտեալ եւ ողբակից լինել ձայնից մարգարէիցն, որք միահամուռ ժողովեալ զողբս աղետից չարչարանացն Քրիստոսի մեծաձայն գոչեն, եւ ամենայն արարածք անզայք, ընդ մարգարէիցն ողբալով, քրձազգածս²⁷⁹ եղեալ եւ պատմուճանապատառք զիրար հարեալ, տատանին, խաչակցեալք ընդ Քրիստոսի՛ մեռանին՝ խաւարազգած եղեալ, եւ չէ եւս անտիք յարութեան բացափայլեալ եւ ի հրեշտակաց քարոզեալ, դու ո՛ւմ եղեր տօնակից եւ զուստճահաղորդ մինչեւ ամենայն արարածք ի խոր տխրութենէն վերինք եւ ներքինք, զի չէ եւս Տեանն արբեալ զբաժակ մահու եւ ոչ մահ լուծեալ, զհա՞րոզ մարթի տօնախմբութիւն աննէլ մեզ, զի փեսայն չէ եւս է մտեալ յառազաստն եւ ոչ ի խաչին պսակեալ ըստ Սողոմոնի պսակելոյն: Իսկ Աստուածաբան յայտնի ուսուցանէ զմեզ ի Սկրտութեան ճառին՝ ասելով. «Դարձեալ ի խորհուրդ ած է տանին զաշակերտսն ի վերնատանն եւ յետ ընթրեացն եւ նախքան զմի ար չարչարանացն: Բայց մեզ ի տունս աղօ-

ա Հոովմ. ԺԲ 19, Եբր. Ժ 30-31
բ Յովհ. ԺԷ 19

թից եւ նախքան զընթրիսն եւ զկնի յարութեան»^{36*}: Ահա ի տունս²⁸⁰ աղօթից ասէ եւ ոչ՝ ի հաղորդութիւն խորհրդոցն: Այլ յորժամ անտաքարոզ հրեշտակքն երեւեցան կանանցն, յայնժամ լուծաւ խաւար մեղացն: Որպէս ասաց ի պահու իմում ճառին յասելն, թէ՛ «Մեզ գառն կերիցի ընդ երեկս, վասնզի զվախճան յափտենից Բրիստոսի չարչարանօքն հաւասարէ խորհրդոյն աշակերտացն երեկոյին՝ լուծանելով զխաւար մեղացն»: Ահա անկի յարութեամբն լուծաւ խաւար մեղացն, յորում պարտ է մեզ հաղորդել ճշմարիտ գառինն պատարագելոյ եւ լինել անտաքարոզ յարութեան նորա՝ բացածագելոյ ի մեզ զճառագայթ յարութեան, որ լուսափայլեալք ազատեցաք յեզիպտական խաւարէն եւ ի դառն գործավարացն: Եւ ոչ ոք է ի չար գորութեանց, որ կարէ արգելով զմեզ տօնել զտօնելից յաշխարհէ աստի չարէ առ վերինն փոփոխել աշխարհ:

Եւ արդ, պարտ է մեզ ուսանիլ ի Տեանն բանէն, որ ասաց. «Ոչ ոք արկանէ գինի նոր ի տիկս հիւս»^ա: Ոչ ահա բացայայտ ցուցանէ զհնութիւն բնութեանս՝ ոչ զօրելով տանել զանապական բաժակն Տեանն, մինչ չեւ իցէ նորոգել մկրտութեամբն, եւ մեք նորոգեցաք յետ յարութեան, մանաւանդ թէ՛ յերկրորդումս նոր կտակին²⁸¹, յորժամ զթերութիւն Թումայի ելից հաւատովք՝ զանհաւատութիւն բժշկելաւ եւ փշեաց յառաքեալսն, ելից Հոգով Սրբով եւ նորոգեաց յառաջին բնութիւն Ադամայ: Իսկ եթէ ասիցես. «Առաքելոցն ընդէ՞ր բաշխեաց զնոր բաժակն, եթէ ոչ էին նորոգեալք, ասացից առ այդ. զի վասն նոցա Տէրն վկայեաց, թէ՛ «Ղուք սուրբ էք վասն բանին, որ խօսեցա ընդ ձեզ»^բ: Վասն որոյ եւ ոչ պետք եղեւ նոցա մկրտի ջրով, զի եւ մկրտութեան ջուրն բանն սրբէ, որով մաքրիմք: Եւ եթէ նոքա բանի մաքրեցան եւ նորոգեցան²⁸², չէին պետք ջրով մկրտիլ: Վասն որոյ եւ կարող էին ընդունել զբաժակն զօրութեամբ նորոգութեան Տեանն բանին: Իսկ եթէ ասիցես, եթէ՛ «Մեք նորոգելոց մկրտելոցս բաշխեմք եւ ոչ՝ հնոց մարդոյն»²⁸³, ասացից եւ տա առ այդ. ընդէ՞ր բնաւ անեք²⁸⁴ յիշատակ հնոյ տօնիցն. բաղարջակերացն²⁸⁵ յաւուր հինգաբաթին, կամ զի՞նչ բնաւ պիտոյ է զԲրիստոսի չարչարանսն վերստին յիշատակել եւ առաջի աչաց նկարել զճառնաւս եւ զնախատիւս խաչին: Եւ արդ ի միտ առ իմաստաբար, զի որպէս ի հնումս նկարագրեալ էր նորս, եւ ծածկաբար ի ստուերին բացափայլէ ճշմարտութեանս խորհուրդ եւ իբր ընդ հայելի տեսանէին զայժմուս մաքրեալքն մտօք, նոյնպէս պարտ եւ արժան է եւ զհնոյն յիշատակ ընդ նորոյս շարայարել²⁸⁶, զի յայտ լիցի զմի գնոյն խորհուրդ տպաւորել ի միոյն Աստուծոյ զմեր փրկութիւն: Եւ արդ, եթէ յայնմ աւուր զամենայն ի միասին գումարեմք՝ զհին եւ զնոր²⁸⁷ խորհուրդ միացուցանելով, որպէս Տէրն արար Հնոյն վախճան եւ նորոյս սկիզբն, եւ մեք որպէս զամենայն պահեմք զօրինակսն, նոյնպէս եւ զայս խորհուրդ ի յարութեան անդ կատարեմք զնոր արբումս ի նոր արքայութեան՝ յարու-

թեամբ նորոգեալք:

ԱՌ ԱՊԱԿԱՆԱՅՈՒ ԱՍՕՐԱՆ Է ԶՄԱՐՄԱՆՆ ՏԵԱՆՍ²⁸⁸

Եւ արդ, չեն ինչ պետք առ այդ ասել ինչ ձեզ, որովհետեւ ապականացու խոստովանիք զմարմինն Տեանն: Յիրափ, ապականեալ մեղօք յապականացու²⁸⁹ մարմինն հաղորդիք, ապա ուրեմն եւ զնա ընդ հին մեղօքն անկեալ²⁹⁰ խոստովանիք, զի ապականութիւն մեղացն է ծնունդ: Եւ արդ, ապականացու կերակուր զիա՞րդ կերողացն կեանս շնորհէ. ո՞չ զիտք, եթէ ապականացու ընդ որս շարախառնէ զունակութիւն բնութեան յիւրն յարաքարշեալ փոխադրէ ապականացու բնութիւն: Եւ արդ, եթէ ընդդիմաբանէք մեզ՝ ի Սոկրատա Պատմութենէն առնելով վկայութիւն, որ յատուր հինգաբաթու, յետ ընթրեացն ոչ ամենայն աշխարհի, այլ թէ ոմանք տգիտութեամբ հաղորդին: Եւ մեք չենք անտեղեակ այնմ^{37*}: Բայց իմա՛յ, իմաստակո, զի մինչ ի նիկիական ժողովն ոչ էր կարգ եկեղեցոյ հաստատեալ: Եւ եթէ արդարեւ ուղիղ ունէին զամենայն կարգս, ոչ փոխէին զառաջինսն: Իսկ եթէ ի Հոգոյն շարժեալք հաստատեցին զամենայն կարգս եկեղեցոյ: Եւ մերն սուրբ Աղքստակէս զկանոնեալսն ի սուրբ ժողովոյն եւր առ սուրբն Գրիգոր, եւ հաստատեցին ի հայս: Եւ ոչ երբեք յիշատակեցաւ ի սուրբ ժողովոյն յաւուր²⁹¹ հինգաբաթին հաղորդել ժողովրդականացն, եւ ոչ ջուր եւ քացախ եւ խմոր եւ աղ անաղեցին ի սուրբ խորհուրդն ի կիր արկանել: Եւ սուրբն Գրիգոր ոչ անաղեաց ի մեզ զայդոսիկ, եւ ոչ սուրբն Ներսէս ի ժողովոյն Կոստանդնուպօլսի, որ ի քակտումս հոգեմարտին Մակեդովի ժողովեցան, եւ ոչ սուրբն Սահակ ընկալաւ յեփեսոս ի ժողովոյն, որ ընդդէմ Նեստորի գումարեցան, ի սրբոյն Կիրիլ Աղեկսանդրացոյ ընկալեալ զՀաւատոյ նամակ, զի սուրբն Կիրիլ ոչ ի Պարապանց գիրքն յիշէ զայդոսիկ եւ ոչ ի Գանձուն, զոր ունիմք մեք հիմն հաւատոյ, եւ յայով վերայ հաստատեալ է հիմն հաւատոյ մերոյ^{38*}: Յայով երից սուրբ ժողովոյ ոչ կարեք յայտնել, թէ սահմանեցին²⁹² ուրեք կանոնական սահմանաւ քացախ եւ ջուր ի սուրբ խորհրդին խառնել եւ ոչ՝ խմոր: Եւ մեք յայով ենք հաստատեալ, ոչ յաւելով ունիմք հրամանս եւ ոչ պակասեցուցանել եւ զՔաղկեդոնի զաւելորդ հրամանսն ոչ²⁹³ ընդունեմք: Եւ արդ, միտ²⁹⁴ առ քա՛ջ, զի ապականութիւն ոչ բնութիւն ինչ է եւ ոչ՝ որակութիւն բաղկացուցիչ ենթակաին, այլ՝ լուծիչ եակին յանեակն²⁹⁵, զի ոչ յԱրարչէն իսկ գոյացեալ եղեւ ընդ բնութեան առաջին ստեղծուածին, որպէս քաջայայտ է ի գրեցելոյն, թէ՛ ըստ պատկերի Աստուծոյ ստեղծաւ մարդն^{ա296}: Յայտ է, թէ անապական, որպէս սկզբնատիպն²⁹⁷, զի թէ ի նախահայրն ինչ գոյր մասն ապականութեան, ապա առ սկզբնատիպն²⁹⁸ վերաբերի այսպիսի կարծիք, ըստ որում նմանութեան ստեղծաւ: Իսկ եթէ ի մեղացն եմուտ ապականութիւն, որպէս քաջայայտ է²⁹⁹, ապա ուրեմն՝ արմատ ապականութեան մեղքն են:

ա Ծննդ. Ա 27

ա Մարկ. Բ 22, Ղով. Ե 37
բ Յովհ. ԺԵ 3

Եւ արդ, ուր ոչ բուսանի արմատ մեղաց, ուստի՞ գոյանայ պտուղ ապականութեան, զի ոչ է հնար առանց արմատոյ մեղացն գոյանայ պտուղոյ³⁰⁰ ապականութեան, զի ինքն ըստ ինքեան անգոյական է ապակա-
նութիւն: Եւ վկայեն այսմ արտաքին իմաստաւորքն, որք ճշմարտութեամբ հասին ի վերայ բաղկացութեան բնութեանս: Որպէս գրեացն Պղատոն առ Կոնտաս. «Ի չորից.— ասէ.— գոյացեալ մարդն», եւ ապականութիւն ոչ ի չորից, այլ չորեցունց է ապականիչ: Գրէ եւ ի Պպոն. «Ի չորս յողաւորութիւնս ոչ շարաւծի ապականութիւն»:

Իսկ Դիմոկրատես եւ Դիւարքոս եւ Պիւթագորաս այսպէս գրեցին. «Ապականութիւն լուծումն էակին յանեակն, եւ այս վասն վնասու իրիք մեղաց ի ներքս մտեալ»:

Գրէ եւ Գալիլեոս առ Գլոկոս. «Արուեստս այս բժշկութեան, ո՛վ Գլոկոս, որ անհունս³⁰¹ հաստատեալ ունի զբնութիւն, վասն ապականութեան տուեալ եղէ ի մարդիկ յառաջին պատճառէն, զի ապականութիւն ոչ ընդ մարմնոյ գոյացաւ, այլ լուծիչն է մարմնոյ»:

Գրեցին եւ ի տասն հեռետորքն յԱրիսպագոսին յԱթենացոց. «Ապականութիւն ոչ միանայ ընդ անապականութեան զի եւ ոչ իսկ ստեղծեալ եղէ յառաջին պատճառէն»:

Գրէ եւ Արիստոտելէս առ Չենն Կորնթացի. «Իմաստութիւն անապական եւ ապականութիւն ընդ իմաստութեան ոչ շարայարի, եւ որ կամի լինել իմաստասէր, պարտ է օգնել զողջախոհութեան, զի ապականութիւն եկամուտ է եւ ոչ՝ ընդ բնութեան ստեղծեալ»:

Պիսիդոս Կորնթացի էհարց ցԹողիոս Թագերգիչ. «Չի՞նչ է մարմին»: Պատասխանի. «Գործ ի ոգոց առ կենցաղս»: Հարցումն. «Չի՞նչ է մահ»: Պատասխանի. «Լուծումն յապականութենէ»: Հարցումն. «Չի՞նչ է ապականութիւն»: Պատասխանի. «Ինքն լուծեալ յակէն եւ լուծիչ էակին յանեակն»: Պիսիդոս ասէ. «Ամենեքեան սոքա լծակի՞ցք են միմեանց, թէ՞ ոչ»: Թողիոս ասէ. «Այլ է մարմին, եւ այլ է մահ, եւ այլ է ապականութիւն. ոչ մարմին մահ է, եւ ոչ ապականութիւն՝ բնութիւն, զի մահ եւ ապականութիւն ըստ վնասու ինչ անգոյ անուստեք ի ներքս մտեալ ի բնութիւնս»³⁰²:

Եւ արդ, եթէ արտաքին իմաստաւորքն վկայեն վասն ապականութեան՝ թէ ոչ ընդ բնութեան է ստեղծեալ, այլ ի պատճառ մեղացն է մտնեալ յախտ ապականութեան լուծիչն մարմնոյ: Եւ գիտ՞ող կրէր Զրիստոս յինքեան զպտուղն մեղաց, այն, որ մեղս ոչ արար է եթէ կրեաց զապականութիւն, ապա հարկ էր նախ զարմատ ապականութեան կրել զմեղս, զի բուսցի ի նմանէ պտուղ ապականութեան: Իսկ ուր ոչ արմատացան մեղքն, եւ ոչ պտուղ նորին երեւեսցի, զի, անդստին յանապական յարգանդի կուսին շրջաստեղծեալ³⁰² յինքեան մարմին, փոխադրեաց յանապականութիւն, որպէս զգուրն փոխեաց ի բնութիւն անապակ զիւնոյ³⁰³ ի մէջ թակուկացն եւ մեզ զանապական մարմինն, որ ի կուսէն առ, զայն ետ ի կերակուր եւ

ասէ. «Այս է մարմին իմ», որ ի կուսէն, եւ ոչ՝ որ ի գերեզմանէն յարեաւ, զի եւ նոյն իսկ էր յարուցեալն, որ ի կուսէն առ, եւ ոչ առաւելութիւն ինչ փոխեցաւ յետ յարութեան, զի եւ ոչ անկատար Աստուած էր ի կուսէն ծնեալն, զի աստուածածին էր կոյսն, ոչ անկատար եւ թերի Աստուած ծնաւ, այլ՝ զնոյն, որ ի կերպարանս Հօր էր եւ ի կերպարան մարդոյ եղէ ի կուսէն եւ ոչ՝ ի գերեզմանէն: Ապա ուրեմն՝ ոչ էր ընդ հարկաւ կրից, զի ամենայն կիրք հարկաւորք, բնաւորեալք հարկաւորապէս, զիրոյն միայն վճարէ զպարտսն, ընդ որով պարփակեալ է բնաւորաբար, եւ ոչ այլոյ կամ վճարել զպարտսն, ըստ որում եւ ինքն մահկանացու հանդիպի եւ ընդ մեղօք պարփակեալ: Եւ որ³⁰⁴ յայս է բնաւորեալ, նա ընդ մեղօք է գրաւեալ: Եւ որ ընդ պարտեօք է, ոչ զայլոյ, այլ զիրն միայն վճարէ զպարտիս: Թէ այդպէս է, ապա Զրիստոս զիրն միայն վճարեաց զպարտիս եւ ոչ՝ զմերն, եւ ընդէ՞ր ասէ առաքեալ, թէ՞ «Զրիստոս մեռաւ վասն մեղաց մերոց»^ա: Եւ դարձեալ թէ՞ «Ամենեքին մեռեալ էաք եւ ի վերայ ամենեցուն մեռաւ, եւ թէ հաւատամք յայն, որ մատնեցաւ վասն յանցանաց մերոց, եւ յարեաւ վասն զմեզ արդարացուցանելոյ»^բ: Չի եթէ ապականացու եւ մահկանացու էր ոչ վասն այլոց, այլ վասն իւրոյ հարկի բնութեան մեռանէր³⁰⁵, եւ եթէ ըստ հարկի մեռաւ, ապա ոչ յարեաւ, որպէս ամենայն մահկանացուք, ապա եւ ոչ մեր գոյ յոյս յարութեան, զի անդէն ընդ նմին պարտեօք ենք գրաւեալ նախահօրն³⁰⁶: Այլ մեք ոչ այդպէս հաւատամք. մի՞ լիցի, այլ՝ անապական եւ անմահ զմարմինն զայն անդստին ի կուսէն ստացեալ խոստովանիմք եւ վասն մեր³⁰⁷ մեռեալ անպարտական մահու, զի զմերն հատուցէ զպարտս եւ զպատեցէ ի մահուանէ յանցանաց սկզբնամօրն³⁰⁸ պարտեաց եւ նախահօրն յանցանաց եւ յիրն յանմահական վերացուցէ ի փառս՝ ստեղծանելով Եոր արարած ըստ պատկերի իւրոյ, զի որք ի Զրիստոս մկրտեցաք, զԶրիստոս զգեցաք եւ անմահացեալք եղաք որդիք Աստուծոյ: Եւ վկայեն³⁰⁹ անապական մարմնոյ նորա ամենայն սուրբ եւ ուղղափառ վարդապետք, զորս աստեն շարագրեցից զնոցայն վկայութիւն իբր զկնիք անեղծ առ ի մերոց, բանիցս հաստատութիւն:

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆԸ.

Եւ արդ, գրէ սուրբն Գրիգոր Սքանչելագործ.

«Կանոնական ուղղախորհաց խոստովանութիւն այսպէս. Բանն Աստուած կրէ ճշմարտութեամբ զմերս մարդկաբար գեր ի վերոյ քան զմերս եւ ներգործէ հրաշս աստուածաբար հանգոյն Հօր եւ զապականեալ մարմնով զԱղամ անապական մարմնով իւրով վերստին նորոգէ, զի մի եւ նոյն է սքանչելագործն եւ յայտակարելն, զի կրէ ճշմարտութեամբ զմերս եւ ոչ՝ իբրեւ զմեզ հարկաւորաբար եւ ի բնութենէ, այլ՝ կամաւորութեամբ, զի մեր կամքս ոչ կամօք կրին ի մեզ, այլ՝ հարկաւորաբար եւ բռնու-

ա Հռովմ. Ե 9, Ա Պետ. Բ 21, Գ 18
բ Հռովմ. Դ 25

թեամբ³¹⁰: Այլ Քրիստոս ոչ այնպէս, այլ որպէս աստուածավայելուչ կամաց զհետ երթայ: Եւ այսպէս աստուածավայել ի մարմնաւորութիւն Փրկչին անբաժանաբար միացեալ, զի մի է Տէր Յիսուս եւ մի՝ Լորին բնութիւն, զի թէպէտ եւ յերկուց իմանի, այլ մի եւ Լոյն է Որդի Աստուծոյ եւ Որդի մարդոյ ասի յաղագս ծնողացն հոմաբնութեան, զի սայ³¹¹, որ ի ծոց Հօր եւ զամենայն յոչընչէ գոյացոց, ի ծոց կուսին եղանի եւ զարգանայ ըստ մարմնոյ, զի սա, որ արարիչ ամենայնի, Լոյն համբերէ խաչի եւ մահու, եւ կենդանութեան, զմահ ճաշակէ եւ զամենայն կրէ մարդկաբար եւ լուծանէ աստուածաբար ի դատապարտութենէ նախահօրն եւ Լորոզ կենացն առնէ արժանիս իրով անապական մարմնով: Արդ, եթէ ոք բաժանէ զմիաւորութիւն Քրիստոսի յերկուս³¹² դէմս եւ յերկուս բնութիւնս եւ յերկուս ներգործութիւնս, Եզովեա՛լ եղիցի: Որ ոք մինչեւ ի խաչն ապականացու ասէ զմարմինն Քրիստոսի եւ ոչ անդստին իսկ յարգանդէ կուսին անապական եւ ամենափառաւոր, Եզովեա՛լ եղիցի: Եթէ ոք զմի ինչ տնօրինական կրիցն հատցէ զբարոց կամ զծարաւ, կամ զննջելն կամ զվաստակելն կամ զգարհուրելն կամ զանգիտանալն կամ զտրտմելն կամ զչարչարելն կամաւորութեամբ եւ ոչ խոստովանեսցի զամենայն կիրս մարդկայինս կրեալ Աստուածն Բան, բաց ի մեղաց, Եզովեա՛լ եղիցի: Որ Բանին այն մարմնացելոյ մի բնութիւն ոչ ասէ, Եզովեա՛լ եղիցի»^{40*}:

Պրովկոյ

«Եթէ ոչ բնակեալ էր Բանն յանգանդ³¹³ կուսին անապական մարմնով, ոչ Լստէր մարմինն սուրբ յաթոռ փառաց, զի բնութեամբ անչարչարելի Բանն եղէն զթութեամբ բազմաչարչարելի ոչ փոփոխմամբ եղէն մարդ, մի՛ լիցի, այլ՝ ողորմութեամբ եղէն մարդ, զի թէ այլ ոմն է Քրիստոս, եւ այլ ոմն՝ Աստուած Բանն, ոչ եւս Երրորդութիւն, այլ՝ չորրորդութիւն, այլ մի՛ պատահէր զպատմուճան տնօրէնութեան, զի վերուստ անկեալն: Եւ մի՛ աշակերտիր Արիստի, զի անբարշտելովն զբնութիւն հատանէ³¹⁴: Դու զմիաւորութիւն մի՛ բաժանէր յերկուս բնութիւնս, զի մի՛ բաժանեսցիս յԱստուծոյ՝ երկաբնակ հայիոյութեամբն նեստորաբար»^{41*}:

Լորին՝ Աջանչելագործի

«Ոչ ինքն ի մարմնի, այլ մարմինն յԱստուածում բնակեալ, եւ Աստուած մարմնացեալ ոչ մասամբ, այլ՝ լրութեամբ, ոչ՝ երկութիւն, այլ՝ միութիւն՝ անբաժանաբար ի կուստ յայտնեալ անապական մարմնով, մատնեալ, չարչարեալ, ի փայտի բեւեռեալ, մեռեալ, յարուցեալ, ի յերկինս համբարձեալ եւ աստուածաբար կրեալ զամենայն մարդկայինս: Արդ, եթէ ոք ասիցէ զնա փոփոխելի եւ ոչ խոստովանեսցի զնա հոգով եւ անապական մարմնով, Եզովեա՛լ եղիցի: Եթէ ոք ասիցէ, եթէ՛ այլ է, որ չարչարեցան, եւ այլ է, որ ոչն չարչարեցան, եւ ոչ խոստովանեսցի զնա առանց չարչարանաց զԲանն մարմնով չարչարեալ անփոփոխաբար³¹⁵, որպէս գրեալ է, Եզովեա՛լ եղիցի: Եթէ ոք ոչ խոստովանեսցի զնա անյելի³¹⁶ հոգով, անապականելի մարմնով, Եզովեա՛լ եղիցի»^{42*}:

Կիրողի Ալեկանորացու

«Կոյս՝ մայր, եւ Յովսեփ՝ հայր, եւ ապականութիւն ոչ ուրեք եղէն մարմին գոլով Բանն ոչ ըստ հնոց ծննդեանն ծնունդն, որով ապականութիւն քաղաքավարիւր: Եւ ծնաւ ոչ յայլ տեղիս, այլ առ ի յԵւայի գործարանս: Ոչ կարէ բնակել մահ ընդ կեանս եւ ոչ ապականութիւն ընդ անապականութեան, զի ասէ. Որ ետես զիս, ետես զՀայր»^{43*}:

Նիւսացույ

«Չի առ մարդկանս միաւորութիւն Աստուածն Բանի, ըստ որում միաւորեալ մնաց անշփոթ եւ անպարագրելի՝ ոչ ըստ անձին եղանակի³¹⁷, քանզի նա ի բազմացելոցն թուի գոլով եւ անխակից լինել վասն իրութեան մարմնոյ: Ե երբեք, զի ըմբռնեալ եւ ըմբռնիլ, իսկ Աստուածն Բան ոչ ինչ ի կցորդութենէ, որ առ մարմին եւ անձն այլայլեալ եւ ոչ ընդունակ եղեալ Լոցա տկարութեան, այլ, հաղորդեցուցեալ զնոսա իրոյն աստուածայնութեան, լինի Լոքօք մարմնացեալ, որ ինչ էրն եւ նախքան զմիաւորելն: Լոր իմն է եղանակս³¹⁸ այս միաւորութեան եւ խառնման եւ միաւորի եւ խառնի յամենայնի՝ ամենեւին անխառն եւ անշփոթ եւ անապական եւ անփոխարդելի, ոչ՝ անխակից եղեալ, այլ՝ գործակից միայն, ոչ՝ ապականակից կամ այլայլակից, այլ աճիլ Լոցա ի միասին, նա ոչ Լուսզեալ ի Լոցանէ առ ի մնալոյ անփոփոխելի անշփոթելի, զի մաքրապէս ամենայն այլայլութեան անընդունակ է: Վկայէ այսոցիկ Պրոփիտիոս յերկրորդ բանին շարախառնութեան խնդրոյ. «Ոչ,— ասէ,— անհնար է տութեան իրիք առեալ լինել ի լրումն, այլ՝ տութեան, եւ լինել մասն տութեան՝ մնալով ըստ իրում բնութեան մի, յետ լնլոյն զմիւս տութիւն՝ ընդ այլում լինելով եւ զիրն ամբողջ պահելով եւ զմեծագունութիւն իւր ոչ փոխեալ, այլ փոխեալ զնոսա, յորս լինիցին յիւր ներգործութիւն մերձաւորութեամբն»: Եւ ասէ զայս յաղագս միաւորութեան անձին եւ մարմնոյ: Իսկ եթէ ի վերայ անձին ճշմարիտ է բանս վասն անմարմնութեան, որչափ եւս առաւել՝ ի վերայ Բանին Աստուծոյ յաւետ անբաղդատաբար եւ զճշմարտութեան անմարմնոյն, զի ըստ ընտանի բնութեան անմարմնոյն անշփոթ լինել միաւորութեան ոչ վնասել Աստուածայնոյն: Չի մաքուր, անմարմին բնութիւն տարեալ լինի անարգելաբար ընդ ամենայն, իսկ եւ ոչինչ ընդ նմա եւ մնալ անխառն եւ անշփոթ: Արդ, ոչ հաճութեան է եղանակ միաւորութեան, որպէս թուեցաւ արանց³¹⁹ փառաւորաց, այլ բնութիւն է պատճառ, քանզի առնուլ մարմին ըստ հաճութեան է, բայց միաւորելն ոչ շփոթիլ ըստ ընտանի բնութեան Աստուծոյ եւ ոչ՝ ըստ հաճութեան: Ասի, թէ ամենայն շարժութիւն ի գորութենէ իմեք է: Արդ, զի՛նչ է գորութիւն այն կամ յումմէ՞ գոյացեալ: Արդ, եթէ գորութիւն նիւթ ինչ է, Լոքիմք վարեսցուք բանիւք, իսկ եթէ ոչ նիւթ, այլ՝ նիւթաւոր, այլ է նիւթաւորն, քան զնիւթն, զի հաղորդ նիւթոյ ասի նիւթաւորն: Չի՛նչ իցէ հաղորդութիւն նիւթոյն, թե-

րես³²⁰ նի՞ւթ է եւ, թէ՛ աննիւթ: Արդ, եթէ նիւթաւոր եւ ոչ նիւթ, իսկ եթէ ոչ՝ նիւթ՝ աննիւթ ուրեմն, եւ թէ աննիւթ՝ ոչ մարմին, քանզի ամենայն մարմին նիւթաւոր եւ եռակի տարրոք»^{44*}:

Տեան Եփրեմի³²¹ ի սուրբ Կոյսն Մարիամ

«Ապասաւորեաց Կոյսն ի ձեռն անապականութեան Քրիստոսի, պահեաց զկուսութիւն, զի անապականութեան ցանկացեալ եւ մայր անապականութեան ոչ եղեւ աղայսին ապականութեան, զի յորում³²² ստեղծաւ շափղ անապականութեան, շափղ ապականութեան լինել ոչ կարէ՛ յեղելումն անփորձ ամուսնութեան խորհրդապէս ոչ կարեր ապականութիւն տեղի գտանել, զի ոչ կարեր զանապականութիւն պարտել ապականութիւն, վասն այնորիկ եւ Մարիամ զուգաբնակցութեամբն յաղթեաց, որպէս ասաց Պօղոս, թէ՛ «Ապականութիւն զանապականութիւն ժառանգել ոչ կարէ»^ա, զի զիտեր, թէ Մարիամ նշանակ է յարութեան: Չի ի յարութեան ապականութիւն հալածական լինի եւ առ Մարիամաւ ընդարմացաւ նորա զօրութիւն առանց բնակցութեան եւ ծնընդեան, ամենեքեան ի յարութեան ծնցին: Սոյնպէս³²³ եւ Մարիամ ծնաւ: Երանելի է Մարիամ, զի այսպիսի ունէր մաքուր խորհուրդ, զի կարելի լինել զանապականութիւն ծնանել: Երանելի է եղեալն անապականութեան շտեմարան, զի առատապէս զնա ի վերա երկրի յառաջ եղեղ: Երանելի աղբերն բարեպաշտութեան, զի ի նման արտածողկեցաւ մարդ Աստուած: Երանելի է, որ ստացողին պիտանացու եղեւ, զի եղեւ փրկութիւն բոլոր ազգի մարդկան: Ոչ էր ապականութեամբ մարմնաւորութիւն, զի խաւար փախչի³²⁴ ի գալ լուսոյն: Եկն անապականն յանապական տեղին, զի ուր անապականութիւն է, անդ դադարեալ հովանոցաւ աստուածային զօրութիւն՝ ոչ մարմնով յեղափոխեալ ի ստուեր, այլ՝ ի ձեռն այցելութեան նմա զիրոյ զալստեան զգայութիւն շնորհեալ: Գզաթ էր Մարիամ, ոչ ներգործեաց ապականութեամբ, մեռանի մարմնով, վասն այնորիկ զգաթու իջանել ասի Բանն ի վերա նորա: Անդ զԱդամ կարգեաց ընդ անապականութեան կենակից լինել, իսկ ի Մարիամու զանապականութիւն օրինադրեաց: Ո՛վ երկնային հրամանացն, զի ծնաւ բնութիւն, ոչ՝ զիւր, եւ եղեւ ծնունդ, որ ոչ յառնէ անգաւ: Կոյսն՝ մայր, եւ բնութիւն՝ աղբիւր, արգանդն՝ սնուցիչ, աղջիկն՝ գործակից, առնումն՝ ի հիւրից բնութենէն, եւ ծնունդ՝ ի կատարելութենէ հաստատեալ բնութեամբ: Միայն կին ծնաւ, զի օտար էր ապականութեան ծնեալն: Կոյս ծնաւ վասն այնր, զի էր սրբութեան աղբիւր: Կոյս սպասաւորեաց բնութեամբ աստուածութեան: Վասն այնորիկ եւ բնութիւն անապական ետ նմա»^{45*}:

Աթանասի

«Գահաւորակ արար արքայ Սողովմուն³²⁵, այսինքն՝ մարմինն, զոր զգեցաւ Բանն, ի մայրիցն անփուտ, այսինքն՝ ի կուսէն անապական, սինքն արծաթիք զնոյն զմարմինն անապական քան զայլ մարմինս, յոս-

կոյ, զի ինքն նոյն մարմինն բարձեալ լինէր ի Բանն, եւ ոչ թէ գահաւորակն զնա բառնայր, զի զալուստ Բանին առ մարդիկ եւ մարմնանալ ի կուսէն, զի նորոգեցտ զբնութիւն ազգի մարդկան իրով մարմնովն եւ գերծուցտ ի մահուանէ եւ յապականութիւնէ, որ տիրեալ էր ի վերա նոցա: Եւ դարձուցտ զնոսա յառաջին անապականութիւն: Չի թէ այն, որ եկն նորոգել իրով մարմնովն զմարմին մահկանացու, ըմբռնեցաւ յապականութիւն: Իսկ զիա՞րդ կապեաց զիզորն եւ զմեզ ազատեաց, եւ զիա՞րդ ասէ Յովհաննէս. «Սա է գառն Աստուծոյ, որ բառնա զմեզս աշխարհի»^ա, իսկ եթէ զմեզս ասաց բառնալ, որ է մայր ապականութեան, զիա՞րդ ասէն ոմանք ի մոլորելոցն, թէ ապականացու էր մարմինն Քրիստոսի, որք եւ նզովեցան ի նմանէն: Ոչ ինչ ապականէ զհոգի եւ զմարմին, բայց միայն՝ մեղք: Իսկ ապա անհոսանուտ մարմինն Քրիստոսի, որ ի կուսէն անմեղանչական է, զի եւ յանամուսնութենէ եւ մշտակուսութենէ: Վասն այսորիկ եւ անապական խոստովանելի է, զի ամենայն ապականութեանց եւ մեղաց բացաբարձիչ է, զի եւ չճգոյն Սրբոյ, զի ծնեալն ի քէն սուրբ է եւ Որդի Աստուծոյ կոչեցի: Մի՛ ապա ամբարիշտք զանհոսանուտ եւ զգերամբարձեալ մարմինն հոսանակալ եւ բնութենական կարծիցեն իբր ապականացու, զի զայսոքիկ հարքն ոչ խոստովանին, այլ նզովեն զայսպիսի հայրիոյնս, զի որպէս թէ ոք կամիցի ձեռամբ զվէմ հատանել, զվէմն ոչ հատանել, այլ զձեռն վիրաւոր: Սոյնպէս եւ որք ընդդէմ Տեան գործեն, որպէս ընդդէմ անապականի իշխեցեալք, ինքեանք ապականին եւ, որպէս հակառակ անմահի ձեռնարկեալք, ինքեանք մեռանին: Եւ եթէ ոք ասիցէ, թէ³²⁶ որպէ՛ս լինի, լոնսցէ, զի երկուց իրաց անհաւասարից եղեւ ի միասին ձանապարհորդութիւն մահկանացու, զի մահկանացու ընդ անմահի պատմեցաւ, եւ ապականացու մարմին ընդ անապական Բանի միաւորեցաւ եւ մահկանացուն ոչ վնասեաց զանմահն, զի ըմբռնեալն ըմբռնեցելումն Տեր հանդիպի, զի ընդ անմահ Բանին լինելով եւ մահն ապականիւր հրաշափառապէս ի նմա, որպէս ի հրոյ ծախի եղեգն: Իսկ Բանն անապական ելով օգտեցուցանէր, մաւնաւանդ զապականացուն գոլով ընդ նմա, զի թպէտ Ադամ զանմեղ մարմին եւ զանդատապարտն ի դատապարտութիւն եւ յապականութիւն մահու իջոյց, իսկ Քրիստոս զսա անապական եւ լուծիչ մահու եցոյց եւ ունել իջխանութիւն յերկրի թողուլ զմեզս եւ ի գերեզմանի զապականութիւն ցուցեալ եւ աւետարանել զյարութիւն, ոչ կարաց մահ զինքեամբ անել զմարդկային զոգին Քրիստոսի զկերպարանաց ըմբռնեալն, եւ ոչ ապականութիւն ըմբռնեաց զմարմինն Քրիստոսի, զօրութեամբ յապականութիւն, զի եւ սոյնպէս³²⁷ ապականացու իմանալ զայսոսիկ ամբարշտութիւն է, զի Բանն, որ ի մարմնումն էր, ի վեր քան զմահ էր: Եւ արար զմարմին իւր անմահ եւ անապական եւ լուաց եւ ընթեաց ի մարմնոյն զբնական մահն եւ զապականութիւն, զի միացուցեալ³²⁸ էր իւր զմարմինն, որ ի վեր քան զբնութիւն մարդկան: Վասն որոյ եղեւ³²⁹ անապական մարմինն ապականացու,

Եւ յաղթահարեցաւ մահ ի բնութեան մարմինն մահկանացուի, զի Բանին Աստուծոյ կեանք թագաւորեցին ի նմա: Եւ զի հանդերձեալ էր Տէր մեր կատարել զայս մեծ խորհուրդ, առեալ զհացն աւրինեաց եւ ասէ: «Այս է մարմին իմ անապական»: Եւ յայնպէս զբաժակն առ յանապական ձեռնս եւ ասէ: «Այս է արիւն իմ»^{46*}: Թողիչ մեղաց, զի վասն մեր իսկ առ մարմին անապական: Վասն որոյ Պօղոս ասէ: «Պարտ է ապականացուին այսմիկ զգենուլ զապականութիւն, զի նա է Տէր մեր, զի արեամբն իւրով խափանեաց զմահ»^{46*}:

Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ

«Չապականացու³³⁰ մարմինս մեր խառնեաց յանապականութիւն իւրոյ, զի բնութիւնս մեր անապական գործեցէ»^{47*}:

Սրբոյ Եպիփանու

«Ի նմա էր մարմին հոգեւոր, եւ Աստուծութիւն՝ անփոփոխելի, եւ այն չարչարեցան, ոչ ապականեցաւ անապականելի ասեմք զՏէրն³³², որ նստաւ ընդ աջմէ Աստուծոյ»^{48*}:

Անփիլա Եպիսկոպոսի

«Բանն մարմին եղեւ վասն մեր միշտ անապական, առանց ամենայն ապականութեան»^{48*}:

Գրիգոր Նիսացոյ

«Ընտրեալ ի բիւրոց վասն անապական եւ անախտ ծննդեան արտաքոյ տրտմութեան յատկութեան, զի ի ձեռն մարմնոյն անապականութեան զմահուան զստորալծումն, իսկ ի ձեռն անձինս, զոր առ զմանկաձգեալն առ ի դրախտն վերստին դարձն³³³, զի ի ձեռն եկաւորութեան Հոգւոյն հոմախառնեալ եւ յանձին լինի, որպէս էր, զի Զրիստոս Աստուծոյ զօրութիւն եւ Աստուծոյ իմաստութիւն միշտ անփոփոխելի³³⁴, միշտ անապական»^{49*}:

Սրբոյն Բարսղի

«Չոր օրինակ մարմինն Զրիստոսի ոչ ետես զապականութիւն, նոյնպէս եւ ոչ միտքն իմացան զմեղս»^{50*}:

Սրբոյն Եպիփանու հայրապետին

«Ամենայն ինչ կարելի է Աստուծոյ եւ զապականելին փոխել յապականութիւն, զի զայս եկն ցուցանել եւ եցոյց՝ առեալ յապականելի մարմինս եւ ցուցեալ անապականելի, քանզի ո՞վ³³⁵ յանդիմանէ զԱստուծո»^{51*}:

ա Մատթ. ԻՁ 27-28, Մարկ. ԺԴ 23
բ Ա Կորնթ. ԺԵ 53

Գրիգորի Աստուածաբանի

«Եթէ ոք յետ մկրտութեան կամ յետ ի մեռելոց յարութեան որդեգրութեան արժանաւորեալ ասիցէ, որպէս հեթանոսք թերի գրով ի ներքս ածին, նզովեալ լիցին, զի սկսեալն կամ յառաջադէմ լեալն կամ կատարեալն ոչ է Աստուած»^{52*}:

Սրբոյն Յովհաննու Ոսկեբերանի

«Չարմանամ ընդ ոմանս, որ ասեն, թէ՛ մինչ որ ապականացու չէր մարմինն Զրիստոսի, զիա՞րդ զնշան բեւեռացն եւ զխոցուածն եցոյց Թովմայի336: Այլ՝ զի յամօթ արասցէ զհերետիկոսս, որք ասեն, թէ խոցուածն յառաջ քան զյարութիւն ապականութիւն էր, եցոյց զնշան բեւեռացն եւ յամօթ արար զնոսա զի եւ յառաջ քան զյարութիւն անապական էր»^{53*}:

Կիւրղի Աղեքսանդրացոյ

«Աստուածն Բան ըստորակեաց զինքն, յոր ոչն էր, զի եւ որ ոչն էր մարդոյն, եղիցի բնութիւն նորա աստուածայնոյն գերուակութեան արժանաւորութեամբ, զի վայել էր իսկ անապական եղելոյն բռնահարել զբնութենէ զընդ անապականութեամբն, զի զնա բացափոխիցէ յանապականութենէն, զի պարտ էր ոչ գիտողի զմեղս կերպակից եղանիլ, որ ընդ մեղօքն էին, զի դադարեցուցէ զմեղս, զի ուր լոյս է, անդ անգործեցի խաւար, զի, առընթեր եղեալ անապականի, իբր ի հարկէ խափնուլ ապականութեան եւ ոչ գիտողի զմեղս խափանել զմեղս: Եւ որպէս հրացելոյ երկաթ ոչ զհլոն, այլ զնորայսն ներգործէ, սոյն եւ մարմինն, զիւրն ի բաց եղեալ, տկարութիւն զնորայսն ներգործէ զօրութեան հրաշս առ որ միացան»^{54*}:

Սեբերիանոսի

«Եւ վասն է՞ր եղջիր կոչեցաւ Զրիստոս, ըստ այնմ, թէ. «Յարոյց մեզ եղջիր փրկութեան»⁵⁵, զի զոր օրինակ եղջիրն ի բոլոր մարմնոյն է եւ ոչ ունի նմանութիւն մարմնոյ եւ ոչ մասն բոլոր մարմնոյն է՝ աննման զուրկ մարմնոյն, զի ոչ մարմին է. ո՛չ ոսկր, ո՛չ քիւղ, ո՛չ երակ եւ ո՛չ այլ ինչ, որ ի մարմնի է: Այսպէս եւ Զրիստոս առ ի մարդկանէ զուրկ է ոչ ինչ ունելով զնմանութիւն մարդկան, որ առ ի մեղս: Յիրաւի կոչեցաւ եղջիր, զի ոչ օրինակօք բնութեան ճանապարհորդեաց, զի ծնանի կոյս անապական, եւ զի ունիմք այսպիսի քահանայապետս»^F:

Պրովղի

«Այլ մեզ քաւ լիցի յայն բնութիւն Միածնին ապականութիւն խոտովանել: Մեզ քաւ լիցի վասն չարչարանացն մահուան զոր կոչեաց իւրովք կամաւք ապականութիւն ասել»^{55*}:

ա Ղուկ. Ա 69
բ Եբր. Ը 1

Յովհաննու Եզևաւորի

«Աղամ աստուածաստեղծ ամենեկին անապական էր, ի ստուգանելն ապականացու եղէ: Իսկ ի նորոգումն Աստուած զԿր Որդին առաքեաց եւ յառնուլ³³⁷ զմարմինն ոչ յամեաց յապականելի մարմնումն, այլ անդէն³³⁸ ընդ առնուկն անապական գործեաց: Ոչ լոկ յաւետ վերաբերեաց զանձն իւր քան զաստուածաստեղծ մարդն, որ անապականն էր, այլ ամենեկին իսկ հաւասար Հօր գտաւ մարմնատեսակ անձամբ իւրով, որպէս էրն իսկ յնութենէ Հօր, հաւասար գտաւ մարմնովն, զոր առ ի կուսէն յեղելութենէ մարմնոյն. ոչ է մարդ երբեք ապականութիւն ասել յերկրորդն Աղամ ոչ ի բանս եւ ոչ ի գործս եւ ոչ միանգամայն ի միում ժամու արար զանապականութիւն փրկելոցն, այլ ի մարմնանալոյն, մինչեւ ի նստելն ընդ աջմէ Աստուծոյ, արար զանապականութեան քակտումն եւ առնել ի գերեզմանէն յարութեամբն»^{56*}:

Ոսկերբանի

«Ձի թեպէտ եւ կաթնաբոյծ եղել, աշխատեցաւ եւ արտասուեաց, այլ ոչ ըստ այսմ ապականացու ասի, զի եւ նա յանմարմնութեան իբր զմարդ կերակրի առ Աբրահամու եւ յետ յարութեան, այլ ոչ թէ վասն կերակրոյ³³⁹ ապականացու դաւանեմք զնա: Ապա թէ ոչ եւ նախքան զմարմնանալն ապականացու եւ յետ յարութեան, որքան եւ մի՛ լիցի: Եւ եթէ վասն խոցմանն ապականացու, ապա եւ ի միւս անգամ զալստեան, զի հայեցցին, ասէ, յոր խոցեցին, զի զգենուլ մարմինն ցուցաւ անապական, եւ ոչ ասեմք երկու բնութիւն. զոմս՝ անապական եւ զոմս՝ ապականացու: Առաքեաց, ասէ, զԲան իւր եւ փրկեաց զնոսա³⁴⁰ յապականութենէ իւրեանց, յորժամ զգեցաւ զմարմինն եւ ասաց. «Իշխանութիւն ունիմ ի վերա անձին իմոյ»⁵⁷:

Սրբոյն Աթանասի հայրապետի

«ՉԱղամայ յանցանս յանհաւասարելի կանգնումն Զրիստոս կանգնեաց՝ ի նմանութիւն մարմնոյ մեղաց երեւեալ եւ դատապարտեալ զմեղս, զի մարմնով յերկրի առաքինացի եւ անընդունակ մեղաց ցուցցէ զմարմինն, զոր յառաջին ստեղծուածին ունէր անմեղ եւ յետ յանցանացն յապականութիւն եւ ի մահ կործանեցաւ: Չայս կանգնեաց Զրիստոս ըստ բնութեան անմեղ, զի ցուցցէ զարարիչն անպատճառ մեղաց եւ ըստ մեղական ստեղծուածն յինքեան բնութեան հաստատեցցէ, զի ինքն էր անմեղութեան հանդէս, զի զանկեալն յերկնէ յերկիր դարձեալ յերկինս եհան»^{57*}:

Դիոնեսիոսի Արիոյազագաւոյ³⁴¹

«Ոչ մարդ էր Զրիստոս եւ ոչ՝ որպէս ոչ մարդ, այլ՝ որպէս ի մարդկանէ մարդկան գերազանց եւ ի վեր քան զմարդ եւ ճշմարտապէս մարդ եղեալ եւ այնուհետեւ ոչ ըստ զաստուածայինսն ներգործել եւ ոչ մարդկայինսն ըստ մարդոյ, այլ այրացելոյ Աստուծոյ նոր իմն եւ աստուածայրա-

կան ներգործութեամբ ընդ մեզ քաղաքավարեալ»^{58*}:

Սրբոյն Եփրեմի

«Ոչ թէ վասն որովայնի լրման հրաւիրեցաւ յագիլ, այլ՝ վասն ապաշխարութեան կնոջն մեղաւորի, զի արդարացուցէ զմեղաւորս³⁴², ոչ էր քաղցեալ կերակրոց, այլ արտասուօջ պոռնկին հանգչէր եւ հանգուցեալ յարտասուաց³⁴³, որում քաղցեալն էր: Չի ոչ թէ վասն անցաւոր կերակրոյն հրաւիրեալ էր, այլ՝ վասն օգնականութեան մտացն, եւ ոչ վասն հեշտութեան եղել ընդ կերակրողս³⁴⁴ եւ ընդ արբեցողսն, որպէս կարծէր փարիսեցին, այլ՝ զի ի մահկանացու կերակուրս նոցա խառնեցցէ զվարդապետութիւն իւր որպէս դեղ կենաց: Չի որպէս ի պատճառ կերակրոյն տայր բարին զպարգէս կենաց որդոց Աղամայ: Որսորդ իսկ էջ, զի որսայր զկորուսեալ կենդանիսն³⁴⁵, ետես զմաքսաւորս եւ զպոռնկեալս յանառակութիւնս ընթացեալս, փութացաւ եւ սփռեաց զգործիս իւր վերա ընթացից նոցա, որ է կերակուր պարարող մարմնոյ նորա, որսալ զնոսա ի պահս, որ պարարէ զհոգիս նոցա: Ի վտեաց կարծէր կերող, իսկ ի գիտնոց՝ ամենապարգէս³⁴⁶, հարբեցողաց՝ արբեցող, իսկ յիմաստնոցն³⁴⁷, արբեցող ամենեցուն զբաժակս կենաց օրինեալ տեսչութեամբ քո, Տէր, ամեն»^{59*}:

Գրիգորի Հայոց³⁴⁸ Լուսաւորչի.

«Ձի որպէս յառաջ քան զչարչարելն պարգեւեաց զմարմին իւր աշակերտացն՝ յայտ առնելով, թէ ինքնակամ չարչարի, նոյնպէս եւ յետ յարութեան ցուցանէ զնշան բեւեռացն, զի ցուցցէ, թէ չէին բաւական վերքն արգելուլ ի գերեզմանի զբժիշկն վիրաւորաց, սոյնպէս եւ՝ ճաշակելն ի նոր արքայութեան, զի ցուցցէ, թէ որ յանկարօտ եւ յանձաշակ արքայութեան ճաշակել գիտէ, նոյն եւ յառաջ քան զչարչարելն քաղցական եւ դարմանաւոր յաշխարհս, լի եւ անկարօտ ամենալցոյցն շրջէր: Եւ որպէս անդ վասն հաստատելոյ աշակերտացն եկեր, սոյնպէս եւ աստ՝ առ ի հաւատարիմ առնելոյն զմարմինն քաղցեալ, թէ արդարեւ իսկական Որդին Աստուծոյ ոչ ստուեր կերպարանաց, այլ ճշմարիտ մարդ եղել: Եւ զի կեցուցէ զաշխարհս, վասն որոյ կանխասաց մարգարէն ասէր. «Աստուած յալիտենական, որ հաստատեաց զծագս երկրի, որ քաղցիցէ եւ ոչ վաստակիցէ, եւ ոչ գոյ քննութիւն իմաստութեան նորա»^{60*}:

Սրբոյն Աթանասի

«Բնութեամբ եւ ոչ պիտակապէս Տէրն մարդ եղել եւ ոչ ըստ բնութեան եւ ոչ ըստ գործոց մեզ մեղաց հանդուրժել կարողութիւն էր արարչին, զի մերով բնութեամբ գտանել զմեզ պատերազմ լինէր եւ սերման տալումն ի ձեռն մերոյ տկարութեան: Իսկ Բանին մարմնաւորութիւն, ըստ բնութեան աստուածութեան եղեալ, անընդունակ եղել, որ ի մեզ հնութեամբ սովորական իրք էին: Վասն այնորիկ ուսանիմք մերկանալ զհինն եւ զգենուլ զնորն, զի մարդ եղել Տէրն եւ առանց մեղաց, զի նոր բովանդակ եղել եւ որքան ինքն հրամայեաց, բնութենէն կամելով, ինքն ընկա-

լաւ որքան կամեցաւ, այս է՝ ձևնդեանն³⁴⁹, որ ի կուսէն աճման հպասակի ամաց թուոց, աշխատութեան, ծարաւոյ, քաղցոյ եւ քնոյ, տրտմութեան մահու եւ յարութեան»^{61*}:

Բարոյի³⁵⁰ հայրապետի.

«Եւ զի եկեր Տէրն եւ արբ՝ ոչ այնցիկ արարեալ, այլ՝ քեզ չափս եւ սահմանս հարկաւորացն անձին ախտից թողցէ: Սոյնպէս եւ արտասուեաց, զի զգացելոցն զաստկացեալ զախտն նուաստացուցեալ ուղղեսցէ եւ զի ոչ ախտաւոր էր արտօսըն Տեան, այլ՝ վարդապետութիւն, զի եւ ոչ զգայր, զոր յարուցանելոց էր անդէն իսկ»^{62*}:

Փիլիքսիմայ Բաքա Եպիսկոպոսի

«Առ Տէրն մեր մարմին ճշմարիտ, եւ ցանկութիւն ոչ ի նմայ, եւ ոչ՝ հալումն³⁵¹ եւ ոչ՝ մի ինչ, որ ի պատճառ դատապարտութեան Ադամայ, այլ ազատ ամենեւին եւ ազատութեամբ փորձեալ Տէրն կամաւորութեամբ եւ ոչ որպէս ինքն իշխանութիւն ունէր անձին, զոր կամէր, այն լինէր, եւ ոչ ի բռնութենէ ուրուք կրէր ինչ: Չի թէ դնել եւ առնուլ զանձն իշխանութիւն ունէր, ապա եւ ամենայն ինչ կամաւորութեամբ լինէր եւ ոչ բնական քաղցն եւ ծարաւն, վաստակն, քունն³⁵² եւ չարչարանքն, այս ամենայն ըստ տեսչութեան համարեալ եւ ոչ՝ ըստ բնութեան մարմնոյն, յորժամ կամէր, քաղցեալ՝ ոչ ըստ թափման կերակրոց, որպէս ամենայն մարդ: Պահեաց զբառասուն օր եւ ապա քաղցեալ, զի թէ ըստ բնութեան էր, ոչ յետ քառասուն ատուրն: Արդ, ոչ ասեմք, եթէ ոչ վարեցաւ Տէրն կերակրոց եւ ըմպելեօք, այլ ի բռնութենէ քաղցի որպէս կարօտ ձգեալ ի պտսն»^{63*}:

Սրբոյն Երանոսի

«Նոյն ինքն Բանն Աստուծոյ Հոգով գիտութեամբ կատարելութեամբ երեւեալ եւ ոչ՝ Հոգով անգիտութեան պակասութեամբ: Չիա՞րդ ի նմին կարէր զոլ կատարելութիւն եւ պակասութիւն, գիտութիւն եւ անգիտութիւն ճշմարտութիւն եւ մոլորութիւն, լոյս եւ խաւար, կարօտութիւն եւ անկարօտութիւն, զի սոքա բարձօղք միմեանց են, որպէս լոյս եւ խաւար ի նմին համայնգամայն ոչ երբէք լինիցին, զի թէ լոյս ոչ երբէք խաւար, եւ եթէ կարօտութիւն՝ ոչ անկարօտութիւն, եւ եթէ ճշմարտութիւն՝ ոչ մոլորութիւն, եւ եթէ լիութիւն՝ ոչ պակասութիւն, եւ եթէ գիտութիւն՝ ոչ անգիտութիւն, եւ եթէ կատարելութիւն՝ ոչ երբէք թերութիւն»^{64*}:

Կիրողի Երուսաղէմի հայրապետի.

«Վասն այնորիկ Յիսուս առ յանձին³⁵³ զդատապարտութիւն, զլուծցէ զվճիռ դատապարտութեան գառաջնոյ դատաստանին: Եւ վասն այնորիկ թաղեցաւ յերկրի, զի երկիրն³⁵⁴, որ ընկալաւ զանձնս, փոխանաւ նզովիցն ընկալցի զօրհնութիւնս: Եւ վասն զի առ ժամանակ մեղացի պատապարան գտերեւ թզենոյն կարկատեալ զզենուին, վասն այնորիկ Ե Յիսուս ի վախճանի նշանացն, զի զթզենին անձն, յորժամ գայր ի չարչարանս, ոչ զամենայն, այն զմինն միայն յօրինակի լուծեալ լիցի այսուհետեւ

վճիռ դատապարտութեան, եւ անցցէ պատիժ պատուհասին: Արդ, որովհետեւ առին գտերեւ թզենոյն եւ արկին զիրեամբք, եկն ի ժամանակի, յորում ոչ գտանէր պտուղ, այլ՝ միայն տերեւ ոչ եթէ ոչ գիտէր, այլ՝ զի զաստ նզովիցն տերեւով չափ կամէր առնել եւ ոչ՝ պտղով»^{65*}:

Եպիփանու Կիպրացոյ³⁵⁵

«Վասն հարցանելոյն Տեան, թէ՛ «Ո՞ր է Ղազար»^ա, եւ «Ո՞՞ մերձեցաւ յիս»^բ եւ թէ՛ «Ձո՞ խնդրէք»^գ: Այս որպէս ի հնումն խնարհեալ Հօր եւ առ հաւանումն մարդկան եկեալ Որդոյ՝ կատարելով զասացեալսն: «Հայր իմ մինչեւ ցայժմ գործէ, եւ ես գործեմ»^դ, զի որպէս ի յնումն ասէ՛ «Ո՞ր էս, Ադամ»՝ ոչ անգիտելով, սոյնպէս ասէ. «Ո՞ յիս մերձեցաւ», զի մի՛ ինքն ինքեան լիցի վկայ, այլ զի յայլոց խոստովանեսցի, զի առնելոց էր նշան սքանչելեաց: Եւ ասելն, թէ՛ «Ձո՞ խնդրէք», զի նոքին ասացեն, թէ՛ զՅիսուս, որ է փրկիչ, զի ի տեսանելն զնա ի նորա փրկութենէն, զՂազարու, մերձ եկեալ զգտեղմանն՝ ո՞չ գիտէր: Այլ զայս ամենայն առնէր, զի կատարելապէս ոչ ոք հաւատայր նմա, եւ զի ցուցցէ առ մեզ զբազում խնամակալութիւնն³⁵⁷ իւր»^{66*}:

Աթանասի հայրապետի

«Թէ յառաջ ոչ գոյր երկիր ի մարդումն: Արդ, եթէ իշխան աշխարհիս ոչ ինչ գտանէ զիր ի Զրիստոս: Բազում եւս առաւել Զրիստոս ոչ ինչ յիրմէ արարածոցն եթող առ իշխանի աշխարհիս եւ վասն այնորիկ ոչ ինչ գտանէր ի նմա կատարելապէս զնորոգումն ցուցեալ Զրիստոսի, զի կատարելապէս զփրկութիւն գործեսցէ զմարդոցն բովանդակ»³⁵⁸ հոգւով եւ մարմնով:

Յուլիայ Հռովմայ հայրապետի

«Ձարմանամ՝ լսելով յաղագս ոմանց խոստովանողաց, որք անէն ի մարմին զՏէր, իսկ զառածելոց ի հերձուած չարապէս ի պօղիանոսացն՝ ի ներքս անելով Պօղի Սամօսատացոյ³⁵⁹ ծառայեալք, այլ ոմն զերկնուստ ասեն Աստուած խոստովանելով զնա, իսկ այլ՝ զերկրի՝ մարդ ասելով, զոմն առնելի եւ զոմն՝ անառնելի, զոմն՝ յախտնական եւ զոմն՝ երեւեան, զոմն՝ Տէր, իսկ զոմն՝ ծառայ: Ամբարշտելով, եթէ երկրպագեն, զոր ասեն ծառայ եւ առնելի, եթէ ոչ երկրպագեն զգնողն զմեզ իրով արեամբն, իսկ որք զերկնուստն Աստուած խոստովանեն ի կուսէ մարմնացեալ եւ մի՛ լինել հանդերձ մարմնովն տարապարտ խոովեցուցանեն ի բանս նոցա ամբարշտութեան գառածեալք, քանզի ասեն սոքա երկուս բնութիւնս, զի Յովհաննէ ցուցեալ Տէրն՝ Բանն, մարմին եղեւ, եւ Պօղոս՝ մի Տէր Յիսուս

ա Յովհ. ԺԱ 34
բ Ղուկ. Ը 45, Մարկ. Ե 30
գ Յովհ. ԺԸ 4
դ Յովհ. Ե 17

Ջրիստոս, որով ամենայն. զի թէ մի, որ ի կուսն ծնեալ, անուանեցաւ եւ ինքն է, որով ամենայն եղև մի բնութիւն, զի եւ դէմք մի ոչ բաժանեալ, զի ոչ իւրոյն բնութեան մարմին եւ իւրոյն բնութեան աստուածութիւն ըստ մարմնոյն, այլ ըստ որում մարդ մի բնութիւն է առ որպէս եւ ի նմանութիւն մարդոյ եւ Ջրիստոս: Իսկ եթէ ոչ ճանաչեն ըստ միաւորութենէն զմիսն, կարեն եւ ի բազումս զմիսն բաժանել բազում ասել բնութիւնս, զի բազմատեսակ է մարմին յսկերաց եւ յերակաց եւ ի ջլաց եւ ի հոգոյ եւ յալոց բազմաց, որք յոժ զանազանին միմեանց, բայց մի է բնութիւն, որպէս Աստուած հանդերձ մարմնով. մի է եւ յերկուս ոչ բաժանի, քանզի ոչ կարելի էր զբոլորն Որդի մարդոյ կոչել՝ իջեալ յերկնէ եւ Որդի Աստուծոյ եւ ոչ՝ մարդոյ, եւ զծնեալն ի կնոջէ Որդի մարդոյ եւ ոչ՝ Որդի Աստուծոյ: Այլ մեզ աստուածային գիրք ուսուցանեն յաղագս միոյ Տեառն ըստ յերկնէ իջմանն խորհել, եւ որք մի անգամ այսպէս խորհին, ի ճայնակցութիւն նոցա մի՝ ելցեն, որ զամենայն ինչ ընդդէմ խորհին, քանզի հարկ է ասողացն երկուս բնութիւնս զմիսն երկրպագելի եւ զմիսն՝ ոչ, յաստուածայինն մկրտել եւ ի մարդկայինն՝ ոչ: Իսկ եթէ ի մահ Տեառն մկրտիմք, մին բնութիւն խոստովանիմք՝ անչարչարելի աստուածութեամբն եւ չարչարելի մարմնովն, զի այսպէս յԱստուած իցէ մկրտութիւն մեր, եւ ի մահ Տեառն՝ կատարելութիւն: Չի եւ ոչ մի այլայլութիւն³⁶⁰ յաստուածայինն բնութեան ոչ նուազ է ոչ աճ է ոչ, յորժամ ասէ. «Փառաւորեալզիս», ի մարմնոյ է ձայնն, եւ յաղագս մարմնոյ փառաւորութեան ի վերա բոլորին ասացեալ, վասն զի բոլորն է: Եւ դարձեալ ի վերա ածէ. «Փառօքն, զոր ունի առ քեզ յառաջ քան զլինել աշխարհի»³⁶¹: Չփառաւորեալն միշտ աստուածութեան յայտնէ: Եւ զի թէպէտ յայտնապէս աստուածութեան վայել է, սակայն հասարակաբար ի վերայ բոլորին ասացաւ այսպէս: Եւ Աստուծոյ համագոյական ըստ անտեսանելի Հոգոյն շարահոռութեամբ³⁶¹ անուամբ եւ մարմնոյ, զի առ Աստուծոյ համագոյութիւն միացեալ է: Եւ դարձեալ մարդկան համագոյական շարառելոյ եւ աստուածութեան՝ ընդ մարմնոյն, զի առ մեր համագոյութիւնս միացաւ ոչ այլայլելոյ մարմնոյն համագոյականութեան առ Աստուած միաւորութեամբն եւ հաղորդութեամբ համագոյական անուանն, որպէս եւ ոչ աստուածութեան այլայլեցաւ բնութիւն ի հաղորդութեան մարդկային մարմնոյն եւ անուանակցութեամբ համագոյականի մերում մարմնոյն: Մի՛ այսուհետեւ բաժանողացն պատճառս տայցեն երկուս³⁶² ասել բնութիւնք, քանզի ոչ մարմին ըստ ինքեան բնութիւն, զի եւ ոչ կենսագործակ ըստ ինքեան եւ ոչ բաժանել կարացեալ առանց կենսագործին, եւ ոչ բանն ըստ ինքեան յիւրն բաժանի բնութիւն, զոր ունի ըստ մարմնոյն, զի եւ ի մարմնի Տէրն եւ ոչ անմարմնաբար ներդրեաց աշխարհի: Իսկ եթէ ոչ մարդ յԱստուծոյ առընկալեալ ամբ զՄարիամայն Տիսուս եւ երկուս դէմս կատարեալս փառորեալ ծանիցէ աստուածային յուսոյն օտարելով, զի Աստուածն Քան, որով ամենայն եղև, եւ ինքն է Տիսուս, որով ամենայն,

իբր զի նզովեսցի, որ զի Մարիամայն մարդ ոչ խոստովանէ զոյ ներմարմին. Աստուած նոյնագոյ Հօր, Աստուած անյերկի ի մարմնի եւ անախտ յախտակրութեան: Եւ նզովեալ լիցի որ զմարմինն ոչ ասէ ի կուսն, այլ յերկնուստ կամ անարար բնութեամբ զաննելին ի յոչիցն, իսկ զառ անառնելին՝ Աստուած միաւորութեամբ: Որ ասէ՝ աստուածական զմարմինն երկրպագելի եւ զերկայնումբն իբր մի անարարեալ Աստուած, երանեալ եղիցի՝ ոչ զայթազդեալ ի վերայ մարմնոյ եւ ախտակրութեան նորա յայլ զանմարմնապէս երկրպագելին եւ մարմնականաբար երկրպագելով: Իբր մի եւ միայն Որդի Աստուծոյ, եւ ի մահ նորա մկրտիմք՝ մին խոստովանելով բնութիւն անախտակիր աստուածութեան եւ ախտակրելի մարմնոյն, զի այսպէս յԱստուած իցէ մկրտութիւն մեր եւ մահ Տեառն կատարեալ: Չի եւ ոչ երկնչիմք, որ հայհոյենն զմեզ՝ զրպարտելով զմեզ յերկնուստ ասել զմարմինն, յորժամ ընթեռնուց զգրութիւն՝ Որդի մարդոյ ասելով յերկնուստ, զի եւ ոչ յորժամ Որդի մարդոյ ասեմք եղեալ ի կնոջէ, զԲանն ասեմք յերկնէ եւ ոչ՝ յերկնուստ, այլ ասեմք զերկոսեան յերկնուստ զբոլորն սակս աստուածութեան եւ ի կնոջէ զբոլորն յաղագս մարմնոյն՝ ոչ զիտելով բաժանութիւն միոյ դիմի: Եւ ոչ ի բաց հատանել յերկնայնոցն զերկրայինն եւ ոչ յերկրականն երկնականն, քանզի ամբարիշտ է տարատութիւն: Իսկ եթէ գրութեան սովորութիւն է զբոլորն աստուածաբանել եւ զբոլորն մարդաբանել, հետեւանամք եւ մեք բայիցն աստուածայնոց եւ ոչ բաժանեմք զանբաժանելին, քանզի երկրպագելի խոստովանէ Ջրիստոս ըստ մարմնոյ՝ զՀայր ասելով, մեք երկրպագանեմք, որում գիտեմքն³⁶³: Եւ ոչ որիշ աստուածութիւն երկրպագի ըստ աստուածութեան, եւ ոչ բաժանի մարմինն աստուածութեան երկրպագութեամբ, եւ ոչ որիշ կացուցանեմք զմարմինն, յորում երկրպագեմք, քանզի եւ ոչ կարելի մարմնոյ ախտակրելն, եւ ոչ զատանի աստուածութիւն, զի միացաւ³⁶⁴, քանզի պարտ էր յաղթել զմահն յԱստուծոյ եւ յաղթեցաւ:

Եւ արդ, հայեաց՝ յուղղափառ վարդապետացոյ վկայութիւն՝ որպէս միաբան զմի եւ զնոյն խոստովանին ի վերա տնօրէնութեան Բանին՝ մի բնութիւն խոստովանելով՝ միացելոյն ի մարմնի ըստ մարգարէիցն եւ առաքելոցն դաւանութեան: Անդէն յարզանդի կուսին անշփոթ միութեամբ գոյացեալ, ի բնութենէ անապական կուսին շրջաստեղծեալ եզաբուն զարգացմամբ անփոփոխելի³⁶⁵ բնութիւն գիոփոխելին փոխատրեալ յիւրն անապական անմահ, անչարչարելի, անյեղափոխելի, անկարօտ, յոր ինչ յԱստուծոյն բնութիւն գեր ի վերոյ ամենայն կրից: Նոյն եւ միացեալ մարմինն անկարօտ ի կրից կարեաց՝ զնոյն առնելով անմահութիւն, որ ինչ միացելոյ բնութիւն ի բաց մաքրեալ յամենայնէ, որ ինչ մարմնոյն են կիրք, եւ զերազանցեալ աստուածային երանական փառսն: Եւ նոյնատիպ պատկեր հրաշաբունեալ յամենայնի յաղթող եւ անկարօտ եւ կրեալ զամենայն կիրս մարմնոյ կամաւորութեամբ եւ ոչ՝ ի հարկէ, որով ազատեաց զմեզ: Եւ մեք զայդ խոստովանիմք, որպէս ունիմք ոչ վկայութիւն ի սուրբ վարդապետացոյ եւ ոչ յումեք լուաք զՋրիստոսի մարմինն ապականացու զոյ մինչեւ

ի յարութիւն, այլ անդստին յարգանդէ կուսին, զի յետ յարութեան ամենեւեան զգենուն զանապականութիւն, ապա ոչ ինչ անէի ունենալով Քրիստոս քան զմեզ: Եւ արդ, ոչ երկուս բնութիւնս եւ ոչ երկու ներգործութիւնս կամ երկու կամս ի Քրիստոս կրիլ լուաք յումեք: Եւ ոչ որք ցուցանել կարեք յուղղափառացն զայդ խոստովանել երբեք, այլ՝ մի բնութիւն անապական ի կուսեն եւ ոչ՝ ի գերեզմանէն: Իսկ եթէ վասն շարագրեցելոյ մարմնոյն ընդ Աստուծոյ Բանին, եւ ըստ այսմ յարանունաբար խոստովանիմք զնա Աստուած, ոչ անէի քան զմարգարիցն ունիք կարծիս, առ որս Բանն Աստուծոյ եղել, զի եւ զնոսա Աստուածս եւ Որդիք Բարձրելոյն կոչեն Գիրք յաղագս շարախանութեան Հոգոյն եւ գերադրական մաքրութեան: Չայսպիսի առատութիւն ընկալեալ անուանց ըստ փոխադրութեան վեհագունին: Թուի՝ թէ եւ ոչ յարանունաբար խոստովանիք, զի սահման յարանունութեան է, որ հաղորդութիւն տայ, անուան եւ իրի ըստ փոխաձեւութեան յակալի փաղառութեան: Իսկ որք թէպէտ եւ անուան հաղորդութիւն տայք, այլ ոչ՝ իրի, զի բաժանեալն յերկուս անհաղորդք են բնութեամբք եւ տարբերիս³⁶⁶ յոյժ ի միմեանց հեռաւորութեամբ, զի ոմն նիթական եղանական, եւ ոմն՝ աննիթք եւ անեղ, եւ այլ՝ ամենայն կրիք եւ ներգործութեամբ տարրորշեալք ի միմեանց ըստ պարզին եւ շարադրեցելոյն: Եւ զիա՞րդ որոշեալն յԱստուծոյ մարդն Աստուած իցէ պաշտելի, եթէ ոչ մի են նոքա, որպէս Աստուածաբան ասէ. «Ո՛վ նոր խառնմանս եւ սքանչելի խառնուածոյս: Իսկ եթէ յերկուս բաժանի, զիա՞րդ ասէ՞ սքանչելի խառնուածոյս, զի խառնել միաւորութեան ասի եւ ոչ յերկուս բաժանելոց բնութեանց: Եւ արդ^{66ա*}, կամիմ, զի յօրինակէ հրոյ յայտ ցուցից զմիաւորութիւն Բանին եւ մարմնոյն, որպէս սուրբ³⁶⁷ Բարսեղ եւ Դիոնիսիոս յայտ ցուցանեն մեզ, զի որպէս երկաթ, ընդ իրոյ միաբանեալ, ընդունի զհոլոն ոչ փոխարկաբար, այլ, փոխատրաբար զիր բնական որակութիւնսն ի բաց դնելով ի հրոյն, փոխադրի ի որակութիւնսն եւ ոչ զիրան այլ զնորայն ներգործէ զօրութիւնսն: Իսկ բնութիւն հրոյն ոչ շփոթի կամ ի բաց դնել զծայրս որակութեան՝ բնաբար ունելով զանեղափոխութիւն ի միաւորելն երկաթոյն, այլ զնորայն փոխադրէ յիրն ունակութիւն, ըստ զօրութեան բնաբար³⁶⁸ ունելով զանեղափոխութիւն թէպէտ, եւ ընդ ամենայն գոյս ունի զհաղորդութիւն: Եւ արդ, միացեալ ընդ երկաթոյն՝ ոչինչ կրէ ի նորայն որակութեանց, այլ պարզեալ ձգէ ի ծայրս որակութեան իրոյն բնութեան: Չորակութիւնս երկաթոյն ասեմ զցրտութիւն եւ զսելութիւն, լուսափայլ եւ շերմին փոխադրեալ: Վասն որոյ ասեմք զերկաթն իրացեալ, այլ ոչ անդրադարձի ասել զհոլոն երկաթացեալ, զի ներհակս որակութեան երկաթոյն հոլոն առ ինքն³⁶⁹ վերաբերէ բնութիւն՝ ի լան զվատթարն փոխադրելով, ինքն ոչինչ առեալ ի նորայնոցն, բայց միայն՝ ըստ ձեւոյ եւ ըստ չափոյ երկաթոյն ձեւակերպեալ: Եւ այսպէս անըմբռնելի բնութիւն հրոյն ըմբռնի ի ձեռն երկաթոյն եւ ընդ կուուանաւ անկանի: Այլ ըստ բնութեան անշարժարելի եւ անայլալելի է Աստուածն Բան, զի որ միանգամ ի տանջանս ըմբռնի, այլայլէ, իսկ հոլոն ոչ ի տանջանս ըմբռնի եւ այլայլի, թէպէտ

եւ ընդ երկաթոյ միաւորի անբաժանաբար, այլ ոչ կրէ զնորայնս, վասն զի անյեղափոխ է ունակացեալ, զի պարզաբար մեկին ունի զօրութիւն եւ անկար է փոխադրիլ յայլ ինչ^{66բ*}: Եւ արդ, ըստ այսմ³⁷⁰ նմանութեան՝ Բանն ի մարմնի միացեալ ոչ ինչ կրեալ զնորայնս հարկաւորաբար, այլ՝ կամատրութեամբ՝ վասն մերոյ փրկութեան, իսկ զնորայնս հարկաւորաբար կիրսն վերաբերեալ առ իւր անպարտելի զօրութիւնսն³⁷¹: Եւ ոչ երևմա հնար ըմբռնիլ յիւրոցն ինչ հարկաւոր կրիցն, զիա՞րդ երևնար զայլոցն շարաբանալ զտկարութիւն, որ իւրոցն վտանգիր կրիցն^{67*}:

ՏԱՐԸՆՔԵՐԾՈՒՄՆԵՐ

156 A յայդ: 157 C Աղամա: 158 D *չիք* ի: 159 D անասուն: 160 C մնա: 161 C իմանալ: 162 D ամենայն: 163 A զիտեայք: 164 D եւ Աստուած թէ: 165 D օրինօք *փիւ* օրինակօք: 166 D շնորհք: 167 D ի մարդոյ: 168 D միտս ա—ն՝ *յետոյ ջնդրած*: 169 C *չիք* ոչ ահա: 170 AC երկուս: 171 C Բագում *կրկ. եւ ջնջ*: 172 C իւր: 173 AC ժառանկ: 174 AC ժառանգակից: 175 C թէ: 176 D աշխարհ: 177 D անդրանիկ: 178 C գաւազան զօրութեան զօրութեան—ը *յետոյ ջնդրած*: 179 A մարգարք: 180 D ի հրեշտակաց: 181 A *չիք* եւ: C թէ: 182 A յերկեղ: 183 C թողիչ *փիւ* բարձի: 184 AC ասէր: 185 D զքուսական *փիւ* զբաւական: 186 D մարմնով: 187 D ի մեր: 188 D յատուածութեան: 189 C քահանայ: 190 C թէ [1,2]: 191 A մարդոյ: 192 D եթէ: 193 AC զձեռ: 194 C *չիք* ընդ: 195 A յԱղամա: D Աղամայ: 196 A ասնելով: 197 D ընդ *փիւ* ընդէր: 198 C զնմանիւն: 199 D *չիք* տես: 200 C բահաբերք: 201 A կեսք [2]: 202 A մանան: 203 A անձարեցան: 204 D որ *փիւ* զոր: 205 D Ահաւանիկ: 206 C բաժանել երկուս, այլ մի տեսանել *յետոյ ուղղրած*: 207 D կենագործէր *փիւ* կենդանագործէր: 208 AC գաւազան: 209 AC Որդի: A մեր: 210 CD գաւազան: 211 D գաւազան: 212 D արիւն: 213 D փարաօվի: 214 C յամթ: 215 A ակամա: 216 AC դեղա: 217 AC պարտէին *փիւ* պարտէին: 218 C իմաստունք: 219 D զսելս: 220 AC տեսանել: *Ուղղրամն ըստ Վեմնտիկի ձեռ., տնն ԼԲՇ, Բ, էջ 169*: 221 A մերելոյց: 222 AC ձեռք: 223 D *չիք* է: 224 AC կեցաք: 224ա D կեանք: 225 C քաչայայա: 226 A քայց: 227 C վերահաստ: 228 AC զայթազդիս: 229 C երկու: A պառձառ: 230 C քաչայայա: 231 A քայց: 232 AC բնութիւն: 233 C քաչայայա: 234 D զնոյն: 235 D այստիկ: 236 CD *չիք* իւրում: 237 A—ում «զի մարդոյ... յանհնար է զայստիկ ի մեզ» միջեւ՝ «Նոյնպէս առ կիրս մեր հաղորդեալ սպան զնոսա»: 238 A յայլեաց: 239 D եթէ: 240 D կուտութեամբ: 241 D կէս աստուած: 242 A ասաբելս: 243 D զի ապականութիւն... աղբիր մահու *յուսանցրում*: 244 C զապականութիւն: *Չիք* եւ: 245 A զկերպակաւորսն: 246 A ջրոյս: 247 C արիւն: 248 AC *չիք* եւ: 249 C այն թէպէտ *փիւ* անդէմ պէտ *ուղղրած ձախ յուսանցրում*: 250 C քաչայայա: 251 A լուաք: 252 D քացաղով: 253 D ապականագործ: 254 D կենաց: 255 D ջուր: 256 D արծառ: 257 C վերնկալ: Տէրմնոյ: 258 A որ հերձուածողաց: 259 A խաչանըման: A հեղլո: 260 A

մըկրատիան: 261 AC լինել: 262 A իջան: Փառք Աստուծոյ: 263 CD հաղորդելոյ: Գ. Բ: 264 D իրախ: 264ա D Որ թ: 265 D քահ *փխ* բաց: 266 AC ընթ: 267 A *չիք* աս: 268 A տղան: 269 A *չիք* է [1]: 270 D խեղծ: 271 C խորհուրդոյն ու—ն *յետոյ ջնջում*: 272 AC զԱստուծոյ: 273 D մտան *փխ* մտան: 274 A նոր: 275 AC եւ խառնակ: 276 C ապագէ: 277 CD հինգշաբթին: Գուխ Գ: 278 D հինգշաբթին: 279 AC ջրնասզած: 280 A տուն: 281 C կիրակին *փխ* կտակին: 282 D նորոգութայ: 283 D ասացի: 284 D աննե: 285 AC բաղարջակերաց: 286 A շարայարի: 287 D զնոր եւ զհին: 288 CD Տեան: Գուխ Դ: 289 C յապականցու մարմինն խոստովանիք հաղորդիք (խոստովանիք—ը' *յետոյ խազում*): 290 A անգեալ: 291 D յատուր: 292 C կանոնական: 293 A հրամանն: 294 D ի միա: 295 C յանեալ: 296 D մարդ: 297 D սկիզբնատիպ: 298 A սկիզբնատիպ: 299 C քայայայա: 300 D պատուդ: 301 A անհնար: 302 D շրջեստեղծեաց: 303 A զինոյ: 304 D *չիք* որ: 305 D բնութան: Եւ եթ վասն հարկի մեաւ' *յուսանցում*: 306 A նախահայրն: 307 AC *չիք* մեր: 308 A սկզբնածորն: 309 C վկայն մեզ (մեզ—ը' *ջնջում*): 310 D Այլ կամաւորութամբ... եւ բռնութամբ: 311 C սա: 312 A երկու: 313 B յարգանա: 314 A հատանա: 315 D անփոփաբար *փխ* անփոփոխաբար: 316 D անյեղի: 317 AD յեղանակի: 318 A յեղանակ: D այս եղանակ: 319 C արանց ոմանց (ոմանց—ը' *յետոյ ջնջում*): 320 C *վերին յուսանցում*՝ թերես նիթանիթ աննիթ: D եւ թե աննիթ: 321 D Եփրեմ: 322 A որում: 323 D Այսպէս: 324 A փաղչի: 324ա CD լուսոյ: 325 CD Մողոմն: 326 D թե: 327 D այսպէս *փխ* սոյնպէս: 328 A միացոյցեալ: 329 C եղեւ մարմինն ապականցու անապական: 330 D Ապականցու: 331 AC *չիք* ի: 332 A զՏէր: 333 A դարձան: 334 D անփոփելի: 335 A ով գա: 336 C Թօմայի: 337 A ամնուլ: 338 A այլ անդեն... ոչ լոկ *բատերը կտագծերի մէջ*: 339 D կերակրոյն: 340 D նոցա: 341 C Արիսպագացոյ: 342 D զմեզ առք: 343 D յարսատեաց: 344 D կերակրու: 345 A կենդանի: 346 AC ամենապարզեւ: 347 C յնաստուոց: 348 C մերոյ *փխ* Հայոց: 349 A ծննդեան: 350 D Բարսեղի: 351 A հալածումն: 352 C եւ թունն (եւ—ը' *յետոյ ջնջում*): 353 A անձին: 354 A եւ որ: 355 A Կիպրացու: 356 A ոյ: 357 D խնամակալութիւն: 358 A րովընդակ: 359 D Սամուսացոյ: 360 D յայլայլութիւն: 361 D շարատութամբ: 362 A երկու: 363 A զիտեմբ: 364 D *չիք* զի միացա: 365 D անփոփելի *փխ* անփոփոխելի: 366 D տարաբերին: 367 D տարբն: 368 C բնաբար Անանիա վարդապետ (Անանիա վարդապետ—ը' *կտագծերի մէջ*): 369 AC իրն *փխ* ինքն: 370 C այս: 371 AC զօրութիւն:

ՄԱՆՈՅԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

16* Ոչ բառացի վկայաբերումն է ս. Յովիան Ոսկեբերանի Կողոսացոց թղթի մեկնութեան համապատասխան հատուածի (տես Ոսկեբերան, Մեկն. Պարոսի, Ա, էջ 589):

17* Նախադասութիւնը համառոտում—խմբագրումն է ս. Գրիգոր Աստուածաբանի Պատեքի ճառի «Պղնձի աւան կախի ընդդէմ հարկանողաց ածիցն ոչ իբրև արինակ իմն յաղագս մեր չարչարելոյն, այլ իբրև հակառակառիպ» հատուածի (ՄՄ ձեռ. N 946, թերթ 120ա, Հմմտ. Migne, PG, t. 35, col. 809D):

18* Միաբը ջաղում է Փիլոն Երրայեցու (Ալեքսանդրացի) (21 կամ 28թթ. Գ.Բ.— 41 կամ 49թթ. Բ.Ե.) Մենդոց գրքի մեկնութիւնից, տես «Փիլոնի Երրայեցոց Մեցոյրդ ի Հայս, որ են Մեկնութիւնք Մենդոց եւ Նից...», աշխատ. Հ. Մկրտիչ վրդ. Ազեբեան, Վեներսիկ, 1826, էջ 25—26:

19* Տես «Գիրք Պարապմանց սրբոյն Կիրոյի եպիսկոպոսի Ալեքսանդրոս հայրապետի...», Կ. Պոլիս, 1717, էջ 19—490:

20* Ակնարկում է Ենոմիոսի, Ապոլինար Լատոնիցու, Եւսեբիոսի հերձուածները տես «Հրահանգ քրիստոնէական հատուտ ըստ ուղղափառ դասանութեան Եկեղեցոյ Հայաստանեայց՝ աշխատասիրութամբ Մտերայ վարժապետի Գրիգորեան Ջմիռնացոյ», Մոսկուա, 1850, էջ 1Ե, 277—282:

21* Հատուածն ընդհանուր տեսական բովանդակութեամբ նման է հայերէն ձեռագրերում ս. Գրիգոր Նիսացու առումը հանդիպող «Նեմեսիոսի փիլիսոփայի Եմեսացոյ Յաղագս բնութեան մարդոյ» երկի համաբնոյթ մասին (Վեներսիկ, 1889, էջ 88—90):

22* Ինչպէս երևում է, մեզ համար տակաւին անյայտ կիրելեան այս հատուածն օգտագործուել է դասանաբանական ժողովածուներից մէկում ըստ ՆՀԲ, Ա, էջ 378 («Արտաշէնումն» քառի տակ):

23* Իմաստային յառաջաբերութիւնն է ս. Եփրեմ Ասորու Համաբարբառ Անտարանի մեկնութեան համապատասխան հատուածի տես Եփրեմ, Բ, էջ 50:

24* Բաղումը բովանդակութեան հետ ընդհանուր նմանութիւն ունի Ոսկեբերանի Մատթէի Անտարանի մեկնութեան համաբնոյթ մասը տես Ոսկեբերան, Մեկն. Մատթ., գիրք Գ, էջ 105—106:

24ա* Վկայութիւնները բերում են ս. Գրիգոր Աստուածաբանի Պատեքի ճառից. (ՄՄ ձեռ. N 1500, ձեռ. N 737բ—741ա): Ճառիս այդ հատուածներն ակնարկում են Ստեփանոս Օրբելեանի «Հակաճառութիւն ընդդէմ երկաբնակաց» երկում (Կ. Պոլիս, 1756, էջ 69):

25* Համաբնոյթ պատկեր առկայ է ս. Եփրեմ Ասորու Համաբարբառ Անտարանի մեկնութեան, Ապոլինի Տիեզերական պատմութեան մէջ նմանապէս ըստ ՆՀԲ, Ա, էջ 1138:

26* Տես ձեռ. 28:

27* Վկայութիւնը, որ մէկ հատուածն է Ոսկեբերանի Մատթէի Անտարանի մեկնութեան (Ոսկեբերան, Մեկն. Մատթ., գիրք Գ, էջ 106), ինչպէս երևում է, ջաղում է Սահակ Գ կաթողիկոսի «Ընդդէմ երկաբնակացն նետարականացն» թղթից եւ խմբագրումն է նոյն այդ թղթի համապատասխան մասի տես ԳԹ, էջ 479, տող 9—11, Հմմտ. Մատթեոս Ուռայեցի, էջ 173:

28* «Հակաճառութեան» հեղինակն ի նկատի ունի ս. Եփրեմի Համաբարբառ Անտարանի մեկնութեան համաբնոյթ տեղերը. «...Աղբիւրն, որ ի կողից անտի նորա ել, եցոյց եւ յայտ արար զարիւնն, որ ընկալան, եւ ելին ջուրք, որ փութային ի ջանել: Արիւն տեսլեամբ իւրով աղաղակէ ի վերայ սպանողացն նորա, եւ ջուրն խորհրդեամբ իւրով ի սրբել զբարեկամս նորա» (Եփրեմ, Բ, էջ 237, տող 8—12), «Եւ արիւնն, որ նովտ գնեաց զմեզ ի ծառայութենէ անտի մահու, իսկ ջուրն... եղիցի յուսնալ զայն... եւ արիւն եւ ջուր...» (անդ, էջ 237,

տող 37— էջ 238, տող 3): Իսկ ս. Գրիգոր Աստուածարանի անուամբ միաժամանակ վկայաբերում ի հատուածով (տե՛ս N 26) ըստ երևոյթին ակնարկում է նրա Պատեթի ճառը: Վկայութիւնը ոչ այլ բան է, քան այս ճառի համարձակ զրատողութեան («Արիւն եւ ջուր ի կողիցն հոսեալ՝ մին իբրև մարդոյ, եւ միսն ի վեր քան զմարդոյ»: ՄՄ, ձեռ. N 946, թերթ 126ա, տե՛ս Բեռտեան, 1982, էջ 57—58) իմաստային խմբագրում—ամփոփումը մէկ նախադասութեան մէջ: Սա, ի դէպ, վկայակոչում է նաեւ «Հարցմունք հայրապետին Անտիոքայ ընդ Խոտրով Հայոց վարդապետի Յաղագս ծնունդ առնելոյ» երկում (Գ. Յովսէփեան, Խոտրովի Թարգմանիչ, Վաղարշապատ, 1899, էջ 19):

29* Տե՛ս Կոչումն ընծայութեան, Վիեննա, 1832, էջ 253, տող 7—12:

30* Հմմտ. Կոչումն ընծայութեան, էջ 253:

31* Ս. Գրիգոր Աստուածարանի՝ Մելիստո Անտիոքացուն յղած թուղթը տե՛ս Migne, PG, t. 46, col. 852—864, հայ թրգմ. ՄՄ, ձեռ. N 1500, թերթ 845բ—847ա:

32* Վկայութիւնը բերում է ս. Դիոնիսիոս Արիսպագացու «Յաղագս եկեղեցական քահանայապետութեան» երկից, տե՛ս ՄՄ ձեռ. N 49, թերթ 122ա («Յաղագս մեռնին կատարման եւ որք նուա կատարին»):

33* Վկայութիւնը, որ մի հատակուորն է ս. Յովիան Ոսկեբերանի Ա Կորնթ. ԺԱ 27, 29 համարի մեկնութեան, բացակայում է հայերէն թարգմանութեան յայտնի տպագրում ի հատուածներում (Ոսկեբերան, Մեկն. Պաղոսի, Բ, էջ 425—430): Վկայակոչում պարբերութիւնը յունարէն բնագրի «Ὡστε ὅς 'αν εοθίη... των προκειμένων» սկիզբ եւ վերջ ունեցող հատուածի (Migne, PG, t. 61, col. 230. առկայ են նաեւ Թղթի մեկնութեան ատրերէն, ղպտերէն եւ արաբերէն թարգմանութիւնները. Geerard, 11, p. 525 (4428)) հայերէն թարգմանութիւնն է, որ բխում է Ոսկեբերանի երկասիրութեան առայժմ մեզ անյայտ հայերէն ամբողջական, ըստ երևոյթին, ազատ թարգմանութիւնից (այս մասին տե՛ս Յ.Յ. Բեռտեան, Նորայայտ հատուածներ Յովիան Ոսկեբերանի Պատեթի թղթոց մեկնութեան հայերէն թարգմանութիւնից, «Բանբեր Մատենադարանի», N 16 (հրատ. ընթացքում)):

34* Ըստ ակնարկի՝ վկայութիւնն քաղում է ս. Եփրեմ Ասորու Կորնթացոց Ա թղթի մեկնութիւնից: Սակայն այն բացակայում է տուեալ աշխատութեան մէջ (Եփրեմ, Գ, էջ 51—85): Հատուածը բացակայում է նաեւ Համարաբառ Անտառքանի մեկնութեան ենթադրուող մասում (Եփրեմ, Բ, էջ 201—203):

35* Վկայութիւնը, որ Ոսկեբերանի Երբ. Ժ 29—ի մեկնութեան մէկ հատուածն է, բացակայում է հայերէն թարգմանութեան մեզ յայտնի տպագիր փռքանքներում (Ոսկեբերան, Մեկն. Պաղոսի, Ա, Բ), համապատասխանում է յունարէն բնագրի «Πόσω δοκετε χειρονος... οτεν και ου'τως ἤμαρτον» պարբերութեանը (Migne, PG, t. 63, col. 144: Մեկնութիւնը յայտնի է նաեւ լատիներէն եւ արաբերէն թարգմանութիւններով. Geerard, p. 528: Բեռտեան, Նորայայտ հատուածներ...):

36* Ճառը տե՛ս Migne, PG, t. 36, col. 360—425, ՄՄ, ձեռ. N 1500, թերթ 729—737ա:

37* Անանիա վարդապետն ակնարկում է Սուրբառ Սքոլաստիկոսի Պատեթի

մութեան Ժ գլուխը. «Սուրբառայ Սքոլաստիկոսի եկեղեցական Պատեթիւն... աշխատասիրութեամբ Մեսրոպ վրդ. Տէր—Մովսէսեանի», Վաղարշապատ, 1897:

38* Ակնարկում է Նիկիական (325թ.) հանգանակի (տպ. «Հրահանգ քրիստոնէական հաւատոյ», էջ ԻԴ—ԻԹ) Արիսապետ կաթողիկոսի (325—333թթ.) կողմից Հայաստան բերուելը եւ դրա վաւերացումը ս. Գրիգոր Լուսաւորչի (302—325թթ.) ձեռամբ (Հայոց հանգանակը տե՛ս անդ, էջ ԻԹ—Լ), ինչպէս նաեւ «հոգեմարտ» Մակեդոնի դէմ 381թ. Կոստանդնուպոլսի (որին մասնակցում էր Մեծն Ներսէս կաթողիկոսը 353—373թթ.) եւ «մարդադատան» Նեստորի դէմ 431թ. Եփեսոսի տիեզերածոժողովների նկատմամբ Հայ Եկեղեցու որդեգրած յայտնի դիրքորոշումը: Եփեսոսի տիեզերածոժողովին հրաւիրում էր նաեւ ս. Սահակ Պարթեւի հայրապետը (387—436թթ.), որը, սակայն, երթեւելութեան հետ կապում զժողովներին պատճառով չկարողացաւ մասնակցել այդ ժողովին (Հրահանգ քրիստոնէական հաւատոյ, էջ ԻԱ): Հայ Եկեղեցին ս. Կիրիլ Ալեքսանդրացու, Պրոկղոս Կոստանդնուպոլսեցու եւ Ալեկիսոս Մելիսիանցու թղթերի (ԳԹ, էջ 14—15, 16—18, 19—21) միջոցով տեղեկանալով եւ հաղորդակից լինելով ժողովի որոշումներին՝ ընդունում է դրանք:

39* «Արտաքին» իմաստասէրներից բերում այս վկայութիւնը խմբագրումն է Հորեն Երուսաղէմացու, Դորան երեցի, Մամբրէ Կորնթացու եւ Մելիստոս Մակեդոնացու հետ հայ վարդապետների վիճաբանութիւնը պարունակող «Սրբոց վարդապետացն Հայոց Մովսէսի եւ Դաթի հարցմունք ընդ երկարակ չարափառն» խորագրով երկասիրութեան համապատասխան մասի. ՄՄ, ձեռ. N 2018, թերթ 133բ—134ա: Այս երկի մասին մատենագիտական ընդարձակ տուեալներ տե՛ս Հ. Ս. Անասեան, Հայկական մատենագիտութիւն, հտ. Բ, Երեւան, 1976, էջ 241—244:

40* Այս վկայութիւնը բաղկացած է երկու տարբեր ծագում ունեցող հատուածներից: Վկայութեան սկզբից մինչեւ «Իրով անապական մարմնով» բառերն ընկած հատուածը խմբագրումն է ս. Գրիգոր Սքանչելագործի (213—270թթ.) անուամբ անխորազիր «Բանն մարմնացեալ յերկրի երեւցաւ...» սկսուածքով ճառի կամ ճառական հատուածի (C. Pitra, P. Martin, Analecta Sarca et classica, t. IV, Parisiis, 2ed. 1966, p. 144—145), որ տակալին Montfaucon-ի կողմից վերագրուել է Ոսկեբերանին (Յակոբ Թօփճեան, Ճուգակ ձեռագրաց Արմաշի վանքին, Վեներիկ, 1962, էջ 67, Լ. Ա. Վարդանեան, «Երանելոյն Գրիգորի Սքանչելագործի խօսք ի Ծնունդն Բրիստոսի», «Հանդես ամսօրեայ», 1912, էջ 393), հեղինակի մի շարք ճառերի նման (Pitra, Martin, նշ. աշխ., թ. 134—144, 156—159) դասելի է թում կեղծակերտեանեան եւ կեղծաթանասեան երկերի շարքին (Geerard, pp. 558, 584): Սքանչելագործի «Ի Ծնունդն Բրիստոսի» ճառի նման ենթադրելի է, որ սա եւս հայ մատենագրութեան վաղագոյն շրջանից վկայակոչուելով հեղինակի անուամբ, պատկանում է Սքանչելագործի զրջին: Վկայութեան «Արդ, եթէ ոք բաժանէ զմիտրութիւն Բրիստոսի... ներգործութիւնս, նզովեալ եղիցի» հատուածը, ինչպէս երևում է այլափոխում վերաշարադրումն է Սքանչելագործի «Ի մասինն հաւատոյ» (Κατά Μέρας πίστις) երկի Ե գլխի «ոչ երկու դէմք եւ ոչ երկու բնութիւն... սակն որոյ նզովմբ» հատուածի (Տիմոթէոս, էջ 21, տող 9—12, էջ 92, տող 5—8, էջ 189, տող հատուածի (Տիմոթէոս, էջ 21, տող 9—12, էջ 92, տող 5—8, էջ 189, տող 22—24, ԿԿ, էջ 72, տող 23—26: Հմմտ. Migne, PG, t. 10, col. 1116 B—C,

1117B): Վկայութեան մնցեալ միտորները (նզովքները) բացակայում են նրա անուամբ յայտնի երկերում: Բացառութեամբ չէ, որ այդ հասակաւորները կրթած հաստածներն են լոկ երկու փշրանքներով պահպանուած «Մեկնութիւն հաւատոյ» աշխատութեան (Migne, PG, t. 10, col. 1123—24, ԿԿ, էջ 72, տող 5—19), տես Բեռնետեան, 1982, էջ 54—55:

41* Վկայութիւնը խմբագրումն է Պրոկոլ Կոստանդնուպոլսեցու (մահ. 446) «Խօսք Պրոկոլի եպիսկոպոսի ի նստելն Նեստորի ի մեծ եկեղեցւոջն Կոստանդնուպօլսի, եթէ Աստուածածինն է՝ սուրբ Կոյսն եւ ծնեալն ի նմանէ ոչ Աստուած մերկ եւ ոչ մարդ սակ, այլ՝ Էմմանուէլ, այս է՝ Աստուած եւ մարդ յերկուց բնութեանց միացեալ» ընդարձակ խորագրով ճառի համապատասխան մասի, տես ՄՄ, ձեռ. N 1525, թերթ 46բ— 47բ, հմմտ. Migne, PG, t. 65, col. 684C—685A:

42* Վկայութեան «Ոչ ինքն ի մարմնի... զամենայն մարդկայինսն» հատուածը, ըստ Երուսաղէմի NN 282 (թերթ 32ա), 2807 (թերթ 268բ) եւ Արմաշի N 12 (թերթ 267բ) ձեռագրերի Ն. եպ. Պողոպեան, Մայր ցուցակ Սրբոց Յակոբեանց, հա. Բ, Երուսաղէմ, 1966, էջ 94, հա. Թ, Երուսաղէմ, 1979, էջ 17, Յ. Թօփճեան, Յուցակ ձեռագրաց Արմաշի վանքին, էջ 72), բերուած է հեղինակի «Ի Յարութիւն Տեառն» ճառից: Մակայն հատուածը բացակայում է հեղինակի այդ ճառում («Արարատ», 1895, յաւելում Ապրիլ ամսի, էջ 9—10): Այն իրականում բերուած է Սքանչելագործի «Էր Աստուած եւ եղև մարդ...» սկսումով ճառական բնագրից («Արարատ», 1895, էջ 10): Վկայութեան միւս մասը ծագում է Սքանչելագործի անուամբ անվաներ, իրապէս Ապողինար Լաւողիկեցուն պատկանող, հայրախօսական գրականութեան մէջ քաջ յայտնի «Երկուտասան նզովներից» (*Κεφάλαια περί πιστέως δοδεκά*): Վկայութեան առաջին «նզովը», որ համապատասխանում է յունարէն բնագրի Թ նզովին (Migne, PG, t. 10, col. 1132D), բերուած է ԿԿ—ից (էջ 73, տող 17—19): Երկրորդ «նզովը», որ համապատասխանում է յունարէն բնագրի Չ նզովին (col. 1132A), դարձեալ քաղուած է ԿԿ—ից (էջ 73, տող 26—29): Այն վկայակոչում է նաեւ Սահակ Գ կաթողիկոսի «Ընդդէմ երկաբնակաց նեստորականացն» եւ Գագիկ արքայի «առ կայսրն Ռոմանոս թղթերում» (ԳԹ, էջ 482, 298—299): Երրորդ «նզովը» (որ նոյն Թ նզովն է՝ տարբեր թարգմանութեամբ) ոչ այլ բան է, քան ս. Գրիգոր Սքանչելագործի անուամբ հայ թարգմանական մատենագրութեանը յայտնի «Երկուտասան նզովներից» քաղուած «Խոստովանութիւն հնգից թուով» գործի չորրորդ «գլխի» երկրորդ հատուածը («Արարատ», 1895, յաւելում, էջ 10), որն իր հերթին թիւում է Տիմոթէոս Կուրի Հակաճատութիւնից (Տիմոթէոս, էջ 190):

43* Վկայութիւնը քաղուած է ԿԿ—ից (էջ 247, տող 4—9), ուր այն բերուած է հետեւեալ խորագրի տակ. «Երանելոյն Ալեքսանդրու եպիսկոպոսին Ալեքսանդրու ի բանէն, որ ի տօբէնութիւնն»: Միայն սկսումըն առկայ է նաեւ՝ Միւնեցի, էջ 390, տող 433—436:

44* Ս. Գրիգոր Նիսացու անուամբ վկայաբերուած հատուածն իրականում քաղուած է Նեմեսիոս Եմեսացու «Յաղագս բնութեան մարդոյ» աշխատութիւնից: Մակայն վկայութիւնը ձող—բնագրային չէ: Այն գոյացել է երեք տարրեր

հատուածների կցումով: Առաջին հատուածը («Չի առ մարդկանս... զճշմարտութեան անմարմնոյն») համապատասխանում է Նեմեսիոսի երկասիրութեան «Յաղագս միաւորութեան հոգւոյ եւ մարմնոյ» ենթախորագրով երրորդ գլխին («Նեմեսիոսի փիլիսոփայի Եմեսացոյ Յաղագս բնութեան մարդոյ», էջ 55, տող 24—էջ 56, տող 25): Երկրորդ հատուածը («զի ըստ ընտանի բնութեան... ոչ ըստ հաճութեան») բերուած է աշխատութեան նոյն գլխից (էջ 56, տող 10—13): Երրորդ հատուածը («Ասի, թէ՛ ամենայն շարժութիւն... եռակի տարրոշ») բերուած է Նեմեսիոսի երկի «Յաղագս Աճձին է բան, այսինքն է՝ հոգւոյ մարդոյ» ենթախորագրով երկրորդ գլխից (էջ 28, տող 11—31), տես Բեռնետեան, 1982, էջ 56—57:

45* Միայն սկսումըն քաղուած է ԿԿ—ից (էջ 245, տող 3—7) կամ «Կիրոլի եպիսկոպոսապետին Ալեքսանդրու պատասխանի թղթոյն առ Յովհաննէս եպիսկոպոս Անտիոքայ» դատանարանական գրութիւնից (տես Գ. Չարբեանապետան, Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց, Վենետիկ, 1889, էջ 518), իսկ վերջը՝ Միւնեցի, էջ 386, տող 333—335:

46* Վկայութիւնը քաղուած է ԿԿ—ից (էջ 247, տող 15—20, էջ 248, տող 11), ուր այն հասնում է մինչեւ վկայութեան «... որ է մայր ապականութեան» բառերը, որից յետոյ բնագիրն ընդհատում է: Հմմտ. Միւնեցի, էջ 387, տող 351—355, էջ 388, տող 384—386:

47* Տես Ագաթանգեղոս, էջ 256, տող 5—7:

48* Ամփիլոքոս Իկոնացու կամ Կեսարացու (մահ. 394թ. յետոյ) երկերից քաղուած այս հատուածի մասին տես Յ. Յ. Բեռնետեան, Յոյն մատենագիրները հայ դատանարանական գրականութեան մէջ. Ամփիլոքոս Իկոնացի, «Էջմիածին», 1981, N 7, էջ 54:

49* Համենատեղի է՝ Միւնեցի, էջ 390, տող 449—455:

50* Քաղուած է ԿԿ, էջ 86, տող 24—25: Վարդան Այգեկցու կազմած «Արմատ հատուած» դատանարանական ժողովածուի մէջ այս հատուածը գտնուում է «Ի հակառակելն Ապողինարի» ենթախորագրով սկսուող կարճատես քաղուածքների շարքում. ՄՄ, ձեռ. N 3295, թերթ 357բ, հմմտ. ձեռ. N 1500, թերթ 912ա:

51* Միայն սկսումըն տես Միւնեցի, էջ 377, տող 85—88:

52* Վկայութիւնը քաղուած է ս. Գրիգոր Աստուածաբանի «Առ Կղերանի» թղթից (ՄՄ, ձեռ. N 4149, թերթ 142բ): Այն վկայակոչում է նաեւ Սահակ Գ կաթողիկոսի «Ընդդէմ երկաբնակացն նեստորականացն» (ԳԹ, էջ 475, տող 26—29) եւ Յովհաննէս Սարկատազի (մահ. 1129թ.) երկերից մէկում. տես Մուրադեան, էջ 153: Բեռնետեան, 1981, էջ 51:

53* Նոյնութեամբ քաղուած է՝ Միւնեցի, էջ 377, տող 102—106:

54* Վկայութիւնը խմբագրումն է՝ Միւնեցի, էջ 378, տող 113—120:

55* Բերուած է՝ Միւնեցի, էջ 393, տող 519—523:

56* Բերուած է՝ Միւնեցի, էջ 396—397, տող 2—20:

57* Բերուած է՝ ԿԿ, էջ 252—253, տող 13—25—13:

58* Բերուած է՝ ԿԿ, էջ 256—257, նաեւ՝ էջ 101, տող 1—7:

59* Ամբողջովին քաղուած է՝ Կ՛, էջ 257—258:

60* Ազաթանգեղոս, էջ 244, տող 5—19, նաև՝ Կ՛, էջ 258, տող 9—28:

61* Ամբողջովին քաղուած է՝ Կ՛, էջ 253, տող 4—18:

62* Վկայութիւնը, որ քաղուած է ս. Բարսեղ Կեսարացու Պահոց զրօի «Գոհութեան ճառից», համապատասխանում է հեղինակի «Homilia de Gratia et Action» ճառաշարի Ե ճառի՝ «ὅτι καὶ εἴραγε... ἄλλα διδασκαλικον» հատուածին. տե՛ս Migne, PG, t. 31, col. 228B, հայ թրգմ.՝ ՄՄ, ձեռ. N 822, թերթ 200ր, նաև՝ "Кавказ и Византия", вып. III, Ер-ван 1982, с. 210: Այս ճառը վկայակոչում է նաև Յովհան օձնեցու «Ընդիմ երեսութեանց» երկում. «Յովհաննու Իմաստասիրի Առնեցոյ մատենագրութիւնք», Վեներիկ, 1833, էջ 73:

63* Փիղրսենոս (Քսենայաս) Մաբուգի կամ Հիերապոլսի եպիսկոպոսի անուամբ վկայաբերուած այս հատուածը խմբագրումն է՝ Միւնեցի, էջ 379, տող 158—162:

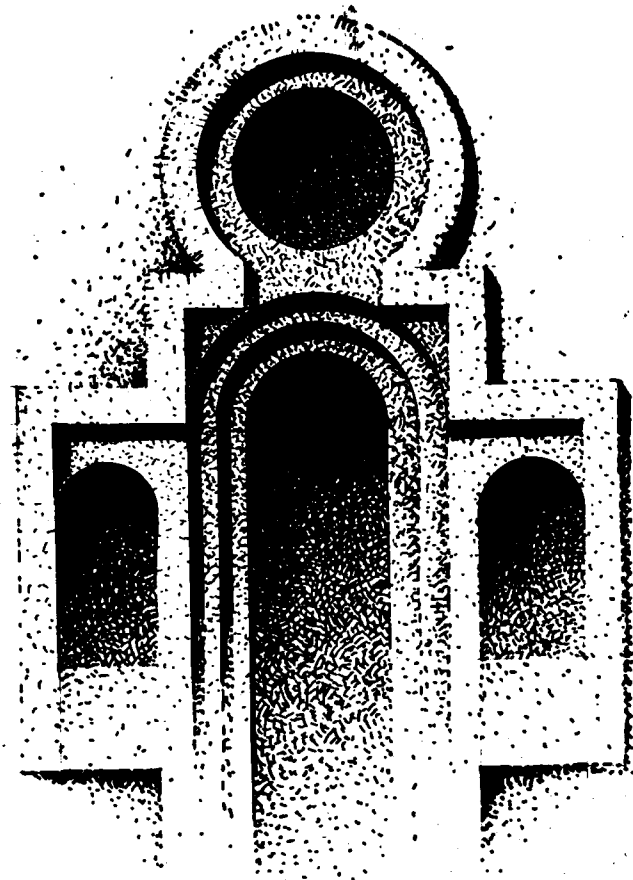
64* Քաղուած է՝ Կ՛, էջ 262—263, տող 15—17, 1—9:

65* Ամբողջապէս քաղուած է՝ Կ՛, էջ 264, տող 10—31: Հատուածը բացակայում է հեղինակի բաջ յայտնի «Կոչումն ընծայութեան» երկում (հմմտ. ԺԳ գլխի հետ, էջ 234). տե՛ս Բեռտեան, 1981, էջ 52:

66* Խմբագրումն է համապատասխան հատուածի. Կ՛, էջ 265, տող 3—15, նաև՝ էջ 266, տող 1—10:

66ա*—66բ* «Եւ արդ... յայլ ինչ» հատուածը խմբագրումն ու մասամբ իմաստային յառաջաբերութիւնն է ս. Բարսեղ Կեսարացու «Ի Մնունդն Բրիստոսի» ճառի «Եւ զինչ արիւնակ ի մարմնում աստուածութիւնն, որպէս հուր երկաթում ոչ փոխարկաբար, այլ՝ փոխադրաբար... ոչ փոխատրեաց ի նա զհուր տկարութիւնն» («Հանդէս ամսօրեայ», 1968, էջ 422, տող 44—61) եւ ս. Դիոնիսիոս Արիսպագացու «Յաղագս աստուածային անուանց» երկի «զամենեցունց զոյսն արդոյն պարունակելով՝ որոխել եւ տանել ասանց միոյն միսն... եւ նիթելէն հրոյ կազմութենէ լուսոյ...» (ՄՄ, ձեռ. N 167, թերթ 157աբ) մասերի: Հատուածս այս կամ այն չափով օգտագործուել է նաև Սերաստիայի Մետրապոլիտի պատասխան թղթում (Ասողիկ, էջ 200), Մովսէս Երզնկացու «Պատասխանիք թղթոյն Տրապիզոնի առ հատուածեալն Գրիգոր Երեց» դասաբանական գրութեան մէջ («Էջմիածին», 1975, Ա, էջ 34, տող 18—20), ինչպէս նաև՝ Յովհաննէս Պլուզ Երզնկացու (ՄՄ, ձեռ. N 2173, թերթ 130ա), Յովհան Որոտնեցու (ՄՄ, ձեռ. N 6573, թերթ 258բ) եւ Գրիգոր Տաթեւացու (Ոսկեփորիկ, Կ. Պոլիս, 1746, էջ 349—350) երկերում:

67* Բերուած է՝ Կ՛, էջ 259—262, նոյնը այլ թարգմանութեամբ՝ էջ 186—187; հմմտ. Տիմոթէոս, էջ 259—262. նոյնի ընդարձակ խմբագրութիւնը՝ էջ 186—187: Այս վկայութիւնը, որ համաձայն Յովհաննէս Մարկաուզի «Նշանակ հաւատոյ Գրիկականն ՅԺԸ—իցն» երկի (ՄՄ, ձեռ. N 2751, թերթ 243բ), բերուած է նրա «Առ Կիրնասիոն» թղթից, ինչպէս երևում է, Կ՛—ի եւ Տիմոթէոս Կուզի Ըջուած հատուածների խմբագրումն է:

ՍՈՒՐԲ ԳԻՈՑ ՄԵԿՆՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

**ՊԵՏՐՈՍ ԲԵՐՂՈՒՄԵԱՆԻ ՆՈՐԱՅԱՑ
«ԵՐԳ ԵՐԳՈՅԻ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆԸ»**

ԺԸ դարի աստուածաբանական մտքի կարկառուն ներկայացուցիչներից մեկը Պետրոս արքեպիսկոպոս Բերղումեանն է՝ աստուածաբան, փիլիսոփայ, մեկնիչ, տաղասաց, եկեղեցական և հասարակական գործիչ: Նա հեղինակ է շուրջ 20 անուն մեկնողական, աստուածաբանական, փիլիսոփայական գործերի, քարոզների, տաղերի և այլն:

Պետրոս Բերղումեանի մեկնողական երկերի որոշ մասն արդեն իսկ հրատարակուել է, ինչպես՝ Յովհաննու Յայտնութեան մեկնութիւնը, Եփեսացոց թղթի մեկնութիւնը և ւստարանական առակների մեկնութիւնը, որը յայտնի է «Աղբիւր բացեալ» վերտառութեամբ:

Ձեռագիր վիճակում էին գտնուում հեղինակի մեկնողական գործերից երկուսը՝ Ծննդոց և Յոթի գրքերի մեկնութիւնները, իսկ Երգ երգոցի մեկնութիւնը կորած էր համարում:

Յոթի մեկնութեան բնագիրը պատրաստելու ընթացքում մենք Մաշտոցեան Մատենադարանի հմր. 2224 ձեռագրում հանդիպեցինք մի անանուն Երգ երգոցի մեկնութեան, որն անմիջապէս գրաւեց մեր ուշադրութիւնը: Այդ ձեռագիրը գրուել էր ոմն Պետրոս կրօնատրի կողմից էջմիածնում այն տարիներին, երբ այնտեղ էր ապրում էւ աշ-

խառում Պետրոս արքեպիսկոպոս Բերղումեանը: Պետրոս Բերղումեանի ինքնագիր և վստահելի ձեռագիրները համեմատելով հմր. 2224 ձեռագրի հետ՝ մենք համոզուեցինք, որ այն Նոյն գրչի գործն է, և որ յիշուած կրօնատրը Նոյն ինքը Բերղումեանն է: Գրեթէ ամբողջութեամբ Բերղումեանի երկերից կազմուած այդ ձեռագրում գտնուող Երգ երգոցի մեկնութիւնը ամենայն հաւանականութեամբ լինելու էր վերջինիս կորած համարուող աշխատութիւնը: Հետագայում նաեւ լեզուական ու ոճական նմանութիւնները վերջնականապէս փարատեցին ամէն մի կասկած, և անյայտ մի ստեղծագործութիւն վերստին կեանքի կոչուեց:

Բերղումեանի այս աշխատութիւնը թերի է՝ ի՛ տարբերութիւն միւս գործերի: Հեղինակը կամ չի կարողացել աւարտել այն, կամ էլ գուցէ մտադրութիւն է ունեցել մեկնելու միայն գրքի մի քանի համարները: Ինչեւէ, գործն իր այդ վիճակով էլ աստուածաբանական արժեքատր նիւթ է պարունակում և կարող է օգտակար լինել մեկնողական գրականութեան սիրահարներին: Նպատակայարմար գտանք նաեւ դիրամատչելիութեան համար բնագրին զուգահեռ ներկայացնել արեւելահայերէն թարգմանութիւնը:

Պետրոս Բերղումեանի կեանքի և մատենագրական վաստակի մասին տե՛ս «էջմիածին», 1991, է-Ը:

Միջայլ վարդապետ Աջապահեան

ԳԱՆՁԱՍԱՐ

ՊԵՏՐՈՍ ԲԵՐԴՈՒՄԵԱՆ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԵՐԳ ԵՐԳՈՑԻ

(Ձեռ. հմբ. 2224)

Մինչ հարսն ի յօրհորդաց
վերածայնեցաւ ուղղութիւն, իսկ եւ
նա պատասխանեալ նոցա ասէ.
«Մեա եմ ես» [Երգ Ա 4]: Չի
յատկութիւն է ընտիր արանց, որք
տեսանեն զբարձրութիւն պատուոյ
փառաց իրեանց, իսկոյն խոնար-
հեցուցեալ զինքեանս՝ անարժան
գոյ խոստովանին: Որպէս Աբրա-
համ, երբ լուս զանտիս ծնըն-
դեանն Իսահակայ եւ բան Տեառն
ստ նա, յայնժամ խոնարհեալ
ասաց. «Ես հող եմ եւ մոխիր»
[Մենդ. ԺԸ 27]: Նոյնպէս եւ Մով-
սէս, մինչ կոչեցաւ երթալ ստ Փա-
րաւոն, պատասխանեալ ասաց.
«Աղաչեմ զՔեզ, Տէր, չեմ բաւական,
զի նրբաձայն եւ ծանրալեզու եմ
եւ» [Ելք Գ 10]: Այսպէս եւ Եսայի,
յորժամ ետես զփառս Աստուծոյ,
աղաղակեաց՝ ասելով. «Լայ է ինձ,
եւ՝ աշր տառապեալ, զհա՛րդ կամս
հիացեալ, զի մարդ եմ եւ պիղծ
շրթունս ունիմ» [Եսայի Չ 5]:
Մինն նման եւ Երեմիաս, մինչ լու-
սաւ ի Տեառնէ, թէ՛ «Մարգարտ ի
հեթանոսս եղի զքեզ», ասաց.
«Տէր, Տէր, աւասիկ խօսիլ իսկ ոչ
զիտեմ, զի մանուկ եմ ես» [Երեմ.
Ա 6]: Եւ զեր բան զամենեւին
սրբուհի Կոյսն Մարիամ, յորժամ

Մինչ հարսն օրհորդների կող-
մից «ուղղութիւն» անուանուեց, իսկ
նա, նրանց պատասխանելով, ասում
է «Մե եմ ես» [Երգ Ա 4]: Որով-
հետեւ ընտիր մարդկանց յատկու-
թիւնն է դա, որ երբ տեսնում են
իրենց փառքի պատուի բարձրութիւ-
նը, իսկոյն իրենց խոնարհեցնելով՝
անարժան լինելն են խոստովանում:
Ինչպէս Աբրահամը, երբ լսեց Իսա-
հակի ծննդեան ատեսիսն ու Տիրոջ
իրեն ուղղուած խօսքը, այնժամ խո-
նարհուելով ասաց. «Ես հող եմ եւ
մոխիր» [Մենդ. ԺԸ 27]: Նոյնպէս եւ
Մովսէսը, երբ Փարաւոնի մօտ գնա-
լու կոչուեց, պատասխանելով ասաց.
«Աղաչում եմ Քեզ, Տէր, ես պիտանի
չեմ, որովհետեւ ցածրաձայն ու ծան-
րալեզու եմ» [Ելք Գ 10]: Այսպէս եւ
Եսային, երբ տեսաւ Աստուծոյ փառ-
քը, աղաղակեց՝ ասելով. «Լայ ինձ,
եւ՝ տառապած մարդ, ինչպէ՛ս եմ հի-
ացած կանգնել, որովհետեւ մարդ
եմ ու պիղծ շրթեր ունեմ» [Եսայի
Չ 5]: Սրա նման եւ Երեմիան, երբ
Տիրոջից լսեց, թէ՛ «Քեզ մարգարտ
կարգեցի հեթանոսների մէջ», ասաց.
«Տէր, Տէր, աւասիկ խօսել իսկ
չգիտեմ, որովհետեւ մանուկ եմ ես»
[Երեմ. Ա 6]: Եւ բոլորից առաւել
սրբուհի Կոյսն Մարիամը, երբ հրա-

հրախրեցաւ ի մայրութիւն միած-
նի Որդոյն Աստուծոյ, իսկ նա
խոստովանեցաւ զինքն աղախին
Տեառն [Ղուկ. Ա 3]՝ ըստ Աբի-
գեայ, զոր խօսեցաւ վասն Դաւթի,
եւ նա իսկոյն յարեաւ եւ երկիր
եպագ ի վերայ երեսաց իւրոց եւ
ասէ. «Աւասիկ կայ աղախին քո
ի ստրկութիւն՝ լուանայոյ գոռոս
ժառայից տեսն իմոյ» [Ա Թագ.
ԻԷ 40]: Չի խոնարհեմ, մինչ զովի
յերեսս, ձաղի ի միտս: Չի ի
սկզբանէ այսպէս ուսաս Վարսն, որ,
ի դէմս ընդհանուր Եկեղեցոյ, որ-
պէս ի յարմատոյ օրհնեցաւ ի
Տեառնէ. «Աբրահամ եղիցի ազգ
մեծ եւ ի բազում, քանզի զիտէի,
եթէ պատուիրեսցէ որդոց իւրոց
եւ տան իւրոյ յետ իւր պահել
զճանապարհս Տեառն եւ առնել
զարդարութիւն եւ զիրաւունս»
[Մենդ. ԺԸ 18]: Իսկ եւ հարիւրա-
պետն, մինչ լուսա ի Տեառնէ, թէ՛
«Ես եկից եւ բժշկեցից մանուկդ»,
իսկոյն պատասխանեաց. «Տէր, չեմ
բաւական, եթէ ընդ յարկաւ իմով
մոցես» [Մատթ. Ը 8], եւ Պետրոս,
թէ՛ «Ի բաց գնա յինձն, Տէր, զի
մեղաւոր եմ ես» [Ղուկ. Ե 8]:
Նման նոցին խօսի եւ Վարսն ընդ
օրհորդ հրեշտակացն, թէ՛ իբրոս
դուք կամիք ընդ իս ցնծալ եւ սի-
րել զստիմս իմ եւ խոստովան լի-
նիք, թէ՛ «Ուղղութիւն սիրեաց
զքեզ», բայց ծանկերո՛ք, զի սեսս
եմ եւս, թէ՛ս՝ գեղեցիկ: Չի դուք
բանիս էք ստեղծեալք, եւ մեք՝ ձե-

վիրուեց Աստուծոյ Միածին Որդու
մայրութեան, ինքն իրեն Տիրոջ
աղախին համարեց [Ղուկ. Ա 3]՝
Աբիգեայի նման, որին երբ ասուեց
Դաւթի մասին, իսկոյն բարձրացաւ,
իր երեսի վրայ երկրպագեց եւ
ասաց. «Աւասիկ քո աղախինը
պատրաստ է ստրկութեան՝ իմ տի-
րոջ ծառաների ոտքերը լուանալու»
[Ա Թագ. ԻԷ 40]: Որովհետեւ խո-
նարհը, երբ երեսանց գովութեան է
արժանանում, ձողկում է մտքում:
Որովհետեւ Վարսն ի սկզբանէ այս-
պէս սովորեց, որն, ի դէմս ընդհա-
նուր Եկեղեցու, Տիրոջ կողմից ար-
մատից օրհնուեց. «Աբրահամը լինե-
լու է մեծ եւ բազմաքանակ ազգ,
որովհետեւ զիտէի, որ իրենից յետոյ
որդիներին եւ իր տանը պատուիրե-
լու է պահել Տիրոջ պատուիրանները
եւ արդարութիւն ու իրաւունք գոր-
ծել» [Մենդ. ԺԸ 18]: Նաեւ հարիւ-
րապետը, երբ Տիրոջից լսեց, թէ՛ «Ես
կգամ եւ կբժշկեմ մանկանդ», իսկոյն
պատասխանեց. «Տէր, արժանի չեմ,
որ իմ յարկի տակ մոցես» [Մատթ.
Ը 8], եւ Պետրոսը, թէ՛ «Նեացիք
ինձանից, Տէր, որովհետեւ ես մեղա-
ւոր եմ» [Ղուկ. Ե 8]: Նրանց նման
է խօսում նաեւ Վարսն օրհորդ
հրեշտակների հետ, թէ՛ «Դուք իբրեւ
թէ կամեցում էք ինձ հետ ցնծալ եւ
սիրել իմ ստիգները եւ յայտարա-
րում էք, թէ՛ «Ուղղութիւնը սիրեց
քեզ», ասկայն իմացէք, որ ես սեւ
եմ, թէ՛ս՝ գեղեցիկ: Որովհետեւ դուք
խօսքով էք ստեղծուել, եւ մեք՝ ձե-

նոր ներգործաւոր, բայց դիւստրիստի բնութեան ենք վիճակեալք, վասն որոյ սեաւ եմ, զի ի տգեղ հողոյ ստեղծայ, եւ գեղեցիկ՝ զի ձեռամբն Աստուծոյ արարայ: Գեղեցիկ՝ դրախտին վայելչութեամբ, սեաւ՝ արտաքսմամբ, վասն զի ասէ. «Ին ստեցեր զիրատ Իմ, մերծեցեր եւ յետս ընկեցեր ամենայն բանս բերանոյ Իմոյ» [Մաղմ. ԽԹ 17]: Սեաւ եմ, զի սկզբնական մեղօք աղտեղացայ, եւ գեղեցիկ՝ զի Ասագանին շնորհի մաքրեցայ: Սեաւ՝ ներ[խոր]ծական մեղօք, եւ գեղեցիկ՝ ա[պ]աշխարհութեան լծով: Դարձեալ սեաւ՝ Եայի, եւ գեղեցիկ՝ Մարիամաւ: Սեաւ՝ Ադամաւ, եւ գեղեցիկ՝ Քրիստոսի՝ որդեգրութեամբ՝ Հօրն երկնատրի: Սեաւ՝ զի Ադամաւ ամենեքեան մեռան, եւ գեղեցիկ՝ զի Քրիստոսի ամենեքին կենդանացան: Ուստի ասէ Բեռնարդոս. «Ռդիւն Աստուծոյ գայ ի հեռուստ՝ առ ի հարսնացուցանել Ինքեան զԵկեղեցի, որոյ Մովսէս եղի առաջնորդ, սակայն ոչ կարաց փոխել զգոյնն նորա, բայց Քրիստոս այնքան սիրով ազնուացոյց զնա, մինչ զի եցոյց նմա զփառս Իր եւ զստեղծութիւն սպիտակեցոյց»: Ուստի քեզ, ով մարդ[կ]ային հոգի, եցոյց զանձանեկի զփառս, զի արժանացիս լինիլ հարսն նորա, յաղագս որոյ ցանկան հրեշտակք հայի առ քեզ: Վասն որոյ ասէ. «Սեաւ եմ եւ եւ

քով արարուել, սակայն դիւստրիստ բնութեան ենք արժանացել, որի պատճառով սեւ եմ, որովհետեւ տգեղ հողից ստեղծուեցի, եւ գեղեցիկ եմ, որովհետեւ Աստուծոյ ձեռամբ արարուեցի: Գեղեցիկ՝ դրախտի վայելչութեամբ, սեւ՝ արտաքսմամբ, որովհետեւ ասում է. «Ին ստեցիր Իմ խրատը, մերծեցիր եւ յետ մղեցիր իմ բերանի բոլոր խօսքերը» [Մաղմ. ԽԹ 17]: Սեւ եմ, որովհետեւ աղտոտուեցի սկզբնական մեղքով, եւ գեղեցիկ՝ որովհետեւ Ասագանի շնորհի մաքրուեցի: Սեւ՝ գործածս մեղքով, եւ գեղեցիկ՝ ապաշխարութեան լծով: Դարձեալ սեւ՝ Եայով, եւ գեղեցիկ՝ Մարիամով: Սեւ՝ Ադամով, եւ գեղեցիկ՝ Քրիստոսով՝ երկնատր Հօր որդեգրութեամբ: Սեւ՝ որովհետեւ Ադամով ամենքը մեռան, եւ գեղեցիկ՝ որովհետեւ Քրիստոսով ամենքը կենդանացան: Ուստի Բեռնարդոսն ասում է «Աստուծոյ Ռդիւն գայիս է հեռուից՝ Եկեղեցին Իրեն հարսնացնելու, որին Մովսէսն եղաւ առաջնորդ, սակայն չկարողացաւ փոխել նրա գոյնը, բայց Քրիստոս այնքան սիրով ազնուացրեց նրան, որ մինչեւ իսկ Իր փառքը ցոյց տուեց նրան եւ ստեղծութիւնը սպիտակեցրեց»: Ուստի քեզ, ով մարդկային հոգի, ցոյց տուեց անպատմելի փառքը, որպէսզի արժանի լինես նրա հարսը լինելու, ինչի համար հրեշտակները ցանկանում են նայել քեզ: Ուստի ասում է «Սեւ եմ եւ եւ գեղեցիկ», որովհե-

գեղեցիկ», զի Հարսն սեաւ է հնութեամբ եւ գեղեցիկ՝ նորագութեամբ: Սեաւ՝ Յակոբ՝ ձեռքով գեղեցիկ՝ հօր օրհնութեամբ սեւ՝ որովհետեւ մի գաւազնով անցաւ Յորդանանը, եւ գեղեցիկ՝ որովհետեւ այնտեղից երկու բանակով վերադարձաւ: Սեւ է Նեմանը՝ բորոտութեամբ, գեղեցիկ՝ ապաքինմամբ: Նոյնպէս եւ մաքսատրը սեւ է մինչեւ տաճար մտնելը, գեղեցիկ՝ այնտեղից ելնելով: Դարձեալ «սեւ եմ, - ասում է, - եւ գեղեցիկ», եւ այս՝ իրամբ, որովհետեւ Հարս Եկեղեցին առաջանում է արդարներից եւ մեղաւորներից, որոնցից մէկը գեղեցիկ է, իսկ միւսը սեւ: Ինչպէս որ երկնային զօրքերի վերին դասակարգութիւնները սեւ են Արտեսակով, որն առաւօտեան երժազում [Եսայի ԺԴ 12], եւ գեղեցիկ՝ մարդկային ցեղով, որոնք լուսն զտեղի անկելոցն [Դուկ. Ի 36]: Սեաւ՝ մեղացեալքն, գեղեցիկ՝ ապաշխարողքն: Սե[ւ]ա[ւ]՝ Կայն, գե[ղեցիկ]՝ Աբել: Սե[ւ]ա[ւ]՝ Զամ, գեղեցիկ՝ Նոյ, Սեւ եւ Աբել: Սե[ւ]ա[ւ]՝ Թարա, գե[ղեցիկ]՝ Աբր[ահ]ամ: Սե[ւ]ա[ւ]՝ Եսաւ, գե[ղեցիկ]՝ Յակոբ: Սե[ւ]ա[ւ]՝ Փարաուն, գե[ղեցիկ]՝ Իսրայէլ: Սե[ւ]ա[ւ]՝ կախարդքն Եգիպտոսի, գե[ղեցիկ]՝ Մովսէս եւ Ահարոն: «Սեաւ եմ», - ասէ, զի բարձաւ ի դասերէն Սիոնի ամենայն վայելչութիւնք նորա [Ողբ Ա 6]: Սե[ւ]ա[ւ]՝ կոսապաշտութեամբ եւ անասակ վարուք, զի մեղաց եւ

սեւ Հարսը սեւ է հնութեամբ եւ գեղեցիկ՝ նորագութեամբ: Սեւ՝ Յակոբը Եսայի ձեռքով գեղեցիկ՝ հօր օրհնութեամբ սեւ՝ որովհետեւ մի գաւազնով անցաւ Յորդանանը, եւ գեղեցիկ՝ որովհետեւ այնտեղից երկու բանակով վերադարձաւ: Սեւ է Նեմանը՝ բորոտութեամբ, գեղեցիկ՝ ապաքինմամբ: Նոյնպէս եւ մաքսատրը սեւ է մինչեւ տաճար մտնելը, գեղեցիկ՝ այնտեղից ելնելով: Դարձեալ «սեւ եմ, - ասում է, - եւ գեղեցիկ», եւ այս՝ իրամբ, որովհետեւ Հարս Եկեղեցին առաջանում է արդարներից եւ մեղաւորներից, որոնցից մէկը գեղեցիկ է, իսկ միւսը սեւ: Ինչպէս որ երկնային զօրքերի վերին դասակարգութիւնները սեւ են Արտեսակով, որն առաւօտեան երժազում [Եսայի ԺԴ 12], եւ գեղեցիկ՝ մարդկային ցեղով, որոնք լուսնում են ընկածների տեղը [Դուկ. Ի 36]: Սեւ՝ մեղացեալները, գեղեցիկ՝ ապաշխարողները: Սեւ՝ Կայնը, գեղեցիկ՝ Աբելը: Սեւ՝ Զամը, գեղեցիկ՝ Նոյը, Սեւ եւ Յաբելը: Սեւ՝ Թարան, գեղեցիկ՝ Աբրահամը: Սեւ՝ Եսաւը, գեղեցիկ՝ Յակոբը: Սեւ՝ Փարաունը, գեղեցիկ՝ Իսրայէլը: Սեւ՝ Եգիպտոսի կախարդները, գեղեցիկ՝ Մովսէսն ու Ահարոնը: «Սեւ եմ», - ասում է, որովհետեւ Սիոնի դուստրից վերցուեց նրա ողջ վայելչութիւնը [Ողբ Ա 6]: Սեւ՝ կոսապաշտութեամբ եւ անասակ վարքով, որովհետեւ մեղքերին ու կոտորելին ծա-

կոնց ծառայ էար, գե[ղեցիկ]՝ զի ի Բրիստոնս մկրտուցարք եւ Աւագանին ջրով մաքրուցարք: Սե[ա]՝ պ[ա]տու[խր]ազանցութեամբ, որոց սաւ. «Ահ ապարէն իբրեւ գորդիս եթովպացոց էք դուք Ինձ, որդիք Իսրայելի»,— սաւ Տեր» [Ամովս Թ 7], գե[ղեցիկ]՝ հրամանակրութեամբ, գոր սաւ. «Իսրայելցէք ի չարեաց, ուսարո՛ւք զբարիս գործել, եւ թէ իցեմ մեղք ձեր իբրեւ զձանձրախարիթ, իբրեւ զձիւն սպիտակ արարից, եւ թէ իցեմ իբրեւ գորթան կարմիր, իբրեւ զասր սուրբ արարից» [Եսայի Ա 17-18]: Այսպէս, սե[ա]՝ հեթանոսական կոսապաշտութեամբ, գե[ղեցիկ]՝ քրիստոսական սուրբ հաստով: Սե[ա]՝ Եղիա, զի հալածեցաւ յԵզաբելայ, եւ գե[ղեցիկ]՝ զի ետես զփառս Աստուծոյ [Գ Թագ. ԺԹ 3]: Սե[ա]՝ սրբուհին Շուշան, մինչ ի մահ դատապարտեցաւ, գե[ղեցիկ]՝ զի անկարտ գտաւ: Սե[ա]՝ առաքեալքն, մինչ զանեցան, եւ գե[ղեցիկ]՝ զի զնացին խնդարով յերեսաց ատենին [Գործք Ե 4]: Վերջապէս, երեք մանկունքն ի մէջ բորբոքեալ հեղին համայնգամայն սեա եւ գե[ղեցիկ]:

[ ] «Դ]ստերք Երուսաղեմի»,— սաւ: Դստերք կոչին էզ զաւակունք մարց, որք լինին միշտ շուրջ զնորք եւ ոչ բաժանին: Եւ այսպէս եւ հրեշտակք, որք շուրջ են զՎերին

ոայ եղանք, գեղեցիկ՝ որովհետեւ Բրիստոնս մկրտուցինք եւ Աւագանի ջրով մաքրուցինք: Սե՛ պատուիրանազանցութեամբ, որի պատճառով ասում է «Մի՛թ դուք ինձ համար եթովպացիների որդիների նման չէք, Իսրայելի՛ որդիներ»,— ասում է Տերը» [Ամովս Թ 7], գեղեցիկ՝ հրամանի նկատմամբ հնազանդութեամբ, որն ասում է՝ «դադարեցէ՛ք չարիք գործելուց, սովորեցէ՛ք բարիք գործել, եւ եթէ ձեր մեղքերը շատագոյն են, ձեան նման սպիտակ եմ դարձնելու, եւ եթէ որդան կարմիրի պէս են, սպիտակաթոյր գեղմի պէս սուրբ եմ դարձնելու» [Եսայի Ա 17-18]: Այսպէս, սե՛ հեթանոսական կոսապաշտութեամբ, գեղեցիկ՝ քրիստոսական սուրբ հաստով: Սե՛ Եղիան, որովհետեւ հալածուեց Յեզաբելից, եւ գեղեցիկ՝ որովհետեւ տեսաւ Աստուծոյ փառքը [Գ Թագ. ԺԹ 3]: Սե՛ սրբուհի Շուշանը, երբ մահուան դատապարտուեց, գեղեցիկ՝ որովհետեւ անկարտ գտուեց: Սե՛ առաքեալները, երբ զանահարուցին, եւ գեղեցիկ՝ որովհետեւ ատենի առջեւից խղճութեամբ հեռացան [Գործք Ե 4]: Վերջապէս, երեք երիտասարդները բորբոքուած հեղցի մէջ միանգամայն եւ սեւ էին, եւ գեղեցիկ:

«Երուսաղեմի դաստերք»,— ասում է: Դաստերք են կոչում մայրերի էզ զաւակները, որոնք միշտ նրանց շուրջ են լինում եւ չեն բաժանում: Եւ այսպէս են եւ հրեշտակ-

Երուսաղեմի իբրեւ դաստերք նորին, զի ոչ բաժանին ի նմանէ: Եւ մարգարէքն են դաստերք սինակոկային, եւ առաքեալքն՝ դաստերք Բրիստոնսի: «Այրապետք, վարդապետք, քահանայք եւ խոստովանակարք՝ որպէս դաստերք եւ զասկունք նորոյս սուրբ Եկեղեցոյ, առ որս զանգատի եւ Հարսն իւրոց յանցանաց: Որպէս հնումն բորոտք ի հեռաստանէ աղաղակէին [Դուկ. ԺԷ 12], նոյնպէս եւ Հարսն բողոքէ զոգեղութիւնէ եւ սեւութիւնէ իւրմէ՝ օրինակաւ ծառուցմամբ ասելով. «[Բ]րեւ ըզվրանն Կեդարու եւ իբրեւ զիւրանն Սողոմոնի»: Արդ, Կեդար է որդի Իսմայելի եւ հայր արաբացոց, որք սեալ քրձեայ կամ մաշկեայ վրանաւ շրջին, որպէս են աշմոյս սզգն կորդեաց եւ մարաց, որոց բնակութիւնն միշտ է ի լերինս եւ յանապատ տեղիս, որ ամառան եւ ձմեռան անդադար ի շրջիկն են, վասն որոյ, սոթախարշ եւ ցրտակէզ լեայք, ինքեանք եւ վրանք իրեանց առաւել սեւանան: Որոց եւ զինքն համեմատէ Հարսն՝ ասելով. «Սեա եմ իբրեւ զվրանն Կեդարու»: Որպէս եւ Դաիթ վայ տայր անձին իւրոյ, թէ՛ «Բնակեցայ եւ ի վրանս Կեդարու» [Սաղմ. ԺԺԹ 5]՝ նման աղցատր կենցաղոյս, զի Կեդար «սեա եւ տրամութիւն» թարգմանի: Եւ որ-

ները, որոնք Վերին Երուսաղեմի շուրջն են իբրեւ նրա դաստերք, որովհետեւ չեն բաժանում նրանից: Եւ մարգարէները սինագոգի դաստերքն են, եւ առաքեալները՝ Բրիստոնսի դաստերքը: «Այրապետները, վարդապետները, քահանաներն ու խոստովանահայրերը նոր սուրբ Եկեղեցու դաստերքի ու զաւակների պէս են, որոնց եւ զանգատում է Հարսն իր յանցանքներից: Ինչպէս հնում բորոտներն էին հեռուից աղաղակում [Դուկ. ԺԷ 12], նոյնպէս եւ Հարսն է բողոքում իր տգեղութիւնից ու սեւութիւնից՝ օրինակի ծառուցումով ասելով «Կեդարի վրանի ու Սողոմոնի խորանի նման»: Արդ, Կեդարը Իսմայելի որդին է եւ արաբների հայրը, որոնք սեւ քրձեայ կամ կաշուեայ վրանով են շրջում, ինչպէս են ներկայիս զրդերի ու մարերի ազգերը, որոնց բնակութիւնը միշտ լեռներում ու անապատ տեղերում է, որոնք ամառն ու ձմեռն անդադար շրջում են, որի պատճառով, սոթախարշ եւ ցրտակէզ լինելով, իրենք եւ իրենց վրաններն անելի են սեւանում: Որոնց հետ եւ համեմատում է Հարսն իրեն՝ ասելով «Սեւ եմ Կեդարի վրանի նման»: Ինչպէս եւ Դաիթն էր իր անձին «վայ» տալիս, թէ՛ «Բնակուեցի եւ Կեդարի վրաններում» [Սաղմ. ԺԺԹ 5]՝ մեր կարիքատր կենցաղի նման, որովհետեւ Կեդարը «սեւ ու տրամութիւն» է թարգմանում: Եւ անելի շատ այս

քան առ այս կամի սուտ, թէ՛ ի փրկութեան վայրէն արտաքսեցայ եւ ի պանդխտութեան վայրս բնակեցայ: Չի եւ այլոր սաւ. «Պանդոսիս եմ եւ առաջի քոյ, նժոյն եւ անցաւոր, որպէս ամենայն հարք իմ» [Սաղմ. ԼԸ 13, ՃԺԸ 19], զի բնական եւ ի գրատրական յորհնում շրջէի եւ ի ներքոյ անտառախիտ ծառոց զոհէի, ոչ լուայ եւ ոչ ունկն եղի, որ ասացիր. «Ես տնկեցի զքեզ որթ պրտաբեր ամենեւին ճշմարիտ, զի ա՛րդ դարձար ի դառնութիւն, ո՛րթոյ օտարացեալ»: Որոյ աղազս ամբաստան եղեր յԻնէն, թէ տեսեր զինչ գործեաց բնակչին Իսրայելի, զնաց ատանձին ի վերայ ամենայն լերանց բարձանց եւ ի ներքոյ ամենայն անտառախիտ ծառոց եւ անդ պոռնկեցաւ [Երեմ. Բ 20]: Իսկ յորժամ յետս չոգայ եւ զղջացեալ ասպառեցի, յայնժամ գեղեցկացայ հանգոյն խորանին Սողոմոնի: Բայց աստանօր վրանն եւ խորանն զանազանին իրերաց, որպէս թէ ի վրանի բնակին լեռնային գոտիկը եւ շինականը, ի խորանի՝ թագաւորը եւ իշխանը, զի այնպէս երեսեցոցանէ՛ Հարսն զքան իւր, վասն որոյ եւ վայել էր Սողոմոնի ինքեան յարմար եւ արքայութեան իւրոյ արժան խորան կազմել, յորում բնակէր հանգոյն ճշմարտին Սողոմոնի Տեսն մերոյ՝ Փեսային հոգոց, որոյ եղև Հարսն խորան

մասին է ուզում ասել, թէ՛ փրկութեան վայրից արտաքսուեցի եւ պանդխտութեան վայրերում բնակուեցի: Որովհետեւ եւ այլոր ասում է «Զա առջեւ եւ պանդուխտ եմ, նժոյն եւ անցողիկ, ինչպէս իմ բոլոր հայրերը» [Սաղմ. ԼԸ 13, ՃԺԸ 19], որովհետեւ շքում էի բնական ու գրատր օրէնքի մէջ եւ անտառախիտ ծառերի տակ էի զոհում, չսեցի եւ ականջ չդրեցի, որ ասացիր. «Ես քեզ տնկեցի որպէս բացարձակ ճշմարիտ պտղաբեր որթ, ինչո՞ւ դառնութիւն դարձար, օտարացած որթ»: Որի պատճառով մեղադրեցիր ինձ, որ տեսար, ինչ գործեց Իսրայելի բնակչիչը, առանձին գնաց բոլոր բարձր լեռների վրայ եւ բոլոր անտառախիտ ծառերի տակ եւ այնտեղ պոռնկացաւ [Երեմ. Բ 20]: Իսկ երբ յետ դարձայ եւ զղջալով ասպառեցի, այն ժամանակ գեղեցկացայ Սողոմոնի խորանի նման: Սակայն այստեղ վրանն ու խորանը զանազանում են իրարից, որպէս թէ վրանի մէջ բնակում են լեռնային գիւղացիներն ու շինականները, իսկ խորանի մէջ թագաւորներն ու իշխանները, որովհետեւ այդպէս է երեւում Հարսի խօսքից, որի համար էլ Սողոմոնին վայել էր իրեն յարմար եւ իր արքայութեանն արժանի խորան պատրաստել, որի մէջ բնակում էր ճշմարիտ Սողոմոնի նման մեր Տէրը՝ հոգիների Փեսան, որի համար Հարսը եղաւ խորան եւ

եւ բնակարան, զի խոստովանեցաւ զՆա Փրկիչ աշխարհի եւ Որդի Աստուծոյ [Ա Յովհ. Դ 14]: «Այլ այլ յսուկեանէ չեմք օտար եւ ոչ պանդուխտ, քաղաքակիցք՝ սրբոց եւ ընտանիք՝ Աստուծոյ» [Եփես. Բ 19]: Ռատի եւ Հարսն սաւ՝ սեաւ եմ եւ եւ գեղեցիկ: Մեա՛ զի սահական եւ բեկանուտ մարդկային տկար բնութեամբ զգածեալ է, եւ գեղեցիկ՝ զի գիտէ՛ յաղթել մարմնոյ, աշխարհի եւ աստանայի եւ, ընդդէմ կայեալ նմա, սաւ. «Ո՛ր է, մահ, յաղթութիւն քո, ո՛ր է, դժոխք, խայթոց քո» [Ա Կորնթ. ԺԵ 25]: «Մեա եմ ես»,– սաւ, որպէս Աբել՝ նախանձու եղբորն, եւ գեղեցիկ՝ զի արեան[ք] կարմրացաւ [Ծննդ. Դ 8]: Բայց համայնգամայն սաւ, թէ՛ սեաւ եմ եւ եւ գեղեցիկ: Մեա՛ իբրոյ յուսահատ տիրութեամբ՝ սակս անագանելոյ Փեսային, եւ գեղեցիկ՝ իսկոյն զպատեան Լորին յաշխարհ: Վասն որոյ սաւ Յեսսեմիկն, թէ՛ «Ի դարձուցանել Տեսն զգերութիւն Սիոնի, եղաք մեր միխթարեալք, յայնժամ լցան բերանք մեր ինդրութեամբ, եւ լեզուք մեր՝ ցրեծութեամբ» [Սաղմ. ՃԻԷ 1], զի ի ծառայութենէ՛ խնց յազատութիւն, ի պանդխտութենէ՛ ի քաղաքակցութիւն, ի յօտարութենէ՛ ի յ[ք]նտանեկցութիւն եւ ի յաղախութենէ՛ ի հարսնութիւն Ստեղծողին իւրոյ: Վասն որոյ սաւ. «Որ-

բնակարան, որովհետեւ Նրան՝ ընդունեց որպէս աշխարհի Փրկիչ եւ Աստուծոյ Որդի [Ա Յովհ. Դ 14]: «Այլ այսուկեանէ օտար եւ պանդուխտ չեմք, այլ համաքաղաքացի սրբերին եւ ընտանի՝ Աստուծո» [Եփես. Բ 19]: Ռատի եւ Հարսն ասում է՝ սեւ եմ եւ եւ գեղեցիկ: Մե՛ որովհետեւ զգեստաւորուել է փոխախական ու յեղյեղուկ մարդկային տկար բնութեամբ, եւ գեղեցիկ՝ որովհետեւ զիտի յաղթել մարմնին, աշխարհին եւ աստանային եւ, Երա դէմ դուրս գալով, ասում է. «Ո՛ր է, մահ, քո յաղթութիւնը, ո՛ր է, դժոխք, քո խայթոցը» [Ա Կորնթ. ԺԵ 25]: «Մեւ եմ ես»,– ասում է, ինչպէս Աբելը՝ եղբոր Նախանձից, եւ գեղեցիկ՝ որովհետեւ արեամբ կարմրեց [Ծննդ. Դ 8]: Բայց ընդհանուր կերպով ասում է, թէ՛ սեւ եմ եւ եւ գեղեցիկ: Մե՛ յուսահատ տիրութեամբ՝ Փեսայի յապաղելու պատճառով, եւ գեղեցիկ՝ Նրա իսկոյն զպատեամբ աշխարհ: Որի համար ասում է Յեսսեմիկը, թէ՛ «Երբ Տէրը դարձրեց Սիոնի գերութիւնը, մենք միխթարուեցինք, այն ժամանակ մեր բերանները լցուեցին խընդութեամբ, եւ մեր լեզուները՝ ցրեծութեամբ» [Սաղմ. ՃԻԷ 1], որովհետեւ ծառայութիւնից անցաւ ազատութեան, պանդխտութիւնից՝ համաքաղաքացիութեան, օտարութիւնից՝ ընտանեկցութեան եւ աղախութիւնից՝ հարսնութեան՝ իր Ստեղծողի համար: Ռատի ասում է. «Սիոնի որդի-

դիք Սիրնի ցնծասցեն ի թագաւորն իրեանց» [Մաղմ. ՃԽԹ 2]: Մեա՛ Պօղոս, մինչ հալածէր զԵկեղեցին Բրիտանոսի, եւ զեկեղեցի՛յ յորժամ թարգալէր զԲրիտանոս Աստուած, որ եւ ի գլխատմանն փոխանակ արեան կաթն բխեաց: «Իբրեւ զվրանն Կեդարոս եւ իբրեւ զխորանն Սողոմոնի», այսինքն՝ թելադրութեամբն աստուանայի սեացայ, բայց ողորմութեամբն Աստուծոյ խորան եւ տաճար Սողոմոնի յարանրեցայ, որ է տուն Աստուծոյ: (Աստ եւ աղքատ Ղազարան) եւ մեծատունն, փարիսեցիքն) եւ մաքաւարն):

Բան, որ ասէ. «Ունին զսուր ուսեայք զպատերազմն, այր իրաքանչիւր զսուր իւր ի վերայ ազդեր իւրոյ ի զարհուրանաց գիշերոյ» [Երգ Գ 8]: Չայս վասն զօրաւորացն ասէ, որք շուրջ կան զգահոյիքն Սողոմոնի: Բայց գիտելի է, զի որպէս եղանի զօրագութիւն, նոյնպէս եղանի զօրախորն, զօրք եւ զհնորք նորին, եւ որպէս նա ասնէ, նոյնպէս ասնեն եւ նոքա: Որպէս Աբիմելէք կոտորեաց բռնն մի փայտի եւ ետ զայն ի վերայ ուսոց իւրոց եւ ասէ զգօրսն՝ զինչ տեսանիցէք յիս, զոր ասնիցեն, արասցիք եւ դուք վարկադակի: Կոտորեցին եւ նոքա իւրաքանչիւր ոք ամենեքին զբռնն մի փայտի եւ բարձին եւ գնացին զհետ նորա եւ եղին ի վերայ ամբողջին եւ այրեցին զամբողջն հրով [Դատ. Թ 49]: Նմանապէս եւ Ջօ-

նեղը թող ցնծան իրենց թագաւորով [Մաղմ. ՃԽԹ 2]: Մեւ էր Պօղոսը, մինչ հալածում էր Բրիտանոսի Եկեղեցին, եւ զեկեղեցի՛յ երբ Բրիտանոս Աստուծոյ էր թարգալում, որ եւ զլիստման պահին արեան փոխարէն կաթ բխեցրեց: «Կեդարի վրանն ման եւ Սողոմոնի խորանն ման», այսինքն՝ աստուանայի թելադրութեամբ սեացայ, սակայն Աստուծոյ ողորմութեամբ յարդարեցի որպէս Սողոմոնի խորան եւ տաճար, որն Աստուծոյ տունն է: (Այստեղ նաեւ աղքատ Ղազարան ու մեծատունը, փարիսեցիքն ու մաքաւարը):

Այն խօսքը, որ ասում է «Սուր ունեն եւ սովորել են պատերազմել, իրաքանչիւր այր սուր ունի իր ազգրի վրայ՝ գիշերոայ գարիւրանքների դէմ» [Երգ. Գ 8]: Մա ասում է զօրավարների մասին, որոնք կան Սողոմոնի զահի շուրջ: Բայց հասկանալի է, որ ինչպիսիք զօրագութիւն է, նոյնպիսիք լինում են եւ նրա զօրավարը, զօրքն ու զհնւորները, եւ ինչպէս նա է անում, այնպէս էլ նրանք են անում: Ինչպէս Աբիմելէքը մի բռն փայտ կոտորեց եւ այն դրեց իր ուսերին եւ ասաց զօրքին՝ ինչ որ տեսնում եք, թէ ես եմ անում, շտապ դուք էլ նոյնն արեք: Եւ նրանց բոլորից իրաքանչիւրը նոյնպէս մի բռն փայտ կոտորեց, եւ վերցրեցին եւ գնացին նրա հետ եւ դրեցին ամբողջի վրայ եւ ամբողջը հրով այրեցին [Դատ. Թ

րազուրիսն հաստոց մերոց [Երբ. ԺԲ 2]: «Օրհնակ մի ետու ձեզ, զի որպէս ես արարի, եւ դուք ասնիցիք» [Յովհ. ԺԳ 15], ջանգի սուր երկասայրի սրեայ ելանէր ի բերանոյ Նորա, որով եմուտ ի պատերազմ [Յայտ. Ա 16 եւ Բ 16]՝ երջանկապէս զհնուորեայ, որ ի տեղի սաղաւարտի էառ զփուշ պսակն, ի տեղի պղնձեայ զրահի զգեցաւ զզրամիտն, ի տեղի երկաթեայ առնապանաց ընկալաւ զերկաթեայ բեռնու, ի տեղի զհնուորական պաշտպալ յնութեան սիրեաց զմիայնութիւն, ի տեղի ի հնչման փողոյ զլուսիսն եւ զհամբերութիւնն, ի տեղի ըմպելեաց՝ զքացախ եւ զլեղի, ի տեղի ձիոյ եւ երիվարի՝ զիսաչն: Որովք յաղթեաց զթշնամին ազգի մարդկան ըստ կանխագրութեան մարգարէին, թէ՛ «Յաւուր յայնմիկ ւճցէ Աստուած զսուրն սուրբ մեծ եւ հզօր ի վերայ վիշապ օձին կամակորին եւ սպանցէ զվիշապն ի մէջ ծովուն» [Եսայի ԻԷ 1]: Այսպէս էհար զպատերազմ ի ծագաց մինչեւ ի ծագս երկրի, զաղեղունս փշրեաց, զնա խորտակեաց եւ զասպարս այրեաց հրով [Մաղմ. ԽԵ 10]: Աս այս վախճան աղօթքի աստուածաւայր մարգարէն եւ պաղաւտը աս Փեսայն հոգւոց ասելով. «Աժ զսուր ընդ մէջ Զո, հզօր» [Մաղմ. ԽԴ 4]: Նմանապէս զօրաւորք եւ զօրք Նորին պահպանեն զգահոյք Փեսային հոգւոց

49]: Նմանապէս մեր հաստոցի Ջօրագուրիսը [Երբ. ԺԲ 2]: «Մի օրհնակ տուեցի ձեզ, որպէս ինչպէս ես արեցի, այնպէս էլ դուք անեք» [Յովհ. ԺԳ 15], ջանգի սրում երկասայրի սուր էր դուրս զալիս Նրա բերանից, որով պատերազմի մէջ մտաւ [Յայտ. Ա 16 եւ Բ 16]՝ երջանիկ կերպով զհնուորագրում, որ սաղաւարտի փոխարէն փշէ պսակը վերցրեց, պղնձեայ զրահի փոխարէն զրամիտը հազաւ, երկաթեայ առնապանների փոխարէն երկաթեայ բեռներ [ընդունեց], զհնուորական պաշտպանութեան փոխարէն միայնութիւն սիրեց, փողաբորութեան փոխարէն լուսիսն եւ համբերութիւն, ըմպելիքի փոխարէն քացախ եւ լեղի, ձիու եւ երիվարի փոխարէն խաչը: Որոնցով յաղթեց մարդկային ազգի թշնամուն մարգարէի կանխագրութեան համաձայն, թէ՛ «Այն օրն Աստուած մեծ եւ հզօր սուրբ սուրն իջեցնելու է կամակոր վիշապ օձի վրայ եւ սպանելու է վիշապին ծովուն» [Եսայի ԻԷ 1]: Այսպէս պատերազմով հարուածեց երկրի ծագերից մինչեւ ծագերը, փշրեց աղեղները, խորտակեց զեղբերը եւ ասպարները հրով այրեց [Մաղմ. ԽԵ 10]: Այս արարտի համար էր աղօթքում աստուածաւայր մարգարէն եւ պաղաւտում հոգիների Փեսային ասելով. «Սուր կապիր Զո մէջքին, հզօր» [Մաղմ. ԽԴ 4]: Նմանապէս եւ Նրա զօրավարներն ու զօրքը պահպանում են մեր հոգիների Փե-

մերոյ Մողոմոնի եւ վասն Այն-
րիկ յորժամ պատերազմեն, որպէս
Միքայել հրեշտակապետն վիճէր
ընդ բանասրկուին վասն մովսի-
սեան մարմնոյն, եւ որ կամեր հա-
կառակի ընդ Յեսուայ քահանայի
մեծի եւ ընդ կնոջն, որ հանդեր-
ձեայ էր ծնանի, եւ յաղագս չա-
րախօսելոյ վասն եղբարց մերոց:
Վասն որոյ Միքայել եւ հրեշտակը
խր կտուին ընդ վիշապ օձին եւ
յաղթեցին զնա Արեանք Գառին
եւ, շոթայիք կապեալ, փակեցին
զնա ի խորս դոճիւղոց [Յուդա Ա
9, Ջաք. Գ 1, Յայտ. ԺԲ 4 եւ Ի 1]:
Նմանապէս առաքեալք եւ մարգա-
րէք ունին զսուր ռուսայք զպատե-
րագն, որպէս ասէր, թէ՛ «Գրեալ է ի
մարգարէս. «Եւ եղիցին ամենե-
րեան ռուսայք յԱստուծոյ, ամե-
նայն որ լսէ ի Վորէ եւ ուսանի,
գայ առ Իս» [Յովհ. Զ 45]: Չի
սուսեր հոգոյն է բանն Աստուծոյ
[Եփես. Զ 17], որով Պօղոս պա-
պանձեցոյց զՏէրտուղիոս ճարտա-
սանն եւ զԼեւիաթանն խաղալիք
արար ինքեան: Եւ, ըստ Ոսկ[եթե-
րանի], իբրեւ սուրկի միտմ բա-
զում անգամ աստուէր աստանայի
եւ իբրեւ ընդ հալու խաղալիք ընդ
Մադայելի՛ ունելով զոտու իւր ի
վերայ պարանոցի նորին: Վասն
որոյ ասէ Պօղոս. «Ընտրեաց զմեզ
Նովա յառաջ քան զիկնիկն աշ-
խարհի» [Եփես. Ա 4]: Մայն եւ
մարգարէն ասէ. «Ի յարգանտէ կո-
չեաց զիս եւ ի յորովայնէ մօր

սայ Մողոմոնի գահը եւ Նրա հա-
մար ամէն ժամ պատերազմում, ինչ-
պէս Միքայել հրեշտակապետն էր
Մովսէսի մարմնի համար վիճում.
բանասրկուի հետ, որը կամենում էր
նաեւ հակառակուել մեծ քահանայ
Յեսուին եւ կնոջը, որը պատրաստ-
ում էր ծնել, եւ կամենում էր չարա-
խօսել մեր եղբայրների մասին: Որի
պատճառով Միքայելն ու հրեշտակ-
ները կտում էին վիշապ օձի հետ եւ
յաղթեցին նրան Գառան Արեանք եւ,
շոթաներով կապելով, փակեցին
նրան դոճիւղի խորքերում [Յուդա
Ա 9, Ջաք. Գ 1, Յայտ. ԺԲ 4 եւ Ի
1]: Նմանապէս եւ առաքեալներն ու
մարգարէները սուր ունեին, պատե-
րագն էին սովորել, ինչպէս ասում
էր, թէ՛ «Գրուած է մարգարէների
մօտ. «Եւ բոլորն Աստուծոց սովորած
կլինեն, ամէն ոք, ով լսում է Վորից
եւ սովորում, գալիս է Ինձ մօտ»
[Յովհ. Զ 45]: Որովհետեւ հոգու
սուսերն Աստուծոյ խօսքն է [Եփես.
Զ 17], որով Պօղոսը պապանձեց-
րեց Տերտուղիոս ճարտասանին եւ
Լեւիաթանին իրեն խաղալիք դարձ-
րեց: Եւ, ըստ Ոսկեթերանի, բազմա-
թիւ անգամ աստուծոյ էր ստանա-
լին, ինչպէս մի ստրուկի, եւ խաղում
Մադայելի հետ, ինչպէս հալի հետ՝
իր սոքերը նրա պարանոցի վրայ
դրած: Ուստի Պօղոսն ասում է.
«Մեզ Նրանով ընտրեց նախքան
աշխարհի լինելը» [Եփես. Ա 4]:
Սրա պէս ասում է եւ մարգարէն՝
«Արգանդից կանչեց ինձ եւ իմ մօր

իմոյ կարգաց զանուն իմ եւ եղ
զբերան իմ իբրեւ զսուր սուսերի
եւ ընդ հովանեաւ ձեռին իւրոյ
թագոյց զիս» [Եսայի ԽԹ 1]: Եւ
որքան առ այս տարակուսելի է,
զի եթէ նախապէս ընտրեցան սո-
քա, զիս՛րդ այսքան երկար մնա-
ցին ներ անհասարակեան. ասելի
է, թէ որ ունէ երիտասարդ ընտրէ
ինքեան կոյս մի ի հարսնութեան
եւ ածել առ ինքն թողու ի դիպող
ժամու, նոյնպէս եւ առաքեալքն
նախապէս ընտրեցան ի գաղա-
փարի մտացն Աստուծոյ եւ ի ժա-
մանակի պիտանաւորութեան կո-
չեցան ի Նմանէ, որք եղեն զօրա-
վար զօրու Տեսուն եւ պատերազ-
մեալք յաղթեցին յանմարմին թըշ-
նամոյն: Նմանապէս եւ վարդա-
պետք Եկեղեցոյ ունին զսուր, որ
է բանն Աստուծոյ՝ ազդող եւ հա-
տու, քան զամենայն սուր երկայ-
րի [Եբր. Դ 12], զորս քարոզեն,
որովք իրատեն, խոցեն եւ վիրա-
ւորեն զմիտս յտղաց, զորոց
պատմէ Դաւիթ, թէ՛ «Սուր երկայ-
րի ետ ի ձեռս նոցա առնու
զ[ ]հատուցումն ի հեթանոսաց՝ ի
յանդիմանութիւն ամենայն ժո-
ղովրդոց» [Մաղմ. ԸԽԹ 7]: Չի քա-
րոզիքն են սուր Բրիստոսի՝ Փե-
սային հոգոց, որով Բրիստոս
պատերազմի ընդ ամբարշտաց, զի
աստ այսու սրով հատանէ զմոլո-
թիւս մոլորեկոց եւ յԱստու
Դա-
տաստանի պատմէ դատապարտե-

որովայնից կարգաց իմ անունը եւ
իմ բերանը հաստատեց որպէս սու-
սերի սուր եւ Իր ձեռքի հովանու
ներքոյ պատսպարեց ինձ» [Եսայի
ԽԹ 1]: Եւ սրա մասին ինչքան տա-
րակուսելի է, որովհետեւ եթէ սրանք
նախապէս ընտրուեցին, ինչո՞ւ այս-
քան երկար մնացին անհասարա-
կեան մէջ կարելի է ասել, որ ինչ-
պէս մի երիտասարդ մի կոյս է
ընտրում իր համար հարսնութեան
եւ իր մօտ բերելը թողնում յարմար
ժամանակի, նոյնպէս եւ առաքեալնե-
րը նախապէս ընտրուեցին Աստուծոյ
մտքի գաղափարի մէջ եւ պիտանի
լինելու ժամանակ կանչուեցին Նրա
կողմից, որոնք եղան Տիրոջ զօրքի
զօրավարը եւ պատերազմելով յաղ-
թեցին անմարմին թըշնամուն: Նմա-
նապէս եւ Եկեղեցու վարդապետ-
ներն ունեն սուր, որն Աստուծոյ
խօսքն է՝ բոլոր երկայրի սրերից
անելի ազդու եւ հատու [Եբր. Դ
12], որով քարոզում են, խրատում,
խոցում եւ վիրաւորում լազների
մտքերը, որոնց մասին պատմում է
Դաւիթը, թէ՛ «Նրանց ձեռքը երկայ-
րի սուր տուեց հեթանոսներից հա-
տուցում ստանալու համար՝ ի յան-
դիմանութիւն բոլոր ժողովուրդների»
[Մաղմ. ԸԽԹ 7]: Որովհետեւ քարո-
զիչները հոգիների Փեսայ Բրիստո-
սի սուրն են, որով Բրիստոս պատե-
րագնում է ամբարիշտների հետ,
որովհետեւ այստեղ այս սրով հա-
տում է մոլորեալների մոլութիւնները
եւ Դատաստանի Օրը պատմում դա-

լով, զի հրամայէ ամենայն թշնոց երկնից գալ ի յ[ը]նթրիս մեծին Աստուծոյ եւ ուտել զմարմինս թագաւորաց եւ զմարմինս հօրաց եւ զմարմինս երկվարաց եւ ամենայն հեծելոց ի նոսա եւ զմարմինս ազատաց եւ ծառայից, մեծի եւ փոքու [Յայտ. ԺԹ 17]: Վասն որոյ ասէ. «Ամենեքեան ունին զսուր ուսեայք զպատերազմն», այսինքն՝ համայն սուրբք եւ հարսնացեալք Քրիստոսի, որք գրեցան զհնորք Քրիստոսի զօրապետին եւ մտին ի ներքոյ դոշակի Լորին, ի տեղի տուերի ունեցան զհասան սուրբ, որովք պարտեցին զթագաւորութիւնս [Եբր. ԺԱ 33] եւ զգեցան զգեմն լուսոյ եւ եղին ի գլուխ զաաղաւարտն յուսոյ փրկութեան եւ շուրջ ամին զինքեանք զգրահն արդարութեան, կապէին ի մէջ զկամարն ողջախոհութեան, առին զվահանն աղօթից եւ այլն ամենայն, որք զհնուորութեան պատկանին եւ փրկութեան հո[գ]ւոց, որովք պատերազմեալ ընդ հնագոյն օձին եւ յաղթեցին քաջապէս, քանզի, ի դէմ Յեսուայ, ասաց առ նոսա Փեսայն հոգւոց. «Ես զօրավար եմ զօրու Տեսն եւ եկի՝ օգնել թեզ» [Յեսու Ե 13]: Որովք ջնջեցան զձեռագիր մերոյ հակառակութեան հրամանօք Իրովք, որ կայր մեզ հակառակ, եբարձ զայն ի միջոյ եւ բնեռեաց ընդ իսաչափայտին [Կող. Բ 14]: Բայց վար-

տապարտութեամբ, որովհետեւ հրամայում է երկնքի բոլոր թշուրհներին զայ մեծ Աստուծոյ ընթրիքին եւ ուտել թագաւորների մարմինները, հօրների մարմինները, երկվարների եւ նրանց բոլոր հեծելների մարմինները, ազատների եւ ծառայների, մեծերի եւ փոքրերի մարմինները [Յայտ. ԺԹ 17]: Ուստի ասում է «Բոլորը սուր ունեն եւ սովորել են պատերազմել», այսինքն՝ Քրիստոսի համայն սրբերն ու հարսնացեալները, որոնք զինուորագրուեցին զօրապետ Քրիստոսին եւ մտան Նրա դոշակի տակ, սուսերի փոխարէն սուրբ հաւատք ունեցան, որով պարտութեան մատնեցին թագաւորութիւններին [Եբր. ԺԱ 33], լոյսի զէնք հագան, իրենց զվսին փրկութեան յոյսի սաղաարտ դրեցին եւ իրենց պատեցին արդարութեան զրահով, մէջքին կապեցին ողջախոհութեան գօտին, առան աղօթքի վահանը եւ այն ամենն, ինչ զհնուորութեանն ու հոգիների փրկութեանն է վերաբերում, որոնցով պատերազմելով հնագոյն օձի հետ՝ քաջաբար յաղթեցին, որովհետեւ հոգիների Փեսան, ի դէմ Յեսուի, ասաց նրանց. «Ես Տիրոջ զօրքի զօրավարն եմ եւ եկայ՝ օգնելու թեզ» [Յեսու Ե 13]: Որոնցով Իր հրամանով ջնջուեց մեր հակառակութեան ձեռագիրը, որ մեզ հակառակ էր, վերցրեց այն մեր միջից եւ բնեռեց իսաչափայտին [Կող. Բ 14]: Բայց Եկե-

ղապետք Եկեղեցւոյ զպատերազմ կոչեն աղբիւր չարագործութեան, արմատ անիրաւութեան եւ սկիզբն անօրէնութեան, բայց որովհետեւ ոչ է մեզ պատերազմն ընդ մարմնոյ եւ ընդ արեան, այլ՝ ընդ իշխանութիւնս եւ ընդ պետութիւնս, ընդ աշխարհակալս իսաարիս այսորիկ, ընդ այսա չարութեան, որք են ի ներքոյ երկնից [Եփես. Զ 12], վասն այնորիկ պատերազմս զայս կոչենք աղբիւր բարեգործութեան եւ սկիզբն ամենայն սուսքինութեան, որ ի պատերազմէ աստի ստաջ գայ: Ջորս յուսոյ զհնուորաց Իրոց Փեսայն երկնաւոր՝ ասելով. «Արասցես զամենայն ըստ՝ օրինակին, որպէս ցուցաւ թեզ» [Եբր. Ը 5]: Ուստի շնորհակալ եղեալ «արսին՝ ասէ. «Ուսուցեր ինձ զպատերազմ եւ սրարներ զբազով իմ որպէս զադեղն հաստ» [Սաղմ. ԺԷ 35]: Արդ, այսորիկ եւ ամենայն զէնք, որք հարկաւորք են հոգեւոր զհնուորութեան. «Ի վերայ ամենայնի ասէ՞ք զվահանն հաստոյ» [Եփես. Զ 16] եւ թէ՛ «Ատ՞ք զաաղաւարտն փրկութեան» [Եփես. Զ 17], եւ այն թէ՛ «Զզեցցուք զգրահսն հաստոյ» [Ա թես. Ե 8], կամ թէ՛ «Զզեցցի զրահս զարդարութիւնս եւ դիցէ զաաղաւարտ անաչառ» [Իմաստ. Ե 19]: Եւ թէ կամիս լասապէս ասել, ի զիրս նմանութեանց իննեղորդն չորրորդ զուխոջն բարուքապէս խօսի վասն

դեցու վարդապետները պատերազմն անուանում են չարագործութեան աղբիւր, անիրաւութեան արմատ եւ անօրէնութեան սկիզբ, բայց թանկ որ մեր պատերազմը մարմնի եւ արեան դէմ չէ, այլ՝ իշխանութիւնների եւ պետութիւնների դէմ, այս իսաարի աշխարհակալների դէմ, չար դեւերի դէմ, որ երկնքի տակ են [Եփես. Զ 12], ուստի այս պատերազմն անուանում ենք բարեգործութեան աղբիւր եւ ամենայն առաքինութեան սկիզբ, որն այս պատերազմից է առաջ գալիս: Որը սովորեցրեց Իր զինուորներին երկնաւոր Փեսան՝ ասելով «Արա՛ ամեն ինչ ըստ օրինակի, ինչպէս թեզ ցոյց տրուեց» [Եբր. Ը 5]: Ուստի «արսը, շնորհակալ լինելով, ասում է. «Սովորեցրիր ինձ պատերազմ եւ իմ բազովն ադեղի նման հաստ արեցիր» [Սաղմ. ԺԷ 35]: Արդ, սրանք են բոլոր զէնքերը, որոնք հարկաւոր են հոգեւոր զհնուորութեան համար. «Ամեն ինչից առաջ վերցրէ՛ք հաւատքի վահանը» [Եփես. Զ 16] եւ թէ՛ «Վերցրէ՛ք փրկութեան սաղաարտը» [Եփես. Զ 17], եւ այն, թէ՛ «Վազնեք հաւատքի զրահը» [Ա թես. Ե 8], կամ թէ՛ «Որպէս զրահ արդարութիւնն է հազնելու եւ որպէս սաղաարտ դնելու է անաչառ դատաստանը» [Իմաստ. Ե 19]: Եւ եթէ կամենում եւ լաւագոյն կերպով ներկայացնել, նմանութիւնների զրքի իննեղորդի չորրորդ զլուսն լաւագոյն կերպով խօսում է այդ մասին, ինչպիսիք եւ հարստացիր, որքան կամենում

այնմիկ բանի, զի՛ն եւ ճոխացո՛ր որքան կամիս: [ ] Զայտսիկ ամենեքեան ուսանիմք ի Սուրբ Գրոց, որովք ի չարէն ելանենք առ բարին, զի այտօրիկ են սուր Հարսիկն Եկեղեցոյ՝ զինուորացն Բրիստոսի ընծայեալ ի վերուստ, ըստ այնմ «Առ գոսսերդ զայդ սուրբ պարգևս ի Տեսնէ, զի դուկա սատակեացես զթշնամիս ամենայն» [Բ Մակ. ԺԵ 16]: «Ոստալք զպատերազմ»,– սա՛ւ, որպէս պատմի ի վարս Յոհաննու Գրեցոյն, թէ մինչ սատանայ, ի կերպարանս նորին ծնողի զնացեալ ի բերան գրոյն, աղաղակէր ելանէլ անտի, եւ նա, լուռ եւեթ կալով, անդադար աչօթէր, եւ անճարացեալ դիւին, զկերպարանս վիշապի փոխեալ, անկաւ ի գուրն, իսկ երանկի մանուկն Յոհաննէս, զօրացեալ Հոգւով Սրբով, յարեաւ եւ եղ գոսն իւր ի վերայ պարանոցի փողից վիշապին, խեղդէր զնա, եւ նա երդուեալ յանուն Աստուծոյ, զի մի՛ այլեսս այն յանապատն երթիցէ, այլ միայն եթէ թոյլ տայցէ անտի: Եւ այնպէս եւ բազումք ի յանապատաբնակ սուրբ հարցն նստեալ ի վերայ դիւին, որպէս ի վերայ իշոյ, եւ զայսպիսիս բազումս տես ի վարս հարանց: Եւ նմանապէս եւ պատերազմին ընդ հեթանոսաց եւ ընդ բռնատրաց նոցին եւ թագաւորաց եւ քաջապէս յաղթիմ բռնութեան նոցին: Վասն որոյ գրեաց եւ Դիոկղետիանոս առ

ես: Այս բարոյ սովորում ենք Սուրբ Գրոցից, որով չարից բարձրանում ենք դէպի բարին, որովհետեւ սրանք են Բրիստոսի զինուորների՝ Հարս Եկեղեցու ի վերուստ ընծայումք սրերը՝ ըստ այն խօսքի. «Մերցում այդ սուրբ սուտերը որպէս պարգև Տիրոջից, որպէսզի դրանով սատակեցնես բոլոր թշնամիներին» [Բ Մակ. ԺԵ 16]: «Սովորել են պատերազմը»,– ասում է, ինչպէս պատմւում է Յովհաննէս Գրեցոյ վարքի մէջ, թէ երբ սատանան, նրա ծնողի կերպարանքով զնալով գրի բերանը, աղաչում էր դուրս գալ այնտեղից, իսկ նա, լուռ մնալով, անդադար աչօթում էր, անճարացած դեռ, վիշապի կերպարանքի փոխակերպուելով, ընկաւ գուրի մէջ, իսկ երանելի երիտասարդը՝ Յովհաննէսը, Սուրբ Հոգով զօրացած, բարձրացաւ եւ իր ոտքը դրեց վիշապի կոկորդին, խեղդում էր նրան, իսկ նա Աստուծոյ անունով երդուեց, որ այլեսս այն անապատը չի զնայ, եթէ միայն իրեն այնտեղից բաց թողնի: Եւ այնպէս եւ անապատաբնակ սուրբ հայրերից շատերը նստում էին դեպի վրայ, ինչպէս էշի վրայ, եւ այսպիսի բազում բաներ տես հայրերի վարքերում: Եւ նմանապէս եւ պատերազմում էին հեթանոսների եւ նրանց բռնակալների ու թագաւորների հետ եւ քաջաբար յաղթում նրանց բռնութեանը: Որի պատճառով եւ գրեց Դիոկղետիանոսը հայոց Տրդատ արքային, թէ թող տեղեակ լինի քո

արքայն հայոց Տրդատ, թէ՛ զիտութիւն լիցի եղբայրութեան թում վասն քրիստոնէից, սուրբ մեր բթացան, եւ նոքա ի մեռանելոյ ոչ զարհուրեցան: Վասն այնորիկ եւ մասն Եկեղեցոյ, որք դեռեսս են ի յերկրի, կոչին զինուորեալ Եկեղեցի, եւ յաղթողն աշխարհի, եւ լեալք ի յերկրէ, խառնեալք ի դասս զուարթնոց, յայնժամ կոչի յաղթող Եկեղեցի, ուստի սա՛ւ Դավիթ. «Զգեցուցեր ինձ զգօրութիւն ի պատերազմի, զյարուցեալսն ի վերայ իմ ի ներքոյ իմ արարեր» [Սաղմ. Է 40]: «Այր իւրաքանչիւր գուր իւր ի վերայ ազդեր իւրոյ ի զարհուրանաց զիշէ[րոյ]»: Ըստ բժշկաց՝ ազդերքն բարադրեալ եւ կազմեալք են ի մեծամեծ ոսկերաց, զի են հիմունք ամենից ոսկերաց, նաեւ ունին զմեծամեծ շիւս եւ երակունս, որովք լինի կամատր շարժումն ոտից: Վասն որոյ կրեն գուրն ի վերայ ազդեր, զի դիւրաւ կարացեն շարժիլ եւ պատրաստ գտանիցին՝ առ ի փութապէս քարշել գուրն ընդդէմ անազակաց եւ զիշերային գոդաց կամ միջօրեական թշնամեաց կամ առ աստուածայինս անցանելոց: Որպէս առ Մովսէսի սասց Աստուած. «Ի՞նչ իւրաքանչիւր գուր իւր յազդեր իւրում, անցէ՛ք եւ այսրէն դարձարո՛ք դրանէ՛ ի դուռն բանակիդ եւ կոտորեցէ՛ք զյանցաւորս» [Ելք ԼԲ 27]: Ուստի ազդերոք իմանանք զբարոք ըն-

եղբայրութիւնը քրիստոնեաների մասին, մեր սրերը բթացան, իսկ նրանք մեռնելուց չարհուրեցին: Այս պատճառով էլ Եկեղեցու մասը, որը դեռեսս երկրի վրայ է, կոչում է զինուորեալ Եկեղեցի, իսկ աշխարհում յաղթողները, երկրից դուրս գալով եւ զուարթունների դասերի հետ խառնուելով, այն ժամանակ կոչում են յաղթող Եկեղեցի, ուստի Դավիթն ասում է. «Դատերազմի մէջ ինձ զօրութիւն հազցրիր, ինձ վրայ բարձրացածներին իմ տակովն արեցիր» [Սաղմ. Է 40]: «Իւրաքանչիւր այր իր սուրն իր ազդրի վրայ ունի զիշերուայ զարհուրանքների դէս»: Ըստ բժիշկների՝ ազդրերը բարադրում ու կազմում են մեծամեծ ոսկորներից, որովհետեւ բոլոր ոսկորների հիմքն են, նաեւ մեծամեծ ջիւր ու երակներ ունեն, որոնցով ոտքերի կամատր շարժումն է լինում: Այս պատճառով սուրն ազդրի վրայ են կրում, որպէսզի հեշտութեանք կարողանան շարժուել եւ պատրաստ լինեն՝ սուրը փութով քաշելու ընդդէմ անազակների եւ զիշերային գոդերի կամ միջօրեի թշնամիների կամ աստուածայինը խախտողների: Ինչպէս Մովսէսի օրօք Աստուած ասաց. «Իւրաքանչիւր ձեր սուրը ձեր ազդրի վրայ դրէք, անցէ՛ք եւ այստեղից բանակի մէջ դռնից դուռ դարձէ՛ք եւ կոտորեցէ՛ք յանցաւորներին» [Ելք ԼԲ 27]: Ուստի ազդրերով հասկանում ենք Բրիստոսի զինուորների ճշմարտութեան

թացս ճշմարտութեան՝ զինու-
րացն Բրիտանի, առ որս ասէ
Տէրն, թէ «Մեծ ես ինչ ուրախու-
թիւն քան զայս ոչ ունիմ, զի լսի-
ցեմ, թէ որդեակըն Իմ ճշմարտու-
թեանք զնան» [Բ Յովհ. Ա 4]:
Այնպիսիքն են աստուածային զի-
նու վառեալք, եւ սուր՝ զբանն Աս-
տուծոյ, որովք զիտեն աներկիւղ
մնալ ի գազանաց այնոցիկ, որք,
եչեալ յանտառէ կենցաղոյս, եւ
շրջին ի գիշերի առ ի խողտել
զսիրտ եւ զարիւն ուրուք ի ցան-
կութիւն ողջախոհութեան, ընդդէմ
որոց քարշեն զսուրն ողջախոհու-
թեան եւ ընդդէմ հպարտութեան՝
զսուրն [ ] խոնարհութեան, որպէս
եւ Փեսայն հոգոց սրով խոնար-
հութեան կտրեաց զչիս հպար-
տութեան, աղքատութեանք եւ
մեղիւթեանք ցամաքեցոյց զիդև
ազաւիութեան, պահօք եւ ծնօք՝
զպատճասու որկրամոլութեան,
այսպէս՝ հեզութեանք եւ համբե-
րութեանք՝ զբարկութեան, արիու-
թեանք՝ զծուլութեան եւ զերա-
զանց մարդասիրութեանք՝ զնա-
խանձուն եւ ասելութեան: Եւ այն-
պէս եւ զինուորեալ սուրբքն սըր-
տիւք զԱստուած տեսանեն եւ ոչ
երկնչին [յ]այնպիսի գազանա-
կան մարտից եւ ոչ խաբին ի
ստապաստիւր բանից աղուէաբա-
րոյ թշնամեաց: Այսպէս ոչ երկըն-
չին ի զարհուրանաց գիշերոյ եւ
ոչ ի նետէ, որ թռչի ի տուէ, քան-
զի կրեն ի յինքեանս զնշան Լո-

բարոք ընթացքը, որոնց մասին
ասում է Տէրը, թէ՛ «Մրանից ատեի
մեծ ուրախութիւն չունեմ, երբ լսեմ,
թէ Իմ որդեակները ճշմարտութեանք
են ընթանում» [Բ Յովհ. Ա 4]: Այն-
պիսիներն են աստուածային զինու-
որները, իսկ սուրն Աստուծոյ խօսքն
է, որով զիտեն աներկիւղ մնալ այն
գազաններից, որոնք, դուրս գալով
կենցաղային անտառից, շրջում են
գիշերով որեւէ մէկի սիրտն ու
արիւնը դէպի բոջախոհութեան ցան-
կութիւնը խախտելու նպատակով,
որոնց դէմ քաշում են ողջախոհու-
թեան սուրը եւ հպարտութեան դէմ՝
խոնարհութեան սուրը, ինչպէս եւ
հոգիների Փեսան խոնարհութեան
սրով կտրեց հպարտութեան շիւերը,
աղքատութեանք ու մեղկութեանք
ցամաքեցրեց ազաւիութեան իողները,
պահրով ու ծոնով՝ որկրամոլութեան
պատճառները, այսպէս՝ հեզութեանք
ու համբերութեանք՝ բարկութեան,
արիութեանք՝ ծուլութեան եւ զերա-
զանց մարդասիրութեանք՝ նախանձի
եւ ասելութեան պատճառները:
Եւ այնպէս եւ զինուորեալ սրբերը
սրտով տեսնում են Աստուծոն եւ չեն
երկնչում նման գազանական մար-
տերից եւ չեն խաբում աղուէաբա-
րոյ թշնամիների ստապաստիւր խօս-
քերից: Այսպէս չեն երկնչում գիշե-
րոյ զարհուրանքներից եւ ոչ էլ
[այն] նետից, որ ցերեկով է թռչում,
որովհետեւ իրենց մէջ Երա նշանն
են կրում՝ զգայութեան դրոշմը եւ
կնիքն ամեն ինչի դէմ: Ինչպէս

դին՝ զդրոշմ զգայութեան եւ կնիք
ի դէմս ամենից: Որպէս պատմի ի
վարս սրբոց հարանցն, թէ հրեայ
ունն միայն ազանէր ըստ դիպուա-
ծոյ ճանապարհին յանմարդա-
քնակ տեղիս եւ զարհուրեալ
երկնչէր ի խաւարաշրջող դիւացն
եւ, զմտաւ ածեալ, եթէ քրիստոնե-
այքն կնքեն զինքեանս խաչիս եւ
պահպանեալ լինին, եւ տեսնա-
գրեալ զինքն խաչիս, ննչէր, եւ
դէմքն իբրեւ եկեալ տեսին, ճիշ
բարձեալ ասէին. «Եկաք ի զար-
մացնունս, անօթ ունայն՝ կնքեալ
արքունական մատանեաւ». եւ ան-
դէն չիք լինէին դէմքն: Իսկ հը-
րեայն, տեսեալ զգորութիւն սրբոյ
խաչին, սիրանայր, յարուցեալ յա-
ռաւտուն պատմէր եպիսկոպոսի
քաղաքին եւ մկրտիւր: Իսկ ի
մարմնական թշնամեաց փրկէ ըզ-
նշանն տէրունական, յայտ ի մե-
ծէն Կոստանդիանոսէ է եւ յա[յ]-
լոց բազմաց, որք զօրացան նովա
եւ յարթեցին եւ երեսելի եւ հզօր
եղեն ի վերայ թշնամեաց: Այլ եւ
որպէս ազդերքն են հիւնն ամենից
ուսկերաց մարմնոյն, նոյնպէս եւ
չորս գիխաւոր առաքինութիւնք
հիւնն ամենից առաքինութեանց,
որոց վերայ կայանան եւ ա[յ]լքն
ամենայն: Եւ որպէս մարմնաւոր
սուրն կրի ի վերայ ազդեր, նոյն-
պէս եւ հոգե[ւ]որ սուրն՝ ի վերայ
չորից առաքինութեանց, այսինքն՝
յարդարութեան, խոհեմութեան,
արիութեան եւ ողջամտութեան:

պատմում է սուրբ հայերի վարքե-
րում, թէ մի միայնակ հրեայ ճանա-
պարհին պատահաբար հանգստա-
նում էր անմարդաբնակ տեղում եւ
զարհուրելով երկնչում խաւարաշր-
ջիկ դեւերից եւ, մտածելով, որ քրիս-
տոնեաներն իրենք իրենց խաչով են
կնքում եւ պահպանում են, ինքն
իրեն խաչով տեսնագրելով, ննջում
էր, եւ երբ դեւերը գալով տեսան,
ճիշ բարձրացնելով՝ ասում էին.
«Չարմանքի մէջ ընկանք, արթունա-
կան մատանիով կնքում րատարկ
անօթ». եւ դեւերն այնտեղից ջրում
էին: Իսկ հրեան, տեսնելով սուրբ
խաչի զօրութիւնը, ոգեւորուեց, առա-
ւօտեան ելնելով պատմեց քաղաքի
եպիսկոպոսին եւ մկրտուեց: Իսկ որ
տէրունական Նշանը մարմնական
թշնամիներից փրկում է, յայտնի է
մեծ Կոստանդիանոսից եւ շատ ու-
րիշներից, ովքեր նրանով զօրացան
եւ յարթեցին եւ թշնամիների վրայ
երեսելի եւ հզօր եղան: Այլեւ ինչպէս
ազդերն են մարմնի բոլոր ոսկոր-
ների հիմքը, նոյնպէս եւ չորս գիխա-
ւոր առաքինութիւններն են բոլոր
առաքինութիւնների հիմքը, որոնց
վրայ են կառուցում եւ մնացած բո-
լորը: Եւ ինչպէս մարմնատր սուրը
կրում է ազդրի վրայ, նոյնպէս եւ
հոգեւոր սուրը՝ չորս առաքինութիւն-
ների վրայ, այսինքն՝ արդարութեան,
խոհեմութեան, արիութեան եւ ողջա-
խոհութեան: Քանզի Սողոմոնն ար-
դարութեանք վճանք երկու պոռնիկ

Բանգի արդարութեանք Սողոմոն վճռեաց զդատ երկուց պռնիկ կանանցն [Գ Թագ. Գ 24]: Խոհեմութեանք Հրախար սայրեցոյց զտուն իւր եւ զ[ը]նտանիս իւր [Յեսու Բ 6]: Արիութեանք կործանեաց Դաիթ զԳողիաթ [Ա Թագ. ԺԷ 49]: Ողջախոհութեանք Յովսէփ մերժեաց զըղջախոհութիւնն: Իսկ եւ ուր գտանին թոյնը, անը եւ ընդդէմ նոցին՝ դեռ, զի ուր հալածանք, եւ անը նախատեսութիւնն Աստուծոյ պատրաստ գայեղանի, ուր սասականայ զհերետիկոսութիւն, եւ անը յարուցանէ Աստուած զախոյեան ընտիր վարդապետս, որոց սուր ուղղափառութեան հալածէ զամենեւեան: Որպէս յամի Տեառն 325 սուր հայրապետաց Նիկիոյ սուրբ Ժողովոյն սատակեաց զԱրիոս եւ հալածեաց զհամախոսու ճորհին: Նոյնպէս եւ յամի Տեառն 396 սուր ՃԾ հայրապետացն Կոստանդնուպոլսոյ կործանեաց զՄակեդոն, եւ [ ] յամի Տեառն 446 սուր ԲԾ հայրապետացն Եփեսոսի ժողովոյն ի տար վանեաց զՆեստոր եւ զայլ իւմբս հերձուած[ո]ղաց: Այլեւ յամի Տեառն 451 սուրն Կիրոզի եւ Դեսկորոսի սատակեաց զՄարկիանոս եւ մերժեաց զԼեոն եւ ջնջեաց զպիղծ տոմար ճորհին եւ ցրուեաց զանաստուած ժողովն Զաղկեղոնի, որպէս սուր աղօթից սրբոյն Բարսէղի ձեռամբ Մերկերիոսի՝ զուրացողն Բրիս-

կանաց վճը [Գ Թագ. Գ 24]: Ուխաբն իր տունն ու իր ընտանիքը խոհեմութեանք փրկեց [Յեսու Բ 6]: Դաիթը Գողիաթին արիութեանք կործանեց [Ա Թագ. ԺԷ 49]: Յովսէփը ողջախոհութեանք մերժեց զըղջախոհութիւնը: Իսկ որտեղ թոյներ են գտնուում, այնտեղ են նրանց դէմ դեղերը, որովհետեւ ուր հալածանքն է, այնտեղ եւ Աստուծոյ նախատեսութիւնը սպեղանի է պատրաստում, որտեղ հերետիկոսութիւնը սաստկանում է, այնտեղ եւ Աստուած ի յայտ է բերում պաշտպան ընտիր վարդապետների, որոնց ուղղափառութեան սուրը հալածում է բոլորին: Ինչպէս Տիրոջ 325 թուականին Նիկիոյ սուրբ Ժողովի 318 հայրապետների սուրը սատակեցրեց Արիոսին եւ հալածեց նրա համախոհներին: Նոյնպէս եւ Տիրոջ 396 թուականին Կոստանդնուպոլսի 150 հայրապետների սուրը կործանեց Մակեդոնին, եւ Տիրոջ 446 թուականին Եփեսոսի ժողովի 200 հայրապետների սուրը դուրս վանեց Նեստորին եւ հերձուածողների այլ խմբերի: Այլեւ Տիրոջ 451 թուականին Կիրոզի եւ Դեսկորոսի սուրը սատակեցրեց Մարկիանոսին եւ մերժեց Լեոնին, ջնջեց նրա պիղծ տոմարը եւ ցրուեց Զաղկեղոնի անաստուած ժողովը, ինչպէս սուրբ Բարսէղի աղօթքի սուրը Մերկերիոսի միջոցով՝ Զրիստոսին ուրացող Յովիանոսին:

տոսի Յովիանոս:

Հասանն է հիմն այտորիկ տան, Յոյսն՝ նեցուկ սիւն անրական, Մերն՝ առաստաղ ծածկողական, Վայելքն է ներսն ուրախական, Խոհեմութիւնն՝ շրջապարիսայ, Արիութիւնն առնէ զգիսայ, Արդարութիւնն՝ հասաստող, Ողջախոհ կեանն՝ անէ մաքրող:

Բան, որ ասէ. «Եւսթեցուցանեն շրթունք քո, քոյր իմ հարսն, մեղր եւ կաթն ի ներքոյ լեզուի քոյ, եւ հոտ հանդերձից քոց իքրեւ զհոտ կնդրկի» [Երգ Դ 11]: Արդ, մեղրն շինի ի մեղրաց ներանթում, զորս կոչեմք փեթակ, յորմէ կաթի եւ մեղրն, իսկ շրթունք մարդոյ կազմիչ եւ կարգատրիչ են կանոնատր ձայնից եւ կերպարտրիչ խօսից, ուստի եւ օրհորդք զշրթունս Հարսին նմանեցուցանեն անթոյ մեղր, յորմէ արձակեալ բանքն հանգոյն մեղր կաթեն ի յամանոյ, զի քաղցրացուցանեն զսելիս, բանգի Հոգին Սուրբ իբր գործեօք շրթանք Հարսին խօսի ընդ Աստուծոյ, որպէս տէրունական աղօթիք, յորժամ կարդայ առ Հայր եւ օրհնէ զՈրդի եւ զՍուրբ Հոգին: Որպէս երեք մանկուներն ի հնոցին եւ Ստեփանոս ի քարկոծմանն քաղցրաձայն երգով աղօթին առ Տէր, եւ յատր Պենտեկոստիին սրբազանից առքելոցն, թէ որպէս Հոգին տայր բարբառիկ նոցա, որոց բանիք

Հաւատքն է հիմքը այս տան, Յոյսը՝ նեցուկ սիւն անրական, Մերն՝ առաստաղ ծածկողական, Վայելքն է ներսն ուրախական, Խոհեմութիւնը՝ շրջապարիսայ, Արիութիւնը դարձնում է զուսպ, Արդարութիւնը հասաստող, Ողջախոհ կեանքն առանէ մաքրող:

Խօսքը որ ասում է «Բո շրթերը կաթեցնում են, իմ քոյր հարս, մեղր եւ կաթ՝ քո լեզուի տակ եւ քո հանդերձների հոտը կնդրուկի հոտի նման է» [Երգ Դ 11]: Արդ, մեղրը մեղրների կողմից պատրաստում է ներքին անթում, որին փեթակ ենք անուանում, որից եւ մեղրն է կաթում, իսկ մարդու շրթերը կանոնատր ձայների եւ կերպատր խօսքերի կազմիչ ու կարգատրիչ են, ուստի եւ օրհորդները Հարսի շրթերը նմանեցնում են մեղրի անթի, որից արձակուած խօսքերը մեղրի նման կաթում են ամանից, որովհետեւ քաղցրացնում են լսելիքը, որովհետեւ Սուրբ Հոգին որպէս միջոց Հարսի շրթերով է խօսում Աստուծոյ հետ, ինչպէս տէրունական աղօթքով, երբ դիմում է Հօրը եւ օրհնում Որդուն եւ Սուրբ Հոգուն: Ինչպէս երեք երիտասարդները հնոցի մէջ եւ Ստեփանոսը քարկոծման ժամանակ քաղցրաձայն երգով աղօթում էին Տիրոջը եւ թէ ինչպէս Պենտեկոստի օրը սրբազան առաքելներին Հոգին բարբառել էր տալիս, որոնց խօսքերով այն օրը մկրտուեցին եւ անկազան մօտ երեք հազար հոգիներ, որովհետեւ երկ-

մկրտեցան եւ յաւելան յատր յայնմիկ հոգիք իբրեւ ՉՆ, զի ճաշակեցին երկնատր պարգեացն եւ հաղորդք եղեն Հոգւոյն Սրբոյ [Եբր. Զ 4]: Նոյնպէս եւ եթովպացի ներքինին միով բանի Փիլիպպոսի ձգեցաւ յաշակերտութիւն նորա ի յուսումն Սուրբ Գրոց: Վասն որոյ ասէ ընարեղ[ուն]. «Միտեցան շնորհք ի շրթանց թոց, վասն այտորիկ օրհնեաց զքեզ Աստուած յաիտեան» [Մաղմ. ԽԴ 3]: Վասն այնորիկ եւ սրբազան առաքեալն Պօղոս պատուիրէ՝ ասելով, թէ՛ «Եւ բանն ձեր յամենայն ժամ լի շնորհօք Տառն իբրեւ աղիս համենեալ լիցի՝ զիտել որպէս արժանն իցէ ձեզ իւրաքանչիւր ումեք տալ պատասխանի» [Կող. Դ 6]: Որպէս բանք բերանոյն Աբիգեայ շիջեցոյց զբարկութիւնն Դաթի [Ա Թագ. ԻԵ 23]: Նոյնպէս Եսթեր եւ Յուդիթ աղօթիք շրթանց եւ իմաստութեան բանիք ասրեցուցին զազգս եւ զերկիրս իրեանց: «Քոյր իմ հարսն»,– ասէ: Քոյր կոչէ, որ ըզկնի եղբորն երթայ, եւ հարսն անուանէ, զի անբակտելի [] սիրով նորա կապի: «Մեղրն եւ կաթն ի ներքոյ լեզուի թոյ»: Թէպէտ երկրքեանն եւս են թաղոր, բայց կաթն է մաքուր եւ յստակ եւ տղայոց սնուցիչ, որպէս Պօղոս ասէ բրայեցիս զրէ, թէ՛ «Տղայք կարօտ կաթին եւ ոչ՝ հաստատնոյ

նատր պարգեւներ ճաշակեցին եւ Սուրբ Հոգուն հաղորդակից եղան [Եբր. Զ 4]: Նոյնպէս եւ եթովպացի ներքինին Փիլիպպոսի մի խօսքով մղուեց նրան աշակերտելու Սուրբ Գրքի ուսման մէջ: Այս պատճառով ասում է ընարեղուն. «Շնորհներ սփռուեցին թո շուրթերից, սրա համար թեզ Աստուած յաիտեան օրհնեց» [Մաղմ. ԽԴ 3]: Դրա համար եւ սրբազան Պօղոս առաքեալը պատուիրում է՝ ասելով, թէ՛ «Եւ ձեր խօսքն ամեն ժամ Տիրոջ շնորհներով լի որպէս աղով համեմուած թող լինի՝ իմանալու, թէ ինչպէս իւրաքանչիւրին պատասխանել այնպէս, ինչպէս պէտք է» [Կող. Դ 6]: Ինչպէս Աբիգեայի բերանի խօսքերը հանգցրին Դաթի բարկութիւնը [Ա Թագ. ԻԵ 23]: Նոյնպէս Եսթերն ու Յուդիթը շուրթերի աղօթքներով եւ իմաստութեան խօսքերով փրկեցին իրենց ազգն ու երկիրը: «Իմ թոյր հարս»,– ասում է: Քոյր է անուանում, որ եղբոր յետեից է գնում, եւ հարս է անուանում, որովհետեւ կապում է նրա անբակտելի սիրով: «Մեղր եւ կաթ՝ թո լեզուի տակ»: Թէպէտ երկուսն էլ թաղոր են, սակայն կաթը մաքուր է, յստակ եւ մանուկների սնուցիչ, ինչպէս Պօղոսն է եբրայեցիներին գրում, թէ՛ «Մանուկները կաթի են կարօտ եւ ոչ թէ՛ հաստատուն կերակրի, որովհետեւ բոլորը, ովքեր կաթնակեր են, արդարութեան խօսքին տգետ են,

կերակրոյ, զի ամենայն, որ կաթնկեր է, տգետ է բանին արդարութեան, քանզի տղայ է» [Եբր. Ե 12], զի որպէս մանկուհիք սնանկին կաթամբ, նոյնպէս եւ հաւատացեալ մանկուհիք Հարսին Եկեղեցւոյ զարգանան բանին Աստուծոյ, որ իբրեւ զմեղր եւ զկաթն ի ներքոյ լեզուի Հարսին, այսինքն՝ ի Սուրբ Գրոց ամբարեալ կայ, վասն որոյ ասէ, թէ՛ «Ոչ հացի միայն կեայ մարդ, այլ ամենայն բանի, որ ելանէ ի բերանոյ Աստուծոյ, կեցցէ մարդ» [տե՛ս Բ Օրին. Ը 3], որոյ պատճառն է, զի յայնցանէ սնանկիմք, յորոց եւ եմք, որպէս ձագք հատուց ծնանկին ի ձուոյ եւ սնանկին ձուով, նոյնպէս եւ մեք հոգեւորապէս ծնուել ենք Աստուծոյ խօսքով՝ ըստ այն խօսքի. «Կամենալով ծնեց մեզ ճշմարտութեան խօսքով» [Յակ. Ա 18], եւ բանի ճշմարտութեան սնանկիմք, զի կերակուր հոգւոց է բանն Աստուծոյ: Այլեւ կաթն ընդդիմանայ թիւնից եւ իսպիանէ զսարութիւն նորա, զի մի՛ վնասեացէ, նոյնպէս եւ բանք ողոր շիջուցանեն զբարկութիւն [Առակ. ԺԵ 1], «Եթէ մահացու դեղ արբցեն, ոչ վնասեացին» [Մարկ. ԻԶ 18]: Իսկ եւ մեղրն է թաղորագոյն, զոր կազմեն մեղրուք ի բճիճս ի նիւթոյ անուշահոտ ծաղկանց՝ ի պէտս բժշկաց, որք ի գործ ածեն ընդ դեղորայս վասն խօթացելոց: Նոյնպէս եւ բանք Հարսին կազմեալ ի ներքոյ լեզուի

որովհետեւ մանուկ են» [Եբր. Ե 12], որովհետեւ ինչպէս մանուկներն են սնում կաթով, նոյնպէս եւ Հարս Եկեղեցու հաւատացեալ մանուկները զարգանում են Աստուծոյ խօսքով, որն իբրեւ մեղր ու կաթ Հարսի լեզուի տակ է, այսինքն՝ Սուրբ Գրքից է հաւաքուած, որի պատճառով ասում է, թէ՛ «Մարդ միայն հացով չի ապրում, այլ ամեն խօսք, որ Աստուծոյ բերանից է դուրս գալիս, ապրեցնում է մարդուն» [տե՛ս Բ Օրին. Ը 3], որի պատճառն այն է, որ սնում ենք նրանցով, որոնցից եւ ենք, ինչպէս թռչունների ձագերը ծնում են ձուից եւ սնում են ձուով, նոյնպէս եւ մենք հոգեւորապէս ծնուել ենք Աստուծոյ խօսքով՝ ըստ այն խօսքի. «Կամենալով ծնեց մեզ ճշմարտութեան խօսքով» [Յակ. Ա 18], եւ ճշմարտութեան խօսքով ենք սնում, որովհետեւ հոգիների կերակուրն Աստուծոյ խօսքն է: Այլեւ կաթն ընդդիմանում է թոյներին եւ իսպիանում նրանց չարութիւնը, որպէսզի չվնասեն, նոյնպէս եւ ողորիչ խօսքերը հանգցնում են բարկութիւնը [Առակ. ԺԵ 1], «Եթէ մահացու դեղ խմեն, չեն վնասուելու» [Մարկ. ԻԶ 18]: Իսկ նաեւ մեղրն է թաղորագոյն, որը մեղրուներն անուշահոտ ծաղիկների ցիւթից կազմում են բժիշկների մէջ բժիշկների պէտքերի համար, ովքեր այն դեղորայքի հետ գործածում են հիանդացածների համար: Նոյնպէս եւ Հարսի խօսքերն Աստուածաշունչ Սուրբ Գրքի

խրոյ իրելու ի բճիճս ի նիւթոյ
անուշահոտ ծաղկանց Աստուածա-
շունչ Սուրբ Գրոց՝ ի պէտս հոգե-
ւոր բժշկաց, որք ի գործ ամեն
վասն հոգով ախտացեալ հիւան-
դաց: Մեղր եւ կաթն էին բանք
արքոյ Պօղոսի, վասն որոյ ասէր.
«Իբրեւ տղայոց ի Բրիտանու
զկաթն ջամբեցի ձեզ եւ ոչ՝ զկե-
րակուր» [Ա Կորնթ. Գ 2]: Եւ յի-
պէս էին եւ բանք արքազնոց առա-
քելոցն եւ համայն առաքելաշախիղ
սուրբ արանցն, ուստի ասեն.
«Բանզի Որդին Աստուծոյ Յիսուս
Բրիտանու, որ ի ձեզ մեօք քարո-
զեցաւ»: Բայց վնասիչ մեղուաց եւ
մեղեր հիւնզ են, այսինքն՝ հողմն,
ցուրտն, զարշ հոտն, ծուխն եւ
հիւթն դառն խոտոց: Այսոքիկ
վնասեն մեղուաց եւ ոչ թողուն
շինել զբաղորդ եւ զանուշ մեղր, զի
փախուցանեն եւ ամլացուցանեն
զմեղուն եւ զմեղրն ապականեն եւ
դառնացուցանեն: Որպէս հողմն
հպարտութեան փախուցանէ զշը-
նորիս Կոզույն Սրբոյ, որպէս ասէ
առաքեալն. «Շնչաւոր մարդ ոչ ըն-
դունի զԿոզույն Աստուծոյ» [Ա
Կորնթ. Բ 14]: Երկրորդ՝ ցուրտն,
որպէս գրի, թէ՛ «Եւ արքայ Դաւիթ
ծերացեալ եւ անցեալ զասուրբք,
եւ ծածկ[կ]էին զնա հանդերձիւք,
եւ ոչ ջեռնուր»: Եւ յիպէս եւ որք
ծերանան մեղօք, ցրտանան աս-
տուածային սիրոյն, այլու ոչ եւս

անուշահոտ ծաղկների նիւթոց
կազմում են իր լեզուի տակ ինչպէս
բջիջներում՝ հոգեւոր բժիշկների
պետքերի համար, ովքեր այն գոր-
ծածում են հոգով տկարացած հի-
ւանդների համար: Մեղր եւ կաթ
էին սուրբ Պօղոսի խօսքերը, որի
պատճառով ասում էր. «Իբրեւ ի
Բրիտանու մանուկների ձեզ կաթ
ջամբեցի եւ ոչ թէ՛ կերակուր» [Ա
Կորնթ. Գ 2]: Եւ յիպէս էին եւ սղո-
բազան առաքելների եւ համայն
առաքելաշախիղ սուրբ այրերի խօ-
սքերը, ուստի ասում են. «Բանզի Աս-
տուծոյ Որդի Յիսուս Բրիտանու,
Որը ձեզ մեզանով քարոզեց»: Բայց
մեղունների եւ մեղրի վնասա-
տուները հիւնզ են, այսինքն՝ հողմը,
ցուրտը, զարշահոտութիւնը, ծուխը
եւ դառն խոտերի հիւթը: Սրանք
վնասում են մեղուններին եւ չեն
թողնում քաղցր եւ անուշ մեղր
պատրաստել որպէստես փայցնում
եւ ամլացնում են մեղուին, իսկ
մեղրն ապականում եւ դառնացնում:
Ինչպէս հպարտութեան հողմն է
փայցնում Սուրբ Կոզու շնորհները,
ինչպէս ասում է առաքեալը «Շնչա-
ւոր մարդն Աստուծոյ հոգունը չի
ընդունում» [Ա Կորնթ. Բ 14]: Երկ-
րորդ՝ ցուրտը, ինչպէս գրուած է, թէ՛
«Եւ Դաւիթ արքան ծերացել եւ
օրերն անց էր կացրել, եւ նրան
ծածկում էին հանդերձներով, բայց
չէր տաքանում»: Եւ յիպէս եւ նրանք,
ովքեր ծերանում են մեղքերով, սառ-
չում են աստուածային սիրոյ հան-

կարեն շինել զմեղր բարեգործու-
թեան, ըստ այնմ՝ «Լասն բազմա-
նալոյ անօրէնութեան ցամաքեացի
սէր բազմաց» եւ՝ «Իմաստութիւն
բարի տայ զշնորհս» [Առակ. ԺԳ
15]: Երրորդ՝ զարշ հոտն բոջա-
խոտութեան, զի «անձն չարար-
ւեստ իմաստութիւն ոչ մտ[անի]
եւ ոչ բնակի ի մարմնի վարեցելոյ
մեղօք» [ ] [Իմաստ. Ա 4]: Չոր-
րորդ՝ ծուխն ազահոտութեան՝ «աշ-
խարիս անցանէ եւ ցանկութիւնն»
[Ա Յովհ. Բ 17], վասն որոյ ասաց
Տէրն մեր, թէ՛ «Մարթա, Մարթա,
դու հոգաս եւ բազում իւրք զբա-
ղեալ եւ, բայց աստ սակաս ինչ
պիտոյ է» [Լուկ. Ժ 41]: «Ինչե-
րորդ՝ հիւթն դառն խոտոց, քանզի
հոգք աշխարհիս եւ պատրանք
մեծութեան հեղձուցանեն զբանն
եւ լինի [անպտուղ]» [Մատթ. ԺԳ
22], քանզի «խորհիս մեղու են
բանք բարիք, եւ քաղցրութիւն նո-
ցա բժշկութիւն է հոգւոց» [Առակ.
ԺԳ 24]: Բայց այսոքիւք հնգօք
եղծանի, ապականի եւ դառնանայ
եւ լինի անօգուտ, զի լեզու Կար-
սի Եկեղեցոյ է Աստուածաշունչ
Սուրբ Գիրն, որոյ բանքն բոլորո-
վին մեղր է եւ կաթն՝ ի ներքոյ
զետեղեալ, որ է սնուցիչ հոգւոյ եւ
մարմնոյ, բայց արք ամբարիշտք
անգոսնեն զնա: Տես զանուշ
մեղրն Սուրբ Գրոց, որ ասէ.
«Երանի՛ աղքատաց...», «Եկայք առ

դէպ, նաեւ այլեւս չեն կարողանում
բարեգործութեան մեղր պատրաստել
ըստ այն խօսքի, թէ՛ «Անօրէնութեան
բազմանալու պատճառով ցամաքելու
է շատերի սերը» եւ՝ «Բարի իմաս-
տութիւնը շնորհներ է տալիս»
[Առակ ԺԳ 15]: Երրորդ՝ բոջախո-
տութեան զարշ հոտը, որովհետեւ
«չարագործ անձի մէջ իմաստութիւնը
չի մտնում եւ չի բնակում մեղքերով
առաջնորդուող մարմնի մէջ»
[Իմաստ. Ա 4]: Չորրորդ՝ ազահո-
տեան ծուխը՝ «Այս աշխարհն անց-
նում է, նաեւ՝ ցանկութիւնը» [Ա
Յովհ. Բ 17], որի մասին ասաց մեր
Տէրը, թէ՛ «Մարթա, Մարթա, դու
հոգս եւ քաշում եւ բազում բանե-
րով եւ զբաղուած, սակայն այստեղ
քիչ բան է պետք» [Լուկ. Ժ 41]:
«Ինչեբորդ՝ դառն խոտերի հիւթը,
որովհետեւ «աշխարհի հոգերն ու
մեծութեան պատրանքները խեղդում
են խօսքը, եւ անպտուղ է լինում»
[Մատթ. Ժ 22], որովհետեւ «բարի
խօսքերը մեղրի խորհիս են, եւ
նրանց քաղցրութիւնը՝ հոգիների
բժշկութիւն է» [Առակ. ԺԳ 24]:
Բայց այս հիւնզով եղծում, ապա-
կանում, դառնանում եւ անօգուտ է
լինում, որովհետեւ Կարս Եկեղեցու
լեզուն Աստուածաշունչ Սուրբ
Գիրն է, որի խօսքերն ամբողջովին
մեղր ու կաթ են՝ ներսում զետե-
ղուած, որը հոգու եւ մարմնի սնու-
ցիչ է, բայց ամբարիշտ մարդիկ այն
անգոսնում են: Տես Սուրբ Գրքի
անոյշ մեղրը, որ ասում է. «Երանի՛

Իս, ամենայն աշխատեալք եւ բեռնաորք», «Մի՛ երկնէջր, հօ՛ւտ փոքրիկ»: Նաեւ զկաթն սնուցիչ մանկանց. «Լո՛ւր, որդեակի, իրատու հօր քոյ», «Աղաչեմ զձեզ, ո՛վ մարդիկ, եւ բաշխեմ որդւոց մարդկան զբարբառ իմ»: Դարձեալ՝ լեզուս իմանամք զվարդապետս եւ զբարոզիչս Եկեղեցոյ, որք ունին զբանս աստուածային Մուրք Գրոց առաւել քաղցր, քան զմեղր եւ զկաթն, որք յարածամ բաշխեն մանկանց Եկեղեցոյ:

«Եւ հոտ հանդերձից քոց իբրեւ զհոտ կնդրկի»: Հանդերձ Հարսին Եկեղեցոյ է Բրիստոս, Որ է անուշահոտ ծխանելի իբրեւ զխունկ, բայց բնութեամբ է յոյժ ջերմն, եւ հոտն՝ աստիկ սուր, զորս յաճախ հոտոտողն արբուցանէ: Վասն այնորիկ ի հնումն, յորժամ զփիղոս յարէին ի պատերազմ, ընդ անասակ զհնոյ կնդրուկ խառնեալ՝ մատուցանէին ի յրմպել, այլեւ ծխէին ի հոտոտելիս անցաւ, որով աստիկ պատերազմէին [Մակ. Ե 1]: Այսպէս եւ Հարսն քրիստոսագեաց հոտով Փեսային յառնէ ի պատերազմ ոչ ընդ մարմնոյ եւ ընդ արեան, այլ ընդ իշխանութիւնս եւ ընդ պետութիւնս, ընդ աշխարհակալս խաարիս այտրիկ, ընդ այսս ցարութեան, որք են ի ներքոյ երկնից [Եփես. Զ 12]: Եւ Պօղոս, այսու հոտով զմայեալ, սաւ. «Հա-

աղթատներին...», «Եկէ՛ք Ինձ մօտ, բարձր յօգնածներ եւ բեռնաւորուածներ», «Մի՛ երկնէջր, փոքրիկ հօտ»: Նաեւ [տե՛ս] մանուկների սնուցիչ կաթը. «Լսի՛ր, որդեակ, քո հօր խրատը», «Աղաչում եմ ձեզ, ո՛վ մարդիկ, եւ մարդկանց որդիներին եմ բաշխում իմ բարբառը»: Դարձեալ լեզուով հասկանում ենք Եկեղեցու վարդապետներին եւ քարոզիչներին, ովքեր աստուածային Մուրք Գրքի խօսքերն առաւել քաղցր ունեն, քան մեղրն ու կաթը, ովքեր այն բաշխում են Եկեղեցու մանուկներին:

«Եւ քո հանդերձների հոտը կնդրուկի հոտի է նման»: Հարս Եկեղեցու հանդերձը Բրիստոսն է, Որը խունկի նման անուշահոտ ծխանելիք է, սակայն բնութեամբ ցափազանց տաք է, իսկ հոտը՝ աստիկ սուր, որը յաճախ հարբեցնում է հոտոտողին: Ուստի հնում, երբ փղեր էին օգտագործում պատերազմի մէջ, անմաքուր զինու հետ կնդրուկ խառնելով՝ խնել էին տալիս, այլեւ [այն] ծխում էին նրանց հոտոտելիքի մօտ, որի պատճառով աստիկ պատերազմում էին [Մակ. Ե 1]: Այսպէս եւ քրիստոսագեաց Հարսը Փեսայի հոտով պատերազմի է ելնում ոչ թէ մարմնի եւ արեան դէմ, այլ՝ իշխանութիւնների եւ պետութիւնների, այս խաարի աշխարհակալների, չար դեւերի դէմ, որոնք երկնքի տակ են [Եփես. Զ 12]: Եւ Պօղոսն, այս հոտով զմայեալ,

ճեալ եւ ընդ տկարութիւնս, ընդ թշնամանս, ընդ վիշտս, ընդ հալածանս եւ ընդ նեղութիւնս վասն Բրիստոսի» [Բ Կոր. ԺԲ 10]: Դարձեալ՝ հանդերձիք իմանամք զմաքուր եւ զյստակ խղճմտանս, յորմէ բուրբ հոտ կնդրկի: Ուստի սաւ Բրիստոսի չարչարիլն մարմնով վասն մեր. «Եւ դուք ի նոյն մի՛տս վառեցարուք» [Ա Պետ. Դ 1]:

«Պարտէզ փակեալ քոյր իմ հարսն, պարտէզ փակեալ եւ աղբիւր կնքեալ»: Չկնի բազմաց գովութեանց եւ պէս-պէս նմանութեանց զգեղեցկութեան եւ զդիրս անբանոց հարսին, եւ աղբ, վերջուտին փակեալ պարտիզի համեմատ սակս զանազան բարի պտղոց բերմանն: Եւ «աղբիւր կնքեալ» սաւ վասն յորդառատ շնորհաց բոխմանն, զի որպէս պարտէզն կանաչութեամբ հեշտացուցիչ է տեսանելոց, անոյշ հոտով՝ զմայլեցուցիչ ռնկաց, համեղ պտղով՝ քաղցրացուցիչ ճաշակաց եւ զունա[զոյն ծաղիկօք՝ զուարճացուցիչ դիմաց, նոյնպէս եւ Հարսն Եկեղեցի է կանաչ յարստեւ կուսութեամբ, անուշահոտ՝ քրիստոսական սուրբ հաւատով, համեղ՝ բարի գործով, քաղցր՝ աստուածայի[ն] բանիւ, ծածկեալ՝ զանազան առաքինութեամբ: Այսպէս եղեալ զեղեցիկ պարտէզ մերոյն Սողոմոնի, ուստի սաւ. «Արարի ինձ պարտէզս եւ դրահատս եւ

ասում է. «Քրիստոսի համար համաձայն եմ տկարութիւնների, թշնամանքների, վշտերի, հալածանքների եւ նեղութիւնների» [Բ Կորնթ. ԺԲ 10]: Դարձեալ՝ հանդերձներով հասկանում ենք մաքուր եւ յստակ խղճմտանքը, որից կնդրուկի հոտ է բուրում: Ուստի ասում է Բրիստոսի մեզ համար մարմնով չարչարուելու մասին. «Եւ դուք նոյն մտքով վառուէք» [Ա Պետ. Դ 1]:

«Փակուած պարտէզ է իմ քոյր հարսը, փակուած պարտէզ եւ կնքուած աղբիւր»: Բազմաթիւ գովասանքներից եւ հարսի անգամների զեղեցկութեան ու դիրքի պէս-պէս նմանութիւններից յետոյ, արդ, վերջուտին փակուած պարտէզի հետ է համեմատում՝ զանազան բարի պտուղներ բերելու պատճառով: Եւ «կնքուած աղբիւր» է ասում յորդառատ շնորհների բխման պատճառով, որովհետեւ ինչպէս պարտէզը տեսնողների համար գրաւիչ է կանաչութեամբ, ռուսների համար զմայլեցուցիչ՝ անոյշ հոտով, քիմքը քաղցրացնող է համեղ պտղով եւ դէմքը պայծառացնող՝ զոյնգոյն ծաղիկներով, նոյնպէս եւ Հարս Եկեղեցին կանաչ է մշտատեւ կուսութեամբ, անուշահոտ՝ Բրիստոսի սուրբ հաւատով, համեղ՝ բարի գործով, քաղցր՝ աստուածային խօսքով, ծածկուած՝ զանազան առաքինութիւններով: Այսպէս է եղել մեր Սողոմոնի զեղեցիկ պարտէզը, ուստի ասում է

ունկեցի ի նոսա փայտու ամենապտուղս» [Ժող. Բ 5]: Պարտեզ անուանէ զհարսն, որ ունի առ ի [ն]քն զՓեսայն իր իբրև ազնի ծաղիկ՝ բուսեալ յարմատոյն: Յեսսեայ ի կուսական յարգանքով: Եւ «փակեալ» ասէ, զի բանակը հրեշտակաց Տեսնն շուրջ եւ զնովաւ եւ պահեն, որպէս ծառն կենաց քերովբէքն բոցեղէն սրոյ շուրջանակի պահէին: Չի որպէս արքունական զանձարանն միշտ փակեալ պահի, նոյնպէս՝ պարտեզն եւ բուրաստանն, զի անկոխ եւ անձեռնհաս մնացտ յուսարաց, զի որոմնացան թշնամին մի կարացտ մտանել ի նա, այլ արքայն միայն, որպէս [առ] փակեալ պարտեզ Կոյսն սուրբ ընդ յարեւելեան դրան տաճարին Փեսայ արքայն Ինքն միայն եմուտ եւ էլ. «Այդ դուռն փակեալ կացցտ, ոչ ոք մտցտ, բայց Տէր Աստուած մտցտ ընդ դա, եւ եղիցի փակեալ» [Եզեկ. ԽԴ 2]: Նոյնպէս փակեալ եւ կնքեալ գերեզմանէն յարեաւ եւ փակեալ դրամբ եմուտ առ աշակերտս: Այսպէս պարտ է կեալ հարսին Եկեղեցոյ, եթէ կամիցի ունել զՓեսայն ի հոգի իր, առ որս ասաց. «Ես եկից եւ բնակեցայ ի միջի ջում»: Վասն այն հարկատրի փակել զգայարանս ամենից ներսմուտ հակառակ հողմոց, սպա թէ ի ներքուստ՝ ի սրտէ, բուսուցանէ զծաղիկս զանազան առաքինութեանց, զի

«Ինձ համար պարտեզներ եւ այգիներ ստեղծեցի եւ այնտեղ ամեն տեսակ պտղատու ծառեր տնկեցի» [Ժող. Բ 5]: Պարտեզ է անուանում հարսին, որն իր մօտ ունի Փեսային՝ իբրև Յեսսէի արմատից եւ կուսական արգանդից բուսած ազնի ծաղիկ: Եւ «փակուած» է ասում, որովհետեւ Տիրոջ հրեշտակների բանակները նրա շուրջ են եւ պահպանում են, ինչպէս քերովբէքն էին բոցեղէն սրով շուրջանակի պահում կենաց ծառը: Որովհետեւ ինչպէս արքունական զանձարանն է միշտ փակ պահում, նոյնպէս եւ՝ պարտեզն ու բուրաստանը, որպէսզի օտարներից հեռու եւ անձեռնմխելի մնայ, որպէսզի որոմնացան թշնամին չկարողանայ մտնել այնտեղ, այլ միայն՝ արքան, ինչպէս փակուած պարտեզ սուրբ Կոյսի մօտ տաճարի արեւելեան դռնով միայն Ինքն՝ Փեսայ Արքան, մտաւ եւ դուրս եկաւ. «Այդ դուռը փակուած թող մնայ, ոչ ոք թող չմտնի, այլ Տէր Աստուած թող մտնի նրանով, եւ թող փակուած լինի» [Եզեկ. ԽԴ 2]: Նոյնպէս փակուած ու կնքուած գերեզմանից յարութիւն առաւ եւ փակուած դռնով մտաւ աշակերտների մօտ: Այսպէս պէտք է մնայ հարս Եկեղեցին, եթէ կամենում է Փեսային իր հոգու մէջ ունենալ, ինչի մասին ասաց. «Ես կգամ եւ կբնակուեմ ջո մէջ»: Դրա համար հարկատր է զգայարանները փակել բոլոր արտաքին հակառակ հողմների դէմ, որպէսզի ի ներքուստ

փակմամբ դրան կարացտ պակել զայնուսիկ անապական, որոյ աղագաւ պատուիրեաց, թէ՛ «Յորժամ կացցես յաղօթս, մտտ ի սենեակ ջո եւ փակեալ՝ զդրունս ջո» [Մատթ. Զ 6]: Բայց փակ դրան բանականի բնութեան երկիւղն է եւ խոնարհութիւն, զի ե[ր]կիւղի խորշի ամենայն ոք ի չարէ: Վասն որոյ ասէ Դաւիթ. «Բնեռես՝ երկիւղ ջո ի մարմին իմ» եւ թէ՛ «Չսիրտ սուրբ եւ զհոգի խոնարհ Աստուած ոչ արհամարիէ», զի խոնարհութիւնն ոչ թողու մտանել ի ներս թշնամին բնութեան: Վասն այնորիկ ամենայն հարսնացեալք խոնարհութեամբ եւ երկիւղի փակեցին զդրունս զգայութեանց իրեանց եւ այնու հաճոյեցան Փեսային երկնատրի: Եւ բազումք հեռացան յաշխարհէ եւ եղին լեռնակիցք եւ անապ[ա]տաբնակք եւ խոտաճարակք, որովք հազի կարացին լինել փակեալ պարտեզ փակեալ եւ աղբիւր կնքեալ»: Որպէս զանձ թագաւորական պահեալ լինի կնքով նորին, նզօք եւ փակօք, նոյնպէս եւ շնորհն հոգւոյն Սրբոյ՝ պահպանութեամբ զգայարանաց [Եզեկ. Թ 6], զի որպէս հովիւն դրոշմէ զոչխարս իւր, որով զանազանի [յ]այոց, այսպէս եւ Տէրն՝ զընտրեալս Իր, որով զանազանին ի կրորո[յ] ստիւղն: Եւ զկնքոյ յայնամէ ասէ Պո-

սրտից, զանազան առաքինութիւնների ծաղիկներ անցնի, որպէսզի դուռը փակելով կարողանայ դրանք անապական պահել, որի պատճառով պատուիրեց, թէ՛ «Երբ աղօթքի կանգնես, մտիր ջո սենեակը եւ փակիր ջո դռները» [Մատթ. Զ 6]: Բայց փակ դրան բանական բնութիւնն է երկիւղը եւ խոնարհութիւնը, որովհետեւ երկիւղով է ամեն ոք խորշում չարից: Ինչի մասին Դաւիթն ասում է. «Քո երկիւղը բեռեօր իմ մարմնի մէջ» եւ թէ՛ «Աստուած չի արհամարհում սուրբ սիրտն ու խոնարհ հոգին», զի խոնարհութիւնը թոյլ չի տալիս բնութեան թշնամուն ներս մտնել: Դրա համար բոլոր հարսնացածները խոնարհութեամբ եւ երկիւղով փակեցին իրենց զգայութիւնների դռները եւ դրանով հաճոյացան երկնատր Փեսային: Եւ շատերը հեռացան աշխարհից եւ լեռնաբնակ, անապատական ու խոտաճարակ դարձան, որով հազի կարողացան երկնատր Թագաւորի համար փակուած պարտեզ լինել: «Փակուած պարտեզ եւ կնքուած աղբիւր»: Ինչպէս որ թագաւորական զանձը պահում է նրա կնքով, նիզերով եւ փականքներով, նոյնպէս եւ Սուրբ հոգու շնորհը զգայարանների պահպանութեամբ [Եզեկ. Թ 6], որովհետեւ ինչպէս հովիւն է դրոշմում իր ոչխարներին, որով զանազանում է միաներից, այսպէս եւ Տէրն՝ Իր ընտրեալներին, որով զանազանում են կորուսեալներից: Եւ

դու. «Մի՛ տրտմեցուցանեք զՆոզին Սուրբ Աստուծոյ, որով կենքեցաք յաւուրն փրկութեան» [Եփես. Դ 30, Բ Կորնթ. Ա 12]: Ահա սրբազան առաքեալն յայտնի եցոյց աղբիւր զՎարան, եւ զկնիք նորին՝ զՆոզին Սուրբ, որոց նախ անտարանեցաւ, թէ՛ «Յաւուր յայնմիկ աղբիւր ելցէ ի տակն Տեառն եւ արբուսցէ զերկիր» [Յովէ Դ 18], որպէս սրբազան առաքեալն. «Որք կենաց ջրով ոռոգեցին զտիւղեղերս»: Վասն որոյ ասէ. «պարտէզ փակեալ եւ աղբիւր կնքեալ»: Բանգի ամենայն առաքելաշախիդ սուրբ անձինք զսիրտս իրեանց արարին իբրեւ զփակեալ պարտէզ՝ ծաղկեցուցեալ բարի խորհրդով, եւ զաչս իրեանց՝ որպէս կնքեալ աղբիւր՝ յորդատատ եւ մշտաբոյս արտասուօք լցեալ, եւ այնպէս հաճոյցան Տեառն Աստուծոյ: Վասն որոյ ասէ. «Չերկամ ոչ դադարեցայց զմի մի ի ձեռն արտասուօք խրատել»: Մանաւանդ, ըստ Նսկեբերանին, արտասուք մեղատրաց է զին հրեշտակաց: Այլեւ սեռք քարոզչաց եւ ջուրք վերատեսուչ խրատչաց, որք դիմեցին ի յաղթիրս կենաց եւ հաւատացին զՅիսուս Բրիստոս եւ ընկալան զՆոզին Սուրբ եւ եղան աղբիւր կենդանի ջրոյն, որպէս ասէ Փետայն հոգոց. «Եթէ ոք ծարաւի իցէ, եկեացէ առ Իս եւ արբցէ: Որ

այս կնիքի մասին է ասում Պողոսը. «Մի՛ տրտմեցո՛ք Աստուծոյ Սուրբ Նոզուն, որով կենքեցիք փրկութեան օրք» [Եփես. Դ 30, Բ Կորնթ. Ա 12]: Ահա սրբազան առաքեալը որպէս աղբիւր յայտնի դարձրեց Վարսին եւ որպէս նրա կնիք՝ Սուրբ Նոզուն, որոնց մասին նախ անտարանուեց, թէ՛ «Այն օրն աղբիւր է դուրս գալու Տիրոջ տանից եւ արբեցնելու է երկիրը» [Յովէ Դ 18], ինչպէս սրբազան առաքեալը «Ուղեքն կենաց ջրով ոռոգեցին տիեզերքը»: Ինչի մասին էլ ասում է «փակուած պարտէզ եւ կնքուած աղբիւր»: Բանգի բոլոր առաքելաշախիդ սուրբ անձերն իրենց սրտերը դարձրեցին իբրեւ փակուած պարտէզ բարի խորհրդով ծաղկեցրած, եւ իրենց աչքերը՝ որպէս կնքուած աղբիւր՝ յորդատատ եւ մշտաբոյս արտասուօք լցուած, եւ այնպէս հաճոյցան Տէր Աստուծոյ: Ինչի մասին ասում է. «Երկու տարի չդադարեցի ձեզանից իրաքանչիւրին մէկ առ մէկ արտասուօքով խրատել»: Մանաւանդ, ըստ Նսկեբերանի, մեղատրոցների արտասուքը հրեշտակների զինն է: Այլեւ քարոզիչների խմբերը եւ վերատեսուչ խրատողների ջուրատները, որոնք դիմեցին ղեպի կենաց աղբիւրը եւ հաւատացին Յիսուս Բրիստոսին եւ ընդունեցին Սուրբ Նոզին եւ կենդանի ջրի աղբիւր եղան, ինչպէս ասում է հոգիների Փետան. «Եթէ մէկը ծարաւ է, թող գայ Ինձ մօտ եւ խմի: Ով հա-

աւատայ յԻս, որպէս ասեն Գիրք, գեւոր յորովայնէ՛ նորա բրիւեսցեն ջրոց կենդանութեան»: Չայս ասելով ասն Նոզոյն, զոր ընդունելոց էին, որք հաւատային ի Նա» [Յովէ. Է 37]: Բայց «կնքեալ» ասէ, զի հրամայեցաւ ասն, որ զգեցեալ էր զպեղիսատրն, թէ՛ «Անց ընդ մէջ քաղաքիդ Երուսաղեմի եւ դի՛ր նշան ի ճակատ արանցդ, որք հեծեն եւ յոզոց հանեն ի վերայ անօրէնութեանցն գործեցելոց ի մէջ նոցա» [Եզեկ. Թ 31]՝ ըստ Դաւթի, թէ՛ «Վայի [յ]անագորոյնս եւ մաշէի, զի օրէնք Բո խօսք իմ էին» [տես Սաղմ. ԾԺԸ 158]: Սոյնպէս եւ Պողոս, մինչ տեսնել ի կոսպաշտութեան զքաղաքն աթենացոց, զայրաւայր ի հոգի իր [Գործք ԺԷ 16]: Նմանապէս եւ Ղովտ օր ըստ օր զիր զսուրբ սողոմացոց անտէն զնացիւքն տանջել [Բ Պետ. Բ 7]: Չայսպիսի ծառայքն Աստուծոյ կոչին փակեալ պարտէզ եւ կնքեալ աղբիւր: Վասն որոյ կոտորող հրեշտակին հրամայեցաւ, թէ՛ «Մի՛ վնասէք երկրի, այլ դադարեցէ՛ք, մինչեւ կնքեցիք զծառայս Աստուծոյ իմոյ» [Յայտ. Է 3]: Սոյնպէս եւ Վարսն կնքեալ է պարկեշտութեամբ, սրբութեամբ եւ երկիրաժոռութեամբ, վասն որոյ եւ ոչ բնաւ զմտաւ ամէ յարիւ առ օտարս կամ մերձեակս առ այլ ոմն՝ ըստ սրբազանին Պո-

ատայ ինձ, ինչպէս ասում է Գիրքը, նրա որովայնից կենդանի ջրերի գետեր են բխելու»: Մա ասում էր Նոզուն մասին, որն ընդունելու էին [նրանք], ովքեր հաւատում էին Իրեն» [Յովէ. Է 37]: Բայց «կնքեալ» է ասում, որովհետեւ հրամայուեց մարդուն, որը մինչեւ կրունկները հասնող պարեգօտ էր հագել, թէ՛ «Անցի՛ր Երուսաղեմ քաղաքի միջով եւ նշան դի՛ր այն մարդկանց ճակատին, ովքեր հեծում եւ յոզոց են հանում իրենց մէջ գործուած անօրէնութիւնների պատճառով» [Եզեկ. Թ 31]՝ Դաւթի պէս, թէ՛ «Նայում էի անագորոյններին եւ մաշում, որովհետեւ Բո օրէնքներն իմ խօսքերն էին» [տես Սաղմ. ԾԺԸ 158]: Սոյնպէս եւ Պողոսը, երբ տեսաւ աթենացիների քաղաքը կոսպաշտութեան մէջ, զայրացաւ իր հոգում [Գործք ԺԷ 16]: Նմանապէս եւ Ղովտն իր սրբութեամբ օրըստօր տանջում էր սողոմացիների այն վարքի պատճառով [Բ Պետ. Բ 7]: Աստուծոյ այսպիսի ծառաները փակուած պարտէզ եւ կնքուած աղբիւր են կոչում: Ուստի կոտորող հրեշտակին հրամայուեց, թէ՛ «Երկրին մի՛ վնասէք, այլ սպասեցէ՛ք, մինչեւ կնքեմ իմ Աստուծոյ ծառաներին» [Յայտ. Է 3]: Սոյնպէս եւ Վարսը կնքուած է պարկեշտութեամբ, սրբութեամբ եւ երկիրաժոռութեամբ, ինչ պատճառով բնաւ չի մտածում օտարներին յարելու կամ մէկ ուրիշի մերձեակս մասին՝ ըստ սրբազան

դոսի, թէ՛ «Ռստմնս պեւ-պեւ եւ օտարոսիս մի՛ դանդաշք», «զի աղբիւր կենաց Աստուծոյ բերան արդարոյ» [Եբր. ԺԳ 9, Առակ Ժ 11]: Այլեւ փակեալ պարտեզ եւ կնքեալ աղբիւր կոչեցաւ Վարսն Եկեղեցի, զոր ունէր զխորհուրդն ծածկեալ ի յախտեանց եւ յազգաց միևնչեւ ցՅոհաննէս, քանզի ամենայն օրէնք եւ մարգարէք միևնչեւ ցՅոհաննէս մարգարէացան, զոր այժմ յայտնեցաւ սրբոց Իրոց [Մատթ. ԺԱ 18, Կող. Ա 26]: Եւ Գառն Աստուծոյ ի միջոյ Աթոռոյն Իրոյ հովուք զնոսս եւ առաջնորդէ նոցա ի կենաց աղբիւրն ջրոյ կենդանոյ [Յայտ. Է 17]:

Պօղոսի, թէ՛ «Պեւ-պեւ եւ օտարոսի ոսմունքների միջեւ մի՛ տարուբերուեք», «որովհետեւ Աստուծոյ կենաց աղբիւրն արդարի բերանն է» [Եբր. ԺԳ 9, Առակ Ժ 11]: Այլեւ փակուած պարտեզ եւ կնքուած աղբիւր կոչուեց Վարս Եկեղեցին, որն ունէր յախտեաններից եւ ազգերից միևնչեւ Յովհաննէս ծածկուած խորհուրդը, որովհետեւ բոլոր օրէնքներն ու մարգարէները միևնչեւ Յովհաննէս մարգարէացան, որն այժմ յայտնուեց Իր (Աստուծոյ) սուրբերին [Մատթ. ԺԱ 18, Կող. Ա 26]: Եւ Աստուծոյ Գառն Իր Աթոռի վրայից հովուս է նրանց եւ առաջնորդում դէպի կենդանի ջրի կենաց աղբիւրը [Յայտ. Է 17]:

ՎԱՐՔ ԱՐԲՈՑ

ԱՇՆԱՏԱՍԻՐՈՒԹԵԱՄԲ՝
ՄԱՐԹԱ ԱՐԱԲԵԱՆԻ ԵՒ
ՍԵՂԱ ԱՏԱՄԲՈԼՅԵԱՆԻ

և երբ եկան, ասաց Պրոխորոնին. «Վերցրո՛ւ Աւետարանը և ընթերցի՛ր եղբայրների Համար»։ Եւ նա ընթերցեց ի լուր ամենքի, իսկ նրանք լսելով փառաւորեցին Ասածուն։ Յովհաննէսը պատուիրեց նրանց ընդօրինակել այն ըստ այդ օրինակի և դնել կղզու բոլոր եկեղեցիներում։ Այդպէս էլ արուեց, իսկ իրենք, մատենաւում գրուած առաջին օրինակն իրենց Հետ վերցնելով, դուրս եկան այդտեղից և, մինչև Եփեսոս գնալը, սուրբ Աւետարանը վարդապետելու նպատակով մօտ վեց տարի շրջեցին և ուսուցանեցին ամենքին։ Մի գիւղում դեւերի մեհեանի մի քուրմ էր ապրում, որի որդին կոյր էր։ Բրիստոսի առաքեալը բռնեց նրա ձեռքից և ասաց. «Յանուն Յիսուս Բրիստոսի լուսաւորուի՛ր»։ Նոյն պահին նրա աչքերը բացուեցին, և մանկան Հայրը Հաւատաց։ Յովհաննէսը նրանց Հետ տուն գնաց և վարդապետելով մկրտեց նրանց ու տան բոլոր անդամներին Հօր, Որդու և Սուրբ Հոգու անուամբ։

Սրանից յետոյ Պրոխորոնը պատմում է, թէ ինչպէս միա անգամ աւետարանիչը տասն օր առանց կերակրի առանձնացաւ մի այրի մէջ և տեսաւ այն Հրաշալի տեսիլքը, որ գրուած է «Յայտնութեան» մէջ, որի մասին Պրոխորոնն ասում է, թէ գրիչն ինքն է, և որ աւետարանիչը զրա օրինակը եւս Պատմոս կղզում է թողել։ Մի տարի անց, մի օր սուրբ Յովհաննէսը եկեղեցում ժողովուրդ բազմութեանն ասաց. «Տեսէ՛ք, եղբայրներ ու որդիներ, զգուշութեամբ ու ձեր ամբողջ սրտով պահեցէ՛ք լուսաւոր այն վարդապետութիւնը, որ ընդունեցիք ինձանից ձեր ամբողջ սրտով, և փութացէ՛ք առողջ մտքով կատարել Բրիստոսի պատգամները, եղէ՛ք լուսոյ կատարեալ որդիներ, քանզի ահա մօտեցել է իմ ձեզանից բաժանուելու և ղէպի Եփեսոս նստելու պահը»։ Իսկ նրանք արտասուելով ասացին. «Մեր բարի՛ Հայր, որք մի՛ թողնիր մեզ՝ քո ծառաներին ու որդիներին»։ Ասաց նրանց. «Իմ բարեմիտ ուսարե՛ր ու դուստրեր, ուրախ եղէ՛ք ի Յիսուս Բրիստոս, ի Տէր մեր, քանզի նա՛ Հրամայեց ինձ գնալ Եփեսոս»։ Եւ յաջորդ օրը, Եփեսոս գնացող պատրաստ նաւ գտնելով, աղօթքով բաժանուեցին այն եղբայրներից և նաւ մտան։ 14 օր նստելուց յետոյ Հասան մի տեղ, որ Եփեսոսից Հեռու էր 10 մղոնով։ Յամաք ելնելով գնացին, մտան քաղաք։ Եղբայրներն իմանալով մեծ ուրախութեամբ ժողովուրդեցին նրանց մօտ։ Այնտեղ զալիս էին բոլորը և ուսանում Յովհաննէսից, մինչև եկեաացիներն ընդունեցին Յովհաննէսի բոլոր խօսքերն ու գործերը։ Այստեղ Պրոխորոնը, ժամանակի այսպիսի հաշիւ դնելով, ասում է. «Մինչ առաջին անգամ եկանք Երուսաղէմից Ասիա, Յովհաննէսը 50 տարեկան էր, և Եփեսոսից դուրս քարոզութեան եղանք 9 տարի և, նախքան մեր աքսորուելը, Եփեսոսում մնացինք 15 տարի, իսկ Պատմոս կղզում որպէս աքսորական մնացինք 17 տարի և մեր քարտից զալուց յետոյ Եփեսոսում մնացինք 6 տարի»։ Աքսորից վերադառնալու ժամանակով այս հաշիւը ճշտում է Տրաքիանոսի առաջին տարում ըստ նրա նախորդի՝ Ներուասի, որ երկու տարի թագաւորեց՝ Տիրոջ 96 և 97 թուականներին։ Ահա թէ ինչու աքսորը

Պատմոս կղզում լինում է Դոմեոսիանոսի առաջին տարում, այսինքն՝ Տիրոջ 81 թ., ինչպէս և Յովհաննէսի առաջին զալուստը Երուսաղէմից Ասիա լինում է Տիրոջ 57 թուականին, այն ժամանակ նա 50 տարեկան էր, Փրոկչից 7 կամ 10 տարի յետոյ ծնուած, որ Համապատասխանում է նրա կեանքին։ Մեր մեծ Ծառընտիրը, որտեղից առանք նախագրեալ բաները, այստեղ վերջացնում է պատմութիւնը։

Կղեմէս Ալեքսանդրացին պատմում է, որ Պատմոս կղզուց վերադառնալուց յետոյ, երբ Յովհաննէսն Աւետարանը քարոզելու նպատակով շրջում էր Ասիայում Եփեսոսի կողմերում, Հանդիպեց մի երիտասարդի, որին սիրեց և, դարձի բերելով, մկրտեց նրան և յանձնեց մի եպիսկոպոսի՝ նրան բարոք խնամք տանելու և բարի վարքով ու Հաւատքով դաստիարակելու Համար։ Այնուհետև, երբ նրան Հաւատքի մէջ Հաստատուած տեսաւ, բաժանուեց նրանից։ Իսկ երիտասարդն անփոյթ գտնուեց քրիստոնեային վայել վարքի ու պահեցողութեան մէջ։ Ընկերները նրա մօտ Հաւաքուեցին և, Հրապուրելով զելս ու թուլամորթ վարքով, դարձրին նրան աւելի չար, քան առաջ էր, մինչև որ աազակ, աազակապետ ու մարդասպան դարձաւ։ Պատահեց, որ Յովհաննէսը դարձեալ այդ քաղաքը եկաւ և Հարցրեց եպիսկոպոսին. «Վերադարձրո՛ւ մեզ այն ասանդը, որ ես և Բրիստոս տուեցինք քեզ այս եկեղեցու վկայութեամբ, որում դու կաս»։ Իսկ եպիսկոպոսը սկզբում զարմացաւ, թէ արձա՞թ է արդեօք խնդրում, որ ինքը չի վերցրել, բայց երբ Յովհաննէսն ասաց, որ այն երիտասարդին է փնտրում, եպիսկոպոսը դառն յոգոց Հանեց և արտասուքով ասաց. «Նա մեռաւ»։ Յովհաննէսը Հարցրեց. «Ե՛րբ, ինչպէ՛ս, ինչպիսի՞ մահուամբ մեռաւ»։ Եպիսկոպոսն ասաց. «Աստուծոյ Համար մեռաւ, քանզի այն չար դելը Տիրոջից Հեռացաւ, աազակ դարձաւ և այժմ, փոխանակ եկեղեցում լինելու, իր նման ուրիշների Հետ լեռներում է շրջում»։ Յովհաննէսն, այս լսելով, ձեռքը պարեգօտին զցեց, պատառոտեց և կոծում էր ու ասում. «Վա՛հ, բարո՛ք պահապան, որ թողցիր երիտասարդի Հոգին, արագ բերէք ձի՛ և մի մարդ, որ ճանապարհ ցոյց տայ ինձ»։ Եւ, եկեղեցուց մի քանիսի վերցնելով, գնաց։ Երբ տեղ Հասաւ, աազակների պահապանները բռնեցին նրան, իսկ նա չփախաւ ու չարգելեց, այլ աղաղակեց ու ասաց. «Հէնց զրա Համար էլ եկել եմ, արդ. տարէ՛ք ինձ ձեր գլխաւորի մօտ»։ Իսկ այն երիտասարդը սպառազինուած կանգնած էր։ Երբ Յովհաննէսը մօտեցաւ, նա ճանաչեց նրան, ամաչեց ու փախաւ։ Իսկ Յովհաննէսը, մոռացած իր ձերութիւնը, Հետապնդում էր նրան և իր ամբողջ զօրութեամբ արագակում և ասում. «Ինչո՞ւ ես փախչում, որդե՛ակ, վախեցա՞ր դու քո ձերունի Հօրից։ Ողորմի՛ր ինձ, որդե՛ակ, և մի՛ երկնչիր, քանզի կեանքի յոյս կա՛յ քեզ Համար։ Ե՛ս Բրիստոսին պատասխան կտամ քո փոխարէն, եթէ նոյնիսկ մեռնել պէտք լինի, քո փոխարէն ուրախութեամբ և ցնծութեամբ յանձն կառնեմ և կՀամբերեմ, քո փոխարէն, ինչպէս մեր Տէրը՝ մեր փոխարէն, կտամ իմ անձը։ Սպասի՛ր, Հանդարտ կանգնի՛ր և Հաւատա՛ ինձ, քանզի Տէ՛րն առաքեց ինձ»։ Իսկ նա,

երբ այս լսեց, գլուխը խոնարհ, նայում էր, ապա նետեց իր զէնքերը եւ դողաճարի պէս լալիս էր դառնապէս: Եւ երբ Յովհաննէսը մօտեցաւ նրան, երիտասարդն ընկաւ նրա գիրկը եւ արտասուքով լուանում էր իրեն իբրեւ փրկութեան յոյս չունեցող: Իսկ առաքեալը երաշխատոր եղաւ եւ ներդուեց նրան. «Եթէ ես քեզ Համար թողութիւն խնդրեմ մեր Փրկչից, կբաւուես դու».— եւ բռնում էր աւազակապետի ձեռքը, դնում իր աչքերի վրայ եւ Համբուրում, իբրեւ թէ նա ապաշխարութեամբ սրբուեց: Եւ նրան իր Հետ եկեղեցի տարաւ, ստեպ—ստեպ պաղատանք ու աղօթք էր մատուցում, Հանապազօրեայ պահեցողութեամբ ճգնում նրա փոխարէն եւ զանազան վայելուչ խօսքերով մխիթարում նրա միտքը եւ չզնաց այնտեղից, մինչեւ նրան Տիրոջ շնորհների մէջ Հաստատեց եւ աւանդեց Եկեղեցու ձեռքը տալով ճշմարիտ ապաշխարութեան ցուցանելի օրինակ:

Սրանից յետոյ Եւսեբիոսը Յովհաննէսի աշակերտ Պողիկարպոսի ասանդութեան մէջ գրում է, թէ Յովհաննէս առաքեալը մի անգամ բաղնիք մտաւ լողանալու, բայց, երբ իմացաւ, որ աղանդապետ Կերինթոսը ներսում է, դուրս փախաւ, քանզի Հանդուրժեց լինել նոյն յարկի տակ, որտեղ նա էր, եւ ասում էր իր Հետ եղողներին. «Փախչենք, միզուցեւ եւ բաղնիքը փնէն, քանզի այստեղ է ճշմարտութեան թշնամի Կերինթոսը»: Ուրիշ բազում ասանդութիւններ կան Յովհաննէս անտարանչի մասին զանազան վկայագրերում, որոնցից մէկն էլ Հերոնիմոսի յիշատակածն է, թէ ստեպ խրատում էր իր աշակերտներին ամէն ինչից առաւել յիշել Տիրոջ պատուիրանները միմեանց սիրելու մասին եւ իր բոլոր խօսքերին աւելացնում էր. «Որդիներ, սիրեցէ՛ք միմեանց, քանզի սերն Աստուծոց է, եւ Աստուծոց սեր է»: Ահա թէ ինչու է երանելին անուանում նաեւ Սիրոյ աշակերտ: Հաւատացեալների այն խօսքին, թէ «Վարդապետ, միշտ սեր եւ քարոզում, բայց կամենում ենք, որ խրատի այլ խօսքեր էլ մեզ յիշատակ թողնես», պատասխանել է. «Եթէ ձեր մէջ սեր լինի, այդ բաւական է, եւ այլ բան պէտք չէ, քանզի այս պատուիրանը բովանդակում է ամէն բան»:

Իսկ Աբիղիասից՝ մի Հին, բայց անվաւերական գրչից վերցուած ասանդութիւնը պատմում է, թէ Հերձուածողներից ոմանք թոյնով լցուած բաժակ են տուել նրան, եւ երբ նա խաչակնքել է բաժակը, թոյնի ազդեցութիւնը խափանուել է, եւ խմելով չի վնասուել:

Յովհաննէսի ընդարձակ վարքի մէջ գրուած է. «Կար մի Հեթանոս մարդ, որ դրամի մեծ պարտք ուներ: Նա, պարտատէրերից նեղուելով եւ անյուստութեան մէջ ընկնելով, գնաց մի Հրեայ ղեղազործի մօտ՝ Հնար խնդրելու: Դեղազործը նրան ղեղ տուեց, որ ղեղամաճ լինի: Մարդը տուն գնաց եւ, երբ ուզեց թոյնը խմել, յիշեց քրիստոնեաների սովորութիւնը ուտելիքն ու ընպելիքը օրհնելու մասին եւ, խաչակնքելով բաժակը, այն խմեց, եւ սուրբ նշանի զօրութեամբ նրան ոչ մի չարիք չպատահեց: Նոյն բանը մի անգամ էլ փորձելուց յետոյ, երբ պատմեց Հրեային, վերջինս յիշեց եւ գնաց սուրբ Յովհաննէս անտարանչի մօտ, Հաւատաց Խաչուած Քրիստոսին եւ

մկրտուեց: Այնժամ Յովհաննէսը կանչեց այն Հեթանոսին, նրան եւս դարձի բերեց ի Քրիստոս, ապա կարգադրեց նրան բոլոր խոտ վերցնել եւ տալ իր պարտատէրերին: Եւ խոտն ընտիր ոսկի դարձաւ նրա ձեռքում: Այսպէս Հատուցեց իր պարտքերը:

Իսկ մենք աւելի ստույգ ասանդութեանը գանք, որ սուրբ անտարանչի վերափոխման մասին է: Պատմում է, որ Յովհաննէսն, իմանալով իր աշխարհից փոխուելու օրը, իր վերջին խրատն աշակերտներին տալուց յետոյ, իր Համար գերեզման փորել տուեց եւ այնտեղ իբրեւ թէ քնով ննջեց: Սա առանձին—առանձին ընդարձակ գրուած կայ ընթերցուածում, որը սկսում է. «Երանելի Յովհաննէսը եղբայրների Հետ էր մեծ ուրախութեամբ ի Տէր» խօսքերով եւ ասարտում է Հետեւեալով. «...եւ ապա խաչակնքեց բոլորին եւ ասաց. «Դ՛ո՛ւ եղիր ինձ Հետ, Տէ՛ր իմ Յիսուս Քրիստոս» եւ ընկողմանեց փոսի մէջ, ուր իր Հանդերձը տարածեց: Եւ ասաց մեզ. «Խաղաղութիւն ձեզ, եղբայրներ», եւ մինչդեռ մենք լալիս էինք, սուրբ առաքեալը եւ անտարանչին իր Հոգին Տիրոջ ձեռքն աւանդեց»: Հին վկայագիրներ մեր Ճառընտրի մէջ սրան աւելացնում են. «Եւ աշակերտները գնացին քաղաք, եղբայրներից պատմեցին, թէ իրենց վարդապետ Յովհաննէսը մեռաւ: Եւ եղբայրներից ոմանք ելան, բացեցին տապանը եւ գտան միայն Հողաթափերը, իսկ մարմինը չգտան, քանզի Աստուած երկինք փոխեց՝ Յովհաննէսին, ինչպէս Ինքը կամեցաւ: Իսկ Յայսմատորքն ասում է. «Սուրբ անտարանչի մարմինը չգտան, քանզի վերափոխուել էր առ Տէր կատարեալ յարութեամբ, ինչպէս սուրբ կոյս Մարիամը իր Հոգևոր մայրը», որ Հաւանելի կարծիք է: Իսկ ստույգն անիմանալի է, եւ խորհուրդը՝ ճանով, ուստի եւ անմեկնելի է մնում Տիրոջ խօսքը՝ ասուած Պետրոսին Յովհաննէսի մասին, թէ «Կամենում եմ, որ դա ապրի, մինչեւ Ես գամ»: Եւ ինքը՝ Յովհաննէսը, այդ խօսքերը մեկնելիս, անբացատրելի է թողնում ասելով այսպէս. «Եւ այս խօսքը տարածուեց եղբայրների մէջ, եւ Համարեցին, թէ այն աշակերտը չի մեռնի: Բայց Յիսուս նրանց չասաց, թէ չի մեռնի, այլ՝ «Ես կամենում եմ, որ նա ապրի, մինչեւ Ես գամ»: Եւ որովհետեւ սուրբ Յովհաննէս Անտարանչի նշխարներից որեւէ մասունք երբեք չգտնուեց, շատերը Հաստատուեցին այս կարծիքի մէջ: Իսկ մեզ ամէն բանից առաւել Հարկ է յարգել ու պահել նրա աստուածաբան վարդապետութիւնը եւ սիրոյ Հոգեկեցոյց խրատները արժանի լինելու նրա սրբութեանն ու երկնատր պատկերին ի Յիսուս Քրիստոս, ի Տէր մեր, Որին փառք յաւիտեանս. ամէն:

* երկինք փոխել— հոգով եւ մարմնով երկինք բարձրացնել

ՍՈՒՐԲ ՊՕՂՈՍ ԱՆԱՊԱՏԱԿԱՆԻ ՎԱՐՔԸ

Շատերի մօտ է յաճախ Հարց ծագում, թէ ով է անապատում բնակողներից առաջինը: Ոմանք, երանելի Եղիային եւ Յովհաննէսին առաջինը Համարելով, ասում են, թէ նրանք անապատական կեանքի սկիզբը դրեցին: Բայց Եղիան առաւել մեծ է, քան անապատականները, եւ Յովհաննէսը նախքան իր ծնունդը սկսեց մարգարէանալ: Այսպիսի անապատարնակ նախնիները վեր են բոլոր արարածներից:

Ոմանք ասում են, որ անապատականների առաջնորդը Հայր Անտոնն է: Բայց նա ոչ թէ առաջինն է, այլ նրանով շատերն աստուածապաշտութեան կանչուեցին: Նոյն երանելի Անտոնի աշակերտները, մանաւանդ՝ Ամատասը եւ Մակարիոսը, որոնք էլ նրան թաղեցին, մինչեւ այսօր էլ պնդում են Պօղոս Թեքայեցու՝ անապատական վարքի սկզբնաւորող ու առաջնորդ լինելու մասին: Մենք եւս այս կարծիքն ենք ընդունում:

Սակայն Հայր Պօղոսը ոչ ոքի չէր երեսում, միայն ինքն էր անապատական, ամենաստաջին միանձնականն էր:

Արդ, քանզի երանելի Անտոնի վարքի մասին ոչ միայն յոյների, ասորիների եւ Հռոմէացիների խօսքերն են վկայում, այլեւ քրիստոնեայ բոլոր ազգերը ծանօթ են նրա քաջամարտիկ ճգնութեանը, նրա բոլոր ճգնադրական դասերի ու անապատարնակութեան օրինակ ու պատճառ լինելուն, եւ կարեւոր Համարեցի գրել երանելի Պօղոսի վարքի մասին, թէ ինչպէս եկաւ, ինչպիսի ճգնութիւններ կրեց, սատանայի ինչքան ու ինչպիսի փորձութիւնների Համբերեց: Այս ամէնը ծածկուած է շատերից, քանզի ոչ ոք մարդկանցից, բացի երանելի սուրբ Անտոնից, որ ամփոփեց նրա սուրբ նշխարները գերեզմանում, չտեսաւ նրան այն անապատում եւ չխօսեց նրա Հետ:

Արդ, սկսենք սուրբի աղօթքների օգնութեամբ:

Դեկոս ու Վաղես ամբարիշտ ու Հալածիչ Թագաւորների ժամանակներում, երբ սուրբ Կոռնելիոսը՝ Հռոմում, իսկ սուրբ Կիպրիանոսը Կարթագենում երանութեամբ վախճանուեցին, կաթողիկէ Եկեղեցին Եզդիպոստում ու Թեքայիզում կրում էր բազում չարչարանքներ ու փորձութիւններ, եւ բոլոր աստուածասէր ու առաքինի անձինք Յիսուս Քրիստոսի անուան Համար մեռնել էին շտապում: Իսկ ճշմարտութեան թշնամին՝ սատանան, ոչ միայն վկաների մարմինը, այլեւ Հոգին էր կամենում սպանել, ինչպէս սուրբ վկաներից մէկինը, որը, բազում ճգնութիւնների Համբերելով, նաեւ խաչի տանջանքներին իր Համբերութեամբ յաղթելով, ամօթաւհար էր արել սատանա-

յի արբանեակին: Անօրէն դատաւորը Հրամայել էր նրա ամբողջ մարմինը մեղրով օծել եւ, ձեռքերը ետեւում կապած, միջօրէի տապին թողնել, որպէսզի, ճանճերից ու պիծակներից խայթուելով, ցաւից Համաձայնի Հրամաններին: Բայց երանելին, սոթից աղեխարշուելով եւ խայթերից խոցոտուելով, պատրաստ սպասում էր նահատակութեան:

Այդպէս էր Քրիստոսի նահատակ մի այլ պատանի եւս. անօրէն իշխանը Հրամայում է տանել նրան մի ծաղկաւէտ բուրաստան եւ այնտեղ, պայծառ շուշանների, անուշահոտ վարդերի, խաղաղ վտակների մօտ, ծառերի տակ, որոնց տերեւները գեպիտից մեղմիկ, ախորժալուր ձայներով շարժւում էին, կակուղ անկողին փռել, երանելի նահատակին թոյլ կապանքներով կապել, անկողնու վրայ բերել դնել է տալիս մի ժամտաբարոյ, անօրէն, դէմքով ու տեսքով շատ գեղեցիկ պոռնիկ կնոջ՝ սրբին գայթակղեցնելու Համար: Սպասաւորները Հրամանը կատարում եւ Հեռանում են: Կինը, լրբենի երեսով մօտենալով սրբին, լիտիանում է սրբի առջ, որի մասին պատմելն ինձ Համար տհաճ է: Քրիստոսի զինուորն արդեօք ի՞նչ պիտի գործէր եւ ի՞նչ մտածէր: Նա, որ տանջանքներից չյաղթուեց, ցանկութիւններից պիտի յաղթուէր: Արդ, լսի՛ր եւ զարմացի՛ր, թէ ինչպէս էին Հրեշտակներն ու Հրեշտակապետները, երկնային բոլոր զօրքերը զարմացած Քրիստոսի վկայի աստուածասիրութեամբ, եւ Ինքը՝ Տէրը, բերկրանքով ցոյց էր տալիս Իր բոլոր Հրեշտակներին Իր վկայի սէրը: Քանզի Քրիստոսի վկան ու նահատակը, երկնքից ուժ ստանալով եւ Սուրբ Հոգով զօրանալով, ատամներով իր լեզուն էր կտրում, Համբոյրի փոխարէն թժում պոռնկի երեսին եւ ցանկութեան բոցը ցաւով էր մարում: Այս տեսնելով՝ երկնային զօրքերը փառաբանում էին Տիրոջը, իսկ Բեւիթարի ձախակողմեան գունդը կորագլուխ եւ ամօթալից էր լինում, քանզի այսպիսի սաստիկ պատերազմի յաղթութիւնն առաւել մեծ է, քան տանջանքներինն ու մահինը: Սրա Համար ասացի, որ առաւել Հոգին էին ջանում սպանել, քան մարմինը:

Այսպիսի դառն ժամանակներում, Վերին Թեքայիզում, ծնողների վախճանից յետոյ, Կրանելի Պօղոսն ապրում էր իր ամուսնացած քրոջ Հետ: Նա տանակեց տարեկան էր, մեծատուն ծնողների Հարստութեան միակ ժառանգը, կրթուած էր յունական ու եգիպտական իմաստութեամբ եւ Հոգու խոնարհութիւնից առաւել նաեւ առ Աստուած սեր ունէր: Հալածանքների պատճառով նա թաքնուել էր մի ազարակում: Ազահութիւնը, որ ստիպում է մարդկանց ամենամեծ ոճիրները գործել, բռնել էր նրա քրոջ ամուսնու միտքը՝ երանելուն ծնողներից Հասած ժառանգութեան պատճառով: Քրոջ ամուսինը կամենում էր մատնել նրան (ուժ մանաւանդ պէտք էր պահել)՝ կամենալով արժանանալ անօրէն իշխանների շնորհներին: Ո՛չ կնոջ արտասուքը, ո՛չ ազգականական կապը եւ օրէնքը, ո՛չ էլ ամենագէտն Աստուած եւ նրա երկիւղն այդ մարդուն ետ չպահեցին անօրէն խորհրդից: Նա մնաց

անողորմ ու խստասիրտ՝ աստուածապաշտութիւնը մատնութեամբ փոխանակել փութալով: Իսկ երանելին, դաւաճանութիւնն զգալով, խոյս տուեց անապատ եւ այնտեղ, լեռների քարայրներում թաքնուելով, Հայրանքների դադարին էր սպասում մտքում խորհելով. «Ի՞նչ ունեմ ես այս աշխարհում կամ նրանից ի՞նչ օգտաշահ բան պիտի լինի ինձ»: Այլ այսպիսի բարի խորհուրդներով ուրացաւ աշխարհը եւ, չվերադառնալով այդտեղից, անապատում Տիրոջը ծառայեց, որից երանելու սիրտն անճառ խնդրութեամբ էր քաղցրանում: Քիչ-քիչ առաջ գնալով Հասաւ մի ապառաժ լեռան եւ գտաւ փոքր քարերով փակուած մի քարայր: Քարերը Հանելով մտաւ ներս եւ, ըստ մարդկային բազմախոյզ սովորութեան, այրի ներսը խուզարկելով, գտաւ մաքուր ու յստակ ջրով մի աղբիւր եւ այդ տեղը ցանկացաւ իբրեւ Աստուծոց իրեն շնորհուած, իր կեանքի ամբողջ ժամանակն այդտեղ էր մնում Հագոտաւ ունենալով արմաւենիներից, որ բուսնում էին այդտեղ: Որեւէ մէկի այդ բանն անհնար թող չթուայ: Աստուծոյ եւ սուրբ Հրեշտակների առաջ վկայում եմ, որ անապատի նոյն տեղում, որ մօտ է տաճկաց կողմին, տեսայ մի միայնակեացի, որ արգելական էր եւ երեսուն տարի ապրեց մի մի գուրի մէջ՝ օրեկան տասնհինգ թուղ ու քիչ ջուր ունենալով իբրեւ սնունդ: Արդ, այս ասացի վկայելու Համար իմ աչքով տեսածը, քանզի կան մարդիկ, որ չեն հաստատում խոտակիւծ վարքին, որովհետեւ Հեռացել են աստուածային փառիպղեի վարքն ուղծալուց: Իսկ մենք շարունակենք մեր պատմութիւնը:

Երանելի Պօղոսը Հարիւր տասներեք տարեկան էր եւ երկնատուր վարքով էր ապրում երկրում, այդ նոյն ժամանակ իննսունամեայ Հայր Անտոնն ապրում էր անապատի այլ կողմում: Արդ, Հայր Անտոնը մտքում խորհում էր, թէ անապատում կա՞յ արդեօք իրենից աւելի խորքում բնակուող միայնակեաց: Եւ այս միտքը գիշեր ու ցերեկ տանջում էր նրան: Մի գիշեր էլ նրան յայտնուեց. «Կայ մէկն անապատի խորքում, շատ աւելի լաւ, քան դու, եւ արժան է քեզ փութով գնալ նրա մօտ եւ տեսնել նրան»: Եւ երանելի ծերը, վաղ առաւօտեան վեր կենալով, ձեռքն առաւ ցուպը եւ, նրան յենուելով, ճանապարհ ընկաւ, թէեւ ճանապարհն ամենեւին չգիտէր: Նոյնիսկ կէսօրին, երբ արեգակն իր ողջ ջերմութեամբ խաշում էր ամէն ինչ, իր ընթացքը չէր դադարեցնում, այլ ասում էր. «Հաւատում եմ իմ Աստուծոն, որ Իր ծառային, որին խոստացաւ ցոյց տալ ինձ, ցոյց կտայ»:

Անտոնը, ճանապարհը շարունակելով եւ անապատի անսահմանութեան մէջ բազում գազանների հետքեր տեսնելով, մտածում էր, թէ ինչ պիտի անի, մանաւանդ որ երկրորդ օրն էլ երեկոյանում էր, աչքի առաջ ունէր միայն այն, թէ անհնարին է, որ Բրիստոսն իրեն թողնի: Եւ, ամբողջ երկրորդ գիշերն էլ աղօթքով անցկացնելով, վաղ առաւօտեան լեռան ստո-

րոտի մօտ տեսաւ մի շատ մեծ ինձ, որ շնչակտուր վեր էր ելնում: Անտոնը ճեպով գնաց նրա ետեւից: Եւ երբ երկուսն էլ այրի մօտ էին, գազանը ներս մտաւ, իսկ նա մօտենալով առանց վախենալու նայեց՝ ըստ գրածի, թէ կատարեալ սէրը մերժում է վախը, եւ, Հազիւ լոյս տեսնելով այրի մէջ, մօտեցաւ դռանը եւ քարով խփեց դռան մօտի մի քարի իմանալու Համար՝ որեւէ մէկը ներսում կա՞յ արդեօք: Իսկ երանելի Պօղոսը, ձայնը լսելով, վեր կացաւ եւ մուտքը փակեց: Այնժամ Անտոնը, մինչեւ օրուայ վեցերորդ ժամը դռան առաջ ընկնելով, աւելի ու աւելի էր աղաչում դուրը բանալ՝ յայտնելով, թէ ով է, որտեղից է եկել եւ ինչի Համար: «Գիտեմ, — ասում է, — որ անարժան եմ քեզ տեսնելուն, բայց եթէ չտեսնեմ, չեմ հեռանայ: Դու, որ գազաններին ես ընդունում, մարդկանց ինչո՞ւ ես մերժում: Քեզ փնտրեցի եւ գտայ եւ բախում եմ, որ բացես ինձ: Եթէ ինձ Հանդիպես, այստեղ քո դռան առաջ, կմեռնեմ, որպէսզի, գոնէ մարմինս տեսնելով, թաղես ինձ»: Այսչափ եւ արանից էլ աւելին աղաչեց նրան, եւ երանելի Պօղոսը Հազիւ պատասխանեց. «Ոչ ոք այդպէս սպառնալիքներով չի խնդրում եւ ո՞չ արտասուքներով բողբօում»: Եւ շնորհալի խօսքերով բաց արեց նրան մուտքը: Եւ, իրար անունները տալով, ողջագորուեցին:

Սուրբ ողջոյնից յետոյ Պօղոսն, Անտոնի հետ նստելով, այսպէս ասաց. «Ո՞րմ այդչափ աշխատութեամբ փնտրեցիր տեսնելու: Ահաւասիկ տեսնում ես ձերացած ու մաշուած մի մարդու, որ սակաւ ժամանակ անց Հող պիտի դառնայ: Բայց սէրն ամէն ինչի Համբերում է: Արդ, ո՞վ սիրեցեալ եղբայր Անտոն, անապատի եւ կրօնաւոր միանձանց գա՞րդ, բարո՞վ եկար: Ասա՛ ինձ, աղաչո՞ւմ եմ, ինչպէ՞ս է մարդկային ցեղը, ի՞նչ նոր շինութիւններ են կառուցում քաղաքներում, ինչպէ՞ս է աշխարհը հնազանդում թագաւորներին, իշխանները դեռեւս գերուած են դիւային մոլորեցնող պատրանքների մէջ»: Մինչդեռ նրանք զրուցում էին, մի ազուա, անապատի խորքից հեզիկ թռչելով, եկաւ, նստեց մի տունկի վրայ, նրանց առաջ: Նրա բերանին մի ամբողջ Հաց կար, Հացը դրեց նրանց առաջ եւ, մինչդեռ նրանք զարմացած նայում էին, թռաւ: Թռչունի գնալուց յետոյ երանելի Պօղոսն ասաց. «Տէրը մեզ Հաց ուղարկեց, արդարեւ ողորմած եւ մարդասէր է: Արդէն վաթսուն տարի է, որ ամէն օր կէս Հաց էի ընդունում, բայց քո գալստեան առթիւ Բրիստոսն Իր գինուորներին կրկնակին ուղարկեց»: Եւ, Տիրոջից գոհանալով, երկուսով նստեցին աղբիւրի մօտ եւ մինչեւ գիշեր Հակառակում էին, թէ ով է առաջինը Հացը կիսելու: Եւ որոշեցին երկուսով բռնել Հացը եւ կտրել Տիրոջ անունով: Եւ այսպէս, Աստուծոց գոհանալով, ճաշակեցին եւ ամբողջ գիշեր աղօթեցին: Երբ լոյսը բացուեց, Պօղոսն ասաց Անտոնին. «Վաղուց գիտեմ քեզ, իմ եղբայր եւ ծառայակի՛ց, գիտեմ, որ այստեղ ես բնակում, եւ Զրիստոս խոստացաւ բերել քեզ ինձ մօտ: Արդ, ժամանակն աւարտուած է, եւ արդարութեան պսակն է ինձ սպասում: Դու ուղարկուեցիր Տիրոջ կողմից, որպէսզի մարմինս ամփոփես Հողում»: Երբ այս ասաց,

Աստուծոն արտասուքով ու Հառաչանքներով խնդրեց նրան, որ ինքը նրանից յետոյ չմնայ եւ ճանապարհակից լինի նրան: Իսկ Հայր Պօղոսը պատասխանեց. «Չպէտք է խնդրես միայն քոնը, եղբայր, այլ եւ ընկերոջինը, քանզի թէպէտ քեզ օգուտ է մարմնիդ բեռից ազատուելը, բայց շատ եղբայրների Համար, որոնք նպատակ ունեն քեզ նմանուող լինելու, օգուտ չէ: Բայց ես աղաչում եմ քեզ, եթէ ասածս ծանր չէ քեզ Համար, փութով գնա՛ եւ մարմինս պատանքելու Համար բե՛ր այն Հանդերձը, որ շնորհել է քեզ Աթանաս եպիսկոպոսը»: Բայց երանելի Պօղոսը ոչ թէ Հանդերձն էր ցանկանում, այլ՝ կեանքից Հեշտութեամբ եւ խաղաղութեամբ Հրամարտելը առանց կողքին որեւէ մէկին ունենալու: Իսկ Հայր Աստուծոն զարմացած էր լսելով Աթանասի եւ նրա Հանդերձի մասին: Այնուհետեւ որպէս Քրիստոսին տեսնող, նրա մէջ տեսնելով Քրիստոսին, նրա ոտքերն ընկաւ եւ երկըրպագեց: Եւ երկար ժամանակ չէր Համարձակուում պատասխանել, այլ առատարուխ արտասուքով Համբուրում էր նրա ձեռքերն ու աչքերը: Ապա փութաց իր վանքը՝ ասելով. «Աղօթի՛ր ինձ Համար, ո՛վ Հայր պատուական»: Երբ նրանից խնդրածն ընդունեց, խնդալից Հոգով ճանապարհ ընկաւ եւ ամբողջ ճանապարհն անցաւ արտասուք թափելով: Եւ երբ Հասաւ վանք, նրա երկու աշակերտները, որ ծառայում էին նրան, ընդառաջ գալով, Հարցրին ո՞ր էիր այսքան ժամանակ, Հայր: Եւ նա, պատասխան տալով, ասաց. «Վա՛յ ինձ՝ մեղաւորիս, որ միայն կերպարանքով միայնակեացի անուն ունեմ, քանզի անապատում տեսայ Եղիային, տեսայ նաեւ Յովհաննէսին եւ արդարեւ դրախտի մէջ տեսայ Պօղոսին»: Եւ, այդպէս գոչելով ու լալով, կուրծքն էր ձեռնում: Ապա, իր Հետ վերցնելով պատանքը, որ խնդրուեց իրեն բերել, ճանապարհ ընկաւ: Երբ եղբայրներն աղաչեցին նրան ասել, թէ ինչ է, նա ասաց՝ կայ ժամանակ ասելու, եւ ժամանակ լռելու: Եւ, նրանցից Հեռանալով, շտապեց այնտեղ, որտեղից եկել էր, քանզի ծարաւի էր սուրբի տեսքին եւ տենչում էր կրկին տեսնել նրան: Եւ ամբողջ ժամանակ աչքի առաջ նրան ունէր եւ նրա մասին էր խորհում: Եւ կասկածում էր՝ միգուցէ իր գնալուց առաջ նա Հոգին աւանդի Տիրոջը:

Եւ յաջորդ օրը երբորդ ժամին տեսաւ Հրեշտակների գնդեր եւ մարգարէների ու առաքելների դասեր եւ նրանց մէջ՝ ձեռն սպիտակութեամբ պայծառացած երանելի Պօղոսին, որ երկինք էր ելնում: Նոյն պահին երանելի Աստուծոն երեսի վրայ ընկաւ եւ, առաջը զլիսին ցանկելով, բարձրաձայն ողբում ու Հառաչում էր՝ ինչո՞ւ ես ինձ թողնում, տէ՛ր Պօղոս, ինչո՞ւ գնացիր՝ վերջին ողջոյն չտալով: Եւ այնուհետեւ, վեր կենալով, փութաց Հասնել երանելի Պօղոսի մօտ, մինչեւ իսկ թռչնի արագութեան Հետ կարելի էր Համեմատել նրա ընթացքը, ինչպէս ինքն էր դրանից յետոյ պատմում: Այնուհետեւ, ակնթարթօրէն Հատել-անցնելով երկար ճանապարհը, Հասաւ ցանկալիին եւ, մտնելով այրի ներսը, տեսաւ երանելի Պօղոսին գետնամած եւ ձեռքերը տարածած: Նա, կարծելով, թէ կենդանի է, ծունր իջաւ եւ նրա

Հետ սկսեց աղօթել: Բայց երբ չլսեց Հառաչանքի ձայնը, որ երանելին աղօթելիս սովոր էր Հեծննել, իմացաւ, որ սուրբ մարմինն էր երկրպագութիւն մատուցում Աստուծոն, Ում Համար ամէն ինչ կենդանի է: Եւ քաղցր արտասուքով, սաղմունքով եւ օրհնութեամբ, ըստ քրիստոնէական ասանդոյթի, նրա սուրբ մարմինը պատանքեց եւ խոր տրտմութեան մէջ ընկաւ իր Հետ փայտատ չբերելու պատճառով: որով Հոգը փորէր՝ երանելի մարմինը թաղելու Համար: Այնուհետեւ մտածեց փութով վերադառնալ վանք, բայց դարձեալ վախենում էր՝ ճանապարհի երկարութիւնը յիշելով, քանզի չորս օրում չէր կարող ճանապարհն անցնել: Եւ ասում էր. «Տէ՛ր, թող եւ նա մեռնեմ Քո ծառայի մօտ, ինչպէս եւ պարտ իսկ է»: Եւ մինչ նա այս էր մտածում, անապատի խորքից երկու առիժ միասին եկան Հասան այնտեղ, որտեղ սուրբերն էին: Աստուծն, այս տեսնելով, սկզբում զարհուրեց, ապա, միտքն առ Աստուած ուղղելով, վախը Հեռացրեց իրենից եւ որպէս ոչխարներ էր տեսնում նրանց: Իսկ առիժները եկան սուրբ ալետորի մարմնի մօտ եւ, նրա ոտքերն ընկնելով, քննում եւ բարձրաձայն ողնում կին: Սուրբ Աստուծոն Հասկացաւ, որ յայտա ու ողբում են սուրբ Պօղոսի՝ մարմնից անջատուելը: Ապա սկսեցին ոտքերով Հոգը փորել եւ սառը դուրս թափել: Եւ երբ մարդու Հասակի չափով փոս փորեցին, եկան երանելի Աստուծի մօտ եւ, դուխները խոնարհելով, ոտքերն ու ձեռքերը յիղելով, իրենց վաստակի վարձն կին Հայցում: Նա իմացաւ, որ պապաններն օրհնութիւն են ինչպէս իրենից, եւ, Հիացած Աստուծոյ փառքով, բերկրում էր, որ անխօս արարածը զիտի լաւագոյնը: Եւ ասաց. «Տէ՛ր, առանց Քո կամքի ու Հրամանի տերեւ իսկ չի ընկնում ծառից, եւ ոչ իսկ թռչուն է ընկնում գետնին: Դո՛ւ Հասուցիր սրանց ըստ Քո կամքի»: Եւ ձեռքի նշանով Հրամայեց նրանց Հեռանալ: Ապա սուրբ մարմինը դրեց գերեզմանի մէջ, ինչպէս կարգն էր: Մի օր անց, իբրեւ օրինաւոր մառանգորդ վերցնելով պարեգօտը, որ երանելի Պօղոսն ինքն էր պատրաստել արմաւենու ճիւղերից, ճանապարհ ընկաւ՝ վերադառնալու իր վանքը: Երբ Հասաւ, աշակերտներն ընդառաջ եկան, քանզի անհամբեր սպասում էին նրա գալստեանը: Այնժամ արտասուքով պատմեց նրանց եղածի մասին: Իսկ Չառակի տօնին եւ Պենտեկոստէին, կապելով երանելի Պօղոսի պարեգօտը, ուրախանում էր:

Արդ, աղաչում եմ բոլորին, որ ընթերցում են այս, յիշել Հերոնիմոս մեղաւորիս, որ երանելի Պօղոսի պարեգօտը թագաւորական ծիրանուց առաւել էի կամենում, ի փառս Ամենասուրբ Երրորդութեան:

ՍՈՒՐԲ ՊՕՂՈՍ* ՊԱՐԶԱՄԻՏԻ ՎԱՐՔԸ

Պօղոսը Հողադորձ էր, անբիձ, անարատ ու սուրբ վարքով եւ մօտ՝ բարեաց կարգին: Նա ամուսնացած էր, ինչպէս աշխարհի կարգն է: Բայց նրա կինը չարաբարոյ էր ու շնացող: Մի անգամ Պօղոսը բացակայում էր տնից: Երբ վերադարձաւ, կնոջը սիրեկանի Հետ միասին գտաւ: Մերն այսպէս խօսեց եւ ասաց նրանց. «Արդարեւ ասում եմ ձեզ, այսօր ազատեցիք ինձ ձեզանից եւ աշխարհի սնտոի ունայնութիւնից»: Իսկ սիրեկանին ասում է. «Քրիստոսով ասում եմ քեզ, այսուհետեւ ես ամուսին չեմ: Գնա՛, ահա՛, վերցրո՛ւ նրան քեզ կին, իսկ մանուկներս՝ քեզ որդեգիր: Այսուհետեւ ես Հրաժարում եմ աշխարհից եւ դառնում միայնակեաց»: Այս ասելով ճանապարհ ընկաւ դէպի երանելի Անտոնի վանքը: Հասնելով դուռը բախեց, եւ երբ երանելի Անտոնը դուրս եկաւ եւ Հարցրեց. «Ո՞վ ես եւ ի՞նչ ես ուզում», Պօղոսը պատասխանեց. «Ես եմ, կամենում եմ միայնակեաց լինել»: «Դու ձեր ես, եւ քո ժամանակն անցել է, չես կարող միայնակեաց լինել: Գնա՛՛ գիւղ, աշխատիր, քո մի կտոր Հացը կեր եւ փա՛ռք տուր Աստծուն: Քանզի չես կարող Համբերել այն նեղութիւններին, որոնք կան անապատում»: Իսկ ձերն ասաց. «Այն ամէնը, որ կասես ինձ, կանեմ»: «Ասացի քեզ, որ ձեր ես: Եթէ կամենում ես, գնա՛, մտիր միաբանների վանքը եւ բնակուիր նրանց Հետ, ու՛րբեր կարող են ձերութիւնդ մխիթարել»: Այսպիսի ծանր խօսքեր ասելով փակեց դուռը եւ չորս օր դուրս չեկաւ: Իսկ ձերը չհեռացաւ այնտեղից: Հինգերորդ օրը Հայր Անտոնը դուրս ելաւ եւ երբ տեսաւ, որ ձերն այնտեղ է, ասաց նրան. «Դեռեւս այստե՛ղ ես եւ չե՛ս գնացել: Ձե՛ որ քեզ մի անգամ արդէն ասացի, որ չես կարող այստեղ մնալ: Արդ մի՛ ձանձրացրու ինձ, ո՛վ ալետր, գնա՛ այստեղից, ինչո՞ւ ես ինձ վշտացնում: Եւ, դրսում մնալով, ինչպէ՛ս չվախեցար անապատի գազաններից, որոնք այստեղ շրջում են գիշերով: Վե՛ր կաց, գնա՛ եւ այլեւս մի՛ գա այստեղ»: Պօղոսը պատասխանեց նրան. «Ո՞վ Հայր պատուական, մի՛ կարծիր, թէ կգնամ այստեղից, քանզի ես ուրիշ տեղ չեմ մեռնելու, եթէ ոչ՝ այստեղ, քո դռան մօտ»: Երանելին, տեսնելով, որ նա ոչ կերակուր ունի, ոչ էլ ջուր, եւ այս չորս օր է, որ այստեղ է առանց ուտելու եւ խմելու, մտքում խորհելով, ասաց. «Եթէ սրան չընդունեմ, գուցէ այստեղ մեռնի, քանզի չգիտի պահք պահել, եւ դատաստանի առաջ կկանգնեմ»: Եւ Հայր Անտոնն ասաց Պօղոս ձերին. «Վե՛ր կաց, նե՛րս արի, եղբայր»: Եւ երբ ձերին առաւ իր խրճիթը, մտքում ասաց՝ սա չի կարող ժուժկալել անապատում: Կգնայ ու

նախատելով կծաղրի միայնակեացիս վարքը: Հարկ է փորձել սրա ժուժկալութիւնը»: Եւ արմաւենու ճիւղեր տուեց ձերին ու ասաց նրան. «Վերցրո՛ւ, մանի՛ր այս պարանը, ինչպէս ես եմ մանում»: Մերը մինչեւ ժամը ինը մանեց մօտ երկու Հարիւր քան գիրկ եւ շատ չարչարուեց: Երանելի Անտոնը տեսաւ մանածը, չհաւանեց եւ ցատումով ասաց. «Ո՛հ, ի՛նչ վատ ես մանել, աւերել ես, քանզի՛ր եւ կրկին սկսիր մանել»: Պօղոսը Հինգ օր ոչ ինչ չէր կերել եւ խիստ Հիւժուել էր, քանզի ձեր էր եւ ժամանակն անցած: Իսկ Հայր Անտոնը չարչարում էր նրան պահքով եւ շատ աշխատանքով, որպէսզի գնայ եւ չարչարանքներից փախչի: Բայց երանելի ձերը քանդեց պարանը եւ մեծ չարչարանքով կրկին մանեց: Եւ Հայր Անտոնը տեսաւ, որ ձերը չտրտնջաց, չնեղւրտեց, ոչ իսկ ամենեւին երեսը կնճռուեց: Այս տեսնելով նա շատ ուրախացաւ: Երբ երեկոյացաւ, Հայր Անտոնն ասաց ձերին. «Հայրի՛կ, թէ կուզես, արի Հա՛ց ուտենք»: «Ինչպէս կամենում ես, Հա՛յր».- պատասխանեց ձերը: Հայր Անտոնն ուրախացաւ, որ նա չշտապեց ուտել եւ իրեն թողեց որոշել: Այնժամ նա սեղանին դրեց չորս պաք սիմատ, իր մի կտորը թրջեց, իսկ երեք, կտորը ձերին տուեց: Ապա երանելի Անտոնն ասաց տասնմէկ սաղմոս եւ տասներկու անգամ ծունր դրեց՝ սրանով եւ փորձել կամենալով ձերին, իսկ ձերն առաւել յօժարութեամբ էր աղօթում, քան Անտոնը: Երբ աղօթքը վերջացրին եւ ուտել սկսեցին, Անտոնն իր մի կտորը կերաւ եւ այլեւս չմերձեցաւ, իսկ ձերը շատ դանդաղ էր ուտում: Երբ տեսաւ, որ Անտոնն ուտելը թողեց, ինքը եւս դադարեց ուտել: Անտոնն ասաց. «Կե՛ր, եղբայր»: Մերն ասաց. «Եթէ դու ուտես, ես էլ կուտեմ, իսկ եթէ դու չուտես, ես եւս չեմ ուտի»: «Ինձ բաւական է, ես միայնակեաց եմ»: «Ինձ է՛ս բաւական է, քանզի է՛ս էլ կամենում եմ միայնակեաց լինել»: Եւ դարձեալ վեր կացան, ժամերգութիւն արեցին, տասներկու անգամ ծունր դրեցին: Երբ աւարտեցին, իւրաքանչիւրն առաւ մի խոտեղէն, եւ մի քիչ ննջեցին, իսկ գիշերն արթնացան եւ մինչեւ լոյս պաշտամունք կատարեցին: Երբ երանելի Անտոնը տեսաւ ձերի յօժարութիւնը եւ աչալըրջութեամբ կարգին հետեւելը, ասաց ձերին. «Ահա՛ սահմանաձեռ կատարեցիր: Արդ, թէ կարող ես հանապազօր այսպէս անել, մնա՛ ինձ մօտ, եթէ ոչ՝ գնա՛՛ ուր կամենում ես»: «Եթէ սրանից էլ աւելին աւելացնես, չգիտեմ, բայց այսքանը ես կարող եմ».- պատասխանեց ձերը: Այնժամ Անտոնն ասաց նրան. «Ահա յանուն Քրիստոսի դու ես եղար միայնակեաց»: Եւ Անտոնին դուր եկաւ ձերի վարքը, որովհետեւ ձերը Քրիստոսի կատարեալ ծառայ դարձաւ: Ետո չանցած՝ Անտոնը մի խրճիթ շինեց իրենից չորս մղոն հեռու եւ ասաց նրան. «Ահա Քրիստոսի զօրութիւնը յաջողեց քեզ մղոն հեռու եւ ասաց նրան. «Ահա Քրիստոսի զօրութիւնը յաջողեց քեզ միայնակեաց լինելու, արդ, մնա՛ մենակ»: Եւ, ձերին թողնելով այն խրճիթում, ինքն իր խրճիթը գնաց: Մէկ տարի անց Աստուծոյ Պօղոսին շնորհ տրուեց՝ բժշկելու Հիւանդներին, ախտաժխտներին՝ սքանչելապէս Հաստատելով նրան միայնակեցութեան կարգի մէջ:

* Հայ վարդապետութեան մէջ առաւել յայտնի է Պօղ Պարզամիտ անունով:

ՄԵՐ ՍՈՒՐԲ ՀԱՅՐ ՈՆՈՓՐԻՈՍ ԱՆԱՊԱՏԱԿԱՆԻ ՎԱՐՔԸ, ՈՐ ՊԱՏՄԵՑ ՍՈՒՐԲ ՀԱՅՐ ՊԱՓԼՈՏԻՈՍԸ

Առաջին անապատական սուրբերից է Հայր Մնոփրիոսը, որը վաթսուն տարի ապրել է անապատում, միայնակ՝ իբրև կերակուր ունենալով Աստուծոյ շնորհները եւ մեծամեծ ճգնութեամբ պատերազմելով բանսարկուի փորձութիւնների դէմ: Սուրբի վարժը մեզ Հասել է Հայր Պափնոտիոսի թողած պատմութեամբ՝ այն անապատական սուրբ ճգնատրի, որ արժանացաւ տեսնելու սուրբ Մնոփրիոսին եւ վախճանից յետոյ ամփոփելու նրա սուրբ նշխարները: Արդ, ներկայացնում ենք սուրբի վարժը Հայր Պափնոտիոսի թողած պատմութեամբ:

«Մի օր փութացի գնալ անապատի խորքը՝ տեսնելու կա՞յ արդեօք Աստծուն ծառայող որեւէ եղբայր: Չորս օր առանց Հաց ու ջուր ճաշակելու գնալով գտայ մի փոքրիկ այր եւ բախեցի դուռը՝ յուսալով, որ միայնակեաց է բնակուած այնտեղ: Բազում ժամեր բախելով եւ պատասխան չստանալով բաց արի դուռը, մտայ ներս, եւ տեսայ նստած մէկին, մօտեցայ, ձեռք տուեցի Հագուատին, նոյն պահին փոշի դարձաւ ձեռքիս մէջ: Այնժամ Հանեցի Հանդերձս, ծածկեցի վախճանուածի մարմինը, Հողը ձեռքով յօժարութեամբ փորեցի եւ աղօթքներով ու արտասուքով ամփոփոցի նրա նշխարները: Ելնելով այնտեղից՝ գնացի դէպի անապատի խորքը եւ տեսայ մի ուրիշ այր, այրի դուռն մօտ՝ մարդու ոտնահետքեր: Բախեցի դուռը եւ, ոչ մի ձայն չլսելով, մտայ ներս, բայց ոչ ոքի չգտայ: Սպասեցի ամբողջ ցերեկ անդադար աղօթելով ու սաղմոսներ երգելով: Օրուայ վերջում տեսայ մի եղբոր, դար աղօթելով ու սաղմոսներ երգելով: Օրուայ վերջում տեսայ մի եղբոր, որ նախրի ետեւից էր գալիս: Երբ մօտեցաւ, տեսայ նրան մերկանդամ, ամբողջ մարմինը մազերով ծածկուած, եւ Հիացած տեղումս կանգնած մնացի, նա եւս զարմացած սկսեց աղօթել, քանզի, ինչպէս ինքը յետոյ պատմեց ինձ, այստեղ չար ոգիները փորձել էին իրեն: Մօտեցայ նրան եւ ասացի. «Ինչո՞ւ ես երկնչում, Յիսուս Բրիստոսի՝ ծառայ, նայիր եւ տե՛ս, որ մարդ եմ քեզ պէս, շօշափիր եւ տե՛ս, որ մարմին ու արիւն եմ»: Երբ ծանօթացաւ ինձ Հետ, գոհացաւ Աստուծոյ եւ աղօթեց, ապա ողջագուրուեցինք ու երկրպագեցինք Աստծուն: Նա ընդունեց ինձ իր այրը՝ Հարցնելով. թէ ինչպէս եկայ այստեղ: Եւ պատմեցի նրան իմ խորհուրդները ասելով. «Կամենում էի տեսնել Բրիստոսի ծառաներին, որ այս անապատում են, եւ Աստուած իմ խնդրանքներն ունայն չթողեց»: «Իսկ դու, տէ՛ր, ինչպէ՛ս եկար այստեղ եւ քանի՞ տարի ես բնակուած անապատում եւ ի՞նչ պատճառով ես մերկանդամ, առանց Հագուատի»: Նա պատասխանեց. «Ես սկզբում բնակ-

Մի օր Անտոնի մօտ բերեցին մի դիահալ: Երբ Անտոնը երիտասարդին տեսաւ, ասաց բերողներին. «Սա ձերի գործն է, քանզի նա արժանացաւ այս շնորհներին»: Եւ, պատանուն վերցնելով, եկաւ ձերի մօտ եւ ասաց. «Հայր Պօղոս, Հրամայիր դեւերին ելնել պատանու միջից, որպէսզի փառաւորուի մեր Տէր Յիսուս Բրիստոսի անունը»: Ծերը Հարցրեց. «Դու ի՞նչ ես անում»: «Ես ժամանակ չունեմ, գործեր ունեմ»,- ասաց Հայր Անտոնը եւ, պատանուն թողնելով ձերի մօտ, եկաւ իր խրճիթը: Ծերը վեր կացաւ, ըստ իր սովորութեան աղօթեց: Երբ աղօթքը վերջացրեց, ասաց դեմին այն, ինչ ասաց Հայր Անտոնը. «Ելիր այս պատանու միջից, որ փառաւորուի Աստուծոյ անունը»: Դեմն սկսեց բարձրաձայն Հակառակուել եւ ասաց. «Այ դառնացեալ ձեր, ի՞նչ կայ իմ եւ քո միջեւ, որ Հալածում ես ինձ»: Իսկ երանելին վերցրեց զօտին եւ խփեց նրա թիկունքին ասելով. «Ելիր այստեղից, ինչպէս Հայր Անտոնը Հրամայեց քեզ»: Իսկ դեմն Անտոնին ու Պօղոսին սկսեց շուայտ Հարբեցողներ անուանել, որոնք երբէք չեն յագնում իրենց խորտիկներից: «Մի՞թէ մենք ձեր մէջ ենք բնակուած, որ բրդնանում էք մեզ վրայ»: Երբ դեւը դադարեց խօսել, ձերն ասաց նրան. «Ելնո՞ւմ ես, թէ՞ գնամ, ասեմ իմ Բրիստոսին»: Դեմն ասաց. «Չե՛մ ելնում այստեղից, չե՛մ ելնում»: Այնժամ սուրբը դուրս ելաւ խրճիթից կէսօրուայ տօթին (իսկ այդտեղ տօթն ասելին էր, քան Բարելոնի Հնոցում), մնաց մի քարի վրայ, ինչպէս սին խարսխի վրայ, եւ այսպէս ասաց. «Դո՛ւ գիտես, Յիսո՛ւս Բրիստոս, որ խաչուեցիր Պոնտացի Պիղատոսից: Չե՛մ իջնի այս վէմի վրայից, չե՛մ ուտի եւ խմի մինչեւ այս պատանու միջից դեւերին Հանելը»: Մինչ նա այս խօսում էր, դեմն աղաղակեց եւ ասաց. «Կգնամ այստեղից, կգնամ, ինչո՞ւ ես ինձ տարածում դատում: Կելնեմ այս պատանու միջից եւ այլեւս չեմ վերադառնայ սրա մօտ»: Եւ ձերի խօսքով դեւը ելաւ եւ մտաւ մի վիշապի մէջ, որ վաթսուն կանգուն մեծութիւն ուներ, եւ որը սողալով ընկաւ Կարմիր ծովը: Կատարուեց այն խօսքը, որ Տէրն ասում էր: «Եթէ Հաատք ունենաք, լեռները կշարժուն դէպի ծովի սիրտը»: Եւ դարձեալ ասաց. «Ո՞ւմ մէջ կբնակուեմ, եթէ ոչ Հեզերի եւ խոնարհների եւ նրանց մէջ, ովքեր դողում են Իմ խօսքերից»:

Այս է սուրբ միայնակեաց Պօղոս երանելու, սրբի, խոնարհի եւ անբիծի վարժը, որ օրինակ եղաւ բոլոր միայնակեացներին: Եւ այսպէս, քառասուն տարի միայնակեաց եղաւ աստուածահաճոյ վարժով: Ապրեց Հարիւր ութ տարի եւ վեց ամիս: Վախճանուելու օրն ուրբաթ էր: Նրան թաղեցին սուրբ Անտոնի աշակերտները՝ Ամոնասը եւ Անտոնը:

ես եւ սուրբերին՝ սիրելի»։ Եւ երբ աղօթելով վեր կացայ եւ արժանացայ նրա դիմաց նստելուն, սկսեցի խօսել նրա Հետ, Հարցրեց աշխարհի ու եղբայրների մասին, իսկ ես աղաչեցի նրան Հէնց այդտեղ պատմել իր մասին (քանզի ծարաւի էի լսելու նրա սուրբ վարքը՝ յագեցնելու իմ փափազը եւ մխիթարուելու բազում չարչարանքներից)։ Եւ երբ շատ խնդրեցի ասել իր անունը եւ իր կեանքի ու վարքի մասին, ասաց. «Ամէն ինչ կպատմեմ քեզ, որդեակ. Մուսփրիոս է իմ անունը, վաթսուն տարի է, ինչ բնակում եմ անապատում կերակրուելով Աստուծոյ շնորհներով։ Ամենեկին մարդ չեմ տեսել, քեզանից բացի, եղբայր։ Նախքան իմ այստեղ գալը բնակում էի մի պատուական վանքում, որ կոչւում էր Եւսիպպալիտացոց, որտեղ մօտ Հարիւր եղբայրներ էին բնակում մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի խաղաղութեամբ, իրար Համախոհ ու Համակրօն, Աստուծոյ սիրոյ մէջ կատարեալ եւ բազում չարչարանքներով ճգնում էին՝ փառատրելով Աստուծոյ բարերարութիւնը։ Մինչեւ կատարեալ Հասակը մնացի այստեղ՝ սուրբ Հայրերից սովորելով աստուածասիրութիւն, ճշմարիտ Հաստօք եւ բարեպաշտութեան կանոնական աղօթքներ։ Այս ամէնը սովորելով եւ կատարելով սուրբ Հայրերից լսեցի մեր սուրբ Հայր Եղիա մարգարէի մասին, որ, Աստուծոց զօրանալով, Հաճոյ եղաւ Նրան իր Համբերութեամբ, աղօթքներով ու պահքով, որ կրեց անապատում, եւ վեր բարձրացաւ։ Դարձեալ լսեցի սուրբ կարապետ Յովհաննէսի մասին, որին երբեւէ ոչ ոք չմանտեց եւ նրա պէս չապրեց անապատում, մինչեւ Իսրայէլին երեսուցու օրը։ Իսկ ես վիճարանում էի վանքի սուրբ Հայրերի Հետ եւ ասում նրանց. «Ինչո՞ւ եմ անապատում բնակուողներն առաւել վեր Աստուծոյ մօտ, քան մենք»։ «Այո՛, որդեակ, — պատասխանում էին նրանք, — առաւել վեր են նրանք, քան մենք, քանզի մենք, յարստամ տեսնելով միմեանց, մխիթարում ենք միմեանցով, իրար օգնում Հիւանդութեան ու նեղութիւնների ժամանակ, իսկ նրանք զուրկ են այս ամենից։ Նեղութիւնների ու թշնամու որոգայթների դէմ պատերազմի ժամանակ նրանք որտեղից՝ գտնեն մէկին, որ իրենց զօրացնի Աստուծոյ խօսքով կամ Աստուծոյ սիրով մխիթարի։ Նրանք սկզբում շատ են չարչարում, երբ խորհում են ապրել անապատում եւ, իրենց անձերը ճգնութեան տալով, ծառայել Աստուծոյ։ Յօժարում են Համբերութեամբ տանել քաղցը, ծարաւը, ջանում յաղթահարել բանասարկոյի դէմ գաղտնի զբաւերազրը եւ գնում են դէպի Տէրը տանող նեղ ու անձուկ բոլոր ճանապարհներով։ Իսկ թշնամին բոլոր ճարքներով փորձում է խափանել ու փոքրացնել նրանց բարու ճանապարհից, որ չմտն ճգնութեան չարչարանքների մէջ եւ մարմնից ելնելոց յետոյ չստանան Աստուծոյ մեծամեծ պարգեւները։ Որովհետեւ ուղբեր իմաստութեամբ Համբերում են ճգնութեան նեղութիւններին, Տիրոջ գթութիւնն է Համուժ Հասուցելու նրանց, որ Համբերեցին Իր Համար։ Նա Ինքն Իր սուրբ Հրեշտակների ձեռքով առաքում է նրանց պէտքերը եւ քորից ջուր բխեցնում։ Ինչպէս Եսայի մարգարէն սովորեցնում է նրանք, որ Համբերում

են Տիրոջ Համար, լցում են բարութեամբ եւ թեւեր են առնում, վեր բարձրանում արժուի պէս, գնում եւ չեն քաղցում, ընթանում եւ չեն յոգնում։ Եւ դարձեալ ասում է. «Մարտեցի, եւ քարից ջուր բխեցրեց, անապատում մեղրի խորխորի պէս քաղցր բանջար բուսցրեց»։ Իսկ չարի ու թշնամու դէմ մարտի ժամանակ, երբ ձեռքերը դէպի Տէրն են բարձրացնում են աղաղակելով ու աղաչելով, Տիրոջից շուտափոյթ օգնութիւն է առաքում նրանց, փորձութիւնները փարատում ու ցրում են նրանց ճշմարիտ Հաստօքի ու սուրբ սրտի պատճառով։ Չէ՞ որ գրուած է, թէ Աստուած չի մոռանում տնանկին, եւ աղքատների Համբերութիւնը յախտեան չի կորչում։ Եւ դարձեալ ասում է. «Աստուած Իր երկիւղածների կամքն է կատարում, նրանց աղօթքները լսում եւ նրանց փրկում բոլոր նեղութիւններից։ Քանզի Աստուած Հասուցում է իւրաքանչիւրին ըստ իր գործերի եւ՝ ըստ աշխատութեան նրանց, ուղբեր Համբերում են Իր Համար։ Արդ երանի՛ նրանց, որ կատարում են Աստուծոյ կամքը երկրի վրայ, քանզի Հրեշտակները ցնծութեամբ եւ ուրախութեամբ սպասաւորում եւ զօրացնում են նրանց ամբողջ ժամանակ, մինչ մարմնի մէջ են գտնուում»։ Ես՝ տառապեալ Մուսփրիոսս, վանքի սուրբ Հայրերից այս ամէնը լսեցի, սովորեցի, եւ սիրտս ու Հոգիս քաղցրութեամբ լցուեցին, ինչպէս մեղրի խորխորի։ Մի գիշեր էլ մեծ յօժարութեամբ վեր կացայ, վերցրի մի քիչ Հաց ու ջուր, որ բաւական կլինէր ինձ չորս օր, եւ փութացի այնտեղ, ուր Տէրն, ըստ Իր մարդասիրութեամբ, կամեցաւ բնակեցնել ինձ։ Ծանապարհ ընկայ դէպի անապատ, որի մուտքի մօտ տեսայ մի մեծ լոյս։ Այնքան վախեցայ, որ մտածեցի ետ դառնալ, բայց Տէրն առաջնորդեց ինձ ըստ Իր խնամածութեան, եւ, մինչ վախեցում էի, երեւաց ինձ մի փառատոր մարդ եւ մօտենալով ասաց. «Մի՛ երկնչիր, ես Տիրոջ Հրեշտակն եմ եւ քո պահապանը մանկութիւնից սկսած։ Այն պարգեւները, որոնց արժանացար Տիրոջից՝ այդ ճանապարհով ընթանալու Համար, կկատարուեն»։ Այս լսելուց յետոյ 6 կամ 7 մղոն ճանապարհ գնալով Հասայ անապատ, տեսայ մի փոքրիկ քարայր, բաց արի դուռը՝ ասելով. «Օրհնի՛ր, տէր»։ — ըստ քրիստոսասէր եղբայրների սովորութեան։ Եւ այնտեղից դուրս եկաւ մի պատուական, յոյժ գեղեցիկ, դէմքն Աստուծոյ շնորհներով պայծառացած ալեւոր։ Նրա ոտքերն ընկայ, երկրպագեցի նրան, իսկ նա իր ձեռքերով ինձ բարձրացրեց, ողջունեց եւ ասաց. «Ռո՞ւ ես իմ Մուսփրիոս եղբայրը եւ իմ գործակիցն ի Տէր։ Մտի՛ր, որդեակ, Աստուած թող օգնական լինի քեզ եւ մնա՛ բարութեամբ, ինչպէս կանչուեցիր Տիրոջից՝ ծառայելու Նրան ըստ Նրա երկիւղի»։ Եւ մնացի նրա մօտ մի քանի օր, փութացի սովորել կրօնի սուրբ գործերը։ Եւ նա սովորեցրեց ինձ միայնակեացների վարքը։ Երբ երանելին տեսաւ, որ Հոգիս լուսաւորուեց՝ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի Հաստօքի բարեպաշտութեան գործն ինձ ուսուցանելով, եւ կարող եմ ընդդիմանալ բանասարկոյի գաղտնի պատերազմին եւ անապատի երկիւղին, ասաց ինձ. «Տանեմ քեզ անապատի խորքը, որպէսզի բնակուես մի այրի մէջ

առանձին կրելու Համար քո աշխատութիւնը, քանզի, ըստ նախախնամութեան, դրա Համար առաքուեցիր Աստուծոց»։ Եւ վեր կացանք, չորս օր ու զիշեր գնացինք անապատի խորքը եւ Հասանք մի փոքր խցի, որի մօտ մի արմաւենի կար։ Եւ պատուական այրն ասաց. «Ահա սա՛ է տեղը, որ մարդասերն Աստուած պատրաստեց քեզ Համար»։ Նա մնաց ինձ մօտ երեսուն օր՝ սովորեցնելով ինձ բարի գործերի կարգը, ապա ողջոյն տուեցինք իրար, եւ նա վերադարձաւ իր տեղը։ Այնուհետեւ մինչեւ երանելու այս կեանքից փոխուելը, ամէն տարի, Հանդիպում էինք»։

Երբ սուրբ Հայր Մնութիոսն այս ամէնն ինձ պատմեց, տառապեալ Պափնոտիոսս Հարցրի նրան. «Պատուական Հայր, շա՛տ աշխատութիւն կրեցիր սկզբում»։ «Հաւատա՛ ինձ, որ այնչափ աշխատութիւն կրեցի բազում ժամանակ, մինչեւ յոյսս կտրեցի իմ կեանքից, քանզի բազում անգամ Հասայ մահուան դուռը՝ քաղցից ու ծարաւից, տապից ու խորշակից, ցրտից ու զմեղակ անձրեւներից։ Իսկ բարերարն Աստուած, երբ տեսաւ իմ այսպիսի Համբերութիւնը, աղօթքներն ու ճգնութիւնները, Իր սուրբ Հրեշտակին Հրամայեց սպասատրել ինձ, եւ Հրեշտակն ամէն օր չափաւոր ջուր ու կերակուր էր բերում ինձ։ Իսկ արմաւենու պտուղներն ու անապատի բանջարն առաւել քաղցր էին լինում, քան մեղրի խորիսխը։ Եթէ կատարես Աստուծոյ կամքը, ո՛վ Պափնոտիոս, կընդունես Նրա օգնութիւնը, քանզի սուրբ Աւետարանում ասում է. «Մի՛ Հոգացէք, թէ ինչ էք ուտելու կամ խմելու, քանզի ձեր Տէրը եւ երկնաւոր Հայրը գիտի ձեր պէտքերն ու կարիքները, այլ խնդրեցէ՛ք նախ Աստուծոյ արքայութիւնը եւ արդարութիւնը, եւ այդ ամէնն անլցուկով կտրուի ձեզ»։ Այս խօսքերը լսելով երանելի Մնութիոսից՝ շատ զարմացայ եւ Հարցրի, թէ որտեղի՞ց էր Հաղորդութիւն վերցնում շաբաթ եւ կիրակի օրերին։ Նա պատասխանեց. «Որդե՛ակ, բարերար Տիրոջ Հրեշտակը աստուածային խորհուրդներով սպասատրում է ոչ միայն ինձ, այլեւ՝ բոլոր նրանց, ովքեր իր Համար բնակում են այս անապատում, Հաղորդեցնում է եւ ուրախութեամբ լցնում բոլորին։ Եթէ նրանցից մէկը կարօտում է մարդկանց, բարձրացնում է նրան երկինք, որպէսզի տեսնի սուրբերին եւ ողջունի նրանց, եւ նրա Հոգին պայծառանում է ինչպէս լոյս, Հոգով ու մարմնով ուրախանում է, յոյժ բերկրում եւ ցնծում, մոռանում անապատում կրած բոլոր չարչարանքները՝ արժանանալով բարիքին, որ չի սպառում յաիտեան։ Ապա վերադարձնում է նրան իր տեղը, ուր մեծ ուրախութեամբ մնում եւ իր կեանքի բոլոր օրերին ճգնում է մեծ յօժարութեամբ՝ մտածելով, որ փոխուելու է այն աշխարհը եւ ընդունելու այն պարգեւները, որոնք տեսաւ իր, աչքով, եւ ամենեւին էլ չի մտածում, որ այս կեանքում է»։ Սուրբ Հայր Մնութիոսն այս ամենը պատմեց ինձ, երբ նստած էինք լեռան ստորոտում, որտեղ Հանդիպել էի նրան։ Երբ այս ամէնը լսեցի, մեծ ուրախութեամբ լցուեցի, կրածս չարչարանքները Հեռացան ինձանից, քաղցն ու ծարաւը ոչինչ Համարեցի, յոյժ զօրացայ Հոգով ու մարմնով եւ, բազում ցնծու-

թեամբ լցուած, ասացի նրան. «Ո՛վ պատուական Հայր, երանի՛ է ինձ, որ արժանի դարձայ տեսնելու քեզ եւ քեզանից լսելու այսպիսի բարի ու քաղցր խօսքեր, որ փրկութեան առիթ դարձան ինձ»։ Եւ, ոչ սակաւ զարմանալով, սքանչանում էի նրա փառահեղ տեսքով։ Նա ասաց ինձ. «Որդե՛ակ, այժմ գնանք միասին»։ Երբ գնացինք երկու կամ երեք մղոն, Հասանք մի փոքր խցի դռան, որի մօտ մի արմաւենի կար, միասին աղօթեցինք, նստեցինք ու իրար պատմեցինք Աստուծոյ բարերարութեան մասին։ Երեկոյեան մտանք խուց եւ տեսանք մի նկանակ Հաց ու սակաւ ջուր։ Միասին ճաշակեցինք եւ գոհանալով Աստուծոց, ամբողջ գիշեր աղօթեցինք։ Լուսաբացին աղօթքի ժամանակ տեսայ, որ նրա դէմքը պայծառացաւ ինչպէս արեգակ, կերպարանքն այլափոխուեց եւ դարձաւ Աստուծոյ Հրեշտակի։ Այս տեսնելով յոյժ երկիրոցեցի, իսկ նա իմացաւ եւ ասաց. «Մի՛ երկնչիր, եղբա՛յր Պափնոտիէ, քանզի զթած ու մարդասերն Աստուած քեզ առաքեց ինձ մօտ՝ ամփոփելու Համար մարմնիս նշխարները, քանզի այսօր ահա իմ ճգնութիւնն աւարտում է ի Տէր՝ ի Հանգիստ յաիտեանական։ Այսօր եգիպտացիների Պունի ամսի 16-ն է, ըստ յունականի՝ յունիսի 12-ը։ Դարձեալ պատուիրեց ինձ ու ասաց. «Եթէ ելնելու լինես եգիպտացիների երկիրը, եղբայրների ու Հաւատացեալների մէջ անուշահոտ խունկով քարոզի՛ր իմ յիշատակը, քանզի եթէ եղբայրներից կամ Հաւատացեալներից որեւէ մէկն իմ անտամբ պատարագ մատուցի, Տէրը նրան առաջինների մէջ կհամարի, քանզի սրանք են իմ խնդրանքները։ Եւ եթէ մէկը կերակրի որեւէ եղբոր իմ անունով, կլիշեմ նրան Աստուծոյ առաջ»։ Եւ ես պատասխանելով ասացի նրան. «Եթէ մէկն աղքատ է եւ չի կարող պատարագ մատուցել կամ կերակրել որեւէ եղբոր քո յիշատակի օրը, այդպիսին չի՞ լինի առաջինների մէջ»։ Եւ նա ասաց. «Եթէ Տիրոջ մի քիչ խունկ զցի իմ անունով իբրեւ անուշահոտութիւն, կարժանանայ նոյնպիսի ուրախութեան»։ Համարձակուեցի այս եւս Հարցնել նրան. «Եթէ մէկը բնակում է անապատում եւ չի կարող խունկ գտնել եւ մատուցել Տիրոջն իբրեւ անուշահոտութիւն, այնպիսին չի՞ Համարուի առաջինների մէջ։ Հա՛յր պատուական, աղաչում եմ, որ քո արդար աղօթքը բոլորին Հասնի, քանզի գիտեմ՝ ինչ որ խնդրես Աստուծոց, կտայ քեզ, եւ քո խնդրանքներն ընդունայն չեն մնայ քո Հանապազօրեայ անդադար աղօթքների, Տիրոջը վաթսուն տարի Համբերութեամբ ծառայելու եւ այս անապատում բնակուելու Համար»։ Իսկ նա ինձ ասաց. «Եթէ մէկն աղքատ է, բնակում է անապատում եւ չի կարող պատարագ անել կամ խունկ մատուցել, այնպիսին թող ասի «Հայր մերը»՝ իմ անունով մատուցելով Տիրոջը, եւ ես կլիշեմ նրան աղօթելով նրա Համար, որ արժանանայ Տիրոջ ողորմութեանը եւ արդարների հետ ժառանգի վարձքը»։ Եւ դարձեալ Հարցրի նրան, թէ՛ արժանի՞ եմ այստեղ բնակուելու իմ սրտի յօժարութեամբ նրա՛ մարմնից ելնելուց յետոյ։ Նա ասաց ինձ. «Դու դրա Համար չեկար։ Այլ գնա՛, Աստուած առաքեց քեզ, որպէսզի փառատրես Իր

սուրբերին՝ այս անապատում բնակուողներին, նրանց վարքի բուրմունքը քարոզեն աստուածասէր եղբայրների մէջ՝ յօգուտ եւ ի փառաբանութիւն լսող Հաստացեալների: Արդ, գնա՛ Եգիպտոս, որդեա՛կ, մնա՛ այնտեղ՝ Տիրոջը ծառայելով բարի գործերով եւ քարոզի՛ր այն ամէն, ինչ տեսար անապատում»: Այս լսելով՝ նրա ոտքերն ընկայ եւ ասացի. «Աղաչում եմ քեզ, պատուական Հայր, օրհնի՛ր ինձ, որ ողորմութիւն գտնեմ Աստուծոյ առաջ, եւ ինչպէս Փրկիչն արժանացրեց ինձ այս աշխարհում տեսելու ու երկրպագելու քեզ, արժանի դարձնի նաեւ Հանդերձեալում Հանդիպելու քեզ»: Եւ նա ասաց. «Պափնտոսի՛, որդեա՛կ, թող Տէրն ընդունայ չթողնի քո խնդրանքները, այլ թող օրհնի՛ քեզ, Հաստատի՛ Իր սիրոյ մէջ, թող լուսատրի՛ քո միտքն Իր Աստուածութեան լոյսով, թող փրկի՛ քեզ ապականութիւնից, թշնամու որոգայթներից եւ թող պահպանի՛ քեզ իր Հրեշտակներով՝ օգնելով քեզ բանասարկու թշնամու դէմ բոլոր մարտերում, եւ ոչինչ թող չզտնի յանդիմանելու քեզ ահեղ ժամին, երբ կանգնես Իր առաջ եւ պատասխան տաս բոլոր արարքներիդ Համար»: Ապա երանելին վեր կացաւ, արտասուքով, բազում Հեծենանքներով աղօթեց Աստուծոն եւ խոնարհեցրեց իր անձը գետնին եւ, մեծ ուրախութեամբ աւանդելով իր սուրբ Հոգին Աստուծոյ ձեռքը՝ վախճանուեց ի Տէր: Նոյն պահին լսեցի սուրբ Հրեշտակների ձայներ, որ բարձրաձայն՝ օրհնում էին Աստուծոն՝ գնալով Մոսիքիոսի Հոգու առջեւից: Եւ մեծ ուրախութիւն եղաւ Աստուծոյ առաջ՝ նրա Հոգու Հանդիպման ժամին: Ես աղաբողոս* Հանեցի, երկու մասին բաժանեցի, մի մասով՝ ծածկեցի սուրբ մարմինը, միւսը վրաս գցեցի, որ մերկ չմնամ: Գտայ գերեզմանի պէս փորոած մի վէմ, սուրբի մարմինը դրեցի մէջը, Հաաքեցի մեծամեծ քարեր եւ ծածկեցի նրա սուրբ նշխարները: Ապա աղօթքով խնդրեցի Տիրոջը մնալ այդտեղ, բայց նոյն պահին տեսայ սուրբի խուցը կործանուած, եւ արմաւենին, որից սուրբը սնում էր՝ ընկած: Յոյժ զարմացայ եւ Հասկացայ Աստուծոյ կամքը: Ծաշակեցի մնացած Հացն ու ջուրը եւ, ձեռքերս երկինք բարձրացնելով, աղօթեցի: Տեսայ, որ ինձ մօտ է գալիս այն մարդը, որին տեսայ, երբ անապատ էի գալիս: Նա զօրացրեց եւ մխիթարեց ինձ՝ ասելով. «Առաւել՝ երանելի եղար, քանզի սուրբ Մոսիքիոսի վախճանին Հանդիպեցիր»: Կրկին լցուեցի ուրախութեամբ, քանզի նրա սուրբ բերանից օրհնութիւն ստացայ: Չորս օր գնալով՝ Հասանք մի խցի, որ մի բարձրավանդակ տեղում էր շինուած: Ներս մտնելով՝ եւ ոչ ոքի չգտնելով՝ նստեցի դռան մօտ՝ խորհելով, թէ որեւէ մէկն արդեօք բնակում է այստեղ: Մինչդեռ այս էի խորհում, եկաւ մի սուրբ ու պատուական մարդ, սքանչելի ու վայելուչ տեսքով, արմաւենու տերեւներից Հիսուսած Հագուստով: Երբ ինձ տեսաւ,

* աղաբողոս— քիկնոց, մնկնոց, փիւռն, կրօնատրի զգեստ

խօսեց եւ ասաց. «Դու՛ եւ Պափնտոս եղբայրը, որ ամփոփեցիր մեր երանելի Հայր Մոսիքիոսի մարմինը»: Եւ ես իմացայ, որ նա Հրեշտակի միջոցով է այդ իմացել, նրա ոտքերն ընկայ եւ երկրպագեցի նրան: «Վե՛ր կաց, եղբայ՛ր,— ասաց նա ինձ,— քանզի Աստուած արժանացրեց քեզ բարեկամ լինել սուրբերին ու Իր ծառաներին: Եւ ահա՛ նրա նախախնամութիւնն այսօր ինձ ծանուցեց քո գալուստը, որպէսզի յայտնեմ քեզ մեր վարքի գործերի մասին, քանզի վաթսուն տարի է, ինչ բնակում ենք այս անապատում եւ բնաւ մարդ չենք տեսել»: Մինչդեռ խօսում էինք, երեք սուրբ ու պատուական անձինք եկան մեզ մօտ եւ, խօսելով ինձ Հետ, ասացին. «Օրհնի՛ր, տէ՛ր, դո՛ւ եւ Պափնտոսիոսը՝ մեր եղբայրն ու գործակիցն ի Տէր, որ ամփոփեցիր սուրբ Մոսիքիոսի պատուական ու սուրբ մարմինը: Թողութի՛ն արա, եղբայ՛ր, քանզի մեծամեծ շնորհների ու փառքի արժանացար, եւ Տէրն Իր ողորմածութեամբ իմացրեց մեզ քո՝ մեզ մօտ գալը եւ Հրամայեց քեզ մնալ մեզ մօտ մի օր: Վաթսուն տարի այս անապատում բնակուելով՝ քեզանից բացի ոչ ոքի չենք տեսել այստեղ»: Եւ մօտ երկու ժամ խօսեցինք Հայր Մոսիքիոսի եւ այլ սուրբերի մասին: Ապա միասին աղօթեցինք Աստուծոն եւ տեսանք մեր առաջ Հինգ գեղեցիկ, փափուկ ու ջերմ, կարծես Հէնց նոր կփուած նկանակ: Միասին ճաշակեցինք, եւ նրանք ասացին, որ ամէն օր Տիրոջ Հրամանով իրենց կերակուր, Լ առարում երկնքից, օրական 4—5 նկանակ, իսկ այժմ նկանակների թիւն ինձ Համար ասելուցաւ: «Չլիստե՛ք որտեղի՛ց Լ գալիս եւ ո՛ր պատրաստում, բայց երբ մանում ենք այրը, գտնում ենք այն Տիրոջից պատրաստում, որով կերակուրում ենք եւ զրհանում Տիրոջից»: Եւ ամբողջ զիշեր ալօթեցինք՝ կատարելով կարգը, քանզի լոյս կիրակի էր: Ապա աղաչեցի նրանց՝ մնալու իրենց մօտ մինչև իմ կեանքի վախճանը: Եւ նրանք ասացին ինձ. «Տէրը չի Հրամայել քեզ այս անապատում մնալ կամ բնակուել մեզ Հետ: Պէտք է գնաս Եգիպտոս եւ պատմես քրիստոսասէր եղբայրներին այն ամէն, ինչ տեսար մեր եւ երպանելի Հայր Մոսիքիոսի մասին՝ յօգուտ լսողների»: Ապա խնդրեցի նրանց ասել իրենց անունները, բայց նրանք չհամաձայնեցին՝ ասելով. «Նա, Ռժ բոլորին գիտեցողն է, գիտի մեր անունները, իսկ դու, եղբայ՛ր, յիշի՛ր մեզ, որ արժանի լինենք տեսնելու միմեանց կենդանի Աստուծոյ գալթում: Փութա՛, սիրելի՛ որդեակ, փախչել կեանքի փորձութիւններից»: Այս ասելով՝ նրանց ոտքերն ընկայ, նրանց օրհնութիւնը ստացայ եւ Աստուծոյ խաղաղութեամբ գնացի:

Աւելի խորը անապատ գնալով՝ տեսայ մի աղբիւր, որից յորդաբով ջուր էր բխում, իսկ շուրջը պտղաբեր ծառեր կային: Երբ մի քիչ Հանգրստացայ, մտայ ծառերի մէջ՝ տեսնելու այդ սքանչելի այգին: Նրանց պտղաբերութիւնը յոյժ զարմացրեց ինձ, արմաւ եւ թուրինջ, նուա՛ եւ թութ, դեղձ եւ յունապ եւ բազում այլ պէսպէս պտղաբեր ծառեր կային՝ մեղրի պէս քաղցր պտուղներով, նրանց Հետ նաեւ մուրտ եւ այլ բոլորն՝ բոյսեր, որոն-

ցից անուշահոտութիւն էր բուրում: Կարծում էի, թէ այդ Աստուծոյ զրախան է: Մինչդեռ Հիացած ու զարմացած էի տեղի գեղեցկութեամբ, տեսայ չորս գեղեցիկ ու վայելուչ մանուկների, որ զալիս էին դէպի ինձ: Նրանք իրենց վրայ գցած ունէին ոչխարի մորթիներ, խիստ փառատոր տեսք ունէին, մտածեցի, թէ Հրեշտակներ են: Երբ մօտեցան, ասացին. «Ո՞ղջ եղիր, եղբայր Պափնտտի»: Իսկ ես երեսի վրայ ընկայ եւ երկրպագեցի: Նրանք ոտքի կանգնեցրին ինձ, իրար մօտ նստեցինք եւ խօսեցինք: Ապա բերեցին այգու պտուղներից, եւ սիրտս յոյժ բերկրեց այնպիսի աստուածային սիրոյ եւ իմ Հանդէպ նրանց խնամքի Համար: Եօթ օր մնացի նրանց մօտ կերակրուելով այգու պտուղներով: Հարցրի նրանց. «Ինչպէ՞ս եկաք այստեղ եւ ո՞ր գաւառից էք»: Նրանք ասացին. «Եղբայր, մենք Ոքսիրիներս քաղաքից ենք, մեր ծնողները քաղաքի խորհրդականներն էին եւ ուսուցանում էին մեզ իրենց գիտութիւնն ու ուսմունքը: Եւ մեզ միասին ուսման տուեցին, սովորեցինք ու աւարտեցինք կեանքի իմաստութեան անտի գիտութիւնը: Սկսեցինք ուսանել նաեւ Քրիստոս Աստուծոյ բարձրագոյն իմաստութիւնը եւ Համախոհ եղանք իրար, եւ Տէրն օգնական էր մեզ ի բարին: Ապա խորհեցինք սովորել նաեւ կրօնատրութեան կարգը: Գնացինք անապատ փութալով տեղ գտնել մեզ Համար, մի քանի օր մնացինք, մինչեւ իմացանք, թէ Աստուծոյ նախախնամութեամբ ինչ է սահմանուած մեզ: Քիչ Հաց ու ջուր մեզ Հետ վերցնելով, որ բաւական էր եօթ օր՝ գնացինք անապատի խորքը եւ տեսանք մի փառատոր մարդու, որ բռնեց մեր ձեռքից եւ այստեղ բերեց յանձնելով մի Աստուծոյ ծառայ ձերունու, որպէսզի սովորեցնի մեզ աստուածպաշտութեան բոլոր կանոններն ու Աստուծոյ ծառայելը: Այն սուրբ մարդը տարտայ վերջում բարի վարքով վախճանուեց ի Քրիստոս: Այնուհետեւ մենակ մնացինք: Ահա, սիրելի՛ եղբայր, վեց տարի այստեղ ենք եւ չենք ճաշակել Հաց կամ այլ կերակուր, բայց՝ միայն այս այգու պտուղները: Եւ շաբաթը մի անգամ ենք տեսնում միմեանց: Հաւաքում ենք այստեղ շաբաթ եւ կիրակի օրերին, երկու օր անց իւրաքանչիւրս գնում է իր տեղը եւ փառատրում Աստուծոյ»: Հարցրի նրանց. «Ինչպէ՞ս էք հաղորդում շաբաթ եւ կիրակի օրերին»: «Դրա Համար ենք հաւաքում այստեղ, քանզի լուսոյ Հրեշտակը Տիրոջից ուղարկուած է մեզ մօտ եւ հաղորդեցնում սուրբ Խորհրդին»: Եւ, յոյժ ուրախացած, սիրտս բերկրեց: Երբ այս լսեցի եւ փափագում էի այն երանութիւնը տեսնելու: Եօթ օր անց, շաբաթ օրը, երանելիներն ասացին ինձ. «Պատրաստի՛ր քո անձը, քանզի այսօր Տիրոջ Հրեշտակն է գալու եւ տալու է մեզ անապական ու սուրբ կենարար Խորհուրդը: Եւ ով այն ընդունի նրա ձեռքից, կպահպանուի թշնամուց, եւ նրա բոլոր մեղքերը կնեղունեն, դրանից յետոյ նա չի փորձուի թշնամու մեքենայութիւններից: Մինչդեռ նրանք այս էին ասում, խունկի անուշաբոյրը տարածուեց, զարմացայ, քանզի մինչ այդ խունկի այդպիսի անուշ բոյր չէի զգացել: Այդ պահին վեր կացանք, սաղմոսներով աղօթք արեցինք՝ բարեբանելով մեր

թագաւորին՝ Քրիստոսին, մինչեւ իններորդ ժամը: Եւ Տիրոջ Հրեշտակը եկաւ մեզ մօտ եւ արժանացրեց մեզ ընդունելու մեր Տիրոջ եւ Փրկչի՛ Յիսուս Քրիստոսի Մարմնի ու Արեան կենարար սուրբ Խորհուրդը: Հաղորդութիւնից յետոյ օրհնուեցինք փառատոր Հրեշտակից, եւ նա մեր առաջ բարձրացաւ երկինք: Այսպիսի շնորհի արժանանալով զարհուրեցի եւ բարձրագոյն զամէր ննջեցի: Իսկ նրանք մօտեցան ինձ եւ ձայն տուեցին. «Վեր կաց, եղբայր, զօրացի՛ր եւ եղի՛ր զօրատր այր ի Տէր»: Հազիւ վեր կացայ թմբիրից ու երկիւղից, որի մէջ ընկել էի խունկի առաւել անուշահոտութիւնից: Դարձեալ ամբողջ գիշեր աղօթեցինք՝ փառաբանելով Տիրոջը, մինչեւ սուրբ կիրակի առաւօտ: Երբ լոյսը բացուեց, դարձեալ խունկի նոյն անուշահոտը բուրեց, որից մեծ ուրախութեամբ լցուեցինք՝ զգալով մեզ կեանքի լոյսի մէջ: Ապա Տիրոջ Հրեշտակը եկաւ, մեզ մօտեցաւ ու Հոգով, ընդունեցի դեցրեց սուրբ Խորհրդին: Եւ ես, զօրացած սրտով ու Հոգով, ընդունեցի ահաւոր օրհնութիւնը եւ սուրբ Խորհուրդը նրա ձեռքից: Օրհնեց մեզ եւ անապական կենդանութեան կերակուր եւ փրկութիւն ի յաիտենական կեանք»: Ապա դարձաւ ինձ ու ասաց. «Խաղաղութեամբ գնա՛ Եգիպտոս եւ կարգապետի՛ր տեսածիդ մասին քրիստոսասէր եղբայրներին, որպէսզի նրանք եւս փութան սիրել, իրենց անձի մէջ ընդունեն բարի գործերը՝ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի անուան Համար: Մանաւանդ, քարոզի՛ր սուրբ Ոստիոսի մասին քեզ Հրամայուածը, այն, որ Տէրն արժանացրեց քեզ նրան աշխարհում տեսնելու, երկրպագելու եւ ամփոփելու նրա սուրբ մարմինը: Ահա սրա՛ Համար դու կանչուեցիք Տիրոջից, օրհնուեցիք նրան թոյլ սուրբերից եւ դասուեցիք նրանց շարքում»: Ես թախանձեցի նրան թոյլ տալ ինձ բնակուել իրենց մօտ մինչեւ իմ կեանքի վախճանը, բայց նա ասաց. «Աստուած իւրաքանչիւրին Հրամայեց բնակուել իր տեղում, ինչպէս Հաճոյ է Իրեն, եւ բարի եւ ընդունելի են Տիրոջից Հրամայուած բոլոր գործերը, եւ նրանք, ովքեր մտնում են Աստուծոյ զաւիթ, ստանում են Հարիւրապատիկ իրենց վաստակների փոխարէն: Արդ, գնա՛ Եգիպտոս, քանզի Տէրը Հրամայեց ինձ առաքել քեզ այնտեղ»: Այս ասելով Հրեշտակն օրհնեց մեզ եւ մեծ փառքով ու զօրութեամբ Համբարձուեց երկինք, որ մեր աչքով տեսանք: Նրանք դարձեալ այն պտուղներից բերեցին, որ միասին ճաշակեցինք, ապա անապատով վեց մղոն գնալուց յետոյ, միմեանց ողջոյն տալով, կամեցանք բաժանուել: Ես աղաչեցի նրանց ասել իրենց անունները: Անդ կամեցանք բաժանուել: Ես աղաչեցի նրանց ասել իրենց մասին եղբայրներն, չորրորդին՝ Փիլոթէոս: Եւ պատուիրեցին ինձ իրենց մասին եղբայրներին պատմել իրենց յիշատակի Համար: Ես եւս աղաչեցի նրանց յիշել ինձ եւ բաժանուեցինք: Երբ տեսողութիւնիցս անհետացան, յոյժ տրտմեցի՝ գնալով իմ ճանապարհը՝ դեռեւս զարմացած տեսածս սքանչելիքներից: Երեք օր անց Հասայ Եգիպտոս եւ Հանդիպեցի աստուածասէր ու Տիրոջից երկիւ-

դան եղբայրների: Տասն օր մնացի նրանց մօտ եւ պատմեցի տեսածիս մասին: Նրանք ուրախութեամբ ասացին ինձ. «Եղբայր Պափնտոիոս, արժանացար տեսնելու մե՞ծ եւ կատարեալ սուրբերի եւ Աստուծոյ ծառաների»: Եւ միայնակեաց եղբայրները փութով եւ յօժարութեամբ գրի առան սուրբ Հայրերի մասին ամբողջ պատմածս եւ վերցնելով շտապ տարան Սկիւթիա եւ բոլորի Համար ընթերցեցին այդ պատմութիւնը՝ յօգուտ եւ յուրախութիւն բոլոր Հաւատացեալ լսողների: Ապա սուրբ Հայրերն այն եկեղեցի բերեցին եւ ամէն անգամ ընթերցելիս փառատրում էին Աստուծոն ու սուրբերին, քանզի զիրը լցուած էր Հաւատքով, ցնծութեամբ եւ ուրախութեամբ եւ զէպի բարին էր ուղղում լսողների սրտերը:

Թող երանելի սուրբ ճգնաւոր Հայրերի ու սուրբերի բարեխօսութեամբ մեր Տէր Յիսուս Բրիստոսի խղաղութիւնն ու ողորմութիւնը լինի ամենքի Հետ: Թարգմանուեց Հայոց ՇՄԹ (1110 թ.) Թուին, Եզրպոստում, ի փառս Ամենասուրբ Երրորդութեան: Այս սուրբ պատմութեան թարգմանին՝ տէր Գրիգոր Հայոց կաթողիկոսին յիշեցէ՛ք ի Բրիստոս:

ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԱՂԱՒԻՆ ԹԷՌՂՈՐԱՅԻ ՎԱՐՔԸ

Ձենոն արքայի օրերին Ալեքսանդրիա քաղաքում ապրում էր Թէոդորան անունով մի յովժ մեծատուն ու զեղեցիկ ամուսնացած կին: Մի երիտասարդ՝ մեծանուն իշխանի որդի, ցանկացաւ Թէոդորային եւ շատ գանձեր ծախսեց միջնորդների վրայ, բայց, չկարողանալով կատարել իր ցանկութիւնը, գնաց մի կախարգ կնոջ մօտ, խոստացաւ շատ ոսկի ու արծաթ: Եւ կախարգը երկար ժամանակ սառանայական գործակցութեամբ շատ ջանք թափեց, մինչեւ կարողացաւ խաբել Թէոդորային ասելով, որ արեամուտի ժամանակ Աստուած չգիտի մարդկանց գործերը, քանզի ոչ օր է, ոչ գիշեր: Թէոդորան այսպիսի պատրող խօսքերով խաբուեց եւ երիտասարդի Հետ մեղքի մէջ ընկաւ: Իսկ երբ տուն գնաց, խաբէութիւնը Հասկացաւ, զոչջաց եւ սկսեց դառն արտասուքով ողբալ: Ամուսինը Հարցրեց նրան. «Ի՞նչ պատահեց քեզ, ինչո՞ւ ես լաց ու կո՞ծ անում եւ այդպէս ողբում: Ես կենդանի եմ, եւ քեզ պակաս ոչինչ չկայ»: Թէոդորան ասաց. «Վա՛յ ինձ, որ կորցրեցի պարկեշտութեանս զգաստութիւնը: Վա՛յ թշուառիս, որ չարիք գործեցի»: Բայց չասաց, թէ ինչ մեղք է գործել:

Երբ ամուսինը տանից դուրս ելաւ, Թէոդորան գնաց մի կոյս կրօնաւորի մօտ ու ասաց. «Բե՛ր Աւետարանը, որ վիճակ գցեմ իմ մեղքերի Համար, քանզի այսօր Հայհոյութեան գործ գործեցի եւ կամենում եմ իմանալ Աստուած իմացա՞ւ արածիս մասին»: Երանելի կոյսն ասաց նրան. «Սաբուեցի՛ր, ո՛վ դուտոր իմ, քանզի չկայ որեւէ բան, որ չիմանայ Աստուած: Ամէն բան մերկապարանոց կայ Աստուծոյ ամենագէտ մեծութեան առաջ: Նա ոչ միայն մեր գործածը, այլեւ չգործածն է տեսնում»: Թէոդորան ասաց. «Աղայում եմ քեզ, Հոգեւոր մայր, բա՛ց արա Աւետարանը, որպէսզի վիճակ գցեմ»: Եւ երբ բերեց, Թէոդորան վիճակ գցեց եւ Հաստատապէս Համոզուեց, որ խաբուել է: Եւ, երեսի վրայ ընկնելով, գլուխն ուժգին խփում էր գետնին եւ ասում. «Վա՛յ ինձ՝ մեղաւորիս: Ինչպէ՞ս պիտի ազատուեմ մեղքերիցս»: Ապա վեր կացաւ, գնաց տուն, տղամարդու պէս գլուխը խուզեց, կանացի Հագուստն ու ոսկէ զարդերը Հանեց, Հագաւ իր ամուսնու Հագուստը, տնից դուրս ելաւ, գնաց քաղաքից դուրս գտնուող վանքը եւ դռնապանի միջոցով իմաց տուեց վանահօրը: Իսկ նա Հրամայեց փակել դուռը եւ թող շտուեց նրան մտնել նրան փորձելու Համար: Գիշերը զազաններ եկան մինչեւ դուռը եւ, երբ տեսան նրան, շուտ փախան նրանից եւ չէին Համարձակում մօտենալ: Առաւօտեան նրան վանք ընդունեցին, քանզի տեսան, որ նրա մէջ շնորհ կայ, որից զազանները փախչում են: Իսկ նա, երբ մտաւ, երկըրպագեց ու ասաց. «Ընդունէ՛ք ինձ Բրիստոսի սիրոյ Համար, եւ կլինեմ ձեր

խաչի Հայրն ով է: Եւ աղջիկն ասաց. «Ութուտասնեակի վանքի արեղայ Թէոդորոսը»: Եւ Հայրը վերցրեց աղջկան ու եղբայրներին եւ գնաց Ութուտասնեակի վանք՝ վանահօրն ու եղբայրներին յայտնելու Թէոդորոսի անօրինութիւնը: Երբ վանքում այս լսեցին, շատ զարմացան, քանզի գիտէին նրան իբրեւ երկիրզած, Հրաշագործ ու ճգնաւոր այրի: Եւ վանահայրը կանչեց նրան ու ասաց. «Ինչո՞ւ այդպիսի անօրինութիւն գործեցիր»: Թէոդորոսն պատասխանեց. «Թողութիւն արա ինձ, քանզի պատասխան չունեմ»: Այնժամ ոմանք Հաւատացին, ոմանք՝ ոչ: Վանքում մեծ շշուկ ու շփոթ սկսուեց, զրպարտողները նոյնպէս զարմացան ու շփոթուեցին պատահածից, քանզի բոլորը գիտէին Թէոդորոսի երկիրզածութեան ու բարեպաշտութեան մասին: Երբ երեխան ծնուեց, տարան եւ տուեցին Թէոդորոսին: Վանահայրը դուրս արեց նրան վանքից՝ ասելով. «Դու այլեւս եղբայրների մէջ չպէտք է մնաս, որովհետեւ որդի վաստակեցիր: Արդ, վերցրո՞ւ որդուդ, գնա՛ վանքից, տա՛ր, սնուցի՛ր զաւակիդ՝ ուր կամենում ես»: Թէոդորոսն, մանուկը գրկին, լալով դուրս ելաւ վանքից, գնաց Հովիւների մօտ, կաթ վերցրեց եւ վերադարձաւ, բնակուեց վանքի մօտ, տղայի Համար Հովանի սարքեց՝ պատսպարելու Համար անձրեւներից ու տօթից, իսկ ինքը, բացօթեայ մնալով, դառն արտասուք թափելով աղօթում էր եւ պահում ու սնուցանում մանկանը խաշների կաթով, որ ողորմելով տալիս էին նրան Հովիւները: Այդպէս վանքից դուրս եօթ տարի մեծ աշխատութեամբ սնուցեց մանկանը: Իսկ սատանան, տեսնելով երանելու ժողկալութիւնը, նրա ամուսնու կերպարանքով եկաւ եւ ասաց նրան. «Ինչ լաւ է, որ գտայ քեզ, տիկին իմ, քանզի այն պահից, որ Հեռացար ինձանից, աչքերիս լոյսը խաւարեց քեզ Համար արտասուելուց: Ո՞վ խաբեց, ո՞վ մոլորեցրեց քեզ եւ բերեց այս անապատը: Ես քեզ եմ փնտրում, ողորմի՛ր վշտացեալիս եւ տո՛ն վերադարձի: Երդում եմ, որ քո ճգնութիւնից քեզ չեմ Հեռացնի: Ո՞ր է գեղեցկութիւնդ: Յիշի՛ր մեր սէրը եւ ե՛կ իմ ետեից»: Իսկ նա, չիմանալով, որ սատանայ է, ասաց. «Ես այլեւս չեմ մտնի այդ քաղաքը, քանզի Հրաժարուեցի ե՛ւ քեզանից, ե՛ւ տանից, ե՛ւ ինչքից, որովհետեւ Յովհաննէս կոմսի որդու Հետ մեղք գործեցի, այդ պատճառով անապատ փախայ, որ գործածս անօրինութիւնն ապաշխարեմ»: Այս ասելով՝ բարձրացրեց ձեռքերը եւ սկսեց աղօթել, եւ Աստուծոյ Հանդէպ նրա սիրուց սատանան անյայտացաւ: Իսկ նա, Հասկանալով չարի խարդախութիւնը, բարձրածայն աղաղակեց. «Աստուած իմ, մի՛ թողի՛ր ինձ»:

Թէոդորոսի կերակուրը վայրի բանջար էր, որ էրէներն էին բերում, եւ գետի ջուր: Նա ամենեւին վանքից չհեռացաւ, մնաց այնտեղ, ուր բնակուել էր: Գետի պէս արցունքներն Հոսում էին աչքերից գիշեր-ցերեկ եւ միայն այս էր ասում. «Տէ՛ր, Դու ես միայն առանց մեղքի: Թողութիւն տուր յանցանքներիս»: Եւ նրա եղունգներն եղան ինչպէս Հովազի, եւ մազերն՝ ինչպէս առիւծի, աչքերը տկարացան, մարմինը, ինչպէս մամուռ քար, ներկուեց սառնամանիքից, իսկ խուզի յատակը թրջում էր նրա արտասուքից:

Երբ սատանան նրան յոյժ տկարացած տեսաւ, գազաններ երեւացրեց նրան ու ասաց. «Կերէ՛ք այս պոռնիկ կնոջը»: Իսկ երանելին ամենեւին չզարհուրեց, եւ ամօթահարուելով Հեռացան: Դարձեալ երեւացրեց նրան գետնին թափուած գանձեր, նա սուրբ Խաչի նշանով կնքեց, եւ անհետացան: Մի այլ ժամանակ դարձեալ երեւացրեց նրան բազում զօրականների երկվարներով, որ եկան ու ասացին նրան. «Իշխանին ընդառա՛ջ ելի՛ր ու երկրպագի՛ր»: «Ես միայն իմ Տէր Աստուծոն եմ երկրպագում ու պաշտում», - պատասխանեց նա: Եւ իշխանը Հրամայեց զօրականներին եւ այնքան զանա-Հարեցին Քրիստոսի աղախնուն, մինչեւ կիսամահ գետնին ընկաւ: Հովիւները տեսան նրան եւ կարծեցին, թէ մեռած է, գնացին վանք ու յայտնեցին վանահօրն ու եղբայրներին: Երբ գնացին եւ նրան կենդանի գտան, վանք վերադարձան: Իսկ Թէոդորոսը, գիշերն ուշքի գալով, ողբալով ասաց. «Վա՛յ ինձ՝ անօգնականիս, մեղքերս ինչպէս են դատում ինձ»: Եւ, աչքերն ու ձեռքերը երկինք բարձրացնելով, մինչեւ լոյս աղօթեց: Ապա Հայեց ու տեսաւ ծառայի կերպարանքով մի այրի, ձեռքին՝ անուշահամ կերակրով լի մի ափս, մատուցեց նրան ևս ասաց. «Կե՛ր այս ևս ի՞նչպիսիւն արա ինձ, քանզի անպատասխան եմ քեզ»: Եւ նա, խարդախութիւնն իմանալով, ասաց. «Հետաքի՛ր ինձանից, սատանա՛ւ, ևս Քրիստոսին անեմ ինձ օղական»: Նոյն պահին սատանան անհետացաւ եւ այլեւս չերեւոյ նրան: Երբ սպաշխարութեան ևօթ տարին լրացաւ, Ինձակուեան վանքի վանահայրն ու եղբայրները եկան վանք և ասացին. «Աստուած մեկ տեսիլքով ցույց տուեց, որ Թէոդորոսի մեղքերը ներուեցին: Ընդունի՛ր նրան վանք»: Եւ կամ, միայն գնացին Թէոդորոսի մօտ, նրան վանք տարան և այլեւս չի՞նչեցին նրան Ելնել վանքից, որովհետեւ այլեւս կրկն փորձախնդրելով մէջ չընկնի: Այդ պատճառով էլ փակեցին նրան մի նեղ, նսեմ ու անձուկ խցում երկու տարի: Այն օրերին երաշտ եղաւ, ջրհորը ցամաքեց, և եղբայրները նեղութիւն կրեցին ջուր չլինելու պատճառով: Վանահայրը Թէոդորոսին Հրամայեց գնալ ջրհորի մօտ եւ աղօթել: Եւ նա, Հնազանդուելով վանահօր Հրամանին, վեր կացաւ, գնաց եւ աղաչեց Աստուծոն, ապա սափորը լարով իջեցրեց ցամաքած ջրհորը, ջրհորի մէջ յորդաբուխ աղբիւր բխեց, և, Աստուծոն փառաբանելով, վերադարձաւ իր խուցը: Եւ բոլոր եղբայրներն օրհնեցին ու փառաբանեցին Տիրոջը: Երբ իր վախճանի օրն իմացաւ, Թէոդորոսն մանկանը կանչեց իր խուցը, դուռը փակեց, Համբուրեց նրան ու ասաց. «Որդե՛ակ, իմ սիրեցեալ՝ Թէոդորոս, իմ վախճանը մօտեցել է, պիտի գնամ ու այլեւս չվերադառնամ, եւ դու, որդե՛ակ, մի՛ ասա, թէ որք մնացի, քանզի քո օգնականն Աստուած է, վանահայրը՝ քո Հայրը, կրօնաւորները՝ քո աւագ եղբայրները: Պատուի՛ր նրանց եւ երկիրդի՛ր նրանցից: Պա՛հք պահի՛ր եւ աղօթի՛ք արա, պաշտամո՛նք արա, քունը մի՛ սիրի՛ր, եւ եթէ որեւէ մէկը քեզ բան Հարցնի, աչքերդ խոնարհ պատասխանի՛ր, քո թշնամու ընկնելով՝ մի՛ խնդա՛: Այստեղ լա՛ց, որ այնտեղ ծիծաղես: Մտաւայի՛ր Հիանդներին, առաջ-

նորդի՛ր կոյրերին, նեցո՛ւկ եղի՛ր կաղերին, սաղմոսներով թաղի՛ր մեռածնե-
րին, մի՛ վախենա սատանայի երեւալուց, մի՛ դաղարի՛ր աղօթելուց, անձդ
ամբարցո՛ւ սուրբ Խաչի նշանով եւ փորձութեան մէջ չե՛ս ընկնի՛ք»: Եւ, բա-
զում այլ խրատներ տալով, օրհնեց նրան: Եւ մինչդեռ մանուկ Թէոդորոսը
հայում էր՝ լսելով նրա խօսքերը, ամենեւեց հոգին Աստուծոյ ձեռքը եւ խա-
ղալութեամբ ննջեց սեպտեմբեր ամսի 11-ին: Եւ մանուկը բարձրաձայն
լալիս էր իր հօր վրայ: Ապա գնաց, յայտնեց վանահօրն ու եղբայրներին:
Նրանք եկան, դուրս հանեցին Թէոդորային եւ ըստ օրէնքի մարմինը լուս-
նալիս տեսան, որ կին է, եւ շատ վախեցան եւ զարմացած ու տարակուսած
դողում էին, եւ վանահայրը պատուիրեց չասել ոչ ոքի, մինչեւ զրպարտիչ-
ները գան: Ապա փութով կանչել տուեց Իննակնեան վանքի վանահօրն ու
եղբայրներին եւ ասաց վանահօրը. «Ահա թո դատեր այրը մեռաւ, նայի՛ր
ղէմքին, դա չէ՞ Թէոդորոս արեղան»: Եւ նա ասաց. «Այո՛, նա է»: Իսկ նախ-
հուց, համբուրեց նրան եւ ասաց. «Աստուած թող ների՛ թո մեղքերը, որ
զործեցիր իմ դատեր հանդէպ»: Եւ վանահայրն ասաց նրան. «Բա՛ց հա-
գուստի օձիքը»: Նա կատարեց հրամանը՝ կարծելով, թէ հրաշք պիտի
ցոյց տայ, եւ երբ տեսաւ, որ կին է, զարմանքից ու ահից գետնին ընկաւ եւ
ուշակորոյս նուաղեց: Իսկ եղբայրների մէջ մեծ հառաչանք ու ողբ սկսուեց,
գետնին շատ արտասուք հեղուեց եւ սկսեցին պաշտամունք մատուցել: Եւ
Տիրոջ հրեշտակը յայտնապէս երեւաց վանահօրը եւ ասաց. «Շտապ քա-
ղա՛ք գնա, եւ ով որ առաջինը հանդիպի քեզ, բե՛ր այստեղ քեզ հետ»: Երբ
գնաց, Հանդիպեց Թէոդորայի ամուսնուն, հարցրեց նրան, թէ ուր է գնում:
Նա պատասխանեց. «Կինս այսօր մեռաւ, գնում եմ նրան տեսնելու»: «Ե՛կ,
ես կտանեմ քեզ թո կնոջ ու Զրիստոսի աղախնու մօտ»: Եւ նրան վանք
տարաւ: Եւ մեծ ողբով ողբացին Թէոդորային, որ իր անձն այնքան փորձու-
թիւնների տուեց համբերութեամբ: Ապա կրօնատարներ ու անապատական-
ներ ժողովուեցին եւ մեծ փառքով եւ օրհնութեամբ թաղեցին Զրիստոսի
աղախնուն՝ փառատրելով Իր աղախին Թէոդորային այնքան համբերութիւն
Տուողին: Իսկ նրա այրը վանահօրը խնդրեց տալ իրեն Թէոդորայի խուցը,
որ այլեւս վանքից չգնայ: Նա մտաւ այնտեղ, մեծ ճգնութեամբ ապրեց եւ
վախճանուեց ի Զրիստոս: Իսկ մանուկ Թէոդորոսն իրեն սնուցող հոգեւոր
մօր վարքն ստացաւ եւ ճգնութեամբ նմանուող եղաւ նրան: Եւ երբ վանա-
հայրը վախճանուեց, նա դարձաւ առաջնորդ ու վանահայր ի փառս մեր
Տէր Յիսուս Զրիստոսի:

ՊՈՌՆԻԿ ԹԱՅԻՍԻ ԶՂԶՈՒՄՆ ՈՒ
ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Պատմենք սբանչելի ու պայծառ ապաշխարութեան մասին Թայիսի,
որը կատարելապէս փառատրուեց: Այս պատմութիւնը յոյժ օգտակար է
նրանց համար, ովքեր կամենում են ապաշխարել իրենց գործած պղերգու-
թիւններից. «Եւ մխիթարական՝ նրանց համար, ովքեր սիրում են Աստուծուն:
Արդ, երանելի Թայիսն անչափ գեղեցիկ էր: Նրա մարմնատուր մայրը դեռ
Արդ, երանելի Թայիսն անչափ գեղեցիկ էր: Նրա մարմնատուր մայրը դեռ
փոքր հասակից նրան դրել էր կորստեան ճանապարհի վրայ: Թայիսի գե-
ղեցկութեան համբաւը տարածուեւ էր ողջ երկրում, եւ ովքեր լսում էին, հե-
ռուններից գալիս էին տեսնելու եւ չէին յազնուում նրա գեղեցկութեամբ: Նրա
մոլորեցնող սէրը բոցի պէս այրում էր տեսնողների սրտերը: Ետներն էին
վաճառում ունեցուածքը, իսկ աղքատները հանդերձներն էին վաճառում
իրենց ցանկութիւնը կատարելու համար: Երբ արքայ Սերապիոնը (լատին-
ները Պափնոտիոս էին ասում) լսեց, որ նրա գեղեցկութիւնը շատերի կորու-
սեան պատճառ է դառնում, աշխարհականի հագուստ հագաւ, մի դահեկան
վերցրեց եւ գնաց նրա մօտ: Երբ Թայիսին տեսաւ, դահեկանը տուեց նրան:
Իսկ երբ ներս մտան, սուրբ Հայրը տեսաւ մի բարձր անկողին, որի վրայ
բարձրանալով Թայիսը ձերին իր մօտ կանչեց: Ծերը նրան հարցրեց.
«Ներսում այլ սենեակ ունե՞ս, գնանք այնտեղ»: Եւ նա պատասխանեց.
«Եթէ մարդկանցից ես ամաշում, այստեղ քեզ ոչ ոք չի տեսնում, իսկ եթէ
Աստուծոց ես երկնչում, ուր էլ մտնենք, Աստուած տեսնում է մեզ»: Երանե-
լին, այս խօսքերը լսելով, ասաց նրան. «Դու գիտե՞ս, որ Աստուած կայ»: Մերի այս
տես, ինչո՞ւ ես կորստեան մատնում մարդկանց որդիներին»: Մերի այս
խօսքերը լսելով Թայիսը զղջաց, նրա ոտքերն ընկաւ եւ ասաց. «Գիտեմ,
այս խօսքերը լսելով Թայիսը զղջաց, նրա ոտքերն ընկաւ եւ ասաց. «Գիտեմ,
կայ ապաշխարութիւն, որով դառնում են չարի ճանապարհից: Թո՛յլ տուր
ինձ միայն երեք օր, ապա գործածս չարիքների փոխարէն արա՛ այն, ինչ
ինքդ կամենում ես»: Եւ, ձերից ներում ստանալով, պայմանաւորուեց նրա
հետ հանդիպման վայրի մասին եւ արձակեց նրան: Ապա, ժողովելով այն
ամէն, ինչ ձեռք էր բերել պոռնկութեամբ, տարաւ քաղաք եւ, կրակի տա-
լով, այրեց՝ ասելով. «Եկէ՛ք ամէնքդ, որ պոռնկացել էք ինձ հետ, տեսէ՛ք
այն ամէնը, ինչ չարով ձեռք բերեցի, ահա այժմ այրում եմ ձեր աչքերի
առաջ»: Ամէնն այրելուց յետոյ գնաց ձերի մօտ: Եւ Հայր Սերապիոնը
նրան կուսանաց վանք տարաւ, գտաւ մի խաւար խուց եւ արգելափակեց
նրան այնտեղ: Դուռը փակելով՝ կապարով կնքեց այն եւ միայն մի ձերպ
թողեց՝ պէտքերը վերցնելու համար: Եւ վանամօրը պատուիրեց նրան օրե-
կան մի կտոր հաց ու քիչ ջուր տալ: Երանելին հարցրեց ձերին. «Ինչպէ՞ս

աղօթեմ Աստծուն, որպէսզի ների ինձ»: «Արժանի չե՛ս աղօթելու Նրան,— պատասխանեց ձերը,— քանզի քո շուրթերն աղտեղի են ու պիղծ, եւ քո ձեռքերը շաղախուած են անօրինութիւններով: Այլ լոկ նստի՛ր՝ արեւելք նայելով առանց որեւէ բան ասելու, բացի այս խօսքերից. «Որ ստեղծել ես, ողորմի՛ր ինձ»: Եւ երանելին երեք տարի այդպէս արեց: Իսկ ձերը, զթալով նրան, գնաց արքայ Անտոնի մօտ՝ իմանալու Աստուած թողութիւն տունե՞ց Թայիսին, թէ՛ ոչ: Սուրբ Անտոնը կանչեց իր աշակերտներին եւ ասաց նրանց. «Այս գիշեր իւրաքանչիւրդ ձեր խցում փակուէ՛ք եւ խստաբար սիրով աղօթէ՛ք Աստծուն, որպէսզի տեսնենք՝ ո՞ւմ կայտնուեն այն բաները, ինչի համար եկել է Հայր Սերապիոնը»: Եւ նրանք արեցին ինչպէս իրենց հրամայուած էր: Օրուայ վերջին ձերի երիցագոյն աշակերտը՝ Պողոսը, Հայցեց եւ երկնքում փառքով կազմուած մի մեծ անկողին տեսաւ, երեք կոյսեր, ձեռքներին երեք լապտերներ բռնած, պահում էին այն, եւ անկողնու վրայ տեսաւ անթառամ պահլ: Այս տեսնելով՝ մտքում ասաց. «Այս փառքն ու պահլը ուրիշինը չէ, եթէ ոչ՝ արքայ Անտոնինը՝ իմ Հօրը»: Բայց մի ձայն լսեց, որ ասում էր. «Քո Հայր Անտոնինը չէ, այլ՝ պոռնիկ Թայիսինը»: Լուսաբացին իր տեսած երազը պատմեց եղբայրներին: Երանելի Սերապիոնն ուրախութեամբ վերադարձաւ կուսանաց վանք եւ բացեց Թայիսի խցի դուռը՝ կամենալով հանել նրան: Իսկ Թայիսն աղաչեց եւ ասաց. «Թո՛ղ ինձ խցի մէջ մինչեւ իմ մահը, քանզի իմ մեղքերը շատ են, որպէսզի Աստուած դրանք քափէ»: Մերը նրան ասաց. «Մարդասէրն Աստուած արդէն զթաց քեզ եւ ընդունեց քո ապաշխարութիւնը»: Եւ նրան խցից Հանեց: Երանելի Թայիսն ասաց ձերին. «Հուսատա՛ ինձ, Հայր, այն պահից, երբ մտայ այս խուցը, բոլոր մեղքերս մի մեծ բեռ դարձրեցի եւ դրեցի իմ առաջ, եւ ինչպէս շունչը երբեք չի դադարում, այնպէս էլ իմ մեղքերը մտքիցս չվերացան մինչեւ այժմ»: Եւ ձերը նրան ասաց. «Ոչ թէ քո ապաշխարութեան համար Աստուած ներեց քո մեղքերը, այլ՝ այն բանի համար, որ քեզ յանձնեցիր Իրեն՝ Թրիստոսին»: Եւ Թայիսը կոյսերի հետ մնաց եւ տանհինգ օր: Տանհինգ օր անց Հիանդացաւ եւ փառաւորապէս մահացաւ՝ մեր Փրկիչ Աստուծոյ Հոգածութեամբ:

ԲԱՐՉՐԱՄԻՏ ԱՆԱՊԱՏԱԿԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

Սուրբ Հայր Անտոնը պատմել է, թէ ինչպէս մի անգամ իր մօտ է եկել անապատական միայնակեացներից մէկը եւ արտասուքով պատմել Հետեւեալը. «Ես մի աշխարհական եղբայր ունէի, որ մեռնելուց յետոյ որբ թողեց երեքամեայ մի մանկան: Վերցնելով մանկանը՝ տարայ անապատ եւ դաստիարակեցի միայնակեացի վարքով սնուցանելով նրան արմատով ու վայրի բանջարով: Նա աշխարհիկ որեւէ բան չտեսաւ՝ ո՛չ կնոջ կերպարանք, ո՛չ միս, ո՛չ ձուկ, ո՛չ Հաց կամ գինի, քանզի այս ամենից հեռու պահեցի նրան եւ տղայական հասակից պահեցողութեան սովորեցրի: Այսպիսի ճգնութիւններով նա արբունքի տարիքի հասաւ եւ վարժուեց բոլոր առաքիլութիւնների մէջ, պահեցողութեամբ ու յարամամ աղօթքներով ապրեց անբիծ, սուրբ ու անարատ վարքով: Երբէք չիջաւ լեռից: Չտեսաւ ո՛չ գիւղ, ո՛չ քաղաք, ո՛չ էլ ճանաչեց երկրաւոր գործերը՝ բարի կամ չար: Տասնութ տարի ապրեց այսպէս՝ ճգնելով եւ անապատական վարքով Տիրոջը ճառայելով: Մի օր էլ հիւանդացաւ ու վախճանուեց: Ես սաղմոսներով, օրհնութիւններով ու արտասուքով թաղեցի անբիծ կրօնաւոր եղբորորդոս եւ ուրախ էի նրա սրբութեամբ ու ճգնութեամբ հանդերձեալ կեանք գնալու համար: Բայց չգիտէի նրա սրտի բարձրամտութեան եւ ամբարտաւանութեան մասին, քանզի եղբայրների մէջ չապրեց, որտեղ խօսքերից ու գործերից կերեար նրա՝ ամբարտաւան կամ հեղ ու խոնարհ լինելը: Եւ Աստծուն աղաչեցի ցոյց տալ ինձ, թէ եղբորորդիս սուրբերի ո՞ր դասում դասուեց: Երեք օր անց երազում մի նսեմ ու ժանտահոտ տեղ տեսայ եւ այնտեղ իմ եղբորորդուն: Այս տեսնելով՝ յոյժ տրտմեցի, վշտացայ եւ սկսեցի մեղադրել Աստծուն. «Մի՞թէ այն երիտասարդն անբիծ ու անարատ չէր, մի՞թէ գիշեր-ցերեկ Բեզ չէր ծառայում պահեցողութեամբ, աղօթքով ու տքնութեամբ: Եւ ինչպէ՞ս տեսայ նրան»: Մինչդեռ այսպէս խորհում էի, յայտնուեց ինձ Տիրոջ Հրեշտակը եւ ասաց. «Ըզնութեան ամբողջ կարգը սովորեցրիք նրան, բայց խոնարհութիւն ու հեղութիւն ինչո՞ւ չսովորեցրիք: Նա սրտում մեծ հպարտութիւն ունէր, ամբարտաւան էր, իրեն սուրբ եւ Աստուծոյ ընտրեալ ճառայ էր համարում, իբրեւ թէ իրենից բացի ուրիշ մէկը չկայ: Մի՞թէ չգիտես, որ Աստուած ամբարտաւաններին հակառակ է, եւ ամէն բարձրամիտ պիղծ է Տիրոջ առաջ: Իսկ խոնարհներն ու հեղերն առանց միս առաքիլութիւնների էլ կարող են Հաճոյ եւ սիրելի լինել Տիրոջը, քանզի Տէրն ո՞ւմ մէջ է բնակուում, եթէ ոչ՝ հեղերի եւ խոնարհների եւ նրանց, ովքեր դողում են Նրա խօսքերից: Արդ, իմացի՛ր, որ Աստուած անիրաւ չէ, եւ որ բարձրամիտ ու հպարտ մարդը, եթէ բիրտ առաքիլութիւններ էլ ունենայ, պիղծ է Տիրոջ առաջ, ինչպէս քո սնուցած որդին: Եթէ դու այդ

բանն իմանայիր եւ չխրատէիր. քեզ եւ քո մեղքերը չէին ներուի, բայց քանի որ չես իմացել նրա սրտում եղածը, Հոգարարձու չես եղել: Արդ. այսուհետեւ, եթէ ձեզ հնազանդողներին բոլոր առաքինութիւններից առաջ հնազանդութեան ու խոնարհութեան չվարժեցնէք, անպատիժ չէք մնայ»: Այս ասելով Հրեշտակը գնաց: Իսկ ես, ո՛վ պատուական հայր, այս ամէնը տեսնելով ու լսելով, յարածամ սգում եմ երիտասարդի կորուստը»:

Հայր Աստուծոյ պատասխանեց նրան. «Յիրաւի, ո՛վ եղբայր, ում մէջ ամբարտաւանութիւն կայ, նա Աստուծոյ չէ եւ չի տեսնի Նրան»:

ՍՈՒՐԲ ԵՊԻՓԱՆ ԿԻՊՐԱՅԻ «ԱՅՐԱՊԵՏԻ ՎԱՐՔԸ

Եկեղեցու տիեզերահռչակ վարդապետ մեծն Եպիփանի սուրբ եւ արժանաւոր վարքի մասին ոչ ոք ըստ արժանւոյն չի գրել: Թէեւ իբրեւ առաջին գրիչներ յայտնի են նրա երկու աշակերտները՝ Յովհաննէսը եւ Պողոթիոսը, բայց նրանց անոճ գրութեանը լեցուն է անարուեստ նկարագրութիւններով, որտեղ մանր, աննշան դէպքերը ներկայացում են մեծերի հետ խառն, տարապայման միասնութեամբ, առանց ստոյգն անստոյգից ընտրելու: Բայց եւ այնպէս, անկարելի է առանց նրանց գրածի բովանդակել սրբի պատմութիւնը: Ներկայացուող վարքում կան քաղուածքներ՝ հաւաքուած նրանց եւ այլ մատենագիրների աւանդած տեղեկութիւններից:

Ինչպէս աւանդում է, սքանչելի Եպիփանը (որ թարգմանում է երեւելի կամ յայտնի), ազգութեամբ փիւնիկեցի հրեայ, ծնունդ է աղքատ ու երկրագործ ծնողներից մի զիւղում, որ երեք մղոնով հեռու էր Ելեւթերուպոլիս քաղաքից: Տասը տարեկան էր, երբ հայրը մեռաւ, եւ մանուկն իր քրոջ հետ մնաց այրիացած մօր տանը: Գեղեցիկ աւանդութիւն է պահպանուել Եպիփանի քրիստոնէութեան հետ առաջին շիման մասին: Աղքատութիւնից նեղուելով մի օր մայրը Եպիփանին ուղարկում է իրենց էշը վաճառելու: Ծանապարհին Եպիփանը հանդիպում է մի քրիստոնեայ միայնակեացի, որ հարցնում է նրան. «Վաճառո՞ւմ ես էշը»: Մանուկը պարզամտօրէն պատասխանում է. «Այո՛, վաճառում եմ: Բայց չափազանց ստամբակ է, ուստի վախենում եմ գուցէ վնասի գնողին, եւ ես պարտական մնամ Աստուծոյ առաջ»: Այս խօսքի վրայ էջն, առաջ վազելով, Եպիփանին գցում է գետնին եւ թեւը կոտրում: Պատանին ուշակորոյս նուաղում է: Արեղան Քրիստոսի անունով բժշկում է նրան: Այնժամ Եպիփանն արեղային հարցնում է, թէ ո՛վ է Քրիստոսը: Նա պատասխանում է. «Յիսուսն Աստուծոյ Որդին է, Նա, Ում հրեաները խաչեցին»: Տուն գալով նա պատմում է այս եւ միշտ յիշում:

Հետագայում Տրիփոն անունով ելեւթերուպոլսեցի օրինազետ ու մեծատուն մի հրեայ որդեգրում է Եպիփանին, ուսուցանում նրան եբրայական բոլոր գրքերն ու աւանդութիւնները եւ կամենում իր զստերը կնութեան տալ նրան, բայց աղջիկը շուտով մահանում է: Երբ մահանում է նաեւ Տրիփոնը, նրա ունեցուածքի ժառանգը Եպիփանն է դառնում: Մի անգամ Եպիփանը տեսնում է մի աղքատ մարդու, որ միայնակեաց Ղուկիանոսից ողորմութիւն էր խնդրում ասելով. «Աստուծո՛յ մարդ, ողորմի՛ր ինձ, քանզի երեք օր է քաղցած եմ»: Ղուկիանոսը, հանելով պարեգօսը, տալիս է նրան վաճառե-

լու եւ Հաց գնելու: Այդ պահին երկնքից սպիտակ Հագուստ է ընկնում եւ ծածկում նրան: Եպիփանն ահով է բռնում եւ, գնալով Ղուկիանոսի Հետ, սովորում է քրիստոնեայ միայնակեացի կարգը: Ապա քրոջ Հետ (մայրն արդէն վախճանուել էր) գալիս է եպիսկոպոսարան մկրտուելու:

Երբ Եպիփանը եկեղեցի մտաւ, նրա ուղից Հողթափերն ընկան եւ մնացին դռան մօտ: Այնժամ նա ուխտեց բոկոտն շրջել: Նրան մկրտելիս եպիսկոպոսը տեսաւ նրա դէմքը փառատրուած եւ մի զարմանալի պսակ նրա գլխի վրայ: Ապա Եպիփանը քրոջը տեղատրուեց կուսանաց վանքում, իսկ ինքը մեկուսացաւ Ղուկիանոս Հօր վանքում, որտեղ տասը կրօնատր գրիչներ կային: Նա տասնվեց տարեկան էր, երբ կրօնատր դարձաւ: Կարծուում է, որ այս ընթացքում է եղել այն, ինչ ինքը՝ սուրբ Եպիփանը, իր մասին պատմում է Հերձուածնների դէմ գրքի մէջ: Երբ դեռ պատանի էր եւ ուխտի Համար գնում էր Պաղեստինի վանքերից մինչեւ Եգիպտոս Հայրերից բարի օրինակ վերցնելու, բարիատեաց սատանան Եգիպտոսում գանձուող գնտատիկեան չար, մարմնասպաշտ աղանդատրներին գրգռեց իրենց մէջ կորզել պատանուն եւ, Հիւրընկալելով նրան իրենց թաքստոցում, նրանք սուեցին նրան ընթերցելու իրենց մուրուրեան գիրքը, որի մասին Եպիփանը կարծում էր, թէ ողջամիտ բան է: Չարագործներն Համարձակուեցին թեկարծում էր, թէ ողջամիտ բան է: Չարագործներն Համարձակուեցին թեկարդել իրենց գործակից չար կանանց փորձել Եպիփանին: Եւ նրանք սկեւեցին պատանու վրայ յարձակուել պէս-պէս պատրանքներով: Այնժամ Եպիփանը, Հասկանալով նրանց չար աղանդի կորստաբեր լինելը, ամբողջ սրբտով աղօթելով, դիմեց Աստծուն եւ Հագիւ գերծ պահեց իր անձը կանանցից անարատ մնալով Աստուծոյ շնորհներով: Եւ, մի հնարով դուրս պրծնելով գնտատիկեանների ընակավայրից, գնաց եւ Եգիպտոսի եպիսկոպոսներին պատմեց նրանց անարժան ընթացքի մասին: Եւ եպիսկոպոսները, իրերի ստոյգ լինելը տեսնելով, աղանդի գլխատրներին թուով ուխտուն հոգու, աքսորեցին իրենց սահմաններից դուրս: Իսկ Եպիփանը փութաց դառնալ իր նախկին վանքը եւ իր անձը տալ ապաւել ճգնութիւնների:

Երբ Հայր Ղուկիանոսը մեռաւ, վանահայր դարձաւ Հիլարիոնը: Եպիփանը, տեսնելով նրա առաքինի վարքը, նրանից սովորեց, եւ ինքն էլ երկու-երեք օրը մի անգամ էր Հաց ու աղ ճաշակում առանց դրանով կշտանալու, նաեւ Չուրն էր չափով խմում: Եւ, վանքի բոլոր աշխատանքները խնամքով գլուխ բերելով, չէր պակասեցնում աղօթքներն ու Սուրբ Գրքի ընթերցանութիւնը:

Բանասրկուն, տեսնելով Եպիփանի առաջադիմութիւնը, սկսեց գիշերալին աղօթքների ժամանակ նեղել նրան ահարկու տեսիլքների պէս-պէս ցնորքներով: Եւ երբ չկարողացաւ խախտել նրա միտքը, դեռերի բազմութեամբ յարձակուեց նրա վրայ եւ սաստիկ գանահարեց: Իսկ նա, Աստուծոն ապաւինելով, անմնաս մնաց չարի բոլոր հարուածներից: Եւ Աստուծոյ Եպի-

փանին նախագիտութեան եւ Հրաշագործութեան շնորհ տրուեց՝ սքանչելի խոնարհութեամբ Հանդերձ:

Պատմում է, թէ ինչպէս մի անգամ, երբ Չուր չկար Հիւրերի եւ գրաստների կարիքների Համար, նրանց մի տիկ գինին փոխարկեց ջրի: Եւ երբ Եպիփանը մարդկանց գովեստներից փախաւ դէպի խոր անապատ, նրան գտան սարակիտոսների քառասուն աազակները: Նրանցից մէկը, որ միակնանի էր, մերկ սուսերով յարձակուեց նրա վրայ, բայց երբ սուրը բարձրացրեց, նրա խաւարեալ աչքը բացուեց: Այդ տեսնելով աազակներն ընկան սրբի ոտքը, կոչեցին նրան մի նոր Աստուած եւ բռնի տարան նրան իրենց Հետ, որպէսզի իրենց պահի ճանապարհի փորձանքներից: Սակայն, տեսնելով, որ նա խրատում է իրենց Հեռու մնալ աազակութիւնից, բաց թողեցին նրան: Իսկ նրանցից մէկը, աշակերտելով Եպիփանին, մկրտուեց, կոչուեց Յովհաննէս եւ կրօնատր դարձաւ Հիլարիոնի վանքում: Սա նոյն ինքը Եպիփանի վարքագիր Յովհաննէսն է, որը գրել է այն մասին, թէ ինչպէս նա անապատում բժշկեց մի դիահարի, թէ ինչպէս դէր, դուրս գալով, գնաց մտաւ պարսից թագաւորի դատը մէջ եւ աղաղակեց. «Ձեռ ելնի այստեղից, մինչեւ Եպիփանը չգայ»: Պարսից արքունիքից մարդիկ են գալիս եւ նրան խցում փակուած գտնում: Եւ մինչդեռ նա երկար աղօթում է կամենում են խորտակել ղոները: Երբ նրանցից մէկը փորձում է դաշտնով ճեղքել դուռը, նրա ձեռքը գոսանում է, բայց Եպիփանը բուժում է նրան եւ իր Յովհաննէս աշակերտի Հետ գնում, արքայադատերը բժշկում: Պարսից մոզպետը շատ է զարմանում եւ կոչում նրան մոզերի գլուխ, բայց երբ սուրբը սաստում է նրան, մոզպետը Համբանում է, ապա սուրբի աղօթքներով առողջանում: Եպիփանը յարութիւն է տալիս նաեւ մի երիտասարդի, որ սպանուել էր մոզերի կախարդանքներից: Ապա, բազում պատիւներով բաժանուելով թագաւորից, գալիս է Փիւնիկիա, իր անապատը, որտեղ աղօթքներով Չուր է բխեցնում եւ Հալածում վայրի գազաններին: Այնտեղ Եպիփանին աշակերտում են մօտ յիսուն եղբայրներ, որոնց կրթում է միայնակեացի վարքով:

Մի անգամ, երբ նա գնացել էր Հիլարիոնի վանքը, մի քանի օր ուշացաւ: Սատանան Եպիփանի կերպարանքով եկաւ վանք: Արեղաններից մէկը, որ Հեշտասեր էր ու ծոյլ, խաբուեց եւ, դեւին ընդառաջ գալով, երկրպագեց նրան: Իսկ դէր, Համարձակութիւն ստանալով, բնակուեց նրա մէջ: Եւ կրօնատրների մէջ դիւարնակ արեղայի երեսից մեծ խոտովութիւն եղաւ: Եպիփանը, Տիրոջ ազդմամբ այս բանն իմանալով, փութաց վերադառնալ իր վանքը: Եւ Հէնց որ ներս մտաւ, դէր Հալածուեց ու փախաւ:

Հռոմի ձերակոյտի մէջ Այնտիոս անունով մի երեւելի մարդ կար, որ Կալլիստոս անունով դիւահար որդի ունէր: Մի օր Կալլիստոսը երազում տեսնում է պատկառելի միայնակեացի, որն իրեն ասում է. «Կալլիստէ՛, կա-

մենում ես՝ Հանեմ քո միջի չար դեներին»։ Եւ այն Հարցին, թէ՛ ո՞վ ես դու, պատասխանում է. «Ես Եպիփան. Փինիկեցին եմ: Արդ, խօսք տուր ինձ, որ եթէ ազատեմ քեզ, կաշակերտես ինձ իմ անապատում»։ Եւ երբ պատանին խոստացաւ եւ, քնից զարթնելով, իրեն առողջացած գտաւ, ամէն ինչ պատմեց Հօրը, երեք ամիս անց Հօր Հրամանով ճանապարհ ընկաւ եւ եկաւ միացաւ Եպիփանի աշակերտներին:

Իսկ ինքը՝ Աստուծոյ այր Եպիփանը, իր անձը տուել էր Հանապազօրեայ աղօթքների, Հոգեւոր ընթերցումների եւ գրելու: Ստեպ—ստեպ ձեռքն էր վերցնում Սուրբ Գիրքը, մեկնում իր աշակերտներին աստուածային գրուածքների իմաստը եւ ամենքին լցնում Հոգեւոր ուրախութեամբ: Եւ տով նրա Համբար տարածուեց ամէնուրեք: Բազում մարդիկ գալիս էին նրան տեսնելու եւ նրա օրհնութիւնն ստանալու: Եղեսիայում ապրում էր Եպիփան անունով մի մեծանուն, ճարտար Հոեւոր, Հեթանոս փիլիսոփայ: Լսելով երանելի Եպիփանի իմաստութեան մասին՝ ցանկացաւ գնալ, տեսնել նրան: Գալով աղօթքի ժամանակ՝ մի պահ լուռ մնաց եւ, ծունկի գալով, Համբուրեց նրան: Սուրբն ասաց նրան. «Ինչի՞ Համար մեծ Հոեւորդ եւ ականաւոր իմաստասէրդ, եղեսիացիների պարծանքդ չարչարուեցիր գալ անպիտան ու մեղաւոր Եպիփանիս մօտ: Ինչո՞ւ դու՞ գիտութեամբ պերճացածդ մի տխմար մարդու ոտքը եկար, ինչի՞ Համար»: Իմաստասէրը պատասխանում է. «Մի՞ զարմանա, ցանկալի՛ ուսուցիչ, քանզի, ըստ Դիոնիսիոս Ադիկաոնացու գեղեցիկ առածի, եթէ գովելիները, գովելիների մօտ գալով, Համեմատուեն, ընտիրներն առաւել կերեան: Յաճախակի տեսութիւնը ծնում է խօսքերի առատութիւն, եւ գիտնաւոր խօսքերը փորձում են իմաստուններին»։ Այսպիսի խօսքերով սկսելով իմաստասէր Եպիփանը փորձում էր Աստուծով իմաստուն Եպիփանին: Եւ սուրբ Եպիփանը բացեց իր բերանը Սուրբ Գրոց խօսքերով սկսելով աշխարհի արարչագործումից, զրեց նրա առաջ ճշմարիտ իմաստութիւնը՝ աներեւոյթ Արարչին ճանաչելը: Իմաստասէրը յստակ մտքով լսում էր Աստուծոյ այրին երեք օր անընդհատ եւ չէր յազնում նրա քաղցրարուս վարդապետութիւնից: Երբեմն Հակառակում էր նրան, բայց, իր տարակոյսների բացատրութիւնն ստանալով, յոժ Հիանում էր: Եւ, առաւել զմայլուելով սուրբի քաղցր վարքով եւ առաքինի կենցաղավարութեամբ, սիրեց նրան ինչպէս իր անձը, իր Հոգին կապուեց նրա Հոգուն եւ չկարողացաւ Հեռանալ նրանից: Իսկ չորրորդ օրն ասաց սրբին. «Վարդապետ, վաչելուչ է բնակութեանդ տեղը, եթէ Հրամայես, կամենում եմ ես էլ այստեղ բնակուել»։ Սուրբը պատասխանեց. «Այստեղ ապաստանելը իւրաքանչիւրի կամքն է»։ Իմաստասէրն ասաց. «Եթէ այդպէս է, ես չեմ գնայ այստեղից, այլ Եղեսիայի դիւանից բերել կտամ այստեղ նաեւ իմ մատենաները եւ կիսուեմ քեզ Հետ գրքերով»։ Եւ երբ սուրբը Համաձայնեց, իմաստասէրը Կալիստոսին երկու ծառաների Հետ ուղտերով ուղարկեց Եղեսիա: Կալիստոսը, Եղեսիայի դիւանից վերցնելով իմաստասէրի

գրքերը, բարձեց ուղտերի վրայ եւ բերեց Եպիփանի անապատը: Այն մամանակ սուրբ Եպիփանը իմաստասէր Եպիփանին ասում է. «Գրուած է՝ ատենաւում նստեց, զպրութիւններ բացուեցին...», եւ սուրբն իր աջ կողմում բացուած դրեց Աստուածաշունչ Գիրքը եւ տուն առ տուն վերձանում էր Մնորոց գրքի սկիզբը: Եւ իմաստասէրը զրեց իր գիրքն իր ձախ կողմում եւ նախ բացեց Հեսիոդոս քերթողի գիրքը, սկսեցին քննել գիրքը՝ սիրով վիճելով իրար Հետ: Եւ խօսակցութիւնը երկարելով չէր աւարտում երկար մամանակ՝ մինչեւ մի տարի, որովհետեւ իմաստասէրը մտածում էր կամ մարդկային ճարտարութեամբ յաղթել, կամ մարդկային փաստերով Հաւանել ճշմարտութիւնը եւ չգիտէր, որ Աստուծոյ խորհուրդները Հեռու են մարդկանցից, որչափ երկինքը՝ երկրից: Այդ պատճառով էլ սուրբ Եպիփանը յորդորում էր նրան ի վերուստ խնդրել աստուածային Հաւատքը:

Եւ Աստուծոյ կամքով այնպէս եղաւ, որ սուրբ Եպիփանի մօտ բերեցին մի դիւահարի, որին վաթսուն մարդ Հագիւ էին կարողանում ասնծել երկաթէ կապանքներով: Այնժամ սուրբն ասում է իմաստասէրին. «Կամ դու բժշկի՛ր նրան Հեթանոս աստուածների միջոցով եւ կամ Համաձայնի՛ր Հաւատալ Խաչեալին, եթէ նրա Անունը բժշկի»։ Երբ իմաստասէրը Հրամարուեց բժշկել, սուրբը սկսեց քանդել դիւահարի շղթաները: Եւ երբ իմաստասէրը զարհուրած փախաւ, սուրբը երեք անգամ այսահարի վրայ փրկական Խաչի նշանը կնքեց եւ ասաց պիղծ դեմին. «Տիրոջ մեղաւոր ծառայ Եպիփանոսը Հրամայում է քեզ Աստուծոյ խաչուած Որդու՝ Յիսուս Քրիստոսի անունով՝ դո՛ւրս արի այդ մարդու միջից եւ այլեւս մի՛ մտիւր նրա մէջ»։ Դեւն արագօրէն դուրս ելաւ, մարդը Հանդարտուեց եւ զգաստացաւ: Երբ իմաստասէրը տեսաւ նրան, վազեց, երկրպագեց Աստուծոյ մարդուն եւ ասաց. «Ո՞վ Եպիփան, պսակուածդ յաղթութեան փառքով, Հաւատում եմ, որովհետեւ խօսքով ասում եւ գործով կատարում են, քանզի անցաւոր ցրեղելի խօսքերն օդում անպտուղ են մնում, իսկ գործերն արդիւնքով են պտուղը ճշմարտում: Արդ, կամենում եմ ես եւ լինել Խաչեալի ծառաներից մէկը»։ Եւ այդ օրից ստիպում էր իրեն տալ Քրիստոսի կնիքը: Եպիփանը նրան տարաւ սուրբ Հայր Հիլարիոնի մօտ, որը մկրտեց նրան: Ապա նրա վրայ երեւացին Աստուծոյ շնորհները, որի Համար էլ քսան օր անց նրան ուղարկեցին Ելեթերուպոլիսի եպիսկոպոսի մօտ եւ քահանայ ձեռնադրել տուեցին: Եւ այնպէս Սուրբ Հոգու օժմամբ վերադարձաւ Եպիփանի անապատը, եւ մեծ ուրախութիւն եղաւ բոլոր եղբայրների ու Հաւատացեալների մէջ, ովքեր լսեցին այդ մասին, քանզի անուանի մարդ էր ամբողջ եղեսիացիների, ասորիների ու փինիկեցիների մէջ: Ապա սուրբ Եպիփանը, քահանայ Եպիփանին կանգնեցնելով եղբայրների մէջ, ասում է. «Սա նա է, ով կարծում էր, թէ ինչ—որ բան է, եւ չէր, իր մասին ասում էր, որ իմաստասէր է, բայց չէր: Բայց այժմ Աստուծոյ շնորհներով ճշմարիտ իմաստասէր եւ իմաստուն եղաւ»։ Այնուհետեւ Եպիփանը իրրեւ Հոգեւոր Հօր պատուեց

նրան եւ կարգեց եղբայրների առաջնորդ, որտեղ երանելին ընտիր վարքով մնաց մինչեւ իր մահը: Եւ ունեցաւ բազում աշակերտներ հոգեւոր եւ արտաքին իմաստութեամբ, որոնցից մէկն էր Սամսուս մեկուսացած երեւելի Հոռոփանոսը՝ սուրբ Մերոպի օգնականը Հայերէն գրերի գիտի օրերին:

Իսկ մեծն Եպիփանի անունն աւելի ու աւելի Հռչակուեց իմաստաւեր Եպիփանին դարձի բերելուց յետոյ եւ բոլոր կողմերից գալիս էին անապատ նրա մօտ: Որի պատճառով էլ, մարդկային ամբոխից ձանձրանալով, իր Հետ վերցնելով իր աշակերտ Յովհաննէսին, դուրս եկաւ անապատից: Եկաւ նախ Երուսաղէմ, երկրպագեց սուրբ վայրերին, ապա նաեւ զէպի Եգիպտոսի Ալեքսանդրիա քաղաք: Այնտեղ, վիճաբանելով Հրեայ օրինազէտ Ակիղասի Հետ, քրիստոնէութեան դարձրեց նրան եւ ուղարկեց սուրբ Աթանասի մօտ՝ մկրտուելու, իսկ ինքը զիմեց զէպի անապատ, զէպի Վերին Թեբայիղի կողմերը: Հանդիպելով երանելի Պափնտոսին՝ մեծն Անտոնի աշակերտներից մէկին՝ Հարցրեց սուրբ Անտոնի եւ նրա գործերի մասին: Ապա Եպիփանն ասաց, որ կամենում է Հանգիստ առնել Նիտրիայում: Պափնտոսը մարգարէանալով ասաց նրան. «Գնա՛ Կիպրոս կղզին եւ դարմանի՛ր Հօտերին, որպէսզի քեզ զգեստաբեր ոչխարներ լինեն, եւ դարմանի՛ր նորածիններին, որպէսզի քեզ գառներ լինեն»: Եպիփանը, Ղեւոնդուպօլսի կողմերն Հասնելով, գնաց տեսնելու Հերաքս անունով մի արեղայի, որի անունը մեծ Համբաւ ունէր: Նրա մասին ասում էին, որ ունի կանխազգիտութեան շնորհ: Հանդիպեց նրան այն պահին, երբ նա իր մօտ եկած մեծ բազմութեան առաջ խօսում էր մեռելների յարութեան մասին: Բայց քանի որ կրթուել էր Որոզինեան վարդապետութեամբ, նրա խօսքը Հեռու էր ողջամիտ վարդապետութիւնից, քանզի ասում էր, թէ այս մարմինը յարութիւն չի առնում, այլ հող է դառնում, որտեղից առնուեց, եւ ուրիշ մարմին է յառնում նրա փոխարէն ըստ այն Հասակի, որում մարդը վախճանում է, երեխաները մանկահասակ են յարութիւն առնում, իսկ ձերերը՝ ձեր: Այնժամ Եպիփանը յանդիմանեց նրան ասելով. «Փականք զիր քո բերանին եւ սովորիր Հայհոյել մեր ամենքի յոյսին»: Նոյն պահին Հերաքսի լեզուն կապուեց եւ պապանձուած մնաց: Եւ Եպիփանն ինքը սկսեց ուսուցանել նրանց մեր Հաւատքի ճշմարտութիւնը՝ այս հոգեղէն մարմնով Բրիստոսի կատարեալ Հասակով յարութիւն առնելու մասին: Ապա ասաց Հերաքսին. «Արդ, ճշմարիտ խօսքը խօսիր եւ ուղիղ վարդապետութեան լսող եղիր»: Այնժամ բացուեց նրա լեզուն, խոստովանեց իր տգիտութիւնը եւ սխալներն ուղղեց: Իսկ Եպիփանը, իր Յովհաննէս աշակերտի Հետ գնալով զէպի Վերին Թեբայիղ Հայր Յովհաննէսի մօտ, եօթ օր Հանգիստ առաւ մի վայրում, որ Բուբիղ էր կոչում: Մինչեւ որ մարդիկ, որոնք նրա Համբաւն առնելով, դիմում էին այնտեղ, սկսեցին նաեւ նեղել նրան: Նրա մօտ եկաւ եւ Եղեմոն անունով մի փիլիսոփայ: Երբ Եպիփանը բացեց նրա որդու խաւարեալ աչքը, փիլիսոփան Հաւատաց եւ, Ալեքսանդրիա գալով, մկրտուեց:

Այնուհետեւ, երբ Եպիփանի Համբաւը տարածուեց ամբողջ Եգիպտոսում, խնդրեցին նրան եպիսկոպոս ձեռնադրուել, որի Համար վերադարձաւ Փիւնիկիա, իր առաջին վանքը, բայց այնտեղ Հիլարիոնին չգտաւ, քանզի նա եւս, բազմութիւնից փախչելով, առանձնացել էր Կիպրոսի Պափոսում: Եպիփանն այցելեց եւ վանական իր եղբայրներին: Եւ նրանց խնդրանքով երաշտի պատճառով աղօթք արեց, եւ երեք օր անընդհատ անձրեւ եկաւ: Իսկ երբ Հեղեղ սկսուեց, աղօթեց, եւ ջրերի յորդումը դադարեց: Այն օրերին եպիսկոպոսները Հաւաքուել էին Փիւնիկիայում գաւառի եպիսկոպոս ընտրելու նպատակով, ընտրուեց Եպիփանը, եւ պատգամաւոր ուղարկեցին նրա մօտ առաքինի միայնակեաց Պողիբիոսին: Սուրբ Եպիփանը, կանխելով նրան, ասաց. «Լսի՛ր ինձ, որդեա՛կ, մնա՛ ինձ մօտ եւ երիվարդ վերադարձրո՛ւ իր տեղը ուղեւորի Հետ: Թող Եկեղեցու առաջնորդներն ընտրեն ուրիշ աւելի արժանաւոր հովիւ, քանզի ես մեղաւոր մարդ եմ եւ դողում եմ ի՛մ անձի Համար Աստուծոն Հաշիւ տալուց, ուր մնաց, թէ՛ Հօտի Համար»: Պողիբիոսը Համաձայնեց եւ մնաց, Եպիփանը նրա եւ իր աշակերտ Յովհաննէսի Հետ կրկին գնաց Երուսաղէմ եւ, Պաղեստինի Կեսարիա քաղաքը գալով, նաեւ Պափոս եւ, այնտեղ գտնելով Հիլարիոնին, շատ ուրախացաւ եւ սկսեց առանձնանալու Համար տեղ փնտրել: Հայր Հիլարիոնը նրան խորհուրդ տուեց գնալ Կիպրացիների Սալամինա քաղաքը՝ ասելով, որ Տիրոջը Հաճելի է իր այնտեղ բնակուելը՝ յօգուտ ժողովրդի: Բայց նա չհամաձայնեց, որպէսզի չփառաւորուի մարդկանցից: Եւ նաւ մտաւ գնալու Ասկաղոն, բայց հողմերի պատճառով ստիպուած եղաւ ելնել Սալամինա եւ սպասել ալիքներից վնասուած նաւի նորոգուելուն:

Այդ օրերին Կիպրոս կղզու եպիսկոպոսներն Հաւաքուել էին Սալամինա քաղաքի եպիսկոպոս ընտրելու: Եւ խորհում էին ընտրել սրբութեամբ նշանաւոր եւ Բրիստոսի անուան վկայութեան Համար Հալածուած Պապ անունով մէկին: Այնժամ նա ինքը՝ երանելի Պապը, որ այնտեղ Հաւաքուած Հայրերից մէկն էր, ատենանի ժամանակ ոտքի կանգնեց եւ ասաց. «Տէրը ցոյց տուեց ինձ Սալամինա քաղաքի արժանաւոր հովուին՝ Հայր Եպիփանին՝ սքանչելի մարդուն, որն այժմ այս քաղաքում է: Հրամայէ՛ք ինձ, եւ ես կբերեմ նրան եւ կնստեցնեմ եպիսկոպոսութեան աթոռին»: Նրա ասածին Հաւանութիւն տրուեց, եւ Պապ եպիսկոպոսը երկու սարկաւազների Հետ գնաց, շուկայում գտաւ Եպիփանին, որ խաղող էր գնում իր ընկերների Համար, ասաց նրան. «Թո՛ղ, Հայր, ողկոյզդ եւ մեր ետեւից ե՛կ Աստուծոյ եկեղեցին»: Նա ուրախութեամբ գնաց յիշելով գրուածը. «Ուրախացայ նրանց Հետ, ովքեր ասում էին ինձ՝ Տիրոջ տուն գնանք մենք»: Եւ երբ մտան եկեղեցի, Պապն ասաց Եպիփանին, ինչպէս օրէնք էր ասելու եկեղեցականներին՝ «Աղօթի՛ր, Հայր»: Եպիփանը պատասխանեց. «Ների՛ր, Հայր, քանզի Եկեղեցու ժառանգորդ չեմ»: Եւ երբ նրա բերանից որսաց, թէ չի առել եւ սարկաւազի աստիճան, նրան սարկաւազ, ապա քահանայ ձեռնադրեց, եւ բո-

լոր եպիսկոպոսները միաբանուելով Սալամինա քաղաքի եպիսկոպոս ձեռնադրեցին նրան: Եւ երբ նրան եպիսկոպոսարան տարան, սուրբ Հայրը դառնապէս լաց եղաւ, քանզի առանձնութիւնը կորցրեց: Իսկ երանելի Պապը մխիթարեց նրան՝ պատմելով, որ Տէ՛րը ցոյց տուեց իրեն նրա եպիսկոպոսութիւնը եւ ասաց. «Դու չպէտք է դէմ գնաս Աստուծոյ կամքին»: Այնուհետեւ թէեւ մարմնով ձերացած, բայց Հոգով աշխոյժ Եպիփանը ձեռնաձուխ եղաւ Հոգեւոր աշխատութեան, որ վստահուեց նրան Տիրոջից, Հոգեւոր արթնութեամբ տքնում էր գիշեր-ցերեկ եւ անդադար քարոզում կեանքի խօսքը: Միշտ ունենալով ձեռքին սուրբ Աւետարանը՝ խրատում էր ստահակներին, ուսուցանում տգէտներին եւ սքանչելիքներով Հաստատում ասածը: Կիպրոս կղզում բազում վանքեր Հաստատեց եւ բարեկարգութեամբ զարդարեց Եկեղեցին, իսկ աղքատների նկատմամբ նրա գութն անչափ էր, մինչեւ եկեղեցու սպանները վաճառելը եւ կարօտեալներին բաշխելը:

Երբ երանելի Հայրապետ Եպիփանն առաջին անգամ սուրբ Սեղան բարձրացաւ, յայտնապէս տեսաւ Սուրբ Հոգու շնորհների նշանակը սուրբ Խորհրդի վրայ, եւ նոյնը կրկնում էր նրա բոլոր պատարագների ժամանակ: Քանզի երբ նա ծածուկ աղօթում էր, իսկոյն յայտնութիւն էր լինում նրան: Բայց մի օր, երբ երեք անգամ կրկնեց նոյն աղօթքը եւ տեսիլք չտեսաւ, շատ վախեցաւ եւ արտասուքով Աստուծոց խնդրեց իրեն Հասկանալ տալ պատճառը: Այդժամ սեղանի ձախակողմը նայելով տեսաւ սարկաւագներից մէկին՝ քշոցը ձեռքին սպասարկելիս, եւ ասաց նրան. «Որդեակ, սո՛ւրբ ինձ քշոցը եւ գնա՛ տուն»: Նա գնաց, եւ ոչ ոք պատճառը չիմացաւ: Իսկ Եպիփանը քշոցը տուեց ուրիշ սարկաւագի եւ նոյն պահին տեսաւ նշանը: Պատարագն արձակելուց յետոյ այն սարկաւագին առանձին կանչեց եւ սաստելով Հարցրեց, թէ ինչ անարժան բան է արել: Նա, սուրբի ոտքերն ընկնելով, խոստովանեց, որ այն գիշեր մաքուր չէր իր լծակցից: Այնուհետեւ սուրբ Եպիփանը քահանաներին եւ սարկաւագներին պատուիրեց երկիւղել սրբութիւնից եւ ապա մտնել Սրբութիւն Սրբոցը՝ վարագոյրից կամ բեմի անջրպետից ներս:

Այսքանն է պատմում Եպիփանի աշակերտ Յովհաննէսը, որը մահուանից առաջ, սուրբից գաղտնի, իր գրածները յանձնեց իր աշակերտակցին՝ Պողիբրիտին, որպէսզի նա իրենից յետոյ գրի նրա բոլոր գործերի մասին: Ըստ Պողիբրիտի վկայութեան՝ Եպիփան Հայրապետն այսպիսի մի սովորութիւն ունէր, դժուար դէպքերի ժամանակ երեսի վրայ գետնին էր ընկնում եւ Աստուծոց խնդրում դէպքերի ելքի Համար եւ ձայն էր լսում. «Եպիփանէ՛, արա՛ այս կամ այն բանը», վեր էր կենում եւ ուրախութեամբ կատարում: Այսպէս, Աստուծոց Հրաման ստանալով Սալամինայում շինեց մի մեծ եկեղեցի, քանի որ նախկինը փոքր էր եւ անբաւական՝ բազմութեան Համար: Դրակոն անունով մի հեթանոս իշխան, որ Հակառակում էր Հայ-

րապետին, տեսնելով սքանչելի սուրբին իր մանկանը կողքի հրակէզ ախտից եւ իրեն հիանդութիւնից բժշկելիս, դարձի եկաւ եւ մկրտուեց իր ամբողջ ընտանիքով: Աւուում է նաեւ, որ դարձի եկաւ Սիմեսիոս իշխանը եւս իր որդուն սուրբի աղօթքներով յարութիւն առած տեսնելով:

Եպիփանի բուն վարքում գրոսած են նաեւ այլ բաներ՝ նման սուրբ Յակոբ Մծբնացու Հրաշքներին, թէ՛ երբ Եպիփանն անցնում էր մի վայրով, նրան Հանդիպեցին երկու միմոսներ, որոնցից մէկն ընկերոջն ասաց. «Ես ընկնեմ իբրեւ մեռել, իսկ դու ինձ Համար պատանք խնդրիր եպիսկոպոսից»: Նա այդպէս էլ արեց, եւ սուրբն, իր վերարկուն գցելով ընկածի վրայ, գնաց, իսկ այն մարդն իսկապէս մեռաւ: Ընկերը, սուրբի ետեւից գնալով, արտասուքով խնդրեց. «Աղաչում եմ վերցրո՛ւ քո զգեստը եւ կեանք տուր մեր անզգամութեան պատճառով մեռածին»: Իսկ Եպիփանը պատասխանեց նրան. «Գնա՛, որդեակ, եւ թաղի՛ր նրան, քանզի նա առաջ էլ մեռած էր մինչեւ քո ինձանից ողորմութիւն խնդրելը, եւ ես գիտէի, որ մեռաւ, դրա Համար պատանք տուցի»: Եպիփանը դարձի բերեց նաեւ Իսահակ անունով մի հրեայ գիտունի՝ եւ, մկրտելով նրան, կարկեց Եկեղեցու պաշտօնականի մէջ: Պատմեա՛մ և, թէ, սուրբ Եպիփանը գնացել է Հոռոմ եւ լուսնի մեծն Թէոփիլոսի դատեր անբոսնելի Հիւստանտինոս, մկրտել Արկապետ եւ Ռուրիոս արքայադրոյններին, իսկ վերապարձին Կոստանդնուպոլսում բժշկել նրանց Տօրը:

Արկապետ արքան մեծապէս սնկնում էր սուրբ Եպիփանից: Եւ արքունի գոսն Հեռ նրա ընտանութիւնը Եպրօսիա թաղուհուն Համարձակութիւն տուեց Յովհանն Ոսկերեւանի վեմ խորհրդի կանչել քաղաքի տիեզերայոյս պատրիարքին եւ Եպիփանին, մամտանոյ որ սուրբ Եպիփանն Ալեքսանդրիայի Թէոփիլոս պատրիարքի մեծ բարեկամն էր, իսկ նա Ոսկերեւանի թշնամիների պլուսն էր: Բացի այդ, գմտութիւն էր տիրում նաեւ Եպիփանի եւ Երուսաղէմի Յովհաննէս Հայրապետի՝ Ոսկերեւանի սերա բարեկամի միջեւ: Այս ամբողջ անցողարձի ընթացքում Եպիփանն այնուամենայնիւ արդարանում է, քանզի նրա մէջ սիրոյ դէմ ատելութիւն չկար, այլ պարզմտութիւն, որո՛վ թեոփիլեաններին միառժամանակ լսող եղաւ, որոնք իբրեւ պատրուակ ունէին Որոգինեան վարդապետութեան դէմ վրեժխնդրութիւնը, իբրեւ թէ Հակամէտ են երկու սուրբ Հայրապետները՝ Ոսկերեւանն ու Յովհաննէսը, եւ քանզի Եպիփանը մէկն էր գլխատրոններից, որոնք խորհում էին Որոգինեան աղանդը բնաջնջելու մասին, խաբուեց թեոփիլեանների շարխօսութիւնից եւ, Եպրօսիա թագուհու կանչով գալով, նրանց կուսակից կարծուեց:

Եղաւ, որ Եպիփանն օթեանեց թագուհուն պատկանող մի վանքում: Վանականները, որ օտարացել էին Ոսկերեւանից, աղաչեցին Եպիփանին, որ ձեռնադրութիւն կատարի, եւ ձերունին կատարեց նրանց խնդրանքը: Ոսկե-

բերանն, այս լսելով, մեղադրանքի գիր ուղարկեց Եպիփանին, թէ՛ օրէնք չէր քեզ ձեռնադրել այլոց թեմում: Եպիփանը պատճառ բերեց թախամձանք-նեբր եւ դէպքերի կարծեցեալ Հարկադրանքը: Եւրոքսիային լուր Հասաւ, որ սուրբերի մէջ գծտութիւն է ընկել: Նա շատ ուրախացաւ, իր մօտ կանչեց Եպիփանին եւ ասաց. «Հա՛յր Եպիփան, տեսնո՞ւմ ես, որ Հռովմէացոց ողջ տէրութիւնը վեր ի վայր է լինում Յովհաննէս եպիսկոպոսի երեսից, արդ, ինչպէս իմք: մարմնատր իշխանութիւնն է, քոնը՝ Հոգեւորը՝ տէրութեանս մէջ, եւ քանզի Յովհաննէսն իր Հերձուածի պատճառով արժանի չէ մնալ այս թագաւորական քաղաքի Աթոռին, արտաքսի՛ր նրան եւ բն՛ր ուրիշ մէկին, ում Աստուած ցոյց կտայ քեզ, մեզ եպիսկոպոս կարգի՛ր նրան»: Եւրոքսիան այս ասում եւ սաստիկ բարկութեամբ փրփրում էր Յովհաննէսի դէմ: Եպիփանը Հեզութեամբ պատասխանեց. «Լսի՛ր ինձ Համբերութեամբ՝ իբրեւ Հօր: Եթէ Յովհաննէսը Հերձուածող է, ինչպէս դու ես նրա մասին ասում, եւ չի զղձում, քահանայութեան արժանի չէ, այնժամ ինչ ձեր մեծութիւնը Հրամայի, այն էլ կանեմ, բայց եթէ թշնամութեան պատճառով ես կամենում եկեղեցոց Հանել Յովհանին, այդ բանում Տիրոջ ծառայ Եպիփանը քեզ խորհրդակից չի լինի: Եւ ա՛յս իմացիր, որ ինքնակալներին առաւել պատշաճ է ներել անիրաւութիւնները, որովհետեւ դուք եւ Տէր ունէք երկնքում, Որի առաջ Հանապաղ մեղանշում էք, բայց Նա ներողամիտ է ձեր Հանդէպ: Մի՛թէ գրուած չէ Աւետարանում. «Գթա՛ճ եղէք, ինչպէս ձեր երկնատր Հայրն է զթաճ»: Այնժամ մոլեգնած թագուհին ասում է. «Հա՛յր Եպիփան, եթէ խափանես Յովհաննէսին աքսորելը, կբանամ կոտորեցի տաճարները եւ յետինն առաջինից չար կանեմ»: Աստուծոյ այր Եպիփանն, այս լսելով, ականջները խցեց, բացեց օձիքը՝ ասելով. «Անպարտ եմ ես այս դատաստանից», ապա շտապ դուրս ելաւ պալատից եւ փութաց դուրս գալ քաղաքից: Բայց Եւրոքսիան իր ներքինիներին պատուիրեց Յովհաննէսի ականջին Հասցնել, թէ Եպիփանը եւս գրեց քեզ աքսորելու ամբաստանագիրը: Այս պատճառով էլ Ոսկեբերանը Եպիփանին այսպէս գրեց. «Ո՛վ սքանչելիդ Եպիփան, որ կամեցար իմ անկումը եւ զի՛ր գրեցիր ինձ աքսորելու Համար: Այսուհետեւ դու եւս մի նստիր քո Աթոռին»: Եպիփանը նրան այսպէս պատասխանեց. «Ո՛վ նահատակդ Քրիստոսի Յովհան, վարդապետ մ՛ ճշմարտութեան, յաղթեցի՛ր եւ պիտի յաղթե՛ս, քանզի ինչպէս ես չեմ Հասնի իմ Աթոռին, նոյնպէս եւ դու չես Հասնի քո աքսորաւայրը»:

Եւ Աստուծոյ կամքով կատարուեցին երկու սուրբերի գուշակութիւնները, որոնք միառժամանակ մարդկօրէն գծտուած էին միմեանց Հետ, բայց Հոգու տեսութեամբ Հասկացան իրար անմեղութիւնը եւ միմեանց վախճանի կերպը: Ինչպէս որ սուրբ Ոսկեբերանն իր երկրորդ անգամ վտարանդութեան ժամանակ մեռաւ աքսորի ճանապարհին եւ թաղուեց Կոմանայում, սուրբ Եպիփանն էլ մեռաւ նախ մէջ, Կիպրոս վերադառնալիս: Բանզի երբ

Եպիփանը տեսաւ, որ ոչ մի Հնար չկայ խաղաղեցնելու Ոսկեբերանի դէմ ցատումով լցուած թագուհուն, գնաց Հրամեշտի ողջոյն տալու Արկադիոս կայսերը: Եւ նոյն օրն էլ նաւ մտաւ Կիպրոս գնալու, նստում Հիւանդացաւ եւ կանչելով իր երկու աշակերտներին, նրանց Հոգեշահ խրատներ ու պատուէրներ տուեց, իսկ նաւավարներին ասաց. «Աղօթեցէ՛ք, որդիներ, քանզի այսօր մեծ մրրիկ է լինելու ծովում, բայց մի՛ վախեցէք, քանզի ձեզանից ոչ մէկին վնաս չի լինի»: Եւ արեւի մայր մտնելուն պէս սկսուեց ուժեղ փոթորիկ, նաւը մօտ էր ընկղմուելուն, ալեկոծութիւնը տեսեց երկու-երեք օր: Եւ սուրբ Եպիփանը, Հոգեվարքի Հասնելով, Համբուրեց սուրբ Աւետարանը, որ միշտ կրում էր իր մօտ, Հրամայեց խունկ լցնել կրակին, աղօթել, փառաբանել Աստուծոն, օրհնեց Արկադէոս թագաւորին, բոլոր քրիստոնեաներին, նախ մէջ եղողներին եւ, բոլորին ողջունելով, աւանդեց Հոգին առ Աստուած: Առժամանակ ծովը Հանդարտուեց, եւ խաղաղութիւն եղաւ: Սուրբ Եպիփանը Հարիւր տասնհինգ տարեկան էր: Արդ, երբ նաւը Կիպրոսի նաւահանգիստը Հասաւ, եւ սուրբի փոխուելու լուրը տարածուեց Կոստանդիա քաղաքում, անհամար բազմութիւն ընդառաջ ելաւ նրան՝ խունկերով ու մոմերով, եւ երանելուն ցամաք Հանելով, մեծ կոծ արեցին նրա վրայ: Ասում են, որ երբ երեք կոյրեր տուեցին նրա անունը՝ ասելով. «Ո՛վ սուրբ, այնպէ՛ս արա, որ մենք՝ արժանանանք երկրպագելու քո սուրբ նշխարներին», նոյն պահին բացուեցին նրանց աչքերը: Ապա, վերցնելով սուրբի մարմինը, բերեցին մեծ եկեղեցին, որ ինքն էր շինել, եւ ամփոփեցին նրան մի տապանում, իսկ քահանաները սուրբի տապանն ամփոփեցին տաճարի մէջ՝ սաղմոսներով ու Հոգեւոր երգերով, եւ այս ամենի մասին գրով Հաղորդեցին Արկադէոս կայսերը: Նա քառասուն օր սգի մէջ մտաւ եւ Սալամինայի եկեղեցու միաբանութեանն ուղղուած մի Հրովարտակով իր կատարեալ Հաճութիւնը յայտնեց Աստուծոյ տաճարում սուրբին թաղելուն:

Արդ, սուրբ Եպիփանը, որ աթոռի անունով Կիպրացի է կոչում, վախճանուեց Տիրոջ 403 թուականի մայիսի 12-ին: Նա Եկեղեցուն անմոռաց յիշատակ թողեց իր լուսաւոր վարդապետութիւնը, բազմաթիւ ճառեր ու ներբողներ Փրկչի տնօրինական տօների վերաբերեալ, բազում խրատներ ողորմութեան ու առաքինութեան մասին, սաղմոսների մեկնութիւններ, գրեց նաեւ զիրք ուղիղ Հաւատքի եւ վարքի մասին Անբոռադոն կոչուած, զիրք ընդդէմ Հերձուածների ու աղանդների, եւ բազում այլ պիտանի ու օգտաշահ գրուածքներ, որոնցից շատերը կան մինչեւ այսօր: Նա իրաւամբ դասուեց Եկեղեցու տասներկու վարդապետների շարքում:

ՄԵՐ ԵՐԱՆԵԼԻ «ԱՅՐ ՆԵՐՍԷՍ ԼԱՄԲՐՈՆԱՅՈՒ ՎԱՐՔԸ

Երանելի Ներսէս Լամբրոնացին՝ երկրորդ Պօղոս տարածնացի առաքելը, սքանչելի այրը, քարոզութեան խօսքով առաքելանման, Հայաստանայց Եկեղեցու լուսաւոր վարդապետը, Արշակունեաց ազգակից Հայկազունեանց տոհմից էր, Կիլիկիայի Լամբրոն գրեակի տիրոջ՝ Օշին Հեթումեանի որդին: Նրա մայրը սուրբ Ներսէս Ենորհալու եղբոր՝ Եաւանի Եաւանագրիստ դուստրն էր: Իր անունը ստացել է Ներսէս Ենորհալուց, քանզի նրա առաջին անունն էր Սմբատ: Ներսէսն ուներ չորս եղբայր՝ Հեթում, Ապիրատ, Եաւանաշահ, Գրիգոր, և երեք քոյր՝ Մարիամ, Եուշան և Տալիթա:

Ներսէս Լամբրոնացին ծնունդ է 1153 կամ 1154 թուին: Երբ նա դեռ մօր արգանդում էր, ծնողներն ուխտ էին արել Աստուծոն ընծայել իրենց զաւակին: Բայց երբ ծնուեց, տեսնելով մանկան Հրաշալի վարկչութիւնը՝ ստացին. «Չարմալ այսպիսի գեղեցկութիւնն աշխարհից զրկել, սրտ փոխարկն միտս որդիներից մէկին սամբ Աստուծոն»: Ետտով տղայի վրայ մահաւորի՛ Հիւանդութիւն Հասաւ: Նրա բարեկարգաւոր մայրը՝ Եաւանագրիստը, նրան սարսա Լամբրոն ամրոցի մօտ գտնուող Սկեւոյի վանքի սուրբ Աստուածածին Եկեղեցին, որտեղ նախքան մանկան ծնանդն ուխտ էր արել, և կրկին ուխտեալով նրան ընծայեց Տիրաշր, և որպէսզի ուխտն անյուսմանցի մնայ, խանձուրարի մէջ նրա վրայ քահանայական օրհնութիւններ կարգայ ստեղծ: Մանուկն անմիջապէս առողջացաւ: Երբ Ներսէսը մեծագրաւ, Աստուծոյ շնորհները երևւացին նրա վրայ: Եւ, անուամ լինելով Աստուծոյ երկիրով, նա բոլորին ցանկալի դարձաւ իրրեւ մարմին առած Հրեշտակ:

Մի անգամ Հայրը նրան սարսա Կոստանդնուպօլիս, Մանուկ կայսեր մօտ: Կայսրը Ներսէսին յորդորեց մնալ արքունիքում. «Կմեծարեմ քեզ առաւել մեծ փառքով, — ասաց, — քան քո Հօրը»: Մանուկը պատասխանեց. «Եթէ անանց լինէին մեծութիւնները, կլսէի խօսքերդ, սակայն ես շտապում եմ Հասնել անանց մեծութեանը»: Այսպէս խօսեց նաև Անտիօքի լատին կոմսի մօտ:

Սրանից յետոյ մանուկը սնուեց Սկեւոյի վանքում, ճգնազգեաց և առաքինի Յովհաննէս վարդապետի Հոգեւոր դաստիարակութեամբ, առաջադիմեց սուրբ վարքով և գրքերի գիտութեամբ, քանզի Հոգեւորի մէջ փութաջան էր և իմաստութեան ուսմունքների ծարաւ, ուշիմութեամբ՝ աննման, Աստուծոյ Հոգու ձիրքերով զարդարուն:

Ներսէսը տասնվեց տարեկան էր, երբ մեռաւ Հայրը, որն իր Հեթում որդուն կտակել էր Հայրենի Լամբրոնի իշխանութիւնը, իսկ Աստուծոյ նուր

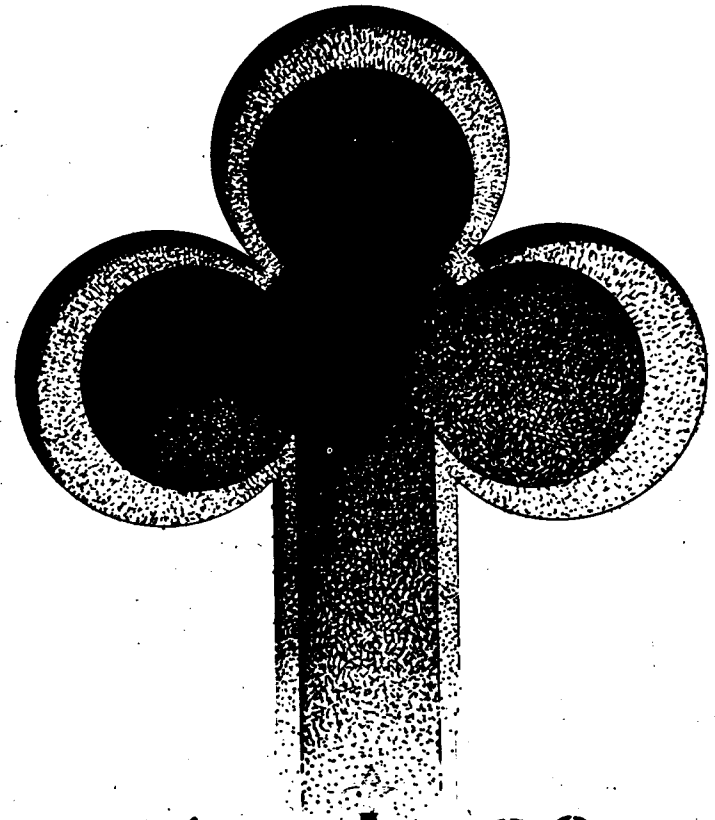
րեալ Սմբատին՝ Սկեւոյի վանքի առաջնորդութիւնը, որի եկեղեցին ինքն էր շինել: Բայց այլ էին Սմբատի սրտի խորհուրդները, քանզի նա, ճգնութեան և անապատական կեանքի տենչանքով լցուած, կամենում էր խոյս տալ առանձնութեան մէջ և Հրաժարուել եկեղեցական պատիւներից: Այս իմանալով նրա մայրը՝ Եաւանագրիստը, որպէսզի իր զաւակը Հեռանայ իրենից, որոշեց ուխտի գնալ Երուսաղէմ: Նա իր Հետ Հռոմկլայ տարաւ իրենից, որոշեց ուխտի գնալ Երուսաղէմ: Նա իր Հետ Հռոմկլայ տարաւ պատանի Սմբատին՝ սուրբ Հայրապետ Ներսէս Ենորհալուց օրհնութիւն ստանալու նպատակով, և Ենորհալուն իրազեկ դարձրեց ամէն ինչի մասին: Ենորհալին, պատանուն տեսնելով, Հոգով ճանաչեց աստուածային շնորհը, որ կար նրա մէջ, քահանայ ձեռնադրեց նրան և իր անունով կոչեց Ներսէս: Եւ Հայրապետանոցում միաժամանակ պահեց, որտեղ նորընծայ Ներսէս քահանան, վայելելով Ներսէս Ենորհալու Հոգեւոր ինձամակալութիւնը, զգեցաւ նրա Հոգին: Ապա նրա Հրամանով գնաց Սեւ լեռան վանքը: Եւ այնտեղ մնաց գիտնական վարդապետ Ստեփանոսի մօտ՝ սրբութեամբ և իմաստութեամբ օրեցօր փայլելով: Վանկալանները, տեսնելով Ներսէս արեգայի Հոգու եռանդը, նրան խնդրեցին գործի դնել ի վերուստ տրուած տաղանդը և քարոզչական գործունէութիւն ծաւալել իր քաղաքում բազում մարդկանց Հոգիներին ի շահ: Այդ նպատակով Ներսէսը եկաւ Լամբրոն: Եւ տասնութ տարեկանում, որպէս կատարեալ այր և բանիբուն ուսուցիչ, սքանչելի ու վսեմ խօսքերով քարոզում էր եկեղեցում իրրեւ մի նոր Ոսկեբերան, և նրա շուրթերից շնորհներ էին բխում: Ետտով նրա անունն այնքան Հռչակուեց, որ քաղաքացիները միաբան թախանձեցին նրան դառնալ իրենց եպիսկոպոսն ու մօտակալ Սկեւոյի վանքի առաջնորդը: Բայց երանելին խոյս տուեց իր Հոգեւոր Հօր՝ Յովհաննէսի մօտ, Տարսուսի լեռների մէջ, սուրբ Գետրոգ եկեղեցու մօտ գտնուող Ետրոյի անապատի սուրբ Աստուածածին կոչուած միանձանց վանքը: Այնտեղ, անձուկ խցում առանձնանալով, նա օրերն անցկացնում էր աստուածային խորհուրդների մէջ, մշտնջենամուտնչ արտասուարուխ աղօթքներով, Սուրբ Գրքի, սուրբ Հայրերի խօսքերի, շարագրութիւնների ու թարգմանութիւնների ընթերցանութեամբ: Միայն կիրակիից—կիրակի դուրս էր գալիս վանքի եկեղեցի՝ սուրբ Պատարագ մատուցելու: Միայն օրերը խցի մէջ էր անցկացնում մենամարտելով աներտայթ թշնամու դէմ՝ ճգնութեամբ, բազմօրինակ ճիգերով ու չարչարանքներով: Նրա Համար ոստիկիբ բերող սպասատուրը շատ յաճախ տեսնում էր, որ նախկին բերուածներին ձեռք չի տրուած:

Տէրը նրան տուեց սքանչելագործելու շնորհ, և երանելին շատերին փրկեց պէս—պէս ախտերից, ազատեց չար դեւերից: Եւ, փառքից փախչելով, տեղը փոխեց: Մի անգամ Ներսէս Ենորհալու կանչով գնաց նրա մօտ, բայց, այս աշխարհից Հեռացած գտնելով նրան, դարձաւ իր անապատը: Այնժամ Ենորհալու յաջորդը՝ Գրիգոր կաթողիկոսը՝ Տղայ կոչուած, գրով իր մօտ կանչեց Լամբրոնացուն և ձեռնադրեց Կիլիկիայի Տարսուս քաղաքի

արքեպիսկոպոս, 1176 թուին, երբ Ներսէսը քաններք տարեկան էր, քանզի քաջ գիտէր նրա առաքինութիւնն ու իմաստութիւնը: Սկեւոյի վանքի միարանութիւնը նրան յանձնեց տեղի առաջնորդութիւնը: Եւ նա որպէս քաջ եւ արթուն հովիւ խնամում էր բոլորին եւ բոլորի աչքում սքանչելի էր ու ճշմարտութեան հզօր քարոզիչ՝ եւ խօսքով, եւ գրով: Բայց մի տարի անց, տեսնելով, որ առաջնորդութեան գործը խանգարում է ընթերցելուն եւ աղօթելուն, գաղտնի գնաց Եուզրի իր անապատը, ուր քանչորս տարեկանում գրեց եկեղեցական կարգերի մեկնութիւնը, պատարագի խորհուրդը եւ Եկեղեցու ժառանգատրաց ճառերը, իսկ յաջորդ տարում 1178 թուին, իր հոգեւոր Հօր՝ Յովհաննէսի խնդրանքով ձեռնարկեց սաղմոսների խորհրդական մեկնութեանը: Նոյն ժամանակ նրա մայրն ու եղբայրները, Սկեւոյի վանքի միարաններով Հանդերձ, սրբին կարօտած լինելով, կաթողիկոսի հրամանով վերադարձրին նրան իր տեղը: Բայց սակաւ ժամանակ անց նա, խոյս տալով փառքից ու զբաղմունքներից, դիմեց դէպի Եզրպոտոսի ճանապարհը՝ թաքնուելու նախկին ճգնադրների անապատներում: Եւ երբ նրան հետամուտ մարդիկ ետ ուղարկեցին նրան, մի քանի օր հանգիստ առաւ եւ մտերիմներից մէկի ուղեկցութեամբ լռելեայն ընթացաւ ետ դէպի Սեպուհ լեռը, սուրբ Լուսատրչի ճգնարանը՝ բազում չարչարանքներով, ոտքերը պատառտեւելով, բայց կէս ճանապարհին բռնութեամբ վերադարձրին նրան: Այսպէս պատահեց երկու-երեք անգամ քահանայութեան եւ եպիսկոպոսութեան ժամանակ, երբ ժողովուրդը նրան վերադարձրեց Սեպուհ լեռան ճանապարհից: Անձանօթ կերպարանքով դարձեալ փախաւ Կիպրոս կղզին, յոյն միանձանց վանքը, որի մասին աւելի ուշ իմանալով ազգականներն եկան եւ այնտեղից տարան իրենց մօտ: Այնուհետեւ սուրբը, նրանց կամքին զիջելով, միաժամանակ իր տեղում մնաց՝ ծովացնելով իր վարդապետութեան խօսքերը եւ արբեցնելով ծարաններին: Նրա սրբութեան եւ իմաստութեան համբար հնչում էր ամբողջ Հայաստանում, նաեւ յոյների, լատիների, ասորիների մօտ, եւ նրա անունը բարձրացաւ իշխանների առաջ: Ուստի եւ նորից փառքից փախչելով, գնաց Եուզրի անապատի իր նախկին ճգնարանը եւ իր անձն առաջուայ պէս տուեց աղօթքների, տքնութեան, ընթերցումների: Բայց կաթողիկոսի հրամանով հարկադրուեց փութով վերադառնալ Հռոմկլայ՝ յոյների հետ միաբանութեան ժողովի համար, որի ժամանակ այն հրաշալի ատենաբանութիւնը խօսուեց: Թարգմանեց եւ Յովհաննէս Յայտնութեան մեկնութիւնը՝ գրուած Կեսարիայի արքեպիսկոպոս Անդրէաս Կրետացու կողմից: Դրանից յետոյ, 1181 թուին, Տարսոնի Սկեւոյի վանքում աւարտեց սաղմոսների մեկնութիւնը: Լամբրոնացին գրեց եւ Սողոմոնի առականների մեկնութիւնը, Ժողովողի եւ տասներկու մարգարէների գրքերի մեկնութիւնները, յօրինեց նաեւ բազում ճառեր Տէրունական տօների մասին, որոնցից է եւ Վերափոխման ճառը՝ սուրբ Աստուածածնին ընծայուած նուիրական գործ, իսկ Համբարձման ճառը, եւ առաւել եւս՝ Պենտեկոստէինը:

մխարափայլ է ու հոգեւից. նաեւ այլ գրուածքներ ու զօրատր նամակներ, բազմաթիւ թարգմանութիւններ յունարէնից ու լատիներէնից, նաեւ շարականներ, Ենորհալու վարքը (չափածոյ գրուած) եւ այլ պէս-պէս հոգեւոր աշխատութիւններ: Նաեւ Տարսոնի սուրբ Սոփիա եկեղեցում կարգ հաստատեց չորեքշաբթի եւ ուրբաթ օրերին հաց եւ բակլայ բաժանել երեք հարիւր աղքատների, արեց նաեւ շատ բարեգործութիւններ իր հօտի համար: Սկեւոյի վանքում շինեց նոր եկեղեցի: Իր հօր եւ եղբոր շինած եկեղեցու նաակատիքն արեց նոր Կիւրակէի օրը: Կրօնատրուութեան քօղ եւ զգեստ տուեց իր երկու քոյրերին՝ Եուշանին ու Տալիթային, նաեւ իր բարեպաշտուհի մօրը՝ Եահաննուխտին, յետոյ կրօնատր դարձաւ նաեւ միւս քոյրը՝ Մարիամը: Լամբրոնացին ապրեց մինչեւ Լեւոնի Հայոց թագաւոր օծուելու օրերը Գրիգոր Ապիրատի կողմից, 1198 թուականի յունուարի 6-ը: Նոյն տարում նրան հրաւէր եկաւ երկնքից՝ ըստ իր Հանապազօրեայ տեսչանքների: Եւ, այս խօսքն ասելով, «Քո ձեռքն եմ աւանդում իմ հոգին, Յիսուս, ընդունիր քո Ներսէսի հոգին», մաքրափայլ հոգին աւանդեց յովիս ամսի 14-ին, քառասունհինգ կամ քառասունվեց տարեկանում, եւ փառքով թաղուեց Սկեւոյի սուրբ վանքում, Լամբրոնի դղեակի մօտ: Եւ նրա քեռորդու Ներսէս սրբակրօն քահանայի խնդրանքով, 1204 թուին, սուրբ վարդապետ Գրիգոր Սկեւոյացին կամ Լամբրոնացին, որ Սկեւոյի վանքի առաջնորդութեան մէջ ճանաչում է իբրեւ Ներսէս Լամբրոնացու աշակերտ եւ յաջորդ ընդարձակ ներբողական ճառ յօրինեց: Թող եւ ուրիշ իմաստուններ ժամանակին յիշեն սուրբ Ներսիսեանց աշակերտներին, որոնց յախտենական յիշատակն օրհնութեամբ թող լինի:

ՀՈԳԵՒՈՐ
ՄՇԿՆՈՅԻՐ

ՀԱՅ ՀՈԳԵՒՈՐ ԵՐԳԸ Է-Ը ԴԱՐԵՐՈՒՄ

ԿՈՄԻՏԱՍ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՂՅԵՑԻ (615-628)

Արագածոտն գաւառի Աղց գիւղում է ծնուել եղբորորդին Թեոդորոս Զոթենաւոր հռչակաւոր գիտնականի, որի թելադրանքով, հայրենի Աղց գիւղում իր նախնական կրթութիւնն ստանալուց յետոյ, մեկնում է ուսանելու Սիւնեաց վարդապետանոցում, որը մեծ հռչակ էր վայելում է դարում: Աղց գիւղից ոչ հեռու՝ Տեղեր գիւղում գտնուող Ս. Աստուածածին վանքն այդ շրջանում յայտնի էր իր երաժշտական դպրանոցով, որը միակն է իր տեսակի մէջ, որի մասին յիշատակութիւն է պահպանուել մեր մատենագրութեան մէջ: Հարկ է ասել նաեւ, որ այդ վանքում են սովորել երեք նշանաւոր շարականագիր հայրապետներ՝ Կոմիտաս Աղցեցին, Սահակ Չորափորեցին եւ Յովհան Օձնեցին:

Է դարը հայ մշակոյթի պատմութեան մէջ նշանաւորում է ճարտարապետութեան բուն ծաղկումով:

Հայաստանի տարածքում վեր են խոյանում բազմաթիւ կոթողներ, որոնց մէջ առանձնապէս արժեքաւոր են Ս. Հռիփսիմի, Ս. Գալիանի, Ջուարթնոցի եւ Մաստարայի տաճարները, որոնցից իրաքանչիւրն ունի ինքնատիպ ճարտարապետական կերտում:

Ճարտարապետութեան բուն ծաղկմանը զուգահեռ, է դարում, նոր վերելք է ապրում նաեւ մեր հոգեւոր քնարերգութիւնը՝ երգասացութիւնը, որի ամենանշանաւոր ստեղծագործողներից էր Կոմիտաս կաթողիկոսը:

Կոմիտասի կեանքի ու հայրենաշէն գործունեութեան մասին առաջին եւ հաւաստի աղբիւրը Սեբեոսն է, որն իր պատմած դէպքերի ականատեսն է:

Կոմիտասը, 615-ին արժանաւորապէս բարձրանալով հայրապետական աթոռին, անմիջապէս ձեռնամուխ է լինում հայրենիքի ու Հայ Եկեղեցու անմխիթար վիճակն ամոքելու դժուարին գործին: Նշենք, որ վրացիք նոր էին անջատուել Հայ Եկեղեցուց, պարսիկները գրաւել

էին Երուսաղէմը եւ գերեվարել ս. Խաչափայտը: Մոգութիւնը, այս յաղթանակից հարբած, ամենուրեք ծաղր ու ծանակի էր ենթարկում քրիստոնէութիւնը եւ հաւատացեալներին:

Այս շրջանում չափազանց ծանր էր նաեւ Հայաստանի քաղաքական ու տնտեսական վիճակը:

Կոմիտաս կաթողիկոսը, Հայ Եկեղեցու եւ հայ աւագանու կողմից լիազօրուած, 615 թուականին, հայրապետական գործերը վստահելով Յովհան Մայրավանեցուն, Ամատունեաց Մատթէոս եպիսկոպոսի ուղեկցութեամբ մեկնում է Պարսկաստան՝ Հայոց աշխարհի ծանր վիճակն անձամբ արիաց արքային ներկայացնելու: Նոյն օրերին Պարսկաստան են մեկնում նաեւ Վրաց եւ Աղուանից կաթողիկոսները: Պարսկաստան է ժամանում նաեւ Երուսաղէմի Ջաջարիա պատրիարքը:

Այդ նոյն թուականին Ապրուէզ Խոսրովի հրամանով գումարում է Տիգրանի ժողովը: Այս ժողովի գլխաւոր կազմակերպիչներից էին եւ մեծ հեղինակութիւն էին վայելում Սմբատ մարզպանն ու Գաբրիէլ հայազգի բժշկապետը:

Ինչպէս յայտնի է, Խոսրով Ապրուէզը Տիգրանի յիշեալ ժողովից վտարում է քաղկեդոնականներին ու հրեաներին:

Ժողովը, որին նախագահում էր Սմբատ մարզպանը, զբաղուեց տիեզերական առաջին երեք ժողովների եւ Զաղկեդոնի դաւանական հարցերով եւ յանգեց այն եզրակացութեան, որ Զաղկեդոնի ժողովը հակասում է տիեզերական երեք ժողովների ոգուն եւ մոլորական վարդապետութիւն է:

Ասորական Եկեղեցու առաջարկութեամբ Կոմիտաս կաթողիկոսը մի քանի օրուայ ընթացքում պատրաստեց եւ ժողովին ներկայացրեց Հայ Եկեղեցու դաւանութիւնը: Ներկաները համոզուեցին, որ այն իրօք հարազատ է Զրիստոնէայ Եկեղեցու ուղղափառ դաւանութեանը՝ ըստ առաջին տիեզերական երեք ժողովների որոշումների:

Սեբեոսը հաւաստում է, որ Խոսրովը հրաման է արձակում, «եթէ ամենայն քրիստոնէայք, որ ընդ իմով իշխանութեամբս են, հաւատ գիայոցն կալցին...» (Սեբեոս պատմ., էջ 151):

Սեբեոսն անլացնում է նաեւ, որ Կոմիտաս կաթողիկոսի ներկայացրած ուղիղ խոստովանութեան թղթի պատճենը Խոսրով արքայի հրամանով կնքում են իր մատանիով եւ պահում արքունի գանձարա-

նում: Ժողովը միաժամանակ պատիժներ է սահմանում մոլորուածների համար, իսկ վրաց եւ աղուանից կաթողիկոսներին դարձնում է հարկատու:

Այսպիսով, Կոմիտասը մեծ պատուով ու յարգանքով վերադառնում է Հայաստան եւ ձեռնամուկս լինում Հայ Եկեղեցու եւ Հայաստան աշխարհի վերաշինութեան գործին:

Տիգրանի վերոյիշեալ ժողովի մասին վկայութիւն կայ նաեւ Անանիա Մոկացու թղթում, ըստ որում, 617 թուականին, ժողովից յետոյ, Դուին են գալիս Մարութա եւ Պետրոս Յակոբիկ ասորի եպիսկոպոսները եւ իրենց դասական միութիւնը յայտնում հայերի հետ:

Այդ օրերին Կոմիտասն աւարտում է Դուինի Ա. Գրիգոր եկեղեցու կառուցումը: Նա վերակառուցում է նաեւ Ս. Էջմիածնի կենտրոնական գմբեթը, որը մինչեւ այսօր մնացել է կանգուն՝ մի քանի անշան վերանորոգումներով միայն:

618 թուականին Կոմիտաս կաթողիկոսն աւարտում է Ս. Հռիփսիմի գերահրաշ տաճարի կառուցումը: Ահա՛ Սեբեոսի վկայութիւնն այդ մասին.

«Եւ եղեւ յամի ԻԸ (28) երրորդի թագաւորութեան Ապրուէզ Խոսրովու քակեաց կաթողիկոսն Կոմիտաս զմատուտ սրբոյն Հռիփսիմեայ ի Վաղարշապատ քաղաքի, զի կարի ցած եւ մթին էր շինուածն, որ շինեալ էր սրբոյն Սահակայ հայրապետի հայոց կաթողիկոսի, որդւոյն Ներսէսի: Արդ, մինչդեռ քակէին զորմն մատրանն, երեւեցաւ յանկարծակի լուսաւոր եւ չքնաղագիտ արքունական մարգարիտն, այսինքն՝ կուսական մարմին սրբոյ տիկնոջն Հռիփսիմէի...

Ո՛վ մարգարիտ, որ ո՛չ ծովածին, այլ՝ մարգարիտ, որ ծնեալ ի թագաւորական ազգէ եւ սնեալ ի գիրկս սրբութեան եւ նուիրեալ Աստուծոյ, որում ցանկացեալ էին զքեզ տեսանել արդարք, եւ խանդակաթ էր ի սեր քո երանելին Կոմիտաս»:

Սեբեոսը գրում է նաեւ համազգային այն մեծ հետաքրքրութեան եւ բուռն սիրոյ մասին, որ տածում է հայ ժողովուրդը սրբուհու աճիւնի ու յիշատակի հանդէպ:

Հայաստանի բոլոր կողմերից շտապում են Վաղարշապատ. «Եւ դրդոյեալ ամենայն կողմն հիւսիսոյ գայր յերկրպագութիւն, եւ բազում ախտաժետաց լինէր թժշկութիւն ամենայն ցաւոց»,— գրում է Սեբեոսը:

Նոյն պատմիչի վկայութեամբ, Կոմիտասը Հռիփսիմի աճիւնը

թողնում է մի որոշ ժամանակ դրսում «վասն գիճութեան որմոյն, մինչեւ ցամաքել կրոյն: Ապա ամփոփեցաւ ի կայանս իւր»:

Սեբեոսը նշում է նաեւ Հռիփսիմի հասակի մասին. «Չափ հասակի էր երանելոյն ինն թգաւ եւ չորս մատուսս»:

Այս դէպքերից ոգետրուած Կոմիտաս կաթողիկոսն այդ իսկ օրերին ստեղծեց իր սքանչելի «Անձինքը», որն ամենայն հաւանականութեամբ առաջին անգամ երգուել է տաճարի Նաւակատեաց հանդիսութեան առիթով, եւ ապա՝ կոյսերի ամենամեայ յիշատակի տօնախմբութեանը:

Պէտք է կարծել, որ հռիփսիմեանց կոյսերի տօնակատարութիւնը մեր Եկեղեցին հաստատել է դեռեւս Լուսաւորչի ու Տրդատի ժամանակներում, սակայն հիկեբորդ դարում ս. Սահակի երկարամեայ գահակալութեան շրջանում այդ տօնն անելի է կայունացուել մեզանում, ապացոյց՝ որ ս. Սահակ Պարթեւ հայրապետն է վերաշինել ս. Հռիփսիմի վկայարանը, ինչպէս նկատեցինք Սեբեոսի հաւաստումի մէջ: Ըստ այդ հաւաստման Կոմիտասը տեսել է ս. Գրիգոր Լուսաւորչի եւ ս. Սահակի մատանիների կնիքը Հռիփսիմի դագաղի վրայ եւ չհամարձակուելով բաց անել այն, ինքն էլ իր հերթին թողել է իր մատանու կնիքը:

Յաւօք սրտի, Սեբեոսը լուում է «Անձինքի» յօրինման մասին, սակայն Նրա պատմութեան մէջ առկայ են բազմաթիւ բառեր ու բառակապակցութիւններ, որոնք գործածուած են «Անձինքի» տողերում:

Այսպէս. «պատուական մարգարիտ», «ի գիրկս սրբութեան», «նուիրեալ Աստուծոյ» եւ կամ «սիրոյն Զրիստոսի» եւ նման արտայայտութիւններ:

Յայտնի է, որ Կոմիտասի «Անձինքի» բուն աղբիւրը հանդիսանում է Ազաթանգեղոսի պատմութիւնը: Սակայն Կոմիտաս կաթողիկոսը կարողացել է ստեղծել մի այնպիսի անզուգական գոհար, որը շուրջ 12 դարեր շարունակ առանձնանում է մեր հարուստ ու աննման քնարերգութեան մէջ:

«Անձինքն» առանձնապէս այքի է ընկնում բանաստեղծական բարձրարուեստ յօրինուածքով, քրիստոնէական երկիւղած ջերմեանրութեամբ ու գեղարուեստական նուրբ ու քնքոյշ ճաշակով:

«Անձինք նուիրեալքը» եղել է մնում է մեր Շարակնոցի պատուական եւ ընտրելագոյն մարգարիտներից մէկը: «Անձինք նուիրեալքը»

րեալքը», որ Նոր երեսոյթ է մեր հոգեւոր երգասացութեան մէջ, իր կառուցուածքով, բազմաթիւ ու նրբաձաշակ գեղեցիկ պատկերներով, սքանչելի համեմատութիւններով, տաղաչափութեան բազմազանութեամբ ու մանաւանդ համարձակ մտքերով զգալիօրէն տարբերում է մինչ այդ ընդունուած ու ընդհանրացած համաքրիստոնէական հոգեւոր քնարերգութիւնից: «Անձինքը» հսկայական ազդեցութիւն է ունեցել մեր միջնադարեան քնարերգութեան ու նրա հետագայ զարգացման վրայ:

«Անձինքը» մեր քնարերգութեան մէջ նշանաւորուեց նաեւ նրա նով, որ այն առաջին լայնաշունչ երգն էր՝ բաղկացած 36 տներից եւ կազմուած մետրոպեան այբուբենի յաջորդականութեամբ: Միով բանիւ, «Անձինքի» միջոցով դրուատոււմ ու ներթողոււմ էր մեր աննման այբուբենը:

Հետագայում գրուած բոլոր 36 տներից բաղկացած բանաստեղծութիւնները՝ հոգեւոր թէ աշխարհիկ բովանդակութեամբ, կոչուեցին Անձինք, այսինքն՝ հայ քնարերգութեան մէջ, շնորհիւ Կոմիտաս կաթողիկոսի, սկսուեց մի Նոր տեսակ: Օրինակ՝ Դաբթակ Ջերթողի յորինած Ջեանշիրի ողբը:

Հետաքրքիր է նկատել նաեւ, որ հոգեւոր Նոր Անձինքների յորինումը շարունակուել է Կոմիտաս կաթողիկոսից շուրջ հինգ հարիւր տարի յետոյ միայն: Այսպէս. 12-րդ դարում Ներսէ Շնորհալի հայրապետը միաժամանակ յորինել է հինգ Անձինք, որոնք բոլորն էլ արտականոնական գործածութիւն ունեն մեր ժամերգութիւնների մէջ, այսինքն՝ դրանք շարակնային կանոնի մաս չեն կազմում: Բայց Ն. Շնորհալու այդ հինգ Անձինքներն ունեն գործածութեան տարբեր ձեւեր եւ ոչ թէ իբր այս կամ այն կանոնի կամ տոնի «Օրհնութիւն» համարուող բաղադրիչ: Աւելի պարզեց մեր ասածը:

«Առաւօտ լուսոյ» շքեղ Անձինքը, որ մեր Եկեղեցում երգոււմ է կիրակի եւ տերուսի տօներին, գիշերային ժամերգութեան մէջ, երգոււմ է այսպէս. իւրաքանչիւր երկու եռատող տառ՝ իբրեւ մէկ տուն, որով Անձինքը դառնում է 18 տուն: Այս կերպով երգոււմ է նաեւ Շնորհալի հայրապետի «Աշխարհ ամենայնը»:

«Այսօր Անճառ» եւ «Արարչական» Անձինքները բաժանոււմ են վեց մասի. առաջինը՝ ըստ մատնութեան գիշերը կարդացուող Աւետարանների թուի, եւ երկրորդը՝ ըստ շաբաթուայ վեց օրերի: Իսկ «Աստուած անեղը» բաժանուած է չորս մասի՝ ըստ գիշերային ժամերգու-

թեան ժամանակ կարդացուող չորս Աւետարանների թուի, եւ այն երգոււմ է միայն կիրակի օրերին:

Անձինքների յորինումը շարունակուել է մինչեւ 15-րդ դար: Գեղեցիկ է Յովհաննէս Երզնկացու Լուսատրչի Անձինքը՝ «Այսօր զուարճացեալքը», Գկ, Սկեւռացու Յովհաննէս Կարապետի Անձինքը՝ «Արեգականն արդարութեանը», Ակ, եւ վերջապէս՝ Շարակնոցի վերջին Անձինքը՝ «Արեւելք գերարփին» գեղեցկահիւս շարականը, որի հեղինակն է Կիրակոս վրդ. Երզնկացին, վերջինս յայտնի է նաեւ «Անձինք Վերափոխման» անունով եւ, ի տարբերութիւն նախորդ երկու Անձինքների, որոնք օրուայ կանոնի օրհնութիւններ են, «Արեւելք գերարփին» մեր Շարակնոցներում դրուած է իբրեւ քաղուածք՝ Վերափոխման տօնի երկրորդ օրուայ կանոնի, իսկ Վերափոխման տօնի առաջին օրուայ համար՝ հետեակ շարական: Մեր Շարակնոցում կան նաեւ մի քանի այլ Անձինք շարականներ, որոնք ունեն այլ կառուցուածք: Նրանցից իւրաքանչիւրն ունի 10 տուն, սակայն այդ տասը տներում բանաստեղծը պահպանել է Անձինքի յորինման սկզբունքը: Շարականի Ա տունը պարունակոււմ է 3 տառ՝ Ա, Բ, Գ, յաջորդ ութ տները՝ 4 տառեր, իսկ տասներորդ վերջին տունը՝ մէկ տառ՝ Զ. եւ այսպէս՝ տասը տուն, 36 տառ: Այդ երկու Անձինքներից մէկը Նոյն Հոփսիսմեանց կանոնի համբարձին է՝ «Անսկիզբն Բանն Աստուած», իսկ միւսը Դեոնդեանց կանոնի մանկունքն է:

«Անճառելի Բանն Աստուած» երկուսն էլ Դկ ձայնեղանակով են յորինուած եւ շատ նման են միմեանց ոճով ու տաղաչափութեամբ:

Այժմ տեսնենք, թէ ինչ են ասում միջնադարեան ցուցակները Հոփսիսմեանց կանոնի հեղինակութեան մասին:

Ինչպէս արդէն ասել ենք մեր նախորդ գրոյցների ընթացքում, միջնադարից մեզ են հասել վեց ցուցակներ, ստորեւ մէջ ենք բերում այդ ցուցակների յղումները՝ խնդրոյ առարկայ Հոփսիսմեանց կանոնի հեղինակի վերաբերեալ.

Սարգիս երեց 4.

«ՋՀոփսիսմեանցն զԱնձինքն նուիրեալքն եւ զայլն Կոմիտաս կաթողիկոսն ասաց...»:

Գր. Տաթեացի.

«ՋՀոփսիսմեանց Անձինքն եւ զհարցն՝ տեր Կոմիտասն...»:
Անանուն ցուցակ 8.

«Տեր Կոմիտասն՝ ՋՀոփսիսիմեանց Անձինքն եւ զհարցն»:

Ըստ Առաքել Սինեցու ցուցակի 7.

«Յաղթող բանի երանելին՝ տեր Ստեփանոսըն Սինեցին, Պուտիկոսն ցանկալին՝ տեր Կոմիտասն հրաշալին»:

Ստեփանոս Չիք Ջուղայեցու ցուցակ 16.

«ՋՀոփսիսիմեանց զհարցն եւ զԱնձինքն Տեր Կոմիտաս սրբահոգին»:

Ըստ Յակոբ Սսեցու ցուցակի 16.

«ԸՉՀոփսիսիմեանց զհարցն զԱնձինքն Տեր Կոմիտաս սրբահոգին»:

Ինչպէս տեսանք, ցուցակների հեղինակները ոչ միայն միախոհ են ու միասնական, այլ յաճախ միմեանց կրկնում են՝ Կոմիտաս զըրչին վերագրելով Հոփսիսիմեանց կանոնի Անձինքն ու հարցի շարականը: Սարգիս Երեցի յղումի մէջ հետաքրքիր է «... եւ զայլն» արտայայտութիւնը:

Գեղեցիկ են նաեւ նրա անուան կողքին օգտագործուած մակդիրները՝ «Պուտիկոսն ցանկալին՝ տեր Կոմիտասն հրաշալին», «տեր Կոմիտաս սրբահոգին»:

Կոմիտաս կաթողիկոսն արդեօք այս կանոնից բացի ուրիշ երգեր եւ յօրինել է, թէ՛ ոչ, դժուար է ասել, սակայն միաժամանակ կարելի է ենթադրել, որ այսպիսի անգուգական ու շնորհաշատ բանաստեղծն ու երգասացը չէր կարող բաւարարուել միայն մէկ կանոնով, բանասիրութիւնն ու աւանդութիւնը այս հարցում լուրմ են: Առաջին անգամ հայոց պատմութեան գեղեցիկ ու յուզիչ մի պատմութիւն դարձել է երգ, դարձել շարական եւ շուրջ 1400 տարիներ երգում է Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցում: Այստեղ եւս Կոմիտաս Կաթողիկոսին են վերապահում սկզբնաւորողի պատիւը մեր քնարերգութեան անդաստանում: Այդ զիծը հետագայում շարունակեցին Ն. Շնորհալին, Յովհաննես Երզնկացին, Վարդան Արեւելցին եւ ուրիշներ՝ ստեղծելով գեղեցիկ շարականներ, որոնցում ներթողում ու փառաբանում են մեր պատմութեան կարեւոր դէպքերն ու երախտաւորները: Ազաթանգեղոսի պատմութիւնը, որն իրօք ստուգապատում դէպքերի շարադրանք է՝ նուիրուած Հոփսիսիմեանց կոյսերին, ամբողջութեամբ իր գեղարուեստական արտացոլումն է գտել Կոմիտասի «Անձինքի» տողերում: Շարականագիր հայրապետը, ներթողելով սրբա-

կեաց կոյսերի առաքինութիւնները, միաժամանակ կոչ է անում հաւատացեալներին, որ՝

«Տնծութեամբ տօնեսցուք գլխատակս Լոցունց,

Չի եւ Լոցին հաղորդեսցուք փրկութեան...»:

Բանաստեղծը կոյսերի նահատակութեան հանդէսին մասնակից է դարձնում նաեւ երկնքի հրեշտակներին, որոնք՝ «Վասն ձեր, երանեա՛լ նահատակք, զօրք հրեշտակաց անմարմին զուարթնոցն ի յերկից ի յերկիր հեղան, եւ մարդիկ խառնեցան ի գունդս զինուորաց Զրիստոսի Աստուծոյ...»:

Կոյսերի մղած այդ աննախադէպ ու անհաւասար մարտին բանաստեղծը հանդիսատես է դարձնում նաեւ ամենազօր Աստծուն.

«է զարմացումս եւ ի վեր քան զհրաշս, խորհրդոց եւ բանից հրեշտակաց եւ մարդկան, քանզի էնն Աստուած ամենազօր զօրութեամբ խոնարհեալ տեսանէր զհանդէս կուսանաց...»:

Այդ զարմացումի պատճառը բանաստեղծը պարզում է յաջորդ տողերում.

«Թուպցան կորովիք հաստաձիգ աղեղանց,

Եւ տկար կանայքն վառեցան զինու.

Թագաւորն՝ պերճացեալ զօրութեամբ եւ փառօք,

Ի մանուկ ի կուսէն պարտեալ ամաչէր...»:

Հոփսիսիմեանք դարձան.

«Ողջակէզք բանաւորք եւ զոիք փրկութեան...

Բառնալով զխաւար դիապաշտ մուրդութեանց յաշխարհէ.

Եղին զանձինս գրաւականս բազմաց

Եւ եղեն փրկանք անծանօթ աշխարհին»:

Հայաստանն էր այդ անծանօթ աշխարհը, որի հողը ոռոգուեց նահատակ կոյսերի սուրբ արեամբ:

Այդ սուրբ արեամբ առաւել արգասաւորուեց ու պտղաբերեց հայոց հողը, որովհետեւ

«Ծնան կուսանք ազգս բազումս,

Եւ մարդք մանկունք զհրապարակս ծերոց...»:

Հոփսիսիմեանք, ըստ Կոմիտաս կաթողիկոսի, այն սուրբ քարերն են, որոնք մասին դեռեւս Զրիստոսից շուրջ ութ դարեր առաջ գուշա-

կել եր կայծակամաքուր Եսայի մարգարէն, եւ այդ քարերից հրաշա-
կերտուեց Կաթողիկէ Եկեղեցին.

«Սոքա են քարինը սուրբը՝ հիմնացեալք ի յերկրի,

Ջոր կանխաւ տեսեալ գուշակեաց մարգարէն.

Ի նոյն ի նիւթից շինեցաւ կաթողիկէ Եկեղեցի՝

Բարձրացեալ փառօք ի պարծանս խաչին»:

Հոփսիմեանք երկնաւոր շինուածքներ են՝ հաստատուած երկրի վրայ, եւ լուսեղէն արձաններ՝ կանգնեցուած երկնքում. «Շինուածք երկնաւորը՝ ի յերկրի հաստատեալք, եւ արձանը լուսեղէնը՝ ի յերկինս կանգնեալք, ինքեանք ելին եւ այլոց ցուցին զճանապարհս ցանկալի զՎերինն Երուսաղէմի»:

Բանաստեղծն, իր երախտագիտութիւնը խառնելով իր ժողովրդի երախտիքին ու ջերմեանդ զգացումներին, գրում է.

«Փառաց ի փառս բարձրացեալ պարծին.

Ի պատիւ եւ ի փառս երեսուն եւ եօթեանքն,

Ջանգի այս է թիւ երանեալ կուսանացն,

Որք անթառամ պսակեցան յանվախճան յափտեանս»:

«Անձինքի» բոլոր 36 տներում շարականագիրը միայն երկու անգամ է յիշատակում Հոփսիմէի անունը, իսկ նախավերջին տան մէջ, ինչպէս տեսանք, նա յիշատակում է կոյսերի ընդհանուր թիւը՝ «երեսուն եւ եօթեանքն»: Սակայն կանոնի հարցի շարականի՝ «Այսօր զանյաղթելիի» մէջ, որը նոյնքան գեղեցիկ մի գոհար է, Հոփսիմէի անուան հետ յիշում է նաեւ ս. Գայիանէի անունը: Այս երեսոյթին մենք անելի ուշ հանդիպում ենք Ն. Շնորհալու հայրապետի Վարդանանց կանոնի օրհնութեան՝ «Նորահրաշ պսակաւոր» ծայրակապալին 10 տներից բաղկացած սքանչելի շարականի մէջ: Այնտեղ եւս առաջին տների մէջ մէկ առ մէկ հերոսամարտում ընկած զօրավարների անունները յիշատակելուց յետոյ, դարձեալ, նախավերջին տան մէջ նշում է այդ օրն ընկած քաջամարտիկների ընդհանուր թիւը. «Ռամկական խումբ հազարաց եւ երեսնից թիւ ընդ վեցից...»:

Այսպիսով, Հոփսիմէն եւ հոփսիմեանք երկրային փառքն ու մեծութիւնը եւ սերը զոհում են, փոխանակում երկնաւոր սիրով, Զրիստոսի սիրով:

Աշխարհի հզօրները թուանում են, իսկ տկարները զօրանում են

աստուածային սիրով: Հոփսիմեանց կանոնը խիստ կայուն կառուցուածք ունի, նրա բոլոր բաղադրիչներն օրհնութեան նման յօրհնուած են Դկ ձայնեղանակով:

Բոլոր բաղադրիչներում բանաստեղծ կաթողիկոսը ներբողում է Հոփսիմէի ու նրա նահատակակից ընկերների հոգեկան առաքինութիւնները եւ հայցում նրանց մշտական բարեխօսութիւնը մեզ՝ նրանց յիշատակը տօնողներին համար:

Առանձնապէս գեղեցիկ է կանոնի մանկունքը՝ «Յիշատակ Զրիստոսի սրբոց վկայիցն», եւ համբարձին՝ «Անսկիզբն Բանն Աստուածը», որն, ինչպէս նշեցինք, թեւ տասը տուն է, սակայն Անձինք է:

Կանոնը նոյնութեամբ երգում է տարուայ ընթացքում ս. Հոփսիմէի եւ ս. Գայանէի տօներին եւ նախատօնակներին, իսկ մանկունքը՝ բացի այս երկու օրերից, իբրեւ մանկունք երգում է նաեւ կուսանաց ուրիշ տօների առիթով:

Ըստ Սիմեոնեան տօնացոյցի՝ Հոփսիմեանց տօնախմբութիւնը կատարում է Հոգեգալստեան ութօրեցին յաջորդող երկուշաբթի եւ երեքշաբթի օրերին իրենց անունը կրող գերահրաշ տաճարներում:

Այսօր եւս այս տօներին Հայաստանի տարբեր կողմերից հաւատացեալների խումներամ բազմութիւն է ուխտի գալիս՝ կատարելու կոյսերի յիշատակը, խոնարհուելու նրանց շիրիմներին եւ հայցելու նրանց օգնականութիւնն ու բարեխօսութիւնը առ բարձրեալն Աստուած:

Այդ նոյն շաբաթուայ հինգշաբթի օրը տօնախմբում է Յովհաննու Կարապետի եւ Աթանագիւնեայ եպիսկոպոսի յիշատակը:

Վաղարշապատում պահպանուած հնաւանդ սովորութեան համաձայն յիշեալ տօնը կատարում է ս. Շողակաթ տաճարում, որտեղ նահատակուել ու թաղուել է ս. Մարինէ կոյսը, որին Ազաթանգեղոսն անուանում է տկար կոյս, այսինքն՝ հիւանդ կոյս: Այդ օրը միաժամանակ կատարում է ս. Շողակաթ եկեղեցու Նաւատակեաց տօնը: Շաբաթ օրը «տօն է սրբոյն Գրիգորի մերոյ Լուսաւորչին ելանելոյն ի վիրապէն»: Տօնը մեծ հանդիսաւորութեամբ կատարում է Խորվիրապում:

Ազգային եկեղեցական տօներով յագեցած այս շաբաթը եզրափակում է կիրակին՝ կաթողիկէ Ս. Էջմիածնի հիմնադրութեան համազգային մեծագոյն տօնով, որը կարգել է ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը վիրապից ելնելուց յետոյ:

Ահա՛ Հոփսիմեանց կանոնն ամբողջութեամբ.
 Կանոն սրբոյ Հոփսիմեանց,
 Օրին. Դկ, դարձ. «Անձինք նոփրեալք»,
 Հարց Դկ «Այսօր զանյաղթելի...»,
 Մեծ. Դկ «Ջքեզ Աստուածածին աղբիւր...»,
 Ողորմ. եւ ճշ. Դկ «Քրիստոս Աստուած բացեր զդոռն...»
 Տէր յերկն. Դկ, դարձ. «Պարկեշտ կանայքն...»
 Մանկ. Դկը, դարձ. «Յիշատակ Քրիստոսի...»,
 Համբ. ԴԿ «Անսկիզբն Բանն Աստուած...»
 Ծաղկաքաղ Հոփսիմեանց կանոնից.

Մեկ «Յիշատակ Քրիստոսի սրբոց վկայիցն.
 Եկայք, հաւատացեալք, զճճութիւնս սոցա հոգեկեցցուք եւ օրհ-
 նութեամբ զԱստուած փառաւորեցուք:
 Չաւրճացիր, Հոփսիմե՛, քոյին սուրբ ընկերօք,
 Չի ի տեղոջ հեղման արեան ձերոյ դասք հրեշտակաց
 Տօնեն ընդ մեզ եկայք, հաւատացեալք...
 Ի տաճարի հոփսիմեանց մեծ վկայուհեաց
 Եկեղեցիք սրբոց պայծառագեաց վայելութեամբ տօնեն այսօր,
 Եկայք, հաւատացեալք, ըզճճութիւնս սոցա...»:

Օրին. «Հոփսիմե՛ մեծ խորհուրդ եւ անուն ցանկալի.
 Ընտրեալ ի յերկրի եւ դասեալ ընդ հրեշտակս,
 Եղեր օրինակ սրբութեան կուսանաց,
 Վարդապետութիւն արանց արդարոց:
 Տօնեցուք ստուգութեամբ ի հնձանս նոցունց.
 Չի արքեալք լիցուք անմահական բաժակաւն.
 Բանգի բաշխեն զբժշկութիւն հոգւոց եւ մարմնոց
 Եւ զպարգեւս երկնաւորս սիրողաց իւրեանց:
 Բեզ, որ ցնծութիւնդ ես, Քրիստոս Աստուած.
 Եւ ուրախութիւն ամենայն արդարոց,
 Բաղդրասցին վասն մեր աղաչանքք սրբոցն՝
 Շնորհեալ զթողութիւն մեր բազում յանցանաց»:

ՍԱԿԱԿ Գ. ՉՈՐԱՓՈՐԵՑԻ (677-703)

Մատենագրական որոշ աղբիւրներ Չորափորեցուն անուանում են Արքուշեցի: Չորափ եւ Արքունաշէն գիւղերի անուններն այսօր եւս պահպանուել են եւ գտնուում են Արագածոտն պատմական գաւառում, Աշտարակից մի քանի կիլոմետր հեռու:

Չորափորեցին եւս իր երաժշտական կրթութիւնն ստացել է Տեղեր գիւղում գտնուող ս. Աստուածածին եկեղեցուն կից գործող դպրոցում, որը յայտնի էր իբրեւ երաժշտական կենտրոն դեռեալ Ջ-է-րդ դարերում: Չորափորեցին եւս աշակերտել է Թեոդորոս Զոթենատրին: Յովհաննէս Դրասխանակերտցին Չորափորեցու կաթողիկոսութեան շրջանը հաշտում է 27 տարի՝ 677-704 թուականները:

Չորափորեցու գահակալութեան տարիները եղել են երկարատեւ աներիչ պատերազմների ու նեղութիւնների մի ժամանակաշրջան, մերթ յոյները, մերթ արաբներն ասպատակելով աներել ու քանդել են Հայոց աշխարհը: Առանձնապէս ծանր է եղել Յուստինիանոս Երկրորդի արշաւանքը 688 թուականին, որին զոհ են գնացել 25 գաւառ՝ շուրջ 8000 ընտանիք:

«Յայսմ ժամանակի հալածումն եւ աներումն սաստիկ տեսաւ աշխարհիս հայոց...»:

«Խաղաղութիւնս վրդովուեցաւ, եւ սասանումն սաստիկ զՀայաստանեայս պատեալ պաշարեաց», - գրում են Ասողիկ եւ Դրասխանակերտցի պատմիչները՝ միմեանց լրացնելով:

Արդարեւ, այս շրջանը մեր ժողովրդի անիշխանութեան ամենածանր ու անտանելի շրջանն է եղել:

Յուստինիանոսի արշաւանքին յաջորդում է հազարացի Սահմուտ զօրավարի արշաւանքը: Հայերն ստիպուած հպատակութեան խոստում են տալիս չարասեր ու դժնի ոստիկանին: Սակայն Յուստինիանոսը, լսելով յիշեալ հպատակութեան լուրը, սաստիկ զայրացած, դարձեալ մեծ զօրք է ուղարկում Հայաստան: Լա Չորափորեցուն հինգ նշանաւոր եպիսկոպոսներով կալանաւորում է եւ, միայն մեծ փրկագին ստանալով, ազատ արձակում նրանց եւ ապա վերադառնում Կոստանդնուպօլիս:

Յուստինիանոսի անգթութիւններից մեկ տարի յետոյ, արաբ ամիրապետը մեծ զօրքով Հայաստան է ուղարկում իր Արդուպահ զօրավա-

րին: Սա կողոպտում է Այրարատեան գաւառի եկեղեցիների սպասներն ու անօթները, իսկ Սահակ Չորափորեցուն շղթայակապ ուղարկում Դամասկոս: Այս օրերին Նոյն Աբդուլահ զօրավարի հրամանով Նահատակում է Հայ Եկեղեցու սրբերից Դափթ Դնեցին: Վերջինս ազգութեամբ պարսիկ է եղել եւ մօր կողմից՝ հայ, սակայն ընդունել է քրիստոնէութիւն:

Հայ Եկեղեցին իր սրբերի կարգին դասեց Սուրհանիս՝ վերանուանելով Նրան Դափթ Դնեցի՝ Դիմում Նահատակուելու պատճառով:

Նրա Նահատակութեանն արժանի շարական է յօրինուել: Երեք տներից բաղկացած եւ Բկ ձայնետղանակով երգուող այս գոհարը կատարում է Նահատակ սրբի տօնին: Ահա՛ այդ շարականը, որը Շարակնոցում դրուած է յատուկ շարականների շարքում:

Շարական սրբոյ Դափթ Դնեցոյ

Բկ Լցեալ աստուածային շնորհիւ երանելի սուրբ
Ճգնաւոր տէրոյ Դափթ, եւ անուն քաջութեան քո
ել յերկինս յուրախութիւն հրեշտակաց,
եւ ընդ աշխարհս ամենայն ցնծութիւն մարդկան:

Գ Ետուր զմարմինդ հոգոյ քում փրկանս
եւ խաչիւ եւ արեամբ զնեցեր զարքայութիւնն
Ասեր իշխանութիւն բարեխօսութեան, աղաչեա՛ զԱստուած,
զի փրկեսցէ զնեզ ի հարաւային կործանմանէ:

Այս շարականի հեղինակն ամենայն հաւանականութեամբ Սահակ Չորափորեցին է:

Շուտով ամիրապետի հրամանով պատրաստում է Հայաստանի վրայ յարձակուել Մահմուտ Ոգբա զօրավարը՝ Նպատակ ունենալով բնաջնջել հայ ազգը: Չորափորեցին, Դամասկոսում լսելով այս աղետալի լուրը, որոշում է հանդիպել Ոգբայի հետ: Նրան թոյլատրում են շղթայակապ տեսակցել Նրա հետ, սակայն ճանապարհին Նա հիւանդանում է թոքաբորբով ու վախճանում: Սակայն մինչեւ վախճանուելը հայրենասէր հայրապետը մի խնդրագիր է գրում ոստիկանին, միաժամանակ պատուիրում, որ վերջինս իր ձեռքից վերցնի յիշեալ գրութիւնը:

Ոստիկանը, լսելով կաթողիկոսի մահուան լուրը, անձամբ գալիս եւ Նրա ձեռքից վերցնում է խնդրագիրը: Ընթերցելով Չորափորեցու

կտակը՝ զայրոյթն ու անգթութիւնը փոխում են կարեկցանքի, Նա իսկոյն արաբական զօրքերի ուղեկցութեամբ հանգուցեալ հայրապետի աճիւնն ուղարկում է Հայաստան՝ խոստանալով կատարել Նրա խնդրանքը:

Այս յուզիչ պատմութիւնը տարբեր պատմիչներ գրի են առել ու ասանդել մեզ որոշ տարբերակներով՝ մի հանգամանք, որը վկայում է այս գրոյցի բաւական տարածուած լինելու մասին:

Այստեղ ցանկանում ենք վկայակոչել այս աւանդութիւնը՝ ըստ Կիրակոս Գանձակեցու: Ահա՛ Չորափորեցու խնդրագրի պատճէնը:

«Ես եկի ընդ առաջ քո՝ աղաչել զերեսս քո վասն ազգին իմոյ, եւ ոչ ժամանեցի տեսութեան քո, զի որ ամենեցուն Շտեմարանապետն է կենաց, կողեաց զիս: Արդ, երդումս տամ քեզ զուխտադրութիւնն Աստուծոյ, որ սա Աբրահամ եւ առ Իսմայէլ հայրն ձեր, զի մի՛ ինչ չար արասցես ազգիս իմոյ եւ հարկեսցես ձեզ, եւ եթէ լուփցես աղաչանաց իմոց, եկեսցեն ի վերայ քո օրհնութիւնք իմ, իսկ եթէ ոչ լուփցես, անեծք ժամանեսցեն քեզ, եւ դարձուցէ Աստուած զսիրտս զօրաց քոց՝ ոչ առնել զկամս քո. յայս երկուցս զմինն ընկա՛լ»:

...Եւ երթեալ վաղվաղակի՝ ըստ Դենին իրեանց, ողջոյն ետ մեռելոյն իբրեւ կենդանոյ: Եւ ասեն, եթէ մեռեալ զմարմինս պատասխանի ետ եւ ընկալաւ զողջոյնն իբրեւ զկենդանի: Եւ ասաց Մահմետ. «Ի գրոյ քումմէ ծանեաց զքեզ, ա՛յրդ Աստուծոյ, արարից եւ կատարեցից զամենայն հրամանս քո»: Եւ վաղվաղակի ելոյժ զթշնամութիւն եւ ոստիկանս առաքեաց հայոց՝ հարկ եղեալ ի վերայ Նոցա, եւ ինքն դարձաւ յաշխարհ իւր»:

Ինչպէս տեսանք, Գանձակեցին պարզապէս ասում է, որ այս գեղեցիկ գրոյցը պատմուել է՝ «Եւ ասեն, եթէ մեռեալ մարմինս պատասխանի ետ...»: Եւ ինքը գրի է առել: Չորափորեցու անունով մեզ են հասել մի շարք երկասիրութիւններ, կանոնագրքի 15 կանոններ, Արմաւենեաց կամ Ողոզմեան մի ճառ՝ գրուած Ծաղկազարդի տօնախմբութեան համար, ինչպէս նաեւ՝ փրկչական Խաչի ու Լաւակարտեաց շարականներ ու կանոններ:

Չորափորեցուն վերագրուող Խաչի շարականները մեր Եկեղեցու աստուածաշնորհութեան ընտրեալագոյն երգերից են, որոնք լի են վսեմ ու հարուստ իմաստներով, որոնք, միահիւսուելով հոգեպարար ու հոգեյոյզ մեղեդիներով, մի առանձին ու բացառիկ գեղարուեստական արժեք ներկայացնող գոհարներ են:

Լրանց մեջ քրիստոնեական երկիրաձուլումն ու բարեպաշտութիւնն արտացոլուած են զարմանալի պարզութեամբ ու գեղեցկութեամբ:

Խաչի ու Խաչեալի խորին խորհուրդը ներբողում է աստուածաբանական ու դասանաբանական նուրբ ու մատչելի ընդհանրացումներով:

Մեր Խաչի շարականներում փրկչական Խաչը խարիսխն ու վէմն է Եկեղեցու, նա սեղանն է սրբութեան եւ «զէնն յաղթութեան՝ ընդդէմ աներեւոյթ թշնամոյն»: Խաչը կենաց եւ գիտութեան ծառն է, որ, փոխանակ մահացու պտղոյն, Զրիստոսին պտղաբերեց, որի համար սրբազան շարականագիրը ամենուրեք կոչ է անում. «Եկա՛յք, հաւատացեա՛լք, երկրպագեսցուք աստուածային ս. Նշանիս»: «Յաղթական նոր օրհնութիւն երգեսցուք թագաւորին Զրիստոսի, քանզի թագաւորն Զրիստոս պսակեաց զսա սքանչելի փառօքն Իրովք»:

Մեր Խաչի շարականներում կարելի է տեսնել բոլոր այն ստորգելիները, որ տուել է նրան քրիստոնեայ ընդհանրական Եկեղեցին, այնպէս, ինչպէս դասնում է Եկեղեցին խաչափայտը: Թող չափազանցութիւն չհամարուի, եթէ ասենք, որ քրիստոնեական եկեղեցիներում եւ ոչ մի այլ Եկեղեցի չունի Խաչի պաշտամունքին ու փառաբանութեանը նուիրուած այնքան բազում բարձրարուեստ երգեր, շարականներ ու կանոններ, որքան Հայաստանեայց Եկեղեցին: Արդեօք Խաչի հանդէպ մեր Եկեղեցու ու մեր ժողովրդի տածած բացառիկ սիրոյ, յարգանքի ու պաշտամունքի վկայութիւնները չէ՞ն այս բազմահազար անձեռակերտ ու նրբագեղ խաչքարերն ու խաչարձանները, որոնք յայտնի են ամբողջ աշխարհում իբրեւ արուեստի անկրկնելի յուշարձաններ: Խաչքարերի կերտման արուեստի մենաշնորհը եղել է մնում է մեր ժողովրդինը, քանի որ աշխարհում ուրիշ ո՛չ մի քրիստոնեայ ժողովուրդ չի ունեցել այդ շնորհը:

Մեր խաչքարերի նման անկրկնելի ու անզուգական են նաեւ մեր Խաչի շարականները:

Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցին տարուայ ընթացքում չորս անգամ է տոնախմբում Խաչի տօնը, ահա՛ այդ տօները:

Երեւման Խաչի տօն.

Վերացման Խաչի տօն կամ Խաչվերաց.

Վարազայ Խաչի տօն.

Գիտ Խաչ կամ Խաչագիտ.

Այս տօներից մեծագոյնը Խաչվերացն է, որը մեր Եկեղեցու հինգ տաղաւարներից մէկն է եւ, ըստ կարգի, վերջինը: Մեր Եկեղեցին Խաչի Վերացման տօնը կատարում է ութ օր. ըստ որում, այդ ութ օրերի ընթացքում, ինչպէս ցոյց է տալիս մեր տօնացոյցը, մեր Եկեղեցին մերթէ կատարում է տօն Խաչի, մերթէ տօն Եկեղեցույ: Այսպէս, Խաչի Վերացման կիրակիին նախորդող շաբաթ օրը տօնն է սրբոյ Եկեղեցույ՝ ի Լաւակատիս սրբոյ Խաչին: Կիրակի՝ տօն է Սրբոյ Խաչի Վերացման, երկուշաբթի՝ տօն է Խաչի. երեքշաբթի՝ տօն է Եկեղեցույ, չորեքշաբթի՝ տօն է Եկեղեցույ, հինգշաբթի՝ տօն է Եկեղեցույ, ուրբաթ՝ տօն է Խաչի, շաբաթ՝ տօն է Խաչի, սրանով եզրափակում է Խաչվերացի ութօրեքի տօնակատարութիւնը: Այս օրերի համար յօրինուել են ութ կանոններ՝ տարբեր ձայնեղանակներով: Անկասկած, այդ կանոններն ամբողջացուել ու կանոնաւորուել են ոչ թէ 7—8—րդ դարերում, այլ՝ անելի ուշ՝ 12—րդ դարում: Այդ մասին են վկայում յիշեալ կանոններում կրկնուող մի շարք բաղադրիչներ, այդ թուում նաեւ՝ օրհնութիւններ, հարցեր, ճաշու շարականներ եւ այլն:

Օրինակ՝ կանոն հինգերորդ ատուրն ԳՁ օրհնութիւնը՝ «Ուրա՛խ լեր, ս. Եկեղեցի», միաժամանակ Շողակաթի տօնի օրհնութիւնն է: Զ. օրուայ կանոնի հարցը տապանակի հարցն է. «Այսօր ցնծան դասք», ԳՁ: Նոյն Շողակաթի կանոնի մանկունքը՝ «էջ Միածինն ի Հօրէ», կրկնում է Խաչի չորրորդ օրուայ կանոնի մէջ, դարձեալ իբրեւ մանկունք: Կրկնում է նաեւ Շողակաթի՝ «Ուրա՛խ լեր այսօր» ԴՁ հարցը, այն դրուած է Խաչի չորրորդ օրուայ կանոնի մէջ իբրեւ օրուայ հարց:

Խաչի ութօրեքի կանոններն ունեն սքանչելի բաղադրիչներ: Դրանք բարձրարուեստ երգեր են եւ ունեն գեղարուեստական մեծ արժէք: Լրանցում մեր լեզուի գեղեցկութիւնը, բառապաշարի ճոխութիւնն ու պատկերների բազմազանութիւնը խիստ ակնառու է:

Խաչի Վերացման տօնը մեր Եկեղեցին կատարում է սեպտեմբերի 11—18—ն ընկած ժամանակահատուածում հանդիպող կիրակի օրը:

Առաջին կանոնը, որ կոչում է «կանոն Լաւատակեաց սրբոյ Խաչին», մեր Եկեղեցին կատարում է շաբաթ օրը: Այն նոյնպէս սահմանուել է յոյն Եկեղեցու կողմից ի յիշատակ խաչափայտի՝ պարսկական գերութիւնից ազատագրման դէպքի, 627 թուականին, Հերակ կայսեր կողմից: Վերջինս, վերադարձնելով փրկչական Խաչը Երուսա-

դեմ, մեծ հանդեսով տեղադրեց այն մի բարձր տեղ՝ յուրախութիւն համայն քրիստոնէութեան, որով եւ սահմանուեց Խաչվերացի տօնը: Համաձայն հայկական հնաանոյ ու գեղեցիկ սովորութեան, Խաչվերացի տօնին, երեկոյեան կատարում է մեծ թափօր եւ անդաստան, ս. Խաչը, մայրավանքում խաչափայտի մասունքն ամփոփող ճառագայթաձեւ խաչը զարդարում է հոտաւետ ծաղիկներով ու ռեհանով, եւ պտտեցնում են տաճարի շուրջը: Այս արարողութեան ընթացքում թափօրապետը վարդաջուր է սրսկում հաւատացեալների վրայ յատուկ այդ արարողութեան համար պատրաստուած արծաթեայ սրուակից:

Ասեւք նաեւ, որ Խաչի տօնախմբութիւնը յոյն Եկեղեցին սահմանել է չորրորդ դարում, երբ Հեղինէ կայսերամօր ջանքերով Գողգոթայում յայտնաբերուեցին Զրիստոսի ս. Գերեզմանն ու փրկչական Խաչը: Գերեզմանի վրայ կառուցուեց ս. Յարութեան գերահոյակ տաճարը, ուր կայսեր հրամանով հաւաքուեցին շրջակայ վայրերի եպիսկոպոսները՝ կատարելու տաճարի Նաւակատեաց տօնախմբութիւնը: Այնուհետեւ, ըստ ասանդութեան, ամեն տարի այդ եկեղեցում ութ օր շարունակ տօն է կատարուել, որոմութիւն են հաւաքել կարօտեալների համար ու համատարած մկրտութեան կարգ է կատարուել:

Յունաց Յայսմաուրջում այս տօնը դրուել է սեպտեմբերի 14-ին, իսկ մեր Յայսմաուրջում՝ սեպտեմբերի 13-ին, քանի որ նախապէս այդ օրն է կատարուել Խաչվերացի տօնը: Այս բաժանումը տեղի է ունեցել 12-րդ դարում Ն. Շնորհալի հայրապետի կողմից:

Խաչի Վերացման տօնից 15 օր յետոյ, կիրակի օրը, մեր Եկեղեցին կատարում է Վարագայ ս. Խաչի տօնը, որի շաբաթ օրը Գետրոզ քաջամարտիկ զօրավարի տօնն է: Արդարեւ այս տօնը մեր Խաչի տօնն է, որովհետեւ այս առիթով միայն մենք ենք տօնում:

Ըստ ասանդութեան՝ Հռիփսիմէ կոյսն իր կրօնի տակ պահած Խաչի մասունքը ծածկում է Վարագայ լեռան վրայ, երբ 301-ին Նրանց երամը, փախչելով Դիոկղետիանոս կայսեր հետապնդումներից, գալիս է Հայաստան՝ Այրարատեան գաւառ, դէպի Վաղարշապատ, որտեղ քարոզում էր ս. Գրիգոր Լուսատրիչը: Հռիփսիմէն, լսելով քրիստոնէութեան դեմ ծաալտող հալածանքների մասին, չի կամեւում, որ այդ մասունքն ընկնի հեթանոսների ձեռքը:

7-րդ դարում, 660-ական թուականներին, Թողիկ անունով մի այնակեաց մի ճգնաւոր, երկարատեւ որոնումներից յետոյ Վարագայ լեռան մի կողմի վրայ աստուածային տեսեամբ գտնում է Հռիփսիմի

պահած Խաչի մասունքը: Գեղեցիկ է նաեւ Թողիկի տեսիլքի ասանդութիւնը: Ըստ որում, սուրբը տեսնում է Վարագայ լեռան գագաթին լուսաւոր 12 սիւներով մի տաճար, որի մէջտեղում մի լուսասփիւռ Խաչ: Շուտով այդ լուսեղէն տեսիլքը փոխադրում է դէպի Ներքեւ եւ գալիս ամփոփում Վարագայ եկեղեցու ս. Սեղանի վրայ: Թողիկն իր Յովէ աշակերտի հետ երկրպագում է այդ լուսափայլ մասունքին:

Շուտով այնտեղ է շտապում Հայոց Ներսէս Գ. Տայեցի կաթողիկոսը՝ Թեոդորոս՝ Ռշտունի զօրավարի, Վարդ պատրիկի ու հոգեւոր դասի ընկերակցութեամբ, Նրանք եւս երկրպագում են աստուածային ս. Նշանին եւ ապա սահմանում Վարագայ ս. Խաչի ամենամեայ տօնակատարութիւնը: Արաբական արշաւանքներից յուսահատուած մեր ժողովուրդն այս միջադէպը համարեց իբրեւ աստուածային մի պարգեւ, այցելութիւն եւ մխիթարութիւն փոքու հոտին ազգիս հայոց:

Այս տօնի համար գրուել է յատուկ կանոն՝ «Նշանաւ ամենայաղթ Խաչիւղ Զո»։ Հոգեզմայլ շարականն Ակ ձայնեղանակով է: Նրա տողերում յիշատակում է Վարագայ լեռան անունը:

Գեղեցիկ մի ասանդութիւն եւս վկայում է, թէ Վարագայ ս. Խաչի յայտնուելուց յետոյ մեր երանաշնորհ հայրապետները սրբալոյս միւռոնի օրհնութեան սքանչելի արարողութիւնը, որ կատարում է ամեն տօթ տարին մէկ, կատարում են Վարագայ Խաչի տօնին:

Հարց ԴԶ «Որ զլոյս անճառելի Աստուածութեանդ Զո, Զրիստոս, ի վերայ Խաչին ծանուցեր այսօր ի լեռն Վարագայ, օրհնեալ Տէր Աստուած հարցն մերոց»:

Ողորմ ԳԶ «Զեզ, Զրիստոսի կաթողիկէ Եկեղեցոյ շնորհողի զյաղթական զպատուական զաստուածընկալ սուրբ Նշան, մատուցանեմք զօրհներգութիւն միշտ ի բարձունս:

Սա կամաւ Զո, Զրիստոս, եւ թեւօք ամենազօր Սուրբ Հոգոյն եւ դասուք հրեշտակաց թոուցեալ եկաւորի ի լեռն Վարագայ՝ բնակիլ ի նմա...»:

Խաչի միւս տօնը Խաչի Երեւման տօնն է, որը յոյները կատարում են մայիսի 7-ին, իսկ Հայաստանեայց Եկեղեցին՝ յիւնաց, Զատիկի հինգերորդ կիրակի օրը: Խաչի Երեւման տօնը յիշատակութիւնն է Խաչի այն Նշանի, որ լուսեղէն ամպի կերպարանքով երեւաց Երուսաղէմում Գողգոթայից մինչեւ Չիթենեաց լեռ, 351 թուականին, Կի-

րեղ Երուսաղէմացի պատրիարքի օրօք: Ս. հայիապետը գրեց մի գեղեցիկ թուղթ Կոստանդ կայսերը, որն, Արիոսական աղանդով տարուած, կոր հալածանք էր պատրաստում Քրիստոսի Եկեղեցու դէմ:

Ըստ հին աւանդութեան՝ այս թղթի ոսկեդարեան շրջանում կատարուած թարգմանութիւնն ընթերցուել է մեր եկեղեցիներում, Երեւան Խաչի տօնին, Անդաստանի Աւետարանից առաջ:

Առանձին ուշադրութեան է արժանի Գիտ Խաչի կանոնը: Խաչի այս տօնն ըստ երկուսն առաջինն է Խաչի տօների մէջ, սակայն, ինչպէս յայտնի է, այն կատարում է Խաչվերացի եօթներորդ կիրակի օրը:

ԱՁ «Քրաշակերտ եւ զօրեղ փայտ Խաչի Քո, Քրիստոս, Գաւազան զօրութեան ի յերկրի երեւեալ, Եկայք, ժողովուրդք, երկրպագեսցուք: Ձոր հրէիցն ծածկեալ զանթաջելի զգանձն, Փափագմամբ թագուհոյն փայտ կենաց յայտնեցաւ, Եկայք, ժողովուրդք, երկրպագեսցուք: Մա է զէն յաղթութեան հաւատացելոց, Ախոյեան եւ կնիք յաղթող՝ ընդդէմ թշնամույն, Եկայք...»:

Այս գեղեցիկ գոհարը բաղկացած է եօթ տներից: Բոլոր տներում շարականագիրը հակիրճ ու մատչելի կերպով պատմում է Խաչի յայտնուելու գեղեցիկ պատմութիւնը, միաժամանակ ցոյց տալիս Խաչի խորհուրդն ու նշանակութիւնը քրիստոնէայ Եկեղեցու եւ հաւատացեալների համար: Գեղեցիկ է նաեւ կանոնի հարցը՝ «Որ փափագելի տեսչմամբ...»: ԲՁ ձայնեղանակի ինքնատիպ տարբերակով յօրինուած այս շարականը մի պահ քեզ տեղափոխում է չորրորդ դար, եւ դու քեզ գտնում ես Գողգոթայում հաւաքուած բազմութեան մէջ, որոնք եկել էին տեսնելու անձառելի երեսուրդ, որ երեւաց աստուածասեր Ղշխոյին, որի համար «ցնծացաւ Երուսաղէմ, բերկրեցան հաւատացեալք...»: Միեւնոյն համաքրիստոնէական խանդավառութիւնն ու ուրախութիւնն են արտայայտում նաեւ կանոնի միւս բոլոր բաղադրիչներն անխտիր:

Այսպիսով, մեր Շարակնոցում Խաչի կանոնները խօսքի ու մեղեդու սքանչելի ներդաշնակութեամբ բացառիկ տեղ են գրաւում: Նրանք թէւ չունեն ազգային շեշտիւ, ակնառու արտայայտութիւններ, սակայն դրանք մեր հոգեւոր քնարերգութեան ու ազգային ինքնու-

րոյն երգասացութեան գեղեցիկ գոհարներից են:

Ձորափորեցու գրչին է պատկանում նաեւ «Էջ Միածինն ի Հօրէ» գեղեցիկ շարականը: Այս շարականը շուրջ 12 դար համարում է Ս. Էջմիածնի մայրավանքի հիմնը: Ձորափորեցու բանաստեղծական վարդապետութեան մի սքանչելի արտափայլումը կարելի է համարել այս գողտրիկ գոհարը: Ընդամենը վեց տող է, սակայն այդ վեց տողերն ընդհանրուացուած կերպով մեզ են պատմում մեր մեծ Լուսաւորչի աստուածային անկրկնելի տեսիլքը, որի մասին այնքան գեղեցիկ կերպով պատմում է Ազաթանգեղոսը: Ահա՛ այդ գեղեցիկ գոհարը.

Էջ Միածինն ի Հօրէ, եւ յոյս փառաց ընդ Նմա,
Չայնք հնչեցին սանդարամետք անդնոց:
Տեսեալ զոյսն մեծ հայրապետին Գրիգորի,
Պատմէր ցնծութեամբ հաւատացեալ արթային:
Եկայք շինեսցուք սուրբ զխորանն լուսոյ,
Քանզի ի սմա ծագեաց մեզ յոյս ի Հայաստան աշխարհի:

Ձորափորեցու վերագրումների հարցում եւս մեր ցուցակների հեղինակները համամիտ են միմեանց:

Ձորափորեցիով եզրափակում է մեր 6-7-րդ դարերի մատենագրութիւնը:

Խունկ եւ օրհնութիւն նրա յափտենական յիշատակին:

ԳՈՅՆԻ ՈՒՍՄՈՒՆՔԸ ԽՈՐԱՆՆԵՐԻ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒՄ

Միջնադարում գրուած «Խորանների մեկնութիւններում» առկայ գոյների տեսութիւնը համարում ենք գեղագիտական ներգործութեան հիմնական գործօններից: Այդ մեկնութիւններն արուեստի տեսութեան միջնադարեան եզակի փաստաթղթեր են, որոնց հեղինակները (Ստեփանոս Սիւնեցի, Ներսէս Շնորհալի, Գրիգոր Տաթեւացի եւ ուրիշներ) անդրադառնում են նաեւ գոյների խորհրդաբանութեանը: Իսկ արուեստի տեսութեան այնպիսի կապակցուած շարադրանք, ինչպիսին այդ մեկնութիւններն են, չկայ բիւզանդական մատենագրութեան մէջ¹: Այն ամէն, ինչ կայ աշխարհում («ամենայն ինչ, որ յաշխարհի է»), ըստ Ներսէս Շնորհալու «Խորանների մեկնութեան», բաժանուած է երկու մասի՝ «ի կարելորն եւ ի վայելմունս», այսինքն՝ ինչ անհրաժեշտ է ապրելու համար, ինչպէս լոյսը, օդը, հողը, դրանցից հետեւող բարիքները, եւ ինչ բաւականութիւն է պատճառում եւ մեղմացնում զգացումները («վայելչութիւնք հեշտալիք են եւ փափկացուցիչք»), առանց որոնց կարելի է ապրել, բայց կլինի անմիտ, անբնական եւ անկենդան գոյութիւն: Մի շարք վայելչութիւնների թում (գինի, միրգ, համեմունք, խորտիկներ, անուշահոտութիւններ, ախորժալուր ձայներ) նշուած են եւ պայծառ գոյները («պայծառագունութիւնք»): Եւ «ոչ կարելոր» թուացող այս գործօնները «մեծապէս օգուտ գործեն կատարելոցն»², այսինքն՝ պայծառ կամ «ազնիւ» գոյները զգայութիւնների վրայ ներգործող այլ գործօնների հետ (համ, բոյր, ձայն, հանգիստ) կատարելներին (հաւատացեալներին) օգնում են բարձրանալու դէպի այն «հոգեւոր եւ իմանալի» վայելչութիւնները, որոնք նախապատրաստել է Աստուած մարդու համար, ինչպէս «տաճարի եւ խորանի զարդերով դաստիարակէր Աստուած գիտրայէլ»: Այսինքն՝ գոյնի արուեստը (այստեղ՝ խորանների մանրանկարչութեան մէջ) ամենասերտ կեր-

1 В. Н. Лазарев, История византийской живописи. М. "Искусство", 1986, с. 197, прим. 31
 2 Այստեղ «կատարեալ» հասկացութիւնը յիշեցնում է ստոյիկեան փիլիսոփայութեան մէջ կիրառուող «իմաստուն» հասկացութեանը (տեքստի մասին տե՛ս Ա. Լուսի «Ստոյիցիզմ» յոդանոթ. "Философская энциклопедия", Т. 5, М., 1970, с. 137):

պով կապում է նաեւ բնախօսական եւ հոգեբանական երեսոյների հետ, ինչպէս հաւաստում են Ներսէս Շնորհալու, Գրիգոր Տաթեւացու, Վանական Վարդապետի «Խորանների մեկնութիւնները»: Լ. Գերիկէի եւ Կ. Շեօնէի «Գոյնի երեսոյթը. նրա կիրառման պատմութեան եւ տեսութեան շուրջը» աշխատութիւնը մեզ հնարաւորութիւն է տալիս հետեւելու մեր մեկնութիւններում գոյնի ուսմունքի պատմական տեղին եւ նշանակութեանը, որ դուրս է գալիս միջնադարում գոյնի, զուտ իբրեւ խորհրդանշանական համակարգի, ընդունուած տեսակետի սահմաններից:

Գոյնը վայելչութեան միա գործօններից (համ, բոյր, գոյն, հանգիստ, ձայն) երբեմն առաջադասում է, ինչպէս ցոյց է տալիս Ստեփանոս Սիւնեցու մեկնութեան սկիզբը. «զառաւել հրաշից արժանի սուկալի գերպանծութիւն բանից գեղեցկագարդեալ պիտանացուածս զառ ի չորից անետարանչացն մեզ պիտառութիւն արտայայտելով վսեմական բայիւ, տասնեցունց կանոնացն խորանայարկ գունակ դեղոցն երփներփն երանգմունք, որոց հիզան գերկնային մարմնոյն մետալիսն բացատրելով պարտականապէս, այնպէս համազոյզ բանիւք մի առ մի շաղաշարեալ զընթերակայիցն հոլովսն արտակալեալ, որ վասն Ջրիստոսի են վկայութեան բանք»³:

Գրեթէ բոլոր մեկնութիւններում խորանապատկերներն օժտուած են չորս գոյնով՝ կարմիր, կանաչ, սեւ եւ կապոյտ: Երբեմն նշում են նաեւ լրացուցիչ երանգներ՝ ծիրանի, բեհեզ, վուշ, երկնագոյն (կամ երկրագոյն): Հիմա դիտարկեմք չորս գոյնի ընդհանուր խորհրդաբանութիւնը մեկնութիւններում՝ սկսած Ը դարից: Ըստ Ստեփանոս Սիւնեցու՝ առաջին խորանը նկարուած է չորս գոյնով, որոնք նշանակում են «զառաջին խորանին չորեքնիւթեան խորհուրդը»: Գորս գլխաւոր գոյնի եւ չորս նիւթի (տարրերի՝ օր, ջուր, հող, կրակ) յարաբերակցութեան մասին խօսում էին արդէն անտիկ փիլիսոփաները՝ Էմպեդոկլէսը եւ Դեմոկրիտը՝ չորս տարրերին համապատասխանեցնելով հետեւեալ չորս գոյները՝ սպիտակ, սեւ, կարմիր եւ դեղին⁴:

3 «Առաւել զարմանքի արժանի (աստուածային) Բանի սուկալի մեծութիւնը, իր ամբողջ գեղեցկագարդ օգուտով հանդերձ, բովանդակում է տասը կանոնների խորանաձեւ նկարակերտ գոյն գոյն ներկերի պէսպէս երանգները, որոնք որպէս երկնային մարմնի (բնութեան) մետաղը (նիւթ), բացատրում ենք ներդաշնակ խօսքերով՝ մէկ մէկ հիւսելով ըստ այն շարադրանքի, որը վկայում է Ջրիստոսի մասին» (թարգմ.):
 4 St'u L. Gericke, K. Schone, Das phanomen der Farbe. Zur Geschichte und Theorie ihrer Anwendung'. Henschelverlag - Berlin, 1970, S. 12.

Հետաքրքիր է, որ Լեոնարդո դա Վինչին եւս հիմնական գոյները (դեղին, կանաչ, կապոյտ, կարմիր) կապում է չորս տարրերի եւ բնական երեւոյթների հետ՝ սպիտակը՝ լոյսի, դեղինը՝ երկրի, կանաչը՝ ջրի, կապոյտը՝ օդի, կարմիրը՝ հրի, սեւը՝ խաւարի հետ⁵:

Պարզում է, որ խորանների չորս գոյները, իբրեւ չորս տարրերը խորհրդանշող գոյներ, պատահական չեն ընտրուած կամ լոկ արձագանք չեն անտիկ փիլիսոփաների չորս գոյներ—չորս տարրեր համակարգի: Հաւանաբար գոյների այդ իւրօրինակ ընտրութիւնը գալիս է Փիլոն Եբրայեցու «Այնոքիկ որ Յելսն է խնդրոց եւ լուծմանց» գրքի «Ընդէ՛ր սրահին ի բեհեզի մանելոյ ի կապուտակի եւ ծիրանոյ եւ ի կարմրոց մանելոյ» յօդուածից, որը վերաբերում է Մովսէսի խորանի տասը սրահներին: Սիւս թէ ինչ է գրում Փիլոնը Մովսէսի խորանի նիւթի մասին. «Կազմին ասացեալդ եւ, ի միասին անկեալք չորս են թուով, չորից տարբերոց նշանակ են՝ երկրի, ջրոյ, օդոյ, հրոյ... Զանգի գերկիր առակ է ի ձեռն բեհեզին. քանզի վուշ երկրաւոր է եւ յերկրէ. եւ ջուր ի ձեռն ծիրանոյն, վասն զի ջուր է ծնունդ [կամ ծնող] նորա. եւ զօդ ի ձեռն կապուտակին. քանզի սեւաթոյր է օդ, ոչինչ ունի յինքեան լուսաձեւութիւն. վասն որոյ յայլմէ լուսոյ լուսաւորեալ լինի. եւ զհուր ի ձեռն կարմրոյն. քանզի գոյնն հրատեսիլ է»⁶: Ուրեմն, մեր մեկնիչների ընդունած հիմնական երանգներից Փիլոնի երկում չկայ կանաչը:

Չորս գոյնով է նկարուած նաեւ երկրորդ խորանը, որոնցից նշուած են սեւը, իբրեւ «խսկական գոյութիւն» [Զրիստոսի], իբրեւ աստուածաբանական խորհուրդ, ըստ Աստծուն առաջին տեսողների, կարմիրը սեւի վրայ կամարի ձեւով, իբրեւ պատարագների զոհերի արեան խորհուրդ, փրկելու համար Աստծուց շեղուողներին: Եթէ ներքեւ սեւ է, վերեւ՝ կարմիր, դրանց միջեւ կապուտակն է, որը խորհրդանշում է հոգեւորը (աստուածայինը) մարմնաւոր կեանքում: Ոսկեգոյն միջին կամարը (առանձին երանգով նշուած է ոսկին) համարում է քահանայական, իսկ պէտք է ենթադրել՝ նրա վրայ ձգուած գինեգոյն, կարմիրը ցոյց է տալիս Մեքիստեղեկին, որը Զրիստոսին է խորհրդանշում: Իսկ ամենավերեւում տարածուած սեւ կամարը խորհրդանշում է Աստուծոյ գալուստը: Չորս գոյներով են նկարուած

5 Նոյն տեղում, էջ 18, 20:

6 «Փիլոնի Եբրայեցոյ մնացորդ ի Հայս, որ են մեկնութիւն ծննդոց, եւ Ելից, ձառք ի Սամսոն, ի Յովնան, եւ Յերիս մանկունս կամ ի հրեշտակաւ. Աշխատասիրութեամբ հ. Մկրտիչ արքունակալ վարդապետի Միսթարեան Ազգրեանց. Վենետիկ, 1826, էջ 525—526:

նաեւ երրորդ եւ չորրորդ խորանները: Երրորդ խորանի առթիւ գոյների անունները չեն տրոււմ: Չորրորդ խորանում կամարների վերեւում նշուած սեղանի վրայ մուրը նօսրացել է, եւ բոցը՝ պայծառացել, իսկ կամարների ստորոտում խոյակներից դուրս եկող «եղջիւրները» կարմիր եւ կապոյտ գոյներով են, կանաչ են խորանի ստորին մասից դեպի վեր բուսած արմաւենիները: Հաւքերի համար նշուած է սոսկ կարմիրը՝ իբրեւ նրանց կտուցների եւ պոչերի (որոշ ձեռագրերում ոտքերի) գոյն: Մնացած խորանների համար, պէտք է ենթադրել, որ եւս չորս գոյն է նախատեսուած: Ընդ որում, անվերջ կամ ստուերն է պակասում, եւ կարմիրը՝ պայծառանում, կամ սեւը՝ նուազում, եւ կարմիրը՝ թանձրանում կամ հարստանում:

Յաջորդ մեկնութիւնը՝ գրուած ԺԱ—ԺԲ դարերում (պահպանուած է մեզ յայտնի մէկ ձեռագրում Մատենադարան, ձեռ. 2952, ԺԱ—ԺԲդդ.), եւս գոյների մասին ծուծկալ է արտայայտուած: Առաջին խորանը չորս գոյնով է, կարմիր գինեգոյնը նշանակում է Մեքիստեղեկն ի դէմս Զրիստոսի, իսկ սեւ, կանաչ եւ կապոյտ գոյներով նկարուած կամարը մարդու մարմինն է խորհրդանշում կազմուած արիւնից, «ի խող» (հաւանաբար՝ ոսկրածուծից), ոսկորներից եւ մարմնի ծածկոյթից (ըստ երեւոյթին՝ մաշկը), որոնք իրենց հերթին նշանակում են «հայրական, որդիական, հոգիական» խորհուրդը, որը վերստին միատրուած է:

Այդ նոյն խորհուրդը կայ Նեմեսիոս Եմեսացու «Յաղագս բնութեան մարդոյ» գրուածքում (ենթադրում է, որ այն թարգմանել է Ստեփանոս Սիւնեցին)⁷: Վերը նշուեց, որ չորս գոյները հանդիսանում են նաեւ չորս տարրերի խորհրդանշանը: Ստացում է՝ չորս գոյներն ունեն քառաստիճան խորհուրդ. ա) խորհրդանշում են չորս տարրերը, բ) խորհրդանշում են մարմնի չորս բաղադրիչ մասերը, որոնք, ըստ Եմեսացու, նաեւ չորս տարրերն են նշանակում, գ) մարդու մարմնի չորս տարրերը խորհրդանշում են Հայր, Որդի, Սուրբ Հոգի եւ նրանց «միաւորական» խորհուրդը: Ըստ երեւոյթին՝ երրորդ խորանում է, որ սեւը թանձրանում է, կարմիրը՝ նուազում: Երկրորդ խորանի առթիւ խօսուած է նաեւ կարմիրի մասին՝ հաւքերի կտուցներին եւ ոտքերին, նաեւ «խարխարստինք» (ակօսազարդ) կապոյտ սիւների մասին՝ հըն-

7 Հայ մատենագրութեան մեջ «Յաղագս բնութեան մարդոյ» գրուածքի հեղինակ է համարում Բարսեղ Կեսարացին (տե՛ս Կ. Մուրադեան, Բարսեղ Կեսարացին եւ նրա «Վեցօրեան» հայ մատենագրութեան մեջ, Երեւան, 1976, էջ 73, 180): Մատենագիտական տուեալները տե՛ս Մ. Վրդ. Գրիգորեան, Ստեփանոս Սիւնեցի, Պեյրուս, Լիբանան, 1958, էջ 31—32:

զական մասերով զարդարուած: Երրորդ եւ չորրորդ խորանների մասին նշում է, որ արդէն սեւն է նուազում, եւ կարմիրը՝ հարստանում: Հինգերորդ եւ վեցերորդ խորաններում էլ անելի է ուժեղանում գոյների պայծառութիւնը, որն արտայայտուած է նաեւ սիւների վարդագոյն երանգի մէջ: Վարդագոյնը կապուած է համաբարբառ անտարանիչների հետ՝ նշանակելով փրկութեան անտումը: Այդ խորանները հարուստ են խորհրդանիշներով՝ մարգարէների (աքաղաղներ), արմատեւիների, որոնք երկրից երկինք են բարձրանում կանաչ տերեւներով եւ պտուղներն իջեցնում դէպի երկիր: Եօթներորդ եւ ութերորդ խորաններում սեւը նորից է պակասում, եւ կարմիրը՝ պայծառանում, քանի որ խաչի մերձեւալուի հետ մթազնում է Հին օրէնքը (Հին Կտակարանը եւ Սովսիսեան օրէնքները): Խօսում է նաեւ ոսկեգոյն կամարի՝ իբրեւ քահանայական խորհուրդի մասին: Տասներորդ խորանը ծաղկած խաչի հետ կապուած խորհուրդ ունի, ուստի կամարների սիւները «կարմրագոյնք, համակ պայծառ վարդագոյն» էին: Այնուհետեւ խօսք չկայ գոյների մասին:

Չորրորդ եւ վեցերորդ մեկնութիւնները (ԺԳ—ԺԴ դարեր) անելի մօտ են միմեանց: Առաջին խորանը չորրորդ մեկնութեան մէջ պատուիրում է նկարել երեք վեցերորդ մեկնութեան մէջ՝ չորս գոյներով, թէպէտ վեցերորդում գոյների թիւը («կապուտակ, ծիրանի, կարմիր, բեհեզ, վուշ, երկրագոյն նկարեալ կամարն»)՝ անցնում է երեքից:

Սիւներն ունեն ծիրանի գոյն («զհաստատութիւն աթոռոյն արտաքոյ տարերցս»): Հետաքրքիրն այն է, որ երկու մեկնութեան մէջ էլ առաջին երեք խորանները չեն տարանջատուած, եւ առաջին խորանի ատրիբուտների մեկնութիւնից յետոյ անմիջապէս սկսում է չորրորդ խորանի մեկնութիւնը:

Ուրեմն, երկու մեկնութեան մէջ էլ առաջին խորանի սիւները, ինչպէս տեսանք, ծիրանի են: Այնուհետեւ վեցերորդ մեկնութեան մէջ խօսում է «արտաքին» սեւի մասին (Մելքիսեդեկի քահանայութիւնի՝ ի դէմս Քրիստոսի): Պատուիրուած է կամարները նկարել չորս գոյնով (սեւով եւ կարմիրով, կանաչով եւ կապուտակով), ինչպէս մարդու մարմինը կազմուած է «յարիւն եւ ի մաղաս եւ ի ծածկոյթ մարմնոյ», որոնք էլ իրենց հերթին խորհրդանշում են հայրական, որդիական,

8 Որոշ ձեռագրեր տալիս են «երկնագոյն», որ ճիշտ չէ, եթէ իրօք այդ խորհրդանիշի ակունքը Փիլոն Երբայեցու գրուածքն է: Վերջինիս մօտ բեհեզ, վուշ, երկրագոյն հանդէս են գալիս միասին («...Զանգի գերկիր առակէ բեհեզին, քանզի վուշ երկրատր է...») («Փիլոնի Երբայեցոյ մնացորդք ի Հայս...» էջ 525):

հոգիական եւ դարձեալ միատրական խորհուրդը: Դա վերցուած է երկրորդ մեկնութիւնից: Հետաքրքիրն այն է, որ մարդու մարմինը կազմող այդ նիւթերից երկուսը Նեմեսիոս Եմեսացու կողմից նմանեցուած են չորս տարրերին. «Նմանեցուցանեն երկրի սեւս մաղձ, եւ ջրոյ՝ զմաղաս, օդոյ՝ զարիւն, եւ հրոյ՝ զխարտեաշ մաղձ» (ՆՀԲ, Բ, էջ 198): Այդ հատուածը չկայ վեցերորդ մեկնութեան մէջ: Այնտեղ խօսում է չորրորդ խորանի մասին, որ զարդարուած է չորս գոյնով՝ «ի ներքոյ ունելով զսեւադեղն, որ զսոսկական զարդն ցուցանէ զխորանին զնրբագոյնն, վասն առաջին տեսողացն», որի վրայ կարմիր «կամարն ձեւացեալ», իբրեւ պատարագի արեան գոհ, ինչպէս Սիւնեցու մօտ է եւ երկրորդ մեկնութեան մէջ: Այդ նոյնը, առանց խորանի համարը նշելու, ասում է վեցերորդ մեկնութեան մէջ: Այնուհետեւ եօթերորդ մեկնութեան մէջ շարունակում է խօսուել կարմիր գինեգոյնի խորհրդանիշի մասին (Մելքիսեդեկ քահանան ի դէմս Քրիստոսի), որի մասին անելի վերելում խօսուել է չորրորդ մեկնութեան կապակցութեամբ: Շարունակութիւնը նորից սկսում է նմանուել երկու մեկնութիւններում: Առաջին խորանի կամ կանոնի համար վերստին առաջարկում է «Գ Գ գոյն, մի մի կամարն», որ միասնական երրորդութեան զաղափարն է արտայայտում, եւ կամարների վրայ՝ «կարմիր սեղանն բոցախառն հրով եւ ի վերայ [նմին]՝ ամպն»: Այնուհետեւ նշում են մի շարք խորհրդանիշներ, որոնց առթիւ թուարկուած գոյները ո՞ր խորանում են՝ մնում է անորոշ եւ նման՝ Ստեփանոս Սիւնեցու մեկնութեանը: Հինգերորդ խորանի առթիւ նշում է, որ ստուերը պակասում է, եւ կարմիրը՝ պայծառանում, ծաղկում շուշան ծաղիկը:

Խորանների մի քանի մեկնութիւններ կապում են Շնորհալու մեկնութեան հետ: Առաջին անգամ այստեղ է, որ պայծառ գոյները համարում են զլխաւոր վայելչութիւններից մէկը: Հեղինակը, դիմելով Աւետարանների ցանկիչներին եւ հիմնադիրներին (այստեղ՝ խորանների աղիսակները եւ բնագիրն ընդօրինակողներին), բացատրում է, որ յիշեալ գրուածքում խօսում է հոգեւոր վայելչութիւնների եւ «անապական գեղեցկութիւնների» մասին, որոնք արտայայտում են հեշտալի գոյներով, գոյնզգոյն ծաղիկներով եւ պէսպէս յօրինուածքներով: Հիմնական գոյները նոյնն են՝ կարմիր, կանաչ, սեւ եւ կապոյտ եւ այս չորս գոյներից բացի, նաեւ՝ ծիրանի: Այս մեկնութեան մէջ առանձին խորանների գունաշարը քննելիս յստակ չի նշում, թէ դրանք քանի գոյնից են բաղկացած: Սակայն նշում են այն գոյները, որոնք յուզական եւ խորհրդանշանական լիցք են կրում: Շնորհալին այդ հիմնական գոյներն օգտում է յուզական առարկայական (օրիէկտիւ) բովան-

դակութեամբ, այն, ինչ Գեորգեն համարում է գոյների զգայա-բարոյա-կան մշակում: Այսպես, առաջին խորանում գոյնը համակ ծիրանի է և նուիրում՝ ամենակալ Աստծուն՝ Սուրբ Երրորդութեանը՝ խորհրդ-դանշելով «ամենակալ թագաւորութիւնը»՝ «անսպառ և անվախճան»: Ծիրանի ասելով՝ մեր մեկնիչները (ինչպես հետագայում Գեորգեն, Շո-պենհաուերը գոյների մասին իրենց ուսմունքներում) նկատի ունեն կատարեալ կարմիրը, որն իր արժանիքների համար արքայական է համարում և սպեկտրում անելի շատ հակուած է դեպի կապոյտը, քան դեպի նարնջագոյնը⁹:

Երկրորդ և երրորդ խորանները նկարուած են կանաչով և սե-ւով՝ իբրև գլխաւոր գոյներ, և խորհրդանշում են միջին և վերջին քահանայապետութիւնները, ընդ որում, կանաչը նրանց անմահու-թիւնն է ցոյց տալիս, սեւը՝ Աստուծոյ անհասութիւնը նրանց համար: Այստեղ ոսկին նշուած է սիրամարգերի համար («ոսկեփետուրք և ոսկետուռնք»), որոնք այս դասերի մաքուր և անաղարտ բնութիւնն են ակնարկում: Չորրորդ խորանը կապում է երկրային դրախտի, հե-տեապես՝ չորս տարրերի հետ: Այստեղ իշխող գոյներն են սեւը և կապոյտը՝ իբրև սգոյ գոյներ, քանի որ Ադամը և նրա որդիները զրկուած են դրախտից (Գեորգեն եւս կապոյտը դիտում է որպէս սգոյ գոյն): Ըստ Գեորգեի՝ ինչպէս դեղինը միշտ լոյս է կրում, այնպէս էլ, կարելի է ասել, որ կապոյտը կրում է մութը, նաեւ՝ որ «կապոյտ պակկին առարկաները ցոյց է տալիս սգոյ լոյսով»¹⁰:

Հինգերորդ և վեցերորդ խորաններում անելանում է կարմիրը, որ կապուած է Աբրահամի անուան հետ: Իր հերթին Աբրահամի անունը կապում է Մեքքիստեղեկի անուան հետ, որն արդէն Պողոս առաքեալի կողմից համարում է Զրիստոսի նախատիպար: «Եւ աստ սեանց զհնեգոյն որակն նշանակէ զՄեքքիստեղեկի քահանայութիւն ի դէմս Զրիստոսի».— ասուած է մեկնութեան մէջ: Որոշ ձեռագրեր գի-նեգոյն բառի փոխարէն տալիս են գոյնգոյն կամ գոյն և գոյն: Մենք անելի շատ հակուած ենք զհնեգոյն բառին, քանի որ այն անելի մօտ է կարմիրին և առանձնապէս ծիրանիին (պուրպուրին), մանաւանդ որ Սիւնեցու և այլ մեկնութիւններում Մեքքիստեղեկի անունը կապում է զհնեգոյնի հետ: Այս խորանների ատրիբուտների հետ Շնորհալիս յա-տուկ կանգ է առնում շուշան ծաղկի վրայ, որի համար յատկացնում է երեք գոյն («իսկ շուշանն երիս որակս ունի»)՝ սպիտակ, դեղին և

9 Gericke, Schone..., S. 36, 48.

10 Նոյն տեղում, էջ 35-36:

կարմիր: Սպիտակը նշում է նահապետների կեանքի մաքրութիւնը և պարզութիւնը, դեղինը՝ ժուժկալութիւնը և կարմրութիւնը՝ վաստակը:

Եօթերորդ և ութերորդ խորաններն արտայայտում են մովսի-սեան խորանի պայծառութիւնը: Սակայն սիւները կապոյտով են ներ-կուած՝ «խառնառոտք» (այսինքն՝ սիւները կապոյտ են և խազերով կամ ակօսաւոր): Երկրորդ մեկնութեան մէջ (ԺԱ-ԺԲ դդ.) Մովսէսի խորանը երրորդն է, նոյնպէս կապոյտ սիւներով «խառնառոտիւնք»: Չորրորդ (Վանական Վարդապետին մեր վերագրած) մեկնութեան մէջ կապոյտ սիւները պատկանում են չորրորդ խորանին և «հինգ հինգ կապոյտ սիւները պատկանում են չորրորդ խորանին և «հինգ հինգ մասամբ խազխազոտեալք»: Հինգերորդ մեկնութեան մէջ (հնագոյն մասամբ խազխազոտեալք): «գրուած Գրիգոր Խլաթեցու ձեռքով»՝ «խառնա-ռոտք», վեցերորդ մեկնութիւնը տալիս է «խազխազեալք» բառը: Այս բոլոր բառերը համադրելով՝ յանգում ենք այն եզրակացութեան, որ սիւները նկարուած են ակօսաւոր խազերով ու գոյներով (սմանակե-լով անտիկ սիւների կանսեղիւրներին): Տասնմէկերորդ մեկնութեան մէջ երկրորդ խորանի առթիւ նշուած է: «Սիւնքն կապոյտք խառնառ ոստիւք...»: Սա արդէն միանգամից փոխում է իմաստը: Ուրեմն, կա-պոյտ սիւները ոչ թէ սմանակում են քարի, այլ նկարուած են ոստե-րով կամ շիւղերով, որ եւս հնագոյն շրջաններից յատուկ է խորանա-պատկերներին: Այստեղ կամարների տակ (հաւանաբար՝ ստորին կա-մարը) սեւը թանձրանում է, և կարմիրը՝ նուազում: Մի մեծ խումբ ձեռագրեր կամարների տակ սեւի թանձրացման մասին խօսք չեն ասում:

Իններորդ խորանն անելի «զարդարուն է երանգներով», քանի որ սեւն ու՝ կապոյտը նուազում են, կարմիրը՝ պայծառանում, քանզի այդ ժամանակներում մարգարէները հոչակում են Աստուծոյ Որդու գալուստը: Տասներորդ խորանը, «որ կայ հանդէպ իններորդին», «առուել զարդարուն և շնորհաշուք և պայծառ է», «վարդագոյն ներկուածով կարմրութեամբ», որտեղ գրեթէ չկան սեւն ու կապուա-կը, «զի հինն էանց խաւարն մեղաց և անգիտութեան, սգոյ և տխ-րութեան, և ամենայն ինչ նոր եղել՝ արեամբն Զրիստոսի ներկեալ՝ երկինք և երկիր՝ ամենայն մասամբ իւրեանց և զարդիւք», որտեղ խաչը բարձրացում է «ի գլուխն վերնոյ կամարին»:

Չորրորդ մեկնութիւնն ունի որոշ երանգներ, որոնք հարստաց-նում են ցարդ դիտարկուած գոյնի տեսութեան համակարգը: Եթէ առանձին խորանների բնութագրումը նման է Շնորհալու մեկնու-թեան մէջ եղած բնորոշումներին (դա վերաբերում է խորհրդաբանու-թեան ոլորտին), ապա չորս գոյների կիրառումը տարբեր խորաննե-

րում յիշեցնում է Սիւնեցու մեկնութիւնը: Առաջին երկու խորանները չորս գոյներով են, թեւ Նշում է վեց անուն՝ կապուտակ, ծիրանի, կարմիր, բեհեզ, վուշ, երկրագոյն: Երկրագոյնն այստեղ փոխարինում է սեփն, կանաչը բացակայում է, բեհեզ եւ վուշ կոչուող գոյները մեզ համար անորոշ են: Առաջին խորանում, բացի ընդհանուր գոյներից, առանձին Նշում են ծիրանի սիւները՝ «զհաստատութիւն առաջին աթոռոյն արտաքոյ տարերց»: Շատ հարուստ է երկրորդ խորանի կամարների նկարագրութիւնը. ներքեփ կամարը սետվ է Նշում (ըստ երեսոյթին՝ թոյլ սեւ). «Չսուկական զարդն ցուցանին զխորանին նրբագոյնն, վասն առաջին տեսողացն...»: Պէտք է ենթատեքստից հասկանալ, որ սեւ գոյնն Աստծուն առաջին տեսողների զգացած երկիւղի արտայայտութիւնն է: Նրանցից վեր կարմիր կամարն է՝ որպէս զոհերի խորհուրդ, իսկ «միջոցն՝ կապուտակ», պէտք է հասկանալ կարմիրի եւ սեփ միջեւ, ինչպէս Ստեփանոս Սիւնեցու մօտ է: Այնուհետեւ Նշում է «ոսկեգոյն կամարն գինեգոյն»՝ իբրեւ Մելքիսեդեկի խորհուրդ ի դէմս Ջրիստոսի: Այստեղ կայ բնագրի աղճատում, որն ուղղուած է եւ ճշտուած մէկ այլ ձեռագրում (Ժէ դարի). «Իսկ ոսկեգոյն կամարն զքահանայական ունի խորհուրդ ի միջի կացեալ: Իսկ կարմիր գինեգոյն բերէ զխորհուրդ Մելքիսեդեկին ի դէմս Ջրիստոսի»: Այս ուղղումն արուած է Սիւնեցու մեկնութեան հիման վրայ: Եւ փաստօրէն ոսկու քահանայական (այսինքն՝ հանդիսատր) խորհուրդն անմիջապէս կապուած է գինեգոյն կարմիրի կամ ծիրանիի (Մելքիսեդեկի խորհուրդ) հետ: Կամարների հիմնականում կապոյտ, ոսկի, կարմիր (գինեգոյն) գունայարաբերութիւնը, որ կայ Սիւնեցու եւ ուրիշների մեկնութիւնների մէջ, ինչպէս Նշում է Վան Բիւնման Հեոլցլի գոյնի ուսմունքի առթիւ 1930 թ., սրբազան խորալային տրամադրութիւն է բերում (լուսատր հանդէս է գալիս ոսկին, միջին տոն՝ շողջողուն կարմիրը, իբրեւ խաար՝ խոր կապոյտը)¹¹:

Ներսէ Շնորհալուց յետոյ միւս մեկնութիւնը, որտեղ որոշակի ու մանրագնին է արծարծում գոյների կարգը, Գրիգոր Տաթեւացունն է: «Վասն Ժ խորանացն եւ զանազան գունոցն» ենթազլխում նա նախ Նշում է կիրառուող գոյները, որոնք համապատասխանում են չորս տարրերին, եւ ոսկին. «Վարմիր, կանաչ, սեւ, կապոյտ եւ ոսկին անապական՝ հինգերորդ եութեան երկնից»: Միւս մեկնութիւններում ոսկին հանդէս է գալիս տարբեր կապակցութիւններում (ոսկեզգեստ, ոսկեձոյլ, ոսկետոտուք եւ այլն), բայց այստեղ է, որ այն հանդէս է գա-

11 Եւնյ տեղում, էջ 93:

լիս իր ուղղակի իմաստով՝ իբրեւ հինգերորդ եութեան՝ երկնքի խորհուրդ, որը վերնիւթական է եւ վերտարերային: Ի տարբերութիւն երկրի՝ «երկնք է առաւել պարզ, զի ոչ է ի չորից տարերց, այլ՝ մի պարզագոյն տարր, այսինքն՝ հինգերորդ եութիւն»,— գրում է Յովհան Որոտնեցին¹²: Ըստ Եկեղեցու հայրերի (ինչպէս ցոյց են տալիս մի շարք գիտնականներ եւ բիւզանդագետներ՝ Դուրժակ, Շեռնէ, Վեսսէ, Աւերիսցեւ եւ այլք), ոսկին պէտք է հասկանալ իբրեւ աստուածային լոյս կամ արփիափայլութիւն¹³: Գերթէն լոյսին ամենամօտիկ գոյնը համարում է դեղինը: Իսկ ոսկու առթիւ խօսում է իբրեւ մի նոր ու վսեմ ըմբռնման մասին՝ որպէս անելի ամուր դեղին: Այդ առումով նա անելի հարուստ ընկալում է յայտնաբերում, քան պարզապէս ոսկու կապումն աստուածային լոյսի հետ¹⁴: Այնուհետեւ դժուարըմբռնելի է Տաթեւացու «դարձեալ Դ աստուռ ծաղկի» արտայայտութիւնը: Բայց եթէ առաջնորդունք բնագրի տրամաբանութեամբ, ապա կհասնենք մի ըմբռնման, որ լրիւ նոր է մինչ այժմ հանդիպած մեկնութիւնների մէջ: Նախադասութիւնը բերենք լրիւ. «Դարձեալ Դ աստուռ ծաղկի եւ Բ շուք, եւ Բ բաց, մի ծիրանի եւ մի ոսկի, որ լինի Ժ ըստ Ժ խորանացն»: Տաթեւացին չորս խորհրդանշական գոյներն իրենց երանգներով ուզում է հասցնել խորանների սրբազան թոփն, այսինքն՝ տասի: Աստուռն բռնն այստեղ հաւանաբար երանգի կամ գոյնի իմաստ ունի, քանի որ այն բացատրում է շուք եւ բաց եզրերով: Նշանակում է՝ նախադասութիւնը կարելի է թարգմանել այսպէս. «Չորս գունամակերեսին անելանում է երկու ստուերային եւ երկու լուսատր մակերես, նաեւ մի ծիրանի եւ մի ոսկի, որ ստացում է տասը՝ ըստ խորանների թոփ»: Ուրեմն, խօսքը վերաբերում է նոյն գոյնի մուգ եւ բաց երանգ-

12 Տե՛ս 3. 3. Քեոսեան, Յովհաննէս Մայրագոմեցին եւ հայ միջնադարեան խորհրդանշանի աստուածաբանական մի քանի հարցեր. «Էջմիածին», Յունասր, էջ 53-54:

13 Միջնադարում ոսկու արժեքի եւ իմաստի մասին հիմնական մեկնաբանութիւնները հաաքուած են Վ. Վեսսէի «Ոսկէ Ֆոն» յօդուածում. («Goldgrund») (տե՛ս «Reallexikon zur byzantinischen Kunst», B. II, 1971, Stuttgart, S. 880-894): Ըստ Վ. Բիչկովի՝ դեղինը Դիոնիսիոս Արիսպագացու մօտ ընկալուել է իբրեւ «ոսկեկերպ», իսկ ոսկին՝ իբրեւ «լուսակերպ» (B. B. Бычков, Византийская эстетика, М., 1977, с. 106): Միջնադարեան մատենագրութեան մէջ ոսկու իմաստների մասին հետաքրքիր ուսումնասիրութիւն է գրել Ս. Աւերիսցեւը. С. С. Аверинцев, Золото в системе ранневизантийской культуры ("Византия, южные славяне и Древняя Русь, Западная Европа". Искусство и культура. Сб. статей в честь В. Н. Лазарева. М., 1973, с. 43-52):

14 Gericke, Schone..., S. 35.

ների հակադրութանը, որ նորութիւն էր խորանների մեկնութիւններում եւ նոյնպէս հիմնուած՝ մանրանկարչութան փորձառութեան վրայ, քանի որ ծաղկողները հիմնական վառ գոյները (կանաչ, կարմիր, կապոյտ), յատկապէս Կիլիկիայում եւ Գլաձորում, չէին թողնում առանց մուգ եւ բաց երանգների, ընդ որում, մուգից դեպի բաց գնում էին աստիճանաբար:

Առաջին խորանում, ինչպէս Շնորհալու մօտ, գերիշխող ծիրանի գոյնը թագաւորական է: Այն բառացի համընկնում է պուրպուր գոյնին Գեոթէի տուած բացատրութեանը նրա «Գոյների ուսմունքում», այսինքն՝ «կարելի է ծիրանին համարել արքայական բնոյթի»¹⁵: Թագաւորական է, նշում է Տաթեւացին, որովհետեւ «ցուցանէ զամենակալ թագաւորութիւն Աստուծոյ» եւ «բոլորովին, զի անվախճան է»: Երկրորդ եւ երրորդ խորանները կանաչ են՝ ցոյց տալով հրեշտակների անվախճան կեանքը: Եւ կանաչի հետ խօսուում է նաեւ սիրամարգի գլխի ոսկի փետուրի եւ պոչի մասին՝ իբրեւ առաւօտեան եւ երեկոյեան ճանաչման խորհրդանիշների, նաեւ անապական բնութեան մասին: Սեւ ոտքերը նշանակում են կրկնակի տրամութիւն՝ մեղաւոր մարդկանց (Ադամի սերունդների) եւ «անկեղոց», այսինքն՝ հրեշտակների դասի: Զորորդ խորանի (Ադամի դրախտ) սիւները չորսն են՝ իբրեւ չորս տարրերը, գոյները՝ սեւ եւ կապոյտ, թեպէտ որոշակի չի ասուում, թէ դրանք կամարների, թէ սիւների գոյներն են: Սեւը ցոյց է տալիս Ադամի մաշկեայ հագուստը, կապոյտը՝ մարդու անկումից յետոյ դեռեաւ աստուածային նշոյլ կրելու կարողութիւնը:

Հինգերորդ եւ վեցերորդ խորանների առթիւ կարմիր գոյնը դիտուում է իբրեւ Նոյի ու Աբրահամի մատուցած պատարագի զոհ, իբրեւ խորհրդանիշ «արեան Որդոյն Աստուծոյ», շուշանի համար երեք գոյն է տրուած, ինչպէս Շնորհալու մօտ: Եօթերորդ եւ ութերորդ խորանների առթիւ նշում է կարմիրի նուազման եւ կապոյտի ու սեւի առաւելացման մասին, քանի որ դեռ «ստուերական էր օրէնքն, եւ արիւն անասնոցն՝ սակաւ ինչ սրբութիւն մարմնոյ»: Իններորդ խորանում նուազում են սեւն ու կապոյտը, եւ անելանում է կարմիրը, քանի որ մօտենում է Քրիստոսի գալուստը (աքաղաղը մարգարէների խորհուրդն է, նոնեսինները՝ նրանց խօսքը): Տասներորդ խորանը (Եկեղեցին իր պայծառութեամբ) համատարած կարմիր է, իսկ թռչունների կարմիր բերաններն ու ոտքերը ցոյց են տալիս Քրիստոսի մարդեղութիւնը: Այստեղ մուգ գոյնի ուժեղացման հետ՝ տրամութեան եւ պայ-

¹⁵ Նոյն տեղում, էջ 45:

ծառ գոյների հետ՝ ուրախութեան եւ յոյսի յոյզերի մեկնաբանումը յիշեցնում է Շնորհալու մեկնութիւնը:

Գրիգոր Տաթեւացին գոյների տեսութիւնը տարածում է նաեւ Աւետարանների մատենների ցանկերի չորս տեսակ գրերի վրայ: Կարմիրով գրուած տասը գլխագիրների տակ պետք է հասկանալ տասը կանոնները, որոնք խորաններում յաճախ գրուում են կարմրով: Իսկ կանաչ գիրը, թեպէտ գործածուում է, բայց այստեղ դժուար է որսալ նրա իմաստը: Կապոյտը, իբրեւ կիրակի եւ այլ օրերի տօների նշում, որոնք գտնուում են կիրակիների միջեւ, եւս գործածական է: Սեւը հանդէս է գալիս իբրեւ տնահամարների եւ համաձայնութեան տախտակների՝ «ճապարհ ցանկերի» կամ «ցրուացանկերի» գրի գոյն (աւետարանական բնագրերի ստորին լուսանցքում): Ծիրանին (յաճախ կարմիրն ու ծիրանին շփոթուած են) իրօք հանդէս է գալիս որպէս գլխաւոր (գլխատառ) եւ գլխի առաջին տող (փոխառաջ), ուստի նշանակում է՝ Աստուածաշունչ գրքի գլխի եւ ամեն ինչի սկիզբն է Աստուած: Ոսկի տառերը եւ տողերն աւետարանական բնագրում նշանակում են Տիրոջ «անստու եւ անապական» խօսքերը, որոնցով լուսաւորում են հաւատացեալների միտքն ու հոգին: Տաթեւացին գունաւոր գրերի խորհրդանշական համակարգը դնում է այս մեկնութեան մէջ, որովհետեւ այն անելի խորն է մշակուած իր իսկ գրած Գեորգ Ակեռացու Գրչութեան արուեստի մեկնութեան մէջ:

Որ գոյների տեսութիւնը խորանների մեկնութիւններում ունեցել է կարեւոր նշանակութիւն, երեսում է նաեւ Ստեփանոս Սիւնեցու մեկնութեան երկրորդ խմբագրութեան վերնագրից. «Տիեզերալուր եւ աշխարհալույս վարդապետի եւ հոգնւագ երգողի, տեառն Ներսէսի կաթողիկոսի Կլայեցոյ արարեալ պատճառ ժ խորանաց սրբոյ Աւետարանին եւ վասն երանկ ըռանկ գունոցն, ծաղկանց եւ հաւուցն եւ ծառոցն ի փառս Քրիստոսի՝ Աստուծոյ մերոյ»: Ուրեմն, խորհուրդ կրող ատրիբուտների շարքում առաջինը տրուում է գոյների անունը: Եւ այս վերնագիրը մեզ համար անյայտ աղբիւրներից դրել է Գրիգոր Խլաթեցին: Նրա իսկ գրած յիշատակարանը սկսուում է փառքով եւ չորս թոփ մեկնութեամբ, որտեղ Աւետարանները համարում է «շաղ կապեալ սրբոց աւետարանչացն ըստ բազմերանգ գունոց ի մի ոստանանկելով հանճար»: Սուրբ Կիպրիանոսից ծագող «Վասն ականց» (Մատենադարան, ձեռ. 6649, ԺԵ դար) խորհրդապաշտական երկում ակն օժտուած է չորս յատկութեամբ. ա) գոյն, բ) պայծառութիւն, գ) պարզութիւն, դ) ներգործութիւն եւ ազդումն: Այդ բոլոր յատկանիշները, որ տրուած են թանկարժէք քարին, փաստօրէն խորանների մեկնութիւններում հանդէս են գալիս իբրեւ գոյնի յատկանիշներ: Իսկ

դա ստիպում է վերանայել ընդունուած այն տեսակետը, թէ քրիստո-
նեական միջնադարում գոյնը բացառապէս կապուած է սիմուլիկայի
ու կանոնի հետ¹⁶: Անհամեմատ քիչ ուշադրութիւն է դարձուել գոյնի
գեղագիտական եւ բնախօսական հոգեբանական կողմերի վրայ¹⁷, թե-
կու՛զ՝ սիմուլիկայի մակարդակով, որ բացայայտօրէն ներկայացնում
են մեր մեկնիչները: Կարմիրն իր երանգներով (ծիրանի, վարդագոյն)
գիտակցուել է իբրեւ առաւելագոյն ներգործութիւն ունեցող արժէքով
գոյն, որն այդ իմաստով անփոխարինելի է, եւ նրա ուժեղացման ու
թուլացման եւ ընդհակառակը, կապոյտի ու սեւի թուլացման եւ ուժե-
ղացման հետ են կապում բոլոր անցումները մեծագոյն ցնծութիւնից
մինչեւ խոր սրբազան տրտմութիւն եւ նորից թեւակոխում դէպի
ցնծագին գունաշխարհ:

Մենք քիչ առաջ խօսեցինք «Վասն ականց» խորհրդաւոր
գրուածքի մասին՝ խորանների մեկնութիւններում գոյնի ուսմունքի
կապակցութեամբ: Եւ ահա Թորոս Ռոսլինը իր մի յիշատակարանում
մեզ համար բոլորովին անսպասելի խօսում է գոյներին ազնիւ քարե-
րի կերպ տալու մասին՝ անկախ այն բանից, թէ քարերը մուգ գոյն
ունեն, թէ՛ բաց¹⁸:

16 Նոյն տեղում, էջ 16—17: Տե՛ս նաեւ Կ. Վեսսելի «Farbensymbolik» յօդուածը
(«Reallexicon zur byzantinischen Kunst», B. II, 1971, Stuttgart, S. 524-
533):

17 Այդ իմաստով բացառիկ փորձ պետք է համարել Ն. Զոթանջեանի ուսումնա-
սիրութիւնները. Н. Г. Котанджан. Цвет в раннесредневековой живописи
Армении. Ереван, 1978; Н. Г. Котанджан. Цвет в начальных миниатю-
рах Эчмиадзинского Евангелия ("Древнерусское искусство", Рукопис-
ная книга. Сб. третий. М., 1963, с. 281-299): Կիլիկիայում գոյների
պիգմենտների եւ խառնուրդների մասին հետաքրքիր ուսումնասիրութիւն է
կատարուած քիմիական տեսակետից՝ փորձաքննումների միջոցով: Տե՛ս P. E.
Cabelli, M. V. Oza, Th. F. Mathews. Analysis of Medieval Pigments from
Cilician Armenia- ACS Advances in Chemistry Series, No. 205. Archeological
Chemistry, 1984, p. 243-254:

18 S. Der Nersessian. Armenian Manuscripts in the Walters Art Gallery.
Baltimore, Published by the Trustees, 1973, p. 87.

ԽՈՐՀՐԴԱՆՇԱՆԸ ՅՈՎՀԱՆ ՕՃՆԵՑՈՒ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Հայ միջնադարեան գեղագիտութեան ուսումնասիրման համար
կարեւոր եւ յանձնարարելի են մեկնաբանական, ճառագրական նի-
թերում տարտղնուած մտքերի ի մի բերումն ու գնահատումը: Յատ-
կապէս շահեկան ու հեռանկարային է խորհրդանշանի քննութիւնը,
որը հնարարութիւն կտայ բացելու յայտնութեամբ պայմանատրուած
հոգեւոր մշակոյթի նորանոր ծալքերը: Այս տեսակետից հարուստ
նիւթ է պարունակում Ը դ. նշանատր հեղինակ Յովհան ՕՃնեցու մա-
տենագրութիւնը: Այստեղ անդրադարձներ կան եւ կերպարի, եւ ճար-
տարապետութեան տեսական առանձնայատկութիւնների, եւ գունային
խորհրդանշանի մասին: Մասնատրաբար կերպարի տեսութեան վե-
րաբերեալ առատ նիւթ կայ «Ընդդէմ երեւութականաց» ճառում: Այս-
տեղ հերքում է երեւութականների (դոկետներ) այն պնդումը, թէ Բա-
նը մարմնատրուել է ոչ թէ իրապէս, այլ՝ առ աչօք, երեւութապէս, հե-
տեւաբար եւ՝ նրա պատկերագրութիւնն անկարելի է: Մարմնացեալ
Բանի՝ Զրիստոսի պատկերագրութիւնը տեսականօրէն արդարացում
կամ հիմնատրուում է երեւութականներին յղուած հետեւեալ խօսքով.
«Ձի եթէ ոչ խորհրդոյ ակամբ հայել գիտասցիք յաւետարանական
ձայնն՝ Բանն մարմին եղեա՞, ոչ իկիք հեռանալ կարիցեք յառաջասա-
ցեալ հայիոյութենէն» (50) ¹: Ուրեմն, Տիրոջ պատկերագրութեան հիմ-
քում ընկած է Բանի, այն է՝ Աստուծոյ Որդու մարմնատրման իրողու-
թիւնը: Հեղինակը նոյնքան կարեւոր է համարում անդրադառնալ
մարմնատրման եղանակին: Առարկելով ընդդիմախօսների այն դա-
տողութեանը, թէ Բանը մարմնատրուում է ոչ թէ Կոյսից, այլ՝ Կոյսի
մէջ՝ ՕՃնեցին հարցապնդում է. «Ըստ բնութեա՞ն զմարմնանալս
տայք Բանին... եթէ՞ ըստ առ ինքն զառ ի մենջն միատրելոյ: Եթէ
յիլն ընկալաւ զայս գոյացութիւն, լուծեալ եղեալ յայնմանէ, յորում էրն,
ի նանիր է եւ յոյս փրկութեան մերոյ... Ձի՞նչ արասցես եւ զիրեշտա-

կապետին ձայն՝ Որ ի քեն* ծնանելոցդ է ատ եւ ոչ եթ՝ Որ ի քեզ» (49): Այսպիսով, հեղինակը ոչ միայն յստակօրէն զանազանում, այլեւ հակադրում է «ի Կուսէն», «որ ի քեն» եւ «ի Կուսին», «Որ ի քեզ» բանաձեւերը, որոնք դաւանաբանական իրենց խորքի մէջ յայտանշում են մարմնացման եղանակը: Երեսութեաններն «ի Կուսին» բանաձեւով աշխատում են պնդել այն գաղափարը, թէ Բանը մարմնացաւ առերեսոյթ, առանց Կոյսից ստանալու մարդկային բնութիւն: Մինչդեռ «ի Կուսէն» բանաձեւը հաստատում է ճիշտ հակառակը. «Աստուած յալիտենական, միակն եւ անմատոյցն, ինքնագոյնն եւ ինքնիշխանն յԵրրորդութենէն ծնունդն չօր՝ խոնարհեցոյց զերկինս եւ էջ եւ, մարդացեալ մարդկապէս եւ զկերպարանս ծառայի զգեցեալ, ընդ մարդկան շրջեցաւ՝ անբաժ ի հայրական ծոցոյ»², այսինքն՝ Բանը մարմնանում է իրապէս՝ Կոյսից ստանալով մարդկային բնութիւն³, առանց սակայն կորցնելու իր աստուածային բնութիւնը: Պատկերագրութեան հետ կապուած Աստուծոյ Բանի մարմնացման գաղափարն առաւել յստակութեամբ ու հետեւողականութեամբ է արծարծում պապիկեանների դէմ գրուած ճառում: Մերժելով Եկեղեցու դէմ ուղղուած պապիկեանների այն մեղադրանքը, ըստ որի խաչապաշտութիւնը ոչ այլ բան է, քան կռապաշտութիւն՝ Օձնեցին արձանագրում է. «Այլեւ կենդանագրեալ պատկերաւ մարդացելոյ Բանին Աստուծոյ պախարակել զմեզ անամօթին, յիմարեալին. խելագարեալքն յայտոյն անհաւատութենէ, զսրբոց մարգարէիցն զբանս ընդդէմ մեր բերելով, զոր առ ի յանդիմանութիւն հեթանոսական կռամուրութեանն է ասացեալ: Ոչ կարացեալ տեսանել խաւարեալքն մտօք թէ զինչ նմանութիւն է աստուածապաշտութեանս մերոյ առ բազմաստուածութիւնն հեթանոսաց» (47): Հեղինակն այստեղ ակնարկում է այն սուրբգրային տեղիների** վկայակոչման իրողութիւնը, որի շնորհիւ ջատագովները տակաւին (Բ—Գ դդ.) մերժում էին Աստուածութեան պատկերագրման նուազագոյն հնարատրութիւնն իսկ⁴: Սակայն ջատագովներից որդեգրած այդ մերժում—մեղադրականը Օձնեցին բացառապէս ուղղուած է նկատում հեթանոսական բազմաստուածութեան կամ կռամուրութեան դէմ: Մինչդեռ «մեք զմիայնոյ Միածնի Որդւոյն Աստուծոյ պաշտեմք զպատկեր եւ զնշան յարթութեան...» (47): Եւ այսուամենայնիւ, նոյնիսկ այս պարագային, պաշտամունքի առարկայ է ոչ թէ նիւթը, որի վրայ պատկեր

րուած է Աստուածութիւնը, այլ՝ «Բանն Աստուած» կամ Խաչի նշանը, որ բովանդակում է պատկերը: Այս է պատճառը, որ «անխտրապէս յանդերձուն մտաց առեալ մեք կապեցաք զհոչակելին զայն նշան ընդ ամենայն նիւթս, որ եւ քերովքիցն է սարսափելի եւ պատկառելի, զբուժիչն հոգեկանաց մերոց եւ մարմնականաց անտից, զպակուցաւսօղ եւ զգարհուրեցուցիչն դիւաց» (47): Սա նշանակում է, որ նիւթն ինքնակայ արժէք չէ. այն արժէքաւորում է Խաչի նշանով, որ նիւթի հետ կապում է «յանդերձուն մտաց» զօրութեամբ, անսասան հաւատքով: Այսպէս է նաեւ Ջրիստոսի՝ որպէս մարմնացեալ Բանի պատկերագրման պարագան: «Պարձեալ՝ կռապաշտիցն զմեռելոյ ոմանց զնմանութիւն յանշունչ նիւթս կերպագործեալ տպաւորելով,— ասում է դաւանաբան հեղինակը,— յաղագս որոյ միանգամայն եւ ի նախապէս եւ ի պատկերէն զրկեալ լինէր յուսոյ պատկերագործն: Իսկ մեք զկենդանին եւ զկենդանացուցիչն Ջրիստոս յամենայն նիւթս մարդակերպ նմանութեամբ նկարագրեմք» (52): Պախարակելով հեթանոսական կռամուրութիւնը՝ Օձնեցին զգուշացնում է՝ պատկերապաշտութիւնը չվերածել նիւթապաշտութեան: Ըստ հեղինակի՝ նիւթի բացարձակացումը կատարում է այն ժամանակ, երբ պաշտամունքի առարկան անզոյ է. այս դէպքում անզոյ նախատիպի եւ նրա դրոշմը համարող պատկերի միջեւ կապն ինքնին բացառում է: Այսօրինակ պատկերի պաշտամունքը վերածում է կռապաշտութեան կամ սոսկական նիւթապաշտութեան: Սակայն երբ նախատիպը կենդանի ու իրական է, պատկերի պաշտամունքը դադարում է կռապաշտութիւն լինելուց, որովհետեւ պատկերը կրում է նախատիպի բովանդակութեան դրոշմը: Այս է պատճառը, որ Աստուծոյ պատկերին տրուող յարգանքը կամ պաշտամունքը հնարատր ու կարելի է դառնում Աստուծոյ Իմաստութեան կամ Խօսքի մարմնացումից, մարդացումից յետոյ միայն: Ինչո՞ւ որովհետեւ նրա ոգեղէն էութիւնը մարմնացումից յետոյ ձեռք է բերում նաեւ նիւթեղէն կերպարանք: Մատնանշելով այս իրողութիւնը՝ Օձնեցին գրում է. «Մինչեւ գթացեալ Ստեղծողի պատկերին, եղեւ պատկեր ստեղծուածոյն եւ որ ի սկզբանէ արար զմարդն ըստ պատկերի Իւրում եւ ըստ նմանութեան, Ինքն եկն եւ ի վախճան ժամանակացս այսոցիկ զկերպարանս ծառայի էառ եւ ի նմանութիւն մարդկան գտաւ եղեալ...» (54): Ահա այս հիման վրայ է, որ «զմարմնացելոյ Բանին Աստուծոյ վարդապետեաց մեզ պաշտել զկենդանագրեալ մարդկային ձեւով զպատկեր եւ զպատուականն զայն յարթութեան նշան: Որոց երկրպագեալ՝ ոչ յերկուանամ, նմին ինքեան բազմեցելոյն

* Ղևկ. Ա 35
 ** Մաղ. ՃԼԴ 15—18, ՂԵ 5, Եւբ Ի 4, 23, ԽՁ 6—9, Ժ 3—9, ԾԱ 17—18

ի նոսա Զրիստոսի գերկրպագութիւնն մատուցանել՝ ոչ հայելով յերեւելին առաւել, քան թէ զանտեսանելին ի նմա զանձեալ ընդ միտ անելով: Թեպէտ եւ ի զանազանից եւ յայլատեսակաց իցէ նիւթն, զմի եւ զնոյն յամենեսին տեսանեմ զօրութիւն» (55): Սրբազան պատկերը կրող նիւթի այսօրինակ ընկալումը որոշ չափով աղերսում է կերպարի քիզանդական տեսութեանը, ըստ որի՝ «նիւթի ջատագովումը հիմնուած է մարդկային բնութիւնը ներանձնաւորած Բանն Աստուծոյ մարմնացման վրայ»: Պատկերապաշտների քրիստոսաբանական դիրքորոշումն անխզելիօրէն կապուած է այս ընկալման հետ⁵: Եւ սակայն Օձնեցու մեկնաբանութիւնը լիովին չի նոյնանում քիզանդական պատկերապաշտութեանը: Այն շատ անելի համերաշխում է վաղիայրախօսական պատկերայարգական գեղագիտութեանը, որը յստակօրէն զանազանում էր կերպարն ու նախատիպը, «որովհետեւ, — ինչպէս նկատում է Գրիգոր Լիւսացին, — կերպարը կերպար չէր լինի, եթէ այն ամէն ինչով նոյնանար նախատիպին»: Այս հիման վրայ Լիւսացին իրարից զանազանում է պատկերի արտաքինը եւ նրա բովանդակութիւնը, որ նա անուանում է «մտային կերպար», «գաղափար»⁶: Այս է պատճառը, որ Օձնեցին կանխաւ արձանագրում է, թէ Զրիստոսի պատկերը երկրպագելիս պէտք է նայել ոչ այնքան Տիրոջ տեսանելի, որքան անտեսանելի պատկերին: Պաշտամունքի առարկայ Աստուծոյ Որդու պատկերը չպէտք է դիտել որպէս ինքնաբաւ իրողութիւն. պատկերը պէտք է դիտել սերտօրէն աղերսուած իր նախատիպին, եւ այս յարկ է կատարել մտքի ուժով՝ ուշադրութիւնը հայեցողաբար կենտրոնացնելով պատկերի ներքին բովանդակութեանը, այն է՝ Աստուծոյ Որդու սրբազան էութեան վրայ: Պատկերի այսօրինակ ընկալումը երեւան է հանում կերպարուեստի միջնադարեան գեղագիտութեան մի կարեւոր պահը. արտաքին կերպարը դէպի նախատիպ, այն է՝ դէպի «մտային կերպար», առաջնորդող միջոց է: Ներքին կերպարի վրայ ուշադրութեան այսօրինակ կենտրոնացումը երեւան է հանում միջնադարեան կերպարուեստի արդէն նկատուած գեղագիտական կարեւոր առանձնայատկութիւններից մէկի՝ տձեւ պատկերագրման աստուածաբանական ակունքները⁷, որոնք գտնուում են վաղիայրախօսական մշակոյթի խորքերում: Տակաւին Կղեմէս Ալեքսանդրացին (Բ—Գ դդ.) գրում է, որ Տէրը «փայլում էր ոչ թէ մարմնական գեղեցկութեամբ, այլ՝ հոգու եւ մարմնի ճշմարիտ գեղեցկութեամբ. առաջինն արտայայտում է բարի գործերում, իսկ երկրորդը՝ մարմնի անմահութեան մէջ»: Դեռ անելին. մարմնանալիս Զրիստոս ստացաւ անշուք կերպարանք, որպէսզի Երան ունկնդրողները չիրապրուէին նիւթական գեղեցկութեան փայլով եւ անտեսէին տէրուական պատգամների հոգեւոր ճշմարտութիւնը⁸:

րանք, որպէսզի Երան ունկնդրողները չիրապրուէին նիւթական գեղեցկութեան փայլով եւ անտեսէին տէրուական պատգամների հոգեւոր ճշմարտութիւնը⁸:

Կերպարուեստի գեղագիտութեան մէկ այլ մակարդակ է յատանշում հետեւեալ պարբերութիւնը. «Իսկ մեք զայն միայն յիրաքանչիւրոցն բացորոշեալ պատուեմք ի նիւթոյ, յորոց վերայ զնմանութիւն պատկերին Զրիստոսի բնակել ի նոսա եւ մեզ աներկբայելի սրտիւ մեծարել: Եւ ոչ միայն այս, այլեւ քահանայական ձեռնն եւ բանն գերորդութեանն Սրբոյ ի նոսա կոչեալ բնակեցուցանէ զօրութիւնն, որով ձեռամբ եւ բանիւ պարգեք եւ պատուիսաց ի մարդիկ կարկառին, որովք եւ երկնայինն փակեալ եւ բացեալ լինին դրունք, որոց եւ տարերջս ամենայն տեղի տուեալ հնազանդի» (55): Ուրեմն, ըստ հեղինակի, պատուելի է լոկ այն նիւթը, ուր առկայ է Զրիստոսի եւ Խաչի նմանութիւնն ու անունը: Ինչո՞ւ, որովհետեւ մասնաւորաբար անունն է, որ շնորհունակ է դարձնում պատկերը: Սրանից յետոյ միայն այն դառնում է սրբազան կամ նուիրական: Պատահական չէ, որ տակաւին մովսիսական օրէնքն արգելում էր Աստուծոյ անուան անյարկի կիրարկումը⁹, որովհետեւ անուան անտեղի արտաբերումը նուազեցնում է մեզ համար եւ մեր մէջ անուան սրբազան շնորհունակութիւնը կամ ներգործունակութիւնը: Միջնադարի շատ հեղինակների նման անուան վերերկրային կարեւորութիւնը գիտակցում է նաեւ Յովհանն Օձնեցին: Վկայաբերուած տողերն այդ ընկալման անուղղակի արձագանքն են: Անուան ներկայութիւնը պատկերն օժտում է շնորհական բովանդակութեամբ, ինչը, բացառելով նիւթի նուազագոյն բացարձակացումն իսկ, պատկերը դարձնում է վերագեղարուեստական իրողութիւն: Աւելի ընդգծելով պատկերի վերագեղարուեստական, վերերկրաւորական բովանդակութիւնն ու կոչումը իբրեւ համաբնոյթ իրողութիւն՝ Օձնեցին խօսում է Ս. Երրորդութեան անունից քահանայի կատարած ծիսական գործողութեան միջոցով ծեսն իրագործող ձեռքի եւ ձայնի մէջ Ս. Երրորդութեան զօրութեան ներկայութեան մասին: Իր նախընթաց դատողութիւններն Օձնեցին հետեւեալ կերպ է ամբողջացնում. «Որպէս եւ ահաասիկ մեք բանիւ առաքելոցն հաւատացեալքս Ամենասուրբ Երրորդութեանն, նկատեմք օժեալ իւղովն զփրկութեանն գործարանս. զեկեղեցիս, զսեղանս, զխաչս, զպատկերս, եւ հաւատամք ընդ նմին ի ներքս գալ աստուածային զօրութեանն»: Հետեւաբար՝ «Ոչ կարէին անշունչ նիւթք ի կենդանի մարդիկ օգնականութեան մատուցանել շնորհ, եթէ ոչ Աստուած ի նոսա էր բնա-

կեալ» (56): Այս միտքն է ընկած Մաշտոց ծիսամատենի «Կանոն զնկար եկեղեցւոյ արհեսելոյ», «Կանոն խաչ արհեսելոյ» կանոնական կետերի հիմքում¹⁰: Այս կետերի ծիսական իրագործումն ուղեկցում է պատկերի կամ խաչի օծումով, որ կատարում է իւղով: Այսպիսով, խաչը, պատկերը եւ պաշտամունքի միւս առարկաները շնորհական ուժով եւ ներգործունակութեամբ են օծւում օծումից յետոյ միայն: Ուրեմն, օծման արարողութիւնից յետոյ խաչ կամ պատկեր կրող նիւթը, որպէս արդէն վերնիւթական իրողութիւն, եապէս փոխում է իր բնոյթը եւ տարբերում համաբնոյթ նիւթերից (մետաղ, քար, փայտ):

Նոյնքան շահեկան են Օձնեցու եկեղեցաբանական դատողութիւնները, որոնք լոյս են սփռում ճարտարապետական խորհրդանշանի առանձին կողմերի վրայ: Այսպէս, եկեղեցու հիմնարկեցին նուիրուած ճառում մեկնաբանելով Մաշտոց ծիսամատենի «Եւ առեալ քարիս երկոտասան անտաշ» բառերը՝ հեղինակը գրում է. «Ըստ որում եւ Յեսու Նաւեան ի միջոյ Յորդանանու ի վկայութիւն անցից ժողովրդեան ցամաքու ընդ Յորդանան: Նմանապէս եւ Տէր մեր գերկոտասան աշակերտսն ի հոսանուտ վայրէ կենցաղոյս առեալ ի վկայութիւն խորհրդական անցիցն հեթանոսաց ընդ ջուր մկրտութեան Աւագանին» (139): Հետեւելով Եղիշէի համաբնոյթ մեկնաբանութեանը՝ եկեղեցու տասներկու հիմնաքարերն Օձնեցին նախ նմանեցնում է Իսրայէլի տասներկու ցեղերի ներկայացուցիչներին եւ այն տասներկու վիմաքարերին, որոնք դրուեցին Յորդանան գետի այն հատուածում, որտեղից, Ուխտի տապանակի շնորհիւ, անցաւ հրէից ժողովուրդը¹¹: Եկեղեցու տասներկու հիմնաքարերի երկրորդ նախատիպը տասներկու առաքելոց բոլին է, որ Աստուծոյ կամքով, զատուելով հեթանոսական վայրիվերոյ կենցաղից, դրուեց մկրտութեան Աւագանի մէջ: Եկեղեցու տասներկու հիմնաքարերի խորհրդաբանական մեկնութիւնն առաջ տանելով առաւել խորութեամբ եւ համակողմանիութեամբ՝ հեղինակը գրում է. «Նկարագրեն սոքա գերկոտասան առաքեալսն, զորոց լուաց Տէրն զոտսն ի վերնատանն եւ ապա զինեաւ անապակաւաւ զմայլեցոյց ի յիշատակ ջրոյն եւ արեանն, զոր բոխեաց ի կողից Իւրոց: Իսկ յետ յարութեանն ասաց նոցա մկրտիլ ի հուր եւ ի Հոգին Սուրբ եւ մկրտել զհեթանոսս յանուն Սրբոյ Երրորդութեանն խորհրդական ջրով Աւագանին» (141): Իսկ քարերի գետնումը եկեղեցու չորս անկիւններում խորհրդանշում է «զնոցին ընթացս ի չորս անկիւնս աշխարհի եւ պատշաճիլ հաստատութեամբ ի հիմն տաճարի Աստուծոյ, որ եմք մեք ի նոսա խարսխեալ, եւ նոքա՝ ի գլուխն Ջրիս-

տոս» (141): Այսպիսով, եկեղեցու խորհրդական բովանդակութիւնը երկփեղկում է. նախ վիմաքարերի գետնումը եկեղեցու չորս անկիւններում խորհրդանշում է Ջրիստոսի Աւետարանի՝ աշխարհի չորս ծագերում առաքեալների կողմից իրականացուած քարոզութիւնը, երկրորդ՝ եկեղեցին ադամորդու խորհրդապատկերն է, որովհետեւ ադամորդին ինքը, ըստ Պօղոս առաքեալի հեղինակաւոր վկայութեան, Աստուծոյ տաճարն է¹², տաճար, որ հաստատուած է առաքեալների անտարանական գործունեութեան վրայ: Ուրեմն, եկեղեցական շինութիւնը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ՝ Աշխարհի եւ Մարդու խորհրդապատկերը, որի մէջ ծաւալում է Աւետարանի լոյսը¹³: Աւելի ընդգծելով այս միտքը՝ հեղինակը յարում է. «Օծանի նմանապէս եւ տաճարն, որ եմք մեք լեալք եւ անուանեալք, վասն զի յորժամ եղև ընդ մեզ էմմանուէլ եւ հաւասարեաց արեան եւ մարմնոյ եւ օծ ինքեամբ, որ եւ արտաքին անուանի մարդ զգալի մկրտութեանն մաքրութեամբ եւ օծմամբ: Դարձեալ՝ ներքին կողմն տաճարին՝ հրեայքն, եւ արտաքին՝ հեթանոսք՝ անխորաբար տաճարացան Աստուծոյ» (149): Իսկ յետոյ, առաջ անցնելով, ասում է. «Եւ դարձեալ յետ օծանելոյ զարտաքոյսն կողմանս ի ներքս մտանելն եւ օծանել զհարաւակողմն նշանակիչ ի վերջէ հաւատալոյ ազգատոհմին Իսրայէլի, ըստ Պաւղոսի՝ «Մինչեւ լրումն հեթանոսաց մտցէ, եւ ապա ամենայն Իսրայէլ կեցցէ» (149–150)¹⁴: Ինչպէս տեսնում ենք, այս պարագային եւս դրսեւորում է խորհրդանշանի բազմիմաստութիւնը: Խորհրդանշանի առաջին մակարդակը եկեղեցի=մարդ զուգահեռն է. ինչպէս մարդն է էմմանուէլ Փրկչի բնակարանը, այնպէս էլ՝ եկեղեցին: Երկրորդ՝ ինչպէս մարդն է իր մարմնով մկրտում եւ պատենաւորում Ջրիստոսով, այնպէս էլ տաճարի արտաքնակողմն օծում է իր չորս անկիւններով, որոնք իրենց հերթին խորհրդանշում են մարդու մարմինը կազմող չորս բաղադրատարրերը: Երրորդ՝ տաճարի ներսակողմը խորհրդանշում է հրեաներին, իսկ արտաքնակողմը՝ հեթանոսներին, որոնք աստուածային հաճութեամբ դարձան տաճար: Տաճարի արտաքնակողմի օծումից յետոյ օծում են նրա ներսի հարաւակողմը, որ ծիսական խորհրդանշումն է այն վախճանաբանական իրողութեան, թէ հեթանոսներին (տաճարի արտաքնակողմ) մկրտելուց եւ դարձի բերելուց յետոյ, վերջում հրէից ժողովուրդը (տաճարի ներսի հարաւակողմ) պէտք է հաւատքով դառնայ դէպի Ջրիստոս: Տաճարի այսօրինակ նկարագրութիւնն ու աստուածաբանական արժեւորումը բաւականաչափ համերաշխում է Հին Կտակարանում Սողոմոնի տաճարի նկարագրու-

թեանը: Այստեղ եւս իրարից յստակօրէն զատուած են «Սրբութիւն Սրբութեանցը», «Իսրայէլի գաւիթը» եւ «հեթանոսաց գաւիթը»¹⁵, որոնք արժէքաբանական սանդղակի առանձին աստիճաններն են: Տաճարի առանձին մասերի վերաբերեալ հին հրեական այս ըմբռնումն է ընկած Օձնեցու մեկնաբանութեան հիմքում:

Օձնեցին խօսում է նաեւ տաճարի դռների խորհրդական նշանակութեան մասին. «Իսկ դրացն եւ սեմոցն օծումն, — ասում է հեղինակը, — սրբոյ Կուսին համաքատակի, յորում մուտ եւ ել առ մեզ Տէր Յիսուս՝ ըստ հոգեւորական Եզեկիէղի, քանզի նա իսկ նշանակի դուռն արեւելեան, ընդ որ մուտ եւ ել միայն Աստուածն Իսրայէլի, եւ զդուռն զկնի փակելն անխախտելի մնալն է կուսութեանն կնքոյ ի մայրն լինելն էմմանուէղի» (149): Ինչպէս նախորդ դէպքում, այստեղ եւս խորհրդանշանի մեկնաբանութիւնը կատարում է Հին եւ Նոր Կտակարանների շաղկապումով, տաճարի դռներն ու սեմերը Մարիամ Աստուածածնի խորհրդապատկերն են: Ինչո՞ւ որովհետեւ ինչպէս Աստուածածնի միջոցով է մեր մէջ մուտք գործում Յիսուս Ջրիստոս, այնպէս էլ տաճարի դռներով է ել ու մուտ անում քահանայապետը: Հեղինակը սա համարում է խորհրդապատկերը՝ Եզեկիէղի տեսիլքում նկարագրուած տաճարի արեւելեան դռան, որ ել ու մուտ անելու իրաւունք ուներ «միայն Աստուածն Իսրայէլի»¹⁶: Ճարտարապետական խորհրդանշանի ուսումնասիրման համար նոյնքան ուշագրաւ է հետեւեալ հատուածը. «Խորհրդածի եկեղեցի եւ Նոյեան տապանին, զի որպէս յերիս որոշմունս հրամայեցաւ կազմած տապանին ներքնատուն եւ միջնատուն եւ վերնաձեղուն, նոյնպէս եւ եկեղեցի երիս ունի յարկաց պատրաստութիւնս՝ զարտաքին գաւիթ եւ զտաճարն եւ զսրբութեան խորան: Անդ բազմահոյլ կենդանիքն մտեալ ապրեցան ի ջրհեղեղին պատուհասից, եւ աստ բազմութիւնք հաւատացելոց ի շնչահեղձոյց մեղացն ծովէ, վերաբերող առաքիւնութեամբ առ երկինս թողուցեալ, ապրեցան ի սահանասոյց հեղձմանէ» (157): Եկեղեցին համարելով խորհրդապատկերը Նոյի տապանի՝ այս պարագային եւս հեղինակը յստակօրէն սահմանազատում է նրա երեք մասերը: Այսպէս, տապանի ներքնատունը նա նոյնացնում է եկեղեցու արտաքին գաւիթն, միջնատունը՝ եկեղեցուն, իսկ վերնաձեղունը՝ սրբութեան խորանին: Ինչպէս տեսնում ենք, այստեղ եւս ճարտարապետական մասերը ներկայացւում են վարից վեր, ըստ տարածքի հոգեւոր արժէքի: Հանգամանք, որ լաւագոյնս դրսեւորում է ճարտարապետական խորհրդանշանի աստուածաբանական բովանդակութիւնը¹⁷: Օձնեցու

եւ ոչ միայն նրա, գրչի շնորհիւ ճարտարապետական կառոյցը դադարում է սոսկ նիւթական իրողութիւն լինել. այն ներկայանում է իբրեւ աստուածաբանական աշխատութիւն, որի առանձին կարգոյթները խորհրդաբանօրէն նոյնանում են ճարտարապետական այս կամ այն մանրամասնի հետ¹⁸:

Մշակութային բոլոր կարգի իրողութիւնները միջնադարում ներթափանցուած, իմաստաւորուած էին աստուածաբանութեամբ, որ ոչ այլ բան էր, քան մասնաւոր փաստերով դրսեւորուող յայտնութեան կանոնակարգումը: Բացի կերպարի եւ ճարտարապետութեան աստուածաբանական մեկնաբանութիւնից, այդօրինակ մեկնաբանութեան էր ենթարկւում նաեւ գոյնը, որին կարեւոր դեր էր վերապահուած կրօնական գաղափարների հաղորդման մարզում: Շնորհիւ իր զուգորդական բնոյթի՝ գոյնը զօրաւոր կերպով խթանում էր ենթագիտակցութիւնը՝ նպաստելով վերտրամաբանական, կրօնական իրողութիւնների ընկալմանը¹⁹: Մի առիթով մենք արդէն անդրադարձել ենք Օձնեցու որդեգրած գունային մեկնաբանութեանը²⁰: Նայ եւս միջնադարի մի շարք հեղինակների նման այս կամ այն առիթով աստուածաբանական վերլուծման է ենթարկւում կապոյտ, կարմիր, ճերմակ եւ ծիրանի գոյները: Մեկնաբանելով Ահարոնի քահանայական զգեստի խորհրդական նշանակութիւնը՝ Օձնեցին յատուկ մանրամասնութեամբ խօսում է ոչ միայն զգեստի առանձին հատուածների մասին, այլեւ՝ վերլուծում նրա գոյները. «Քանզի զպճղնատրն զգեստով Ահարովնի՝ զմարմնանալ Բանին նշանակէր՝ զչորեքնիւթեայ բնութիւնս զարդարեալ շքեղաշուք, արդարութեամբ: Կապուտական գերկնատրն եցոյց առաքիւնութիւն եւ կարմրովն մանուածոյ՝ զանապական արեանն կցորդութիւն, որով հաւասարեաց մեզ արեան եւ մարմնոյ: Եւ բեհեզովն սպիտակաւ զԱստուածութեանն ընդ բնութիւնս մեր խառնումն, եւ ծիրանեան՝ զծածկեալ խորհուրդ անճառելի տնօրէնութեան» (160—161): Այսպիսով, կապոյտը, որն, ըստ Դիոնիսիոս Արիսպագացու, ակնարկում է աստուածային անմատչելի խորհուրդները, համաձայն Օձնեցու՝ խորհրդանշան է երկնաւոր առաքիւնութիւնը: Կարմիրը խորհրդանշան է Փրկչի արիւնը, որով աղամորդին կցորդում է մարդացած Փրկչի արեանն ու մարմնին, ուրեմն եւ՝ Նրա փառքին: Ծերմակը խորհրդանշան է Աստուածութեան մարմնացումն ու խառնումը մարդկային բնութեանը, ինչը համերաշխում է քիզանդական աստուածաբանութեան մէջ արտայայտուած այն մտքին, թէ ճերմակ ժամաշապիկը խորհրդապատկերն է Ջրիստոսի մարմնի: Պետք է կարծել, որ

ձերմակի այսօրինակ մեկնաբանությունը հիմնուած է նրա գունային մեծ տարողունակութեան եւ լայն հնարաւորութիւնների փաստի վրայ: Ծիրանի գոյնը ներկայացնում է անմեկնելի տնօրինութեան վերբա-
նական խորհուրդը:

Խորհրդանշանի մասին Օձնեցու աստուածաբանական դատողութիւնների ու մեկնաբանութիւնների վերլուծումը հնարաւորութիւն է տալիս պարզելու հայ վաղ միջնադարեան գեղագիտութեան տեսական առանձնայատկութիւններն ու օրինաչափութիւնները, որոնք երեւան են հանում եկեղեցական մշակոյթի աստուածաբանական նախահիմքերն ու աղբյուրները:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. Շարադրանքի ընթացքում նշուած այս եւ հետագայ էջահամարները հետեւեալ հրատարակութեանն են. «Յովհաննու Իմաստասիրի Աւձնեցոյ մատենագրութիւնը», Բ տպ. Վենետիկ, 1953:

2. Տնւ «Յովհաննու Իմաստասիրի Հայոց կաթողիկոսի Խոստովանութիւն անշարժ յուսոյ մարմնանայոյ Բանին Քրիստոսի եւ ընդդէմ դաւանողաց զմի Քրիստոս յերկուս բնութիւնս». Հրատ. Կարապետ վարդապետ, Վաղարշապատ, 1896, էջ 9:

3. Այս միտքն առաւել շեշտելու համար Օձնեցին վկայակոչում է ս. Գրիգոր Լուսաւորչի Վարդապետութեան հետեւեալ արտայայտութիւնը. «Առաքեցաւ Աստուծոյ եւ առ հոգի եւ մարմին ի Կուսէ» (49): Այսօր մեզ հասած յայտնի Վարդապետութեան մեջ բացակայում է «հոգի» բառը («Ազաթանգեղայ Պատմութիւն Հայոց», աշխատ. Գ. Տէր-Մկրտչեանի եւ Ստ. Կանայեանի, Տիֆլիս, 1913, էջ 184): «Ընդդէմ երեսութեանց» ճառը ծանօթագրող Հ. Մ. Աւգերեանը նկատում է, որ այն եղել է Օձնեցու ձեռքի տակ գտնուող Վարդապետութեան նախնական բնագրում («Յովհաննու Իմաստասիրի եւ Կաթողիկոսի Հայոց Օձնեցոյ ճառ ընդդէմ երեսութեանց», Վենետիկ, 1807, էջ 6, տողատակ): Սակայն, ամէն պարագայի, «հոգի» բառի կիրարկումը բացորոշ է դարձնում հեղինակի հետապնդած գաղափարը:

4. Տնւ В. В. Бычков. Эстетика Поздней Античности: II-III вв. М., 1981, с. 167-168, Օձնեցի, էջ 53:

5. Տնւ В. М. Живов. "Мистагогия" Максима Исповедника и

развитие теории образа. "Художественный язык средневековья" (сбор. статей), М., 1982, с. 108.

6. Տնւ В. В. Бычков, Формирование основных принципов византийской эстетики- "Культура Византии, IV" первая половина VII в.", М., 1984, с. 525.

7. Տնւ Լեւոն Ազարեան, Վաղ միջնադարեան հայկական քանդակը, Երեւան, 1975, էջ 51:

8. Տնւ В. В. Бычков, Эстетика Поздней Античности, с. 242.

9. Տնւ Բ Օր Ե 11:

10. Տնւ Մաշտոցի անւ. Մատենադարան. ձեռ. 1001, թերթ 32բ-3ա, 40բ-54բ:

11. Յ. Յ. Զեռուեան, Խորհրդանշանը Եղիշէի մեկնաբանական եւ ճառագրական երկերում, «Էջմիածին», 1989, Ը, էջ 56:

12. Տնւ Ա Կորնթ. Գ 16, Ձ 19:

13. «Եկեղեցի-Աշխարհ», «Եկեղեցի» Մարդ խորհրդակցական գուգահեռի այսօրինակ մեկնաբանումը արեւելաքրիստոնէական դարաւոր փորձի աստուածաբանական դրսեւորումն է, որի արձագանքը ս. Գրիգոր Տաթեւացու հետեւեալ միտքն է եկեղեցու «ձեռն խաչանման, յարեւելս զմերթայարկ: Եւ մարդս խաչաձեռն է, եւ յարեւելս երկրպագեմք, ուստի ակն ունիմք գալըստեան Փրկչին, որպէս լուսանցն յարեւելից: Եւ զմերթն զվերինն խորհիլս ուր Քրիստոս նստի ընդ աջմէ Աստուծոյ». տնւ «Գիրք հարցմանց», Կ. Պոլիս, 1729, էջ 613-614:

14. Հովմ. ԺԱ 26:

15. Տնւ «Բառարան Սուրբ Գրոց», Կ. Պոլիս, 1881, էջ 527-533:

16. Տնւ Եզեկ ԽԷ 1:

17. Հմմտ. Յ. Յ. Զեռուեան, Յովհան Մայրազունեցին եւ խորհրդանշանի աստուածաբանութեան մի քանի հարցեր, «Էջմիածին», 1986, Ա, էջ 56:

18. Տնւ А. Адамян. Эстетические воззрения средневековой Армении, Ер. 1955, с. 183-186. Е. Ювалова. О некоторых интерпретациях ранней и высокой готики в современном западном искусствоведении- "Современное" искусствоведение запада. О классическом искусстве XII-XVII вв. Очерки, М., 1977, с. 30-54.

Նոր ժամանակներում թերեւս առաջինը կան առաջիններից մէկը ճարտարապետութեան տեսական հիմքերի մասին խորհրդածում է Ֆրիդ-

րիւ Շեգելը (ԺԸ-ԺԹդդ.) տե՛ս Փրիտրիք Շլեգել. Էստետիկա, փիլոսոփիա, կրիտիկա, տ. II, Մ., 1983, ս. 260. Յ. Յ. Ելչկով. Փորմիրովառիե..., ս. 525.

19. Յ. Յ. Զեռսկեան, Յովհան Մայրազոմեցի, էջ 58-59:

20. Տե՛ս Յ. Յ. Ելչկով. Յիզանտիյսկայա էստետիկա: տեորետիկեսկիե տրոբլեմյ, Մ., 1977, ս. 104: Այս մասիև խօսոմ է նաե Ստեփանոս Միևեցիև (Է-Ը դ.), տե՛ս Վ. Ղազարեանի, Ս. Մանուկեանի «Էջմիածնի Աեե-տարան». պատկերաբանութեան հարցեր» զեկուցոմը՝ կարդացոմա՞՞ Էջմիածնի Աեետարանի 1000-ամեակիև նուիրոմա՞՞ Մաշտոցի ան. Մատեևադարանի զիտական նստաշրջանոմ (25. I. 90թ.):

ԳԱՆՁԱՍԱՐ